UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı anısına

Pîr-i Türkistan
HOCA AHMED YESEVÎ

Dr. Hayati Bice

2016 - ANKARA

İnceleme Araştırma Dizisi

Yayın No: 33

Pîr-i Türkistan
Hoca Ahmed Yesevî

Yazar
Hayati Bice

Kapak Resmi: **"63"**
Eser: **Mehmet Başbuğ, Tuval üzerine yağlıboya, 70 cm. X 110 cm.**

Yayın Koordinatörü
Halil Ulusoy

Baskı
Merkez Repro Ltd. Şti.
Tel: 0312 384 78 98
www.merkezrepro.com

Bice Hayati
Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi / yazar: Hayati Bice
– Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016
400 s: 16x24 cm. – (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi inceleme-araştırma dizisi; yayın no: 33)
ISBN: 978-9944-237-39-0

Baskı Tarihi: Mayıs 2016

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Adres:
Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuğuoğlu Sok. No: 30 06490
Bahçelievler/ANKARA
Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 216 06 09
www.ayu.edu.tr • yayinlar@yesevi.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ

İTHAF

Bu kitabım,
bekâ âlemine göç eden
bilebildiğim-bilemediğim atalarımın
rûhânîyetinin Yesevî himmetinden
nasibdâr olmaları niyâzına adanmıştır.
Allah'ın rahmeti onlar üzerine…
Dr. Hayati Bice

İÇİNDEKİLER

Takriz 7

Sözbaşı..... 9

Giriş 13

Türkistan'ın İslâm ile Tanış Olduğu Asırlara Bir Bakış.....16

Tasavvufî Akımların Mâverâünnehir'deki Serüveni 27

Giriş / Notlar ve Açıklamalar *37*

1. BÖLÜM

Ahmed Yesevî'nin Tarihi ve Menkıbevî Hayatı 49

1. Yesevî'nin Doğduğu Ortam ve Aile Kökleri:

"Hz. Ali evlâdıdır O..." *51*

2. 'Mürşîd' Olacak Bir Çocuk : *Türkistanlı Ahmed* 61

3. İlk Öğretmen: *Arslan Baba* *63*

4. Buhara Kimleri Yetiştirdi Kimleri:
Yûsuf Hemedânî Dergâhı *72*

5. Yesevî Söylenceleri *85*

6. Ölmeden Önce Ölmek:
"Yeraltında Yeşertilen Ebedi Bahar"..... *113*

7. Türkistan'da Yalazlanan Yesevî Ocağı:
"Ocağımız Sönmesin..." *120*

Birinci Bölüm / Notlar ve Açıklamalar *123*

2. BÖLÜM

Yesevî Yolunu Bugüne Ulaştıranlar ve Yesevîlik 139

1. Yedi İklimde Salınan Azîzler *144*

2. Yesevî'nin Vârisleri: *"Bel Evlâdı" - "Yol Evlâdı"* *146*

3. Atalar Silsilesi: *Hakîm Ata, Zengî Ata ve Diğer Atalar* 150
4. Sultanlara Baş Eğdiren Manevî Güç 251
5. Yesevî Külliyesi *259*
6. Yesevîyye Tarîkatı 275
7. Günümüze Ulaşan Yesevîlik Bilinci 336
8. Hikmetler Pınarı 340
İkinci Bölüm / Notlar ve Açıklamalar *348*

3. BÖLÜM

Yesevî'nin Zamanötesi Çekimi 363
1. Dünya Yesevî -Meşreb Sûfîleri Beklerken 365
2. Yesevî Tarzını Yeniden Üretmek:
"21. Asrın Gâzi- Dervişleri" *370*
3. "Âhir Zaman Şeyhleri" 372
4. Hazret Sultan Yesevî Bugün Yaşasaydı 374
5. Bugünün Yesevîsi 375
Üçüncü Bölüm / Notlar ve Açıklamalar *378*
Kaynakça *380*
Dizin 389

Kısaltmalar:

c.c. Celle Celâlühu.
s.a.v. Sallallahu 'aleyhi ve sellem.
r.a. Razıallahü 'anh.
k.v. Kerremallahü vecheh.
bkz. Bakınız.
haz. Hazırlayan.

Takriz

*Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasında önemli katkıları olan, Hoca Ahmed Yesevi'nin Türk kültürünün bir parçası olan tasavvufî kültürümüzün temel taşları sayılan Mevlanâ, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî gibi tüm insanlığa yön veren mutasavvıfların evrensel düşüncelerinin ortaya çıkmasında önemli bir yeri vardır. Orta Asya Türklerinin dinî-tasavvufî hayatında geniş tesirler icra eden ve **"Pir-î Türkistan"** diye anılan XII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden olan Hoca Ahmed Yesevi hakkında kendisiyle ilgili bilgileri **Dîvân-ı Hikmet** ve **Fakr-nâme** adlı eserlerinden öğrenebiliyoruz. Onun eserleri ile ilgili olarak yurt içinde ve yurt dışında önemli çalışmalar yapılmış olsa da, Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatı, eserleri, ve tesirleri konusunda kaynak eksiklikleri yaşanmaktadır.*

*Ahmet Yesevi Üniversitesi olarak bizler de UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevi Yılı kapsamında Ahmed Yesevi ile ilgili kaynak eksikliklerini giderme anlamında üzerimize düşen sorumluluğu yerine getirmek istedik. 2016 Ocak ayı itibariyle ilk olarak Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatcı'nın editörlüğünü yaptığı **Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî** başlıklı eseri yayımladık. Yayımlanan eserde; Ahmed Yesevi'nin hayatını, eserlerini, tarîkatini anlatan kısa bir girişten sonra bugüne kadar elde edilen 252 hikmetin tamamı Çağatay Türkçesi orjinali ve Dr. Hayati Bice'nin Türkçe çevirisiyle birlikte basılmıştır. Daha sonra Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından hazırlanan ve makale olarak yayımlanmasından 39 yıl sonra, okuyucunun hizmetine sunulan Yesevî'nin Fakr-nâmesi başlıklı kitabın baskısını gerçekleştirdik. Önümüzdeki günlerde bu büyük Velî'nin önemli eserlerinden olan **"Risâle der Âdâb-ı Tarikât"** ve **"Risâle der Makâmât-ı Erba'în"** adlı iki Farsça risalenin de baskısını gerçekleştirmeyi planlıyoruz.*

*UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı anısına Mütevelli Heyet Başkanlığımızca Dr. Hayati Bice'nin kaleme aldığı **"Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî"** adlı bu eserle, Hoca Ahmed Yesevi ile ilgili ciddi bir kaynağı daha araştırmacıların istifadesine sunmanın onurunu yaşıyoruz. Eserin hazırlanmasında emeği geçen Dr. Hayati Bice'ye üniversitem ve şahsım adına teşekkür ediyoruz.*

Prof. Dr. Musa Yıldız
Mütevelli Heyet Başkanı

Sözbaşı

Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla…

"Türk Yurtları'nın manevî hayatını tarih boyu etkilemiş en önemli üç isim hangisidir?" diye sorulsa hiç kimse Ahmed Yesevî adını anmadan doğru cevabı vermiş olmaz. Onun "Pîr-i Türkistan" olarak bilinen ünvânı bile bu etkinin somut bir kanıtı olarak görülmelidir. Medine-i Münevvere'de 1990'da karşılaştığımızda 1901 (H.1318) baskılı tarihi bir Dîvân-ı Hikmet nüshasını "Alın, Hazret Sultan'ın eserini Türkiye'de basın…" sözleri ile bana armağan eden Doğu Türkistan Uygur Türkleri'nden Abdulmecîd Kaşgarî eliyle Ahmed Yesevî'ye ilk kez ve doğrudan muhatab olmuştum. Bu manevî işaretin bereketi ile olsa gerek Ahmed Yesevî'nin 'Dîvân-ı Hikmet' eserini 144 hikmetten oluşan içeriği ile Türkiye'de yayınlamak ilk kez 1993'de nasib oldu.

Son çeyrek asır içerisinde ülkemizde daha çok gündeme gelen 'Ahmed Yesevî' ismi ve bu çerçevede dile getirilen görüşler konu ile ilgisiz insanlarda bile "Hazret Sultan Yesevî" hakkında bir kanaatin oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Ülkemizin hemen her köşesinde "Ahmed Yesevî" ismi verilen cadde ve sokaklar; eğitim kurumları bu ilginin gündelik hayatın bir parçası haline gelmiş yansımalarıdır. Bunun zirve noktası bu eserimin sizlere ulaşmasına aracılık eden ***Hoca Ahmed Yesevî Uluslarası Türk-Kazak Üniversitesi*** *olmuştur.*

2016 yılının UNESCO tarafından 850. vuslat yıldönümü vesilesi ile ***"Ahmed Yesevî Yılı"*** *olarak ilan edilmesinin getirdiği popülerleşme, Yesevî ve Yesevîlik yolu ile ilgili sempozyum, seminer tarzı birçok ilmî çalışmayı motive etmiş ve buna paralel olarak basın-yayın dünyasında da Hz. Pîr-i Türkistan odaklı hatırı sayılır bir yayıncılık faaliyeti ortaya çıkmıştır. Elinizdeki bu eser de,* ***Hoca Ahmed Yesevî Uluslarası Türk-Kazak Üniversitesi Müteveli Heyet Başkanlığı****'nın bu kapsamdaki bir hizmeti olarak değerlendirilmelidir.*

Eserin Giriş bölümünde arz edildiği üzere, Türklerin İslâm ile tanışmaları tarihi Ahmed Yesevî'den çok öncelere, üç yüz yıl kadar gerilere giden bir arkaplâna sahiptir. Türklerin Müslüman olma süreci, hicretten sonraki ilk yüzyıldan (miladî 8. yüzyıl)

başlayıp süregelmiştir. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı tahmin edilen 11.-12. yüzyıllara gelene kadar pek çok Türk kökenli insan İslâm ile tanışmış ve Hazret Sultan Yesevî'nin vefat tarihi olarak kabul edilen 1166 yılına kadar pek çok İslâm sûfîsi de Türk yurtlarında tasavvufî neşvenin yeşerip boy atmasına emek vermişlerdi.

*Kitabın ilk bölümünde **"Ahmed Yesevî'nin Tarihi ve Menkıbevî Hayatı"** başlığı altında Hazret Sultan Yesevî'nin hayatı, ikinci bölümünde ise Türkistan ve Anadolu'daki etkileri ve halefleri yanında Yesevîyye tarîkatının özellikleri konuları işlenmiştir.*

Okuru, akademik bir çalışma formatının soğukluğu ile karşı karşıya bırakmamak üzere Hazret Sultan Yesevî ile ilgili menkıbeleri -tarihen sabit oluş veya tutarlılık gibi ölçütlerle kısıtlamadan- 'ala rivayetin' (= rivayet edildiği üzere) nakletmeyi uygun gördüğümü sözün başında belirteyim. Metnin okunmasını özellikle gençler için zevkli hale getireceğine inandığım bu rivayetler ilgili yerlerde "MENKIBE" arabaşlığı altında sunulmuştur.

*Kitabımın ikinci bölümünde **"Yesevî Yolunu Bugüne Ulaştıranlar ve Yesevîlik"** ele alınmıştır. Bu çalışma ile her şeyden önce bir 'tarîkat kurucusu' olan Ahmed Yesevî'nin tarîkatı olan Yesevîlik (= Yesevîyye) yolu, -tarihî kaynaklarda bölük-pörçük verilen bilgilerin ötesinde bir bütün halinde sunularak- çağdaş dünyanın insanları için ilk kez erişilebilir, pratikleri ile yaşanılabilir bir hale getirilmiştir.*

Hazret Sultan Yesevî'nin kendisinden önce -ve sonra- yaşamış diğer Türk evliyası arasından öne çıkmasında kuşkusuz Dîvân-ı Hikmet adı verilen eserlerde bir araya getirilen ve özel olarak "hikmet" olarak bilinen şiirleri etkili olmuştur. Kitap üretimin çok zor olduğu yüzyıllarda yazılı olmaktan ziyade sözlü nakil ile kuşaktan kuşağa aktarılan bu hikmetlerin "Hazret Sultan Yesevî" isminin asırlara direnmesinde oynadığı rolü, ilahî rahmetin Türk yurtları üzerinde bir tecellisi olarak değerlendirmek yerindedir.

Asırlarca dilden dile aktarılan hikmetler, önceleri sadece sınırlı sayıdaki el yazmaları içerisinde nakledilirken 19. yüzyıl sonlarından itibaren matbaa basımlarının gündeme gelmesi ile daha geniş kitlelerin eline -ve oradan da gönüllere- ulaşabilme mazhariyetine kavuşmuştur. Osmanlı coğrafyasına kadar yayılan

bu mazhariyetin tanığı olan Kazan, Taşkend ve İstanbul basımı Dîvân-ı Hikmet nüshalarını Osmanlı aydınlarının kütüphanelerinde görebilmek de bu sayede mümkün olmuştur. Kitabın ikinci bölümü, Divân-ı Hikmet ile ilgili verileri bir özet halinde sunmaktadır.

Bugünün okuru için önemli olduğunu düşündüğüm sorulara yanıt vermeye çalıştığım ***"Yesevî'nin Zamanötesi Çekimi"*** *başlıklı son bölüm ise benim için bu çalışmanın en önemli kısmıdır.*

Kitabın sonundaki Kaynakça ise konu ile akademik düzeyde ilgilenen okur için düzenlendi.

Sözlerimin sonunda bu kitabın çerçevesinin belirlenmesi konusunda istişare ederek değerli fikirlerinden ve eserlerinden yararlandığım günümüz tasavvuf araştırmalarının seçkin ismi Prof. Dr. Necdet Tosun'u teşekkür ederek anmalıyım. Yesevî soyundan insanların tüm asalet ve zerâfetini taşıyan ve Hazret Sultan Yesevî hakkında bilgilenmem konusundaki hakkını teslim etmem gereken Şehabeddin Yesevî ile 1995 yılında düzenlenen Ahmed Yesevî sempozyumunda ismimi duaları ile anan Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan'ı da rahmet ve minnet ile yâd etmek boynumun borcudur.

Son olarak bu baskının Pîr-i Türkistan'ın şanına lâyık bir şekilde sizlere ulaşmasına vesile olan ***Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Müteveli Heyeti Başkanı Prof. Dr. Musa Yıldız ve Mütevelli Heyeti Üyelerine*** *teşekkür ederim.*

Pîr-i Türkistan Yesevî'nin aydınlık yolunda yürümek isteyenlere ışık, Hakk'ın yakînine taliblere azık olması dileklerimle…

24 Nisan 2016, Ankara
Dr. Hayati Bice

Giriş

Ahmed Yesevî tarihte asırlardır Türkistan[1] ve bugün bütün Türk dünyasının manevî hayatında etkisi ve rûhânî tasarrufu devam eden ve kendisine *"Pîr-i Türkistan"*[2], *"Hazret-i Türkistan" "Hazret Sultan"* gibi yüceltici ünvânlar verilip ismi ve hatırası saygı ile anılan büyük bir mürşîd-i kâmil[3] ; Türkler arasındaki ilk tasavvuf yolunun kurucusu bir mutasavvıfdır. Sûfî[4] bir şair ve tarîkat[5] sahibi bir mürşîd olarak kendi adıyla anılan Yesevîyye tarîkatının esaslarını belirlemiş ve bugün bütün dünyada büyük bir yaygınlığa sahip Nakşbendîyye tarîkatı ile Kübrevîyye, Çiştiyye gibi dünya ölçeğinde daha yerel kalmış tarîkatları da derinden derine etkilemiştir.

Ahmed Yesevî'ye atfedilen menkıbe[6] ve söylencelerden yansıyan karizmatik portresi, tarih boyu gönülleri fethetmiş; kerâmetleri[7] Doğu Türkistan'daki Kaşgar'dan, Balkanlardaki Tiran'a kadar aynı kültürel birliktelik içerisinde yaşayan; aynı tevhid iklimini soluklayan bütün Türk yurtlarında yayılıp benimsenmiştir. Tasavvuf tarihine bakıldığında, değişik coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları arasında Ahmed Yesevî kadar yaygın şöhreti olan bir başka velî yoktur denilebilir. Kazakistan'ın tarihi ismi Yesi[8] olan ancak daha sonra Türkistan adı ile anılan şehrinde yer alan türbe[9] ve muhteşem dergâhının da çatısı altında bulunduğu külliye, Türk dünyasının en önemli manevî merkezlerinden biri -ve aslında birincisi- olup geçmiş asırlarda olduğu gibi bugün de 'tüm Türkistan'ın ziyaretgâhı' olarak değerlendirilmektedir.

Genel olarak ele alındığında, karşılıklı ilişki içerisinde bulunan kültürlerin birbirini tanıması ve birbirlerinden iktibaslar yapması uzun yılları bazen asırları gerektirir. Sosyolojik bakımdan kökten bir kültür değişmesini gerektiren ve bir toplumun manevî kimliğinin yeniden inşası anlamına gelen 'din değiştirme' olgusu, bir anlık karar ya da şahsî bir süreç değildir. Türkler, İslâm ile muhatab oldukları asırlarda İslâm'ı benimsemeleri için elverişli bir rûhânî iklimde yaşamaktaydılar. Zühd denebilecek bir sâdelik içerisinde, bozkır hayatının zorunlu kıldığı basit bir hayat tarzını yaşayan Türklerin İslâm'a ve tasavvufa fıtraten yatkın oluşları tarihi ve sosyal etkenlerle birleştiğinde kalabalık Türk kitlelerinin İslâmlaşması kolaylaşmıştır. İslâm öncesi dinî hayatlarının İslâm'a uygunluğu (tek Tanrı inancına sahip olmaları, Türk dilinin cennet, cehennem,

âhiret, melek gibi soyut kavramları karşılayan söz dağarcığına sahip oluşu, en önemlisi de sosyal hayatlarında İslâm'ın öngördüğü ahlâkî kısıtlamalara çok benzer kuralların yerleşmiş olması; meselâ, bütün Türk boylarında zinanın en ağır şekilde -ölüm cezası ile- cezalandırılması gereken bir suç olarak kabulü, gibi hususlar Türklerin İslâm'a kitleler halinde girişini olumlu yönde etkileyen faktörler olmuştur.

Türkler sadece dinlerini değiştirerek İslâmlaşmakla kalmayıp iki asır içerisinde Haçlılara karşı tüm İslâm âleminin yılmaz savunucuları konumuna yükselerek yüzyıllarca bu misyonu yerine getireceklerdir. Türklerin tarih sahnesine müslüman kimlikleriyle çıkmasıyla birlikte İslâm medeniyeti, Türk medeniyeti ve hattâ -teorik planda ve akaid yönünden yanlış sayılması gereken bir ifade ile- İslâm, "Türk dini" olarak anılmaya başlanmıştır. Öyle ki, asırlar boyu Balkanlar'da müslümanlığa geçenlerin durumu "Türk olmak" kavramı ile tarif edilmiştir; iletişimin çok etkinleştiği günümüz ortamında bile bu değerlendirmenin -lokal planda ve yer yer- devam ettiği görülebilmektedir. Türkler İslâm'ı savunurlarken, tevhid sancağını Haçlı sınırlarında dalgalandırırlarken İslâm ile Türk adı -neredeyse- özdeşleşmiştir. Bu muhteşem gelişmede tasavvufun oynadığı rol, kilit sayılabilecek bir konumdadır.

Türkler arasında tasavvufun söz konusu edildiği her ortamda; tasavvufu, Türk tarzı müslümanlığın ayrılmaz bir parçası konumuna yükselttiği kabul edilen Ahmed Yesevî ismi -istenilse de istenilmese de- mutlaka anılmak durumundadır. Son yıllarda Ahmed Yesevî ismi -yüzlerce okul, cadde ve sokaklara verilecek kadar- popülarite kazanmış olmakla beraber, tasavvufî kimliğinin ve tarihteki öneminin anlaşılması konusunda hâlâ yeterli bir bilgilenmenin sözkonusu olduğu söylenemez. Ahmed Yesevî ile ilgili söylemlerde "dinimizi bize kazandıran yüce şahsiyet" , "dilimizi borçlu olduğumuz insan" gibi abartılı söylemlerin -iyiniyetinden kuşku duyulamazsa bile-, Hazret Sultan Yesevî'nin gerçek portresinin ortaya çıkışını engelleyici bir faktör haline gelmeleri üzüntü vericidir. Bu aşırı söylemlerin nasıl gerçeklerden uzak olduğunu anlamak için Türklerin İslâm ile karşılaşmaları tarihinin, Ahmed Yesevî'nin dünyaya gelişinden en az üç yüzyıl kadar öncesine uzanan, uzun bir mazisi olduğunu, Türk dilinin en önemli kaynağı olan Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü

Lügati't-Türk adlı muhteşem çalışmasının zamanın halîfesine sunulması ve Türk töresini İslâm esasları ile başarıyla uyumlaştıran Kutadgu Bilig'in yazılması üzerinden de bir asır geçtiğini hatırlamak yeterlidir.

'Ahmed Yesevî'nin tarih içerisinde oluşan manevî portresinin Türklük için yerine getirdiği en büyük hizmet nedir?' sorusunu sorarak cevabını ayrıntılı olarak irdelediğimizde, Türkler arasında ilk tasavvufî örgütlenmeyi sağlayarak nesiller boyu İslâm'ın özünü kavramış sûfîlerin ve bu sûfîlerin dizi dibinde aldıkları eğitim ile cihadın manevî yönlerini de kavrayan dervîş-Gâzilerin, özel tanımı ile "alp-eren"lerin yetiştirilmeleri çığırının başlatıcısı olması öne çıkar. Gerçekten de İslâm ile birkaç kuşaktır tanışmış olan Türk yurtlarında tasavvufî boyut kazanarak derinleşmiş bir İslâm algısının, sûfîce yaşanan bir müslümanlık olgusunun mimarı Ahmed Yesevî olmuştur. İşte bu yüzden Ahmed Yesevî'yi zamânenin şeyh[10] ve cemaat önderleri ile benzeştirmek büyük bir gaflet olur. Tek cümle ile özetlenecek olunursa, ilk birkaç asır boyunca Türk yurtlarında yatay olarak, yüzeyde yayılan İslâm'ın, irfanî bir boyut kazanarak derinleşmesi Yesevî ve takipçisi dervîşlerinin Türk halkları içerisindeki yoğun eğitim faaliyeti ile mümkün olmuştur. Yesevî'nin Türk tarihinde icra ettiği kilit rol, işte burada sahneye çıkar.

Ahmed Yesevî dilinden dökülen "hikmetler"i günümüzdeki herhangi bir "dinî manzume" ile mukayese ederek değerlendirmek de son derecede yanlıştır. Ahmed Yesevî'nin dilinde seslendirildikten sonra günümüze kadar ulaştırılan hikmetlerinden oluşan Dîvân-ı Hikmet'de neredeyse bin yıldır Türk'ün gönül gözünü ışıtan bir ışık saklıdır. Bu ışığın huzmeleri her bir hikmetin satırları arasından süzülerek ruh[11] dünyamızı aydınlatmağa -uzun bir zulmet devrinden sonra- bütün Türk yurtlarında yeniden başlamıştır.

Ahmed Yesevî'den neredeyse dokuz asır sonra bize kadar ulaşan "Hikmetler" Türkler arasında İslâm etrafında örgütlenen bir iman birliğinin teşekkül etmesine hizmet etmesi yönüyle Türk dünyasının manevî hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Hazret-i Türkistan'ın dilinden dökülen hikmetleri okurken yüzyıllar önce bu mesajları ilk defa işiten atalarınızdan biri yerine koyun kendinizi...

İşte o zaman Yesevî'nin büyüklüğünü daha iyi idrak edeceksiniz.

Bir de bugünkü teknolojik imkân ve malî kudrete sahip 'zamâne şeyhleri'nin günümüz Türkiye'sinde -ve hattâ dünyasında- ifa ettiği fonksiyon ile misyonu Hazret-i Türkistan'ın misyonu ve fonksiyonu ile kıyaslarsanız Yesevî azâmeti daha da belirginleşecektir.

Ahmed Yesevî dün olduğu gibi bugün de dünya Türklüğünü dizleri dibinde bir araya getiren manevî yol göstericimiz olmağa devam etmektedir. Ahmed Yesevî'yi, gerçek kimliğiyle tanımamız Türkiye ve Türkistan Türkleri'nin kardeşliğini güçlendirecek ve dünyanın Türkçe konuşan insanları olarak ortak manevî atamız durumundaki Ahmed Yesevî'nin dergâhında kucaklaşmamızı da sağlayacaktır.

O dergâh, Orhun'dan Tuna'ya kadar uzanan bütün Türk yurtlarını içine alacak genişliktedir.

1. Türkistan'ın İslâm ile Tanış Olduğu Asırlara Bir Bakış

Hz. Rasûlullah[12] Muhammed Mustafa (Salla'llahu aleyhi vesellem[13] -bundan sonra s.a.v. olarak kullanılmıştır-) döneminde Hicaz yarımadasında yayılan İslâm ilk dört halîfe[14] (Hz. Ebû Bekir[15], Hz. Ömer[16], Hz. Osman[17], Hz. Alî[18]) döneminde çevre ülkelere yapılan gazâlarla[19] daha geniş bir coğrafyaya yayılmağa başladı. Türklerin İslâmlaşma süreci, birey olarak din değiştiren ilk müslüman Türklerin görüldüğü Hz. Ömer (Razı'allahu anh[20] -bundan sonra r.a. olarak kullanılmıştır-)'in halîfelik yıllarında başlayıp -Türklerin çoğunluğu için-, ancak 10. asırda tamamlanabilmiştir. Bu sürecin yaşandığı dönemin iletişim şartları ve Türklerin boylar halinde çok geniş bir alanda yaşadığı da göz önüne alınırsa Türklerin İslâm'ı kabulü sürecinin asırlar içerisinde gerçekleşmesi normal görülmelidir. Bugün tamamı müslüman olan Oğuz[21] boylarının tamamen İslâm'ı kabulünün iki asır sürmesi de bu şekilde anlaşılmalıdır. Kafkasya ve Sibirya gibi izole bölgelerde yaşayan Türkler arasında İslâmlaşma sürecinin 17. yüzyılda bile devam ettiği, Evliya Çelebi[22] gibi seyyahların bu bölgelere yaptıkları gezilerde kaydettikleri notlardan izlenebilmektedir.

Yaklaşık üç yüz yıl süren İslâm'ın Türkler arasında yayılış süreci, üç büyük devreye ayrılabilir. Bu devreleri Türklerin ferdî olarak İslâm'a geçiş dönemi (650 – 750), Türklerin oymaklar halinde din değiştirdiği dönem, İslâm yönetiminde ve özellikle orduda görevler üstlenmeleri (750 – 870), Toplu halde din değiştirme dönemi ve ilk müslüman Türk devletlerinin ortaya çıkışı (870 - 950) şeklinde tasnif etmek mümkündür:

a. Türklerin ferdî olarak İslâm'a geçiş dönemi (650 – 750):

8. yüzyılda İslâm'ı yeni coğrafyalara taşıma düşüncesi kapsamında Türkistan'a doğru sefere çıkan Arab orduları, Kuteybe ibn Müslim'in[23] kumandası altında Horasan'ı geçip Mâverâünnehir[24] bölgesine de ulaşmışlardır. Tamamen yerleştikleri Horasan'da yaptıkları hazırlıklardan sonra kuzeydoğudaki Türk yurtlarına sefere hazırlanan İslâm orduları, Soğd[25] ve Fergana'yı istilâ için, Ceyhun (=Amu Derya) güneyinden, Merv ve Belh üzerinden geçen askerî güzergâhı izlediler. Bu sırada Mâverâünnehir ve ötesindeki Türk yurtlarında egemen olan Göktürkler, Kuteybe birliklerine karşı uzun bir süre direnç gösterdilerse de İslâm savaşçıları -bazen kılıç zoruyla kan dökup savaşla fethederek; bazen de ikna yolu ile ve en az bu iki faktör kadar etkinlik kazanmış olan bölgeden evlilikler yapıp sosyal ilişkiler geliştirerek- Türkistan coğrafyasında derinliğine ilerledi ve böylece İslâm egemenliği Asya'nın doğusuna ve giderek kuzey bozkırlarına doğru genişledi. Türkistan'daki Arab fatihlerinin bölge kadınları ile yaptığı evliliklerin ne denli kalıcı etkisi olduğunu anlamak için Kazakistan ve Kırgızistan'daki 'Hocalar Uruğu' ve Türkmenistan'daki 'Atalar' sülâlesini incelemek yeterlidir. Hocalar Uruğu'nun bir zamanlar Doğu Türkistan'da kurulan bir devlete ismini verecek kadar siyasî güç edindiğini de hatırlamalıyız. Türk boyları İslâm ordularının bu ilerleyiş sürecinde, arasıra müslüman 'fatih'lere karşı zaman zaman başarılı direnişler de sergilediler. Bu kapsamda, 712'de Kuteybe'nin Merv'e dönüşünden sonra bir Türk ordusu Soğd bölgesine girerek Arab yöneticilere isyan eden bölge halkına yardımlarda bulunmuş ve Arabların elinde Semerkand'dan başka hiçbir şehir bırakmamıştı. Bu geri çekilişin ardında bölgeye tekrar yönelen Arablar, Türkistan'da ileri harekâtlar yaparak kaybettikleri kentlerde egemen olmayı başardılar. Türgiş başbuğlarından Suvluhan, Talas ile Tokmak arasındaki Batı Göktürklerinin eski

merkezlerini ele geçirerek güçlü bir yönetim oluşturmuştu. Mâverâünnehir'i Arap egemenliğinde bırakmak istemeyen Suvluhan, hayatta oldukça düzenlediği seferlerle Arabları Mâverâünnehir ve Soğd havzasında hiç rahat bırakmadı. Kuteybe'nin fetihleri Ceyhun boylarında ve kuzey Türkistan bozkırlarına ulaşmakla beraber, İslâm fütühâtından çok daha önceleri İran içlerine kadar girerek bölgede yerleşen Türkler, hâlâ tutunabiliyorlar ve Ceyhun nehrinin batısı ile Hazar denizi doğusundaki aralıktan Gürgân sahrasına nüfuz ediyorlardı. Emevîler zamanında Mâverâünnehir'in siyasi olarak karışık hali uzun süre devam etti. Adaleti ile tarihe nâm salmış olan Emevî halîfesi Ömer b. Abdulazîz'in, "fethedilen topraklarda adîl bir idare kurulması", "İslâm'a girenlerden cizye, haraç ve vergi alınmaması", "bölge kadınlarının câriyeleştirilmemeleri", "ulaşım güvenliğini sağlamak üzere güzergâhlarda kervansaraylar kurulması", "şehirlerde hastaneler yapılması" gibi, takdire şayan ve medenî emirleri hayat geçirilebilse, Mâverâünnehir ve onun ardından Türkistan'ın tamamının İslâmlaşma süreci çok daha kolay ve sancısız gerçekleşebilirdi. Emevîler'in ırkçı politikaları ve Arab olmayan müslümanları ve bu kapsamda Türkleri "mevâlî (= köle)" bölgenin tüm kadınlarını "câriye" olarak nitelemeleri de Türkler arasında İslâm'ın kabulünü geciktiren sebeplerin başında gelir. Ancak bölgeye ulaşan Emevî yöneticilerinin zulüm ve menfaat odaklı siyaseti Türkistan'daki İslâm fütûhâtını uzun yıllar engelledi. Bu yüzden Mâverâünnehir'de Arab birlikleri ile Türkler arasında ortaya çıkan çatışmaların ardı arkası kesilmedi.

Mâverâünnehir'de Türkler ve Arablar arasında bu çatışmalar sürerken doğu sınırlarından girerek Türkistan bozkırlarında ilerleyen Çinliler, Şaş(=Taşkend)'a kadar ulaşabilmişlerdi. Taşkend hükümdarını teslim olmasına rağmen öldüren Çinlilere karşı yardım taleb eden oğlu müslümanlara sığındı ve Çinlilere karşı bir ordu teşkil etti. Çinliler, Taşkend kalesi hâkiminin oğlunun üzerine büyük bir ordu gönderdilerse de, Ziyad ibn Salih kumandasındaki Müslüman ordusunun desteği ile Çinliler ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu galibiyet ile Mâverâünnehir'in İslâmlaşarak, İslâm medeniyet havzasına girmesi 750–751 yıllarında kesinleşmiş oldu. Bu tarihten bugüne Türkistan'ın merkezinde artık tamamen İslâm egemen olacak ve bölge İslâm medeniyetinin ana havzalarından birisi halini alarak ilim ve kültür alanında zirve isimleri çıkaracaktır.

Hz. Ömer (r.a.) devrinde 642 yılındaki Nihavend Savaşı ile İran'ın fethi sırasındaki askerî mücadelelerde İslâm ve müslümanlar ile -savaş meydanlarında da olsa- ilk ilişkileri başlayan Türklerin Arablarla ve İslâm ile daha yakından tanışmaları Abbâsî hilafeti dönemindedir. Abbâsî halîfesi Mu'tasım'ın tahta oturmasından itibaren Arab ordularında 'profesyonel asker' olarak görev alan Türkler, İslâm dini yüzyüze geliyor ve bu yeni dinin uygulamalarını merak ile inceliyorlardı. Bu kutsal merak ile Müslüman olan askerlerin sayısı bilinmemekle birlikte önemli bir oran teşkil ettiği tahmin edilir. İlk büyük sûfîlerden ve Hâllac-ı Mansûr'un dostu olan Ebûbekir eş-Şiblî'nin bu tür askerlerden olduğu tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bazı tarihçiler Türklerin İslâmlaşmasında, ipek yolu boylarında gidip gelen ticaret kervanları çevresinde Türkler ve Arablar arasında gelişen ticarî ilişkilerin de etkili olduğunu ileri sürmektedir. Satuk Buğra Han'ın[26] müslüman olmasında Müslüman tüccarların kıldığı namaza tanık olmasının etkili olduğunu kaydeden rivayetler bu iddiayı destekler.

İslâm imanının aksiyoner niteliği ve cihad ruhunun savaşçı bir toplum olan Türklerin karakteri ile denk düşmesi de burada kaydedilmesi gerekli bir husustur. Câhiz gibi bazı Arab şairlerinin, karşılaştıkları Türklerin faziletlerini zikreden Fezâilü'l-Etrâk gibi eserleri ve kahramanlık, asalet gibi hasletlerini öven şiirler yazmaları Türklerin müslüman oluşunun Arablar tarafından da olumlu karşılandığının bir göstergesidir. Bu olumlu yaklaşımlar, Türklerin, İslâm ile karşılaştıkları ilk zamanlarda Kuteybe ve çevresindeki muhteris yöneticiler döneminde uğradıkları zülum ve baskının ruhlarında açtığı yaraları sarmış olmalıdır. Daha sonraları Türklerin Müslüman oluşu ile Kur'an-ı Kerim'deki Maide sûresinin 54. âyeti[27] arasında ilişki kuran Vanîzâde Mehmed Efendi[28] gibi bazı müfessirlere göre Türklerin Müslüman oluşu ilahî bir mucizenin tezahürüdür. Vanîzâde Mehmed Efendi (ölümü: 1685), *"Ey iman edenler! İçinizden kim dininden dönerse Allah -müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli, kendisinin onları seveceği onların da kendisini seveceği- bir kavim getirir ki, onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kanamasından (dedikodusundan) çekinmezler. Bu Allah'ın lütuf ve inayetidir ki, onu kime dilerse ona verir. Allah ihsanı bol olan, en çok bilendir."* şeklindeki âyetin "müminlere

karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli" ibaresinin Türklerin fıtrî niteliğine işaret ettiğini ve bu âyetin Türklerin Müslüman oluşunun müjdecisi olduğunu kabul eder.

b. Türklerin oymaklar halinde din değiştirdiği dönem: Türk kökenlilerin İslâm yönetiminde ve özellikle orduda görevler üstlenmeleri (750 – 870):

Abbâsî devletinin kuruluşundan sonra yönetim kademelerinde ve bilhassa orduda yoğun olarak yer alan Türkler, İslâm'ı yakından tanıdılar. Abbâsîlerin egemenlik döneminde Türkler Mâverâünnehir'deki Arab yöneticilere karşı bazı lokal isyanlarda bulunsa da Emevîler devrinde olduğu gibi, büyük Türk kitlelerine yayılan bir harekât hiçbir zaman görülmemiştir.

Abbâsî halîfesi El-Mu'tasım zamanında Mâverâünnehir halkı çoğunlukla denebilecek kadarıyla müslüman olmuşlardı; hattâ öyle ki, çöldeki 'kendi soylarından kâfirler'e karşı gazâlarda bulunuyorlardı. Şaş (= Taşkend) halkı daha öncesinden İslâm'ı kabul ettikleri gibi, Seyhun'un kuzeyindeki Sayram[29] halkı da ilk Sâmânoğulları hükümdarı İsmail ibn Ahmed'in amcası Nuh ibn Esed tarafından şehir ele geçirildikten (838) sonra, kısa sürede ihtida etmişlerdi. Abbâsîlerin ilk yıllarından itibaren, daha Halîfe Me'mun zamanında, gönderilen elçiler aracılığı ile yerli halkın önde gelen ailelerine mensup kişiler hilafet merkezine davet edilerek, büyük armağan ve ödüller ile İslâm'ı kabule ısındırılıyorlardı. Şiddetten uzak ve akla yatkın bu nazik İslâmlaştırma siyasetine Mu'tasım zamanında da özenle devam edildi. Bu sıcak ilişkilerin sonucu olarak Soğd, Fergana, Usruşana, Şaş (= Taşkend) bölgesinden Türkler, Abbâsî halîfesinin hassa birlikleri olan muhafız ordusuna alınıyordu. Türk askerleri için Samarra şehrini teşkil eden Mu'tasım döneminden itibaren Irak'taki Türklerin sayısı ve etkinliği, giderek arttığı gibi, bu hal, Türkistan'ın hızla İslâmlaşmasını da kolaylaştırdı. Mâverâünnehir'in tam olarak müslüman olması Sâmânoğulları zamanında gerçekleşecektir.

Bilhassa 751 yılında Arablar ile Çinliler arasındaki Talas savaşının hemen sonrasında Türkler arasında o zamana kadar birey-aile düzeyinde seyreden ihtida hareketleri oymak, kabile gibi büyük gruplara dönüşerek belirgin bir hız kazandı. Mağlub olan Çinlilerin

Türkistan'ı Türkler ve Arablara terk etmesini takiben Türgişlerin başbuğu Suvluhan'ın ölümünden sonra Türgiş devleti yıkılınca ön plana çıkan Karluklar 766'da Seyhun (= Sir Deryâ) nehrinin doğusu ve Yedi-su bölgesinde egemenlik oluşturdular. Seyhun (=Sir Deryâ) nehrinin batı yakasında Horasan'a kadar uzanan bölgelerde ise Oğuzlar etkili hale geçmişlerdi. Mâverâünnehir'de Arablar ile yüzyüze gelen Oğuz Türkleri, ara-sıra isyanlara karışarak çapul akınları yapsalar da büyük bir kalkışma görülmedi. Yerli-yersiz isyanlardan bunalan Mâverâünnehir'in Arab yöneticileri ile işbirliği içerisindeki yerli egemenler, bu yağma ve çapul tasallutundan emin olmak için Buhara, Semerkand ve Şaş(=Taşkend) gibi şehirler etrafında yüksek ve kalın surlar yapılmasını teşvik ettiler. Bu surların kalıntılarını bugün bile görmek mümkündür.

Ahmed Yesevî'nin'nin yaşadığı çağ olan 11-12. yüzyıllarda Karluk uruklarının Altay ile Batı Moğolistan'dan Batı'ya göç etmeleri ve Türkistan'daki Hun oymakları ile birleşip Karahanlı devletini güçlendirmesi Orta Asya'daki Türk varlığını sarsılmaz bir şekilde güçlendirmiştir. İslâm ile karşılaşıp, yer yer ihtida ederek bu yeni inanç sistemini benimsedikleri bu asırlarda Türklerin büyük bir kısmı göçebe (= bedevî) olarak yaşıyorlar ve daha az bir kısmı ise şehirlerde yerleşik olarak ikili bir hayat tarzı sürdürüyorlardı. Türkistan halklarının aralarında yaşayan Fars dilli kitleler ile kaynaşarak onları Türkleştirmeleri ile birlikte, ortak Türk dili ve edebiyatının şekillenmesi, Karlukların batıya göç edip Mâverâünnehir'e kadar gelişlerinin neticesi olarak kabul edilir. Ahmed Yesevî'nin hayat sürdüğü dönemde Türkistan halkının yaşama kültürüne bakıldığında öncelikle hayvancılık ve sonra da tarım faaliyetleri başlıca ekonomik uğraşlar olarak görülür. Türkistan'ın uçsuz bucaksız bozkırlarının hayvancılık için gerekli bütün tabiî şartları sağlaması, bölgedeki Türk halklarının ezici çoğunluğunun hayvancılık alanında çalışarak geçimlerini sağlamalarını kolaylaştırmıştır. Hayvancılık alanında ise Türklerin o dönemde askerî olarak diğer halklara göre stratejik güç ve cevval bir hareketliliğe sahip olmalarını sağlayan at bakıcılığı (= yılkıcılık) önem taşımaktadır.

Türk yurtlarında Uygur Türklerinin öncülüğünde başlayan şehirleşmenin sağladığı ve günden güne gelişen sosyal ilişkiler ağı ve kısmen istikrara kavuşan siyasî düzenin getirdiği güvenlik, Türkle-

rin ihtida hareketlerinde olumlu gelişmelere yol açtı. İslâm'ın Türkistan'da yayılma üssünü ticarî, siyasî ve kültürel ilişkilerin odağında bulunan Mâverâünnehir şehirlerinin teşkil etmesi de bunun tabii bir sonucudur.

c. Toplu halde din değiştirme dönemi ve ilk müslüman Türk devletlerinin ortaya çıkışı (870 – 950):

Abbâsîlerden sonraki dönemde, 840–1212 yılları arasındaki Türkistan ve kısmen Mâverâünnehir'de hâkimiyet kuran Karahanlı Hanedânı bölgede 372 yıl süren bir egemenliğin sahibi oldular. Mâverâünnehir'in egemenliği büyük ölçüde Sâmânoğulları'ndaydı. Bu dönemden itibaren Mâverâünnehir egemenliği için Karahanlıların, Sâmânoğulları ile sürekli bir mücâdele içerisinde oldukları görülecektir.

Rivayetlere göre 970 yılında Şaş (= Taşkend) ve Farab arasında tahkim edilmiş sınırın batı tarafında müslümanların egemenliğini tanımaksızın yaşayan - Karluklar, Oğuzlar ve diğer boylardan- Türklerin 200.000 çadır halkı İslâm'a girdiler. Ünlü İslâm tarihçisi İbnü'l-Esir ise 960 yılında kalabalık bir Türk topluluğunun İslâm'ı kabul ettiğini yazmıştır ki aynı vakıayı kaydetmiş olmalıdır. Karahanlı egemenliğindeki Kaşgar ve Balasagun yörelerinde İslâm onuncu asırdan itibaren belirgin şekilde yerleşmiştir.

840 yılında Uygur Devleti'nin Kırgızlar tarafından yıkılmasıyla Orta Asya bozkırlarında ortaya çıkan siyasî boşluk sayesinde kurulan Karahanlı Devleti'nin kurucu hükümdârı Bilge Kül Kadîr Han'dır. Bilge Kül Kadîr Han'ın ölümünden sonra devleti mirası olarak oğulları arasında paylaşıldı. Bilge Kül Kadîr Han'ın iki oğlundan Bazır Arslan Han, Balasagun'da "Büyük Kaan" olarak, kardeşi Oğulçak Kadır Han ise, Taraz'da "Orta Kaan" olarak hükümran oldu. Daha Batı'da egemen olan Oğulçak Kadır Han, Türkistan egemenliği için Sâmânoğulları hükümdârı Ebû Nasr İsmail bin Ahmed ile sürekli mücâdele etti. Sâmânoğulları, 883 yılında Taraz'ı ele geçirince, Oğulçak Kadır Han doğuya çekilerek sığındığı Kaşgar'ı merkez yapıp, Sâmânoğulları egemenliğine giren eski yurtlarına akına başladı. Bundan bir süre sonra, Satuk Buğra Han'ın babası Bazır Arslan Han eceli ile öldü ve Türk töresine göre kardeşi Oğulçak Kadır Han yeni Buğrahan oldu.Oğulçak Kadır Han'ın Sâmânoğulları'na düzenlenen

akınlar ile uğraştığı sırada yirmi beş yaşlarındaki yeğeni Abdulkerîm Satuk Buğra Han, müslümanlaşan Türklerden oluşan üç bin kişilik kuvvetiyle amcası Oğulçak Kadır Han'a karşı taht kavgasına girişti. Kaşgar üzerine yürüyüp taht merkezini fethederek tahta geçti.

Karahanlılar hânedânından olup İslâm'ı ilk kabul eden ilk hükümdâr olarak Kaşgar'da ilk büyük İslâm devletini kuran Abdulkerîm Satuk Buğra Han'ın gerek şahsı ve gerek İslâm'ı kabul edişi hakkında, yazıya geçmiş en eski örneği 1282 tarihli olan menkıbeler dışında fazlaca bir şey bilinmemektedir. Bu yazılı kaynağa göre, Satuk Buğra Han, İslâm'ı, Karahanlılara iltica etmek mecburiyetinde kalan Sâmânoğulları hânedânına mensup şehzade Nasr'ın telkini ile, 12 yaşında iken, kabul etmiş ve 25 yaşında Karahanlı tahtına oturmuştur. Satuk Buğra Han 955 'te öldüğünde Kaşgar 'in kuzeyinde bulunan Artuş kasabasında toprağa verildi.

Karahanlılar devletinin asıl merkezi Kaşgar (Ordu-Kend) olmakla beraber, devletin daha ilk devirlerinde kuzeyde, Ahmed Yesevî'nin doğduğu Sayram yakınlarındaki Balasagun (= Kuz-Orda)'a kadar genişledi. 9. asırda ahâlisi Türkler ile Soğdlulardan teşekkül eden Balasagun (yerli ahâlice Kuz-Uluş ve daha sonraları Kuz-Balık adlarını da almıştır) Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde tanınmış bir merkez olarak geçer ve bugünkü Kazakistan'daki Evliyâ-Ata (Taraz = Talas, sonra Cambul)'ın, kuzeydoğusunda bugünkü Kırgızistan'daki Tokmak şehri yakınlarındadır. Daha sonra, devletin batıya doğru genişleme devrinde Batı Karahanlılarının merkezi Semerkand'a nakledildi. Karahanlıların, batıya yönelişlerinin sebebi, yeni benimsenen İslâm'a sıkı bağlılık ile Sâmânoğullarının zayıflamasıyla, Türkistan işlerine müdâhalenin daha kolaylaşması olabilir. Bir diğer etken, bu devirde Türk uluslarının kitleler halinde müslümanlaşarak batı yönünde İran'a doğru kaymaları olarak değerlendirilebilir. Batıya doğru ilerleyen Türk boyları arasında Karahanlılara rakip çıkabilecek ikinci bir Türk devletinin daha kurulmamış olması, bölgedeki Türk oymaklarının bir Türk devleti merkezine bağlanması sürecini kolaylaştırmıştır. Türk millî geleneğini temsil eden Karahanlıların, bu dağınık Türk zümrelerini Sâmânoğulları'na göre, kendilerine daha çabuk ısındırmış olmaları da bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Karahanlıların batıdaki Türkistan işlerine ilk ciddi müdâhaleleri Harun (ölümü. 993) Han'ın Balasagun'dan

yaptığı seferle başlamıştır. Harun Han, Mâverâünnehir'de hiç bir önemli direniş görmeden, Buhara'ya kadar ilerlemiş ve zâten zayıf düşmüş olan Sâmânoğulları'nı Buhara'da mağlûp ederek, 992 'de Buhara'yı son Sâmânoğulları sultanı Nuh (ölümü: 997)'un elinden almıştır.

Sâmânoğulları hanedânını ortadan kaldıran Karahanlıların müdâhalesi, daha sonra Sâmânoğulları'nın yerine geçecek olan Gaznelilerin bölgede yükselmesini kolaylaştırmıştır. 977'de Gazne emîri ilân edilmiş olan Sevük-Tigin, 996'da Özkend'den hareket eden Karahanlı Nasr (ölümü:1012)'ın kuvvetleri Mâverâünnehir'e girdiğinde, Sâmânoğlu Nuh tarafından yardıma çağrılmıştı. Gazneli Sevük-Tigin ile Karahanlı Nasr arasında yapılan anlaşmaya göre, Sir-Derya havzası Karahanlıların idaresine geçecek Sevük-Tigin ise, Amu-Derya'nın güneyindeki bütün eyâletlerin hâkimi olacaktı. Sâmânoğlu Nuh'un ölümünden sonra, Nasr, 999 yılında Buhara'yı savaşmadan kolayca ele geçirdi. Fakat Nasr Karahanlı kuvvetlerini birkaç defa mağlûbiyete uğratan Sâmânoğulları'ndan Ebû İbrâhim İsmail (ölümü:1005) ile bir süre daha uğraşacaktır. Ebû İbrâhim İsmail sonrasında artık Sâmânoğulları hânedânı tamamen sona erdirilmiş ve Batı Türkistan'da Karahanlı ve Gazneli olmak üzere iki Türk hanedânı başbaşa kalmışlardır.

Gazneli Mahmud[30] (999–1030)'un 1001'de Karahanlı Nasr 'ın kızı ile evlenmesi, bu iki Türk hanedânı arasındaki ilişkiyi akrabalık bağları ile güçlendirdi. Nasr'dan sonra Karahanlı tahtına geçen Toğan Han (ölümü: 1017/1018) da Gazneli Mahmud'un müttefiki olarak kaldığı gibi, kardeşi ve halefi Arslan Han (ölümü: 1025) zamanında da bu iki Türk hânedânı arasındaki iyi ilişkiler devam eder. Bundan sonra Karahanlı devletinin başına geçen Yûsuf Kadır Han (ölümü: 1032) diğer hânedân mensuplarına, egemenliğini güçlü şahsiyeti ile zorla da olsa tanıtır. 1019'da Gazneli Mahmud ile görüşen Yûsuf Kadır Han, iki devlet arasındaki ittifakı daha da güçlendirir. Yûsuf Kadır Han'ın ölümünden sonra, Kaşgar'da büyük oğlu Süleyman Arslan Han (Buğra Tigin); Taras (Talas), Sayram(= İsficab) ve Taşkend (= Şaş)'ta küçük oğlu Mahmud (Muhammed) Buğra Han (Yagan-Tigin) ve Özkend'de diğer iki oğlu Tuğrul i1e Harun hâkim olmuşlardır.

Gazneli Mahmud'un 1030'da ölmesi üzerine, yerine, kısa bir süre için, küçük oğlu Muhammed ve onun yerine de Mes'ud (ölümü:1041) geçtikten sonra da, Karahanlılar ve Gazneliler arasındaki ilişkiler eskisi gibi dostluk düzeyinde devam etmiştir. Mes'ud 1031'de, tahta geçişini bildirmek ve Karahanlı sultanı Kadır Han'dan eski dostluğun devamını rica etmek üzere, Kaşgar'a bir iyiniyet heyeti göndermiştir.

1039'da Mâverâünnehir'in egemenliği Karahanlı Nasr'ın Böri-Tigin ünvânlı oğlu İbrâhim(ölümü:1068)'in eline geçmiştir. Gazneli Mes'ud'un müttefiki olan Alp-Tigin'e karşı hareketi Selçuklular tarafından desteklenen ve Karahanlılar tarafından da hoş görülen İbrâhim, başlangıçta Karahanlıların bir uçbeyi gibi hareket etmiş, fakat çok geçmeden, ayrı bir hanlık hâline getirmiştir. Bu gelişmede Selçukluların 1040'ta Gazneli Mes'ud'u mağlûp ederek, Horasan'da hâkimiyeti ellerine almış olmalarının da etkisi vardır. Bu şekilde Batı Türkistan'da Gaznelilerin yerine geçen Selçuklular da Mâverâünnehir'de hâkimiyeti ele geçirmek için mücâdeleye başladılar. Karahanlı İbrâhim'in ölümünden sonra, yerine geçen Şemsü'1-Mülk (ölümü: 1080)'ün zamanında Selçukluların Mâverâünnehir'e saldırıları yoğunlaşmış ve nihayet Melikşâh (ölümü: 1092)'ın Semerkand üzerine yaptığı seferden sonra, Şemsü'1-Mülk Selçukluların kendilerine bağlılığını kabul etmiştir.

Karahanlılardan Yûsuf Kadır Han'ın oğulları Tuğrul ile Harun'un, bu durumdan yararlanmak isteyerek, Şemsü'1-Mülk üzerine yürüdükleri ve neticede iki Kara-Hanlı devleti arasındaki hududun Hocend olmak üzere belirlendiği görülür. Karahanlı Şemsü-'l-Mülk'ün yerine kardeşi Hızır (ölümü: 1081) ve ölümü sonrasında yerine oğlu Ahmed (ölümü: 1095) geçmiştir. Karahanlı Ahmed zamanında Selçuklu sultanı Melikşâh 1089'da Buhara'yı zaptederek Semerkand üzerine yürümüş ve Özkend'e kadar ilerlemiştir. Selçuklu tehdidini uzaklaştırmak için Kaşgar hanı da Özkend'e gelmiş ve iki Türk hükümdarı arasında, Melikşâh'ın lehinde bir anlaşma yapılarak barış sağlanmıştır.

Batı'daki Karahanlıların tarihi bundan sonra Selçuklular ile sıkı bir bağlantı içerir ve Batı Karahanlıları, Selçukluların egemenliğini kabul etmiş, itaatkâr bir topluluk olarak hareket etmişlerdir. Buna rağmen Batı Türkistan'daki hayat bu tarihlerde de her za-

man huzur içerisinde geçmemiş ve gerek Melikşâh ve gerek Sultan Sencer[31] dönemlerinde, Selçuklular, bir kaç kez Semerkand üzerine sefer yapmak zorunda kalmışlardır. Bu devirde ülke yönetiminde bulunan en önemli şahsiyet Karahanlı Süleyman oğlu Muhammed Arslan (ölümü: 1131) idi. 1109 'da bölgede istikrarı sağlayan Muhammed Arslan'ın devrinde, 20 yıllık bir süre ile Mâverâünnehir huzura kavuşmuştur.

Sayram (= İsficab) ve çevresinin hâkimi Mahmud (Muhammed) Buğra Han ve haleflerinin, daha çok batı Karahanlılarının egemenlik alanı ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bu hânedâna mensûb olanlardan Karahanlı Mahmud'un torunu Kadır Cebrail Han 1102'de kuzey sınırlarından girerek Mâverâünnehir'i işgal etmiş ve Selçukluların egemenlik alanlarında güneye doğru ilerleyerek aldığı Tirmiz civarında cereyan eden muharebede, Sultan Sencer tarafından, mağlûp edilmiştir. Sultan Sencer'in 1157'de ölümünden sonra, Mâverâünnehir'i egemenlikleri altına alan Hârezmşâhlar zamanında da, batı Karahanlılarının son temsilcisi Osman (ölümü: 1213)'in vefatına kadar siyasi egemenlik alanında büyük bir değişiklik olmamıştır.

Mâverâünnehir'deki Türkler'in çoğunluğunun yerleşik (= hadarî) bir hayatı benimsemesi, İslâm'ın Mâverâünnehir'de şehirli bir görünüm arzetmesine yol açar. Mâverâünnehir şehirlerinde hızla yayılan İslâm, medreselerde egemen olan sünnî tedrisatın yönlendirmesi ile ehl-i sünnet çizgisinde gelişti ve buna paralel olarak bölgede kurulan bütün devletler sünnîliği, resmî devlet politikası haline getirdiler. Karahanlılardan Gaznelilere; Selçuklulardan Osmanlılara, hattâ Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar Sünnîlik eğilimi, bir Türk devlet geleneği formunda günümüze kadar kesintisiz olarak sürdürülmüştür.

Selçuklularda kurumlaştırılan Sünnî yaklaşım, siyasî egemenliği güçlendirici bir enstrüman olarak kullanılarak, başta Selçuklular'ın da mensubu oldukları Oğuz boyları olmak üzere göçebe Türk kitlelerinin iskânı ile şehirlerde yerleşmelerini teşvik eder. İslâm inancına ve Mâturîdî-Hanefî anlayışına sımsıkı sarılan Selçuklular, henüz müslümanlığa geçmeyen Türk boylarını İslâmlaştırma'yı devlet politikası olarak uygulamışlardır. Selçukluların ehl-i sünnet savunuculuğunda ifrat düzeyinde ısrarcı oldukları, İmam-ı

Âzam Ebû Hanife sevgisi ve Hanefîlik bağlılığı ile ünlenen Sultan Alparslan'ın, yine bir ehl-i sünnet mezhebi[32] olmasına rağmen Şafiilere karşı -amansız denecek derecede- sert davranışlar gösterdiği kaydedilmiştir. Öyle ki, bir zamanlar Selçuklu sultanları adına okunan hutbelerde Rafızîler yanında Eş'arîler için de lânet okunduğu dönemler olmuştur. Döneminin saygın veziri Nizâmü'l-mülk'ün Siyasetnâmesi, Haricî ve Bâtınî akımlarına karşı alınması gereken tedbirler açısından önemli uyarılarla doludur. Nizâmü'l-mülk'ün öncülüğünde kurulan Nizâmiye medreseleri, İslâm dünyasında sünnî geleneği koruma güdüsü ile kurulmuştur.

2. Tasavvufî Akımların Mâverâünnehir'deki Serüveni

11. yüzyıla gelindiğinde Türk yurtlarının büyük bir alanında yaşayan insanların neredeyse tamamı İslâmlaşmış ve Türkistan coğrafyası, İslâm medeniyeti dairesine girmişti. Mâverâünnehir İslâmlaştıktan sonra, -İslâm'ı yaşama tarzlarının en önde gelen damarlarından birisi olarak- tasavvufî hayatın, İslâm'ın önceden takib ettiği yollardan bütün Türkistan'da yayılacağı kolayca tahmin edilebilecek bir olgudur.

İslâm'da tasavvufî geleneklerin Abbâsî Devleti'nin Hindistan'dan Mısır'a uzanan geniş toprakları üzerinde, özellikle İran'ın Zerdüştî, Hind'in Budist mistik kültürlerinin bütün unsurlarının yaşandığı Mezopotamya'da ve köklü bir Yahudi-Hıristiyan mistik geleneğinin kalıntılarını taşıyan Suriye ve Mısır'da kadim Gnostik, Neoplatonik, Maniheist, Budist vb. eğilimlerden oluşan senkterik bir sentezin ürünü olduğu iddia edilmiştir.

Tasavvuf karşıtı olan bu iddia sahiplerine göre, başlangıçta eklektik bir yapısı olan zühd ağırlıklı tasavvufî akımlar, zamanla melâmet[33] anlayışını öne çıkararak mistik bir yapı kazanmıştır. İslâm tarihine bakıldığında 10. yüzyılda münferit sûfîlerin hayat tarzına paralel olarak Vahdet-i vücûd[34], Seyr-i ilallah, Lâmekânî[35] olmak gibi bazı sofistike sûfî nazariyelerinin yavaş yavaş dillendirilmeğe başlandığı görülür. Bu gelişime paralel olarak İslâm coğrafyasında görülmeğe başlayan sûfî hankâhları iki yüz yıl içerisinde -bugün hâlâ isimleri yaşayan- Kadirîyye, Rıfaîyye gibi ekoller şeklinde ortaya çıkarak kurumlaşma sürecine de girilmiştir. Bütün İslâm dünyasında tasavvufun belirip kurumlaştığı bu süreçte Türk-

ler arasında tasavvufî akımlar yavaş yavaş güçleniyor, Buhara, Semerkand, Fergana gibi büyük merkezlerden dalga dalga uzaklara; bozkırlar boyunca yayılıyordu.

İlk müslüman Türkler'in İslâm'ı kabul ederlerken yaşadıkları saha, birçok dinin bir arada yaşandığı Horasan, Mâverâünnehir, Buhara, Semerkand gibi yerlerdi. Fars etkisinin kuzeydoğu Türkistan bozkırlarına göre daha güçlü hissedildiği bu bölgelerde hem sünnî İslâmî gelenek hem de tasavvufî İslâm Fars kültüründen etkilenmiştir. İran'ın kadim geleneklerini derûnunda barındıran Horasan, İslâmî ilimlerin merkezi olduğu gibi tasavvufî akımların da başlıca merkezlerinden birisidir. Mâverâünnehir, Horasan üzerinden ulaşan ilk İslâm fâtihleri tarafından İslâmlaştırıldıktan sonra, İslâm tasavvufu da Mâverâünnehir ve oradan da bütün Türkistan bozkırlarına ulaştı.

İslâm dünyasında tasavvufun ana merkezlerinden birisi olarak kabul edilen Mâverâünnehir'in, Budist vihara (manastır)'larını taklid ettiği ileri sürülen ilk medreselerin kurulduğu merkez olması da dikkat çekicidir. Mâverâünnehir'in ilim merkezi olarak öne çıkan Buhara şehrinin adının Budist Viharalarından geldiği iddiası bölgedeki budizm etkisini göstermesi açısından önemlidir. Tasavvufî akımlar üzerinde mutlak etkisi olduğunu iddia ettikleri budizmi ileri sürerek tasavvuf ehlini suçlayan bazı çevrelerin tefsir ve bilhassa hadis tedrisinde tartışılmaz bir yeri olan Buhara medreselerinin teşekkülünde budist etkisini görmezden gelmeleri ilginçtir.

Tasavvufun Budizm ve Hinduizm inançları ile bazı benzerlikleri, Ahmed Yesevî'nin irşad faaliyetinin ilk yankılandığı havza olan Seyhun sahasında bazı Budist manastır kalıntıları bulunması, Yesevîlik üzerinde Çin Taoizmi veya Hinduizm etkisi olduğu anlamına gelmez. Ahmed Yesevî ve halîfeleri tarafından Türkistan coğrafyasında yayılan Türk tasavvuf geleneği olan Yesevî ekolü incelendiğinde tarîkatın temel noktalarında değil, halk arasında yayılmış olan bazı menkıbelerde Türk şamanizminin bazı izleri görülebilir ki, bunu izah etmek antropoloji ilminin verilerine göre gayet kolaydır. Türkler, Hazret Sultan Yesevî'nin İslâmî tebliği ile muhatab oldukları güne kadar İran, Hind, Çin dinî gelenekleri ve hattâ az da olsa Hıristiyanlık ile temas etmiş olmakla beraber, münferit örnekler dışında bu inançları kitleler halinde özümsediklerine ilişkin

hiçbir kanıt veya kayıt yoktur. Yesevîlikten epeyce zaman sonra Mâverâünnehir'de kurulup hızla yayılan ve Yesevîlik ile büyük benzerlikleri ve sıkı bağlantıları olan Nakşbendîlik de, aynı vasıflara sahiptir.

Başlangıç döneminde hür tefekkürün kalesi olan medreseler giderek dogmatik bir zihniyetin elinde donuklaşırken hiyerarşik yapısı oluşmağa başlayan ve vakfedilen zengin kaynaklar ile kurumlaşma yolunda büyük gelişme gösteren ile sûfî dergâhlarında, fikir serbestîsi boy atıyordu. Mâverâünnehir medreseleri bölgedeki adı ile Hâcegân dergâhları arasında ortaya çıkan bu mahiyet farklılaşması daha sonra yüzyıllarca sürecek medrese-dergâh çekişmesinin de başlangıcını teşkil etmiştir.

Türkler'in, İslâm'ı henüz yeni kabul ettikleri -ve Ahmed Yesevî'nin de yaşadığı- dönemde İslâm dünyasında şiddetli kelâm tartışmaları, itikadî ve amelî fırkalar (=mezhepler) etrafında ayrılıklar baş göstermişti. Kelâm ve fıkıh âlimlerinin bitmez tükenmez felsefî münazaralarına ve çekişmelerine lâkayd kalan Türk boyları, kendi geleneklerine uygun gördükleri ve "Baba" denilen önderler tarafından telkin edilen sûfî yaklaşımlarını kabul ettiler. Türk tasavvufî geleneğinin başlangıç dönemi olan bu yıllarda, muhtelif inanışların etki alanında kaldığı iddia edilen Türkler arasında, eski inancın kam veya baksılarının yerini "ata"[36] , "baba"[37] gibi dinî figürler alacaktır.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ ise Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı "Baba" maddesinde, bu mefhumun sadece Türkler tarafından değil, aynı zamanda şiî ve sünnî tasavvuf çevrelerinde ortaklaşa kullanıldığını ve 10. yüzyıldan itibaren çeşitli etki ve sebeplerle bazı meczuplarla münzevî sûfîlere 'bâb' veya 'baba' ünvânının verilmeye başlandığını kaydetmiştir. Ancak böyle olsa bile, 'baba'nın Türkler'de kam-ozan'ın etkisiyle yeni bir boyut kazandığı iddia edilebilir. Bu inanç serdengeçtilerinin Türkistan'daki öncülerinden Çoban Ata, Arslan Baba, Ferganalı Bâb, Korkut Ata gibi isimler günümüze kadar ulaşabilmiştir. Hattâ bugün bile dinî duyarlılığı ile tanınan Fergana vadisinde, Türkler şeyhlere *'Bâb' (= Baba)* ünvânını vermektedirler. Böylelikle Ahmed Yesevî ekolünden yetişip Anadolu'ya gelen Geyikli Baba, Barak Baba, Otman Baba gibi insanları açıklamak da kolaylık kazanmaktadır.

Türkistan coğrafyasının kadim merkezleri olan Herat, Nişabur, Merv, 9. asırda mutasavvıflarla dolmağa başlamıştı. 10. asırda ise Buhara, Semerkand ve Fergana'da şeyhlere rastlanmağa başlandı. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'ye göre, "halk velîleri olan Türkmen 'baba'larında eski Türk 'kam-ozan'larının İslâmlaşmış şeklini görmek din tarihçisi için bir zorunluluktur.[38] 11. yüzyıldan itibaren ise başta İran ve Azerbaycan olmak üzere İslâm ülkelerinde dervîşlik ve özel bir görünümü olan kalenderlik yaygınlık kazanır. Din gayreti, Allah aşkı ve Rasûlullah ve ehl-i beyt muhabbeti ile donanmış ve çoğunun adı tarih içerisinde gaybe karışmış birçok adsız dervîş tarafından göçebe Türkler arasına enerjik bir aksiyon ve vecd dolu bir heyecanla yeni bir inanç sistemi akideler götürülüyordu. Bu dervîşler, ilginç bir şekilde, fetihlerin öncü birlikleri gibi sınır boylarını mesken tutuyorlardı.[39]

Türkistan'a giren İslâm orduları ile birlikte ve hattâ daha sahâbe döneminden itibaren 'dervîş'[40] ve 'kalender'[41] 'zâhid'[42] denebilecek sûfîlerin bölgede görüldükleri bilinmektedir. Ayrıca Dağıstan, Azerbaycan ve Türkistan topraklarında ashâbdan kişilere atfedilen ziyaretgâhların varlığı da "yol gösterici kutsal kişi motifi"nin Türk yurtlarında ne derecede yaygın olduğunu göstermektedir. Doğu Türkistan'daki Câfer-i Sâdık ve Yesi yakınlarındaki Ukkâşe makâmları bunun somut kanıtları olarak halen de ziyaret edilen makâmlardır.

Din yasakladığı için içkiyi yasak edecek kadar dinî hükümlere bağlı olan Karahanlılar, İslâm'ı -hem de ağırlıklı olarak Mâturîdî-Hanefî mezhebi ekseninde- aşk ve hararetle savunan ilk Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük bir saygı ve riayet gösteriyorlardı. Selçuklular'ın ilk hükümdârlarından Tuğrul Bey Hanefî mezhebine bağlı dindar bir insandı. Malazgirt fatihi Sultan Alparslan'ın, İmam A'zam'ın Bağdad'daki türbe ve camiinin tamiri ile bir Hanefî medresesi kurulmasıyla Ebû Sa'id Muhammed el-Hârezmî'yi görevlendirdiği bilinmektedir. Tarihî bir kader olarak Türkistan'daki bütün Türk devletleri de bir devlet politikası haline getirerek daima Hanefîliği savunmuşlardır. Bunun Türk coğrafyasındaki tek ehl-i sünnet çerçevesinde tek istisnası Hz. Ömer (r.a.) döneminde İslâm ile tanışan ve genelinde Şafîi mezhebine göre amel işlenen Dağıstan bölgesidir.

Tasavvufî yaklaşım, henüz kurumlaşmadığı ilk dönemlerinde bile bütün İslâm topraklarında kısa zamanda yaygınlaşmıştı. Suriye'de ilk tasavvuf merkezi olan zaviyesini kuran ve tarihin "sûfî" ünvânı ile anılan ilk ismi olan Kufeli Ebû Hâşim (ölümü: 767) , Süfyan-ı Sevrî (ölümü: 785), Zü'n-Nun Mısrî (ölümü: 860), Horasanlı Bayezîd-i Bistâmî (ölümü: 875), Cüneyd Bağdadî (ölümü: 909), Hallâc-ı Mansûr (ölümü: 922) gibi büyük mutasavvıflar dervîşâne yaklaşımlarını bütün kınamalara, uğradıkları bütün suçlamalara rağmen bütün İslâm beldelerinde yaymaktan geri durmuyorlardı. Bu isimlerden Hallâc-ı Mansûr'un Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a kadar uzanan bir irşâd seferine çıktığı bilinmektedir. İslâm'ın Anadolu coğrafyasında yayılma sürecinde olduğu gibi kaleleri fetheden ordulardan önce gönülleri fetheden dervîşlerin faaliyetlerini İslâm'ın yayılışının izlemesi tarihî bir süreçtir.

Ebû'l-Kasım Abdulkerîm Kuşeyrî (ölümü: 1073), kendi adı ile anılan ünlü risalesinde tasavvuf meslekinin Ehl-i sünnet anlayışına uygunluğunu isbata çalışmıştır. Türkistan tasavvufunun önde gelen bir mürşîdi olan Ebû Alî Farmedî'ye intisâb ettiği bilinen İmam Ebû Muhammed Gazalî de (1058–1112), birçok eserlerinde tasavvufu telkin etmeye çalışmış; ilim çizgisinde ve sünnete uygun bir tasavvufun tohumlarını kalblere ekmeyi başarmıştır. Daha sonra *'Avarifü'l-Ma'ârif* yazarı Şehabeddin Suhreverdî, adı ile yaşayan büyük bir tasavvuf ekolünün kurucusu olan Abdulkadir Geylanî (1077–1166) ve isimleri *Tabakât-ı Sûfîyye* kitaplarını dolduran birçok mutasavvıf kendi İslâmî yaklaşımlarını ve zâhidâne yaşama tarzlarını İslâm ülkelerinde yayarak binlerce mürîd[43] edinmişler ve bu sayede bütün halk arasında da büyük bir manevî güce erişmişlerdir.

İslâm bilginlerinden birçoklarının tasavvuf şeyhlerine intisabı, hükümdârların ve devlet ileri gelenlerinin bizzat tekke ve zaviyeler yaptırarak tasavvufî eğilimleri desteklemeleri, hattâ kendileri de irşad dairesine dâhil olarak halkı dervîşliğe teşvik etmeleri İslâm dünyasının her tarafında şeyhlerin etkinleşmesini ve kurumlaşan tasavvufî ekollerin nesilden nesile aktarılmasını sağlayacak nitelikli dervîşlerin yetiştirilmesini sağladı. Silsile adı verilen manevî bağlılık zincirinin halkalarını Hazret-i Ebû Bekir (r.a.) veya Hazret-i Alî (r.a.) üzerinden Hazret-i Rasûlullah (s.a.v.)'e kadar eriştiren sûfîliğin yayılması, tekkelerin siyasî otorite tarafından

adeta resmen tanınması, birçok devlet adamları ve hattâ sultanların şeyhlere muhabbet ve saygılarını açıkça göstermeleri, dervîşlere büyük bir manevî nüfuz kazandırmıştı.

Böylece adeta çoğunluğu dervîşâne hayat tarzını benimsemiş yeni bir müslüman toplum ortaya çıktı. Bölgenin İslâmlaşması sonucunda diğer İslâm beldeleri ile girilen ilişkilerle bağlantılı olarak Horasan'a, Irak'a herhangi bir şekilde gidip gelen Türkler arasından da bölgedeki dergâhlara kapılanarak eğitildikten sonra yurduna dönen 'ilk mutasavvıflar' yetişiyordu: Ünlü sûfî Ebû Sa'id Ebû'l-Hayr'ın büyük saygısını kazanmış olan Muhammed Ma'şûk Tûsî ile Emîr Alî 'Abu bu ilk Türk erenlerinden -isimleri kitablarda kaydedildiği için bilinen- iki tanesidir.

Ahmed Yesevî 11. yüzyılda dünyaya geldiğinde, Türk dünyası epeyce uzun bir zamandan beri -herhalde 10. asırdan beri- tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerâmetleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile yayılmıştı. Ritmik melodili ilahîler, heyecan verici mistik şiirler okuyan, Allah rızası için halka dua eden, cennet bahçelerinin ve Allah aşkının yollarını gösteren *"Bâb"* veya *"Ata"* ünvânı ile anılan dervîşler, Türkler tarafından dinî bir kudsiyet verdikleri kadim zamanların kam ve mistik ozanlarına, esrarengiz güçlere sahib olduklarına inanılan baksılara benzeterek kabul ediliyorlardı.

Horasan merkezli bir tasavvuf mektebinden olan mürşîdi Yûsuf Hemedânî tarafından yetiştirilen Ahmed Yesevî'nin gençlik yıllarında, atayurdu olan Seyhun (=Sir-Derya) boylarında ve ötesindeki uçsuz bucaksız bozkırlarda, yarı göçebe Türkler arasında, anladıkları Türkçe dili ile Türk halklarına seslenerek İslâm'ın inanç temellerini ve din kurallarını arasında yaymağa çalışan bazı dervîşlerin bulunduğu bilinmektedir.

Ahmed Yesevî'yi irşad için Hz. Rasûlullah (s.a.v.) tarafından Türkistan'a gönderildiği ve ashâbın önde gelenlerinden birisi olduğu rivayet edilen Arslan Baba ile, menkıbeye göre İslâm'ı tanımak için Türkistan'dan Arabistan'a geldiği ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile görüşerek İslâm'ı kabul etmiş olan ozanlar pîri olarak ünlenmiş olan Korkut Ata, Semerkand yakınlarındaki türbesinde medfûn olan Çoban Ata, bu Türk mürşîdlerinin adı bilinen ilk öncülerindendir.

İslâm'ın Türk yurtlarında bu şekilde daha çok sözlü iletişim ile yayıldığı dönemde ilim ehlinin kaleme aldığı yazılı eserlerin vücuda getirilmesi de gecikmeyecektir. İslâm'ı kabul ettikleri dönemde Türkler, yazıya yabancı, kitabtan uzak, irfanî kültüre ilgisiz barbar bir kavim değildi. 11. asırdan itibaren Türkistan'da Türkçe dili ile ve Arab alfabesi kullanılarak İslâmî eserler yazılmağa başlandığı görülür.

Bu eserlerde İslâm'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerîm'in dili olan Arabça'dan alınmış kavramlar yanı sıra Türk yurtlarında İslâm'ın yayılış sürecinde karşılaşılan İran kültürünün etkilerine rastlanması da normaldir. Namaz, oruç gibi temel İslâmî kavramların terim olarak Arabça asılları ile değil Fars dilindeki şekliyle benimsenmiş olması bunun bir işareti olarak değerlendirilmelidir. İslâmî kültürün ana havzalarından Horasan ve Irak merkezlerine daha yakın olan Türk yurtlarının batı bölgelerinde ortaya konan eserlerde Arab-İran etkisi daha yaygın bir ölçüde gözlenmektedir.

Türklerin daha İslâm'ı kabul öncesinde yazıları olduğu ve o yazılar ile yazılmış kitaplar bulunduğu bir arada düşünüldüğünde, kadim bir Türk medeniyet merkezi olan Kaşgar'da İslâm'ın kabulünden sonra İslâmî eserler yazılması için asırlarca beklenemeyeceği -ve yazıldığı da- araştırmaların ortaya çıkardığı bir gerçektir.

İslâm'ın kabulü sonrasında ilim dünyasında tanınmış en eski Türkçe eser 1069-1070'de Kaşgar'da Karahanlılar zamanında yazılmış Kutadgu Bilig'dir. Kutadgu Bilig'in ithaf edildiği Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han ünvânını taşıyan Karahanlı hakanı Ebû 'Ali Hasan b. Süleyman'dır. Bu ithaf İslâm'ın devlet katında da saygınlığa kavuşmuş oluşunun en somut kanıtı olarak değerlendirilmelidir.

İslâm'ın kabulü sonrasında Kaşgar gibi eski Uygur Türklüğü medeniyetinin merkezlerinden olan -ve daima Çin etkisi altında bulunan- bir doğu yöresinde ortaya konan ilk İslâmî eser olan ve Yûsuf Has Hâcib tarafından yazılan *Kutadgu Bilig*'den yola çıkılırsa Türk kültür çevrelerinde İslâmî etkinin, ne kadar çabuk ve güçlü bir surette kendini gösterdiği anlaşılır. Hiçbir zaman münferit bir ürün olarak değerlendirilmemesi gereken Kutadgu Bilig'in önsözünde Türklerin İslâm algısının kültürel arkaplanını açık olarak ortaya çıkaran ipuçları görülmektedir. Türk yurtlarında İslâmî dö-

nemin ilk kültür ürünü olarak döneminin şu ana kadar keşfedilmiş biricik örneği olan Kutadgu Bilig ayrıntılı olarak incelenmeyi hak etmektedir.

Kutadgu Bilig, bütün İslâmî eserler gibi "hamd" ve "salâvât" içeren bir önsözle başlar. Yûsuf Has Hâcib, kitabının önsözünde insanî melekeleri "Adalet", "İktidar", "İdrak" ve "Kanaat" olarak sıralar. Kutadgu Bilig'in en orijinal yönlerinden birisi bu soyut kavramların daha iyi anlaşılması için birer kişi şeklinde somutlaştırılarak canlandırılıp konuşturulmalarıdır. Gerek eserin ana ekseni olan çeşitli soyut insanî melekelerin birer şahıs halinde canlandırılarak ortaya çıkarılması, gerekse mecaz özellikleri ve metafor şeklindeki istiarelerdeki sadelik köklerini Türk sözlü edebiyatından alan orijinal bir tarzdır.

Hükümdâr ailesinin dinî otoriteye nasıl saygı göstereceği, Devlet yöneticilerinin ve memurlarının halka nasıl davranması gerektiği, çiftçilere, tüccarlara, hekimlere, büyücülere nasıl davranılacağı, kadınlara karşı nasıl hareket edileceği, iyi bir hanımda bulunması lazım gelen nitelikler vb. birçok sosyokültürel konuda norm koyan, kural belirleyen satırlar Kutadgu Bilig'i araştırmacılar için zengin bir sosyolojik hazine haline getirmektedir. Dört melekeden Kut'un oğlu Ögtilmiş, hükümdara -o devir Kaşgar'ındaki Türk toplumunu teşkil eden- bütün sınıflardan; çiftçi, memur, esnaf ve sanatkârlardan bahsederek ne gibi vasıfları haiz olması lazım geldiğini, kendilerine nasıl muamele edilmesi gerektiğini ayrıntılı şekilde anlatır.

İslâm ile müşerref oldukları dönemde çoğunlukla kadim dinleri olan 'Gök Tanrı inancı'na sahib olan Türkler, animist-naturalist inançlar ve atalar kültünden şamanizme, şamanizmden budizm, maniheizm ve zerdüştîliğe ve hattâ Yahudîlik, Hıristiyanlığa varıncaya kadar hemen bütün din ve mistik kültürler ile tanışmışlardı. Bütün bu farklı inançlar Türkler arasında yayılma fırsatı bulmuştu. Bu farklı inançlar bazı dinî pratikleri ile toplum içerisinde yayılırken eski inancın unsurları da tamamen terk edilemediğinden bir dinden ötekine geçerken, sürekli eski unsurlar yeni kalıplar içinde birike birike İslâm'ı kabul dönemine kadar gelinmişti. Bugün hâlâ Sibirya bölgesinde animist-naturalist Şor-Tuva, Kırım'da Musevî Karaim, Romanya Dobruca'sında Hrıstiyan Gagavuz (Gökoğuz) , çok

nadir de olsa Doğu Türkistan'da Maniheist Uygur, Afganistan'ın Hindikuş dağlarının ücra köşelerinde Budist Türklere rastlanması Türklerin İslâm ile özdeşleşme sürecinin istisnaları olarak dikkat çeker. (Bütün bu İslâm dışı inançlara sahib Türklerin Türk topluluklarının geneli içerisindeki nüfus oranının %1 kadar olduğunu hatırlatmalıyım.)

İslâm, 10. yüzyılda Türkler arasında en yaygın inanç sistemi olarak belirirken, çoğunluğu konar-göçer bir toplum, avcılık esaslı bir üretim tarzına dayalı bir ekonomik düzen ve bütün bu sayılan dinlerin bakiyelerini bağrında saklayan şifahî bir kültür geleneğiyle yüzyüze geldi. Bazı akademisyenlerin "heterodoks Türk İslâmı" dedikleri Türk müslümanlığı şekillenirken, bu bağdaştırmacı (= senkretik) yapı içerisinde eski kam-ozan, yeni dervîş-şeyh konumuna yükseldi.

Gerçekten de Türklerin yeni dini kabul ettikleri ilk günden itibaren İslâm'ı yaşama tarzı incelendiğinde tasavvufî bir duyarlılıkla, dergâh odaklı bir sosyal yapılanmanın teşekkül ettiği görülmektedir. 'Cemaat' olarak adlandırılabilecek bu yapılanmanın merkezinde ise kendilerine *"Pîr", "Şeyh", "Mürşîd"* gibi ünvânlar verilen maneviyat ululari, rûhânî hendesenin ustaları yer alır. Asırlar boyu Mezopotamya medeniyetlerinin med ve cezir dalgalarının etkisinde kalmış olan Fars kültür çevrelerinin eski Zerdüşt dini ve felsefesi ile tanışık olduğu düşünülürse tasavvufî felsefenin öncelikle İran-Irak havzasında, Horasan ve Basra odaklı olarak gelişmesinin nedeni anlaşılabilir.

Vahdet-i vücûd, südûr nazariyeleri, fenâfillah[44] ve bekâbillah[45] gibi tasavvufî teorinin anlaşılması pek de kolay olmayan felsefi konularının Ahmed Yesevî'nin yaşadığı asırdaki Türk ülkelerinin saf gönüllü insanları için hemen hemen hiçbir anlamı olmayacağı açıktır. Türkistan tasavvufunun Yesevîyye ve Nakşbendiyye geleneklerinin ilk yazılı kaynaklarına bakıldığında bu eserlerin genel olarak tarikat pîrlerinin menkıbeleri ile ilgili olduğu görülür. 12. yüzyılda henüz teşekkül etmekte olan Yesevîyye tarikatının pratik uygulamalarını gösteren âdâb ve erkânının yazılı hale getirilmesi de Ahmed Yesevî'den çok sonra 14.-15. yüzyılda gerçekleşecektir.

Yesevîlik tarikatının ilk âdâb kitablarından olan *Menbau'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr ve Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* risaleleri, Sultan Ahmed Hazînî tarafından Osmanlı ülkesinin başkenti İstanbul'da Osmanlı Sultanı ve yakın çevresine Yesevîyye tarikatını tanıtmak için 16. yüzyıl sonlarında kaleme alınmıştır. Bu iki eser sayesinde bugün Yesevîlik yolundaki uygulamalar konusunda bir bilgi edinebilmemiz mümkün haldedir.

Giriş / Notlar ve Açıklamalar

[1] **Türkistan :** Türk Ülkesi, Türkili, Türk Yurtları anlamına gelir. Seyhun nehrinin kuzey ve doğu taraflarının tarihteki adı Türkistan'dır. Hunlar ve Göktürkler, Seyhun yöresini Türkistan yapmışlardır. Tarih boyunca gerçekleşen Kıpçaklar, Oğuzlar ve diğer Türk boylarının katıldığı Seyhun'u aşan büyük göç hareketlerine rağmen Türkistan, Türk olma özelliğini korumuştur. 9-10. yüzyıllarda, Seyhun'un yukarı, sağ bozkırlarında, Yesi ve Sayram gibi şehirler yavaş yavaş belirmeye başladı. (Kaşgarlı Mahmud, Dîvân-ı Lügâti't-Türk)

[2] **Pîr :** Pîr, farsça ihtiyar anlamına gelen bir kelimedir; Arabçada karşılığı "Şeyh" tir. Tarîkat ehli arasında ise, o tarîkatın kurucusu, yahut mürşîdlerin en ulusu olarak, "Pîr" diye anılır. Muğ, ateşi kutsayan Zerdüştîlerin ateş yaktıkları mabedlerinde hizmet eden kişiye, "*Pîr-i Muğan*" ise, bunların en ulusuna verilen isimdir. Fütüvvet ehlinde, her sanat ehlinin bir pîri vardır.

[3] **Mürşîd / Mürşîd-i Kâmil :** Arabça, irşad eden, doğru yol gösteren anlamına gelir. Tasavvuf ehlince gerçek mürşîd, her zaman, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'dir. Mürşîd sayılan şeyhlerin irşâdları, nâibi oldukları Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'e niyabet yoluyladır. Mürşîd-i kâmil ise *'olgun (= kemâle ermiş) mürşîd'* olarak kullanılır.

[4] **Sûfî :** Sûfî, tasavvuf ehli olan kişi anlamına gelir. Halk arasında bu söz, "Sofu" tarzına dönmüştür; ancak sofu sözü, yobaz anlamına, tarîkat ehli olmayanlar hakkında daha fazla kullanılagelmiştir. "Sûfî vaktin oğludur" sözü, Arabçadan çeviridir ve gerçek sûfînin, vakit neyi gerektiriyorsa ona göre hareket edeceğini, çünkü zamanın, "ân" dan ibaret bulunduğunu bildirir.

[5] **Tarîkat :** Yol anlamına gelen Arabça "Tarîka" sözünün Türkçe ve Farsça söyleniş tarzıdır. Tasavvuf ehli arasında oniki tarîkat olduğu söylenirse de tarîkatların sayısı, hele şubeleri de sayılırsa, bu sayıyı çok aşar.

[6] **Menkıbe :** Din ve özellikle tasavvuf ululârının veya tarihe geçmiş ünlü kişiliklerin hayatları, örnek davranışları ve olağanüstü halleri ilgili hikâyeler veya olağanüstü olaylarla ilgili masalsı anlatılardır. Arabçadaki menkabe kelimesinden Türkçe'ye geçmiştir. Çoğulu 'menâkıb'tır. Önceleri dilden dile anlatılan menkıbeler, zamanla anonim kaynaklardan yazıya geçirilerek "menâkıbnâme"

adı verilen edebî türü oluşturacak kadar zengin bir arşiv oluşturmuştur.

[7] **Kerâmet :** Yücelik, şeref anlamına gelen bu arabça söz, erenlerden zuhur eden olağanüstü olaylara denir. Olağanüstü olaylardan Peygamberlerden zuhur edenler ise "Mu'cize"dir. Dinden haberi olmayan birisinden, olağanüstü bir hal görülürse buna "İstidrâç" denir. İstidrâc, yavaş-yavaş, adım-adım ilerlemek demektir ki bundan maksat da, bir kötü kişi, kendisinden böyle olağanüstü şeyler zuhur ettikçe bunlar, onu kendini beğenmişliğe adım-adım yaklaştırdığına, dolayısıyla cehennem azabına götürdüğüne işaret etmektir. Kerâmet ve istidrac, insanın dileğiyle olduğu gibi insan dilemeden de olabilir. İnsandan, olağanüstü bir hâlin zuhuru, gördüğü rüyanın aynen çıkması, dileğinin kabul olması, ne de olsa insana bir benlik vereceğinden, bu da varlığa düşmesine sebep olduğundan erenler, kerâmeti hoş görmemişler, "Kerâmet hayz-ı rical (=erkeklerin âdet görmesi) dir", demişlerdir.

[8] **Yesi :** Ahmed Yesevî, lâkabını Sir Deryanın kuzey sınırları boyunca uzanan bozkırdaki bu şehirden almış ve böylece Yesi adı Türklük tarihinin unutulmaz bir merkezi olmuştur. Kuzeyinde yarı göçebe Kıpçak Hanları'nın merkezi Sığnak kalesi bulunur. Doğusunda da Türk hanlarının ikâmetgâhı Balasagun kenti vardır. 11. yüzyıl'da, İbrahim Ata, Karasaç (Ayşe) Ana, Lâtif Ata ve Ak Ata türbeleri, Yesi'ye manevi bir değer kazandırmaktaydı. Emîr Timur, seferleri sırasında Yesi'den geçmiş ve bazı makâmları ziyaret etmiştir. Altınorda Hanı Toktamış tarafından tahrip edilen Yesevî türbesine sancak hediye ettiği gibi, Hâce Tac es-Selmâni de üzerine şiir yazmakla görevlendirilmişti. Yesevî türbesine gereken imareti yaptıran Emîr Timur, böylece, hem otoritesini güçlendirmiş, hem de yenilmezliğini kanıtlamış, bunların yanı sıra bozkırdaki nüfuz alanının güvenliğini de sağlamış oluyordu. Tanzim edilen vakıfnâme ile Yesevî türbesinin işlerliği, görevlilerin masrafları ve zaruri tamirat gibi hususlar karşılanmıştı. Vakıfnâme'den sorumlu şahsiyet de Ahmed Yesevî'nin kardeşi Hâce Sadreddin torunlarından Mir Ali Hoca Şeyh idi. 14. yüzyıl'da Yesi, aynı ismi taşıyan vilâyetin merkezi olup, sonraları da ahâlinin ziyaret yeri olarak şöhret kazanmıştı. Türkmen, Özbek, Kazak ve Kırgız gibi Türk oymakları, Ahmed Yesevî'nin huzurunda, bütün düşmanlık veya rekabet hisle-

rini unutmaktaydı. Ramazan sonlarında bir hafta süren ibâdet ile Yesi, manevi dünyasının en güzel günlerini yaşamıştır. Sovyet kaynaklarına göre Yesi, 16. yüzyılda Türkistan olarak adlandırılmıştır.

[9] **Türbe :** Arapça toprak anlamına gelen bu söz, Türkçe'de, bir yatırın yattığı yere, üstünde yapı yapılmışsa o yapıya denir.

[10] **Şeyh :** Arabça'da *'ihtiyar'* anlamına gelir. Bir zümrenin, bir toplumun ulusuna, kabilenin reisine, tarîkatlerde kendisine uyulan, dervîş yetiştirmeye icâzeti olan kişiye de *'şeyh'* derler. Çoğulu *'meşâyih'*tir. Tarihte esnafın örgütlendiği Fütüvvet yolunda, her sanat -ve zenaat- erbabının bir şeyhi vardı. Her şehirde, bütün şeyhlerin bir ulusu da olurdu ki Arabça "Reîs-ül-Ahiyyet'ül Fityan", yâni yiğitlerin (Fütüvvet ehlinin) (şeyhlerinin) başı, başbuğu, yahut "Şeyh'üş-Şuyûh, Şeyh'ul-Meşâyih", yâni *'şeyhlerin şeyhi'* derlerdi.

[11] **Ruh :** Ruh, Arabça, insanı yaşatan nesne, can anlamına gelir. İnsanın manevî varlığını teşkil eden ve ilâhî kaynaklı olduğuna inanılan öz.

[12] **Rasûlullah** : Allah'ın elçisi anlamına gelen özel sözcük tek başına kullanıldığında Peygamberimize işaret eder.

[13] **Sall'allahu aleyhi vesellem**: Allah'ın salât ve selâmı O'na olsun.

[14] **Halîfe**: Birinin yerine geçen, vekil olan kişi anlamında Arabça bir sözdür. Kur'ân-ı Kerîm'in 2. Bakara sûresinin 30. âyetinde Allah'ın, Âdem peygamber'i (s.a.v.) yaratmayı irâde buyurduğu zaman meleklere, "Ben, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım" buyurduğu, 38. Sâd sûresinin 26. âyetinde de Davud (a.s.)'a, "Biz seni yeryüzünde halîfe ettik, artık halk içinde gerçek üzere hükmet" emrini verdiği bildirilir ki bu âyetlere nazaran Allah'ın buyruklarını yerine getiren, halk arasında gerçek üzere hükmeden peygamberler, Tanrı halîfeleridir. Hz. Rasûlullah (s.a.v.) sonrasında yapılan istişare sonucunda müslümanların başına geçen ilk dört emir (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Alî) ise Râşid Halîfeler (Hulefâ-i Râşidîn) olarak bilinir. Tarîkatlarda ise halîfe, tarîkat önderine bağlı olarak görev yapma yetkisi verilen kıdemli dervîştir. Halifelik tarîkatta mürşîdlik öncesindeki son makâmdır. Halîfe yapılan kişiye verilen ve "icâzet" olarak da bilinen yazılı yetkilendirme kağıdına "Hilâfet-Nâme" adı verilir.

[15] **Ebû Bekir es-Sıddîk**: İlk İslâm halîfesi.

[16] **Ömer ibn Hattab**: İkinci İslâm halîfesi.

[17] **Osman ibn Affan**: Üçüncü İslâm halîfesi.

[18] **Alî ibn Ebu Talib**: Peygamberimizin amcaoğlu, damadı ve dördüncü İslâm halîfesi.

[19] **Gazâ**: İslâm'ın yayılması için yapılan silahlı mücadele.

[20] **Razı'allahu anh**: Allah O'ndan razı olsun.

[21] **Oğuz** : Soykütüğü Oğuz Han'a çıkan Türkmenlerden oluşan Türk boyu.

[22] **Evliyâ Çelebi**: Eserinin birçok yerinde Ahmed Yesevî evlâdı olduğunu övünç ile kaydeden ünlü Osmanlı gezgini. Seyahatnâmesinde gezip gördüğü yerlerdeki Yesevî dervîşlerine ait izleri kaydetmesiyle Yesevîlik çalışmalarına büyük katkıda bulunmuştur.

[23] **Kuteybe ibn Müslim** (670 – 715) : Arap (Emevî) komutanıdır. Afganistan ve Orta Asya'da yaptığı fetihlerle Emevî topraklarının sınırlarını genişletmiştir. 704'te Abdul-Melîk bin Mervan tarafından Horasan valiliğine getirilen Kuteybe, yaklaşık 50 bin kişilik bir ordunun da komutanı oldu. Kuzeye ve doğuya düzenlediği seferlerin ilkinde (705) Toharistan'a girerek başkent Belh'i ele geçirdi; teslim olmasına karşın kenti yıktırdı. Ardından o tarihte Oxus olarak bilinen Ceyhun'u aşarak Buhara (bugün Özbekistan'da) ve çevresindeki Soğdiana topraklarını fethetti (706-709); 706'da Beykend'i aldı, bu kenti de yıktırarak bütün erkeklerini öldürttü. İlerleyişini durdurmak için Buhara hükümetince görevlendirilen Verdan Huda'yı da bozguna uğrattı. Verdan'ın ölümünden (708) sonra Buhara'yı ele geçirdi. Daha sonra Semerkand'ı (710-712), Hârezm ve başkenti Hive'yi ele geçirdi. Semerkand Soğd hükümdarı Tarhan da ona boyun eğdi. Haccac'ın buyruğu üzerine, Sistan'ın Türk hükümdarı Rutbil'in üstüne yürüdü, ancak Arap egemenliğini kabul ettiremedi. Hârezm hükümdarı Çiğan, kardeşi Hurrezat'a karşı ondan yardım istedi, o da Belh valisi olan kardeşi Abdurrahman'a gönderdi ve Abdurrahman, Hurrezat'ı öldürdü, Hârezm'in üç büyük kentini Arap egemenliği altına aldı. Kuteybe bin Müslim, Irak valisi Haccac'ın izniyle kuşattığı Semerkand'ı komutan Gürek'in direnmesine karşın ele geçirdi. Genel karargahını buraya taşıdık-

tan (714) sonra İsficab'a geldi. 715'te Orta Asya'nın iç kesimlerine doğru ilerleyerek Fergana'yı (bugün Özbekistan ve Kırgızistan'da) Arap egemenliği altına aldı. Çin sınırına kadar ulaştığı söylenmekle birlikte bunu kanıtlayan herhangi bir belge yoktur. Velîd tarafından Horasan eyaletinin yönetimine getirildi. I. Velîd'in ölümünden sonra halîfe olan kardeşi Süleyman bin Abdul-Melîk'e bağlılık yemini etmeyi reddeden Kuteybe, askerleri arasında bu nedenle çıkan ayaklanma sırasında öldürüldü. Kuteybe'nin fethettiği toprakların çoğu idari bakımdan Mâverâünnehir'e (Ceyhun'un ötesindeki topraklar) bağlandı. Kuteybe'nin, ele geçirdiği bölgelerde daha çok askeri yönetimle ilgilenmesine karşın, ardılları o güne değin çoğu Budist olan bölge halklarının Müslümanlaştırmayı başardılar. Kuteybe'nin fethettiği Semerkand ve Buhara zamanla İslâm kültürünün en önemli kentleri ve Orta Asya halklarının eğitim merkezi durumuna geldi. Bununla birlikte, Kuteybe'nin ölümünden sonra Arablar, Mâverâünnehir'de tutunamadılar. Göktürklerin yeniden güçlendikleri dönemde Kültigin, Mâverâünnehir'deki bazı yerleri Arablardan geri aldı.

[24] **Mâverâünnehir :** "Nehrin Ötesi" anlamına gelir. Orta Asya'da, Ceyhun (= Amu Derya) ve Seyhun (= Sir-i Derya) nehirleri arasında kalan ve ilk çağdan günümüze kadar bir çok tarihi hadiseye sahne olmuş tarihi bir bölgedir. Arablar tarafından Mâverâünnehir adı verilen bölge Divân-ı Lügati't-Türk'te "Çay Ardı" bölgesi diye geçer. İlk defa bir hadiste bahsedildiği kaydedilmiştir. Arab coğrafyacıların "*Bilâdü't-Türk*" veya "*Türkistan*", "göçebe Türklerin yurtları" olarak tanımladıkları bölge bugün, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında bölünmüştür. İslâm medeniyetinin geliştiği bölgelerden biri olan Mâverâünnehir'deki Semerkand ve Buhara kentleri İslâm tarihinin önemli kültür merkezlerindendir. Bozkır ile Med, Pers, Sart ve Sasâni kültürünün beşiği İran arasındaki geçiş noktası olan Mâverâünnehir'in kuzey sınırını teşkil etmekte olan düzlükler Seyhun nehri ve kolları tarafından sulanmaktadır. Sir Suyu, Sir-Derya, Seyhun gibi isimler altında göze çarpan, bozkıra hayat veren bu nehir, batı kaynaklarında Iaxartes olarak geçirilir. Batı ve güney yönünde bölgeyi sınırlayan Ceyhun (= Amu Derya) ise batı kaynaklarında Oxus olarak bilinir.

[25] **Soğd :** Türkistan'ın ortasında Balasagun ile Semerkand arasındaki bölgedir. Divân-ı Lügati't-Türk'te Soğdlar, "Balasagun ile Buhara ve Semerkand arasında yaşayan Türkleşmiş bulunan bir ulus" diye geçer. İslâm'ın İran ve Türkistan'da yayılması sonucunda İslâm ile tanıştılar. Önceleri Fars kültür dairesine mensub olan Soğdlar 10. yüzyıldan itibaren egemenliğine girdikleri Türk hanedanlarının etkisi ile Türk kültürünü benimsediler.

[26] **Satuk Buğra Han** (? - 955): Karahanlı Devleti'nin resmî dinini İslâm olarak ilân etmesiyle tarihe geçen Türk hanı. Satuk Buğra Han'ın Ahmed Yesevî tarafından bir ermiş olarak anılması ilginçtir. Bkz. Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Haz. Dr. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara, 2009.

[27] Kur'an-ı Kerîm, Maide sûresi, 5:54, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s. 116.

[28] **Vanîzâde Mehmed Efendi** (?-1685) : Hünkâr Şeyhi olarak bilinen Mehmed Efendi aslen Van ilinin Hoş-ab (Güzelsu) kasabasındandır. Seyyîd olduğu bilinen babası Vâni Bistâm Efendi'den dolayı Vanîzâde nisbesi ile bilinir. 1685 yılında Bursa yakınlarında bulunan Kestel ilçesinde vefat edip, orada kendi yaptırdığı camiin girişine defnedilmiştir. Vanîzâde Mehmed Efendi, ilk tahsiline Van'da başladı. Gence, Karabağ ve Tebriz gibi beldelerde ilim tahsil etti. Nureddin Şirvanî'den Halvetiyye yolunun tasavvuf bilgilerini öğrendi ve sülûkünu tamamladı. Van'dan Erzurum'a gelip, orada evlendi. Bu evlilikten doğan iki kızından birisini, mürîdlerinden olan Şeyhül-İslâm Feyzullah Efendi'ye, diğerini de Bursa Sultaniyesi müdürlerinden Mustafa Efendi'ye verdi. Bu damadı, daha sonraları "Vânî Damadı" olarak anıldı. Hitabeti güzel olan Vâni Mehmed Efendi Hazretleri'nin şöhreti İstanbul'a kadar uzandı. Devrin Osmanlı sultanı IV. Mehmed kendisini İstanbul'a davet etti. Bu daveti kabule ederek İstanbul'da Yenicami kürsü vaizi oldu. Daha sonra sultanın has imamı oldu. Vânî Mehmed Efendi Hazretleri 1683 yılında Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasındaki İkinci Viyana Seferi'ne ordu şeyhi olarak katıldı. Sefer dönüşü Bursa yakınındaki Kestel köyüne gönderildi. İstanbul'da kendi adıyla anılan Vanîköy'de bir cami ve bir medrese yaptırdığı gibi, hayatının geri kalan kısmını geçirdiği Kestel'de de büyük bir cami ve mekteb yaptırdı. Eserlerinden Arâisü'l-Kur'ân, Hülâsâtü't-Tefâsîr, Risâle-i Mebde ve'l-Mead en iyi bilinenleridir.

[29] **Sayram :** Kaşgarlı Mahmûd'un kitabı, Divânü Lûgâti't-Türk'de göre, Türkçe bir kelime olan Sayram, topuktan yukarı çıkmayan sığ bir su demektir. Sayramlanmak; sığ bir hâl almak, suyun çekilmesi, suyun azalması anlamına gelir. Sayram, Seyhun Nehri'nin sağ düzlüklerinde, Türk tarihinde sık sık ismi geçen Tarım havzasındaki Şâhyâr nehrine dökülen Karasu üzerinde küçük, şirin bir kasaba idi. İslâm coğrafyacılarına göre Sayram aynı zamanda İspicâb/İsficâb adını taşıyordu. Zeki Velîdi Togan, kelimenin aslının Sefid-Âb olduğunu, bunun da Aksu, manâsına geldiğini yazmaktadır. Hunlar ve halefleri zamanında Sayram'ın tarihi karanlıktır. Batı Göktürkleri devrinde ise önemli şehirler arasında Sayram da göze çarpmaktaydı. Tung Yabgu (610–620) zamanında, Türklerin hükümet merkezi Talas (Evliya Ata) ile Sayram arasındaki Min Bulak idi. İslâm'ın Mâverâünnehir'de yayılması ile Sayram ön plâna geçti. Nizam el-Mülk'ün yazdığına göre, Harun er-Reşîd zamanında Sayram'da, bir ribât inşâ ettirilmiş ve şehrin ticari hayatına canlılık kazandırılmıştı. Müslüman Türklerin en büyük ilk camilerinden biri de Sayram'da idi. Hz.Ali evlâdından Şeyh İbrahim ve ailesi Sayram'da en çok hürmet gören evliyalar arasındaydı. Makdisî, kendi asrındaki şehri şöyle tanıtmaktadır: İsfîcâb, büyük bir merkezdir. Mamurdur. Elbiseciler çarşısı vardır. Dört kapılı camisi bulunmaktadır. Her kapının önünde birer ribât mevcuddur. Kapıları; Nücâket, Farruhan, Şâkirâne ve Buhara isimlerini taşımaktadır. Ribâtlar ise; Nahşâblılar, Buharalılar, Semerkandlılar ve Karatekinliler isimlerini taşımaktadır. Fakirlere hergün katık ve ekmek verilir. 7000 dirhemlik çarşı geliri buraya tahsis edilmiştir. Bir rivayete göre de, 1700 ribât sayılmıştır. Surları şu anda harab vaziyettedir. Verimli ve zengin bir şehirdir. Kıtlıkla pek karşılaşılmaz. Meyve ağaçları boldur. Sayram demircileri ile ünlü olup, on bin etüdçü, on bin sabunhanesi vardı. Halkı karışıktır. Kalpleri katı ve mezheplerini beğenmişlerdir. Kötülükte edilse, iyilik de edilse aynıdır. İbn Havkal da, benzer ifâdeleri kullanmaktadır: Düz bir alanda kurulmuştur. Kûhendiz ve ribâtı vardır. Şehrin olduğu gibi ribâtin de çevresi sur ile kaplıdır. İmâreti, hapishanesi ve camisi iç kalededir. Horasan ve Mâverâünnehir'e haraç konulduğu halde, İsfîcâb bundan hariç tutulmuştur. Civarında Bezâhkes, Sûbânikes, Taraz, Otlûh, Şilcî, Küdür, Sütkend, Şavgan, Savran ve Vesiç bulunmaktadır. 11. yüzyılda Argu ile Oğuz ili arasındaki sınır, Türk ordu şehri Sayram'dan geçiyor-

du. Hârezm'den Sayram'a kadarki yerlerde Oğuzlar yaşardı. Taraz yolu üzerindeki Kûlân'da Türkmenler (Oğuzlar) sakin olup, Sayram emirine haraç gönderirlerdi. Türkistan'daki Oğuzların hayatlarını, Oğuz Han ve haleflerinin faaliyetlerini anlatan Oğuznâme'de de, Sayram hakkında bilgiler mevcuttur: Olcay Han'ın yaylak ve kışlakları Türkistan idi. Kışlarını Karakumdaki Borsuk'de geçiriyordu. Burada iki şehir vardı. Birisi Talas, Birisi Karı (eski) Sayramdır ki bu son şehrin çok büyük kırk kapısı vardır. Bugün, orada müslüman Türkler yaşıyorlar. Talas ve Sayram, O tarafın askerleri, Oğuz'un ülkesinde dikbaşlılık gösterdiler. Oğuz onların üzerine yürüyüp yendi. Talas ve Sayram'dan başlayıp, Mâverâünnehir'e, Buhara ve Hârezm'e kadar ele geçirip, idaresine aldı... Oğuz'un cihangirlik devrinde, biz cihanı fethetmek gayesi ile dünyanın her tarafına gideceğiz. Hucâvur(a) yâni asıl vatan ve yurdumuz olan Talas ve Sayram geride kaldı. Eğer düşmanlar bizim yokluğumuzda buraları alırlarsa bizim için talihsizlik, düşmanlar için de bir şöhret vesilesi olacaktır, diye düşündü. Ve Oğuz kavmini Talas ile yöresinde görevlendirdi. Sağ kolda olan Bozoklar Sayram sınırlarında yaylasınlar… Sayram'dan Fergana'nın sonlarına uzanan alanda ise Karluklar vardı. Taşkent/Şaş'a kadar uzanan bozkırda da Kılas denilen otlaklar bulunurdu. Üç fersah mesafedeki Tell-i Hâki yanında Keles Suyu da Türkmenlerin hayatlarını sürdürdükleri alandı. Sayram ile Balasagun arasında Argu boyu oturmaktaydı. Kazıgurt, Sayram yanında yüksek bir dağ olup, bu adı taşıyan ahâli vâdilerinde, çay başlarında yaşıyordu. Türgiş Karlıkları bir ara Sayram ile Taşkent arasındaki sahalarda sakindi. Bahaeddin Ögel'e göre, değişik kültürleri barındıran Sayram, Göktürkler zamanında gelişmiş ve Sâmânilerin eline geçmişti. X. yüzyıl'da, Sayram'da müslüman fakat Türk menşeli hanedan hüküm sürdü. Mansur B. Karatekin, ailenin son temsilcisi olup, Samanlı Nuh zamanında Horasan valiliğine gönderilmişti. Bu devirde Sayram tarımda ileri seviyede olup, Nuh'un emri ile etrafı surla çevrilmeye başlamıştı. İsficâbî lâkabı ile tanınan Ebû Mansur Muhammed b.Hüseyin b. Mut, Sâmâni hükümranlığının son zamanında yaşamıştır. XI. yüzyıl'ın ilk yarısında, bölgede Karahanlı nüfuzu iyice yayılmış, Yığan Tekin Süleyman/Buğra Han Talas ile Sayram'da ikâmet etmişti. Hârezmşahlardan sonra Cengizliler Sayram'da göründüler. Bu sıralarda (1221) Sayram'a gelen Taoist Ç'ang-Çun'un tasvirine göre şehirdeki binalar arasında küçük bir kule dikkat çek-

mekteydi. 18 Kasım 1221, dinî bayramlardan birine rastladığı için Çinli gezgin halkın davranışlarını ve geleneklerini yakından görmek fırsatını bulabilmiştir. Nizâmeddin Şâmi de, Timurleng'in Emir Hüseyin'le ilgili hâdiseler sırasında Kütel'i geçerek Sayram'a geldiğini bildirmektedir. Bu aileden Ömer Şeyh Mirza da bir müddet Sayram taraflarında egemen oldu. Zahired-Dîn Babür de, 1502 yılına ait kaydında, Taşkent ile Sayram arasında Yağa/Yağman köyünün bulunduğunu, İbrahim Ata ile İshak Ata'nın kabirlerinin göze çarptığını yazmaktadır. Ayrıca, Baba Sayramî isimli biri de maiyette idi.

[30] **Gazneli Mahmud** (2 Kasım 971-1030) **:** Gazneliler Devletinin en büyük hükümdarı, Hindistan Fatihi ve büyük İslâm kahramanı. Gazneli Devleti'nin en büyük hükümdarı ve de Hindistan Fatihi Gazneli Mahmud, 2 Kasım 971'de doğdu. Gazneli Devletinin kurucusu Sebük Tegin'in oğlu olan Mahmud, genç yaştan itibaren devlet idaresinde görev aldı. 997'de Gazne tahtına geçen Mahmud, Buhara, Horasan, Herat, Belh, Büst ve Kabil'i Samanilerden aldı. Daha sonra, bugünkü Afganistan ve Belucistan ile Hârezm'e kadar tüm Mâverâünnehir'i ele geçirdi. Ardından Rey, İsfehan, Save, Kazvin, Zencan ve Ebher'i alarak, İran topraklarının büyük bölümüne hakîm oldu. Eylül 1000'de ilk Hindistan seferine çıkan Sultan Mahmud, 1027'ye kadar Hindistan'a 17 büyük sefer yaptı. Bu seferler sırasında Hindistan'da birçok cami yaptıran ve İslâmiyeti öğretmek üzere alimler yerleştiren Mahmud, İslâm Dininin Hindistan'da yayılıp, kabul görmesini sağladı.Cihangirliği yanında, alim bir kişiliği de olan Mahmud sarayında alim ve şairlere sohbet ve tartışmalar da yaptırırdı. Firdevsi'nin meşhur Şehnâme'si de dahil devrinin pekçok kitabı Gazneli Mahmud'a takdim edildi. 33 yıl hükümdarlık yapan Sultan Mahmud, 1030'da Gazne'de vefat etti ve burada defnedildi.Türk dünyasının yetiştirdiği en büyük hükümdarlardan biri olan Sultan Mahmud İslâm dünyasında yayılma istidadı gösteren sapık Bâtınîlik akımlarına karşı da mücadele etti. İmar faaliyetlerine büyük önem veren Sultan Mahmud, Gazne'nin yanısıra Belh ve Nişabur gibi önemli şehirleri mamur hale getirdi.

[31] **Sultan Sencer (**1086–29 Nisan 1157) : Selçuklu Sultanı Melikşah'ın oğlu olan Sencer 1086'da Sincar'da doğdu. Küçük yaşından itibaren devlet tecrübesi kazanan Sencer, ağabeyleri Berkyaruk ve Muhammed Tapar zamanında devlet hizmetinde bulunarak, doğuda

çıkan isyanları bastırdı. Buradaki başarıları üzerine Horasan melikliğine tayin edilen Sencer, Haziran 1102'de Selçuklu Devleti'ne saldıran Karahanlı Hükümdarı Kadir Han'ın saldırılarını bertaraf etti. Ayrıca Gaznelileri, Selçukluya bağladı. Babası Melikşah'ın siyasetini takip eden Sencer, Horasan'dan itibaren, devletin doğusunda Selçuklu düzenini yeniden kurdu. Berkyaruk'tan sonra tahta geçen Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine, 18 Nisan 1118'de küçük yaştaki oğlu Mahmut Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkarılırken; Sultan Sencer de 14 Haziran 1118'de Horasan'da bağımsızlığını ilan etti. 14 Ağustos 1119'da Save'deki savaşta yeğenine galip gelen Sencer, Büyük Selçuklu Sultanı oldu. Devletin merkezini de Irak-ı Acem'den Horasan'a nakletti. Bundan sonra çevresinde büyük savaşlar ve fetihler yapan Sultan Sencer, Sultan-ül A'zam unvanını kazandı. 1132'de Karahanlıların, 1136'da Gaznelilerin, 1141'de Karahitayların ve 1147'de de Hârezmlilerin isyanını bastıran Sencer, 1152 yılında da Gurluları mağlup etti. Fakat Sultan Sencer 1153'te Oğuz Yabgu ile Belh'te yaptığı savaşı kaybedince esir düştü. Sencer, esaret altında sultan olmak istemediğinden, sultanlığı terk ederek Merv Hankâhı'na kapandı. Buradaki 3 yıllık esaretten sonra Nisan 1156'da kurtarıldı. Ancak 29 Nisan 1157'de 91 yaşındayken Merv'de vefat ederek, kendi yaptırdığı türbeye defnedildi. Bilim adamlarına sahip çıkan ve bilimi teşvik eden Sultan Sencer'in döneminde, Horasan bütün İslâm dünyasına ve Anadolu'ya din ve bilim adamı sevkeden bir merkez olmuştu.

[32] **Mezheb :** 'Gidilecek yol' anlamınadır; dînî hükümlerde ve dünya işlerinde, Allah'ın emrine, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in sünnetine uygun hareket edebilmek için din bilginlerinden birinin yolunu tutmak, mezhebini taklid etmek olarak algılanır.

[33] **Melâmet :** Arabça'da, kınamak, azarlamak anlamına gelen bir sözcüktür. "Melâmetî, Melâmî" kınanmayı kasteden kimsedir. Çeşitli etkilerle hicretin ikinci yüzyılında meydana gelen tasavvuf, kurumlaşıp tarîkatlar ortaya çıktıktan sonra sûfîler, kendilerine özgü başlıkları, giysileri ile halktan ayrılmışlar, zikir meclislerinin yapıldığı tekkeler kurulmuş, bir güç odağı haline gelen tasavvufa dayanan iktidar ve zengin zümreler, tekkelere vakıflar sağlamak suretiyle tasavvuf ehlini kendilerine destekçi haline getirmişlerdi. Buna karşı, gene tasavvufun içinden ve tasavvuf ehlinden bir grup,

zikir törenleriyle, özel giyim-kuşam ve toplantı yeri olan tekkelerle, hele vakıfla geçime dayanmayla halktan ayrılmayı boş görmemiş, bütün bunları, hem İslâm'a aykırı, hem de tasavvufun gayesine zıt bulmuştu. Bu yüzden tasavvuf ehlinin kınamasına uğramışlar, daha da ileri giden bu zümre mensupları, yaptıkları hayrı gizlemek, kötülüklerini gizlememek, hattâ kendilerini halka kınatacak hareketlerde bulunmak esasını kabul etmişler ve "Melâmetiyye-Kınananlar" adını almışlardır. Melâmet ehli, ilk olarak Horasan'da yoğunlaştığından "Horasânîler, Horasan Erenleri" diye anılmışlardır. Sonraki asırlarda ortaya çıkan Mevlevîlik, Haydarîlik, Bektâşîlik, Kalenderîlik gibi tarîkatların değişik derecelerde olmakla beraber melâmetten etkilendikleri kabul edilir.

[34] **Vahdet-i Vücûd :** Arabça'da *'Varlığın Birliği"* anlamındadır ve bir tasavvufî terim olarak Allah dışında evrendeki bütün varlıkların var oluşunun izâfi olduğunu iddiasını içerir. *Vücûd,* Arabçada varlık, varoluş anlamına gelir. Tasavvufta vahdet, bütün varlıkların varlıklarını Tanrı varlığından var olmuş bilmek, hepsinde Tanrı'nın kudretini, yaratışını, tasarrufunu, lûtfunu, kahrını görmektir. Bu takdirde her varlıkta, Tanrı varlığı tecellî etmektedir. Tasavvuf ehline göre ise, Hakk'la Hakk olmak ve varlığından geçip Hakk varlığına bürünmek, Hakk'tan başka hiçbir varlığı bilmemek, görmemektir. Vahdetin zıd anlamlısı olan *'kesret'* ise tasavvufta; varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Nakşbendî kurallarından birisi olarak, bu iki zıd kavram bir potada eritilerek, *"Vahdet der Kesret",* yânî çoklukta birliği görmek, bilmek kuralını geliştirilmiştir.

[35] **Lâ-Mekân :** "Lâ-mekân, Arabça yok anlamına gelen "lâ" ekinin, arabça "mekân" sözüne eklenmesinden meydana gelen ve "Yersiz-yurtsuz" demek olan bir sözdür. *"Lâ-mekân Âlemi"* de yersizlik âlemi anlamına gelir. Tasavvufta mekân, kevne, yâni var olan şeye tâbidir; birşey olmazsa, boşlukta mekânı, yâni yeri de olmaz. Zaman ise olayların zihinde kıyaslanmasından doğar ki, mukayese olmazsa zaman da olmaz. Buna göre "mekân ve "zaman", gerçekte olmayan iki kavramdan ibarettir. Aynı zamanda, gerçek varlık olan Allâh'ın Zâtı, mekân ve zamandan münezzehtir; her yerde her şeyde sıfatlarıyla, hüküm, tedbir, tasarruf ve kudretiyle görünen Yaratıcı (c.c.)'un Zâtı, her yerden, her şeyden yücedir. Bu bakım-

dan insanın gerçek yurdu da, *"Lâ-mekân (= Mekânsızlık) Âlemi"* olduğundan sûfîler, *lâ-mekânî* olarak da tarif edilmişlerdir.

[36] **Ata :** Yesevî mürşîdlerinin genel ünvânıdır.

[37] **Baba :** Türkistan lehçesinde büyük baba yerine kullanılır, Yesevîlik yolunun Arslan Baba gibi önde gelenleri de "Baba" ünvânı ile anılırlar. Bkz. Uludağ Süleyman, "Baba" (madde) , TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. IV, s.365-366 .

[38] Köprülü M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay., Ankara, 1966, s.19.

[39] Barkan, Ömer Lütfi; "Kolonizatör Türk Dervîşleri", Vakıflar Dergisi, sayı:2, Ankara, 1942. s. 279-304.

[40] **Dervîş :** Farsça, yoksul kişi anlamınadır; terim olarak bir tarîkate intisab eden kişiye denir.

[41] **Kalender/Kalenderî:** Halk arasında "kalender", yoksul, kimsesiz kişiye dendiği gibi herşeyi hoşgörüyle karşılayan, geniş meşrebli, herkesle uyuşup, iyi geçinen kişiye de "kalender adam" denir. Tasavvufta "Kalenderiyye" tarîkatına mensub olan kişiye "Kalenderi" denir. Kalenderîler, saç, sakal, bıyık ve kaşlarını ustura ile tıraş ettirirler, böylece kendilerini zahirî süsten arınmış sayarlardı.

[42] **Zâhid :** Zühd sahibi, şüpheli şeylerden çekinen anlamında Arabça bir sözdür.

[43] **Mürîd :** Dileyen, isteyen anlamına gelen Arabça bir sözcüktür. Bir mürşîde intisâb edip tarîkate girmiş kişiye "mürîd" denir.

[44] **Fenâfillah** : Mürîdin tasavvufî seyrinde ilerlemesi ile ortaya çıkan ve esmaü'l-hüsnânın işaret ettiği bazı sıfatların sûfîde "hâl" olarak ortaya çıkması ile tarif edilebilecek durum.

[45] **Bekâbillah** : Fenâfillah makâmına eren sûfînin halkı irşad ile görevlendirilmek üzere dönüş seyrinde kazandığı hâl. Gerek fenâfillah ve gerekse bekâbillah ile ilgili en kapsamlı açıklamaları, -en mütekâmil şekliyle- İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât* eserinde bulmak mümkündür.

Pîr-i Türkistan
HOCA AHMED YESEVÎ

1 I BÖLÜM

‘Hazret-i Pîr-i Türkistan’ın Menkıbevî Hayatı ve Tarihî Yesevî Portresi

1. Yesevî’nin Doğduğu Ortam ve Aile Kökleri: “Hz. Ali evlâdıdır O…”
2. ‘Mürşîd’ Olacak Bir Çocuk: Türkistanlı Ahmed
3. İlk Öğretmen: Arslan Baba
4. Buhara Kimleri Yetiştirdi Kimleri: Yûsuf Hemedânî Dergâhı
5. Yesevî Söylenceleri
6. Ölmeden Önce Ölmek: “Yeraltında Yeşertilen Ebedi Bahar”
7. Türkistan’da Yalazlanan Yesevî Ocağı: “Ocağımız Sönmesin…”

Notlar ve Açıklamalar

Dr. Hayati Bice

Ahmed Yesevî'nin hayat hikâyesini konu edinen tüm metinler temelde halk arasında söylenegelmiş menkıbelere dayanır. Bu menkıbelerin asırlar içerisinde bazı hayâlî unsurlarla genişletilerek -ve hattâ gerçek hikâyeden saptırılarak- yazılı metinlere dönüştürülmüş olması konuya eleştiri gözlüğü ile bakanlar tarafından öne çıkartılmaktadır. Oysa halk söylenceleri konusunda uzman olan bütün bilim insanlarının ortak kanaati, halk muhayyilesinde anonim olarak oluşturulan menkıbelerin tamamında daima hakikat unsurunun gizlenmiş halde –şu veya bu oranda ancak mutlaka- varlığını sürdürdüğüdür. Bu açıdan bakıldığında menkıbeler, Ahmed Yesevî gibi asırlarca önce yeryüzünden ayak çekmiş herhangi bir tarihî şahsiyetin veya Abdulkerîm Satuk Buğra Han'ın müslüman oluşu gibi bir vakıanın millî vicdana akseden görüntüsünü yansıtır. Araştırmacılara düşen görev bu görünümdeki gerçek unsurlar ile hayâli katkıların ayrımına vararak dökümünü yapmaları ve tarihî gerçekliği mümkün olduğunca net olarak ortaya koymalarıdır.

Menkıbe terimi, din ve özellikle tasavvuf ulularının veya tarihe geçmiş ünlü kişiliklerin hayatları, örnek davranışları ve olağanüstü halleri ilgili hikâyeler veya olağanüstü olaylarla ilgili masalsı anlatılara verilen isimdir. Menkıbelerde rastlanılan öykülerin gerçekötesi (= surrealist) anlatım tarzı, sunulan olgular tabiat olaylarının işleyişine açıkça aykırı olsalar bile halk hafızasında gayet tabiî olaylar olarak anlatılmaları dikkat çekicidir.

En sık rastlanılan anlatılar olan, ermiş kişinin bir anda doğudan batıya ulaşması (tayy-ı mekân); asırlar önce vefat etmiş bir velînin canlı olarak görünüp konuşması (tayy-ı zaman), çeşitli hayvanların dile gelerek hikmetli sözler söylemesi, kötülük işleyen ki-

şilerin aniden hayvan görünümüne geçmeleri vb. olguların gerçekçi bir yorum ile izahı güç ve belki de imkânsızdır. Ancak menkıbelerin bazı unsurları vardır ki, bunu normal hayat seyrinde tüm insanlar da yaşayabilir ve yaşamaktadırlar da… Akıldan geçen bir şeyin kısa süre içerisinde gerçekleştiğini görmek, bazı olayların önceden kalbe doğuş şeklinde bildirilmesi (= önsezi); rüyada verilen bir haberin gerçek hayatta birebir olarak ortaya çıkması gibi menkıbelerde de karşılaşılan olgular, bugün parapsikoloji olarak adlandırılan bilimin araştırma konuları arasındadır. Önceleri dilden dile anlatılan menkıbeler, zamanla anonim kaynaklardan yazıya geçirilerek "menâkıbnâme" adı verilen edebî türü oluşturacak kadar zengin bir arşiv oluşturmuştur.

Ahmed Yesevî ile ilgili menkıbeler de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ahmed Yesevî'nin hayatından sahneler içeren menkıbevî anlatımdaki gerçekötesi unsurlarla –meselâ, Yesevî'nin asasının kayığa dönüşüp dervîşlerinin bu kayığa binerek ırmağın karşı kıyısına geçmeleri vb.- karşılaşan okurun menkıbelerin genel özelliklerini göz önünde bulundurması gereklidir. Ahmed Yesevî'nin tarihî simasını kuşatan 'menkıbe sisi'nin yoğunluğu, bu değerlendirme zaviyesinden bakıldığında Hazret Sultan Yesevî'ye Türk halklarının ortak muhayyilesinin nasıl derin bir kudsiyet biçtiğinin asırlardan yansıyan işareti olarak görülmelidir. Son yıllarda gün ışığına çıkan tarihî belge niteliğindeki kitab ve risaleler, Hazret Sultan Yesevî'nin tarihî kişiliğinin yüzyıl öncesine nazaran daha net çizgilerle görülebilmesini sağlamıştır. Sûfî bir şair olarak dile getirdiği hikmetlerle asırlara seslenmiş, tarîkat kurucusu bir mürşîd olarak kendi adıyla anılan Yesevîyye tarîkatının esaslarını belirlemiş olan Ahmed Yesevî'nin ortaya çıkan gerçek portresi en az menkıbevî çehresi kadar muhteşemdir.

Ahmed Yesevî'nin hayat hikâyesi hakkındaki gerçeklik unsurlarını taşıyan ve tarîkatının temel unsurlarını yansıtan en önemli yazılı kaynak, hayatının çeşitli kesitlerini dile getiren şiirleri de içeren Dîvân-ı Hikmet'tir. Diğer önemli kaynaklar ise Yesevîyye yolunda Ahmed Yesevî'nin mirascısı olan Süleyman Hakîm Ata, Sûfî Muhammed Dânîşmend, Hüsâmeddin Sığnakî, Safîyyüddîn Orun-koylakî, Sultan Ahmed Hâzinî gibi sûfîlere atfedilen eserlerdir. Üçüncü sırada ise Türkistan'da hâlâ devam eden sözlü gelene-

ğin bugüne taşıdığı rivayetler yer alır. Bu çalışmada her üç kaynaktan da yararlanılarak bütüncül bir yaklaşım ile mümkün olduğunca eksiksiz bir Ahmed Yesevî portresi çizilmeğe çalışılmıştır. Günümüze kadar edebiyat çevrelerinde genel olarak, dinî nasihatler içeren ve sayılarının 300'ü bulduğu tahmin edilen hikmetleri eksen alınarak bir "mistik şair" olarak sunulan Ahmed Yesevî, siyasilere göre Anadolu ve Rumeli'ye yönlendirdiği dervîşleri ile "coğrafyayı vatana dönüştüren bir stratejist"tir. Tasavvuf karşıtı radikal bir İslâmcı için ise Ahmed Yesevî, Türklerin müslüman olması sürecinde birçok Şamanist adetlerini dine katan bir "bid'at ehli"dir. Hazret Sultan Yesevî'nin bir tasavvuf yolunun kurucusu olmayı başarmış bir "sûfî" olarak nasıl bir tarîkatın önderi olduğu, adını yaşayan Yesevîyye tarîkatının hangi esaslara dayandığı nedense hep genel ifadelerle geçiştirilmiş; hattâ namaz, oruç gibi temel dinî uygulamalar ile düşünceleri âdeta gözlerden kaçırılmak istenmiştir.

Bırakın farz namazlarını, nafile adı verilen sünnet namazlarında hangi sûrelerin okunacağına kadar ayrıntılı olarak tarif ettiği yazılı kaynaklarda gösterilen Ahmed Yesevî'nin ibâdet hayatını yok sayarak gerçeğe uygun bir Yesevî resmi çizebilmek mümkün olabilir mi? Dervîşlerine farz Ramazan oruçlarına ek olarak her haftanın iki gününü -Pazartesi, Perşembe- oruçlu geçirmelerini tavsiye eden Pîr-i Türkistan nasıl olur da dinî emirleri ve yasakları küçümseyen bir Heterodoks sûfî olarak takdim edilir? Seherlerde "La ilâhe illallah" zikrini tekrar ederken kendisinden geçen bir sûfî olan Hazret Sultan Yesevî'nin her şeyden önce tarîkat kurmuş, hadis-i nebevîde işaret edildiği üzere yerine getirdiği nafile ibadetlerle yakîn mertebelerine ulaşmış bir şeyh olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmada değinildiği üzere elbette şiirler söylemiştir; muhakkak ki yetiştirdiği dervîşlerini İslâm'ı tebliğ ile görevlendirip uzak diyarlara göndermiştir; fakat öncelikle bir kuldur O; Rabb'inin rızâsından başka bir matlûbu, Allah'ın didârından başka bir maksûdu olmayan seçkin bir kul…

1. Yesevî'nin Doğduğu Ortam ve Aile Kökleri: *"Hz. Ali evlâdıdır O…"*

Türk kültür coğrafyasının en önemli işaret taşlarından birisi olan ünlü sûfî ve mürşîd, Ahmed Yesevî, günümüz Türkiye'sinde -ismen de olsa- geniş ölçüde tanınmakla beraber gerçek hayatı,

-meselâ nerede, ne zaman doğduğu, anne-babası, kardeşleri, öğrenim hayatı, evliliği, çocukları…- hakkında belgelenmiş olarak bilinen ayrıntılar pek azdır. Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında yazılacaklar, işte bu yüzden menkıbelerden yansıyan portresi dikkate alınmak zorundadır.

Ahmed Yesevî, Batı Türkistan'da, -bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti'nin güneyindeki- Çimkent şehri yakınlarında (yaklaşık 10 km. mesafede) bulunan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Ahmed Yesevî'nin doğduğu yıllarda Sayram, Batı Karahanlılarının egemenliği altında idi. Sayram kasabası, Ahmed Yesevî'nin küçük bir çocukken geldikten sonra hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Yesi (= Türkistan) kentine yaklaşık 150 km.lik bir mesafededir. Ahmed Yesevî'den intikal eden şiirleri bir araya getiren *"Dîvân-ı Hikmet"*te yer alan iki ayrı hikmetinde kendisi de doğum yeri ve yurdunu Türkistan olarak bildirmektedir.

Yesi -bugünkü adı ile Türkistan- şehri ünlü Türk destanının kahramanı Oğuz Han'ın idari merkezi olması dolayısıyla, Türk tarihinde bilinen bir yerleşim olması yanında Ahmed Yesevî'nin bu şehre izafetle Yesevî ünvânını alması, Türk dünyasındaki tarihî önemini bir kat daha artırmıştır. Tarihî ününü hâlâ koruyan Yesi, -bugünkü ismiyle Türkistan-, Akmescid (= Sovyet döneminde Kızılorda) - Taşkend demiryolu üstünde küçük bir Türk şehridir. Şehrin harap olmuş bir kalesi olup kalenin ortasında şehrin medâr-ı iftihârı olan ve UNESCO tarafından dünya mimari mirasının bir parçası olarak tescil edilen Yesevî Külliyesi yer alır.

Yesi, asırlar içerisinde Türkistan'ın çeşitli Türk hânedânlarına mesken olduktan sonra, uzunca bir süre Kazak Hanlarının idare merkezi olmuş ve Ruslar'ın Türkistan'ı istilâ siyasetinin bir adımı olarak 1864'de Rus orduları tarafından işgal edilmiştir.

Çarlık zamanında, sekiz kısma ayrılmış olan Sir-Derya eyaletinin altıncı kısmını teşkil eden Türkistan dairesinin merkezi olan Yesi'de, bir asır kadar önce 965 hanede Özbek ve Kazak Türklerinden oluşan beşbin kadar bir nüfus vardı. İşgal sırasındaki Rus bombardımanının yıkıcı hatıralarını duvarlarında hâlâ taşıyan ve tarih içerisinde "Cami-i Hazret-i Türkistan" olarak adlandırılan Yesevî külliyesinin görkemli kubbesi altında ebedî istirahatini yaşayan Ah-

med Yesevî sayesinde, bu küçük şehir bütün Türkler nezdindeki kutsal yerini hâlâ korumaktadır. Asırlar boyu birçok han, hükümdâr tarafından ziyaret edildiği gibi bugün de Kazakistan'a gelen devlet başkanları, başbakanlar, bakanlar tarafından ziyaret programına alınarak saygı ile ziyaret edilir. Birçok şair ve yazar, bu küçük beldeyi bağrında yatan büyük evlâdı Hazret Sultan Yesevî vesilesi ile anar, anısını yaşatan eserler yazar ve Türk tarihindeki kutlu misyonunu dile getirirler.

Ahmed Yesevî'nin doğum yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte kendisine izafe edilen *"Fakr-nâme"* adlı risalede yer alan 73 yıl yaşadığı ve 1166 yılında öldüğü şeklindeki bilgiler gözüne alındığında 1093 yılında doğduğu kabul edilmelidir. Yûsuf Hemedânî'ye (1049–1140) intisabı ve halîfelerinden üçüncüsü olduğu şeklindeki tarihi veriler de dikkate alınırsa miladın 11. yüzyılının ikinci yarısında doğduğuna işaret eden 1093 tarihinde doğmasının 120–125 yıl yaşadığı (dolayısıyla 1041–1046 yıllarında doğduğu) şeklindeki rivayetlere göre daha fazla gerçeklik payı olduğu görülür.

Sayram'ın en ünlü şeyhlerinden ve yurdunun ünlü bir âlimi olan babası Şeyh İbrâhim sayısız kerâmetleri ile tanınmıştı. Halîfelerinden Musa Şeyh'in kızı olan eşi ve Ahmed Yesevî'nin annesi olan Ayşe Hatun ise bölgede 'Kara Saç Ana' olarak bilinmektedir. Yazılı kaynaklar İbrâhim Şeyh'in Hazret-i Ali'nin oğullarından Muhammed Hanefî'nin neslinden geldiğini göstermektedir. Ahmed Yesevî'nin annesi ve babasına ait türbelerin her ikisi de Sayram kasabasında -ancak birbirinden uzakça yerlerde- olup bu türbelerin Ahmed Yesevî tarafından yaptırıldığı rivayet edilir.

Yesevî'nin Soyağacı

Son yıllarda kayda değer bir artış gösteren Yesevî üzerine yapılan araştırma ve incelemeler ile Ahmed Yesevî ve Yesevîyye tarîkatı hakkındaki önemli bilgi ve belgelere ulaşılmıştır.

Kazakistan'da Emirbek Kurbanoğlu Müminov ile Zikiriya Zamanhanoğlu Candarbekov'un kaleme aldığı bir Neseb-nâme Risalesi'nde; Hazret Sultan Yesevî'nin soykütüğü net olarak ortaya konulmuştur. Bu şecere de Ahmed Yesevî'nin ağabeyi Sadreddin Şeyh'in öz torunu olan ve Ahmed Yesevî'nin vefatından sonra bir süre de Yesevîyye tarîkatının merkez dergâhının post[1] makâmında mürşîd

olarak oturan Safiyyüddin Orun-Koylakî tarafından onüçüncü asrın ilk yarısında hazırlanmış ve nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaştırılmıştır.[2]

Muhammed Carmuhammed-ulı tarafından sunulan bildiri ile ilim âlemine tanıtılan bir diğer şecere, 19. yüzyılın ortalarında kaleme alınmış ve şecerenin başına doğruluğunu onaylamak üzere üç adet tarihi mühür vurulmuştur. Bu mühürler şecereyi inceleyen zamanının âlimi kişilerin şeceredeki bilgileri tasdiki anlamına geliyordu. Şecere yirmibeş cm. eninde, yedi metre uzunluğuna varan kalın bir kâğıda yazılmıştı ve rulo halinde saklanarak konulduğu deri mahfaza içerisinde bugüne kadar gelebilmiştir.[3]

Birbirini destekleyen bu belgelere göre Hazret Sultan Yesevî'nin şeceresi şu şekilde Hz. Ali (r.a.)'in oğlu İmam Muhammedü'l-Hanefî b. Aliyyü'l-Murtaza'ya kadar ulaşmaktadır:

Hz. Ali > Muhammed Hanefî > Abdul-Fettah > Abdul-Cebbar > Abdul-Kahhar > Abdur-Rahman > Kutb-ı Türkistan Hoca İshâk Bâb > Harun Şeyh > Mü'min Şeyh > Musa Şeyh > İsmail Şeyh > Hasan Şeyh > Hüseyin Şeyh > Osman Şeyh > Ömer Şeyh > Muhammed Şeyh > İftihar Şeyh > Mahmud Şeyh > İlyâs Şeyh > İbrâhim Şeyh > Hazret-i Sultanü'l Ârifîn Hoca Ahmed Yesevî...

Arapça aslından Safiyyü'ddîn Orun-Koylakî tarafından derlenen ve 1733 yılında Türkistan Türkçesi'yle kaydedilen bir diğer Neseb-nâme nüshası da benzer bir şecereyi içermektedir. Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak yayınlanan ve aşağıda önemli kısımları verilen bu Neseb-nâme tercümesi, menkıbe tarzında bir anlatım ile Ahmed Yesevî'nin soy ağacı ve ataları hakkında çok ayrıntılı bilgileri vermektedir.[4] Bu şecere Yesi kentinde yaşayan, Hilvet mescidi imamı Hoca Abdulkadir nezdindeki el yazmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

MENKIBE

"...Bizden sonra gelecek evlatlara dayanak olması için, bazı aklı kısa kimselerin bizim nesebimizde tereddüt etmemeleri ve "Filân şahıs sahih nesepli değil." dememeleri ve bizi İmâm (Muhammed Cevad ibn Ali Rıza) et-Takî'nin neslinden saymakla hata etmemeleri için bu Neseb-nâme 'yi yazdık. On sekiz bin âlemi yaratan bir ve var Tanrı, azîz ve celil olsun, bağışı umumî olsun, bize İslâm padişahlığını, kuvvet, yardım ve zafer verdi.

İlk atamız Hazret-i Âdem'den, Allah'ın selâmı üzerine olsun, sonra Âdemoğullarının efendisi, "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."[5] (âyetince) âlemin övüncü Muhammed Rasûlullah, onların aynası Alî-i Murtazâ'nın, Allah ondan razı olsun, oğlu İmâm Muhammed-i Hanefiyye. Onun iki oğlu var idi: Birinin adı Abdul-Mennân, birinin adı Abdul-Fettâh idi. Abdul-Mennân'ın oğlu (Seyyîd) Battal Gâzi[6], Rûm (Anadolu) hırıstiyanlarıyla savaştı ve Hıristiyanları helak etti. Abdul-Fettâh'ın oğlu Abdul-Cebbâr idi. Abdul-Cebbâr'ın oğlu Abdul-Kahhâr (idi). Onun iki oğlu var idi: Birinin adı Abdur-Rahmân, birinin adı Abdur-Rahîm idi. Abdur-Rahmân'ın iki oğlu var idi: Birinin adı İshâk Bâb, birinin adı Abdul-Celîl Bâb (idi).

Ataları Abdur-Rahmân Şâm padişahı idi, Abdur-Rahîm Şâmât padişahı idi Abdur-Rahmân vefat edince, İshâk Bâb atasının yerine padişah oldu. Küçük kardeşi Abdul-Celîl Bâb Yemen padişahı idi. İshâk Bâb dediler ki, "Ey amcam Abdur-Rahîm, benim gönlümde bir sözüm var, söyliyeyim." Kardeşleri, "Söyleyiniz." dediler. İshâk Bâb dediler ki, "Ebû Bekr-i Sıddîk'ın halîfeliğinde Hâlid ibn Velîd'in oğlu Abdur-Rahmân on iki bin sahâbinin başına geçip Uz-kend, Fergâna illerine varıp mûğ kâfirleri ile savaştılar. Namaz içinde bütün sahâbiler şehit oldu. Ve yine Aliyyü'l-Murtazâ halîfeliğinde Kusem ibn Abbâs[7], Allah ondan razı olsun, ve Muhammed ibn Celîl otuz bin tâbiînlerin başına geçip Uz-kend, Fergâna ve İsficâb illerine vardılar ve savaştılar, şehit oldular. Kusem ibn Abbâs başa geçip dostları ile Semerkand'a (varıp, orada) şehit oldular." Bundan sonra İshâk Bâb dediler ki, "Ey atamın kardeşleri Abdur-Rahîm, bu gün Tanrı rızâsı için bizler de varıp Fergana hırıstiyanları ile Resul hoşnutluğu için savaşsak, olmaz mı? Kâfirler bizleri güçlü ve kuvvetli diye duyarlarmış. İslâm için kılıç vursak, bizler onları imana davet kılsak." diyerek anlaştılar.

O vakit Hicret'den yüz elli yıl geçmiş idi. Ve yine güzel iş kıldılar, İshâk Bâb, Abdur-Rahîm Bâb'dan sordular: "Sizin kaç bin askeriniz var?" Abdur-Rahîm Bâb dediler: "Altmış bin askerim var, hepsi silahlı." Abdur-Rahîm Bâb (bu defa) İshâk Bâb'dan sordular: "Sizin kaç bin askeriniz var?" İshâk Bâb dediler ki, "Elli bin askerim var, hepsi silahlı." Ondan sonra Abdul-Celîl Bâb'dan sordular: "Sizin kaç bin askeriniz var?" Abdul-Celîl Bâb dedi ki, "Benim kırk bin askerim var, hepsi silahlı." Ondan sonra her üçü sözleşip askerin başına geçip harekete koyuldular. Şâmât'a geldiler, Şâmât'tan Tebriz'e geldiler. Tebriz'den Mâzenderân'a geldiler. Oradan Serahs'a geldiler, oradan Horâsân'a geldiler, oradan Belh'e geldiler, oradan Tirmiz'e geldiler, oradan Buhara'ya geldiler, oradan Semerkand'a geldiler, Semerkand halkını müslüman kıldılar. Oradan Uz-kend Fergânasına geldiler, oradan Kâsân'a geldiler, Kâsân halkını müslüman kıldılar, Müslümanlık âşikâr oldu.

Uz-kend, Fergana illerinde iki mûğ padişahı var idi: Birinin adı Kârvân Şîş idi, diğerinin adı Uhşub idi. Onlarla savaştılar, onları öldürdüler. Kırk bin mûğ öldü, yirmi bin müslüman şehit oldu. Pek çok ganimetler aldılar, İslâm'ı yaydılar. Ondan sonra Şâş ve İspicâb illerine geldiler. İshâk Bâb ile beş tebe'-i tabiîn var idi. Birinin adı Hâce Kaffâl, birinin adı Hüseyn-i Vâsılî, birinin adı Çenârlık Ata, birinin ad. Abdul-Azîz, birinin adı Yavaş Bâb idi. Hâce Kaffâl'ı Şâş'ta halîfe koydular. Elli yıl halîfelik kılıp müslümanlara Hikmet ilmi öğretti. Ondan sonra Şâş'ta toplandılar. Abdur-Rahîm Bâb Uygur ve Kumı-kend illerine vardılar, oradan Kâşgar'a vardılar.

Orada bir hrıstiyan var idi, adı Müngüzlük Buğra Han, Hrıstiyanca adı ile Bohtân idi. Onu imana davet kıldı ise, kabul etmedi, şiddetli çarpışma oldu, Bohtân'ı öldürdü. Altmış bin hırıstiyan öldü; on bin müslüman şehit oldu. Abdur-Rahîm Bâb Kâşgar'da otuz yıl padişahlık kıldı. Arığlık'a Tafgaç Buğra Kara Han atandı. Ondan sonra Almalık ve Kayalık illerini imana dâvet kıldılar, İslâm'ı yaydılar. Onun oğlu geniş Boz-balığ'da Kılıç Kara Han atandı. Onun oğlu Sır-balığa gelip Boz Kara Han (adıyla) atandı. Onun oğlu Tırâz'a gelip Evliya Kara Han (adıyla) atandı. Onun oğlu Sayram'da Mansûr Hamîz Han (olarak) atandı, kırk üç yıl padişahlık kıldı. Onun oğlu Çağrı Sayram'da otuz üç yıl padişahlık kıldı. Onun oğlu Kılıç Arslan Han Otrar'a gelip kırk yıl padişahlık kıldı. Onun oğlu İsmâil Han, onun oğlu İlyâs Han, onun oğlu Ahmed Han, onun oğlu Sançar Han, onun oğlu Arslan Han, onun oğlu Muhammed Han, lakabı Bilgen Han idi, onun oğlu Dâd Big Han, onun oğlu Abdul-Hâlık Han idi. Hepsi Otrar'da durdular (yerleştiler). Ürgenç sultanı Muhammed Sultan geldi, Bilgen Han'ı öldürdü. Ondan sonra Otrar'a Kayır Han'ı hân kıldılar, Bilgen Han'ın nesli kesildi. Kayır Han'ın aslı Kanglı idi. Ondan sonra Otrar mülküne oturanlar yardakçılar, zâlimler ve hırsızlar oldu.

Bundan sonra İshâk Bâb, Sayram'a geldiler. Sayram'da bir padişah var idi, adı Körgüz lakabı Nehîb-dâr idi. Sayram halkı altmış bin evlik hırıstiyan üç yüz evlik köylü idi, hepsi hırıstiyan idiler. İshâk Bâb, Nehîb-dârı imana davet kıldılarsa, Nehîb-dâr dedi ki, "Ben yetmiş atamdan ben hrıstiyanım. Benim dinim doğrudur. Seninle savaşırım." Üç gece gündüz savaştılar. On bin hırıstiyan öldü, beş bin müslüman şehit oldu. O şehit olanların ulusu tebe'-i tabiîn idi, İshâk Bâb'ın bayraktarı idi. Adı Abdul-Azîz idi. Yetmiş yerinden ok değdi, Sayram ilinde şehit oldu. Nehîb-dâr kaçıp Sôlhân'a vardı. Bir tebe'-i tabiîni Sayram'da halka Hikmet ilmi öğretti. Ondan sonra İshâk Bâb, Nehîb-dâr'ı Sôlhân'a koymadı. Üç gece gündüz savaştılar, on bin hırıstiyan öldü, yedi bin müslüman şehîd oldu. İshâk Bâb Sôlhân'da Nehîb-Dâr'ı öldürdü. İslâm'ı yaydı, Müslümanlık âşikâr oldu.

Ondan sonra İshâk Bâb, Karğalık'a geldi. Üç kat hisarı var idi, onu yıktı. Elli dört yıl padişahlık kıldı. Bütün mûğ hırıstiyanları imana davet etti, Müslümanlık âşikâr oldu.

Ondan sonra Abdul-Celîl Bâb Barçı-kend, Sar-kend ve Çâl-tersâ'ya geldi. Orada Kılıç Han adlı (bir) padişah var idi, hrıstiyanca adı Yeşmût idi. Kılıç Han'ın iki oğlu var idi: Birinin adı Sarı elbiseli Ötemiş idi. Bin kişiye karşı dururdu, Cend padişahıydı. Yeşmût'u imana davet edince, iman getirmedi. Üç gece gündüz savaştılar, sayısız hırıstiyan öldü, pek çok müslüman şehit oldu, otuz bin asker kaldı. Ondan sonra Abdul-Celîl Bâb, Ötemiş elinde şehit oldu. Cend'in üst tarafında (kuzeyinde) Ögüz ırmağı kıyısında ziyaretgâh meydana geldi. Ondan sonra İshâk Bâb, bu haberi işitince, otuz bin asker ile atlandı, Cend'e vardı. Kılıç Han ile savaştılar, on iki bin mûğ hırıstiyan öldü, dört bin müslüman şehit oldu, yirmi altı bin asker kaldı. Kılıç Han'ın oğlu Ötemiş'i tutup Karğalığ'a getirdiler, zindana saldı. Nice yıl zindanda koydu, iman getirmedi, kaleye koyup öldürdü. Ondan sonra İshâk Bâb Çâç'a vardı. Çâç'dan gelip Kâ'be'ye vardı. Kâ'be'den gelip Sayram'da cuma mescidini yaptırdı. İlk kısmını kendisi yaptırdı, üç bin beş yüz altın harcadı. İshâk Bâb'ın yüz yirmi yıl ömrü oldu. Doksan yıl Hızr aleyhi's-selâm ile sohbet etti. Otuz yıl dinsizler ile gazâ kıldılar. Ve yine Hazret-i İshâk Bâb, üç bin ere karşı durur idiler. Ve İshâk Bâb'ın mızrağının demiri on batman idi.

İshâk Bâb, Şâm vilâyetinden Türkistan vilâyetine İslâm'ı yayarak geldiler. Karğalığ'da üç kat hisar (kale) var idi, onu yıktı, Cuma mescidini bina kıldı. Karğalığ ilinde on bin evlik (halk) toplandı. Nerede mûğ hırıstiyan varsa, onları imana davet kıldı; iman getiren kurtuldu, iman getirmeyeni öldürdü. İshâk Bâb gazâya atlansa yüz bir er ile atlanır idi. Seksen beş yıl padişahlık kıldı. Hızr, İlyâs aleyhi'sselâm ile sohbet kılmak için seksen beş yıl sofra tuttu. Bir günde on kesimlik hayvan, yüz koyun kesilir idi. Bir gün İshâk Bâb oturmuş idiler; Hızr, İlyâs gelip dediler ki, "Her kim seni ziyaret etse, bizleri ziyaret etmiş olur." Ve yine bütün peygamberleri ziyaret etmiş olur". Amma Karğalığ'da İshâk Bâb'dan Alî-i Murtazâ'ya kadar yedi ata geçmiştir. İshâk Bâb'ın oğlu Hârûn Şeyh, onun oğlu Mü'min Şeyh, onun oğlu Mûsâ Şeyh, onun oğlu İsmâil Şeyh, onun oğlu Hasan Şeyh, onun oğlu Ömer Şeyh, onun oğlu Osman Şeyh, onun oğlu Muhammed Şeyh, onun oğlu İftihar Şeyh, onun oğlu Mahmûd Şeyh, onun oğlu İlyâs Hâce, onun oğlu İbrâhim Şeyh. Onun iki oğlu var idi: Birinin adı Hâce Ahmed, diğerinin adı Sadr-eddin- Hâce Şeyh."

Ahmed Yesevî'nin atalarından İshâk Bâb'ın, 'İshâk Türk' olarak kaydedilen sûfî ile aynı kişi olduğu ve İshâk Bâb âilesinin İslâm mezheblerinden Mübeyyidiyye mensubu bulunduğu iddiası ise henüz kanıtlanabilmiş değildir.

Türkistan'da kaleme alınarak nesilden nesle aktarılmak suretiyle günümüze ulaşan Neseb-nâme'lerde Battal Gâzi isminin yer almış olduğu ve kendisinin Ahmed Yesevî ile aynı silsileye mensub

olarak gösterildiği görülmektedir. Doğu ve Batı Türklüğü'nün birbirinden habersiz olarak Hz. Alî evlâdından iki isim olan Seyyîd Battal Gâzi ve Ahmed Yesevî isimlerini günümüze kadar saygıdeğer iki maneviyat ulusu olarak yaşatmaları manevî yönden son derecede dikkat çekicidir.

Hz. Ali (k.v.) ile Hazret Sultan Yesevî ilişkisini teyid eden, himmet[8] bağıyla birleştiren bir hikmet de sözkonusu şecerenin bir yakıştırma olmadığı konusunda önemli bir işaret olarak Dîvân-ı Hikmet'te yer almaktadır:

Rahmet eyleye Bir ve Var, her ne kılsa gücü var,
Hoca Ahmed'e mededkâr Hakk arslanı Ali'dir.

(*Tamamı için bakınız:* 45. Hikmet, Dîvân-ı Hikmet, Haz. Dr. Hayati Bice, TDV Yay., 5. Baskı, Ankara, 2009)

Dîvân-ı Hikmet'te "Hulefâ-i Raşidîn" olarak bilinen ilk dört halîfeyi anlatan hikmetlerin dördüncüsü olan bu hikmette Hazret Sultan Yesevî'nin kendisi ile Hz. Ali (r.a.) arasında doğrudan bir ilişkiyi seslendirdiği son mısra dikkat çekicidir. Diğer üç büyük halîfe anlatılırken böylesi bir ilişkiye işaret eden hiçbir ima yoktur.

Neseb-nâmelerde Hazret Sultan Yesevî'nin ataları arasında ismi geçen ve Hz. Ali'ye doğru gidildiğinde yedinci atası olan İshâk Bâb, Türkistan'da İslâm dininin yayılıp yerleşmesinde büyük pay sahibi olan bir isimdir. Şecerede *"Kutb-ı Türkistan"* ünvânı verilerek bu ayrıcalıklı yeri vurgulanan İshâk Bâb, Kazakistan'daki bizim Bâb-Ata şehrinin kuruluş ve gelişiminde etkili olmuştu. Vefatından sonra, Orta Kazakistan'ın Sozak kentinde defnedilmiş olan İshâk Bâb'ın -Yesevî türbesi kadar görkemli olmasa da- gösterişli bir türbesi vardır.

Yesevîlik tarihinin tarihi kaynağı olan eserleri yazan 16. yüzyılın Yesevî mürşîdlerinden şair Sultan Ahmed Hazînî, Yesevîliğin kurucu pîri olan Ahmed Yesevî'yi 'mürşîdler sultânı', 'kutublar kutbu'[9] nitelikleri yanında 'Alevî[10] Seyyîd' (= Seyyîd-i Alevî) olarak da anar. Hazînî, şiirlerinde 'Alevî' kavramını soy bağı belirten bir kelime (= nisbe) olarak kullanmış, metnin bağlamına 'Seyyîd' kelimesini de katarak şeyhin soy bağını bir başka yolla da kuvvetlendirerek açıklamıştır. Hazînî'nin eserlerinde Ahmed Yesevî "şeyhu'l-meşâyıhı'l-Alevî (= Alevî şeyhler şeyhi)" olarak da tanıtılır. Burada 'Alevî'

sıfatı 'Yesevî' kelimesiyle arasında şiir olarak yazılmağa elverişli ses denkliği (= kafiye) bulunan bir kelime olması yüzünden kullanılmaktan öte, Ahmed Yesevî'nin soyca Hz. Ali'ye dayandırılması ile ilgilidir. Hazînî, tarîkat yolunda mürşîdi olan Yesevî'yi her adı geçtiğinde bu "Alevî" nisbesi ile anmakta, Pîr'inin şeceresi (= soy zinciri)ni verdiğinde de bu kavramını soy bağlılığını işaret için kullandığını açıklamaktadır.

Ahmed Yesevî'nin tasavvufî silsilesini Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'tan başlatan Hazînî'nin kaydettiği Yesevîyye silsilesi ise şu şekildedir:

Hz. Muhammed > Ebû Bekiri's-Sıddîk > Selmânü'l-Fârisî > Şeyh Ebû'1-Kâsım-ı Nebîre > İmâm Câfer-i Sâdık > Bâyezîd-i Bistâmî > Şeyh Ebû'l-Hasan Harakânî > Şeyh Ebû'l-Kâsım Gürgânî > Şeyh Ebû'l-Ali Farmedî > Yûsuf Hemedânî > Pîr-i Tarîkat Hazret-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî...

Bu silsile Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) başladığı için tasavvufî literatürde Bekrî bir silsile olarak kabul edilir. Yesevîlik yolunda Hz. Ebû Bekir (r.a.) verilen değeri İshâk Ata'nın Hadîkâtü'l-ârifîn eserinde de izlemek mümkündür; Şeyh Ebu'l-Kâsım Nasrâbâdî'den nakledilen bir rivayetin sonunda *"Kıyâmet günü Hz. Ebû Bekir'in amelleri bir terâziye konsa, diğer bütün insanların amelleri terâzinin diğer kefesine konsa, Hz. Ebû Bekir'in amelleri ağır gelir"* sözleri nakledilir. Ardından Hz. Ebû Bekir'in hicret esnâsında -özellikle Sevr Mağarası'nda- Hz. Rasûlullah'a olan hizmetinden övgüyle bahsedilir.

Seyyîdü't-taife Cüneyd Bağdadî üzerinden Hz. Ali (k.v./r.a.)'e uzanan bir silsilesi daha olan Ebû'l Kasım Gürgânî vasıtası ile Yesevîlik yolu -tasavvufî literatüründe kullanılan anlamında- 'Alevî' bir tarîkat olma özelliğini de taşır.

2. 'Mürşîd' Olacak Bir Çocuk: *Türkistanlı Ahmed*

Kaynakların üzerinde ittifak edip birleştiği bir rivayete göre Ahmed Yesevî daha çocuk denilecek kadar küçük bir yaşta iken anne ve babasını kaybederek hem öksüz hem de yetim kalmıştır. Şeyh İbrâhim'in vefatıyla yedi yaşında yetim kalan Ahmed'in ablası Gevher Şahnâz'ın koruması altında kalması annelerinin daha önce dünyadan göç ettiğinin bir kanıtıdır.

Torunlarından Safiyyüddin Orun-Koylakî tarafından kaleme alınan şecerelerle kanıtlanmış bir gerçek olan erkek kardeşi olan Sadr(eddîn) ile Ahmed arasındaki ilişki hakkında gerek hikmetlerde gerekse menkıbelerde hemen hiçbir işaret olmaması dikkat çekicidir. Menkıbelerde Şeyh İbrâhim'in büyük oğlu olan Sadr(eddîn) Hâce'nin ismi, sadece Arslan Baba'nın küçük kardeşi Ahmed'i bulmak için Türkistan'a geldiğinde yaptığı araştırma nakledilirken geçirilse de gerek oğlu Sûfî Muhammed Dânîşmend gerekse Orun-Koylakî gibi torunları vasıtası ile Yesevîlik kültürünün korunup geliştirilmesinde etkili olmuştur. Bugünkü Türkistan'da 'Ak-Kurganlı Hocalar' olarak tanınan uruğun da kendilerini Sadr Hâce soyundan saydıkları bilinmektedir.

Ahmed Yesevî ilk eğitimini kendisi altı yaşlarında iken vefatına kadar babası *İbrâhim Şeyh*'den ve Sayram'ın önde gelen âlimi *Şehabeddin İsficabî*'den almıştır. Babası İbrahim Ata'nın da bir şeyh olduğu ve Yesi'deki halîfesi Mûsâ Hoca'nın Âişe Hoştâc isimli kızını Ahmed Yesevî ile evlendirdiği şeklindeki rivayetler dikkate alınırsa, Yesevî'nin bu akraba çevresinden de nitelikli bir tasavvufî eğitim almış olabileceği anlaşılır.

Menkıbelerde babası tarafından ablası Gevher Şahnâz'a emanet edildiği bildirilen küçük Ahmed, ablası ile beraber o sırada Arslan Baba'nın yaşadığı Yesi'ye göç etmiştir. Bu göçün neden ve nasıl gerçekleştiği bilinmiyor ise de bazı araştırmacılar bu göçün Yesi'de yaşayan Arslan Baba'nın Ahmed'in eğitimini üstlenmesi için verilen işaretin gereği olduğu kanaatindedirler. Bu konudaki rivayetler ışığında değerlendirilirse Ahmed'in ilk gençlik yıllarını Yesi'de Arslan Baba eğitiminde geçirmesi sözkonusudur. Ahmed Yesevî'nin gerek kendi hikmetlerinde, gerekse çeşitli kaynaklarda manevî feyz aldığı kaynaklar arasında *Hazret-i Hızır*[11] (aleyhi's-selam –buradan sonra a.s. olarak kısaltılacaktır-) da zikredilir. Ahmed Yesevî'nin küçüklüğünden itibaren bütün hayatı boyunca devam ettiği çeşitli kaynaklarda kaydedilen Hazret-i Hızır (a.s.) ile sohbetleri hakkındaki rivayet tasavvufî açıdan önem taşır ve Ahmed Yesevî'nin eğitimi bahsinde altı çizilerek belirtilmesi uygundur. Ablası Gevher Şahnâz ile Yesi'ye gelip yerleşen ve daha küçük yaşlarından itibaren manevî tecellîlere mazhar olarak yaşı ile bağdaşmayan halleri gözlemlenen küçük Ahmed, Arslan Baba'nın teveccüh ve iltifatına, nazarına ve hayr duasına mazhar oldu.

Yedi yaşına kadar babasının dizi dibinde manevî feyz ve fütuhâta mahzar olduktan sonra, Arslan Baba'nın ruhanî eğitimiyle ileri bir olgunluk mertebesine erişen ve zâhiren koruması altında olduğu ablasının sözlerine uyan küçük Ahmed, yavaş yavaş yakın çevresinde ünlenmeğe başlamıştır. Bu şöhretin bazı ipuçlarını Ahmed Yesevî ile ilgili menkıbelerde bulmak mümkündür. Hüsâmeddîn Sığnâkî (ölümü:1311)'nin eseri olan 'Yesevî Menâkıbnâmesi'nde kaydedildiğine göre Ahmed Yesevî'nin tasavvufî eğitimi oniki yaşında iken sona -"*hâli*[12] kemâle"- ermiştir.

Arslan Baba nezdindeki bu ilk manevî eğitimi sonrasında henüz genç sayılabilecek bir çağında olan Yesevî, zâhirî ve bâtınî eğitimini tamamlamak için devrin en önemli bir İslâm kültür merkezi olan Buhara'ya gidecektir. Menkıbe, Buhara'ya gidişin Arslan Baba işareti ile olduğunu nakleder ki tasavvufî şahsiyetlerin hayat seyrinde bu türden işaret ve yönlendirmelerin ne kadar etkili olduğu iyi bilinen bir durumdur. Ahmed Yesevî dilinden kayda giren, Dîvân-ı Hikmet eserinde çocukluk döneminde mazhar olduğu manevî feyzler, tanık olduğu *ledünnî*[13] vakıalar ve yaşadığı olağanüstü halleri sûfîyâne bir dil ile getirilir.

3. Hazret Sultan Yesevî'nin İlk Öğretmeni: *"Arslan Baba ve Mübârek Hurma"*

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı asırda, Türkistan bozkırları tasavvufî akımların etkilerine açık hale gelmişti. Bu kapsamda Ahmed Yesevî'nin doğduğu Sayram'dan Otrar-Yesi civarlarına kadar uzanan topraklarda da Arslan Baba adlı bir mürşîdin temsil edip yaydığı bir tasavvufî meşreb[14] etkin hale gelmiş ve sûfîlik öğretisi yaygınlık kazanmıştı.

Ahmed Yesevî'nin manevî eğitimini aldığı kaynaklar arasında *"Arslan Baba"* ismi, hem çeşitli menkıbe ve rivayetlerde hem de Ahmed Yesevî'ye ait hikmetlerde ortaklaşa olarak belirtilen; zâhirî ve tasavvufî eğitimini üstlenen bir isim olarak dikkat çeker. Arslan Baba, babası İbrâhim Şeyh öldükten sonra Sayram'dan Yesi'ye geldiğinde, yedi yaşında babasından yetim kalan Ahmed Yesevî'nin hem mürşîdi hem de manevî babası olmuştur. Arslan Baba'nın, bu görevi Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in manevî işaretiyle üstlendiği de nakledilir.

Türkistan'da yaygın olan menkıbelerde Hz. Rasûlullah'ın ashâbından bir kişi olarak gösterilen Arslan Baba, İslâm'ı öğrenmek maksadıyla Arabistan'a giderek, Hazret-i Ebû Bekir (r.a.) ile görüşüp İslâm'ı kabul eden 'ozanlar pîri' Korkut Ata ve Türkistan sûfîlerinin önde gelenlerinden Çoban Ata ile birlikte Türkistan'da İslâm'ı yayma faaliyetinin bilinen ilk öncülerindendir.

"Bâb", "Baba" veya "Ata" ünvânının Türkistan'da, özellikle tarihte ve halen İslâm'ın en canlı şekilde yaşandığı Fergana vadisinde tasavvuf büyükleri için kullanıldığı bilinmektedir. Doğu Türkleri arasında Arslan adının da -Buğra gibi- yiğitlik ve şecaat sahibi kişilere verilen bir sıfat olarak kullanılma ihtimali kuvvetlidir. Bu durumda Arslan Baba, gerçek isim olmayıp sonradan atfedilmiş bir ünvân, gerçek ismin önen eklenmiş bir sıfat olabilir. Bunun bir örneğini gerçek ismi Abdul-Celîl b. Abdur-Rahman olduğu halde "Horasan Bâb" olarak tanınan ve türbesi Seyhun (Sir-derya)'nın Aral gölüne kavuştuğu nokta yakınlarında olan şehîd mücahid örneğinde görmek mümkündür.

Tasavvufî tabakât kitablarında hemen daima Ahmed Yesevî ile birlikte anılan Arslan Baba hakkında bazı notlar da görülmektedir. Günümüzün önde gelen tasavvuf araştırmacılarından Dr. Nâdirhan Hasan'ın tesbitlerine göre[15], Fahreddin Ali Safî'nin *Reşehât-ı Aynü'l-hayât* (15. yüzyıl), Hazînî'nin *Câmiü'l-Mürşîdîn, Cevâhirü'l Ebrâr*[16]*, Menbâü'l-Ebhâr*[17] (16. yüzyıl), Âlim Şeyh Azîzân'ın *Lemehât min nefehâti'l-kuds* (17. yüzyıl), Muhammed Şerif Buharî'nin *Hüccetü'z-zâkirîn* (17. yüzyıl), Şeyh Zinde Ali'nin *Semerâtu'l-meşâyıh* (17. yüzyıl), Gulam Server Lahurî'nin *Hazînetü'l-asfiyâ* (18. yüzyıl), müellifi belirsiz *Risaletü'l-meymûne,* Kemâleddin Harîrîzâde'nin *Tibyânü vesâili'l-hakāyık,* Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ* (19. yüzyıl) eserlerinde Arslan Baba adı anılmakta ve mezkûr eserlerin hepsi Arslan Baba'yı, döneminin ünlü sûfîlerinden biri olarak kaydetmektedir. *Sefînetü'l-evliyâ* müellifi Dârâ Şukuh (ölümü: 1659) ise Arslan Baba'yı "azîm-i meşâyıh-ı Türk" (Türk şeyhlerinin ulusu) olarak anar. Kendisini Arslan Baba soyundan gösteren 16. yüzyılın Yesevî sûfîlerinden Hoca Hasan Nisârî ise *Müzekkir-i Ahbâb* adlı tezkiresinde Ahmed Yesevî'nin hayatı ve silsilesi dair bilgi verirken, Arslan Baba'nın Ahmed Yesevî'ye hurma getirmesi vakıasını nakleder ve *"Hurma kıssası çoktandır tarihlerde yazıldı ve güvenilir ki-*

şilerin dilinde zikredilegelmektedir." diyerek söz konusu rivayetin tarihî önemini vurgular.

Arslan Baba'yı eserlerde manzum olarak tarif etme geleneği, sadece Ahmed Yesevî ve Hakîm Ata hikmetlerinde değil, Yesevî hikmet mektebinin diğer şairlerinin eserlerinde de görülebilir. Bu Yesevî şairlerinden hikmet tarzının bilinen isimlerinden olan Şems Âsî (Şemseddin Özgendî), Arslan Baba'nın tarif ve tavsifine özel bir destan yazmıştır:

Hak Rasulnın elçisi bâblar bâbı Arslan Baba
Taliblernin yolçısı bâblar bâbı Arslan Baba
(Hak Rasûl'ün elçisi bâblar bâbı Arslan Baba
Taliblerin yolgöstericisi bâblar bâbı Arslan Baba)

diye başlayan bu şiirde Arslan Baba, Hz. Rasûlullah'ın sevgili dostu, kutsal emanet olan hurmayı "*hûb saklab*" (iyi saklayıp), *"igesige yetkezgen"* (sahibine ulaştıran), *"Gâzilerni reisi"* (Gâziler başbuğu), *"sahabeler inisi"* (sahâbi evlâdı), *"has bendeler mûnisi" (*has kulların dostu), *"şeriatta doğru yol tutgen"* (şeriatta doğru yol sahibi), *"tarîkatnı hem doğru nakl etgen"* (hem de tarîkatı doğru nakleden), *"hakikat bâbıde ise sâliklerge kılavuz"* (hakikat kapısında ise dervîşlere kılavuz), *"ilme'l-yakînde dânâ"* (yakîn ilminde bilgili), *"ayne'l-yakînde bînâ"* (yakîn görüşünde temel), *"hakka'l-yakînde gûyâ"* (yakîn gerçeğinden sözedeci) olan bir zat olarak zikredilir. Arslan Baba aynı zamanda *"muhabbetin pazarı"*, *"marifetin gülzârı"* ve *"âşıkların sırlarının sırrı"*dır. Şemseddin Özgendî, daha sonra Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in Arslan Baba'ya, '*mübârek hurma'yı* Ahmed'e ulaştırması için vermesini nakleder.

Sovyet döneminde, 1980 yılında -Türkistan'ın Kazakistan olarak adlandırılan bölgesinde oluşturulan devletin başkenti olan- Almatı'da Kazakistan Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan ve Naim Bek Nurmuhammedov'un hazırladığı ve tarafımdan Türkiye Türkçesi'ne aktarılan "Hoca Ahmed Yesevî Türbesi" adlı eserde Arslan Baba'nın Ashâb-ı Kirâm'ın önde gelenlerinden, ünlü bir sahâbe olan Selmân-ı Farisî[18] olduğu belirtilir.

Bu önemli bilginin kaynağı Naim Bek Nurmuhammedov tarafından belirtilmediği gibi tarihi gerçeklik yönünden de doğru olamaz. Bu yakıştırmayı geçerli kılmak için Selmân-ı Farisî'nin üç-

yüz-dörtyüz, hattâ beşyüz elliüç yıl yaşadığı hakkında bazı rivayetler uydurulmuş, bazen de Arslan Baba'nın dörtyüz yıl yaşadığı iddia edilmiştir.

Ancak Arslan Baba'nın torunlarından olduğu yazılı soy kütüğü verileri ile sabit olan Zengî Ata'nın bölge insanlarından 'belirgin şekilde fark edilecek kadar koyu' bir deri rengine sahib olduğu ve Hz. Rasûlullah'ın emanetinin Selmân-ı Farisî (r.a.) tarafından Türkistan'da Ahmed'e iletildiği hakkındaki kaynaklar dikkate alınarak Arslan Baba'nın Selmân-ı Farisî (r.a.)'e uzanan bir soykütüğüne sahib olması düşünülmelidir. Bu ihtimale göre Ahmed Yesevî'ye ulaştırılacak "nebevî emanet" Selmân-ı Farisî (r.a.) evlâdı tarafından nesilden nesile aktarılarak nihayet Arslan Baba tarafından sahibine ulaştırılmış olmalıdır.

Ahmed Yesevî ile Arslan Baba'nın karşılaşmasını dile getiren rivayetler, tarihi gerçekliğin ötesinde içerdiği bazı hususlar itibarıyla dikkate alınmalıdır. Arslan Baba'nın Yesi'ye gelerek daha küçük bir çocuk olan Ahmed'i bulması ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in emanet ettiği hurmayı Ahmed'e vermesi, eğitimiyle meşgul olup irşad etmesi Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in manevî bir işaretine dayanıyordu. Bu konudaki menkıbelerin en yaygını şöyledir:

MENKIBE

"Arslan Baba, Ashâbın ileri gelenlerinden bir sahâbi idi. Bir rivayete göre, dörtyüz sene yaşamıştı. Onun Türkistan'a gelerek Ahmed Yesevî'yi irşadla görevli olması, bir manevî işarete dayanıyordu.

Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in gazalarından birinde, yanından bulunan ashâb-ı kirâmdan mücâhidler, aç kalarak huzuruna geldiler; biraz yiyecek istediler. Çaresiz kalan Hz. Muhammed (s.a.v.) elini açıp duâ etti. Bunun üzerine Cibrîl-i Emin (a.s.), Cennetten bir tabak hurma getirip ashâba ikrâm etti. Ashâb böylece açlığını giderirken, o cennet hurmalarından bir tanesi yere düştü. Hz. Cibrîl (a.s.) : "Yere düşen hurmayı yemeyin; o hurma sonraki Muhammed ümmetinden Ahmed adlı birisinin nasibidir" dedi.

Cibrîl-i Emin'in bu uyarısı üzerine Hz. Rasûlullah (s.a.v.), ashâbına, içlerinden birisinin bu hurmayı sahibine ulaştırma görevini üzerine almasını teklif etti. Ashâbtan hiçbiri bu göreve talib olmadı; en sonunda Arslan Baba, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in emri yerine gelmeli düşüncesi ile bu zor görevi üzerine alabileceğini söyledi. Arslan Baba'nın bu fedakârlığı üzerine Hz. Rasûlullah (s.a.v.) ziyâdesiyle memnun olup o mübârek hurma

tanesini mübârek eliyle Arslan Baba'nın ağzına, damağı ile yanağı arasına koydu ve Arslan Baba ve neslinden gelecek müslümanlara duâ etti. O dua bereketi ile hurma etrafında zar şeklinde bir perde hâsıl oldu. Hz. Rasûlullah (s.a.v.), Arslan Baba'ya, emaneti ileteceği Ahmed Yesevî'yi nerede ve nasıl bulacağını tarif ederek, onun eğitimi ile meşgul olmasını emretti.

Bu görevlendirmenin gereğini yerine getiren Arslan Baba, asırlar sonra Yesi'ye -yahut Sayram'a- geldi ve Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in emaneti olan hurmayı sahibine iletme görevini yerine getirdikten sonra, ertesi yıl vefat eyledi."

Yesevîyye yolu büyüklerinden Safîyyüddîn Orun-Koylakî de, Arslan Baba'yla genç Ahmed'in ilk karşılaşmalarına ilişkin bir rivayeti *Neseb-nâme* risâlesinde ayrıntılı olarak nakleder. Yesevî'nin soykütüğüne dahil olan Orun-Koylakî'ye göre, Hz. Rasûlullah Ahmed Yesevî'ye ulaştırılmak üzere Arslan Baba'ya bir hırkayla bir hurma verir ve *"Bunlar, dördüncü halîfem ve amcamın oğlu Ali'nin torunlarından, Muhammed Hanefî zürriyetinden Ahmed'indir. Babası Şeyh İbrâhim ve annesi Tağay Bibiçe, lakâbı Karasaç Ana'dır. Sayram şehrinde dünyaya gelecektir."* diyerek Ahmed'in kim olduğunu haber verir.

Hz. Rasûlullah'ın emaneti olan hurmayı alan Arslan Baba, Çehartirek vilâyetinde kırk yıl zâhid olarak münzevî bir şekilde yaşadıktan sonra manevî bir emir ile Sayram'a gelir ve Ahmed'in babası Şeyh İbrâhim'i bulur.

Hz. Rasûlullah'ın haber verdiği kişinin ailesini yakından tanımağa çalıştığı Ahmed isimli bu genç olduğuna kanaat getirince, yanlarına çağırır. İbrâhim Şeyh, Arslan Baba'yı sınamak için Ahmed yerine kardeşi Sadr(eddîn) Şeyh'i getirir. Arslan Baba: *"Bu genç de din ve melekût yolunun başçılarından olacaktır, ama ben başka bir genci arıyorum ki, o genç din ve millet sahibi olup, bu iki çocuk arasında ferş ile arş (yer ile gök) arasındaki mesafe kadar fark vardır."* der. Bunun üzerine Şeyh İbrâhim: *"Bir deli-dîvâne oğlum var, fakat o sizin övgünüze asla layık değildir... O kâh mahzun, kâh sevinçlidir, sureti insan; ama hâli ve kâli acîb ve garîbdir."* der. Arslan Baba, Şeyh İbrâhim'in bu sözlerini duyunca, derhal Ahmed'in yanına gider ve Hz. Rasûlullah'ın emaneti olan *'hırka'*yı[19] giydirir. Ahmed: *"Cismimin mânâsını bildiren zâhirî zenginliği verdiniz. Fakat kalbimin gıdasını temin edecek saf hazineyi vermedi-*

niz. Onun için ben kâh çamurdayım, kâh suda, kâh gam içindeyim, kâh neşeli...” der. Bunu işiten Arslan Baba Hz. Rasûlullah’ın emaneti hurmayı da teslim eder ve Ahmed için dua eder.

Orun-Koylakî’nin rivayeti, Arslan Baba ile Ahmed Yesevî’nin buluşmasını babası İbrâhim Şeyh’in hayatta olduğu günlere götürmesi ile dikkat çeker. Diğer rivayetlerde Hz. Rasûlullah (s.a.v.)’in emanet etmesi üzerinden dörtyüz yıl geçtikten sonra Arslan Baba Yesi’ye gelir ve okul yolunda rastladığı Ahmed’e emaneti olan “hurma”yı verir ve emaneti teslim ettikten kısa bir süre sonra bekâ âlemine göç eder.

Mezkûr rivayette yer alan Hz. Rasûlullah’ın genç Ahmed’e hurma ile beraber hırka da vermesine dair bilgi, sadece Hakîm Ata’nın yukarıda zikredilen şiirinde ve söz konusu Safîyyüddîn Orun-Koylakî’nin *Neseb-nâme*’sinde nakledilmiştir. Ahmed Yesevî’ye Hz. Rasûlullah’ın emanetleri olarak hurma ile beraber hırka verilmesini bazı rivayetlere dayanarak Prof. Dr. Hamid Algar da zikretmektedir.[20] Bu menkıbelerdeki ‘mübârek hurma’nın sembolik bir anlamı olduğu ve ‘Muhammedî emanet’i simgelediği bellidir. Genel kabule göre *“ağızda saklanan hurma”* Arslan Baba tarafından genç Ahmed’e verilerek tasavvufî hakikatler, Hz. Rasûlullah’ın mirası olan ledünnî ilim ve marifet nakledilmiş olmaktadır.

Rivayetlere göre Arslan Baba, ‘Muhammedî emaneti’ iletmek üzere Türkistan bozkırlarında yıllarca Ahmed’i arar ve nihayet verilen bir manevî verilen işarete uyarak Yesi’ye gelir. O sırada çocukluk döneminde olan -yedi yaşlarındaki- Ahmed’i diğer çocuklarla oynarken bulur. Arslan Baba henüz hurmadan bahsetmeden henüz küçük bir çocuk olan Yesevî, emanetini kendisine teslim etmesini “Eyâ aksakal, emanetimni beringiz” (=Ey ihtiyar, emanetimi verin) sözleriyle taleb eder. Arslan Baba yıllarca damakta korunan ve böylece saklanan ‘mübârek hurma’yı çıkararak ‘Muhammedî emanet’i sahibi olan Ahmed’e teslim eder. ‘Emanet hurma’yı sahibine teslimden sonra Arslan Baba, çocukluk çağındaki Yesevî’nin eğitimiyle meşgul olmağa başlar. Arslan Baba’nın terbiye ve irşadı ile Ahmed Yesevî, kısa zamanda ‘*manevî kemâl makâmları*’nı[21] aşar ve gençliğinden itibaren şöhreti Yesi dışında tüm Türkistan bozkırlarında yayılmaya başlar.

Menkıbelerdeki ilgili rivayetler dikkate alınırsa, zâhirî şartların uyumsuzluğu hesaba katılarak Arslan Baba'nın tasavvuf tarihinde benzerlerine sıkça rastlanan *'efsânevi bir kişilik'* olduğu düşünülebilir. Pek çok tarihi ve dini şahsiyetlerin menkıbelerinde olduğu gibi Arslan Baba'nın ölümünden sonra günümüze kadar gelen bu rivayetlerde de zaman içinde, asliyetten uzaklaştırıcı bazı değişimler görülmüş olabilir. "Ashâbdan bir zat" olarak damağındaki hurmayı "asırlarca" saklayıp çocukluk çağındaki Ahmed'e ulaştıran kişi; bu açıdan bakılırsa gerçek hayatı unutulmuş bir 'efsane kahramanı' olarak da algılanabilir.

Yesevîyye yolu silsilesinin dördüncü kuşak mürşîdlerinden Zengî Ata (ölümü: 1258)'nın Arslan Baba'nın soyca öz torunu olduğunu kanıtlayan tarihi kaynaklar da Arslan Baba'nın insan niteliğinin daha da net olarak anlaşılmasını sağlar. Ahmed Yesevî'nin *ilk halefi Arslan Baba'nın oğlu* Mansûr Ata'dır. Mansûr Ata'dan sonra yerine oğlu Abdul-Melik Ata(ölümü: 1218), sonra da O'nun oğlu Tac Hoca geçmiştir ki, bu ünlü Yesevî şeyhi Zengî Ata'nın babasıdır. Buna göre Arslan Baba'nın soyu; Ahmed Yesevî'nin ilk halîfesi olan oğlu Mansûr Ata (ölümü: 1197) ve onun sıralı olarak Abdul-Melik Ata, Tac Hoca, Zengî Ata gibi torunları vasıtasıyla devam etmiştir.

Yesevî pîrleri hakkındaki *Müzekkir-i Ahbâb* risalesi yazarı Hoca Hasan Nisârî de kendi soyunun ataları Abdul-Vehhab Hoca Süleyman Hoca, Yahya Hoca, Harun Hoca, Sadr Hoca, Zengî Ata, Tac Hoca, Abdul-Melik Hoca ve Mansûr Ata vasıtasıyla Arslan Baba'ya ulaştığını söyler. Benzer şekilde Hâzinî de, Ahmed Yesevî'nin halîfelerinden Mansûr Ata'dan söz ederken kullandığı "Bu fakirin atalarından olan Mansûr Ata, Allah'tan korkanların önderi, cesur şeyh..." kelimeleriyle kendisinin de Arslan Baba'nın neslinden olduğunu kaydetmiştir.[22]

Arslan Baba'nın oğlu ve Ahmed Yesevî'nin ilk haleflerinden olduğu iddia edilen Mansûr Ata (ölümü: 1198) hakkında bulunacak belgeler Arslan Baba ailesinin Türkistan'ın manevî hayatındaki yerini daha da açık olarak ortaya çıkaracaktır. Hâlen Otrar yakınlarındaki türbesinde bütün Türkistanlılar tarafından ziyaret edilmekte olan Arslan Baba ve 1259 yılında Şaş (=Taşkend) yakınlarında Zengî Ata köyünde vefat edip defnedilen torunu Zengî Ata, bu silsilenin maddi geçerliliği hakkında yeteri derecede fikir vermektedir.

Bu tarihi tanıklıkların açıkça gösterdiği gibi Arslan Baba, Ahmed Yesevî'nin ilk mürşîdi olması yanı sıra -evlenip çoluk-çocuğa karışmış ve torunları vasıtasıyla Türkistan'ın manevî coğrafyasını şekillendirmiş- gerçek bir Allah dostudur. Arslan Baba, rivayetlerde dörtyüz yıl yaşamış bir zat olarak efsanevi bir kimlikle karşımıza çıkarken Yesi yakınlarındaki Otrar şehrinde adına yapılmış türbesinin mevcudiyeti, Arslan Baba'nın tarihteki fizikî varlığının kesin kanıtıdır. Moğollar tarafından yerle bir edilen bugünkü Kazakistan'ın Otrar şehri kalıntılarının yanındaki Arslan Baba türbesi, O'nu efsanevi bir şahıs olarak algılamanın geçersizliğinin somut bir göstergesi olarak bugün de ayaktadır.

Bu feyz kaynağı türbeyi ziyaret edenler açıkça fark edeceklerdir ki, Arslan Baba, yeryüzünde yaşamış ve her insan gibi ölümünden sonra toprağa verilmiş, daha sonra üzerine bir türbe inşa edilmiş *'ete-kemiğe bürünmüş'* bir '*ademoğlu*' idi. Özellikle türbe girişinde yer alan diğer üç kabirde yer alan kişilerin Arslan Baba'nın halîfeleri olduğuna ilişkin rivayet Arslan Baba'yı bir efsane olmaktan çıkartır. Hele de mürşîdleri Arslan Baba'nın ayakucunda asırlardır bekçilik yapan -ve uydurma birer isim olmadıkları- hemen anlaşılan dervîşlerin ilginç isimleri bu konuda en ufak bir şüphe bırakmaz: Şir Mambet Bâb, Karılgaç Bâb, Laçın Bâb… yani sırasıyla Arslan Muhammed Baba, Kırlangıç Baba, Şahin Baba…

Arslan Baba Türbesi

Arslan Baba'nın tarihî Otrar şehri yakınlarındaki türbesi de Emîr Timur tarafından inşa ettirilmiştir. Yesi'nin güneyinde yer alan ve Moğollar tarafından yağmalanıp toprak altına gömülen sonra Otrar şehri, günümüzde Emîr Timur'un ölümüne tanıklık etmiş bir harabeler yığınından ibarettir. Emîr Timur tarafından inşa ettirildikten sonra tabiî etkilerle yıpranan Arslan Baba Türbesi, Kazak hanları tarafından tamir ettirilmiştir.

Bugün Türkistan'da halk arasında yaşayan menkıbeler dikkate alınarak hâlâ Ahmed Yesevî türbesi ziyarete edilmeden önce 70 km. mesafede olan Otrar yakınındaki Arslan Baba türbesinin ziyaret edilmesi yaygın bir uygulamadır. Bu türbe ziyaret edilmeden Yesevî türbesinin ziyaret edilmesi yöre halkı tarafından hoş görülmez. Bu hassasiyet, menkıbelerle nakledilen sözlü rivayetlerin halk bilin-

cinde nasıl yer edip kök saldığının somut bir örneğidir. Bu hassas davranışın gerekçesini yansıtan rivayet, Arslan Baba'nın türbesinin yapımını da Hazret Sultan Yesevî'nin bir kerâmetine dayandırır:

MENKIBE

"Emîr Timur, manevî yönden saygı duyduğu Ahmed Yesevî'nin makâmı üzerinde şanına lâyık bir türbe yaptırmaya niyet eder. Yesi'deki Ahmed Yesevî kabri odak alınarak yapılmağa başlanan türbenin temelleri üzerinde duvarları yükseltilmeğe başlandığında garîb bir durum ortaya çıkar. Duvar ustaları temeller üzerine ördüğü tuğla duvarlar her gece yerle bir olmaktadır. Bu yüzden ertesi gün duvar yapımına yeniden sıfırdan başlanması gerekmektedir. Bu durumun türbe inşaatını olumsuz etkileyeceğini ve tamamlanmasının gecikmesi nedeni ile Emîr Timur'un gazabına uğrayacaklarından korkan ustalar çaresiz kalınca geceleri duvarların nasıl yıkıldığını anlamak için bir gece pusuya yatarlar. Gece karanlığı çökünce iri bir beyaz bir öküzün aniden belirerek boynuz darbeleri ile yükseltilen duvarları yere indirdiğini görerek şaşırırlar. Bunun sebebinin ne olacağını danıştıkları bir velî, Arslan Baba kabri imar edilmeden kendi kabri üzerinde türbe inşa edilmesine Hazret Sultan Yesevî'nin râzı olmadığını söyler.

Bu sırada Emîr Timur da bir gece rüyasında Ahmed Yesevî'ye türbe yaptırmasından önce mürşîdi Arslan Baba'nın türbesini inşa ettirmesi ve daha sonra Yesevî külliyesi inşaatının sürdürülmesi gerektiği bildirilir. Bu durum üzerine Emîr Timur önce Arslan Baba türbe yapılmasını ve sonrasında Ahmed Yesevî külliyesi inşaatına devam edilmesi emrini verir."

Arslan Baba hakkındaki yazılı kaynaklardan olan olarak değerlendirilebilecek Dîvân-ı Hikmet'te yer alan bir hikmette de bu olağanüstü öykü anlatılır ve bu hikmette nakledildiğine göre Ahmed, Arslan Baba'ya hurmayı kendisine vermekle görevinin bitmediğini ve asıl *'kalbinde olan öz'*e talip olduğunu ifade eder. Dîvân-ı Hikmet'te Yesevî'nin Arslan Baba ile ilişkisine dair "yedi yaşında Arslan Baba ile karşılaşma", "Hz. Rasûlullah'ın emaneti olan hurmayı Arslan Baba'dan alış" , "*binbir zikiri öğrenme*" gibi konularda hayatına ışık tutan işaretler yer alır. Dîvân-ı Hikmet'te de "Kabızü'l-ervah'ın Arslan Baba'nın canını aldığı, hurilerin ipek kefen biçtikleri, yetmişbin meleğin gelip onu Cennet'e götürdükleri" de yazılıdır. Bu ibarelerin somut gerçeklikleri yanı sıra; ledün ilmini alış, zikr dersi tarifi, irşad makâmına yükselme gibi işarî ve sembolik anlamları olduğu tasavvufî rumuzlara aşinâ olanların kolayca fark edebileceği mecâzî yönleri vardır. Bu mısralarda, Arslan Baba,

bir "velî" ve Yesevî'nin ilk mürşîdi olarak anlatılmakta, çocuk yaştaki Ahmed ile yakından ilgilendiği dile getirildikten sonra vefatından önceki vasiyeti ve vefatında yaşanılanları dile getirilmektedir.

Arslan Baba'nın Hazret Sultan Yesevî'nin akrabası -hattâ öz amcası- olduğunu iddia eden rivayetlere halk arasında rastlanmakta ise de önemli kaynakların hiçbirisinde bu yönde bir kayıt olmaması gerçek olabilme ihtimalini oldukça zayıflatmaktadır. Bu durumda Ahmed Yesevî'nin önde gelen halîfelerinden Mansûr Ata'nın Yesevî'nin öz yeğeni olması gerekirdi ki böyle bir durumun, Yesevîlik ile ilintili en küçük bir ayrıntıyı dahi kaydeden Yesevîlik tarihine not düşenlerce kaydedilmemesi mümkün değildir.

Ayrıca Ahmed'i arayan Arslan Baba'ya, babası İbrâhim Şeyh'in diğer oğlu Hâce Sadr(eddîn)'i gösterip sınaması rivayeti de dikkate alınmalıdır. 17. yüzyılın tanınmış Yesevî sûfîlerinden Âlim Şeyh de, Yesevîlik ile ilgili *Lemehât min nefehâti'l-kuds* isimli eserinde, Ahmed Yesevî'nin henüz çocukken, Arslan Baba'nın nazarına mazhar olduğunu, ondan tâlim ve terbiye gördüğünü ve o zâtın tavsiyesiyle Hoca Yûsuf Hemedânî'nin hizmetine girdiğini kaydetmiştir. Bazı farklı kaynaklarda Yûsuf Hemedânî yanı sıra Sühreverdîyye tarîkatının kurucusu Ebû Hafs Ömer Sühreverdî (ya da Ebû'n-Necîb Sühreverdî)'ye intisab edip icâzet[23] aldığı da kaydedilmiş ise de, tasavvuf tarihçilerinin ortak kanaati Yesevîyye silsilesinin Yûsuf Hemedânî'den devam ettiği şeklindedir.

4. Buhara'da Kimler Yetişti Kimler...: *Yûsuf Hemedânî Ocağı*

Ahmed Yesevî, Arslan Baba'nın daha önceden verdiği bir işarete uyarak, Arslan Baba'yı toprağa verdikten bir süre sonra, Türkistan'ın en önemli ilim merkezlerini barındırmakta olan Mâverâünnehir'e gider. Hicretin 3. yüzyılından itibaren Türkistan ve diğer ülkelerden gelen öğrenciler, Semerkand ve Buhara medreselerinde çeşitli İslâmî ilimleri tahsil ediyorlardı. O tarihlerden itibaren "İslâm Kültür Merkezi" halini alan medreseleri barındıran Buhara ve Semerkand gibi Türkistan şehirleri, din âlimlerine saygıda kusur etmeyen Karahanlılar ve Türkistan'dan yola çıkarak Anadolu'yu İslâm'a açacak olan Selçuklular -ve hattâ Osmanlılar- nezdinde özel bir yere sahip oldu.

12. yüzyılda Karahanlıların siyasî egemenliği altında bulunan Buhara şehrinde, Burhanoğulları unvanı olarak bilinen ve 'Sadr-ı cihan' olarak tanınan zengin bir aile etkindi. İlim hâmisi olarak tanınan bu ailenin kurucusu olan Burhaneddîn Abdul-Azîz ibn Ömer, Hanefî mezhebine mensub bir âlim olduğundan İmam-ı Azâm Ebû Hanife'den esinlenerek "*İkinci Numân*" (= Numân-ı Sânî) olarak tanınmıştı. Karahanlılara bağlı olmakla beraber, adeta müstakil bir hükümdar gibi yaşayan Burhaneddîn Abdul-Azîz'den sonra yerine, oğlu Hüsameddîn Ömer geçti ve 1143'de Kara Hıtaylar (Moğollar) elinde katledilinceye kadar Buhara egemenliğini elinde tuttu. Sultan Melikşah'dan sonra Mâverâünnehir ve Horasan'ı Selçuklu devletinin siyasî egemenliği altında birleştirmiş olan Sultan Sencer (ölümü: 1157) vefat edince bölgede Hârezmşâhlar, bir İslâm devleti olmak potansiyeli ile güçlenmeğe başlamıştı.

Ahmed Yesevî'nin tasavvufî kimliğinin olgunlaştığı 12. yüzyılda Sâmânoğulları devrindeki siyasî önemini yitirmiş olan Buhara, buna karşın İslâm ilminin Mâverâünnehir'de en önemli merkezi olmak niteliğini hâlâ koruyordu. Buhara medreseleri, İslâm dünyasının ve özellikle Kazan'dan Kaşgar'a Türk yurtlarının her tarafından gelen öğrenciler ile dolu idi. Bu öğrenciler Buhara medreselerinde tefsir, hadis ve fıkıh başta olmak üzere bütün İslâmî ilimleri en ileri düzeyde tahsil ediyorlardı. Abartılmış bir rivayete göre bu dönemde Buhara medreselerinden eğitim alan fakîh sayısı altıyüzbini bulmuştur. Ahmed Yesevî böyle bir dönemde Mâverâünnehir'e gelir ve devrin en önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Yûsuf Hemedânî'ye ulaşarak irşad halkasına katılır ve tasavvufî şahsiyeti nihai kemâlini kazanır.

Menâkıb kitapları Ahmed Yesevî'nin Arslan Baba'nın vefatına yakın verdiği işaretle Buhara'ya giderek oranın en tanınmış mürşîdi Şeyh Yûsuf Hemedânî'ye intisab ettiğini ve onun ölümünü müteakip bir süre Buhara'da halkın tasavvufî yönden irşadı ile meşgul olduktan sonra, bütün dervîşlerini halefi olan Abdul-Hâlık Gucduvânî'ye ısmarlayarak atayurdu olan Türkistan'a döndüğünü ve Yesi'ye geldiğini ittifak halinde kaydetmiştir.

Yûsuf Hemedânî'nin 'Gezici Üniversite'si

Yûsuf Hemedânî'nin tam künyesi *Ebû Ya'kub Yûsuf b. Eyyub ibn Yûsuf b. Hasan b. Vehre* olup Hemedân'ın Buzencird kasabasında, 1049 yılında üç kuşaktan beri İslâm'ı kabul etmiş bir Mecusî ailesinin çocuğu olarak doğmuştur. Genç yaşlarında Bağdat'a gelerek Ebû İshâk Şirazî medresesine öğrenci olan Yûsuf, kısa sürede müderrislerin takdirini kazanır. Bağdat'taki tahsilinden sonra gittiği Isfahan ve Semerkand'da zamanının önde gelen muhaddislerinden hadis tahsil eder.

İslâm'ın zâhirî ilimlerinde kazandığı büyük mertebeden sonra, sûfîyâne mizacının eğilimi ve dervîş gönlünün şevki ile zâhir yolunu bırakıp, zamanın en önemli mürşîdlerinden Şeyh Ebû Alî Farmedî'ye bîat (=bey'at)[24] ederek tasavvuf yoluna girer. Ayrıca o devrin önde gelen sûfîlerinden Abdullah Cuveynî ve Hasan Semnanî ile de sohbet ettiği rivayet edilir.

Yûsuf Hemedânî'nin mürşîdinin mürşîdi olan Ebû'l-Hasan Harakânî'yi de gördüğü rivayet edilmişse de Harakânî'nin 1034 yılında vefat ettiği dikkate alınırsa bu rivayet tarihî gerçeklere uygun düşmemektedir.

Yûsuf Hemedânî tasavvuf yoluna girip ibâdet ve riyâzet[25] ile nefs[26] mücâhedesini tamamladıktan sonra; Irak, Horasan, Mâverâünnehir bölgelerinde Bağdat, Nişâbur, Semerkand gibi şehirlerde halkı irşad ile meşgul olmuş, uzunca bir süre de Buhara'da kalmıştır.

Yesevîyye tarîkatı silsilesinde olduğu gibi Nakşbendîyye tarîkatının 'altın zincir' (= *silsile-i zeheb*) olarak ünlenen silsilesinde de yer alan Yûsuf Hemedânî, Allah yolunda hizmet için -genellikle 'Emîr'lerinin daveti ile- Merv, Buhara, Herat, Semerkand gibi büyük Türkistan kentlerini dolaşarak halkı irşada ve böylece insanları kemal yolunda ilerletmeğe çalışmaktaydı. Muhtemeldir ki Ahmed Yesevî de diğer önde gelen mürîdler gibi şeyhi Yûsuf Hemedânî ile birlikte Türkistan'ın çeşitli yerlerini dolaşmıştır.

İrşad faaliyetleri ile bütün Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde şöhret bulan Yûsuf Hemedânî'nin en çok bulunduğu şehir, tekkesini de kurduğu yer olan Merv'dir. Merv şehrindeki Hemedânî dergâhının -aşırı bir övgü ile- '*Horasan'ın Kâ'besi*' sayılacak kadar tanınmış olduğu bildirilmektedir.

İlim ve fazlı ile, gösterdiği kerâmetlerle o zamanki İslâm âleminde büyük bir şöhret kazanan Yûsuf Hemedânî, 1122 yılında Bağdat'a geldi; Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk'ün eseri olan ünlü Nizâmiye Medresesi'nde, her taraftan koşup gelen seçilmiş bir topluluk karşısında vaaz ve sohbet etti.

MENKIBE

"İbni Hacer Mekkî rivayetine göre, Ebû Said Abdullah ve İbnüs-Sakka ilim öğrenmek için Bağdat'a gelmişler ve şeyh Yûsuf Hemedânî'nin Nizâmiye Medresesi'nde vaaz ettiğini duymuşlardı. İbnu's-Sekka: "Ona cemaatinin önünde öyle bir soru soracağım ki cevabını veremeyecek..." dedi.

Bağdat'taki bir vaazı esnasında İbnu's-Sakka, ayağa kalkıp Yûsuf Hemedânî'yi zor bir duruma düşürmek için çetrefil bir fıkhî meseleyi sordu. Yûsuf Hemedânî sorulan meseleyi yanıtladıktan sonra öfkelenerek "Otur, senin kelâmından küfr kokusu duyuyorum; muhtemel ki senin ölümün İslâm üzere olmaya!.." diye İbnu's-Sakka'yı azarladı. Rivayete göre İbnu's-Sakka Bağdad'a gelen bir Bizans elçisi ile buluşup görüştükten sonra Bizans heyeti ile beraber İstanbul'a gelerek Bizans imparatorunun huzuruna çıkarıldı ve büyük bir tören düzenlenerek hrıstiyan oldu.

Tasavvuf tarihinde İbnu's-Sakka Kıssâsı olarak ünlenen bu rivayet ibret verici bir sonla biter. Hayatını Rûm diyarında Hristiyanlar arasında geçiren İbnu's-Sakka'yı Bağdad'dan gelen müslüman tüccarlar ölüm döşeğinde ziyaret ettiler. Vaktiyle 'hâfız' olduğunu bildikleri İbnu's-Sakka'ya "Hafızanda Kur'an'dan hiçbir şey kaldı mı?" diye sorduklarında, şu ibret verici cevabı aldılar: "Sadece şu âyet (Kur'an-ı Kerim; Hicr Sûresi, 15:2. ayet) kaldı: "Kâfirler vaktiyle niçin müslüman olmadıklarına çok hayıflanacaklar."[27]

Yûsuf Hemedânî, ömrünün son yıllarında Merv'e ve oradan da Herat'a gitti. Yûsuf Hemedânî diğer mürşîdlerden farklı olarak, insanlar arasında 'halvet der encümen'[28] kaidesini uygulayarak irşad faaliyetini sürdürmüştür. Uzunca bir süre Herat'ta kaldıktan sonra, şehrin önde gelenlerinin ısrarlı talebi ile tekrar Merv'e döndü. Bu şekilde birkaç kez Herat ve Merv arasında gidip gelerek etrafında oluşan ilim halkası ile adeta bir ***'gezici üniversite'*** oluşturdu. Birçok yerleşim yerlerine seferler yaparak ayaklarına kadar gittiği mürîdlerin eğitimini üstlenmiştir. Rivayetlere göre bu irşad faaliyetleri sayesinde dokuz bin şaman veya diğer din mensubu samimi yaklaşımı ve etkili sohbetleri sonunda İslâm ile şereflenmiştir.

Hayatının son senesi olan 1140 yılı Ekim-Kasım'ında yine bir Herat-Merv yolculuğu sırasında Merv'e dönerken, Bamyân kasabasında son nefesini alarak ruhunu teslim etti. Bir rivayete göre, kısa süre sonra mürîdlerinden İbnu'n-Neccâr, Yûsuf Hemedânî'nin cesedini Merv'e naklederek yeniden defnetmiştir. Bugün kabri üzerindeki türbenin Merv şehri yakınlarındaki Bayram Ali kasabasında bulunması ve bölgede egemen olan Sultan Sencer'in Yûsuf Hemedânî'ye bağlılığının belgelenmiş olarak biliniyor olması bu rivayeti güçlendirmektedir.

Tarihi kaynaklarda kaydedildiğine göre devrin Selçuklu Hanı Sultan Sencer, Yûsuf Hemedânî'ye bağlılığını her vesileyle göstermiştir. Bu bağlılık ölümle bile sona ermemiştir; Muhtemel ki üzerindeki Sultan Sencer'in idare merkezi Merv'e çok yakın olan türbesinin yapılması talimâtı Sultan Sencer tarafından verilmiştir. Bugün hem Sultan Sencer'in kabri hem de Yûsuf Hemedânî'nin türbesi halen Türkmenistan sınırları içinde kalan Merv şehrindedir.

Şeyh Yûsuf Hemedânî, eski Hind ve İran akîdelerini İslâm esaslarıyla te'lif ve te'vile çalışan İran mutasavvıflarından değildi. Ehl-i sünnet anlayışının Hanefî mezhebinin takipçisi olan ve Hz. Rasûlullah ve ashâbının yolundan gitmekteki hassasiyeti ile ünlenen Yûsuf Hemedânî bütün ömrünü ilim ve tasavvuf yoluna hasretmişti. Her seviyeden halka İslâm esaslarını ve şeriatı hayata uygulama inceliklerini öğretir, mürîdlerine zühd ve takva, riyâzet, nefse hâkimiyet ile nefs-i emmâreyi aşma yollarını gösterirdi. Hz. Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbının yolundan zerrece ayrılmaz, İslâmî kuralları tevil ederek sulandırmazdı. Kelimenin bütün anlamıyla, İslâmî ilimlerde çok derinleşmiş bir muhaddis olduğu için, Kur'an-ı Kerim ve Nebevî Sünneti herşeyin üstünde tutuyor ve âyetlerde te'vili, ancak şerî'atın kabul edebileceği daireden öteye götürmezdi.

Şeriat hükümlerine ve Nebevî sünnete aşırı denebilecek ölçüde bağlılığı, İslâmî ilimlerdeki kudreti ile devrinde etrafında büyük saygı halesi oluşan Yûsuf Hemedânî dünyaya gözlerini kapadığı zaman, arkasında bıraktığı ledünnî miras halîfelerine intikal etmiş ve bu büyük sûfîler de, kısa sürede manevî bir yetkinliğe ulaşmışlardır.

Alîşir Nevâî 'nin "*Nesâyimu'l-muhabbe*" eserinde ise zâhir ve bâtın[29] ilimlerine sahib 'zül-cenaheyn' bir âlim, ârif-i billah, ih-

san makâmına yükselmiş bir ermiş, kerâmetleri zâhir ve manevî makâm sahibi bir mürşîddir.

Abdul-Hâlık Gucduvânî, Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî adlı risalesinde Yûsuf Hemedânî'nin hayat öyküsünü ve özelliklerini samimi ifadelerle kaydederek birçok bilgi vermiştir. "Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî" risalesinde portresi, helal lokma konusunda hassas, güzel ahlâka sahib, tevazu ve takva sahibi, sünnet-i nebeviye aşırı bir hassasiyet ile dikkat eden, ilim ve irfanda kemal mertebesine ulaşmış, ilahi feyzle dolu, Hak aşkıyla coşkulu olan, her sınıftan insanlara ve tüm mahlûkata karşı şefkatli ve hayatının her anını İslâm'ın tebliğine hasretmiş bir mürşîd-i kâmil olarak çizilir. Semanî'nin gözlerimiz önünde biraz sisli bir surette canlandırdığı âlim-mutasavvıf Hemedânî tablosu, bu bilgiler sayesinde çok açık, canlı bir şekil alır ve Yûsuf Hemedânî, yalnız fizikî siması ve şahsi özellikleri ile değil, menkıbelere yansıyan ruhanî derinliğiyle de görülür.[30]

MENKIBE

"Yûsuf Hemedânî uzun boylu, çiçek bozuğu, uzun kumral sakallı, zayıf bir adamdı. Daima yünden ve yamalı elbise giyerdi. Selmân-ı Farisî (r.a.)'in asası ile sarığı kendisinde idi. Hanesinde hasır, keçe, ibrik, iki yastık ve bir tencereden başka birşey yoktu. Fakr sahibi olmak eğiliminde idi. Dünya işlerine ve dünyalığa önem vermez, sultanların sarayına ve zenginlerin evlerine gitmezdi; eline geçenleri muhtaçlara verir, kimsenin sadakasını kabul etmezdi. Altın ve gümüş eşya kullanmaz, fakirlere zenginlerden daha fazla itibar ederdi. Yetmişbeş sene mücerred (=bekâr) yaşadıktan sonra evlenmiş ve saliha bir hanım olan eşi de kendisinden kırk gün önce vefat etmiştir.

Muhatabı olan herkese çok iltifat eder, halîm ve merhametli davranır, konuklarına kendi bölgelerindeki diğer dervîşlerin halini sorardı. Hazret-i Hızır (a.s.), daimî sohbet arkadaşı idi. Her aybaşında Semerkand mollalarını dergâhına davet ederek şeri'at sohbeti yapardı. Sohbetlerinde daima Çehar-yâr-ı güzîn'in menkıbe ve faziletlerinden bahsederdi. İslâm'ın bütün esaslarını te'vilsiz kabul etmişti ve daima riyâzet ve mücâhede hâlinde bulunurdu. Hazret-i Rasûlullah (s.a..v) ve Ashâb(r.a.)'ın yolundan gitmeyi, riyâzet ve mücâhede ile namaz, oruç, zikr konusunda hassas olmalarını mürîdlerine tavsiye ederdi. Ağzından hiçbir kötü söz çıkmazdı. Arada yüzünü Hemedân'a çevirir ve çok ağlardı. Ehl-i kıble'den kimseyi tekfir ettiği de görülmemiştir.

Kalben zikr ederken nefsini hapsettiğinden zikir sırasında çok terlerdi. Hergün bir miktar Kur'an-ı Kerîm okumaya büyük önem verirdi. Yûsuf Hemedânî, Semerkand'ın Gâtfer semtinin Hoşrûd mahallesindeki evden Mescid'ine gidinceye kadar Kur'ân-ı Kerîm'i hatmeder, mescidden Hâce Hasan Endakî ve Hâce Ahmed Yesevî'nin evine kadar Bakara[31] sûresini, mescide dönüşte de Âl-i Îmrân[32] sûresini veya bir cüz[33] Kur'an okurdu. Şeyhimiz Yûsuf Hemedânî'nin mescidinden bu dervîşlerin evine kadar olan mesâfe yediyüz adımdan ibaret idi.

Kalbi, bütün mahlukât için derin bir muhabbetle dolu idi. Herkese karşı saygı ve mahabbet gösterir; Hıristiyan, ateş-perest demeden bütün komşu evlerine giderek İslâm'ın yüceliğini anlatır, Hakk'a davet ederdi. Dünyevî her sıkıntıya sabır gösterip tahammül ederdi. Ağrılara ve yaralara ilaç yapar, herkesin derdine derman olmağa çalışırdı. Türk veya Tacik, bütün insanlara İslâm'ın farzlarını öğretmekten üşenmez, daima irşad ile meşgul olurdu.

504 Ramazanı'nın onbirinci Çarşamba (25 Mart 1111) günü Selçuklu Sultanı Sencer b. Melikşâh, Semerkand emiri Kasım Cûgî'ye bir mektup göndererek Şeyh Yûsuf Hemedânî hakkında saygı ve bağlılık duygularını bildirerek şunları yazar: "Şeyhu'l-İslâm ve'l-müslimîn Hâce Ali b. Muhammed, Kadı Alâeddîn Ömer... gibi Semerkand büyüklerinin bildirdiğine göre, muhterem şeyh Yûsuf Hemedânî'nin yaşı kemâle ermiştir. Bizim o tarafa gitmeye fırsatımız yok. Zîrâ Süleymanşâh büyük bir ordu ile bu tarafa yönelmiş. Bu yüzden Semerkand vilâyetine gidip gelemeyiz. Dervîşlerin tekke masrafları için helâl yoldan ihtiyatla kazanılmış ellibin dinar gönderildi. Siz de bizim işimiz için Fâtiha okuyunuz. Tüm arzumuz, hazret-i şeyhin ahlâk ve ahvâlinin yazılıp bize gönderilmesidir. Çünkü duyduğumuza göre, hazret-i şeyhin yolu ve tavırları tıpkı sahâbenin yolu gibiymiş. Mutlaka buna önem veriniz ve duâcınızı da bu nasîb ile şereflendiriniz."

Hemedânî tekkesinin dervîşleri için ellibin altın gibi önemli bir meblağın gönderilmesi ve "Ashâb-ı Kirâm'ın yollarından ayrılmayan bu büyük Şeyh'in hayat tarzını yazarak bildirmelerini ve Şeyh'den karşılığında kendisi için sadece Fâtiha[34] niyâz[35] edilmesi dikkat çekicidir.

Bu talep kendisine iletildiğinde Şeyh Yûsuf Hemedânî, mürîdleriyle görüşmek üzere Abdullah Berakî'nin hanesinde idi. Hasan Endakî, Ahmed Yesevî, Hâce Şâh Gâtferî ve Abdul-Hâlık Gucduvânî ve daha başka mürîdler de orada hazırdılar. Şeyhleri olan Yûsuf Hemedânî'nin huzûruna girerek Selçuklu Sultanı Sencer ibn Melikşâh'ın talebini anlattılar; Fâtiha arzusunu şeyhe arzettiler.

Bunun üzerine Yûsuf Hemedânî, rica edilen iş için bir Fâtiha okudu. Sonra tevazû ile şöyle buyurdu: "Ey dervîşler! Bizde sehv ve hatâdan başka ne zuhûr etmiştir ki, onu Sultan Sencer'e gönderebilelim?" Bunun üzerine Hâce Alyâne: "Efendim! Dervîşlerin sizden istediği, onlara müsaâde etmenizdir", deyince, dervîşlerinin ısrarı üzerine "Bizden, Allah Rasûlü'nün şerîatına, Şerait-i Nebevî'ye uygun bizde ne gördüyseniz Sultan Sencer'e yazınız!" buyurdular. Bu izne dayanarak, dervîşler mürşîdlerinin halini anlatan bir mektub yazıp elçi ile gönderdiler."

Yûsuf Hemedânî Silsilesi

Tarîkatların kurum kimliği kazanmasında önemli bir yeri olan silsile konusu da Yûsuf Hemedânî'nin önem verdiği bir husustur. Hazînî, Menbâü'ul Ebhâr kitabında Yesevîlik'i Hz. Ebûbekir'den gelen bir tarîkat olarak gösterir ve silsilesini şu şekilde verir.[36]

Hz. Muhammed > Ebû Bekiri's-Sıddîk > Selmânü'l-Fârisî > Şeyh Ebû'1-Kâsım-ı Nebîre > İmâm Ca'fer-i Sâdık > Sultânü'l-ârifin Bâyezîd-i Bistâmî > Ebû'l-Hasan Harakânî > Ebû'l-Kâsım Gürgânî > Ebû'l-Ali Farmedî> Yûsuf Hemedânî…

Yûsuf Hemedânî'nin kendi ağzından sıraladığı silsile ise –sadece Ebû'l-Kâsım Gürgânî atlanarak- hemen hemen aynı isimleri içerecek şekilde aşağıdaki menkıbe ile nakledilmiştir:[37]

MENKIBE

"Yûsuf Hemedânî her fırsatta ziyaret ettiği Semerkand'da Şah-ı Zinde kabristanında bulunan Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in amcasının oğlu Kusem ibn Abbâs (r.a.)'ın makâmında şöyle buyurdular:

"Kim ki bu yol üzere amel eder ve ona sarılırsa, şüphesiz tüm karanlıklardan emîn olur ve bid'at denizinin dalgasından kurtulur". Sonra şöyle buyurdular: Ey Abdulhâlık! Bilesin ki, Hak yolunun yolculuğu yani sülûk iki kısımdır: Sülûk-i zâhir ve sülûk-i bâtın. Sülûk-i zâhir, dâimâ ilâhî emir ve yasaklara riayet etmek, imkân ölçüsünde dînî ölçüleri muhâfaza etmek ve nefsin arzularından kaçınmaktır. İkinci kısım olan sülûk-i bâtın ise, kalbi temizlemeye çalışmak ve nefsânî kötü sıfatları yok etmek için gayret sarfetmektir. Bâtın temizliği dedikleri işte budur. Kalp zikrinde sınırsız bir çaba ve azim gerekir ki, kalp Hak Teâlâ'yı zikreder hâle gelsin.

Bu zikir telkîni önce Hz. Ebû Bekir (r.a)'ın kalbine, ondan Selmân-ı Fârisî'ye, ondan Ca'fer-i Sâdık'a, ondan Sultanü'l Arifîn Bâyezîd'e, on-

dan Şeyh Ebû'l-Hasan Harakânî'ye, ondan büyük şeyh Ebû Ali Farmedî Tûsî'ye ve ondan da bize ulaşmıştır.

Bunu söylediler ve mübârek başlarını öne eğip öğle ezanına kadar böyle durdular. Öğle namazını kılınca şöyle buyurdular: Ey dervîşler! Bu silsilede her ne kadar bu efendilerden başka azîz insanlar var idiyse de, özellikle bunların seçilmesinin sebebi, onların mükâşefe ve müşâhedede (kalp gözüyle görmede) bu silsilenin önde gelen şahsiyetleri olmalarındandır.

Sonra mübârek yüzlerini bu fakîre çevirdiler ve inci saçan mübârek sözleriyle dediler ki: Ey Abdul-Hâlık! Büyük şeyh Ebû Ali Farmedî dünyadan âhirete göçtükten sonra (ölümü: 1084), bana şeriat ve tarîkatta bir problem zuhûr edince, onun rûhânîyetinden (Tibyân nüshasında: Hamîdüddîn Multânî'nin rûhânîyetinden) yardım istiyordum ve o anda şeyh hazretlerinin rûhânîyeti o meseleyi çözüyordu. Bu yolda büyük hâce Ebû Ali Farmedî'den bize ulaşan irfânı ve mâneviyâtı, tarîkat sâliklerine ve Hak dergâhının muhtaçlarına ulaştırıyorum."

Yukarıda verilen Hazînî'nin, Menbâü'ul Ebhâr kitabında kaydedilen silsiledeki isimlerden Ebû'l-Kâsım Gürgânî isminin özel bir önemi vardır. Bu isim vasıtasıyla Ebû Osman Mağribî üzerinden Cüneyd-i Bağdadî'ye manevî olarak vâris olduğu gösterilen Yûsuf Hemedânî, Hz. Alî (k.v./r.a.) ile de irtibatlandırılmış olmaktadır.

Seyyîdü'l-Kâinat Muhammed Mustafa > Ebû'l Haseneyn İmam Alîyyü'l-Murteza > Hasan-ı Basrî > Habib-i Acemî > Davûd et-Taî > Maruf el-Kerhî > Sırri's Sakatî > Seyyîdü't Tâife-i Sûfıyye Cüneyd-i Bağdadî > Ebû Osman Mağribî > Yûsuf Hemedânî…

Yûsuf Hemedânî Mirası

Ahmed ibn Celaleddîn Kaşanî, Yûsuf Hemedânî'nin halîfeleri hakkında şu bilgiyi veriyor:

"Ey azîzler, biliniz ki Hoca Ebû Yûsuf Hemedânî Hazretleri'nin dört halîfesi vardı: Birincisi can-nişîni bulunan Abdullah Berakî Hazretleri'dir ki, kabr-i şerifleri Buhara'da Gül-âbâd kapısı dışında, Şuristan tepesinin üzerinde, Hoca İshâk Gül-âbâdî kabrine yakındır.

İkinci halîfe Buhara'ya altı fersah, mesafede bir karye olan Endak'tan olan Hoca Hasan Endakî'dir ki, istiğrak âleminde garîk idi ve kabri de yine Hoca İshâk Gül-âbâdî kabrine yakındır.

Üçüncüsü Ahmed Yesevî'dir ki, kerâmât ve hârik (=kerâmet ve hârikulade haller) âdetlerinden idi ki, her kim hulûs-i niyyetle (= halis bir niyetle) kendileri ile müşerref olursa ehlullah'tan olurdu. Nasıl ki: "Niyyatın (niyetler) koldaşın" buyururlardı; 1166'da bu dünyadan gittiler. Kabr-i mübârekleri (= kutlu kabri) Türkistan'dadır, asitân-ı alîleri (= yüce dergâhları) kesîrü'l-feyz (= çok feyizli)dir".

Yûsuf Hemedânî vârislerinin görevlendirilmeleri sırasına varıncaya kadar ayrıntılı olarak belirlenmesi, Gucduvânî'nin Makâmât Risalesi'nde şöyle nakledilir. Abdul-Hâlık Gucduvânî, Yûsuf Hemedânî'ye kendisinden sonraki halîfeleri sormuş ve şu cevabı almıştı:[38]

MENKIBE

Yûsuf Hemedânî her fırsatta ziyaret ettiği Semerkand'da Şah-ı Zinde kabristanında bulunan Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in amcasının oğlu Kusem ibn Abbâs (r.a.)'ın makâmında, (...) şöyle buyurdu: Ey Abdulhâlık! Tıpkı benim, Hâce Ebû Ali Farmedî'nin dördüncü halîfesi oluşum gibi, sen de benim dördüncü halîfem olacaksın. (Farmedî'nin dört halîfesi: 1. Abdullah Şîrâzî, 2. Hâce İshâk Fahr-i Nasrâbâdî, 3. Hâce Hamîdüddîn Multânî, 4. Hâce Yûsuf Hemedânî. bkz. Makâmât (Tibyan içinde), I, 380a). Baktım ki gözleri dolmuştu. Sonra ben sordum: Sizden sonra halîfe kim olacak?

Hz. Şeyh Yûsuf Hemedânî şöyle buyurdular: Bizden sonra yerimize, halîfem Hâce Abdullah Berakî (ya da Berakî) geçecek, ondan sonra Hâce Hasan Endakî, ondan sonra da Hâce Ahmed Yesevî. halîfem olacaktır. Hilafet nöbeti Ahmed Yesevî'ye eriştikten bir süre sonra, O Türkistan iline sefer edecek ve Hâce Ahmed Yesevî Türkistan diyârına gidince halîfe sen olacaksın!". Gerçekten de vefatından sonra sırasıyla bu dört seçkin mürîdi postnişin oldular.

Yûsuf Hemedânî'nin Vefatı:

Yûsuf Hemedânî'nin vefatı sırasında yaşananlar yakın mürîdleri tarafından kaydedildiği için günümüze intikal edebilmiştir.[39]

MENKIBE

"Hazret-i Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin vefâtı hicretin 535. yılında Muharrem ayının 28. Perşembe günü (12 Eylül 1140) idi. Vefat edeceği gün öğle namazını kıldılar. Sırtlarını mescidin mihrâbına dayayıp yakın mürîdlerine gasli için su ısıtmalarını emretti: "Su ısıtın!" dediler. Mürîdler ağladılar.

Sonra şeyh hazretleri yüzünü dört halîfesine -Abdullah Berakî, Hasan Endakî, Ahmed Yesevî ve bu fakîr Abdul-Hâlık'a- ve orada hazır bulunan diğer dost ve mürîdlerine çevirip dönerek şöyle buyurdular: "Biz, makâmımıza, yerimize vekîl olarak Hâce Abdullah Berakî'yi seçtik, bıraktık. Ona muvâfakat etmeniz gerekir, Ona uyunuz. Karşı gelmeyiniz. Muhâlefet etmeyiniz. İrşâd postunda hilâfet sırası size gelince güzel ve mutlu yaşayın, mürîdlere kalp zikri yapmalarını, yüksek sesle zikretmemelerini söyleyin. Sultan Sencer b. Melikşâh için yazılan âdâb ile ilgili hususları kendi mürîdlerinize ve taliblere de söyleyiniz!".

Sonra şeyh hazretleri: "Hak Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, onların can verişini Allah'tan başka kimse bilmez" buyurup şu beyti okudular:

Senin diyârında âşıklar öyle can verirler ki

Oraya ölüm meleği aslâ sığmaz.

Sonra büyük şeyhin yüzünde bir değişiklik zuhûr etti. Hâce Abdullah Berakî mürîdlere baktı ve: "Siz çıkın" dedi. Sonra şeyh: "Beni bu eve defnedin, namazımı Mescid-i Câmi'de kılın, kızımı Seyyîd Şerefüddîn'in oğlu ile evlendirin" buyurdular. Şeyh efendinin hanımı, kendisinden kırk gün önce vefât etmişti. Onu Çâkerdîze'de defnetmişlerdi. Sonra şöyle buyurdular: "Beni Hâce Abdullah Berakî gasletsin, kabre de Hâce Hasan Endakî indirsin". Sonra mübârek yüzlerini Hâce Ahmed Yesevî'ye çevirip dönerek: "Fâtır40, Yâsîn41 ve Nâziât42 sûrelerini okuyun" diye Kur'an okumasını emretti.

O bunları söylerken Hızır, İlyâs, Abdâl, Gavs ve Kutub içeri girdiler. Bu erenlerin herbiri hazret-i şeyhe vedâ ettiler. Sonra Hâce Hızır (a.s.) elini uzatıp şeyhe beyaz bir elma verdiler. Şeyhimiz elmayı koklayıp Gavs'a verdiler. Gavs da koklayınca şeyhimiz: "Ey dostlar! Namaza hazırlanın, Allah'ın kullarına şefkatli olun ve Gavs'ı benim yanıma defnedin" buyurdular. Vasiyeti bitince şeyhimizin ruh kuşu yüce âleme kanat çırptı, dostlardan bir feryâd yükseldi. Ahmed Yesevî'nin okuduğu hatim sona erince Hz. Pîr'in ruhunu teslim ettiği anlaşıldı ve Hemedânî mescidinde bir feryaddır koptu."

Yûsuf Hemedânî'nin ölüm döşeğinde Ahmed Yesevî'ye dönerek "Fâtır", "Yâsîn" ve "Ven-nâziât" sûrelerini okumasını istediği rivayeti Ahmed Yesevî'nin şeyhi nezdindeki itibarını gösteren bir anekdot olarak anlaşılmalıdır.

Yûsuf Hemedânî ve Ahmed Yesevî

Ahmed Yesevî, Yûsuf Hemedânî'nin ruhanî eğitimi altına girdiği esnada -hikmetlerinden çıkardığımız bir hüküm ile- yirmiyedi yaşındadır. Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet'te, ana rahmine düşmesinden ileri yaşlarına kadar ne gibi manevî tecellîlere mazhar olduğunu sûfîce bir eda ile birer birer anlatırken, *"yirmialtı yaşında sevdâya düşüp, Mansûr gibi "dîdâr" için kavga ettiğini, bir Pîr'e erişememekten türlü türlü dertlere tutulduğunu ve nihayet yirmiyedi yaşında Pîr'e ulaşarak dertlerinden kurtulup o dergâha layık olabildiğini"* söyler.[43] Bir "hikmet''inin nakaratı da *"Zatı Ulu Hâce'm, sığınıp geldim sana"* mealindedir ki, burada söz edilen Hâce'nin Yûsuf Hemedânî olduğu tahmin edilmektedir.

Ahmed Yesevî, tarîkattaki sülûk adâbını, İslâm'ın zâhirî ve bâtınî kurallarını sistematik olarak mürşîdi Yûsuf Hemedânî'den öğrenmiştir. Yûsuf Hemedânî'nin bir diğer önde gelen öğrencisi olan Abdul-Hâlık Gucduvânî'nin Nakşbendîyye tarîkatının kelimât-ı kudsiyye olarak bilinen sekiz temel esasını belirlediği düşünülürse bu teorik ve sistematik eğitimin ne denli önem taşıdığı anlaşılır.

Hüsâmeddîn Sığnâkî (ölümü: 1311)'nin eseri olan *'Yesevî Menâkıbnâmesi'*nde Ahmed Yesevî'nin Yûsuf Hemedânî'ye nisbeti kendi ağzından şu şekilde dile getirilir:

Bir defasında Hâce Ahmed Yesevî buyurdular ki: *"Benim, Hâce Abdul-Hâlık'ın, Hasan Endakî'nin ve Abdullah Berakî'nin mânevî hâli, Hâce Yûsuf Hemedânî'nin huzûrunda tamam oldu. O'nun (Yûsuf Hemedânî'nin) mânevî hâli, Zü'l-Hayr'ın (kasdedilen kişi Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr) halîfesi olan Şeyh Zü'l-Fadl (kasdedilen kişi Ebû Ali Fadl b. Muhammed el-Farmedî (ölümü: 1084)'dendir. Bu zât, (Ebû Ali el-Farmedî), Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'dan ve diğer bazı şeyhlerden istifâde etmiştir."*

Bu belgede adı geçen Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr cezbeli[44] bir sûfî olup Mevlânâ Celâledddin Rûmi'ye atfedilen ve *"Gel ne olursan ol gel…"* sözleriyle hatırlanan rubaînin Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'a ait olduğu kaydedilmiştir.

Ahmed Yesevî'nin, Yûsuf Hemedânî'ye intisab ettiği şehir olarak Buhara'yı -veya daha zayıf bir rivayete göre Semerkand'ı- gösteren rivayetler belgelendirilmeğe muhtaçtır. Mürîdlerinden

Abdul-Hâlık Gucduvânî'nin 'Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî' risalesinde yazdıkları dikkate alındığında Ahmed Yesevî'nin Yûsuf Hemedânî ile zâhirî ilim tahsili için geldiği Buhara'da tanıştığı ancak silsilesine intisab anlamına gelen zikir telkininin kendisine Semerkand'da yapıldığı anlaşılır.

Ahmed Yesevî'nin intisabı, Gucduvânî'nin '*Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*' Risalesi'nde şöyle nakledilir:[45]

"Ben (Abdul-Hâlık Gucduvânî) yirmiiki yaşına geldiğimde Hâce Hızır (a.s.) beni Buhara'da Hz. Şeyh Yûsuf Hemedânî'ye götürdü. Yûsuf Hemedânî, Hızır (a.s.)'ın yanında bana kalp zikrini telkîn etti. Sonra Hızır (a.s.) Hz. Şeyh Yûsuf Hemedânî'ye: "Sizin Semerkand şehrine gitmeniz gerek" dedi. Bunun üzerine Şeyh Yûsuf Hemedânî, bazı dervîşleri ile birlikte Semerkand'a geldi. Semerkand'a gelince Gâtfer semtinin Hoşrûd mahallesinde ikâmet ettiler. Üç ay sonra Hâce Hasan Endakî ve Hâce Ahmed Yesevî şeyhin sohbetine katıldılar, şeyh de onlara kalp zikrini telkîn etti. Dokuz ay sonra Abdullah Berakî geldi, mürîd oldu."

Ahmed Yesevî, mürşîdi ve hocası Yûsuf Hemedânî'yi ilim ve fazlıyle zühd ve takvâsıyle kendisine örnek aldı. İslâm kurallarına bağlı, ehl-i sünnet dışı eğilimlere düşman Türk hükümdârlarının hüküm sürdüğü bir devirde Yesevî de, mürşîdi gibi İslâmî ilimlerde büyük bir değer kazandı ve ilmi, zühd ve takvâsıyla o kadar tanındı ki Yûsuf Hemedânî yaşlılığında diğer üç arkadaşı ile beraber halîfeliğe seçildi. Zahir ve batın ilimlerini tekmil eden Ahmed Yesevî "irşad postunun üçüncü sahibi" olacak şekilde mürşîdi Yûsuf Hemedânî'nin hilafet makâmına yükselir. İlk iki halîfe Abdullah Berakî (ölümü: 1161) ve Hasan Endakî (1073–1157)'nin vefatından sonra bir süre Hazret Sultan Yesevî Buhara'da dergâhın sorumlusu olarak irşâd makâmında bulundu.

Yesevî sûfîlerinden Şeyh Zinde Ali 1682 tarihinde kaleme alınan "Semerâtu'l-meşâyih" kitabında Hoca Abdullah Berakî'nin aslen Hârezmli olup kabrinin Buhara'da olduğunu; Seyyîd Celâl Buharî'nin kütübhanesinde Berakî'nin şeriatla ilgili "Mutafu'l-fetâva" adlı kitabını gördüğünü kaydeder ve "Hayretü'l-fukaha" kitabından naklen Hz. Rasûlullah'ın sakal-ı şerifine sahib olduğunu söyler.[46]

Ahmed Yesevî, Yûsuf Hemedânî'nin ölümünden sonra Buhara'daki dergâhın sorumluluğunu üstlenen üçüncü halef olarak bir süre Buhara'da hizmete devam eder. Yesevî'nin Buhara'lı sûfîlere rehberlik ve Mâverâünnehir'deki irşad döneminin ne kadar sürdüğünü bilinmemekle beraber,- herhalde pek uzun olmadığını tahmin edilebilen bu devirden sonra- aldığı bir işarete binaen ve şeyhi Yûsuf Hemedânî'nin vaktiyle verdiği bir işarete uyarak bütün mürîdleri Nakşbendîyye tarîkatının yıldız isimlerinden olan dördüncü halîfe Hoca Abdul-Hâlık Gucduvânî'ye bırakarak doğru Türkistan'a, ata yurdu Yesi'ye döndü. Ahmed Yesevî bundan sonraki hayatında vefat tarihi olan 1166 yılına kadar Türkistan bozkırlarına ruh verecek olan irşad faaliyetini Yesi merkezli olarak sürdürecektir.

Sülûkunu zamanının en tanınmış mürşîdinden tamamlayıp halîfelik postuna hak kazandıktan sonra, Ahmed Yesevî'nin niçin Buhara'da durmayarak Yesi'ye döndüğü –bazı spekülatif tahminler ötesinde- kesin olarak bilinmemektedir. Bu spekülasyonlar arasında manevî bir görevlendirme; mürşîdinin mânâ âleminden verdiği talimât gibi tahminler yer alır. Hazret Sultan Yesevî'nin ata yurduna dönüşün hangi tarihe rastladığına dair bile kesin bilgimiz yoksa da, Yûsuf Hemedânî'nin ilk halefi Abdullah Berakî'nin vefatından, yani 1160'tan sonra olduğu tahmin edilebilir.

Yesevîyye tarîkatının temelinde yer alan kuralların Hazret Sultan Yesevî'yle ilişkisi ve seyr[47] ü sülûk[48] eğitimi konusundaki özel ilgisi belgelenmiş olan Yûsuf Hemedânî tarafından belirlenmiş olduğu kabul edilebilir. Yûsuf Hemedânî'nin Hâcegân silsilesi de denilen Nakşbendiyye silsilesinde de yer aldığı düşünülürse Yesevîyye ve Nakşbendiyye'nin '*ortak kurucu*' Pîr'i olarak adlandırılması mümkündür.

5. Yesevî Söylenceleri

Bütün tasavvuf büyükleri gibi Ahmed Yesevî'nin de gerek hayatında gerekse ölümünden sonra gösterdiği kerâmetler hakkındaki birçok rivayet; hem halk arasında dilden dile aktarılarak, hem de menkıbe kitablarına kaydedilerek bugünlere taşınmıştır. Hazret Sultan Yesevî, yeraltı çilehanesinde[49] uzun bir hayat geçirerek öldükten sonra da birçok kerâmetler göstermiştir. Tarih ve menkıbe kitaplarına, bu sayısız kerâmetlerin ancak birkaç tanesi geçebil-

miştir. Bu kerâmetlerin, olağandışı, gerçekötesi içeriklerinin sorgulanması yanlış olur. Burada özen gösterilmesi gereken nokta, bu rivayetlerin içeriklerden çok Hazret Sultan Yesevî'ye halk muhayyilesinde biçilen rol olmalıdır.

Hazret Sultan Yesevî'nin sadece Türkistan'da veya Kuzey Türkleri arasında değil, bütün Türk yurtlarında çok derin ve güçlü bir manevî nüfuza sahib olduğu düşünülürse, dünyadan göç ettikten sonra da birçok kerâmetlerinin görüldüğüne ilişkin bu rivayetlerin mahiyeti daha kolay anlaşılabilir. Sadece Kazakistan'da değil, Kırgızistan'dan Tataristan'a bütün Kıpçak bozkırlarında ve Özbekistan'dan Türkiye'ye bütün Oğuz yaylalarında Yesevî'ye ait menkıbelerin izlerine rastlamak mümkündür.

Bugün de Türkistan'a giden herkes, Yesevî kerâmetlerinin halk arasında nasıl canlı bir şekilde yaşadığını, yaşatıldığını ve bu rivayetlerin her geçen gün yenileri üretilerek, zenginleşerek devam ettiğini kısa araştırma ile hemen gözlemleyebilir. Yaygın bir örnek olarak Türkistan bozkırlarında pek çok çocuğa Sultan Ahmed, Ahmed isimleri verilmesinin çocuğun anne-babası veya bir yakınının rüyasına giren Hazret Sultan'ın tavsiyesi sonucu olduğunu hemen hatırlatmak isterim.

Bu bölümde Hüsâmeddîn Hüseyin ibn Alî es-Sığnâkî (ölümü: 1311) eseri olan "Yesevî Menâkıbnâmesi", Osmanlı tarihçisi Âli Gelibolulu Mustafa'nın "Künhü'l-Ahbâr"[50] kitabından Doç. Dr. Ali Aktan'ın sadeleştirdiği rivayet, Abdul-Hâlık Gucduvânî'nin "Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî", Hüsâmeddîn Orun-Koylakî'nin Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından neşredilen Neseb-nâme eserlerinde kayda girmiş Yesevî kerâmetlerinden bazıları bu bölümde sunulacaktır. *(Kazakistan'da, Özbekistan'da bulunduğum günlerde bizzat tanık olduğum güncel kerâmetleri ve derlediğim şifahî rivayetleri, yazılı kaynaklara öncelik vermek tercihi ile -şimdilik- yayınlamadığımı da belirtirim. H.Bice)*

Öncelikle Hazret Sultan Yesevî'nin 'Pîr-i Türkistan' ünvânının bir yakıştırma olmayıp tarihî kayıtlardan çıkarıldığını gösteren rivayeti arz etmek isterim: Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* kitabında *"Pîr-i Türkistan"* diye kasdettiği Türkler'in efsânevî pîri de Ahmed Yesevî'dir:

"Pîr-i Türkistan kendinden haber verdi
Dedi ki: En çok iki şeyi severim… "

Hazret Sultan Hakkında Kayda Girmiş Bazı Kerâmetler

Hüsâmeddîn Hüseyin ibn Alî es-Sığnâkî (ölümü: 1311) eseri Yesevî Menâkıbnâmesi'nden birkaç kerâmet:[51]

Hazret Sultan Yesevî', birgün, Türk meşâyıhı ile Bâğ-ı Evliyâ denen bağda oturmuşlardı. Dillerinden şu cümle döküldü: "Yiğit o kişidir ki teveccüh eder de bağ raksa başlar". Sadece bu sözü söylemekle bağ raks etmeye başladı. Hâce Ahmed Yesevî dediler ki: "Ben, (sadece) bir söz söyledim, o raksa başladı." Bağın raksı hemen durdu. (Bu rivayetin çok benzer bir diğer örneği Şah-ı Nakşbend Bahâeddin Buharî ile ilgili olarak rivayet edilmiştir.)

***

Ahmed Yesevî, birgün Ferket'te iken yakınlarda vefat etmiş sûfîlerden Hâce Zekeriyyâ-yı Fâhir'in mezarını ziyâret etmek istediler. (Onlar ziyarete giderken) Ferket şehri de arkalarından geliyordu. Hazret Sultan Yesevî : "Hemen geri dön" buyurdular. Hemen şehir döndü.

***

Hazret Sultan Yesevî, kendisinden bîat almak isteyen Baba Muhammed Hotenî'yi onunla sohbetten önce dövdüler. Daha sonra Baba Mâçîn olarak ün kazanarak halîfesi olacak olan bu sûfînin elini boynuna bağlayıp beşyüzbir kamçı vurdular. Baba Mâçîn'in koltuk altından bir güvercin uçup gitti ve dünyayı terk etti. Baba Mâçîn dervîş olup Hâce Ahmed'in halîfelerinden biri oldular. Bu dervîşin hâli o dereceye ulaşmıştı ki, onun bir merkebi vardı. Türkistan kapısından Hoten kapısına kadar tezek yerine misk atardı. Hâce Ahmed onu satın aldı ve "Kıyâmet gününe kadar senin neslîne (vakf) olsun…" diyerek arpa anbarını O'na emanet etti.

***

Hazret Sultan Yesevî şöyle buyurdu: *"Rüyada oğlum İbrâhim'in öldürülmüş olduğunu gördüm. Ben, halkın cefâsını çok çektiğim için bu derecelere ulaştım. Bana yüz sene taş vurdular, sabrettim. Sabreden zafere ulaşır."* (Yesevî'nin oğlu hakkındaki bu

rüyâsının nasıl gerçekleştiğine ilişkin bir rivayet aşağıda yer almaktadır.)

***

Birgün Hâce Ahmed Yesevî bir yemek pişirip mürîdlerden Hâce Dûgî'ye buyurdular ki: *"Gucduvân'a gidin, Hâce Abdul-Hâlık Gucduvânî'den katık (= yoğurt) getirin."* Hâce Dûgî Gucduvân'a ulaşmadan önce Hâce Abdul-Hâlık'ın halîfesi (Gucduvânî'den sonra Nakşbendîyye silsilesini sürdürecek olan) Ârif Rîvgerî, Yesi'ye katık getirip döndü. Hâce Dûgî dönüş yolunda Ârif Rîvgerî ile karşılaşıp Gucduvân'a yöneldi. (Hâce Dûgî) dediler ki: *"Ârif'in işi (hâli) benden üstün oldu."*

***

Hüsâmeddîn Sığnâkî'ye ait 'Yesevî Menâkıbnâmesi'nde kaydedildiğine göre Yesevî tekkelerinde kadın-erkek (birlikte) zikr ve zikir eşliğinde semâ ederlerdi. Ansızın Arab (ülkeleri) yönünden bir cemâat kırk dervîşle birlikte geldiler. Ahmed Yesevî'ye: *"Kadın erkek zikir ve semâ ediyorlar, bu nasıl olur?"* diye sordular. Hazret Sultan Hâce Ahmed bir ateşi pamuğa sardı, kutuya koyup ağzını kapattı ve onların eline verdi. Onlar kendi memleketlerine döndüler. Mısır'ın (bir) şehrinde, büyük câmide, kalabalık bir insan topluluğu içinde (kutuyu) açtılar. Gördüler ki ateş pamuğa zarar vermemiş hattâ hiç etki etmemiştir. Dediler ki: Hâce Ahmed bize bir işâret verdi yani "*Bizim sohbetimizde kadın-erkek işte böyledir*" (beraber olmaları gönüllerine zarar vermez) demek istedi. Arab şeyhleri: "*Hâce Ahmed bizim pîrimizdir*" dediler.

***

Hazret Sultan Hâce Ahmed Yesevî, Abdul-Hâlık Gucduvânî'nin arkadaşı idiler ve Baba Muhammed Hotenî (ki ona Baba Mâçîn derler), Süleyman Hakîm Ata, Sûfî Muhammed Dânîşmend ve Hâce Dûgî gibi dört pîr-i kâmil ile Kâ'be'yi, Gucduvân'da tavaf ettiler. Bu olağanüstü vakıa Hüsâmeddîn Sığnâkî'nin Yesevî Menâkıbnâmesi'nde şöyle anlatılır:

Ahmed Yesevî Kâ'be-i Muazzama'ya gitmeye niyet ettiler ve buyurdular ki: *"Yiğit o kişidir ki Kâ'be'yi bize getirir"*. 400 velî, 400 kerâmet ehli sûfî, 400 av köpeği, 400 at ile birlikte Gucduvân'a

ulaştılar. Hâce Abdul-Hâlık Gucduvânî, halîfesi Ârif Rîvgerî'ye dediler ki: *"Hâce Ahmed, Mekke'ye doğru yola çıktı, şu anda Gucduvân'a ulaşıyor, O'nu karşılamaya çıkın!"* Hâce Ârif hemen bir duvara binip gitti. Hâce Ahmed'e, Hâce Abdul-Hâlık'ın 400 deve ve 400 ineği kesip ziyâfet verdiğini, Kâ'be'yi de Gucduvân'a getirip hazırladığını anlattılar. Sabahleyin Hâce Ahmed, tüm Türk şeyhleri ile Gucduvân'a getirilen Kâ'be'yi tavaf etti. Türk şeyhleri, kıyâmet gününde bizden bir nişan olur diye o mahalle bir taş attılar. Bundan sonra Ahmed Yesevî buyurdular ki: *"Ey Hâce Abdul-Hâlık! Sizin öldürücü bir mürîdiniz varmış. Söyleyin de O'nun hâlini görelim"*. Hâce Abdul-Hâlık, halîfesi Ârif Rîvgerî'ye işâret ettiler. Hâce Ârif Rîvgerî: *"Onların canını mı sökeyim yoksa atlarının canını mı"?* dedi. Hâce Abdul-Hâlık: *"Atlarının..."* buyurdu. Ârif Rîvgerî atlara doğru bir el çırptı. Dört (dörtyüz ?) atın hepsinin boynundan kan aktı. Herkes: *"Öldürücü imiş"* dediler.

***

Ahmed Yesevî'nin Hacc'a gidip gitmediği veya kaç kez hacc görevini ifa ettiği konusunda rivayetlerin ötesinde bir bilgi Fakr-nâme risalesinde yer almaktadır. Dîvân-ı Hikmet'in basılı nüshalarının baş kısmında yer verilen bu risalede Hazret Sultan Yesevî'nin hayatı hakkında önemli bilgiler yer alır:[52] *"Sultân Ahmed-i Kübrâ (= Ahmed Yesevî) söylediler: Yetmiş üç yıl ömür gördüm, kırk yıl misâfirlik ile oldum, yedi yıl hac kıldım, bin mertebe hatm-i Kur'ân kıldım, yetmiş mertebe Hazret-i Rasûl-i Ekrem, salla'llâhu 'aleyhi ve sellemi düşümde gördüm."*

Fakr-nâme risalesindeki bu satırlardan anlaşıldığına göre Ahmed Yesevî yedi kez Hacc görevini ifa etmiştir. Zamanın ulaşım ve lojistik imkânlarının ortaya koyduğu güçlük düşünülürse bu çok önemli bir gayreti ifade eder. Ahmed Yesevî'nin Hacc görevini ifa ettiğinin bir kanıtı da Dîvân-ı Hikmet'teki bir şiirin Hacc giderken vedalaşma temasını işlemesiyle bu hususu destekler. Fakr-nâme'nin aynı sayfasında Hazret Sultan Yesevî'nin Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'i yetmiş kez rüyasında görmüş olduğu bilgisinin de kaydedilmiş olması dikkat çekicidir.

Ahmed Yesevî ve dervîşlerinin Kâbe yolculuğu menkıbesiyle ilgili bir Türkmenistan'dan derlenmiş bir rivayet daha vardır:

MENKIBE

"Hazret Sultan Yesevî, dervîşleriyle birlikte Gucduvân'dan, Abdul-Hâlık Gucduvânî'nin yanından ayrılıp Hacc ziyareti için Mekke'ye hareket eder. Leb-Ab kenarlarına geldiklerinde ırmağın suları coşmuş, büyük bir gürültüyle kıyıları beyaz köpükler doldurmuştur. İki kıyı arasında yolcu taşımak üzere kenarda duran kayıkçılara: "Bizi karşıya geçirin…" dediklerinde, kayıkçılar, haddinden fazla bir ücret isterler. Bunun üzerine, Ahmed Yesevî, bir kerâmet göstererek, asasını ırmağa doğru uzatınca asası bir kayık haline gelir. Dervîşler teker teker "Bismillah" diyerek bu asadan yapılma kayığa binip karşı kıyıya geçerler. Bu vakıa karşısında hayretler içinde kalan ve yaptıklarına pişman olan kayıkçılar, Hazret Sultan Yesevî'den özür dileyip ayaklarına kapanırlar ve affedilmelerini isterler."

Büyük Türkmen şairi Mahtumkulu'nun
"Rüstem dey süyrerdi bir apı bile
Dövler titreşerdi gürz havfı bile
Hoca Ahmed Yessevî yüz sufı bile
Keştisiz deryanı şeyle geçdiler…"

şeklindeki dizeleri, Türkmenler arasında bugün de nakledilen bir rivayeti dile getirmektedir.[53]

Dua ile Kâ'be'nin huzura getirilmesi rivayetinin çok benzerini yansıtan bir uygulama olarak, bugün Aral gölüne yakın bir yerdeki 'Horasan Ata' olarak bilinen Abdul-Celîl Bâb türbesi yakınındaki bir alanın, Horasan Ata'yı ziyarete gelen Kâ'be'nin gölgesi düşen yer olarak ziyaret edilerek tavafa benzer şekilde yedi kez çevresinde dönülerek ziyaret edildiği gözlenmektedir. Selçuklulara yurt olduğu dönemlerde Seyhun geçitlerini savunmaya yarayan kaleler ile dolu olan Seyhun havzası bugün kuraklık nedeni ile terk edilmiş durumdadır, yıkılmağa terk edilmiş kurganlar da olmasa bir zamanlar buralarda insanların hayat sürmüş olduğuna inanmak çok güç olurdu.

***

Hüsâmeddîn Orun-Koylakî'nin Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından neşredilen Neseb-nâme'sinde kaydedilmiş Yesevî rivayetlerinden bazıları da şunlardır:

"Yesevî Ahmed Hâce Ata'nın yüzyirmi yıl ömrü oldu. On iki bin Seyyîd mürîdi oldu. Kırk sûfî ile halvete girer, kırkbirinci günü çıkar idi. Yesevî Ahmed Hâce Ata her gün kendi yakasını tutup Hak

Teâlâ'ya sığınır, yalvarmayla derdi ki, "İlâhi, âlem halkı doğru yola girdi, ben girmedim. Yesevî Ahmed Hâce Ata Kâ'be'ye varır olsa, buluta binip varır idi. Ve yine "O şeyh ki kırk yıl halvet ile mürîdi terbiye etmese, o kimseye şeyhlik yaramaz." diye söyledi. "Ve yine şeyh o kimsedir ki kendi günahına baksa, başkasına bakmasa, onun yoldaşı Hızr aleyhi'sselâm ve İlyâs olsa." diye söyler idi. "O şeyh ki (namazın) sünnetini burada kılsa, farizasını Kâ'be'de kılsa, ona şeyhlik helâldir, yoksa haramdır." diye söylerdi.

Tekkesine bağışlanan sayısı hesaba sığmaz armağan ve adaklardan, kendisi bir lokmayı dahi kabul etmezdi.

Ahmed Yesevî babasının sohbet arkadaşı olan Hızır (a.s.) ile her zaman sohbet ederdi. Hattâ Hızır Aleyhisselam, birgün Hazret Sultan Yesevî'ye der ki : "Hergün yedi kere sohbet ehli aramak için yedi iklimde seyahat ederim, senden daha uygun ve daha salih bir sohbet arkadaşı bulunmaz".

***

Aşağıdaki menkıbe, Türkmen kaynaklarından derlenmiş olup Yesevî halîfelerinin önde gelenlerinden Süleyman Hakîm Ata; Gözlü Hasan Ata ve Koçkar Ata'nın intisab ve manevi dereceleri hakkındadır.

MENKIBE

Uzaklardan gelerek kendisine intisâb eden Süleyman Hakîm Ata; Gözlü Hasan Ata ve Koçkar Ata'ya daha fazla değer vermesine dervîşlerinin gönül koyduğunun farkına varan Hazret Sultan Yesevî, bütün dervîşlerini sınavdan geçirmeğe karar verdi. Elindeki asasını mescidinin penceresinden dışarıya fırlatıp, dervîşlerine dönerek "Hadi koşun, asamı alıp getirin; bakalım kim alıp gelecek ?" dedi. Bütün dervîşler hızla kapıdan fırlayıp Yesevî'nin asasını aramaya çıktılar. Ancak uzaklardan gelen dervîşler -yani Hasan, Süleyman ve Koçkar- yerlerinden hiç kıpırdamadılar. Asayı aramağa giden dervîşler elleri boş olarak mescide dönünce Hazret Sultan Yesevî, onlara "Siz neden çıkmadınız?" sorusuna karşılık Gözlü Ata, Yesevî'ye asasının Türkistan civarına düşmüş olmadığını, ta Balkan dağlarına düştüğünü söyler. Gözlü Ata'nın bu kerâmetini duyan kıskanç dervîşler pişman olup tövbe ederler. Bunun üzerine onlara dönen Hakîm Ata da, içinde "Sûfî-nakş oldun veli, hergiz Müsülman bolmadın." dizeleri bulunan Yesevî hikmetini okur.

Asa sınamasını başarı ile geçip devrinin tanınmış pîrleri arasına katılan bu üç dervîşini Türk halkları arasında İslâm'ı yaymak için, icâzetlerini verip birer beldeye gönderir. Ahmed Yesevî, Süleyman Hakîm Ata'yı Hârezm'deki Kongrat ve Ürgenç dolaylarındaki halkların arasına gönderirken "Bindiğin deve nerede çökerse o yer senin tekke mekânındır" diyerek izin verir. Süleyman Hakîm Ata'nın devesi, Ceyhun'dan geçtikten sonra Kongrat'a yakın bir yerde durup çöker. Deveyi kaldırmak için ne kadar uğraşılsa da, deve böğürerek yerinden kalkmıyor. Böylece Süleyman Hakîm Ata mekân tutacağı yere geldiğini anlar. Hakîm Ata'nın "Bakırganî" olan mahlâsının, devesinin acı acı bağırmasından dolayı durduğu yere "Bakırgan" adının verilmesi ile ilgili olduğu şeklindeki anlatımlara Türkmenler arasında bugün de rastlanır.

Hoca Ebû'l-Hasan Aşıkî, Uzun Hasan Ata adları ile de anılan Gözlü Ata'ya da asa ile ilgili kerâmeti görüldüğünde, Ahmed Yesevî, "asanın düştüğü yer senin mekânındır" demiştir. Böylece Gözlü Ata da asanın düştüğü yer olan Güneybatı Türkistan'daki Balkan'a doğru yollanır. Kısa sürede kendisini Türkmen halkına kabul ettirir. Mangışlak (bir başka anlatıma göre Altın-Orda) hanı Canıbek'in kızı Aksuluv (Ak Sultan) ile evlenir.

Koçkar Ata (Süzük Ata) ise önüne bırakılan bir koç ürkütülerek kaçırılıp Kesearkaç dolaylarına yollanır. "Koçu yakalayacağın yer senin mekânındır" denilir. Koçkar Ata, sözü edilen Kesearkaç'a varıp koçu tutar. Rivayetlere göre burası, Türkmenistan'da bulunan Kızılarvat'a yakın Koç obası veya Arçman maden ocağının bulunduğu yerdir. Bazı anlatımlara göre de, Koçkar Ata'nın kabri Arçman sanatoryumunun yakınlarındadır. Ancak bugünkü Türkmenistan'da nesli kalmamıştır veya var ise de bilinmemektedir."

(Bu üç dervîş ile ilgili olarak bkz: Yesevî Vârisleri)

***

İmam Mervezî hakkındaki anlatı, Hazînî'nin *Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr* adlı değerli eserinde yer almaktadır.[54] Hazret Sultan Yesevî'nin manevî derecesini sınamak için dergâhına doğru yola çıkan âlim bir kişi olan Mervezî'nin başına gelen olağanüstü işler hakkındadır. Yola çıkarken Yesevî'nin büyüklüğünü kabul etmek istemediği, hattâ O'nu küçük düşürmek istediği halde, tanık olduğu kerâmet sonucu cazibesinden kurtulamayıp bîat eden ve önde gelen Yesevî mürşîdlerinden biri olan İmam Mervezî (= Merv'li) ile ilgili rivayet çok ilginçtir:

MENKIBE

Hazret Sultan Yesevî'nin şöhreti her tarafa yayıldığı sırada Yesi şehrinden dört öğrenci öğrenim maksadı ile Hârezm diyarındaki Ürgenç şehrine gittiler. Ünlü bir âlim olan İmam Mervezî ise, Ürgenç'in en tanınmış müderrisi olduğundan Yesili öğrenciler de ders verdiği medresesine kayıt yaptırdılar. İmam Mervezî, ilk derslerinde yeni öğrencilerin Yesi'li olduklarını öğrenince, "Türkistan'daki meşhur şeyh Ahmed Yesevî'nin şerîata aykırı söz ve hareketleri olduğunu duyduk. Acaba bu işittiklerimin aslı var mıdır ?" diye sordu. Yesili genç öğrenciler bu zor soruya yanıt olarak sadece Hazret Sultan'ın onikibin dindâr dervîşi olduğunu, şeriata aykırı bir hareketi olup olmadığı hususunda birşey bilmediklerini söylediler. Öğrencilerin bu yanıtı da şübhelerini gideremediği için İmam Mervezî, Türkistan'a bizzat gidip meseleyi anlamağa niyet etti ve dostlarına "Bu zamana kadar şeriatın onikibin meselesini ezberlemişim; elbette bu işi gider, bizzat tahkik ederim" diyerek yola çıktı. Bu onikibin meseleden en zor olan üçbinini Ahmed Yesevî'den sormak üzere ayırdı. Yanına dörtyüz fazıl- Dânîşmend ve kırk müftü alarak Türkistan'a yöneldi.

İmam Mervezî'nin kafilesi Türkistan yolunda iken, Allah'ın yardımı ile, olup bitenden haberdâr edilen Ahmed Yesevî, yeğeni ve önde gelen halîfesi Sûfî Muhammed Dânîşmend'e "Bak bakalım, bize âfâktan ne gelir?" diye emretti. Sûfî Muhammed Dânîşmend, İmam Mervezî'nin hafızasında hazırladığı üçbin şeriat meselesini sormak üzere bir kafile ile geldiğini haber verdi. Bunun üzerine, Hazret Sultan Yesevî'nin emri ile, Sûfî Muhammed Dânîşmend, o meselelerden binini İmam Mervezî'nin hafızasından sildi. Yesevî bundan sonra sonra, Süleyman Hakîm Ata'ya da aynı emri verdi: Süleyman Hakîm Ata da Hârezmli İmam Mervezî'nin üçbin mes'ele ile yola çıkmışken, bunlardan bininin silindiğini ve geri kalan ikibin mesele ile geldiğini söyledi. Ahmed Yesevî, Hakîm Ata'ya da bin meseleyi daha silmesini emretti. Hakîm Ata da İmam Mervezî'nin hafızasından bin meseleyi daha sildi. Bu suretle İmam Mervezî, Yesi'ye geldiği zaman, hafızasında ancak bin mes'ele kalmıştı. İmam Mervezî, Yesevî dergâhına vardığında, Hazret Sultan'ı sırtında ters giyilmiş eski bir kürk, başında koyun derisinden siyah külah ile görünce: "Ey dervîş, Allah'ın kullarını yoldan çıkaran Ahmed Yesevî sen misin?" diye sordu.

Hazret Sultan Yesevî, bu küstahça soruya hiç kızmadan, "Şimdilik üç gün konuğumuz ol, daha sonra görüşürüz..." yanıtını verdi. İmam Mervezî, üç gün dinlendikten sonra İslâmî meselelerde sınav talebini söyledi. Dervîşler ortaya bir kürsü getirdiler. İmam Mervezî, kürsüye çıktı.

Bu sırada Hazret Sultan, Hakîm Ata'ya İmam Mervezî'nin hafızasında arta kalmış olan bin mes'eleyi de silmesini emretti. İmam Mervezî kürsü üzerinde Hazret Sultan ve dervîşlerini sınava çekmek istediği mes'elelerden hiçbirini hatırlayamadı. Bunun üzerine sorularını sormak üzere yanındaki not defterlerini, yaprak yaprak açtı. Hayretle, not defterlerinin her bir yaprağını bembeyaz buldu.

Bunun üzerine kusurunu anlayıp kürsüden indi. Hazret Sultan'ın eline sarılıp niyâz ve istiğfar edip, yanındaki bütün fazıl-Dânîşmendleri ve müftüleri ile beraber bîat ettiler.

Beş yıl süre ile Yesi'de kalıp halvetler, erbaînler ve ağır riyâzetlerle bütün tasavvufî mertebeleri tamam etti. Nihayet Ahmed Yesevî, İmam Mervezî'yi diğer beş halîfesi ile beraber Hârezm ve Horasan halkını tasavvuf yoluna davet ve manevi terbiyeleri görevi ile kendi memleketlerine gönderdi.

MENKIBE

"Rivayet edildiğine göre 'Horasan erenleri'55 Ahmed Yesevî'ye büyük bir değer vermekle beraber, makâmının gerçek derecesini bilmiyorlardı. Büyük bir meclis düzenleyerek Ahmed Yesevî'yi de davet edip imtihan etmeğe karar verdiler. İçlerinden yedi tanesi turna şekline girerek bu daveti Hazret Sultan'a haber vermek üzere yola çıktı. Bâtın gücü ile bunu haber alan Ahmed Yesevî, mürîdlerine yedi velînin gelmekte olduğunu söyleyerek yanına bazı dervîşlerini de aldı ve yine turna şekline girerek onları karşılamağa çıktılar. Semerkand sınırındaki bir büyük nehirde iki taraf karşılaştılar.

Horasan erleri, Ahmed Yesevî'nin bu kudretine karşı aciz ve hayran kaldılar. Sohbet sırasında Yesevî, nehire bir nazar kıldı: Bir bezirgân (tüccâr), bütün malı, davarları ile sudan geçerken hepsini su almış ve bezirgân, kurtulduğu takdirde malının yarısını bağışlayacağını vaad etmişti. Ahmed Yesevî bunun üzerine hemen elini uzatıp bezirgânı kurtardı ve hemen şeklini değiştirerek insan kıyafetine girdi. Bezirgân derhal felâketten kurtarılmalarına vesile olan Yesevî'nin eline sarıldı ve bütün malının yarısını ona verdi. Ahmed Yesevî, bu kadar mal ve serveti alıp Horasan'a geldi, hepsini Horasan erenlerine bağışladı."

***

Ahmed Yesevî'nin taat ile dolu dolu geçen gündelik hayatının kalan boş vakitlerinde tahtadan kaşık, kepçe ve keşkûl[56] yontup satarak geçimini sağladığı rivayet olunmuştur. Ahmed Yesevî'nin

dünyevî geçimini sağladığı bu işle ilgili olarak ünlü Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Âli tarafından Künhü'l-Ahbâr'da kaydedilmiş ilginç bir rivayet de vardır:

MENKIBE

Hoca Ahmed Yesevî -kuddise sırruhû- hazretleri (...) dâima arak-ı cebîn ve kedd-i yemîn ile geçinüp ibâdetten hâlî oldukça kaşık ve kepçe ve keçgül yonarlar idi. Maaşına anların kıymetin sarfederler idi. Sadakâtı ve nüzûru âyende ve revendeye bezleylerdi. Rivayet olunur ki Hâce-i nâmdârın bir öküzü var idi, daima üstünde bir heybe ile kaşık ve kepçe ve keçgül bedîdar ve ol şehrin çarşısında devvâr idi. Haridâr olanlar ne mikdâr ki alırlardı, kıymet-i muayyenesini heybeye bırağırladı. Ol öküz akşama dek her gün gezerdi. Badehû huzûr-i Hoca'ya gelürdi. İçindekini kendi mübarek eliyle alurdı. Faraza bir kimesne ol metâdan alsa ve kıymetini heybeye bırakmasa hergiz öküz ardından ayrılmazdı, tâ ol aldığı metâı veyâ akçeyi bırakmayınca ahar semte gitmez idi. Azîz-i müşarünileyhin bir kerâmeti dahî ol gâvın bilâ-dîdebân bu veçhile çarşıları devran etmesiydi.

(*Sadeleştirilmiş Metin:* Hoca Ahmed Yesevî -kuddise sırruhû- hazretleri (...) dâima alnının teri ve elinin emeği ile geçinirdi ve ibadetten arta kalan, boş zamanlarında ağaçtan kaşık, kepçe ve keşkül yontar, geçinmek için bu işten kazandığını harcardı. Dergâhına getirilen sadaka ve adakları, ziyaretçi ve dervîşlere sarf ederdi. Rivayet olunur ki, nâmı yüce Hazret'in bir öküzü vardı ki Hâce imal ettiği kaşık, kepçe ve keşkülleri bir heybeye doldurduktan sonra bu öküz, sırtına yüklenenlerle şehrin çarşısında dolanır idi. Alıcılar, her ne alsalar aldıklarının bedelini heybeye bırakırlardı. O öküz, hergün akşama kadar bu şekilde pazarı gezer, sonra Hazret Sultan Yesevî'nin yanına dönerdi. Eğer bir kimse heybeden bir şey alsa ve bedelini heybeye bırakmasa bu öküz asla o kişinin ardından ayrılmazdı. Tâ ki, aldığı eşyayı geri koyana veya parasını heybeye bırakmadıkça başka yere gitmezdi. Hazret Sultan Yesevî'nin bir kerâmeti de o öküzün hiç aksatmadan bu şekilde çarşıları dolanması idi.)

***

Ahmed Yesevî'nin Oğuzların Çavuldur boyunun Seyhun boylarından Batı'ya doğru göç etmesi gibi önemli tarihî bazı olaylara yol açtığı kaydedilmiş olan bir rivayet, Yesi'de irşad faaliyetine başlayan Hazret Sultan Yesevî'nin irşad çalışmalarında zaman za-

man güçlüklerle karşılaştığını, hattâ biricik oğlu İbrâhim'i öldürecek kadar düşmanlık gösteren bölge egemenlerinin engelleme gayretlerini inanılmaz bir sabır ve tahammül ile nasıl aştığını gözler önüne sermektedir. Bu konu ile ilgili birkaç uzun menkıbe, ard arda sunulmuştur:

MENKIBE

"Yesi civarındaki Savran[57] kasabası halkı, öteden beri çekişme içerisinde oldukları Yesililere karşı düşmanlıklarını özellikle ünü daha sağlığında Yesi'nin çok ötelerine ulaşan Ahmed Yesevî'nin şahsına odaklamışlardı. Ahmed Yesevî'nin şöhreti Türkistan bozkırlarında yayıldıkça, Savranlıların kıskançlık ve hasedi de artıyordu. Bu şöhreti nasıl baltalayabilecekleri konusunda da plan üzerine plan yapan Savranlıların yaptıkları ve başlarına gelenler şöyle anlatılır:

Sonunda Hazret Sultan'ı hırsızlıkla suçlayabilmek için bir plan düzenlediler: Bir sığırı kesip parçalayarak gizlice getirip Yesevî dergâhının içerisine bıraktılar. Mevsim yaz olduğu için Yesevî mürîdleri bina bahçesinde vakit geçiriyorlardı. Bu yüzden hiç kimse parçalanmış sığırın dergâha bırakıldığını göremedi. Ertesi sabah kaybolan bir sığırı aramak bahanesi ile Savran halkı sabah erkenden Yesevî dergâhı önünde toplandılar ve Hazret Sultan'a dergâhının içerisini aramak istediklerini söylediler.

Ahmed Yesevî bu münafıklara hitaben, "Girin itler, girin köpekler!" dedi. Savranlılar dergâhın içerisine girdiler; fakat derhal birer köpek şekline dönüşüp, daha önceden parçalayıp getirdikleri sığırın etlerini yemeye başladılar. Dergâhın dışında kalarak bu hali seyreden Savranlılar feci halde korktular. Hemen tevbe ve istiğfar ile yaptıkları planı itiraf ederek Hazret Sultan'ın ellerine kapanıp af dilediler. Savranlıların bu itirafını dinleyip af talebini kabul eden Hazret Sultan Yesevî'nin duası ile gerisin geri insan şekline döndüler."

Hacı Bektaş Velî, Velâyet-nâmesi'nde bu menkıbenin biraz değiştirilmiş bir versiyonuna rastlanır:

"Yesevî'nin halk arasında itibar kazanmasını ve ünlenmesini kıskanan ve nasıl olursa olsun Ahmed Yesevî'ye bir kötülük yapmak isteyen kimseler toplandılar. İçlerinden birinin öküzünü keserek mezbahada hayvanın yalnız ayaklarını bıraktılar ve derisi yüzülmüş öküzü doğruca Hazret Sultan'ın dergâhının mutfağına götürüp astılar. Bu nifak ehli, ertesi gün şehrin yöneticisine gidip öküzlerinin çalındığını iddia edip şikâyetçi oldular. Kaybolan öküzü bulmak için bütün evler arandı. Planları gereği öküzün kanlı izlerinin oraya kadar gittiğini delil göstererek Hazret Sultan'ın mut-

fağını görmek istediler. Bu umulmaz itham, herkesi hayretlere düşürdü. Batın kuvvetiyle kendisine atılacak iftirayı önceden keşfeden Ahmed Yesevî, dergâhın mutfağının aranmasına izin verdi. İftiracılar, dergâhın mutfağına girip oraya bıraktıkları öküzü buldular. İftiracılar, artık maksatlarına nâil olduklarını düşünürlerken Hazret Sultan Yesevî'nin kerâmeti birdenbire tecellî etti ve birdenbire birer köpek şekline girerek kendi elleriyle dergâha getirdikleri öküz etini yiyip bitirdiler."[58]

Rivayetlere göre Savran halkı, "hırsızlık" iftiralarının boşa çıkartılmasından sonra da, yedikleri bütün manevî darbelere rağmen Hazret Sultan Yesevî ile uğraşmaktan bir türlü geri durmadılar. Bu konudaki bir rivayet şöyledir:

MENKIBE

"Ahmed Yesevî'nin İbrâhim adlı bir oğlu, bir de güzel atı vardı. Buyurmuşlardı ki: "Her kim çocuğumun ölüm haberini getirirse, atımı o haberi getirene şükrâne olarak vereyim." Savran halkı bu haberi duyunca çok sevindiler. Birgün Yesevî'nin biricik oğlu İbrâhim'i bir ağacın dibinde uykuda bulup başını kestiler ve çocuğun kestikleri başını bir havluya sararak Ahmed Yesevî'nin önüne getirip bırakıverdiler. Hazret Sultan Yesevî, getirenlere, "Bu getirdiğiniz nedir?" diye sordu. Savranlılar getirdiklerinin "yeni yetişmiş, turfanda kavun" olduğunu söylediler. Ahmed Yesevî'nin Savranlıların yaptığı işi anlamakla beraber, yine de vaad ettiği atı verdi. Hattâ oğlunun katiline kızını da verdi ki kan davası olup aralarında düşmanlık ve diyet bakî kalmaya. Şimdi her sene o ağaç altındaki maktelden kan aktığı görülür. Hazret Sultan'ın mürîdleri ve kendisine saygı duyanlar hâlâ o kandan alırlar, Allah'ın izniyle sürüldüğünde birçok yaralara deva olur."

Önde gelen Yesevî halifelerinden Süleyman Hakîm Ata'ya atfedilen şiirlerden İbrâhim Kıssası adlı uzun şiir bütünüyle Ahmed Yesevî'nin biricik oğlu İbrâhim'in öldürülmesi ile ilgilidir. Bu şiirde Ahmed Yesevî'nin oğlu İbrâhim'in önce boğulması için suya (muhtemelen Seyhun nehri) bastırılıp sonra başının kesildiği; oğlunun kesilen başının bir tepsi üzerinde Hazret Sultan Yesevî'ye ulaştırıldığı anlatılır. Bu şiire göre diğer rivayetlerden biraz farklı olarak Ahmed Yesevî büyük bir üzüntü ile feryad etmiş; ***"ümid ile babasının adını koydu"***ğu oğlunun cenaze namazını kılıp elleriyle kabre koymuştur. Süleyman Hakîm Ata'nın yazdığına göre Allah'ın büyük bir velîsine yapılan bu zulüm, katiller yanı sıra Savran halkının da gazab-ı ilahiye uğramasına yol açmış ve bütün kasaba ahalisi yere batırılmıştır.

Hakîm Ata'nın Mustafa Sever tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan bu ibretli şiiri şöyledir: [59]

İbrâhim Kıssası

Eyâ dostlar İbrâhim'ning kıssasını
Beyân iyley hayrân kalıng dostlarım a
Hoca Ahmed'ing derd elem gussasını
'Ayân iyley kulak salıng dostlarım a

Her kim iştib kulak salsa meded kılgay
Rûz-ı mahşer şefkat kılıb kulın algay
Yol adaşsa hâdî bolub yolga salgay
İrenlerdin du'â alıng dostlarım a

Savran halkı du'â almay rüsvâ boldı
İki 'âlem ortasıda gümrâh boldı
Başı kaytıb 'aklı kitib bî-râh boldı
Nâdânlardın 'ibret alıng dostlarım a
Savran halkı İbrâhim'ning yolın tostı
Acıglanıb cehil birle suga bastı
Su içide İbrâhim'ning başın kisti
Kolı kurub kattı biling dostlarım a

Kisken zemân ol mel'ûnnıng rengi uçtı
La'net yagıb bî-hoş bolub kanı kaçtı
Zemân ötmey lahte lahte beyni tüşti
Evliyâdin hazer kılıng dostlarım a

Evliyâlar gayret kılsa 'âlem köygey
Gayretidin yiri âsmân dâd iylegey
Yiti kökdin mela'ikler yıglab kilgey
Velî kilse hazır bolung dostlarım a

Sin velîni körey diseng seher turgıl
Tünler kaytıb zikrin itib çehâr zarb urgıl
Didârını körey diseng seyyâh bolgıl
Seyyâh bolub didâr körüng dostlarım a

Hak zikrini iter irdi haber yitti
Sultân Ahmed işitib munı özdin kitti
Bir âh urdı ‘arşdin ötüb kökge yitti
Siz hem iştib efgân kılıng dostlarım a…

Cigergûşım ferzendim dib na’ra tarttı
Hazret pîrim köp yıgladı şevki arttı
Candin kiçken çın sûfîler kanlar yuttı
Kanlar yutub nâlân bolung dostlarım a

İbrâhim’ni sufra üzre salıb kildi
Hazret sultân körüb anı bî-hod boldı
Ferzend üçün yürek bagrı kanga toldı
Cannı birib cânân bolung dostlarım a

Vaveylatâ nedâmet dib çın sûfîler
Takat kılmay özlerini köb urdılar
Yaşın tökûb hazret pîrim dip turdılar
Yaşlar tökûb giryân bolung dostlarım a

Ferzendim dip hazret sultân dag örtendi
Rahman Tangrım buyrugına boyun sundu
Savran halkı cefâ kılıb gümrâh boldı
Muhlis bolub ihlâs kılıng dostlarım a

Sultân Ahmed kice kündüz kâyim turdı
İbrahim dib yürek bağrı kanga toldı
Bir âh urdı yiri kökler cünbiş kıldı
Evliyâdin korkub turung dostlarım a

Âsmândaki ferişteler matem tutdı
Urgan âhı kökdin ötüb ‘arşga yitti
Candin kiçken çın sûfîler kanlar yuttı
Kanlar yutub gamga tolung dostlarım a

Evliyalar bir âh ursa yeksân kılur
Evliyalar esrârını Tangrım bilür
Zahir bâtın barça işler ‘ayan turur
Bir âh tartsa hazer kılın dostlarım a

Hak tâlibi giribânnı pare kıldı
Köksin yarıb özlerinni yara kıldı
Derdi elem gussâlarnı çevre kıldı
Yaka yırtıb ‘üryan bolung dostlarım a

Zâhir bâtın sultân irdi hiç kim bilmes
Kâl (ü) hâldin habersizler sır ala almaş
Hâl bolmasa kâl ‘ilmidin yol tapılmas
Kâl hâlini derber kılıng dostlarım a

Ümid birlen ulug babam atın koydım
Her bir körüb cân (u) dilde ihlâs koydum
Babam bûyın sizdin alıb feyzge toydum
Armân kıldı hâlin sorung dostlarım a

İbrâhim’ge şek kiltürgen kelipsini
İşitib okung min aytayın bul kıssanı
Hânkâhda berkittiler câm kâseni
İşitib munga kulak salıng dostlarım a

Evliyâga ‘ayan irdi alganları
Kasdın alıp bul koynıga salganları
Hankâhdın çıkıb dem dem külgenleri
Berdâş kılıb itmiş biling dostlarım a

Velî bolsa alganlarnı bilmes mudi
Yoklab kilib bizdin câmın almas mudi
Gavga kılıb bizni rüsvâ kılmas mudi
Aytıb küldi hâzır bolung dostlarım a

İr evliyâ gayret kıldı yir titredi
Yirde kökde melek yıglab kök botradı
Kaşı tüşüb baraş bolub ol kökredi
Beter bolsun du’â kılıng dostlarım a

Hemme nâdân yıgılıb kilib ‘özr ayttılar
İr evliyâ gazab kılıb köb söktiler
Şakir bolub kıble sarı tiz büktiler
Evliyâga ‘özr kılıng dostlarım a

Bakıb aydı atkan oknı tapıp bolmas
Hak aldıda hâzır ‘aybını yapıp bolmas
Günâhlarnıng tagdın ağır ötüb bolmas
Hakk’a aytıb Hakk’a yıglang dostlarım a

Kamug nâdân hânkâhdin ulub çıktı
Nedâmetde saç (u) sakal yolub çıktı
Hasret kılıb derdi gamga tolub çıktı
Evliyâga ihlâs kılıng dostlarım a

İ’tikâdlık çın bendeler velî boldı
Her hacetin Hak’dın tileb celî boldı
İhlâs kılıb firdevs cennet güli boldı
Gül gül bolub kah kah külüng dostlarım a

Sırat kiçmey kah kah külmek ‘ayn-(ı) hatâ
Hak’dın iştib yıglar irdi hak Mustafâ
Sözni iştib ‘amel kılmas her bî-vefâ
İştib sözni ‘amel kılıng dostlarım a

Sultân Ahmed İbrâhim’ni kolga aldı
Başı teni cünbiş kıldı Hak uladı
Cenâzesin okub barça gurga koydı
San’atıga boyun sunıng dostlarım a

Üç kün ötmey Savran halknı demi çıktı
Bir pâresin kolab kilib yirge soktı
Ba’zılarnı yürek bağrı irib aktı
Kahrı katıg korkub turung dostlarım a

Demin körüb öz özidin hayran kaldı
Yilib yügürüb birbiridin haber aldı
Nâmûs kılıb ölmesdin burun yüz ming öldi
Cezâ birip yeksân kılıng dostlarım a

Evliyâlar kuş dik uçar kayda hâzır
Bâtınları ‘arşnı kizer yörüb âhir
Közin açıb didâr körgey rûhı tâhir
Tâhir bolub didâr körüng dostlarım a

Her evliyâ bir tâ'ife kerâmetler
Nâçiz kılur evliyânı melâmetler
Tangla barsa çendân kılgay nedâmetler
Nâ-cünbişlerge la'net kılıng dostlarım a

Hakîm Ata Kul Süleyman aydı hikmet
Hazret pîrim 'arşdin bülend birdi himmet
Yâ Hakîm dip hâlim sorsa tâc-(ı) devlet
Men garibni du'â kılıng dostlarım a

Türkiye Türkçesine Aktarım:

Ey dostlar İbrahim'in hikayesini
Anlatacağım, hayran kalın dostlarım ha!
Hoca Ahmed'in derdini, elemini, kederini
Açıklayacağım kulak verin dostlarım ha!

Her kim işitip kulak verse yardım edecek
Mahşer günü acıyarak kulunu alacak
Yolunu şaşırsa rehber olup yolu gösterecek
Erenlerden dua alın dostlarım ha!

Savran halkı dua almayacak, rezil oldu
İki dünya arasında yolunu şaşırmış oldu
Başı dönüp aklı gidip kötü yola saptı
Bilmezlerden ibret alın dostlarım ha!

Savran halkı İbrahim'in yolunu kesti
Öfkelenip cahillik ile suya bastı
Su içinde İbrahim'in başını kesti
Eli kuruyup katı(laştı), bilin dostlarım ha!

Kestiği zaman o lanetlinin rengi uçtu
Lanet yağıp kendinden geçip kanı kaçtı
Zaman geçme(den) parça parça beyni düştü
Erenlerden sakının dostlarım ha!

Erenler gayret etse dünya yanacak
Gayretinden yer (ve)gök doğru yola girecek
Yedi gökten melekler toplanıp gelecek
Eren gelse hazır olun dostlarım ha!

Sen ereni göreceğim dersen seherde kalk
Uykudan geçip zikr edip "çehâr zarb" vur
Cemâlini göreceğim dersen gezgin ol
Gezgin olup cemâlini görün dostlarım ha!

Allah'ı zikr ederdi, haber ulaştı
Sultan Ahmed işitib bunu kendinden geçti
Bir ah çekti, arştan aşıp göğe ulaştı
Siz de işitip feryat edin dostlarım ha!

"Ciğerimin köşesi oğlum" deyip bağırdı
Saygıdeğer mürşîdim çok ağladı, arzusu arttı
Canından geçen gerçek sûfîler kanlar yuttu
Kanlar yutup ağlayan olun dostlarım ha!

İbrahim'i sofra üzerinde bırakıp geldi
Hazret sultân görüp onu kendinden geçti
Oğlu için yüreği, bağırı kan(l)a doldu
Canını(zı) verip sevgili olun dostlarım ha!

"Eyvah, pişmanlık" deyip gerçek sûfîler
Dayanamayıp kendilerini pek üzdüler
"Saygıdeğer mürşîdim" deyip durdular
Yaşlar döküp ağlayın dostlarım ha!

"Evladım" deyip Hazret Sultan dağlandı, yandı
Bağışlayıcı Allah 'ımın buyruğuna boyun eğdi
Savran halkı eziyet edip sapmış oldu
Hâlis sevgiyle Allah'a bağlanın dostlarım ha!

Sultan Ahmed gece gündüz ayakta durdu
"İbrahim" deyip yüreği, bağrı kanla doldu
Bir ah çekti yer(ler), gökler sarsıldı
Erenlerden korkup durun dostlarım ha!

Gökyüzündeki melekler matem tuttu
Edilen ahlar gökten geçip arşa ulaştı
Canından vazgeçen gerçek sûfîler kanlar yuttu
Kanlar yutup gamla dolun dostlarım ha!

Erenler bir ah çekse (her yer) dümdüz olur
Erenlerin gizlerini Tanrı'm bilir
Açık-gizli bütün işler ortaya çıkar
(Erenler) bir ah çekse sakının dostlarım ha!

Allâh'ı arzulayan yakasını yırttı
Göğsünü yarıp yüreğini yaraladı
Derdini, elemini, kederlerini dost edindi
Yaka yırtıp çıplak olun dostlarım ha!

Açık-gizli sultan idi hiç kimse bilmez
Sözden ve hâlden habersizler sırra erişemez
Hâl olmasa söz ilminden yol bulunmaz
Söz hâlini giriş kapısı yapın dostlarım ha!

"Ümit ile ulu babamın adını koydum
Her bir görüp can ve gönülde hâlis sevgi koydum
Babamın kokusunu sizden alıp sırlara doydum"
Hasret çekti, hâlini sorun dostlarım ha!

İbrahim'den şüphe edenler gelecek
İşitip okuyun ben anlatayım bu hikâyeyi
Tekkede sağlamlaştırdılar cam kâseyi
İşitip buna kulak verin dostlarım ha!

Erenlere açık idi alanları
Kasdettiğini alıp bu(nu) koynuna bırakanları
Tekkeden çıkıp zaman zaman gülenleri
Uzaklaştırmış bilin dostlarım ha!

Ermiş olsa alanları bilmez miydi?
Sorup gelip bizden camını almaz mıydı?
Kavga edip bizi rezil etmez miydi?
Söyleyip güldü, hazır olun dostlarım ha!

Eren, evliya gayret etti yer titredi
Yerde, gökte melek(ler) ağlayıp pek üzüldü
Kaşı düşüp hasta olup o gürledi
Beter olsun, dua edin dostlarım ha!

Bütün bilgisizler toplanıp gelip özür dilediler
Eren, evliya öfkelenerek pek çok sövdüler
Şükrederek kıbleye doğru diz çöktüler
Erenlerden özür dileyin dostlarım ha!

Bakıp dedi: "At(ıl)an oku bulan olmaz
Hak huzurunda, göz önünde ayıbını yapan olmaz
Günahları dağdan (daha) büyük olmaz"
Allah'a söyleyip Allah'a ağlayın dostlarım ha!

Bütün bilgisizler tekkeden ağlayarak çıktı
Pişman olarak saç (ve) sakallarını yolarak çıktı
Hasret çekip dert ve kederle dolup çıktı
Erenlere hâlis sevgi gösterin dostlarım ha!

İnançlı gerçek kullar ermiş oldu
Her ihtiyacını Hak'tan dile(diği için) gerçek oldu
Riyasız sevgi gösterip cennetin gülü oldu
Sevinerek kahkahalarla gülün dostlarım ha!

Sırat'ı geç(e)meyecek kah kah gülmek hâtânın eşi
Hak'tan işitip ağlar idi doğru Mustafa
Sözünü işitip ibâdet etmez her vefasız
İşitip sözünü ibâdet edin dostlarım ha!

Sultan Ahmed, İbrahim'i kol(lar)ına aldı
Başı, bedeni kımıldadı, Hak ulaştı
Cenâzesi(ne) okuyup hepsi mezara koydu
Hünerine itaat edin dostlarım ha!

Üç gün geçmeden Savran halkının zamanı geldi
Bir bölüğünü önüne katıp getirerek yere soktu
Bazılarının yüreği, bağrı eriyip aktı
Allah'ın katı gazabından korkun dostlarım ha!

Olanları görüp kendi kendisine hayran oldu
Yelip koşup birbirinden haber aldı
Utanıp ölmezden önce yüz bin (kez) öldü
(Özünüze)ceza verip ölmeden ölün dostlarım ha!

Erenler kuş gibi uçar her yerde hazır
Ruhları arşa gider yürüyüp nihayet
Gözünü açıp Allâh'ın cemâlini görecek ruhu temiz
Temizlenip Allah'ın cemâlini görün dostlarım ha!

Her ermiş (gösterir) birtakım kerâmetler
Hiç eder ermişi ayıplanmalar
Seher vakti kalksa o denli edecek pişmanlıklar
İbâdetsizlere lanet edin dostlarım ha!

Hakîm Ata Kul Süleyman söyledi hikmet
Ulu şeyhim arştan da yüce yaptı yardım
"Ey Hâkim" deyip hâlimi sorsa o taç sahibi
Ben garibe dua edin dostlarım ha!

Ünlü sûfî yazar Şeyh Ferîdüddîn Attâr, ünlü tasavvuf klasiklerinden olan "Mantıku't-Tayr" kitabındaki bir kıssada Pîr-i Türkistan olarak andığı Ahmed Yesevî'nin oğlunun katli ile ilgili bu menkıbeye şu satırlarla işaret etmiştir:[60]

"Pîr-i Türkistan'ın Sevdiği İki Şey"

"Türkistan Pîr'i, kendi halinden haber verdi de dedi ki: En fazla iki şeyi severim.

Birisi yörük kıratım, öbürü de oğlum!

Oğlumun ölümünü haber alırsam bu haberi getirene hediye olarak atı bağışlayacağım. Çünkü görüyorum ki bu iki şey, canıma âdeta iki put gibi görünüyor!

Mum gibi yanıp yakılmadıkça hiç kimseye temizlikten dem vurma!

Temiz kişi, iştahla bir yemek bile yese derhal cezasını çeker, üstüne ensesine bir de sille yer…"

Dede Korkut Destanları'nın Türkmen Çavuldur varyantları arasında yer alan "Oğuzların Kederi" adlı bölümde yer verilen

"Hoca Ahmed" ile Oğuz Çavuldur beyleri "Akbay ve Karabay" kardeşler ve Oğuz Bayatların beyi Talav arasında geçen mücadeleyi dile getiren destanda Hazret Sultan Yesevî'ye tuzak kuran iki kardeşin akıbetiyle ilişkili gibi görünen bir rivayet nakledilir.

Bayat beyi Talav'ın hilesi sonucunda öldürülerek Hoca Ahmed'in mescidine bırakılan boğazlanmış boğa için Hoca Ahmed ile tartışan Akbay ve Karabay kardeşler, olayın büyümesinden çekinerek lideri oldukları Çavuldurlarla birlikte Türkistan'da Sir-Derya boyundaki öz yurtlarından ayrılıp bugün Türkmenistan'da yer alan Mangışlak'a göç etmişlerdir. Rivayette anlatıldığına göre, Dede Korkut (Ata) ile Salur Kazan Mangışlak'a göç eden bu Çavuldur aşiretini Türkistan'a geri döndürmeye ikna etmeğe çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.

Bir Türkmen boyu olan Çavuldur'un mal ve mülklerini bırakarak Türkistan'dan göç etmelerini konu edinen bir başka rivayette de, bu göçe sebep olarak, Türkmen aksakallarının Hoca Ahmed'e inanmayışları ve bununla birlikte meydana gelen olaylar gösterilir.[61]

MENKIBE

"Türkmen aksakallarından Akbay ile Karabay Beyler, Hoca Ahmed'in kerâmet gösterdiği şeklindeki haberlere inanmadılar. Bu ikisi Türkistan aksakallarını toplayarak, Ahmed Yesevî'yi küçük düşürmek ve güya yalancılığını ortaya koymak için bir plan tezgâhladılar. Bir öküzü kesip ölüsünü insan gibi kefene sarıp tabuta koydular. Hoca Ahmed'in yanına giderek: "Bir cenazemiz var, namazını kıldırıver." dediler. Maksadları, Hoca Ahmed'in kerâmetli sahibi bir ermiş olmadığını göstermekti. Hoca Ahmed, bu hain planı basiret gözü ile hemen anlasa da onlarla birlikte Çavuldur boyunun bey obasına gidip bir avulun önündeki tabutun başında cenaze namazını kıldırdı. Bu olayın anlatıldığı bir başka rivayette ise ölü öküzü koydukları tabut, Hoca Ahmed'in evine getirilir ve cenaze namazı orada kılınır. Her iki varyantta da öküze kılınan cenaze namazdan sonra, Akbay ve Karabay beyler, Hoca Ahmed'i kınayarak: "- Hay senin Pîrliğine! Bizim getirdiğimiz tabuttaki insan değil öküzdü. Sen bunu bile anlayamadın. Hani nerede kaldı kerâmetin?" derler. Rivayetin devamında bu küçük düşürülme sahnesi sonrasında Hoca Ahmed'in iki kardeşe beddua edip, Allah'tan, onları köpek haline getirmesini (İslâm literatüründe bu olaylar mesh olarak adlandırılır) diledi. Dileği kabul edilince birisi beyaz, diğeri ise siyah bir köpek haline gelen iki Çavuldur beyi, uluya havlaya Çavuldur

obalarına doğru koşup gittiler. Bu köpekler kısa sürede azmanlaşarak insanlara saldırmaya başladı ve Çavuldur obalarını korkuya düşürdüler. Bu azgın köpekleri öldürmek için gösterilen çabalar hiç bir sonuç vermeyince, Çavuldur boyunun obalarındaki aksakallar, yurtlarından göç etmeye karar verdiler. Sir-derya boylarındaki diğer Oğuzlara da haber gönderilip, kendi akrabaları olanları Batı'ya doğru, Semerkand-Buhara taraflarına göçe davet ettiler. Bu sıralarda bir Oğuz yiğidinin köpekleri öldürmesine rağmen, başlayan göç kervanı durmadı. Sir-derya Oğuzlarının göç kervanı, bir taraftan Batı yönünde Türkmenistan'daki Mangışlak yaylalarına, Semerkand ovasına, Buhara'nın kuzeyindeki Karakum düzlüklerine, diğer taraftan da güneydeki Afganistan dolaylarına kadar uzandı. Bu büyük Oğuz göçü karşısında paniğe kapılan ve Oğuz halkının dağılacağından korkan Türkistan hanı, sözü dinlenir kerâmetli bir adam bulmak ve böylece göçü önlemek ümidiyle bir ziyafet düzenleyip, ülkesinin dört bir köşesindeki akil kişilerle kurultay toplamak üzere her tarafa ulaklar gönderdi. Sıra, Türkistan'da kerâmet ehli gerçek bir velînin olup olmadığını tespit etmek için yapılacak sınamaya gelmişti. Bunun için ortaya 12 metre uzunluğunda iki direk yere çakılıp, üzerinden kimin geçeceğini anlamak üzere uçlarından kalın bir iple birbirine bağlanmıştı. Ziyafete katılanların hiç birisi bu yükseklikten atlayamayınca Türkistan hanı çok üzüldü. Bunun üzerine bir Türkmen ulusu, Yesi denilen yerde Kendisine "Hoca Ahmed" denilen ermiş bir kişinin ortaya çıktığını, fakat etrafındaki halk, kerâmetine inanmayınca beddua edip iki Çavuldur beyi kardeşi köpek haline getirdiğini söylediler. Halkın şimdi bu yüzden panik halinde batıya göç etmekte olduğunu anlatarak, Türkistan'daki bu paniği Hoca Ahmed'in giderebileceğini müjdelediler. Bunun üzerine Hoca Ahmed, Türkistan hanının huzuruna getirildi. oniki metre yükseklikteki ipin üzerinden devesiyle atlayarak halkın önünde kerâmet gösterdi. Hanın kendisini sarayına davet etmesine rağmen, kabul etmeyerek, kendisine armağan olarak verilen Han'ın kızı ve diğer değerli armağanlarla birlikte Yesi'ye geri döndü. Armağanları Yesi'deki dergâhında bulunan mürîdlerine dağıttı. Hazret Sultan Yesevî, Han'ın kızını ise ergenlik yaşına geldiğinde yetim bir mürîdi ile evlendirdi."[62]

16. asrın sonları ile 17. asrın başlarında yaşayan Türkmen şairi Dânâ Ata olarak tanınan İhsan Baba Ebûlhanî'ye ait 24 kıtadan ibaret "Oğuznâme"de de sözkonusu konuya temas edildiği görülmektedir.

Dânâ Ata mahlâsı kullanan şairi Yesevî geleneğinin özel ismi olan 'Ata' ünvânını almasına bakılarak bir mutasavvıf şair olduğu kabul edilen Dânâ Ata'nın bugünkü Türkmenistan'daki Balkan dağı-

nın önceki adı Ebûlhan olduğu için Balkan bölgesinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Türkmenbaşı (Krasnovodsk) şehri yakınlarında birisi Küren dağı eteklerinde, diğeri ise Ulu Balkan dağı çevresinde olmak üzere iki ayrı yerinde de "Dânâ Ata" adı ile anılan kabristan bulunmaktadır.

Dânâ Ata hakkındaki bilgiler halk arasında anlatılan iki rivayet dayanır. Birinci rivayete göre: *"Dânâ Ata önceleri Balkan dağının çevrelerinde yaşamıştır. Bir gün, Gürgân çevresinde hayat şartlarının daha iyi olduğunu öğrenerek buraya göçüyor. Fakat yolda hastalanarak ölüyor."* İkinci rivayette ise daha başka bilgiler yer alır: *"Dânâ Ata'nın obasına Kalmuklar baskın yapar. Şair, baskıncılardan kurtulmak için Küren dağına doğru kaçar. Fakat baskıncılarca kovalanıp dağın eteğinde yakalanıp öldürülür. O'nun öldürüldüğü yer, halk arasında "Kan dökülen yer" olarak adlandırılır. Cesedi Balkan dağının eteğine getirilip defnedilir."*

Edebi manzum Oğuznâme geleneğinin ilk mütevazi örneğini kaleme alan Dânâ Ata'nın 17. asırda yaşamış olan bir Yesevî takipçisi olduğu hakkındaki rivayetlerden anlaşılır. Dânâ Ata'nın Yesevî'nin sûfî ideallerine sahip olduğundan şüphe edilemeyeceğini yazan Türkmenistan âlimlerinden Ahmet Bekmuratoğlu, Türkmen halkının kahramanlığına adanmış Oğuznâme'de, aradan beş yüzyıl geçtikten sonra Yesevî'yi anmasını bu manevî bağ ile ilgili görmektedir.

Dânâ Ata, Oğuznâme'sinde Oğuzlar hakkında daha önceden bilinen bazı bilgilerle birlikte yolunu takip ettiği sûfî mesleğinin önderi olan Ahmed Yesevî'yi de eserine dâhil etmiştir. Böylece bir taraftan Yesevî'ye atfedilen ve bir Türkmen boyunun kaderi ilgili tasarruf[63], halk nezdinde canlı olarak yaşatılırken, bir taraftan da Hazret Sultan Yesevî'nin yüce kişiliğine, kerâmet sahibi bir mürşîd oluşuna ustalıkla işaret edilmiştir. "Oğuz İli'ne duacı" bu ulu mürşîdin, Ahmed Yesevî'nin "Akman-Karaman" veya "Akbay-Karabay" adlı Oğuz'un Çavuldur boyunun beyleri ile olan bu ilginç ilişki konusunda, Türkmenistan'da halk arasında çok benzeri birçok rivayet hâlâ anlatılmaktadır.

Batı Türkmenistan'ın Mangışlak bölgesinde yaşayan Dânâ Ata'nın söz konusu Oğuznâmesi'nde Seyhun boylarındaki Oğuz

boyları ile Ahmed Yesevî arasında meydana gelen bir çatışma ve bu dayalı olarak şairin görüşleridir. Dânâ Ata'ya ait manzum Oğuznâme'nin bu mesele ile ilgili bölümü şu dörtlüklerden ibarettir:[64]

"Akman, Karaman uruşdı
Kör, nenen ne kurtlar keçdi
Oğuz ili zordan köçdi
Ol sür-ha sür bolganımız.

Özün kaldın yaman atga
Ömrünni berdin berbatga
Töhmet kıldın Hoca Ahmedge
Sen-sen yaman körgenimiz.

Sufıları asıl zatlıg
Pîrleri bar kerâmetlig
Hocası izzet-hörmetlig
İlge dua kılganımız.

Pîrdür dirler babamuznı
Nama içre rastdir sözni
İhsan Baba dirler bizni
Ebûl-handır ösgenimiz."

(***Türkiye Türkçesine Aktarım:***

"Akman, Karaman vuruştu
Gör, neler ne kurtlar geçdi
Oğuz ili zordan göçdü
Odur sür-ha sür olduğumuz.

Özün kaldın kötü adla
Ömrünü verdin berbata
Töhmet kıldın Hoca Ahmed'e
Sensin kötü gördüğümüz.

Sûfîleri asil zatlı
Pîrleri var kerâmetli

Hocası izzet-hürmetli
Yurda dua kıldığımız.

Pîrdir derler babamızı
Nâme içre doğru söyler sözü
İhsan Baba derler bizi
Ebûlhandır büyüdüğümüz.”)

Yukarıdaki mısralarda Akman-Karaman Türkmenleri ile Hoca Ahmed arasında yaşanan tarihi bir hadiseyi ele alarak, bu çekişme birlikte meydana gelen göç olayına değinen Dânâ Ata, bu Türkmen boyunun Ahmed Yesevî’ye haksızlık ettiğini, O’nu töhmet altında bıraktığını; aslında bu şahsiyetin (Ahmed Yesevî’nin) sûfîleri adaletli, pîrleri kerâmetli, pîri (= Yûsuf Hemedânî)nin izzetli-hürmetli ve yurda dua kılıcı bir mürşîd olduğunu vurgulamaktadır.

Türkistan’ın birbirinden çok uzak iki bölgesinde kayda giren –bugünün mantığı ile- inanılması güç olan bu rivayetler, Hazret Sultan Yesevî’nin Türkistan’ın doğusundan batısına bütün bölgelerinde nasıl bir şöhretin sahibi olduğunun kanıtı olarak değerlendirilmelidir.

Bugün Yesevî hürmetine günden güne gelişip büyüyen Yesi ile Savran kasabasının harabe halindeki kalıntıları anlayan için çok şey anlatır.

Fakr-nâme olarak tanınan ve Dîvân-ı Hikmet’in Kazan ve Taşkend baskılarında şiirlerden önce yer alan Fakr-nâme risâlesinin Ahmed Yesevî’ye ait olma ihtimalini güçlü gören Prof. Dr. Mahmud Es’ad Coşan, risale girişindeki satırları aktarır:

“Ammâ bilgil kim, bu risâleni kutbul-aktâb, server-i meşâyih, sultânül-evliyâ ve burhânül-etkıyâ, ferzend-i Han-ı Hazret-i Sultânü’l-Enbiyâ (s.a.v.) Hazretleri, Hazret-i Sultan Hâce Ahmed-i Yesevî andağ aytıbdurlar kim...”

“Bu satırları Ahmed Yesevî söyledi.” diye nakleden Coşan, bazı akademisyenlerin bu tür rivayetlerin tamamının uydurma olduğu şeklindeki toptancı hükümlerine karşı çıkar ve “Fakr-nâme Dîvân-ı Hikmet’in Kazan baskılarında var ama, oraya bir yerden gelmiş tabii... Durup dururken *“Ahmed Yesevî Hazretleri şöyle bu-*

yururlar." diye söze girmezler. *"Eski Dîvân-ı Hikmet'in elyazmalarında Fakr-nâme yok, o halde Yesevî'nin değildir, birisi uydurmuştur."* diyorlar. Ama, niye uydursun?.. Bir eseri uydururlar, birisine atfederler ama, bir sebep olması lâzım! Yâni ne diye uydursunlar Ahmed Yesevî'nin söylemediği bir şeyi?..." sorusunu sorar.

Bu bölümde Hazret Sultan Yesevî hakkında nakledilen rivayetlerin tamamının gerçekte sözkonusu olmayan uydurmalar olduğunu iddia edeceklere ben de Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan'ı izleyerek -bir de yeni bir soru ekleyerek- soruyorum: *"Bu Türk milletinin başka işi yok da, oturup bu akla ziyan rivayetleri uydurup yüzyıllardır da niçin nesilden nesile nakledip durmaktadır? Ne diye uydursunlar Ahmed Yesevî'nin söylemediği bir şeyi? Diyelim ki, uydurdular; neden Hazret Sultan Yesevî hakkında uydurdular da o zamanın hükümdârı için uydurmadılar meselâ, veya bir başkası için ? !...*

Yesevîlik ile ilgili toplantı ve yayınlarda Ahmed Yesevî eserleri konusunda *'arkeolojik bir buluntu'* üzerinde tartışan antik çağ arkeologları gibi konuşarak "tarihî kitab sayfalarında adetâ arkeolojik kazı" yapan akademisyenlerin tavrı da hep garibime gitmiştir. Hattâ, bazı akademisyenler, Yesevî ile ilgili konuları konuşurken –bilmem nedendir- konuyu öylesine karmaşık -ve anlaşılmaz- hale getirirler ki bu akademisyenleri dinlerken *"Acaba Ahmed Yesevî diye bir insan yeryüzünde gerçekten yaşamış mıydı? Yoksa o bir hayâl kahramanı mıydı? "* sorusu bile gelir aklınıza… Allah razı olsun, Emîr Timur, kabri üzerine diktirmiş tüm Asya'nın en görkemli anıtlarından birisini de; bu sorunun da en görkemli yanıtı olmuştur.

Yesevîlik İle İlgili Halk İnanışları

Türkistan ülkesinin -ve özellikle Seyhun havzasındaki- Türk sûfîlerinin başbuğu olan Ahmed Yesevî ile ilgili halk inanışları sadece bu menkıbelerle sınırlı kalmamış; asırlardır halkın davranışlarına yansıyan bazı adetlerin teşekkülünü sağlamıştır.

Kuzey'de İdil ve doğuda Seyhun havzası etrafında yerleşik Türkler arasında ve uçsuz bucaksız Türkistan bozkırlarında menkıbeleri anlatılan, kerâmetleri dile getirilen, hakkında birçok destanlar, medhiyeler, ilahîler söylenen Ahmed Yesevî'nin kabrini ziyaret etmek kutsal bir görev olarak kabul edilirdi.

Sovyet dönemindeki ateist baskılar sonucu Hacc ziyaretleri kesin olarak yasaklandığı için Hacc'a gitmesi mümkün olmayan bölge halkı bir teselli olarak kabul edilmiş olsa gerek Yesevî külliyesini iki kez ziyaretin bir hacc kadar sevap olacağı söylentisine tutunmuştur. Bu maksatla -Hacc ibadeti üzerindeki kısıtlama kalkmış olmasına rağmen- Yesevî türbesini uzaktan-yakından ziyarete gelerek –Hacc tavafına benzer bir şekilde- türbenin etrafında yedi kez dönen insanlara rastlamak mümkündür.

Bütün o sahada bu nüfuzu gösterecek birçok menkıbelere, Yesevî'nin mürîdlerine ait mezarlara rastlanır. Bir Rus seyyahının ifadesine göre Büyük Orda ve Orta-Orda'ya mensup Kazak Türkleri ve Kırgız Türkleri kışın öldükleri vakit, onları hemen gömmezler; cesedi bir keçe veya bir bez parçasına iyice sararak bir ağaca asarlar ve ilkbahar gelir-gelmez Yesi'ye götürerek Hazret Sultan Yesevî'nin kabri civarına gömerlerdi. Hattâ zenginler, daha hayatlarında türbe yakınında kabir yeri olarak, bir küçük toprak parçası satın alarak üzerine işaret koyarlar ve öldükleri zaman orada gömülmeyi vasiyet ederlerdi. Bugün türbe civarında yeni kabir yapılması yasaklanmış olduğu için bu adet artık uygulanamamaktadır.

Çocukları olmayan Kırgız-Kazak Türkleri de, çocukları olması dileğiyle türbeyi ziyarete gelerek büyük döküm kazanın yanında Hazret Sultan Yesevî ruhuna adaklar nezreder; adakları yerine geldiğinde de sözlerini tutarak getirdikleri hayvanları kurban ederek fakirlere yedirirlerdi.

Bugün de yeni evlenen genç çiftler düğünleri öncesinde mutlaka Hazret Sultan'ı ziyaret ile mutluluk ve sağlık dileklerinde bulunurlar.

Bugün hâlâ çeşitli Türkistan Cumhuriyetleri'nden akın akın gelen ziyaretçiler Hazret Sultan Yesevî kabrini yüzyıllardır eksilmeyen bir saygı ile ve huşu içerisinde ziyaret etmektedirler.

6. 'Ölmeden Önce Öl'mek : *"Yeraltında Yeşertilen Ebedi Hayat"*

Ahmed Yesevî'nin sünnet-i nebeviye olan bağlılığının derecesini gözler önüne seren bir rivayete göre Ahmed Yesevî, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in sünnetine bağlılığı sebebiyle altmışüç *-milâdi takvime göre altmışbir-* yaşına geldiğinde bir yeraltı mescidi kaz-

dırmış ve vefatına kadar bu mescidde ibadet ve riyâzet ile meşgul olarak adetâ *ölmeden önce ölüm*[65] deneyimi yaşamıştır. Yesi'deki dergâhının avlusuna açılan bir merdiven ve buna bağlı bir dehlizle ulaşılan bu halvethane yeryüzünden üç arşın derinlikte inşa edilmişti. Ahmed Yesevî'nin yer altında uzun süren bir halveti yaşadığı bu kutlu hücresinin kalıntıları bugün de muhafaza edilmektedir. Türkistan'da yaygın olan bir rivayete göre Hazret-i İlyâs (a.s.) ile Hazret-i Hızır (a.s.)'ın himmetleri sayesindedir ki yüzlerce yıldır bu halvethane hiçbir değişime uğramamıştır. Ahmed Yesevî vefat edinceye kadar bu yeraltı halvethanesinde dervîşlerine nasihat etmeğe; sûfîyâne, hikmetli şiirler yazdırmağa tek kelime ile manevî eğitime devam ettiği bilinmektedir.

Ahmed Yesevî, hikmetlerinin birçoğunda bu yer altı uzletine çekilmesine neden olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in altmışüç yaşında vefat ederek yer altına girişini ve bu yüzden kendisinin de yer üstünde Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'den daha fazla gezmekten hayâ etmesini göstermektedir. "Dîvân-ı Hikmet"te Ahmed Yesevî'nin yer altında uzlete çekilişini ve uzlet hayatı esnasında yaşadığı manevî halleri anlatan hikmetler önemli bir yer tutar. Esasen Dîvân-ı Hikmet'ten anlaşıldığına göre hikmetlerinin büyük bir kısmı da ilahî ilham ile bu mekânda Ahmed Yesevî'nin dilinden dökülmüş ve yanındaki dervîşler tarafından kağıt üzerine tesbit edilmiştir.

Ahmed Yesevî'nin altmışüç yaşında yeraltı çilehanesine girişinden sonraki hayatıyla ilgili somut bilgilere sadece Yesevî silsilesine mensub Safîyyüddîn Orun-Koylakî ve Sultan Ahmed Hazînî'nin eserlerinde rastlanır. Dîvân-ı Hikmet'teki birçok hikmet, bu yer altı çille-hanesine girişi, Hazret Sultan Yesevî'nin inziva gerekçelerini dervîşâne bir tarzda anlatımını içerir.

Ahmed Yesevî'nin yeraltında uzlete çekilişinin hangi tarihte olduğu hakkında net bir bilgi yoktur. Ahmed Yesevî'nin yeraltındaki bu uzlet ve halvet hayatının ne kadar süre ile devam ettiği de belli değildir. Fakat vefat tarihi olarak kabul edilen 1116 yılına kadar yaklaşık 10 yıl süreyle 'âhiret ehli', "kabir ehli' birisi gibi yeraltındaki çilehanesinde uzletini sürdürdüğü ve yetmişüç yaşında vefat ettiği araştırmacıların çoğunluğunun –şahsen de katıldığım- ortak kanaatidir. Ahmed Yesevî bazı zayıf rivayetlere göre ise yüzyirmi ya da yüzotuzüç yıl gibi uzun bir hayat yaşamış ve bu uzun hayatının 60–65 yılını yer altı çilehanesinden tamamlamıştır.

Hâzinî'nin, Cevâhirü'l-Ebrâr'da kaydettiğine göre Ahmed Yesevî bu yeraltı hücresinde, zikrettikçe dizleri göğüslerine sürtündüğünden her iki göğsünde de izler belirmişti ve bu nedenle Ahmed Yesevî'nin bir adı da "serhalka-ı sînerişân" (= sine yaralayanların başı) olarak kaydedilmiştir.[66]

Herhalde bu yeraltında uzlet hayatı öyle zannedildiği gibi uzun yıllarca sürmemiş, yer altı mescidinde rivayetlerde iddia edildiği gibi doksandokuz bin mürîd de toplanmamıştır. Bütün bu ifadeler, Ahmed Yesevî'nin, yaşadığı dönemdeki yaygın şöhretini gösteren kanıtlar olarak değerlendirilmelidir. Rivayetlerin verdiği ipuçlarının da işaret ettiği gibi, şeriat emirlerine riayeti hikmetlerinde açık seçik görülen Hazret Sultan Yesevî'nin hiç değilse Cum'a namazlarını kılmak için camii cemaatine katılmak üzere halvet hücresinden dışarıya çıktığı kolayca tahmin edilebilir. Rivayetlere göre Cum'a günleri, Hazret Sultan Yesevî'nin yer altı halvethanesinden çıkarak Cum'a namazına katılması sonrasında mescid avlusunda toplu halde icra edilen cehrî ve hararetli zikir meclisleri ikindi namazına kadar sürmekteydi. Bu şekilde bir bayram yerine dönen Yesi'de coşkulu zikir meclisi ardından Hazret Sultan Yesevî'yi ziyarete gelen binlerce ziyaretçiye Türkistan pilavı ikram edilirdi. 15. yüzyıl başlarından itibaren, bu pilav ikramına türbeye Emîr Timur tarafından armağan edilen ve dört ton su aldığı ifade edilen büyük dökme kazandan ziyaretçilere şerbet sunulması da eklenmiştir.

MENKIBE

"Ahmed Yesevî daha çocukluğundan beri Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in hiçbir sahih sünnetini yerine getirmekten geri kalmamıştı. Bu yüzden, altmışüç (milâdi: altmışbir) yaşına gelir gelmez, Hz. Rasûlullah (s.a.v.) o yaşta bu fâni dünyadan göçtükleri için, Hazret Sultan Yesevî de o sünneti de yerine getirmek niyeti ile kendi bedenini yer altına gizlemek istedi. Emri ile dervîşler, dergâhının bir tarafında merdivenle inilen bir kuyu kazdılar. Kuyunun dibinden bir yol açıp sonunda ham kerpiçten bir hücre yaptılar. Hazret-i İlyâs ve Hazret-i Hızır himmetleri de yardımcı olduğu için, yüzlerce yıldır bu çilehaneye hiçbir şey olmamıştır. Ahmed Yesevî, yer altı hücresinin ilerisinde kabir şeklinde bir yer ayırıp, kendisine mekân yaptı. Lahidi andıran o daracık yerde, zikrettikçe dizleri göğüslerine sürte sürte her iki göğsü de delinip yaralanmıştı. Bundan dolayı kendilerine "serhalka-i sînerişân" da derler. Ahmed Yesevî, bugün Yesi'de dolaşan rivayetlere göre yüzyirmi-yüzyirmibeş; diğer bir rivayete göre ise yüzotuzüç, yaşına kadar,

ömrünü o dar çilehanede, tıpkı ashâb-ı kubur (= kabir ehli) gibi, riyâzet, ibadet ve mücâhede ile geçirmiştir."

***

"Ahmed Yesevî'nin yeraltı çilehanesinde yaşarken gösterdiği kerâmetlere nihayet yoktur. Birgün "o sarâ-yı lahd gibi mâbed-i vahdet, fukara ve urefa bâtınlarında öyle bir tür ateş ve susuzluk bıraktı ki, meclistekiler bundan bî-karar oldular. Hakîm Ata'ya su tedariki tenbih olundu. Hakîm Ata kalkıp su tedarik edeceği esnada kulağına su sesi erişti. Hayretle dönüp baktı: Meclis ortası fırına -veyahut hamam külhanına- benzemiş, ayrı ayrı alevler her tarafı kaplamış, bütün arif ve fakirler o ateş içinde kebap oluyor. Hakîm Ata, mest ve müstağrak kalıp durdu. O esnada ansızın Ahmed Yesevî, elinde bir kadeh olduğu halde göründü. Kadehi ateşe daldırıp oradaki dervîşlere içirdi. O kadehten içmiş olan Hakîm Ata buyurdular ki: Baldan tatlı ve kardan soğuk idi. Meclistekilerin susuzluğu bu suretle zail olduktan sonra, Şeyhu'l-meşayih Ahmed Yesevî, mübarek avucunu o ateş üzerine indirdi. Derhal ateş ortadan kayboldu; lakin Allah'ın hikmetiyle, orada bir küp zuhura gelmiştir ki, Yesevîler arasında "hûm-i aşk" (= aşk küpü) derler ve onunla tefe'ül ederler. Eğer maksat hâsıl olacaksa, talibin eli ne kadar kısa olsa, onun dibine yetişir ve eline bir taş, bir çöp, hulasa böyle bir şey geçer; yok eğer maksat hâsıl olmayacaksa, talibin eli ne kadar uzun olsa dibine yetişemez."[67]

Halk arasında bugüne kadar yaşamakta olan menkıbelere göre, Ahmed Yesevî, Allah'a sığınıp, Hakk'a yakîn olmak niyetiyle terk-i dünya ettiği yeraltındaki bu halvethanede birçok manevî haller yaşanmıştır. Dîvân-ı Hikmet'te yer alan bir şiirde Hazret Sultan Yesevî, çilehanesinde yaşadıklarını dile getirirken bir sabah namazında Hz. Rasûlullah'ın ruhunun gelip imam olması ile birlikte sabah namazı kıldıklarını ifade eder. Tasavvuf literatüründe '*temessül*' adı verilen bu olağandışı zuhurâtın[68] başka mekân ve zamanlarda kaydedilmiş örneklerini tabakât kitablarında bulmak mümkündür.

Cevâhirü'l-Ebrâr müellifi Sultan Ahmed Hâzinî, kendisinin mürşîdi olan Yesevîyye şeyhi Seyyîd Mansûr Kaşıktıraş'tan naklen Hazret Sultan Yesevî'nin dünyadan göç etmesinden asırlar sonra tecelli eden diğer bir kerâmetini kaydetmiştir. Bu rivayet bugünkü Yesi'de de, ne Hazînî'den ne de mürşîdi Seyyîd Mansûr'dan haberi olan halk arasında aynı şekilde anlatılmaktadır:[69]

MENKIBE

"Seyyîd Mansûr Kaşıktıraş, ömrünün son yıllarında Türkistan'da Hazret Sultan Yesevî'nin yer altı halvethanesini gördüğü bir rüya üzerine ziyaret ettiğinde yeraltındaki uzlet hücresine de girmiş. Ahmed Yesevî'nin çilehanesini ilk kez gördüğü zaman, Pîr'inin bu çok sıkıntılı, daracık yerde yıllarca nasıl tahammül edip yaşadığına pek çok hayret etmiş, lakin birdenbire teveccüh kılıp murakıb olmuş, bakmış ki pek küçük zannettiği o çilehanenin bir ucu Doğu'da, diğer ucu Batı'da olarak uçsuz –bucaksız genişlikte olduğunu müşahede etmiştir. O zaman önceki düşüncesinin yanlışlığını anlamış ve bir defa daha iyice öğrenmiş ki Hakk Teâlâ, sevgili kullarına hiçbir zaman sıkıntı çektirmez; birkaç arşınlık daracık yeri bütün bu cihandan daha geniş kılabilir…"

Halvet odası, Emîr Timur tarafından bugünkü Türkistan (=Yesi) şehrinde Yesevî'nin şerefine yapılması emredilen ancak Timur'un vefatından sonra inşaatı tamamlanan Yesevî Külliyesi'nin güneybatı tarafında bulunuyordu. Kazakistan İlimler Akademisi 1972–1973 yıllarında Yesevî halvethanesinin bulunduğu yerin keşfi için arkeolojik kazılar yürütmüştür. Bu kazılarda elde edilen verilere göre Yesevî'nin zamanındaki küçük hücreye ilave olarak 14. asır sonlarında aynı yerde büyük bir halvethane kurulmuştur. Bu halvet binası içinde bir mescid, dört yatakhane, dört taharethane, bir anbar ve bir odunluk bulunmakta ve halvethanenin altında zikir için kullanılan bir yer altı odası yer almaktaydı. Bu tesbit, Yesevîyye tarîkatının 15. yüzyıl başına gelindiğinde halk içerisinde büyük bir yaygınlık kazandığının somur bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

"63 Yaş Toyu"

Dîvân-ı Hikmet'te yer alan "*altmışüçde girdim yere*" kelimelerini içeren hikmetlerin işaret ettiği üzere, Hazret Sultan Yesevî'nin altmışüç yaşına geldiğinde Hz. Rasûlullah'ın altmışüç yaşında vefat edip toprağa verilmesinden ilham ile yer altı hücresinde inzivaya çekilmesi Türkistan'da 'altmışüç yaş' ile ilgili bir geleneğin teşekkülüne yol açmıştır. Bu rivayet o kadar çok tekrarlanır ki, Dîvân-ı Hikmet okuyan herkes, kendisini bu gönül rızâsıyla yeraltına giriş olayı üzerinde düşünmek zorunda hisseder. Hattâ, Hazret Sultan Yesevî'nin bu inzivasının şeriata göre doğru olup olmadığı dahi tartışılmış, çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Hazret Sultan Yesevî'nin yeraltına çekilişini, dünya üzerindeki hayat ile ilgiyi kopartmak olarak değerlendirmek yanlıştır. Yesevî'nin yer altı hücresindeki hayatının oldukça uzun süreli olduğu hakkındaki rivayetler ve hikmetlerin büyük bir bölümünün yeraltındaki hücrede inziva esnasında söylenmiş ve kayda geçirilmiş olduğu hakkındaki bilgiler bu yeraltı hayatının tasavvufî eğitim ile ilgili aktivitelerin ve Yesevî'nin irşad misyonunun bir parçası haline getirildiğinin göstergesidir. Bütün elyazması ve basılı Dîvân-ı Hikmet'in baş kısmında yer alan uzun hikmetlerinin ana temasının Ahmed Yesevî'nin yeraltına girişi temasını işliyor olması da bunun bir kanıtıdır.

Yesevîlik geleneğinde dervîşlerin seyr ü sülûk sürecinin önemli bir parçası olan erbâin uygulamasında bile halvethânenin bir eğitim ocağı halinde işlev gördüğünü hatırladığımızda Yesevî tarzı sûfî eğitiminin sosyal niteliği ortaya çıkar. Budist geleneklerin, ya da hrıstiyan mistiklerinin dağ başlarında, ıssız mağara ve manastırlarda yaşadıkları ile geçici olarak –kırk günlüğüne- girilen bir uzlet sürecinin bile toplum ile iç içe yaşanması Türk Tasavvuf geleneğinin insana yönelik, aksiyoner ve toplumu kapsayıcı oluşunun farkını ortaya koyar. Bu yaklaşım genel anlamı ile İslâm'daki tasavvufî hayat ile diğer mistik geleneklerin temel yaklaşım farkını ve İslâm tasavvufunun eski rûhânî geleneklerden aşırıldığı iddialarının yersizliğini ortaya koyar.

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta bu altmışüç yaşın hicri takvime göre oluşudur. Bugün kullandığımız miladi takvim ile Hz. Rasûlullah (s.a.v.), altmışbir yıl yaşamıştır. Türkistan'da hicrî takvime göre altmışüç yaşına giren aksakallar, bu tarihî realiteye bakarak, bir ziyafet düzenleyip komşu ve akrabalarına bir davet verirler ve düzenlenen tören ile altmışüç yaşa girişlerini kutlarlar.

Burada kullanılan "kutlama" deyimini yanlış anlamamak gerekir; kutlama ile burada kastedilen, Allah'a kendisini bu ileri yaşa ulaştırdığı için şükr etmek ve bundan sonraki hayatında tamamen Allah'ın rızasını gözeterek yaşayacağını ilan etmektir. Hayatının son döneminde Hz. Rasûlullah sünnetine uygun yaşamakla şefaatine nail olunacağına inanç, bu geleneğin temelini teşkil eder. 63 yaşı toyunu veren aksakal bir yerde toplum önünde artık hayatını Hz. Rasûlullah sünnetinden hiç ayrılmamak üzere sürdürmeğe söz verdiğini taahhüt eder. Yapılan tören bu söz verişin tescilidir.

Komünizm dönemine kadar Türkistan'da bütün aksakalların yerine getirmeye çalıştığı bu tören, dinî her türlü uygulamanın yasaklandığı, "hurafe" ilan edilip suç olarak gösterildiği ağır baskı yıllarında, sadece gözden ırak köy ve obalarda yaşatılabilmiştir. Bugün ulaşılan özgürlük ortamında "altmışüç yaş toyu" törenlerinin de gün ışığına çıktığı ve bu kadim Yesevî geleneğinin yeniden dirildiği görülmektedir.

Geleneklerini yaşatan Türkistanlı bir ailenin çocuğu olarak Türkiye'de dünyaya gelen Prof. Dr. Orhan Kavuncu, atalarından tevârüs ettiği bu geleneği hayata geçirerek 2010 yılında düzenlediği "Altmışüç Yaş Toyu" ile bu güzel ve anlamlı töreni ülkemize taşımıştır. Büyük bir ilgi ile karşılanan bu törenin miladi takvim ile 61 yaşını dolduran bütün aksakallar tarafından bütün Türk yurtlarında gerçekleştirilmesi ne güzel olur…

Ahmed Yesevî'nin Şeb-i Ârus'unda Yaşananlar

Dîvân-ı Hikmet'in İstanbul'da bulunan bir yazma nüshasında Ahmed Yesevî'nin ölüm anından yaşananlar yazmanın baş kısmındaki mensûr mukaddimede kaydedilmiştir.[70] Nâdirhan Hasan tarafından ilim dünyasına tanıtıldığı üzere "Hikmet-i Hoca Ahmed Yesevî" diye başlayan 1887 yılında istinsah edilmiş 168 varaklık bu yazma eserin mensûr mukaddimesinde Ahmed Yesevî'nin yeraltı çilehanesine çekildikten sonra da mürîdlerin tasavvufî eğitimleri ve seyr ü sülûkları ile ilgilendiği belirtilmektedir.

Mukaddimede yer verilen en önemli konu ise, Yesevî yolunun müntesiblerinden Hoca Nimetullah tarafından beyan edilen, şimdiye kadar başka hiçbir kaynakta bulunmayan Hazret Sultan Yesevî'nin vefatı hakkındaki menkıbedir. Manzum şekli ise yazma nüshada hikmetlerin sonunda yer alan bu menkıbe şöyledir:

MENKIBE

"Ahmed Yesevî, bir gün sabah namazından sonra dostlarına: "İmdi menga hayat eyyâmidin âhiri fursatdur. Sizler musibetim üçün nevhâ ve zâri kılmanglar!" (= Şimdi bana hayat günlerinden sonraki fırsattır. Sizler ölümüm için feryâd ve figân eylemeyin…) dedi. Bundan sonra Abdul-Hâlık'a: "Siz yuvun!" (= Siz yıkayın), yeğeni ve mürîdi Sûfî Muhammed Dânîşmend'e ise: "Siz suv kuyun!" (= Siz su dökün) diye talimat verdi. Sonra Ahmed Yesevî, zikirle meşgul olurken, geri kalan dervîşlere; bir küp getirmelerini ve su ile doldurduktan sonra da küpü kırmalarını emretti. Dervîşler, Hazret Sultan Yesevî'nin dediklerini aynen yaptılar; küpe su dol-

durduktan sonra onu kırdılar. Birden gördüler ki küp içindeki su, donarak cam gibi bir buz kütlesi olmuş. Onlar bu duruma hayret ile bakarken Ahmed Yesevî'nin temiz ruhu gökyüzü cennetine yükseldi…"

***

Ahmed Yesevî'nin vefat tarihi olarak kabul edilen 1166 yılı hakkındaki net olarak ortaya konulması, Yesi'ye dönüş tarihi ile yakından ilgilidir. Ahmed Yesevî'nin Yesi'ye dönüşünün hangi tarihe rastladığına dair bile kesin bilgimiz yoksa da, Abdullah Berakî'nin vefatı (1161) sonrasında olduğu tahmin edilebilir. Hazret Sultan Yesevî, 1161 yılından sonra Yesi'ye döndü ise atayurduna dönüşü sonrasında uzun süre yaşamayıp, yaklaşık on sene içerisinde öldüğüne hükmetmek gerekir. Çünkü ölümü, Hazret Sultan Yesevî'nin ölüm tarihi, muhtelif menâkıb ve tabakât kitaplarının ortak verilerine göre, H. 562 (M. 1166)'dir.

Elde bulunan tarihî belgeler ile menkıbevî rivayetler karşılaştırıldığında, ya Ahmed Yesevî'nin yüzyirmi sene veya daha uzun bir ömür sürdürdüğü hakkındaki menkıbelerin doğru olmadığına veya 1166 olarak kaydedilen ölüm tarihinin yanlışlığına hükmetmek zorunlu hale gelir. Ahmed Yesevî'nin 120 yıl yaşayıp 1166 tarihinde vefat ettiği kabul edilse doğum tarihini 1046 yılına kadar indirmek gerekir ki, bu tarihen imkânsızdır. Eğer şifahî rivayetlere dayanılarak 1166 yılında yeraltına hücresine çekilip burada altmış yıldan fazla yaşadığı doğru kabul edilirse, Hazret Sultan'ın ölüm tarihini 13. yüzyıl başlarına, 1226 yılına kadar götürmek gerekir ki, bunun da mümkün olmadığı açıktır. Bütün bu tarihî verilere dayanılarak, Ahmed Yesevî'nin H. 562 (M. 1166)'da öldüğü kabul edilmelidir. Ahmed Yesevî, vefatından sonra dinî aktivitesinin merkezi olan ve hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Yesi şehrinde bulunan dergâhının bahçesinde defnedilmiş ve üzerine mütevazi bir kabir inşa edilmiştir. Hazret Sultan Yesevî'nin vefatından asırlar sonra bu küçük makâmın yerinde Emîr Timur tarafından bugün bütün Asya'nın en görkemli anıt-mezarı olan Yesevî Külliyesi inşa edilecektir.

7. Türkistan'da Tutuşturulan Yesevî Ocağı: *"Ocağımız Sönmesin…"*

Yesevî yolunun esasları hakkındaki temel bilgileri içeren eşsiz eserlerin yazarı olan Sultan Ahmed Hazînî'ye göre *"Türk şeyhleri eşiğinin kulu, zamanın şeyhlerinin önderi ve öncüsü, özellikle de Mâverâünnehir, Türkistan bölgesinin pîri"* olan Hazret Sultan

Yesevî'nin kurduğu Yesevîyye yolu kıyamete kadar bâki kalacaktır. Hazînî, bu bekâ mazhâriyetini *"Miraç hırkası giyerek geldiğinden ötürü tarîkatı kıyamete dek geçerli olacaktır."* sözleriyle izah etmeğe çalışır. Hazîni'nin tarifine göre[71] *"Ahmed Yesevî, temiz Hanefî mezhebinde, meşrebi ise arı ve durudur. Tarîkat yolu da kusursuz ve talibler için her yönden yeterlidir. Tekkesinden her biri yeryüzünde bilgisi ile tanınmış birçok ulu şahsiyet, silsilesinden ise erler eri binlerce maneviyat ulusu yetişmiştir. Doksandokuz bin mürîd, Hazret Sultan Yesevî'nin kutub olduğunu kabul etmiştir."*

Hazînî'nin bu övgü dolu sözlerini herhangi bir tarîkata mensub olan dervîşin mürşîdi hakkındaki övgüleri olarak değerlendirmek mümkün ise de Yesevîlik yolunu yaşatan ve Hazret Sultan Yesevî'nin mesajlarının günümüze ulaşmasını sağlayan haleflerinin asırları aşan gayretini gözönüne aldığımızda hakkını teslim etmek gerekir. Hazret Sultan Yesevî'nin Türkistan'ın en etkin mürşîdi konumunu kazanmasında Hz. Hızır (a.s.)'ın aşağıda verilen duâsı ve müjdesinin etkili olduğuna inanılır:

MENKIBE

"Hâce Ahmed Yesevî'nin atası İbrâhim Şeyh'in Ebû Mûsâ adlı bir ashâbı var idi. Ebû Mûsâ Hâce on beş yıl İbrâhim Şeyhin hizmetinde halvet kıldı, İbrâhim Şeyh, Ebû Mûsâ Hâce'ye Hızır (a.s.) işareti ile "Yesi ilinde sofra tut!" diye izin verdiler. Kırk üç yıl Yesi ilinde sofra tuttular, kırk yıl Hızır (a.s.) ile sohbet etti.

O vakitte Yesevî Ahmed Hâce yirmi yaşında idi. Hızır (a.s.) dedi ki, "Ey Hâce Ahmed Yesevî, elini bize ver!" Ahmed Yesevî ellerini Hızır (a.s.)'a verdiler.

Hızr Ata (a.s.) ellerini alıp dediler ki:"Yüz yirmi yıl ömrünüz olsun. Ve yine pek çok mürîdli ulu şeyh olacaksınız."

Ahmed Yesevî, Sayram vilâyetinden gelip Yesi ilinde yerleşip yüz yıl şeyhlik kıldı.

Ahmed Yesevî, sabah namazının sünnetini Yesi'de, farzını Kâ'be'de kılar idi. Ve yine cuma namazını hem Yesi'de, hem de Hızır (a.s.) ile Kâ'be'de kılar idiler, ayrıca Sayram'da da kılar idiler, bayram namazını da aynı şekilde…"

Yesevîlik ile ilgili diğer kaynaklarda da Ahmed Yesevî'nin manevî yetkinliğini kanıtlamak üzere **"***doksandokuzbin halîfe yetiştirdi***"**ği, **"***sohbetlerine onbinlerce âlim ve velînin katıldı***"**ğı gibi

abartılı ifadelere rastlanmaktadır. Bu rivayetlerin ilk tarihî kaynağı olarak değerlendirilmesi mümkün olan Hüsâmeddîn Sığnâkî'nin 'Yesevî Menâkıbnâmesi'nde bu abartılı unsurlar şu şekilde nakledilmektedir:

MENKIBE

"...Biliniz ki, Şeyh Ahmed Yesevî, yüzyetmiş kâmil ve mükemmil pîre hizmet edip icâzet, tarîkat ruhsatı ve talîmât almıştı. Onların herbirinden hırka giymiş; ayrıca cehrî zikir, semâ ve raks izni almışlardı. Uzun ömr-i şerîfleri yüzotuz ya da yüzyirmialtı sene idi. Avcılıkta kullanılan hayvanlardan doğan kuşları ve köpekleri vardı. Yetmişüç ilimde ders verirlerdi. Kâ'be-i muazzama'da otuz sene medresede şer-i şerîfe muvâfık, istikâmet üzere bulundular. Kırk sene Kalenderîler ile seyâhat edip, ricâlu'l-gaybdan abdâllar, evtâd, Hızır (a.s.) ve İlyâs (a.s.) ile arkadaşlık ettiler. Kendilerini Hızır (a.s.) terbiye etti.

Hâce Ahmed'in sohbetinde 22.000 müftü, 60.000 Seyyîdzâde, 10.000 Hârezmli İmamzâde, 10.000 âlim, 90.000 velî, 8.000 abdâl[72] *ve 12.000 avcı (cânver-endâz) vardı. Nakledilir ki, bir gecede Hâce Ahmed'e 90 devlet yöneticisi, emîr geldi. Herbirinin yanında 13.000 kişi vardı ve Hâce Ahmed'e bîat edip aynı gecede hepsi velî ve kâmil oldular.*

Ahmed Yesevî'nin dünyanın dört tarafından gelmiş doksandokuz bin mürîdi vardı. Diğer bir rivayete göre, 12.000 "Velâyet-meâb, kerâmât-iktisâb, kâmil, mükemmel ashâb-ı suffası vardı ki, huzurundan ayrılmazlardı."

Bu binlerce insanı işaret eden rakamların birer sayım sonucu olmayıp sayıca çokluğu ifade için kullanıldıkları bellidir. Türkistan'ı ziyaret eden gezginlerin, çeşitli yüzyıllarda Yesevî dergâhı ile ilgili anlatımlarında özellikle bayram, kandil, Cum'a gibi özel günlerde binlerce insanın katıldığı törenlerden bahsedilmiş olması Yesevî tarîkatının Türkistan'daki derin nüfuzu yönünden bu rivayetlerden daha güçlü kanıtlardır.

Türkistan'da Arslan Baba himmeti ve Yûsuf Hemedânî irşadı ile tutuşturulan Yesevî ocağının közlerini bugüne kadar söndürmeden taşıyarak Türklüğün manevî hazinesini zenginleştiren Yesevî dervîşleri, kitabımızın ikinci bölümünü teşkil edecektir.

Birinci Bölüm/ Notlar ve Açıklamalar

[1] **Post / Post-nişîn :** Farsça post, birşeyin derisi anlamına gelir; Türkçede kuzu, koyun, dana vb.nin yüzülen ve tabaklanıp yere serilen, üstüne oturulan tüylü derisine post, posteki denir. Tasavvuf ehli arasında *"Post"*, makâm anlamına gelir. Şeyhin oturduğu post, tarîkat pîrinin makâmı olup şeyh posta oturmakla pîri temsil etmiş olur. *"Post-nişîn"*, yani postta oturan, o tekkenin şeyhi olmak anlamını taşır.

[2] Orun-Koylakî Safiyyüddin, *Neseb-nâme* (Haz. A.K. Müminov, Z.Z. Candarbekov), Türkistan 1992. s.40-42.

[3] Carmuhammed-Ulı Muhammed Rahim, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve Onun Bilinmeyen "Risale" Adlı Eserinin İlmî Değeri", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992, s.13–14.

[4] Eraslan Kemal, Neseb-nâme, Yesevî yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 57-64.

[5] Kur'an-ı Kerîm, Enbiya sûresi, 21:107, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.328.

[6] **Seyyîd Battal Gâzi** (674–740) : Adı dilden dile, Orta Asya'dan Endülüs'e kadar uzanan topraklara yayılmış olan ünü kuşaktan kuşağa yayılan halk kahramanı Seyyîd Battal Gâzi'nin kimliği, ailesi ve soykütüğü hakkında net bir bilgi yoktur. 674–740 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Seyyîd Battal Gâzi'nin Asıl adının Câfer ya da Abdullah olduğu sanılıyor. Battal adını gazâlarda yiğitlik ve cesaret sergilemesi, Gâzi unvanını ise gösterdiği kahramanlıklardan aldığı tahmin edilir. Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in soyundan geldiğine ve silsilesinin Hz. Ali'ye ulaştığına ve bu nedenle 'Seyyîd' ismini almış olduğuna inanılır. Prof. Dr. Mükrimin Halil Yinanç'ın 1940'lı yıllarda Almanya'da bulduğu bir Neseb-nâme'de Battal Gâzi'nin soy kütüğünün Hz. Hüseyin (r.a.)'e ulaştığı görülmektedir. Babasının Malatya emiri Hüseyin Gâzi olduğu ve 680 yılında annesi Saide Hatun, eşi Zeynep Hanım ve iki oğlunun kabirlerinin bulunduğu Malatya'da doğduğu kabul edilir. Battal Gâzi'nin Abdullah Ebül Hüseyin el Entaki isminde bir tarihi kişilik olup el-Battal (kahraman) ismi olmayıp bir övünç unvanı olarak kendisine verilmiş bir ünvân-

dır. Taberi gibi bazı tarihçilere göre ise asıl adı Amr ya da Umer olup Antakyalı -veya Şamlı-dır. Bazıları ise Emevîlerin azatlı kölesi olduğunu çalışkanlığı ve kahramanlığı sayesinde komutanlığa, hattâ Misis şehri valiliğine kadar yükseldiğini kabul eder.

Tarihî kaynaklarda hakkında pek çok menkıbe rivayet edilen Seyyîd Battal Gâzi'nin müslüman Arap ordularının Bizans, Anadolu seferlerine ve İstanbul kuşatmasına katılıp birçok kahramanlıklar gösterdiğine inanılır. Bir rivayette Kız Kulesi'ne baskın yaparak kulede saklanan hazinelerle ve gönlünü kaptırdığı tekfurun kızını kaçırdığı anlatılır. Eskişehir'in Seyit Gâzi ilçesindeki türbesinde kabri yanıbaşında bulunan kral kızı Elenora'ya ait kabir bu rivayetle ilgili olmalıdır.

740 yılında Arap ordularıyla Bizanslılar arasında yapılan Akrenion (Afyon) savaşına katıldığı, bu savaş esnasında yaralanarak Afyon veya bugünkü SeyitGâzi yakınlarında Mesih Kalesi önünde yapılan çarpışmada bugün ismini taşıyan tekkenin birkaç mil güneyinde şehîd olduğu kabul edilir. İslâm tarihçileri yanında Bizans tarihçisi Confessor Theophones de Chronographia adlı eserinde Battal Gâzi ve Melik Gâzi'nin 20 bin kişilik bir kuvvetle Akrenion(Afyon) yakınlarında III. Leon ve Konstantin komutasındaki Bizans ordusu ile çarpışmakta olan İslâm ordusunun yardımına geldiklerini; çok şiddetli geçen çarpışmada her iki tarafın da büyük kayıplar verdiğini yazar. İslâm ordusu Symnada (Şuhut)'ya çekilirken Battal Gâzi de yaralı olarak III. Leon'a esir düşer. Theophones'e göre Battal Gâzi, esir olarak götürülürken yolda ölünce vasiyeti doğrultusunda Akrenion'a yaklaşık 100 km. uzaklıkta Seyit Gâzi'deki Üçler Tepesi'ne gömülmüştür. Seyyîd Battal Gâzi'nin bugünkü Seyit Gâzi'deki makâmından başka Malatya ve Kayseri'de de makâmları bulunmaktadır.

Türkler arasında 'Battal Gâzi', 'Seyyîd Battal' ve 'Seyyîd Battal Gâzi' adlarıyla bilinen hayatı söylencelerle zenginleştirilmiş bu halk kahramanının Arap kökenli olduğu kesindir. Emevî döneminin bir Arap komutanı olmasına rağmen Araplığı unutularak zaman içinde bir Türk kahramanı olarak anılmaya başlanmıştır. Bazı kaynaklara göre Bizans'a yapılan bir akında şehit düşen babası Hüseyin Gâzi'nin Ankara'daki kendi adıyla anılan Hüseyin Gâzi tepesindeki türbesi de bölgesinin en ünlü ziyaret yerlerinden birisidir.

Seyyîd Battal Gâzi Külliyesi'nin yapımına Selçuklu döneminde başlanmış. Söylenceye göre Battal Gâzi'nin kabri ölümünden yıllar sonra bir kalb gözü açık bir çoban tarafından bulunmuştur. Şimdi türbesi külliyenin içinde bulunan (Kutluca) Çoban Baba koyunlarını otlatırken bir kerâmet sonucu makâmını keşfetmiştir. Selçuklu Sultanı 1. Alaeddin Keykubat'ın annesi Ümmühan Hatun (Valide Sultan) 1207-1208 yıllarında Battal Gâzi'nin kabri üzerine türbe ve yanına da bir cami inşa ettirmiştir. Ümmühan Hatun da vasiyeti uyarınca buraya gömülmüştür. Battal Gâzi'nin tam 8,5 metre uzunluğundaki görkemli kabrinin hemen yanında kral kızı Elenora medfûndur. Çoban Baba, Ümmühan Hatun ve Ayni Ana külliyedeki diğer ismi bilinen kabirlerdir.

Seyyîd Battal Gâzi'yi pîri olarak kabul eden Hacı Bektaş'ın Kurban Bayramı törenlerini dervîşleriyle burada geçirdiği, ayinlere katıldığı Velâyet-nâme'sinde anlatılır. 16. yüzyılda Kalenderî merkezi olmaktan çıkan külliye bir Bektaşi Tekkesi'ne dönüşmüştür. Osmanlı döneminde 1511–1517 yıllarında, külliye günümüzdeki durumunu alarak, dergâh, medrese, aşevi, fırın gibi binaların eklenmesi ile imar edilmiştir. Seyyîd Battal Gâzi Külliyesi bir iç avlu etrafına dizilmiş yapılardan oluşur. Külliyenin merkezinde Battal Gâzi türbesi ve camii bulunur.

Seyit Gâzi yakınındaki Arslanbeyli köyünde 15. yüzyılda yaşadığı ve bir Kalenderî dervîşi olduğu kabul edilen Sultan Şücaeddin Velî'nin türbesi vardır. Sultan Şücaeddin Velî'nin, oniki imamlar neslinden İmam Rıza'nın torunu olduğu kabul edilir. Rivayetlerde Şücaeddin Velî'nin dergâhında 200-300 Abdâlı olduğu, ünlü Gâzileri kendisine mürîd edindiği anlatılır. Şücaeddin Velî mürîdleri 15. yüzyılda Anadolu ve Balkanlarda 'Üryan Şücailer' adıyla ünlenmiş olup Evliya Çelebi'nin Yesevî dergâhıyla ilişkili olduğunu naklettiği Bulgaristan'daki Demir Baba, Otman Baba, Musa Baba, Akyazılı Sultan ve mürîdlerinin de bu taifeden olduğu rivayet edilir. *(Bkz. Yesevî Vârisleri)*

[7] **Kusem ibn Abbâs** (? – 676) : Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'in amcası Hazreti Abbâs (r.a.) ile Hazreti Hatice'den (r.a.) sonra müslüman olan ilk kadın sahabe Ümmü'l-Fazl Lübabe bint Haris el-Hilaliyye (r.a.)'in oğludur. Ayrıca, Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'in hanımlarından olan Meymune (r.a.) ile kardeştir. Künyesi Kusem bin

Abbâs bin Abdul-Muttalib el-Haşimi şeklindedir. Babası ve kardeşleri ile birlikte Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in duasına nail olmuştur. Dört halîfe dönemi ve Emevîlerin ilk yıllarında yaşamıştır. Hazreti Ali (r.a.) zamanında Mekke valiliğinde bulunmuştur. Orta Asya'ya gidip İslâmiyet'i tebliğ edenlerin ilklerindendir. Semerkand yakınlarında bulunan türbesi günümüze kadar bir ziyaretgâh olma özelliğini devam ettirmektedir. Kusem, aynı zamanda Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in isimlerinden biri olup, "her hayrı kendinde toplayan" anlamına gelmektedir. Hz. Hüseyin (r.a.) ile süt kardeşi olan Kusem'in çocukluğu ve ilk hayatı ile ilgili fazla bir bilgi yoktur. Bu sebepten dolayı doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kaynakların çoğunda kendisi ile ilgili iki ayrı bilgi yer almaktadır. Birincisi; çocuklar arasında oynayan Kusem (r.a.) ve Câfer-i Tayyar'ın oğlu Abdullah (r.a.)'ı gören Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'in bu iki çocuğu bindiği hayvanının terkisine bindirmesidir. İkincisi; Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'in, amcası Hazreti Abbâs ile çocukları için yaptığı duanın aktarılmasıdır. Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'in vefatında hazır bulunan Kusem, cenazenin yıkanmasında, daha sonra kabrine konulmasında yardımcı oldu, kabirden de en son kendisi çıktı. Dolayısıyla Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'e dokunan en son kişi oldu. Kusem'in babası Hazreti Abbâs (r.a.)'tan rivayet edilen bir hadiste Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'in amcası ve dört oğlu için yaptığı dua yer almaktadır. Hazreti Abbâs (r.a.) ve oğulları Abdullah, Ubeydullah, Fazl ve Kusem'i mülâet (bir örtü adı) denilen bir perde altına alarak üzerlerini örttü ve "Ya Rab, bu benim amcam ve babamın öz kardeşidir. Bunlar da onun çocuklarıdır. Onları bu perdeyle örttüğüm gibi, sen de onları Cehennemden öylece koru!" mealinde duada bulundu. Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'in bu duasına evin damı, kapısı ve duvarları "amin, amin" diyerek iştirak ettiler. Kusem, yaşının küçük olması itibariyle Dört Halîfe dönemini ve Emevîlerin ilk yıllarını görüp yaşadı. Ancak, ilk üç halîfe döneminde herhangi bir resmi vazifede bulunmadığı tahmin edilmektedir. Sadece Hazreti Ali (r.a.)'in halîfeliğinin son yıllarında görev aldığı ve Hazreti Ali'nin vefatına kadar Mekke valiliği yaptığı görülmektedir. Medine valiliğinde de bulunduğu ifade edilmekle birlikte, kesin bilgi mevcut değildir. Ancak, Mekke valiliği dışında hac emirliğinde de bulundu ve kendisine havale edilen konularda fetva verdi. Yezid bin Şecre'nin Emevîler tarafından hac emiri olarak atanmasına karşı çıkan Kusem, bu şa-

hıs yerine başkasının atanmasını istedi. Emevîler, bunun üzerine Mekke'ye üç bin kişilik bir kuvvet yolladılar. Herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Mekke'ye girdiler. Emevî birliklerine karşı isteğinde ısrar etti ve söz konusu şahıs yerine başka birinin tayinini tekrarladı. Daha sonra hac emirliği görevine Şeybe bin Osman getirildi.Kusem (r.a.), Muaviye döneminde Horasan üzerine yapılan seferlere katıldı. Said bin Osman'ın komutanlığını yaptığı kuvvetlerle birlikte Horasan etrafındaki bazı fetihlerde bulundu. Burada yapılan savaşlarda büyük bir kahramanlık gösterdi. Bu başarısı ve cesareti karşısında kendisine fazla ganimet malı tahsis edilmesi teklifini kabul etmedi. Elde edilen ganimetlerin beşe bölünüp diğerlerine dağıtıldıktan sonra kendisine verilmesini söyledi. Daha sonra Semerkand üzerine yapılan sefere de katıldı ve burada şehit düştü.Orta Asya'ya gidip İslâm'ı tebliğ edenlerin ilklerinden olan Kusem'in bu bölge için apayrı bir yeri vardır. Vefatına yakın yıllarda bu bölgeye yapılan seferlerde bulunduğu gibi tebliğ vazifesini de ifa etti. Halk arasında anlatılanlara göre savaşta şehit düşmedi. Kendisini öldürmek isteyenlerin elinden kurtularak önünde açılan bir kayanın içine girdi. Daha sonra kendisine açılan kapı kapandı. Vefatının üzerinden dört asır geçtikten sonra kendisi için bir mezar yapıldı. Efrasiyab tepelerinin güney yamacında bulunan türbe Ab-ı Meşhed çayının yanında yer almaktadır. Daha sonra buraya devlet büyüklerinin ve ileri gelenlerinin de defnedilmesi ile birlikte bir mezarlık halini aldı. Akabinde burası önemli bir ziyaretgâha dönüştü. Yerli halk buranın ziyaret edilmesine büyük önem verdi. Ayrıca, halk arasında Kusem'in adı, yaşayan sultan anlamına gelen "Şah-ı Zinde" olarak anılmaya başlandı. Bu şekilde anılmasının da sebebi, ibadetini yaptığı sırada saldırıya uğramasına karşılık, mucizevi bir tarza ortadan kaybolması ve halk tarafından ölmediğine inanılmasıdır. Hz. Kusem ibn Abbâs (r.a.) için yapılan türbe, bir cazibe merkezi haline geldi. Burada kurulan Türk devletlerinin yöneticileri büyük önem vererek imar etti. Türkistan'ın ilk medresesi burada kuruldu. Önlerine çıkan her şeyi yerle bir edip ilerleyen Moğolların istilâsından Semerkand da nasibini aldı ve o zamana kadar yapılan ne varsa tahrip edildi. Ancak, aynı Moğollar, Kusem'in türbesinin bulunduğu Şah-ı Zinde bölgesine, başlarına bir bela gelir korkusuyla dokunmadılar. Günümüzde Özbekistan'ın Semerkand şehrindeki Şah-ı Zinde kabristanı hâlâ önemini korumakta ve saygı ile ziyaret

edilmektedir. Kusem'in en önemli özelliklerinin başında Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'e benzerliği gelir. Bu özelliğinden dolayı büyük bir sevgi ve alakaya mazhar oldu. Babası kendisine büyük bir sevgi ve alaka gösterdi. Kendisini severken de "Üstünlük ve seçkinliğin yüce sahibi Rasûlullah'a benzeyen Kusem" şeklinde iltifatta bulundu. Ayrıca takva ve fazilet sahibi mübarek bir insan olarak dikkatleri üzerine çekti. Bizzat Rasûlullah Efendimiz (s.a.v.)'den hadis rivayet ettiği gibi, diğer Sahabelerden de rivayetlerde bulundu.

[8] **Himmet :** Bir işin üstüne iyice düşmek, bir işe sarılmak ve lütuf, kerem ve ihsanda bulunmak anlamlarında arabça bir sözdür.

[9] **Kutb (kutub) :** Mil, uç anlamlarına gelen arabça bir sözcüktür; Türkçe'de "Kutup" tarzında söylenir. Tasavvufta, âlemde Tanrı irâdesini temsil eden ve erenlerin en ulusu olan; Tanrı adına kâinatta tasarruf sahibi bulunan zattır, Kutb ve kutublar kutbu anlamına *"Kutbü'l-Aktâb"* derler. Kutub vefat edince, en yakın olan iki imâmdan biri, Tanrı tarafından kutubluğa tâyin edilir ve erenlerin sayıları, birer derece aşağıdakilerden biri, bir derece yükseltilerek tamamlanır.

[10] **Alevî :** Alî'ye mensup anlamına gelen bu söz, hem Hazret-i Alî soyundan gelen, hem de Hazret-i Alî taraftarı olan, Hazret-i Alî'nin yolunda giden anlamına gelir.

[11] **Hızır:** Yeşil anlamına gelen ve aslı Hızr olan bu kelime, Türkçede Hızır tarzında söylenir; Mûsâ Peygamber (a.s.) ile çağdaş bir peygamber veya erenin adıdır. Üstüne oturduğu kuru otlar, yeşerdiğinden bu adla anılmıştır. Ayağını bastığı yerlerdeki otlar da yeşerirmiş. "Âb-ı Hayat (= bengisu)" denen ve içeni ebedî hayata kavuşturan suyu, İlyâs (a.s) adlı başka bir Peygamber'le beraber bulup içmiş olduğundan kıyâmete dek ikisi de sağ kalacaktır. Hızır, karada bunalan kullara, İlyâs, denizde yardıma muhtaç olanlara yardım eder. Tasavvufta, erenlerin en ulusu olan "Kutub"a 'vaktin Hızır'ı' da denir.

[12] **Hâl :** İnsanın bulunduğu, fakat zamandan zamana da değişen, durum. Tasavvufta varılan manevî duruma da "Hâl" denir; bu duruma ulaşan manevî yolcu, hâlini kendisine mal edinirse o zaman "Makâm (= Durak)" adı verilir.

[13] **Ledün :** "Ledün", yan, kat anlamında Arabça bir sözcüktür.

Kurân-ı Kerîm'in 18. Kehf sûresinin 65. âyetinde, Mûsâ peygamber (a.s.)'ın, kendisine Tanrı katından bilgi verilen birisi (= Hızr a.s.) ile buluştuğu anlatılır. Bu yüzden okunmadan, bellenmeden elde edilen ilâhî bilgiye de "*ledünnî bilgi*" , "*İlm-i Ledün*" (= Ledün bilgisi) denmiştir. Bir işin gizli nedenleri, "*Ledünnîyyât*" diye anılmıştır.

[14] **Meşreb :** Huy, zevk ve âdet anlamını verir. Meselâ bir kimse hakkında, "meşrebi geniş" denirse, herşeyi sindirir, hoş görür, darılmaz anlamı anlaşılır. Meselâ, "zâhidâne meşrepli", din hükümlerinde zühd sahibi, takvâya uygun hareket eder anlamındadır. Meşreb, insanın yaratılışındaki huyu ile ilgilidir ve yaratılıştaki eğilim, kişi ne kadar değişirse değişsin, gizli kalır ve birgün, gene baş gösterir.

[15] Hasan Nâdirhan, Arslan Baba ve Ahmed Yesevî, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 24 [2009/2], s.1-10.

[16] **Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr:** Yesevîyye şeyhi ve şair Sultan Ahmed Hazînî tarafından Yesevîyye kültürünü Osmanlı ülkesinde ve bilhassa Osmanlı Sultanı III. Murad'a tanıtmak için 1593'te büyük kısmı Türkçe, son kısmı ise Farsça olarak yazılan eserin tesbit edilen tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İlim çevrelerine ilk kez 1918 yılında yayımladığı Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı kapsamlı eserinde Prof. Dr. M. Fuad Köprülü tarafından tanıtılan "Yesevî Menâkıbnâmesi" olarak adlandırılabilecek bu nadide eserin transkripsiyonu ve tercemesi Prof. Dr. Cihan Okuyucu tarafından yayına hazırlanarak 1995 yılında Kayseri'de yayınlanmıştır.

[17] **Menbâ'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr :** Hazînî tarafından Cevâhirü'l-Ebrâr'dan yedi yıl önce, 1586'da Türkçe yazılmış ve özellikle Yesevîlik ve tarîkatlar tarihi bakımından son derece önemli bir kitabdır. Menbâ'u'l-Ebhâr Hazînî'nin, Osmanlı sultanı III. Murad'a sunulmak üzere İstanbul'da yazılan eser, ilim dünyasına ilk defa Necdet Tosun'un İLAM Araştırma Dergisi'nin 1997/2. sayısının 41-85. sayfaları arasında yayımladığı "Yesevîliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale: Mir'âtü'1-kulûb 'başlıklı makalenin içinde tanıtılan eserin bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa kolleksiyonu no. 1425'te kayıtlıdır. Eserin filolojik tanıtımı ve

metninin ayrıntılı bir özeti ile orijinal ve transkripsiyonlu metni Dr. Mehmet Mahûr Tulum tarafından 2009 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

[18] **Selmân-ı Farîsî** (ölümü: 654) **:** Ashâbın önde gelenlerindendir. Nakşbendî silsilesinde yer alır. Tasavvuf ehline göre Selmân, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in saçlarını kesmiştir; bu yüzden fütüvvet erbabınca, berberlerin pîri, "Selmân-ı Farisî"dir. Hz. Rasûlullah (s.a.v.), "Selmân'ül Hayr" lakabını vermiş ve "Selmân bizden, Ehl-i beytimdendir" hadisi ile kendisini övmüştür. Irak'ta, Medâyin şehri valisi iken orada vefat etmiştir. Yesevîlik geleneğinde Arslan Baba'nın Selmân-ı Farisî evlâdından olduğuna inanılır.

[19] **Hırka :** Arabça 'bez parçası' anlamına gelir; dervîşlerin giydikleri üst giysisidir. Dervîş hırkası, önü açık, yakasız, kollu, genişçe ve -bazen topuklara kadar- uzundur. Çok eskiden dervîşler, malının helâl olduğuna inandıkları kişilerden bez parçalan alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlardı ki buna, yamalı anlamına "Murakka" derlerdi. Zengin, ünlü kişiler, böyle bir hırkaya tenezzül etmeyeceklerinden gerçek dervîşler, "Hırka altında sultan", benliğine kul olanlarsa, süslü elbiseler içinde köle durumundadırlar. Bu yüzden "Hırka altında sultan", görünüşte yoksul, gerçekteyse nefsine buyruk yürüten emîr anlamındadır. "Hırka giymek, Hırka giydirmek", dervîşliğe ikrar vermek, dervîş yapmak anlamına geldiği gibi birine şeyhlik ve halîfelik vermek anlamına da gelir. Bir tarîkate mensub olduğu hâlde sevgisi dolayısıyla başka bir tarîkate de intisab edip hilâfet alana giydirilen hırkaya "Teberrük hırkası" denir.

[20] Algar, Hamid, "Arslan Baba" (madde), TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c.III, s. 400.

[21] **Makâm :** Arapça, kalkılan, ayakta durulan yer demektir ki Türkçe'de "durak" karşılık gelebilir. Aynı zamanda, dince kutsal olan, bir büyüğün hâtırasını taşıyan; "Makâm-ı İbrahim" gibi yerlere de denir. Birisi, başka bir yerde ölürse, memleketinde, yahut hâtırasını taşıyan bir yerde, ona Fâtiha gönderilmek, anılmasına vesile olmak üzere yapılan anıt-mezara da "Makâm" denir.

[22] Hasan Nâdirhan, Arslan Baba ve Ahmed Yesevî, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 24 [2009/2], s.1–10.

[23] **İcâzet :** İzin, ruhsat anlamına gelen Arabça bir sözdür, Tarîkatta ulu sayılan birini ziyarete giden kişi, izin almaksızın huzurundan ayrılamaz. Ya o zat "Buyurun" deyip niyaz ederek gitmelerine izin verir; yahut gidenler, "icâzetinizle" deyip ruhsat alırlar, niyaz edip görüşerek huzurundan ayrılırlar. İcâzetin bir başka anlamı da şudur: Bir şeyh, dervîşlerden, yahut muhîblerden birini şeyh yapar, muhîb ve dervîş yetiştirmesine izin verir; aynı zamanda bu izni, yazılı ve mühürlü bir kâğıtla da belgelendirir. Bu yazılı kâğıda "İcâzet-Nâme" denir.

[24] **Bîat (Bey'at) :** Arabçada, buyruk sahibinin buyruğuna uymayı kabul etmek, elini, elinin üstüne koyup bu hareketiyle ona itaat ettiğini bildirmek anlamına gelir. Kur'an-ı Kerîm'in 48. Feth sûresinin 10. âyetinde, *"Seninle bey'atleşenler, gerçekte Allah'la bey'atleşmişlerdir; Allah'ın (kudret) eli, onların ellerinin üstündedir. Kim dönerse zararı kendisinedir; Allah'la ahidleştiği şeyde duranaysa Allah, pek yakında büyük bir ecir verecektir"* buyurulmaktadır. Bu âyet, hicretin altıncı yılında, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashâbıyla Haccetmek üzere Mekke'ye doğru yola çıktıkları vakit, Hudeybiyye'ye gelince, henüz Mekke Müşriklerin ellerinde olduğundan, şehre girmelerine izin vermemeleri üzerine inmiş, Hz. Rasûlullah (s.a.v.), orada bir ağaç altına oturmuş, ashâbı da, ölünceye dek kendisine uyup düşmanla savaşacaklarına, Hz. Peygamber'in ellerinin üstüne ellerini koyup bîat (=bey'at) ederek ahidleşmişlerdi. Bunu duyan müşrikler, barışa razı oldular. Sûfîler, mürşîde intisabın esasını bu bey'ate dayandırırlar ve mürşîde bey'at edip tarîkate girmek, bu bey'ate katılmaktır ve mürşîdin eli, elden ele, Hz. Rasûlullah'a ulaşır, diye kabul edilir.

[25] **Riyâzet :** Az yemek, az uyumak, daimî ibâdete koyulmak suretiyle nefsi terbiye etmek anlamında Arabça bir sözdür.

[26] **Nefs :** Nefs, Arabça bir söz olarak, *"kendi, öz, can, ruh, kötü istek, kötülüğe meyil"* anlamlarına gelir. Nefsle mücâdele dünya ile olandan daha zordur. güçtür Nefsini bilen Rabbini bilir. *"Nefsini bilen"*, yâni, kendisini acizle, noksanla, bilgisizlikle, yoklukla bilen, *"Rabbini bilir"*, yâni, Rabbini, kudretiyle, yüceliği ve kemâliyle, bilgisiyle, varlığıyla bilir atasözüyse hadîs olarak rivayet edilen, Hazret-i Ali (k.v.)'e de atfedilen sözün Türkçesidir. Tasavvufî terminolojide nefsin yedi makamından bahsedilir ki sûfî sırasıyla bu makamları geçerek nefsini noksanlardan arındırmalıdır.

[27] Kur'an-ı Kerim; Hicr Sûresi, 15:2, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s. 261.

[28] **Halvet der-Encümen :** Tasavvuf tarihimizin temel taşlarından birisini teşkil eden 'Halvet der-encümen' kavramı insanlar arasında iken her an Allah ile beraber olma, zâhirde halk ile, bâtında Hak ile bulunma anlamını taşır. Bu kavram o denli bir zenginliğe ve derinliğe sahibtir ki, bu bilince ulaşmış bir insan dünyanın en güçlü varlığıdır denilse yeridir. *'Herkesle beraber fakat yalnız'* sözü bu bilinci anlatır. *Tasavvuf yolunda ilerleyen dervîş 'Halvet der Encümen' bilincini geliştirmek ile o kıvama gelir ki, nerede, kiminle, hangi şart altında olursa olsun, insanlar arasında gündelik meşguliyetlerine devam ederken yaratıcısı olan Hakk ile birliktelik bilinci bir an olsun kesintiye uğramaz; uğratılamaz ve 'Halvet Der Encümen' murakabe halini alır.*

İhvan, insanlarla beraber olmasına rağmen insanların onun kalbine muttali' olmaması lâzımdır. O, Allah Teâlâ ile beraber olmalı fakat bunu etrafına sezdirmemelidir. Yine ihvan kalbî zikre müsteğrak olmalı, o kadar ki, çarşıya girdiği zaman insanların gürültüsünü duymayacak hale gelmelidir. Allah Teâlâ'nın zikri kalbin hakikâtini istilâ etmiş olmalıdır.

Yesevî'nin toplum hayatının meşru olan her türlü faaliyetine katkıda bulunmayı, insanlara hizmet etmeyi, sosyal faaliyetlere pozitif katılımı son derecede önem vermesi fakat bütün bu fiilleri yaparken de kalben daima Allah ile beraber olmayı, yani halvet şuurunu muhafaza etmeyi hedeflemesi büyük ölçüde mürşîdi Yûsuf Hemedânî'den aldığı terbiye ile ilgilidir. Yûsuf Hemedânî'nin mürîdleri vasıtası ile silsilesini sürdüren bir diğer tasavvuf ekolü olan ve en önemli prensiplerinden biri de 'halvet der encümen' olarak belirlenen Nakşbendî tarîkatının da, irşad faaliyetinde halkın içine karışmayı ve insanlara hizmeti ön plan da tutan bir anlayışa sahip oluşu aynı şekilde değerlendirilebilir. Aradaki küçük bir fark ile Nakşbendîlerde halvet der encümen; halvete karşı bir tavır da ifade eder gibidir. Onlara göre, halvette gizli bir şöhret hissi söz konusudur. Halk içinde bulunmak ise, hem böyle gizli bir şöhrete kapalı bulunma, hem de insanlara yararlı olma açısından her zaman tercih edilegelen bir tavırdır.

Bir batılı düşünür "şehir, halkın hep birlikte yalnız kaldığı yerdir." sözüyle şehrin ifsad edici-yokedici tarafını vurgularken, bizim köklerimizde 'halvet der encümen', 'toplum içerisinde yalnızlık" olarak gerçek ifadesini bulan hikmette ise şehrin toplulukları 'ben idraki'ne sürükleyen bir temel işlevi olduğu da anlaşılır. Şehir hayatı bir bakıma 'halvet der encümen' ortamı, yani toplum içerisindeki yalnızlıktır.

[29] **Bâtın :** İç, öz anlamına gelir ve dış anlamına gelen "zahir" sözünün zıddıdır; aynı zamanda her iki söz de yâni "Bâtın" ve "Zahir" sözleri de 57. Hadîd sûresinin 3. âyetinde, Esmâ-i Hüsnâdan, yâni Allah Teâlâ'nın güzel adlarından olarak geçer; Allah, eserleri, kudreti ve san'atıyla, yaratışı ve tasarrufuyla "Zahir" dır; fakat zâtıyla "Bâtın" dır. Ayrıca Kur'ân'ın zahiri, yâni herkesin anladığı bir anlamı olduğu gibi bilenlere, duyanlara göre bu anlamın içyüzü, herkesin anlayamayacağı bir özü, daha derin anlamları da vardır. Şerîat hükümlerinin konulmasında hikmetler bulunduğu gibi, meselâ namazın edâsındaki zevk ve huşû adamına göre farklıdır. Şeriatın bir içyüzü olduğunu kabul eden tasavvuf ehli, kendilerini "Bâtın ehli" sayarlar; okuyup bellemekle değil de öz doğruluğu ve Tanrı'ya teslim oluş sonucu olarak gönle doğan bilgiye de "Bâtın bilgisi" derler. Bâtın bilgisi, metodu, müderrisi, medresesi olan bir bilgi değildir. Bu bakımdan bu bilgi, gizli bir bilgi olduğu gibi ehli de gizlidir.

[30] Abdul-Hâlık Gucduvânî, Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî, -Hayat Nedir?-,Haz. Necdet Tosun, İnsan Yay. İstanbul, 2007, s. 39-41

[31] Bakara Sûresi: Kur'an-ı Kerîm'in 286 âyetten oluşan en uzun sûresi. Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.2-48.

[32] Âl-i Îmrân Sûresi: Kur'an-ı Kerîm'in üçüncü sûresi. Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.49-75.

[33] **Cüz:** Kur'an-ı Kerîm'in otuzda bir kısmını teşkil eden yirmi sayfalık bölümü.

[34] Fâtiha Sûresi: Kur'an-ı Kerîm'in ilk sûresi. Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.1.

[35] **Niyâz :** Farsça'dan alınan bu kelime, yalvarmak, dilemek, gönül alçaklığında bulunmak, duâ etmek, selâm ve hürmet anlamlarına gelir.

[36] Hâzinî, Menbâü'l-Ebhâr Fî Riyâzi'l-Ebrâr, Haz. Mehmet Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s.77-78.

[37] Abdul-Hâlık Gucduvânî, Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî, -Hayat Nedir?-, Haz. Necdet Tosun, İnsan Yay. İstanbul,2007 s.39.

[38] Abdul-Hâlık Gucduvânî, Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî, -Hayat Nedir?-, Haz. Necdet Tosun, İnsan Yay. İstanbul,2007, s.39-40.

[39] Abdul-Hâlık Gucduvânî, Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî, -Hayat Nedir?-, Haz. Necdet Tosun, İnsan Yay. İstanbul,2007, *s.48-49*.

[40] Fâtır Sûresi: Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.433-439.

[41] Yâsîn Sûresi: Kur'an-ı Kerîm'in kalbi olarak bilinen sûre. Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.439-444.

[42] Nâziât Sûresi: Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.582-583.

[43] Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet (4. Hikmet), Haz. Dr. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara, 2009, s.73.

[44] **Cezbe**: Arabça çekiş anlamına gelir. Terim olarak, Tanrı'nın, kulu çekişi, kula lûtfudur. Sûfîlerin bir kısmı, sülûk denen manevî yolculuğun, ancak cezbeyle alınabileceğine inanır. Tasavvuf yolcularının bir kısmı, önce cezbeye kapılır, sonra mürşîde kavuşur; cezbeyle aldığı yolu, yolun hükümlerini, şartlarını öğrenir. Bunlara "Meczûb-i Sâlîk", yani cezbeye düştükten sonra sülük gören denir. Bir kısmı mürşîde ulaşır, sonra cezbeye mazhar olur. Bunlara da "Sâlik-i Meczûb", yani cezbeye ulaştıktan sonra mürşîde kavuşan derler. Bu iki bölükten olanlar, başkalarını irşâd edebilirler. Cezbeye tutulup mürşîde ulaşmayan (Meczûb-ı gayr-i sâlik), kendisi ulaşmıştır, fakat kimseyi irşâd edemez. Mürşîde intîsab ettiği halde cebzeye mazhar olmayan (Sâlik-i gayr-i meczûb), ne kendisi bir feyze nail olur, ne kimseyi irşâd edebilir, Cezbe, aklı baştan alan bir hâl olduğundan cezbe sahibi, hareketlerinde

mazurdur. Bir de zikir, yahut sohbet esnasında yerinden sıçrayan, bağırıp çağıran, inleyen, delice hareketlerde bulunan kişilerin bu haline "cezbelenmek, cezbeye gelmek, cezbeye düşmek" denir ki bu halleri gösterenlerin çoğu, bir alışkanlık olarak sıçrarlar, bağırırlar; olgun erler, gerçekten cezbeye tutulan kişinin bu hâllerini izhâr etmesini hoş görmezler; bunlara "Murâî - Gösterişçi" derler. Gerçekten cezbeye tutulup o halde kalanlaraysa "Meczûb" denir. Tasavvuf ululları, meczûb kişilerle düşüp kalkmanın doğru olmadığını, onların gönüllerine dokunmamak, ihtiyaçlarını, kabul ederlerse, gidermek gerektiğini, fakat onlarla düşüp kalkanlara, hallerini giydireceklerini, bu yüzden onlardan uzak olmanın en doğru bir hareket olduğunu söylerler.

[45] Abdul-Hâlık Gucduvânî, Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî, -Hayat Nedir?- , Haz. Necdet Tosun, İnsan Yay. İstanbul, 2007, s.48.

[46] Seyfullah Seyfeddin, "Şeyh Zinde Ali'nin 'Semerâtu'l-meşayih' eserinde Hoca Ahmed Yesevî ve onun devamçıları hakkında", (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

[47] **Seyr :** Gezmek, görmek, seyretmek anlamına Arabça bir sözcüktür. Tasavvuf ehli, mürîdin Hakk'a yolculuğunu seyr olarak adlandırmıştır.

[48] **Sülûk :** Yola girmek, yol tutmak, yol almak anlamında Arabça bir sözdür. Tasavvuf ehlince, bir mürşîde intisâb eden mürîdin, tarîkat usulüne riayet ederek manevî yolculuğuna, yol almasına sülûk denir.

[49] **Çile / Çile-Hâne :** Dervîşlerin, kapalı bir yere, bir odaya çekilip yemelerini, içmelerini, uykularını gittikçe azaltarak kırk gün kendilerini ibâdete vermelerine 'çile' denir Sûfî dervîşlerin, çile çıkardıkları oda, çile evi anlamına "Çile-Hâne" diye anılır. Çile kelimesi farsçadaki "Çille (=Kırk günlük süre) sözünün hafifletilmesinden meydana gelmiştir. Tasavvuf terminolojisinde daha çok sözün Arabçası olan "Erbain" olarak bilinir. **Erbaîn:** Arabça kırk demektir. Halvetîlik gibi esmâ yoluyla sülûkü kabul eden tasavvuf yollarında şeyh, dervîşi, kırk gün, az yemek, az içmek, az uyumak, kendini ibadete vermek üzere riyâzata sokar ki buna erbaîn denir. Erbain, tekkenin tenha bir bucağında, bu iş için ayrılmış odaya girmekle

başlar. Şeyh, dervîşi bu odaya sokar, Fâtiha çeker ve kapıyı kapayıp gider. Odada bir post, yahut seccade, bir müttekâ ve bir Kur'ân-ı Kerîm vardır. Dervîş, bu odadan ancak zorunlu olarak gerekirse ve abdest tazelemek için çıkar. Yiyeceğini, içeceğini, belirli vakitlerde bir dervîş getirip odaya bırakır ve selâmdan başka bir söz söylemez. Gelenekte, erbaîne girene ilk günü kırk zeytin verilmesi, her gün zeytinin biri eksiltilerek kırkıncı günü bir zeytin sunulmasıdır; fakat buna pek o kadar riayet edilmez; yalnız yiyeceği her gün biraz azaltılır. Kırkıncı gün ya şeyh gelip dervîşi odadan çıkarır, yahut başka birisi çıkarıp şeyhe götürür. Erbain'den çıkan, kırk gün içindeki düşüncelerini, bilhassa rüyalarını şeyhe anlatır. Şeyh gerek görürse dervîşi, o gün, ikinci bir erbaîne sokabilir. Birbiri üstüne üç Erbain çıkaranlar bile olur. Dervîşin erbaînden çıkarıldığı gün, bir koyun kesilir; kendisine kurbanın et suyuyla yapılmış tirit sunulur; dervîşler, kendisini kutlarlar.

[50] **Künhü'l-Ahbâr :** Âlî kısa adıyla meşhur olan Gelibolulu Mustafa b. Ahmed tarafından kaleme alınan ve genel dünya tarihi ile ilgili bir eser olup 16. yüzyılın son yıllarında (1593-1599) yazılmıştır.

[51] Tosun Necdet, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", İLAM Araştırma Dergisi, III/1 (1998), s. 73–81.

[52] Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâme'si", İ.Ü. Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII (1977), s. 79.

[53] Ahun, Hoca Ahmet, "Hoca Ahmed Yasevi", Nesil, Aşgabat, Türkmenistan, 6 Ocak 1998; Nakleden: Yusuf Akgül, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler, Bilig, 8, Ankara, 1999, s.47–64

[54] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.47-48.

[55] **Horasan Erenleri :** Horasan, İran'ın doğu bölgesinin adıdır. Tasavvuf yayılıp sûfîler, Suriye ve Irak'ta çoğunluğu sağlamışlar, buna karşılık sûfîlerin, kendilerine mahsus elbise, zikir töreni, bilhassa vakfa dayanan tekkeler gibi şeylerle halktan ayrılmalarını hoş görmeyen melâmet ehli, İran ve Horasan'da yoğunlaşarak "Horasan Erenleri" denildi. Bu tâbirle anılan erenin Horasan'lı olduğunu değil, melâmet erenlerinden olduğunu anlamak gerekir. "Şâh-ı

Horâsan" ve "Sultân-ı Horasan" ise Oniki İmâm'ın sekizincisi olup 818'de şehîd edilen İmâm Aliyyü'r-Rızâ ibn Mûsâ Kâzım'dır. Horasan'ın şimdi Meşhed diye anılan Tûs şehrindeki türbesinde yattığı için bu lakabla anılır.

[56] **Keşkûl :** Farsça, *'fukara çanağı'* anlamına gelir. Büyük Hindistan cevizinin üstü kesilir ve içi oyulur; meydana gelen çanağın, iki ucuna iki halka geçirilerek bu halkalara bir zincir takılır. Dervîş, bunu boynuna, yahut kemerine asar, yahut da elinde tutar. İlâhî, naat, mersiye okuyup keşkülü halka uzatır; herkes, keşküle birşey koyar.

[57] **Savran:** Kaynaklarda Sabran olarak da kaydedilmiş olup Yesi yakınlarındaki Karaçuk dağlarının eteğinde ve Yesi'ye bir günlük uzaklıkta bir kasabadır. İslâm'ı kabule direnen bu kasaba, müslümanların sınır şehri niteliğinde idi. yer alır. Ahalisinin Ahmed Yesevî ve ailesine karşı düşmanca tutumu nedeni ile Yesevîlik geleneğinde kötü bir şöhreti vardır. Hattâ rivayetlere göre Yesevî'nin biricik oğlu İbrâhim'i katleden bu kasaba halkı ilahi gazaba uğrayarak yerle bir olmuş ve halkı da bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

[58] Vilâyet-nâme: Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Yay. Abdul-Bakî Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, -tarihsiz-, s.14.

[59] Sever, Mustafa, Hakîm Süleymân Ata, Hikmetler ve Kıssâlar, Oba Yay., Ankara, 2006. s.115-118.

[60] Ferîdüddîn Attâr, Mantıku't-Tayr, Çev. Yaşar Keçeli, Kırkambar Yay., İstanbul, 1998, s.227-228.

[61] Ata Rahmanov, "Oguzların Melallaşmagı", Yaşlık, I, Aşgabat, Türkmenistan 1989, Nakleden: Yusuf Akgül, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler, Bilig, 8, Ankara, 1999, s.47–64

[62] Ahun, Hoca Ahmet, "Hoca Ahmed Yasavi", Nesil, Aşgabat, Türkmenistan, 6 Ocak 1998; Nakleden: Yusuf Akgül, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler, Bilig, 8, Ankara, 1999, s.47–64.

[63] **Tasarruf :** Bir şeyi, bir malı dilediği gibi sarfetmek, kullanmak anlamında Arabça bir sözdür. Tasavvuf ehline göre, bir ermişin hayattayken, yahut vefatından sonra, Tanrı'ya nâzı geçmesi dolayısıyle dünya işlerinden bâzılarını etkilemesine, kendisinden himmet taleb edenlerin dileklerine kavuşturmasına vesîle oluşuna tasarruf denilir.

[64] Ahmet Bekmuradov, Edebî Miras, Aşgabat, Türkmenistan, 1992 Nakleden: Yusuf Akgül, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler, Bilig, 8, Ankara, 1999, s.47-64..

[65] **Ölmeden önce ölüm:** Sûfîler, sâlikin, yâni Hakk yolcusunun maddî-manevî tüm arzu ve dileklerinden geçmesine "ölmeden önce ölmek" derler ve bu iradî ölümle, yâni kendi isteğiyle ölmekle, mânâ âleminde, ruh bakımından hayat bulacağına inanırlar.

[66] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.54.

[67] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Prof. Dr. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993,s.55.

[68] **Zuhurât :** Arabça'da zuhur, meydana çıkmak, belirmek demektir. Çoğulu, zuhur eden şeyler anlamına "zuhurât" tır. Tasavvuf ehli, meydana gelen şeylere "zuhurât" derler. "Zuhurâta tâbi olmak", beliren, meydana çıkan olaylara uymak, ona göre hareket etmek anlamına gelir. Rüyalara da "Zuhurât" denildiği bilinir.

[69] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Prof. Dr. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993,s.58.

[70] Hasan Nâdirhan "Divan-ı Hikmet"in İstanbul'daki Bir Nüshası Hakkında, Adıyaman Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, II/2, (2009); s. 79-82.

[71] Hâzinî, Menbâü'l-Ebhâr Fî Riyâzi'l-Ebrâr, Haz. Mehmet Mâhur Tulum, İstanbul, 2009, s.58

[72] **Abdâl :** Birinin yerine geçmek, birini, birşeyi, başka birinin, başka birşeyin yerine koymak, değiştirmek anlamlarına gelen arapça "bedel" ve "bedîl" sözlerinin çoğulu olduğu, "Budela" sözünün de aynı anlama geldiği söylenmiş, erenlerden biri ölünce, ondan aşağı derecede bulunan erenlerden birinin, Tanrı tarafından onun yerine geçirilmesi dolayısıyla bir bölük erene "Abdâl" dendiği, bunların yedi, yahut kırk kişi bulunduğu, tasavvuf inançlarındandır. "Abdâl"dan olan erenlerin, bir anda, bir çok yerde görünebilecekleri, kendilerine benzerler gösterebilecekleri, bu yüzden bu adla anıldıkları söylenmiştir.

Pîr-i Türkistan
HOCA AHMED YESEVÎ

2 I BÖLÜM

Yesevîlik Yolu ve Yesevî Mesajını Bugüne Ulaştıranlar

1. Yedi İklimde Salınan Azîzler
2. Yesevî'nin Vârisleri: "Bel Evlâdı" - "Yol Evlâdı"
3. Atalar Silsilesi : Hakîm Ata, Zengî Ata ve Diğer Atalar
4. Sultanlara Baş Eğdiren Manevî Güç
5. Yesevî Külliyesi
6. Yesevîyye Tarîkatı
7. Günümüze Ulaşan Yesevîlik Bilinci
8. Hikmetler Pınarı

   Notlar ve Açıklamalar

Dr. Hayati Bice

Hazret Sultan Yesevî'nin 'Yesevîyye', 'Yesevîlik' gibi isimlerle anılan eğitim metodu, İslâm tasavvuf geleneğinin bir parçasıdır. Türkistan'da Yesi kenti merkezindeki maddî ölçülerle küçük olduğu asla söylenemeyecek, fakat asıl önemlisi mânâca çok muazzam olan Yesevîlik âsitânesi[1] olan dergâhında eğittiği ve o zamanın bilinen dünyasının dört bir köşesine gönderdiği temsilcileri ile kısa sürede dünya tarihini etkileyecek bir manevî akım oluşturan kurucusu da bir tarîkat önderidir. Yesevî'nin insan, şair, düşünür, olarak tüm nitelikleri tasavvufî işlevi göz ardı edilerek anlaşılmaz ve kavranamaz. Yesevîlik bir tarîkat ve kurucusu olan Hazret Sultan Yesevî de tarîkat şeyhi olduğuna göre öncelikle Yesevîlik yolunun tasavvufî özellikleri anlaşılmalı ve açıklığa kavuşturulmalıdır. Oysa günümüzdeki Ahmed Yesevî ve Yesevîlik çalışmalarına ve araştırmalarına bakıldığında bu iki öncelikli konunun –nedendir bilinmez- ısrarla ihmal edildiğini kolayca söyleyebiliriz. Kimi çalışmalarda Ahmed Yesevî kimliğinin Türkçe ilk şiirlerden bir kısmını söylediği iddia edilen bir şairden öteye götürülmediğini hatırlanırsa "ihmal" hükmünün az bile kaldığı görülür. Ahmed Yesevî, Türklüğün manevî hayatındaki büyük yerini, sadece bazı tasavvufî şiirler yazmakla kazanmamıştır.

Bir insan olarak Ahmed Yesevî'den Türk yurtlarına kalan mirası düşünüldüğünde iki unsur öne çıkar:

a. Yesevîyye Mürşîdleri: İlk olarak Yesevîyye tarîkatını kuşaktan kuşağa, biat için uzatılan tutulan elden biat için uzanan ele aktararak bugüne ulaştıran Yesevîyye mürşîdleri söz konusudur. Ahmed Yesevî, Yesi'ye yerleştikten sonra Türkistan'ın her yerinden gelen ve eğitimini tamamladıktan sonra bütün Türk yurtlarında İslâm'ı tebliğ ile görevlendireceği mürîdlerine İslâm'ın zâhirî

ve bâtınî inceliklerini öğretir ve irşad görevi ile dünyanın değişik köşelerine yönlendirir; farklı ülkelerde görevlendirirdi. Ahmed Yesevî'nin Türk yurtlarında kendinden önce ve sonra benzeri görülmedik kalıcı bir etki bırakmasındaki en önemli faktör, yetiştirdiği ve Türk dünyasının dört bir tarafına gönderdiği mürîdleri olmuştur. İlk bölümde naklettiğimiz Yesevî menkıbelerinin çoğunluğu bu mürşîdler ile ilgilidir. Kitabımızın bu ikinci kısmında ise bu Yesevî vârislerinin ismi bilinen zirve isimleri, yazılı kaynaklar esas alınarak eser ve etkileri ile anılacaklardır. İsmi anılan bu Yesevî dervîşlerinden çok daha fazlasının kâh bir ahî[2] olarak çarşısına manevî zenginlik katan fütüvvet[3] ehli bir esnaf görünümünde; kâh bir fetih sırasında kılıç sallayan ve şehîd olan askerler arasında "adsız kahramanlar" olarak misyonlarını tamamladıktan sonra Türk tarihinin derinliklerindeki asûde yerlerini aldıkları da burada hatırlanmalıdır.

b. Yesevîyye Tarîkatı: Yesevî mirasından günümüze kalanların bir diğeri ise bu mürşîdlerin yaptıkları faaliyetlerde uygulayacakları yöntem ve yordamı gösteren Yesevîyye tarîkatı kuralları ve ritüelleridir. Bir tarîkat olarak Yesevîyye, ilk kez bir bütün arz edecek şekilde bu bölümde ortaya konmaktadır. Öyle ki, bugün Yesevîyye tarîkatının ritüellerini yerine getirmek isteyen bir okur, bu bölümde verilen bilgiler ile amel etmesi ile dokuz yüzyıl önceki bir Yesevî mürîdi kadar bilgilenmiş olacaktır.

Ahmed Yesevî'nin büyük manevî tasarrufu ile yayılan ve asırlardır yaşayan Yesevîyye tarîkatı, "bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş olan ilk tarîkat"tır.[4] Bu tarîkat Türklüğün sadece gönül gözünü ışıtıp, ruhunu manevî zevklerle süslemekle kalmamış, Türklüğe asırlar boyu yeni hedefler ve fetihler nasib eden bir kaynak olarak etkisini bugünlere kadar taşımıştır. Yesevîyye'den gelen tarîkatlar olarak kabul edilen bütün dünyada yaygın olan ve sülûk silsilesi bakımından Ahmed Yesevî'ye doğrudan irtibatlı Nakşbendîyye ve Bektâşîyye tarîkatları ile Kübrevîyye, Çiştiyye gibi Türk kökenli sûfîlere isnad edilen daha lokal tarîkatlar da bir derecede bu çerçevede değerlendirilebilir.

Şah-ı Nakşbend olarak bilinen Bahaeddîn Buharî'nin manevî eğitimi, üveysiyyet kanalından Abdul-Hâlık Gucduvânî etkisinde olduğu için Ahmed Yesevî de Hâcegân silsilesine dâhil edilebilir. Nakşbendîlik bir yandan Bahaeddîn Buharî'nin mürşîdleri Kusem

Şeyh ve Halil Ata vasıtasıyla Yesevîlik etkisine girdiği gibi, diğer yandan da Yûsuf Hemedânî halîfeliğinde Abdul-Hâlık Gucduvânî ile halef-selef olmaları, itibarıyla da birçok yönden Yesevîlik ile benzerlik gösterir. Bu yüzden bazı araştırmacılar, Nakşbendîlik'in genel hatları yönünden Yesevîlik'ten pek farklı olmadığını ve Orta-Asya'da kısa sürede yayılma zemini bulmasını Yesevîlik tarafından iki yüzyıl içerisinde hazırlanan manevî ve kültürel ortama borçlu olduğunu söylemektedirler. Günümüz Nakşbendî mürşîdlerinin önde gelenlerinden Şeyh M. Nazım Kıbrısî'nin de bir sohbetinde Ahmed Yesevî'yi -kendi tarîkat silsilesinden olduğunu vurgulayarak- saygı ile andığı bilinmektedir. Nakşbendi tarîkatının kadim merkezlerini barındıran Semerkand-Buhara gezisi sonrasında bölgede Hazret Sultan Yesevî'ye gösterilen saygı ile Şah-ı Nakşbend arasında ister istemez bir mukayese yapan Arab kökenli bir Nakşbendî mürşîdinin sözleri de bunu teyid etmektedir.

Zaman zaman cehrî (= sesli) veya hafî (= sessiz) zikir ayrımını önplana çıkaran yaklaşımların ne kadar yersiz olduğu da bu bölümde ayrıntılı olarak tarif edilen zikr-i erre bahsinde verilen örneklerle ortaya konmaktadır. Bazı oryentalistlerin –bir kasta binâen olmasa bile- Türkistan'ın iki önemli tarîkatı olan Yesevîyye ile Nakşbendîyye'yi sadece bu zikir niteliği noktasından birbirinden ayrıştıran -ve hattâ birbirlerine 'düşman kardeşler' olarak takdim eden- yaklaşımlarının yanlışlığı da açıkça ortaya çıkacaktır.

Nakşbendî tarîkatının temel klasiklerinden olan Reşehât kitabının giriş bölümünün Ahmed Yesevî ile Zengî Ata gibi takipçilerine tahsisi edilmiş olması bile bu ayrıştırma çabalarının yersizliğini göstermeğe yeterli iken oryentalistlerin izinden giden bazı ilahiyatçıların ısrarla aynı iddialarını sürdürmesi gariptir. 16. asrın büyük Nakşbendî pîri Ubeydullah Ahrar'ın zikr-i erre ile ilgili sözlerini mekân ve zaman ayrıntıları ile nakleden –ve bu bölümde yer verilen- menkıbe de hatırlanmalıdır.

Yesevî mirası sözkonusu olduğunda hemen akla gelen Dîvân-ı Hikmet'i de mutlaka hatırlamak gerekir. Ülkemizde Yesevîlik ile araştırmalar neredeyse Dîvân-ı Hikmet'e inhisar ettirildiği için bu konuda Dîvân-ı Hikmet'in önemi ve fonksiyonu üzerine bir makale çapında inceleme ile yetinilmiştir.

1. Yedi İklimde Salınan Azîzler:

Yesevîlik hakkındaki kaynaklar incelendiğinde Yesevî etkisinin dünya üzerinde başlıca üç Türk sahasında yayılmış olduğu görülmektedir: Hazar Denizi'nin Doğu kıyılarından Çin seddine kadar uzanan uçsuz bucaksız Türkistan bozkırları, Doğu Türkistan sahasının kuzeyinde İdil boyunca uzanarak Kazan etrafına kadar giden Kıpçak sahası ve Hazar'ın batısında Anadolu'yu boydan boya içine alarak Rûmeli'ye atlayan Oğuz sahası. Bu durum aynı zamanda bugün üzerinde Türk topluluğu yaşayan hiçbir yeryüzü parçasının Yesevî etkisinden uzakta kalmadığını da ifade eder. Türkistanlı bir Yesevî dervîşi tarafından yazılmış olan "Cevâhirü'l-Ebrâr" menâkıbnâmesi[5] ile Kırgızlar üzerinden geçerek Kuzey Türkleri arasına yayılmış olan "Hakîm Ata Kitabı" gibi halk kitablarında yer alan menkıbeler bunu isbatlayan anekdotlar ile doludur.

Bugünkü Yesi (= Türkistan) bölgesinde hâlâ yaşatılan Yesevî dergâhı odaklı inanç ve ritüeller Hazret Sultan Yesevî etkisinin en köklü -ve tarihî gerçekle nisbeten en fazla ilgili- görünümlerini teşkil eder.

Yûsuf Hemedânî'nin olgun halîfelerinden Ahmed Yesevî, Yesi'de irşad faaliyetine başladığı yıllarda, İslâm'ın yeni merkezî mekânı haline gelen Asya bozkırlarının her tarafında şeyhlerin geniş bir nüfuz kazandıkları, hemen her yerleşim yerinde dergâhlar yükseldiği bir devir başlamıştı. Ahmed Yesevî de Seyhun(=Sir-Derya) boylarında yayılıp, Taşkend çevresine ulaşan geniş bir alanda ve hattâ daha kuzeydeki Sibirya sınırlarına uzanan sahada yaygın bir şöhret kazandı.

Yesi'deki dergâhında etrafına toplanan, çevresinde halkalanan Türkler, Buhara, Semerkand veya Horasan şehirlerinde olduğu gibi Arapça'ya, Fars dili ve edebiyatını bilen; İslâmî ritüeller ile ülfet etmiş sûfîler değil, İslâm'la yeni tanışmış, fakat çok güçlü bağlarla inancına bağlanmış, saf inançlı, duru gönüllü, temiz yürekli insanlardı.

Bu durumu dikkate alan Ahmed Yesevî, mürîdlerine, anlayabilecekleri bir dil ile, Türkçe hitabetmek zorunda olduğunu fark etmiş olmalıdır. Ahmed Yesevî'nin hafî zikrin revaçta olduğu Buhara'dan Yesî'ye döndükten sonra organize ettiği dergâhında düzen-

lediği zikir meclislerinde cehrî (= sesli) zikri tercih etmesi, dile getirdiği hikmetlerinin zikir toplantılarında mürîdler tarafından koro halinde, cezbe oluşturacak tarzda okunmasına izin vermesi tebliğ yöntemi olarak halkı etkilemeyi hedeflediği söylenebilir.

Bu yüzden, İslâm'ın zâhirî ve bâtınî bütün bilgilerine hâkim olan ve Arabça ve Farsça'yı çok iyi bilen bir âlim olarak Ahmed Yesevî, İran kültürü etkisinde kalan başka Türkistanlı sûfîler gibi Farsça ile yazmaktansa, Türklere kolayca anlayabilecekleri ana dilleri ile, Türkçe hitab etmeyi tercih etti. Yûsuf Hemedânî'den tevarüs ettiği sülûk adâbını Arabça, Farsça bilmeyen Türk dervîşlerine anlatmak için, yine Türk halk edebiyatından örnek alınmış basit kalıplarla, daha sonra diğer manzumelerden ayırt edilmeleri için 'hikmet' olarak tanımlanacak ahlâkî ve tasavvufî şiirler yazdı. Özellikle uzlete çekildiği çilehanesinde halka İslâm'ın esaslarını, şeriat hükümlerini, tarîkatının adâb-erkânını öğretmek gayesiyle sâde ve samimî bir dille şiirlerini söylemiş ve yanındaki dervîşleri bunları yazıya dökmüşlerdir.

Ahmed Yesevî, -tıpkı mürşîdi Yûsuf Hemedânî gibi- Hanefî mezhebinde bir fakih, bir şeriat âlimi olduğundan şerîatle tarîkatı ustalıkla kaynaştırdı; dinî emirler karşısında dikkatsizliğin tarîkat adâbıyla bağdaşamayacağını yaymağa çalıştı.

Ahmed Yesevî'nin halefi ve öz yeğeni Sûfî Muhammed Dânîşmend'in *Mir'âtü'l-kulûb*[6] isimli eserinde Yesevî'den naklettiği "âhir zamanda sahte şeyhlerin ortaya çıkacağı ve bunların Ehl-i Sünnet'i sevmeyeceği" şeklindeki rivayetler ile Yesevî şeyhlerinden Hoca İshâk'ın *Hadîkâtü'l-ârifîn*'inde İmâm Ebû Mansûr Mâturîdî'ye atıf yapılması ve Yesevî kaynaklarında cehrî zikri müdâfaa için sürekli Hanefî fıkıh kitaplarına referans yapılmış olması, Yesevîyye mensuplarının diğer Türkistan Türkleri gibi Mâturîdî ve Hanefî olduğunu göstermektedir.[7]

Ahmed Yesevî etrafındaki dervîşlere tarîkatın seyr ve sülûk adâbı, sûfîyâne hakikatler, bâtınî tasfiye ve ahlâkı düzeltmenin gereği, dinî gelenekler hikmetlerde anlatılıyor, Arap ve Fars dilinde yazılmış kitablardan bu önemli bilgileri edinmekten mahrum olanlara Türk dilinden seslenen hikmetler ile yol gösteriliyordu. Bu hikmetler Yesevî dervîşleri vasıtasıyla en uzak Türk obalarına

kadar ulaştırılacaktır. Bu "hikmetler" yeryüzünün Türkleri arasında bir düşünce ve iman birliğinin teşekkül etmesine hizmet etmesi bakımından tarihî bir rol oynamıştır. Yesevî'nin irşad gayretinde ne derecede başarılı olduğu aradan geçen asırlara rağmen devam eden etkisinden kolayca anlaşılabilir.

Yesevî dergâhındaki coşkulu zikir halkasında yer alan mürîdlerden, pek azının isimleri bilinmektedir. Ahmed Yesevî'nin ilk halifesi ve Arslan Baba'nın oğlu olan Mansûr Ata, Süleyman Hakîm Ata, Sûfî Muhammed Dânîşmend, Şeref Ata, Zengî Ata, Seyyîd Ata, Baba Mâçin, İsmail Ata, Süleyman Gaznevî, Seyyîd Mansûr Kaşıktıraş, … gibi namlı halefleri yanında adları o kadar bilinmeyen mürşîdler de hayırlı halefler olarak her yerde Ahmed Yesevî'nin belirlediği kurallar doğrultusunda bir irşad faaliyetini sürdürdüler.

Bu isimler de bugüne kadar ulaşabilmelerini Safîyyüddîn Orun-Koylakî, Sultan Ahmed Hazînî gibi gayretli Yesevî dervîşlerinin yazdıkları eserlerde isimlerinin anılmasına borçludurlar. Eğer Neseb-nâme; Cevâhirü'l-Ebrâr ve Menbâü'l-Ebhâr gibi eserler yazılmış olmasa idi, muhtemeldir ki Ahmed Yesevî 'den bahsederken Arslan Baba, Yûsuf Hemedânî, Hakîm Ata gibi birkaç isimle yetinmek zorunda kalınacaktı.

Yesevî yolunu sürdüren isimsiz ve fakat azîz dervîşler, birer maneviyat pınarı haline getirdikleri ocaklarının[8] tüttüğü her yerde, bulundukları her çevrede İslâm'ın temiz inancını tebliğ ve Allah dostluğuna davet misyonunu yerine getirerek Türk yurtlarında İslâm etrafında şekillenen ortak bir inanç ve ruh ikliminin hâkim olmasına ve bu şekilde Yesevîyye'nin bugüne kadar yaşatılıp etkisini sürdürmesine vesile olmuşlardır. Ne mutlu o ismi bilinen dervîşlere, ne mutlu o *'isimsiz'* azîzlere…

2. Ahmed Yesevî'nin Tasavvuftaki Vârisleri

Ahmed Yesevî, Yesi'ye yerleştikten sonra Türkistan'ın her yerinden gelen ve eğitimini tamamladıktan sonra Moğolistan kırlarından Balkanlara kadar bütün Türk yurtlarında İslâm'ı tebliğ ile görevlendireceği mürîdlerine İslâm'ın zâhirî ve bâtınî ilimlerini öğretir. Bu şekilde Seyhun nehri boylarında, Taşkend çevresinde ve Türkistan'ın bugün Kazakistan ve Tataristan'da kalan daha kuzeydeki bozkırlarında da ünlenir. Buna paralel olarak kerâmetleri de dilden dile aktarılarak halk arasında hergün biraz daha yayılır.

Rivayetlere göre Ahmed Yesevî dergâhında yetiştirildikten sonra Hind kıtasından İdil boylarına, Çin seddinden Tuna kenarlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyaya tebliğ ve irşad göreviyle gönderdiği dervîşlerinin sayısı doksandokuz bindir. Bu doksandokuz bin rakamı, sayı olarak tam tamına olmasa bile çokluğu ifade etmesi yönünden gerçekliğe işaret eder.

a. Yesevî Soyundan Gelen Dervîşler: "Bel Evlâdı"

Ahmed Yesevî'nin soyundan gelen ve İslâm dünyasının değişik yerlerinde yaşayıp irşad faaliyetinde bulundukları kaydedilen tasavvuf adamlarından bir kısmı –*ki bunlara tasavvuf literatüründe "bel evlâdı" denir*- çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir.

Gerek bugün Türkistan'da Yesi merkezli sözlü geleneğin izlerini takib ederek varacağımız bilgiler, gerekse Cevâhirü'l-Ebrâr'da mevcut olan bir menkıbeye göre, Hazret Sultan Yesevî'nin İbrâhim adlı bir oğlu olmuştur. Fakat kaynaklar, bu Yesevî evlâdının daha çocukluğunda babasının sağlığında dramatik bir şekilde öldürüldüğünü nakletmektedir.

Yaygın rivayetlere göre Yesevî'nin oğlu İbrahim'den başka Gevher Şahnâz adlı bir kızı vardır ki, asırlardan beri kendilerini Ahmed Yesevî torunlarından sayan birçok kimseler Gevher Şahnâz soyundan gelirler. Kaynaklarda pek değinilmeyen Ahmed Yesevî'nin erkek kardeşi (büyük ihtimalle ağabeyi) Hâce Sadreddin (kısaca Sadr) Şeyh'in neslinden gelen bu kişiler Yesevîlik geleneğinin oluşturulması ve Yesevî yolunun günümüze kadar taşınmasında faal bir rol alarak önemli hizmetler yapmışlardır. Yesevî'nin önde gelen halifelerinden Sûfî Muhammed Dânîşmend ile Yesevî şeceresinin tesbitindeki en önemli kaynak olan Neseb-nâme'nin yazarı Safîyyüddîn Orun-koylakî Ahmed Yesevî'ye kan bağı bağlı olan bu isimlerdendir.

Hem Türkistan'da, hem de Anadolu'daki Türkler arasında kendilerinin Yesevî soyundan olduklarını iddia eden pek çok kişiye tarihte de bugün de rastlanmaktadır. Tarihî kaynaklara geçen Yesevî soyundan kişilerin sayısı ise bu kadar fazla değildir. Bu onlarca kuşaktan Yesevî torunları arasında Semerkand âlimlerinden Sadr-ı Âlem Şeyh, Ejderhan yakınlarında katledilen Baba Sultan Şeyh, Bağdat-Kazvin arasındaki Gürgan'da yaşayan Şeyh Muham-

med Demtiz bin Yesevî, Keşmir'de medfûn bulunan Ahmed Yesevî en-Nakşbendî isimlerine rastlanmaktadır.

16. asır Mâverâünnehir ileri gelenlerinden olup, bir süre Şeybânîlerden Abdullah Han'ın yanında bulunan ve hikmet tarzında şiirler söylediği de bilinen Şeyh Zekeriyya Semerkandî'nin Yesevî evlâdından olduğunu, Nakîbü'l-Eşraf Hasan Buharî kaydetmiştir. Bu kişilerin Ahmed Yesevî'nin kızı Gevher Şahnâz'dan gelen bir soy kütüğüne sahip olmaları muhtemeldir.

Batı Türkleri arasında, Yesevî torunlarından olarak, Tuhfetu'l-Uşşak adlı bir eser yazan Üsküplü şair Mevlidci Âta Yesevî evlâdından olduğunu kaydeder.

17. yüzyılın ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi de Ahmed Yesevî neslinden olduğunu seyahatnâmesinin çeşitli yerlerinde iftiharla tekrar eder.

Evliya Çelebi en az kendisi kadar ünlü kitabının Orhan Şaik Gökyay tarafından yayına hazırlanan ve Yapı-Kredi Yayınları arasında neşredilen transkribe tam metninde ilk cildinden itibaren pek çok yerinde ***"Türk-i Türkân"*** (=Türklerin Türkü), ***"Pîr-i Pirân-ı Türkistan"*** (=Türkistan'ın mürşidlerinin mürşidi) olarak saygı ile andığı Ahmed Yesevî hakkında ***"cedd-i izâmımız Türk-i Türkan Hoca Ahmed-i Yesevi hazretleri"*** ibaresini övünçle kullanır.[9]

Evliya Çelebi Hoca Ahmed Yesevî'nin soyundan geldiğini Seyahatnâmesi'nin birçok yerinde, hemen her vesileyle ve belirgin bir iftiharla belirtir: *"Tâ ecdâd-ı izâmımız Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî ibn Muhammed Mehdi'den berü ecdâdlarımızdan şarâb [u] mükeyyefât yemiş içmiş yokdur."*[10]

Evliya Çelebi (d.1611) Hz. Ali'ye uzanan Hoca Ahmed Yesevi şeceresinden haberdar olduğunu gösteren ve Göynük'te Akşemseddin türbesi civarında medfun Bıçakçı (Sikkini) Ömer Dede'den bahsederken yazdıkları son derecede dikkat çekicidir: *"...İslambol zindanında medfun Baba Cafer oğlıdır. Anlar Muhammed Hanefi evladıdır kim bizim ceddimiz Ahmed Yesevi bin Muhammed Hanefi'ye müntehi olduğında şecerelerimizde böyle tahrir olmağıla hasib ve nesibleri ile malumumuzdur..."* ibaresiyle Hoca Ahmed Yesevi'nin Hz. Ali'nin oğlu olan Muhammed Hanefi soyundan geldiğini açıklıkla ortaya koyar.[11]

"…Horasan'dan yediyüz Horasan erenleri ile Hacı Bektaş-ı Veli ceddimiz Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevi hazretlerinden Rûm'a gelmek içün mezun olup doğru bu Âsitâne-i Seyyid Battal Gazi'ye gelüp niçe zaman anda ikâmet edüp Bursa'dan Orhan Gazi Hacı Bektaş-ı Veli'yi görmeğe bu Seyyid Battal âsitânesine gelüp Bektaş-ı Veli ile müşerref olup Bektaş-ı veli ricasıyla bu âsitâne-yi Battal'ı Koca Orhan Gazi eyle imar edüp gûya bir kal'a-yı metîn edüp bin adet hâne halkın iskân etdirüp şehr imar eder."[12]

Evliya Çelebi, devrindeki Bektaşîlerin Pîr-i Türkistan'a saygı ile bağlı olduklarını ve kendilerini Ahmed Yesevî'ye izafe ettiklerini de İstanbul'da yaşayan Derviş Sünnetî dilinden şöyle yansıtır: *"… Evvela tarik-i Hoca Ahmed-i Yesevî'den fukara-yı Bektaşiyânız ve üstâdımız Derviş Alî Nâdimi'dir."* sözleri ile dile getirir.[13]

Yakın tarihlerde Suudî Arabistan'da vefat eden ve Türkistan tarihi konusunda bilgili bir insan olan Yesevî torunlarından Şehabeddin Yesevî de, Gevher Şahnâz Hanım evlâdından olduklarını söylemekteydi. Ahmed Yesevî'nin ağabeyi Hâce Sadr(eddin) çocuklarının Ak-kurganlı Hocalar ailesi olarak Türkistan'da varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir.

b. Yesevî Geleneğini Yaşatan Dervîşler: "Yol Evlâdı"

Genetik verasetten daha da önemli olarak Ahmed Yesevî'nin rûhânî vârîsi olan bu mürşîd-i kâmiller - *ki bunlar ise "yol evlâdı" olarak anılırlar*- Asya bozkırlarından Balkan dağlarına[14]; Sibirya'dan Hindistan içlerine kadar yayılan Yesevîyye pîrleri olarak Ahmed Yesevî mirasının bugüne taşınmasında pay sahibi olmuşlardır.[15]

Ahmed Yesevî'nin Yesi'deki dergâhında eğitilerek manevî makâmlara ulaşmalarına vesîle olduğu Yesevî dervîşlerini Türkistan'ın dört bir tarafına halîfe olarak gönderdiği bilinmektedir. Bu halifelerin büyük kısmının isimleri unutulsa da, güçlü bir şahsiyete sahib olan veya tarihî kaynaklara bir vesîle ile girebilme şansını bulan bazılarının kerâmetlerini yansıtan rivayetler ve menkıbeleri günümüze ulaşabilmiştir.

Yesevîyye silsilesini sürdüren ilk halîfelerden en ünlüleri olarak Yesevîyye silsilesini 17. asır sonlarına kadar getiren bu isimlerden bazılarının menkıbeleri diğerlerinden daha ayrıntılı olarak çeşitli tasavvuf eserlerinde yer alırken, bazıları ise sadece bir isim olarak bilinmektedir.

Ahmed Yesevî'nin ismini yaşatarak Türkistan'daki irşad halkasını sürdüren ve böylece Yesevîyye tarîkatını atayurdunda devam ettiren başlıca halîfeleri Mansûr Ata ve oğulları (Tâc Hâce, Zengî Ata), Said Ata, Süleyman Hakîm Ata, Sûfî Muhammed Dânîşmend, Safîyyüddîn Orun-Koylakî, Baba Mâçin Muhammed Hotenî, Emîr Alî Hakîm, Hasan Bulgarî, Osman Mağribî, Cemâlüddîn Taşkendî, Mevdûd İkânî, Cemâlüddîn Kâşgârî, Süleyman Gaznevî, Seyyîd Mansûr Belhî gibi isimlerdir.

Ahmed Yesevî'nin Horasan halkını tarîkatına davet ve manevî terbiye göreviyle gönderdiği halifeleri ise İmam Mervezî; Muhammed Bağdadî, Kemalü'ş-Şeybanî, Sa'deddîn Ata, Bahaeddîn Ata'dır. Buhara'nın tanınmış Kübrevîyye şeyhi Seyfeddîn Baharzî de Yesevî halifeleri arasında gösterilmişse de bu konu araştırılmağa muhtaçtır.

3. 'Ata'lar Silsilesi: Hakîm Ata, Zengî Ata ve Diğer 'Ata'lar

'Ata'lar Geleneği:

Başta Reşehât olmak üzere Türkistan tasavvufu ile ilgili kaynaklarda isimlerine 'Ata' eki eklenmiş birçok isme rastlanır. Bu 'Ata"ların hemen hepsinin Yesevîyye geleneğinden mürşîdler olduğunu söylemek yanıltıcı olmaz. Nakşbendîyye geleneğinin pîrlerine -Hâcegân olarak tanındığı Şah-ı Nakşbend öncesi dönemden itibâren- Hâce denilmesi de bunun bir benzer örneğidir.

Türkmenistan'ın tanınmış çağdaş âlimlerinden Ahmet Bekmuradov'a göre "12. asırdan başlayarak Türkistan'da iz bırakmış dinî önderlere, özellikle de ulu sûfîlerin isimlerine "Ata" takısının eklenmesi bir gelenek halini almıştır. Türk soylu halklar arasında bu geleneğin öncüsü de ilk kez kendisine bir saygı göstergesi olarak "Ata" ünvânı verilen Hazret Sultan Ahmed Yesevî olmuştur.[16]

Aral gölü bölgesi civarındaki Hive-Hârezm bölgesindeki Süleyman Hakîm Ata ve takibçilerinin vesîle olduğu Yesevîyye tarîkatı egemenliği düşünüldüğünde bu tarifin gerçeği yansıttığı görülür. Sadece Yesevî ile ilgili kaynaklarda Hazret Sultan Yesevî için 'Ata' tabirinden çok Hâce ünvânı kullanıldığı bilinmektedir.

Mansûr Ata ve Oğulları

Yesevîyye geleneğinde kendisine önemli bir yer ayrılmış olan ilk halefi Arslan Baba'nın oğlu Mansûr Ata'dır. Mansûr Ata'dan sonra

yerine oğlu Abdul-Melik Ata, sonra da sırasıyla Tac Hoca ve Zengî Ata geçmiştir. Bunlardan günümüzde en iyi bilinen sima, Türkistan tasavvufu klasiklerinden Reşehât'ın ilk sayfalarında Ahmed Yesevî ve halefleri anlatılırken ayrıntılı denebilecek derecede bilgi sahibi olmamızı sağlayan menkıbelerine yer verilmesi sayesinde Zengî Ata olmuştur.

Arslan Baba'nın oğlu ve Ahmed Yesevî'nin ilk haleflerinden olan Mansûr Ata (ölümü: 1198) hakkında yeni belge ve bilgilerin ortaya çıkması halinde şimdilik hayatı bir efsaneden öteye gidemeyen Arslan Baba ve ailesinin Türkistan'ın manevî hayatındaki yerini daha iyi öğrenebilmek mümkün olacaktır. Şu haliyle bile Otrar yakınlarındaki türbesindeki Arslan Baba ile yüzlerce kilometre ötede Taşkend yakınlarındaki türbesinde ebedi hayatını yaşayan dördüncü kuşaktaki torunu Zengî Ata, aslında bu ailenin Türkistan'ın manevi hayatı hakkında yeteri derecede fikir vermektedir.

Said Ata

Ahmed Yesevî' nin *ikinci halîfesi olarak bilinen Sa'id Ata hakkında Hârezm'li olduğu ve 1219'da öldüğünden fazla bilgi yoktur.*

Sûfî Muhammed Dânîşmend

Sûfî Muhammed Dânîşmend, Ahmed Yesevî'nin ağabeyi Hâce Sadr(eddîn) ibn İbrahim'in oğlu ve Yesevî'nin öz yeğeni olup tarihî kaynaklarda hakkında bilgilere ulaşılabilen nâdir ve önde gelen Yesevî halîfelerindendir. Kaynaklarda Hazret Sultan Yesevî'nin üçüncü halifesi olarak kaydedilmiştir. Hâzinî, ise *Cevâhiru'l-ebrâr*'ında Sûfî Muhammed Dânîşmend'i, Ahmed Yesevî'nin Yesi dergâhındaki ilk postnişîn olarak birinci halîfe olarak gösterir.

Rivayetlere göre şeyhi ve amcası Ahmed Yesevî ile birlikte kırk defa halvete girmiş ve yine Ahmed Yesevî'nin icâzetiyle Otrar'a gidip tekke kurmuş ve vefatından sonra defnedileceği Otrar'da kırk yıl irşâdda bulunmuştur. Sûfî Muhammed Dânîşmend'in önde gelen halîfesi Süksük (bazı kaynaklarda Süzük) Ata olarak bilinen Hâce Mustafa'dır. Süksük Ata sonrasında silsile İbrahim Ata ile devam eder. İbrahim Ata'nın oğlu da İsmail Ata babası öldürüldüğünde on yaşında olduğu için zâhirî ve tasavvufî eğitimine Hârezm, Buhara ve Semerkand'da devam etmiş, sonra Hocend'deki Şeyh Maslahat Hocendî'den tasavvuf yolunda icâzet alarak kendi memleketi Ka-

zıgurt'ta irşâda başlamıştır. İsmail Ata'nın oğlu ve halifesi Hoca İshâk, 14. yüzyıl ortalarında kaleme aldığı *Hadîkâtü'l-ârifîn* isimli Türkçe eserinde İsmail Ata'nın ve diğer bazı sûfîlerin tasavvufî görüşlerine yer vermiştir.

Süksük Ata'nın halifelerinden olarak gösterilen Hâce Evliyâ Melik'in, 'Melikü'zzühhâd' (zâhidler sultanı) lakâbı ile Taraz'da valilik yapan bir zat olduğu söylenir. Evliyâ Melik'ten devam eden Yesevî silsilesinin sırasıyla Ebû'n-Nûr Süleyman Âşık b. Dâvûd, Cemâleddin Muhammed Kâşgarî ve İbrahim b. Ömer el-Alevî ez-Zebîdî yoluyla devam ederek önce Yemen'de sonra Kuzey Afrika'da başka tarîkatlarla birleştiği ve zamanla Senûsiyye içinde eridiği rivayet edilmiştir. Bu ilginç rivayet Yesevîlik yolunun bir şekilde Yemen ve Kuzey Afrika'ya kadar uzandığına işaret eder. Hazînî'nin *Cevâhiru'l-ebrâr'*da Ahmed Yesevî'yi överken nâmının Yemen'e kadar yayıldığını kaydetmesi bu rivayeti desteklemektedir.

Bu hususlar torunu Safîyyüddîn Orun-Koylakî'nin *Neseb-nâme*'sinde şu şekilde kayıtlıdır:

"Yine Sûfî Muhammed Dânîşmend-i Zernûkî geldi, Ahmed Hâce Ata'nın hizmetinde kırk defa halvet kıldı. Ondan sonra Şeyh Ahmed Yesevî, Sûfî Muhammed Dânîşmend'e izin verdi: "Git, Otrar'da sofra tut!" diye söyledi. Sûfî Muhammed Dânîşmend Otrar'da kırk yıl sofra tuttu, yetmiş yıl Hızır (a.s.) ile sohbet etti.

Ve yine Sûfî Muhammed Dânîşmend'in bir mürîdi oldu: Süksük Hâce idi. Yesevî Ahmed Hâce Ata huzurunda on iki yıl hizmet etti. Yüzoniki yıl ömür gördü. Üç bin mürîdi oldu. Seçkin mürîdi Evliya Melik idi, yerini Melik Ata'ya verdi. Melik Ata'nın doksaniki yıl ömrü oldu, Hızır (a.s.), İlyâs (a.s.) ve abdâllar ile yetmiş yıl sohbet etti.

Sûfî Muhammed Dânîşmend'in bir kerâmeti buluta binip hacca varmak idi, Kaf'dan Kaf'a ulaşırdı. Mezarı Otrar'da Sûfîhâne'dedir. Sûfî-hâne'nin yeri ve suyunu üç yüz kızıl altına halktan satın aldı. Sûfî Muhammed Dânîşmend hânkahına vakf kıldı, amma Sûfî Muhammed Dânîşmend'i "Şeyhim, atamsınız." diyerek Şît'in yeri, suyunu verdi. "Dokuz atamdan beri helâl mülkümdür. Başı Öküz dağından ayağı Karaçuk dağına kadar yüz koşumluk yerdir. Tanrı, azîz ve celîl olsun, rızâsı için, Muhammed Rasûlullah (s.a.v.) şefaati için vakf kıldım."

Sûfî Muhammed Dânîşmend, uzun yıllar boyu Otrar'da irşâd makâmında bulunmuş ve halkı Hakk'a dâvet etmiştir. Ayrıca, Cevâhirü'l-Ebrâr'da, Ahmed Yesevî'ye muhâlefet ile sorular sormak için Hârezm'den gelen İmâm Mervezî'nin hâfızasındaki bin soruyu silen ilk kişi olarak gösterilmiştir. Âlim Şeyh de, Sûfî Muhammed Dânîşmend hakkında benzer bir rivayet nakleder. Ona göre soru sormak için gelen İmâm Merâğî'dir. Kerâmet göstererek onun zihnindeki soruları silen kişi Hakîm Ata, kitaplarındaki yazıları silen ise Sûfî Muhammed Dânîşmend'dir. Sûfî Dânîşmend'in yazdığı *Ahmed Yesevî Menâkıbı*'ndan bazı nakiller de yapan Âlim Şeyh, kabrinin Yesi'ye dört fersah mesâfedeki Otrar şehrinde olduğunu yazmıştır.

Hazret-i Îşân (Ubeydullah Ahrâr) buyuruyorlardı ki: *Sûfî Muhammed Dânîşmend, çok âlim, dînine bağlı ve muttakî bir kişi imiş. Hâce Ahmed Yesevî Yesi'ye gelip halkı cehrî zikirle meşgûl edince, Sûfî Muhammed Dânîşmend onu bu işten menetmek düşüncesiyle evinden çıkmış. Ahmed Yesevî, onun kendisini îkâz için gelmekte olduğunu mânen keşfedip daha görüşmeden onda mânevî tasarruflarda bulunmuş ve görüşme esnâsında onun işini tamamlamış (mürîd yapmış ve hilâfet vermiştir).*

Muhammed Şerîf el-Hüseynî, İsmâil Ata'dan bahsederken şöyle der: "Şu konu kapalı kalmasın ki, Hz. Sultân İsmâil'in üç mânevî nesebi (intisâb ve icâzeti) vardır. Birincisini, Şeyh Mustafa'dan almıştır ki ona bazıları Süksük Ata bazıları da Süzük Ata, diyorlar. Onlar Sûfî Muhammed Dânîşmend'den ve onlar da Hâce Ahmed Yesevî'den almışlardır". Bu rivayetten, Sûfî Muhammed Dânîşmend'in halîfesi Süksük (ya da Süzük) Ata'nın asıl isminin Şeyh Mustafa olduğu anlaşılmaktadır. Âlim Şeyh gibi, Muhammed Şerîf de, Sûfî Muhammed Dânîşmend'in yazdığı menâkıb'dan istifâde etmiştir.

Nâsıruddîn Buharî ise, *Tuhfetü'z-zâirîn*'de Sûfî Muhammed Dânîşmend'in Ahmed Yesevî'nin üçüncü halîfesi olduğunu, muttakî bir insan olup Otrar'da Arslan Baba'nın yakınında medfûn bulunduğunu söyler.

Safîyyüddîn Orun-Koylakî

"Hâce Ahmed Yesevî Ata âhirete göçeceği sıra kendi yerini "kardeşimin oğlu" dediği Safîyyüddîn Orun-Koylakî'ye verdi." şeklindeki rivayet, Safîyyüddîn Orun-Koylakî'nin Hazret Sultan Yesevî

ile akrabalığını gösterirse de "kardeşinin oğlu" değil 'ağabeyi Hâce Sadr(eddîn) ve Sûfî Muhammed Dânîşmend'in torunlarından' olduğu anlaşılır. Yesevî silsilesinin belirlenmesinden büyük bir önemi olan Safîyyüddîn Orun-Koylakî'nin derlediği Neseb-nâme'de yer alan kendisi ile ilgili satırlar şöyledir:

MENKIBE

Safîyyüddîn Orun-Koylakî'nin doksanüç yıl ömrü oldu. Elli yıl Hızır (a.s.) ve İlyâs (a.s.) ile sohbet etti. Amma Karğalığ'da İshâk Bâb zamanından beri on bir atamız geçti. Bu Neseb-nâme Mevlânâ Safîyyüddîn Orun-Koylakî'ye kaldı. Bu Neseb-nâme Arap dili ile idi, Mevlânâ Safîyyüddîn Orun-Koylakî Türk diline çevirdi (aktardı), Hicret'den beş yüz kırk yıl geçmiş idi.

Mevlânâ Safîyyüddîn Orun-Koylakî, der: "Benim ulu atam İshâk Bâb zamanından Yesevî Ahmed Hâce Ata'ya kadar on bir atamız geçti. Ulu atamız İshâk Bâb'ın bütün helâl yerleri ve sularını hepsi ekin için kullandılar, sofrasını daima (açık) tuttular. Bu sebeple bu yerler ve suları bu Neseb-nâme içinde kaydettim. Benim vefatımdan sonra oğlum Zâhid'in çocukları, benim neslim bu Neseb-nâme'yi okusalar, aslıma bağlı kalsalar, ulu atam İshâk Bâb'ın helâl mülkü, yer ve sularını bilirler. Benden sonra iddia edip (bu yer ve suları) alırlar. Ulu atam İshâk Bâb'ın sofrasını Hak rızâsı için tutarlar. Dervîşler ve mü'min müslümanlar yorulup acıkıp uzak yakından gelseler, yemek yapıp "Tanrı, azîz ve celîl olsun, kabul etsin." diye dua kılsalar, geçmiş nesebim, hoşnud kılmış olurum. Bu benim dünyalığım olur, Tanrı, azîz ve celîl olsun, hoşnudluğu olur. 'Kıyâmet günü, inandık ve tasdik ettik, şefâatçı olurum.' diyerek, gerçekten bu sebeple ulu atam İshâk Bâb'ın helâl mülklerini bu Neseb-nâme içinde kaydettim." Mevlânâ Safîyyüddîn Orun-Koylakî, der: "Doksan üç yıl ömrüm oldu. Elli üç yıl Hızır ve İlyâs ile sohbet ettim. Ne kadar az ekin eksek, Hızır ve İlyâs dua kılar, Tanrı, azîz ve celîl olsun, o kadar çok bereket verir idi, artar ve taşar idi. Gelen, giden müslümanlar ve dervîşler ile fazlalaşır, Tanrı, azîz ve celîl olsun, o kadar çok bereket verirdi. Gerçekte o sebepten ulu atam İshâk Bâb'ın helâl yerlerini ve sularını (kendimiz için) almadık, ekin ekmedik ve tasarruf kılmadık. Hızır ve İlyâs duası bereketiyle asla açlık görmedik, Tanrı, azîz ve celîl olsun, bize hiç sıkıntı ve darlık zahmetini göstermedi." Yine Mevlânâ Safîyyüddîn Orun-Koylakî der: "Ulu atam İshâk Bâb'ın helâl mülkleri ve sofraları bana miras kaldı. Hakikatte ben mirasçıyım." Yine Mevlânâ Safîyyüddîn Orun-Koylakî der: "Benim vefatımdan sonra bu Neseb-nâme'yi okuyan kimseler, ulu atam İshâk Bâb'ın helâl mülklerini ve sofralarını dâva kılıp alsalar ve ulu atam İshâk Bâb'ın sofrasını câri

tutmasalar (açık tutmasalar), yorulup acıkıp gelen dervîşlere ve mü'min müslümanlara bakmasalar, kusur kılsalar ve (onlara) kolaylık göstermeseler, ben Mevlânâ Safiyyüddîn Orun-Koylakî, kıyamet günü, inandık ve tasdik ettik, olsa, o kimseye büyük hasım olurum."

(Neseb-nâme, Kemal Eraslan)

Süleyman Hakîm Ata

Asıl ismi Süleyman Bakırganî olmakla beraber daha çok 'Hakîm Ata' diye tanınmış olan Ahmed Yesevî'nin haleflerinden dördüncü halife olan, Süleyman Hakîm Ata, Türkler arasında en tanınmış Yesevî vârîsidir. Süleyman Hakîm Ata'nın "dervîşler ahvâlinden Türkî dilde kelimât-ı hikmetâmîz ve letâif-i ibretengîzleri" olduğu rivayet edildiği gibi, menkıbeleri ve halîfeleri hakkında da yazılı kaynaklarla nakledilmiş ayrıntılı denebilecek bilgiler vardır.

15. yüzyıl sonrasının yazılı kaynaklarına göre Süleyman Hakîm Ata'nın doğum yeri Hârezm, yaşadığı yer ise Hârezm bölgesinin Ürgenç vilâyeti ve Akkurgan beldesidir. Türkmenistan'daki son yayınlardan birisinde Anadolu'dan Yesi'ye gelerek Hazret Sultan Yesevî'ye intisab ettiği yazılmış ise de; bu rivayet, Hârezmli olduğu şeklindeki diğer rivayetlere göre zayıf görünmektedir. Rivayete göre Karahanlı Buğra Hanlar soyundan asîl bir hanım olan Anber Ana ile evli olan Hakîm Ata'nın Anber Ana'dan büyükten küçüğe Mahmud, Asğar ve Hubbî isimli üç oğlu olur. İki büyük oğlunun Hârezm'de zamanın önde gelen âlimlerinden Carullah Allame Şeyh'ten ilim öğrendikten sonra irşad çalışmalarında bulundukları kaydedilmiştir. Ölümü hakkında da çok ilginç bir menkıbe rivayet edilen Hakîm Ata'nın en küçük oğlu Hubbî Hâce'nin ise daha küçüklüğünden itibaren babası gibi pek çok kerâmet göstermiş olduğu nakledilir.

Hakîm Ata daha çok Türkistan'ın Aral gölü yakınlarındaki bölgelerinde İslâmî tebliğ ve tasavvufî eğitim ile uğraşmış, Lemehât min Nefahâtü'l-kuds adlı eserdeki bir rivayetten anlaşıldığına göre daha Ahmed Yesevî'nin sağlığında, izniyle oluşturduğu dergâhında faaliyet göstermiştir. Ömrünün son yıllarını yaşadığı Hârezm'de bölgesinde, Akkurgan'da kaynaklarda 1186 yılı olarak kaydedilen ölümünden sonra inşa edilen türbesine defnedildiği bilinmektedir.

Süleyman Hakîm Ata, 12. yüzyılda Ahmed Yesevî ile başlayıp Orta Asya ve Türkistan'da geniş bir coğrafyaya yayılarak etkili olan Yesevîlik akımının ilk ve önemli temsilcilerindendir. Ahmed Yesevî ölümünden sonra yirmi yıl kaldığı irşad postunda Hakk'ı arayan mürîdleri irşada devam etmiştir. Yesevî mürîdlerinin büyük kısmını etrafına topladığı rivayet edilen Hakîm Ata'nın diğer Yesevî halîfelerinden önce öldüğü rivayet edilir.

Hayatı ve kimliği ile ilgili bilgiler kesin kaynaklara değil menkıbelere dayanmaktadır. Eserlerinde Süleyman, Kul Süleyman, Süleyman Bakırganî, Hakîm, Hakîm Süleyman gibi mahlâslar kullanan Hakîm Ata'nın daha çok menkıbelerle iç içe efsanevî bir hayatı vardır.

Türk şeyhlerinin büyüklerinden olan Hakîm Ata, mürşîdi Yesevî'nin izini takib ederek dervîşlerin görevleri hakkında hikmetler söylemiştir. Yesevîlik silsilesi ile ilgili bazı kaynaklarda zahir ve bâtın ilimlerine sahip olan Hakîm Ata'dan "otuz bin şeriat, otuz bin tarîkat ve otuz bin de hakikat ilmine dair hikmet" türünde şiir nakledildiği kaydedilmiştir. Başka bir kaynakta ise, Süleyman Hakîm Ata'nın Ahmed Yesevî'nin son zamanlarında verdiği emirle Ürgenç bölgesinde irşada başladığı, "*doksan beş yıl yaşadı*"ğı, "*yetmiş yıl Hızır (a.s.) ile sohbet etti*"ği ve "*beş bin mürîdi oldu*"ğu nakledilmektedir.

Süleyman Hakîm Ata'nın eserleri: Mürşîdi Ahmed Yesevî gibi hikmet tarzında Türkçe şiirler söyleyen Hakîm Ata şiirleri ile değişik Yesevî şairlerinden Dîvân-ı Hikmet'tekiler tarzında tasavvufî şiirlerin bulunduğu bir eser olan Bakırgan Kitabı isimli mecmua günümüze ulaşmıştır. Âhir zaman alâmetlerini ve kıyameti anlatan ve Takı Aceb Kitabı ve Kıyâmet-nâme adlarıyla da bilinen Âhir Zaman Kitabı, İmâm-ı Azâm hakkındaki, 'Yarım Elma Hikâyesi' adıyla da bilinen manzum bir eser olan Kıssâ-ı Hazret-i İmâm-ı Azam ve Hazret-i Meryem'in ölümünü anlatan Kıssâ-i Hazret-i Meryem Bibi kitabıdır.[17] *Mi'râcnâme* gibi başka manzum eserleri de olan Hakîm Ata'nın hayatı ve menkıbeleri, yazarı belli olmayan Türkçe ve mensur *Hakîm Ata Kitabı*'nda toplanmıştır. Rus bilgini K. G. Zaleman, Londra'daki Asya Arşivi'nde bulduğu, XIV-XV. asra ait yazarı belirsiz "Hakim Ata Risalesi" adlı bu eseri 1897 yılında Sen-Petersburg'ta tercümesiyle yayınlamıştır.[18]

Süleyman Hakîm Ata'nın bu eserleri ile ilgili olarak son yıllarda ülkemizde bazı çalışmalar yayınlanmış bunlar arasında Doç. Dr. Münevver Tekcan'ın çalışmaları dikkat çekmektedir.

Süleyman Hakîm Ata'dan geriye hikmet tarzı şiirleri ve kitabları dışında yetiştirdiği çok sayıda halifesi ve binlerce mürîdi kalmıştır. Halifeleri arasında en çok tanınanlardan ilki Zengî Baba, Zengî Ata olarak da bilinmektedir. Önce Ahmed Yesevî'ye mürîd olan Zengî Ata, daha sonra Hakîm Ata'ya mürîd olarak onun terbiyesiyle kemale ermiştir. Hakîm Ata'nın ikinci halifesi ise Şeref Ata'dır. Zengî Ata ve Şeref Ata hakkında bilgiler de bu eserde yer almaktadır.

Hakîm Ata Menkıbeleri

Yesevî geleneğinde hakkındaki menkıbeler neredeyse Hazret Sultan Yesevî menkıbeleri hacmine ulaşan tek kişi Süleyman hakîm Ata olarak görülmektedir. Süleyman Hakîm Ata'ya ilişkin menkıbeler, sözlü anlatılardan derlenerek 19. yüzyıldan itibaren 'Hakîm Ata Kitabı' adı ile basılarak günümüze kadar gelebilmiştir.

Hakîm Ata ile ilgili menkıbeleri içeren kaynaklar 15. yüzyıla kadar iner. Hakîm Ata'nın hâl tercümesine geniş olarak yer veren ilk eser Alî Şîr Nevâî'nin Nesâyimü'l- Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve adlı eseridir. Alî Şîr Nevâî'nin (1441–1501) verdiği bu bilgiler şöyledir: "Adı Süleyman'dır ve Ahmed Yesevî mürîdidir. Hoca Ahmed, bir gün yemek pişirilmesini buyurur. Yemeği pişiren kişi, odun yetmedi diye gelir. Yesevî, mürîdlerine kırlardan çalı-çırpı toplayıp getirmelerini söyler. Ve bu sırada yağmur yağmaktadır. Mürîdler odun toplarsa da, yağmur yağdığından odunları ıslanmıştır. Hakîm Ata, topladığı odunları giyeceklerine sarıp kuru halde dergâha getirir. Hoca Ahmed Yesevî der ki: 'Ey oğul, hakîmâne iş yaptın.' Ve ona Hakîm lâkabı bu olaydan kalmıştır. Hakîm Ata, hikmet dili söyler olmuştur, öyle ki hikmetleri Türkler arasında meşhurdur." Hakîm Ata'nın hayatı ile ilgili olarak Alî Şîr Nevâî'nin verdiği bu bilgiler, Hakîm Ata Kitabı'nda bulunan aynı konulu menkıbe ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir.

Ahmed Yesevî'nin manevî işaretiyle 17. yüzyılda yazılan Lemehât min Nefahâtü'l-kuds adlı eserin Ahmed Yesevî'den başlayarak Yesevî silsilesindeki bazı mürşîdlerin anlatıldığı ikinci bölümün-

de, Süleyman Hakîm Ata'ya ait menkıbeler de nakledilmektedir. Bu eserde, Hakîm Ata Kitabı'nda yer almayan kerâmetleriyle ilgili iki menkıbe daha bulunmaktadır. Bunlardan birisi şöyledir: *"Ahmed Yesevî'nin toprak altındaki halvet hücresi dar idi. Hakîm Ata'ya onu genişletmesini söyledi. Hakîm Ata, duvara sırtını yaslayıp itti. Hücre bütün dervîşleri alacak kadar genişledi."*

Hakîm Ata Kitabı adı ile kitab halinde yayınlanan menkıbeleri sayesinde Kuzey Türkleri arasında asırlardan beri bu yana bilinen Hakîm Ata, Doç. Dr. Münevver Tekcan'ın Hakîm Ata Kitabı hakkındaki değerli çalışması ile ülkemizde de daha iyi bilinir hale gelmiştir. Hakîm Ata Kitabı'ndaki menkıbelerinde çizilen portresi ile Hakîm Ata daha çocukluk günlerinden itibaren kerâmetlerine tanık olunmuş bir Yesevî erenidir. Hakîm Ata Kitabı'nda kayda girmiş bazı kerâmetleri şöyledir:[19]

HAKÎM ATA MENÂKIBI

"Hikâyede şöyle anlatılır ki Süleyman Hakîm, çocukluğunda mektebe giderken başka çocuklar Kuranlarını boynuna asıp giderlerdi. Ama Hakîm Hâce, Kurân'ı boynuna asmaz, eliyle alttan tutup veya Kurân'ı tepesine kaldırıp hürmetle götürürdü. Mektepten çıkınca da yüzünü mektebe hocalarına doğru arkasını da evlerine doğru çevirip geri döner idiler. O mahalde adları Süleyman idi. Hâsılı günlerden bir gün Hâce Ahmed Yesevî, mescid kapısında, eşiğinde oturur idi. Görür ki bir bölük çocuk mektebe gitmektedir. Bunların arasında bir çocuk Kurân'ı tepesine kaldırarak gitmektedir. Hâce Ahmed Yesevî, bu hali görünce, hoşuna gitti, buyurdular:

"Ey çocuk git, hocandan izin iste! Eğer izin verirse, bize gel, biz sana Kuran öğretelim!" dedi. Bu sözü işitince Süleyman hocasına edeble gidip söyledi, hocası da kabul etti, izin verdi. Ondan sonra ana-babasından izin istedi, onlar da rızâ gösterip izin verdiler, kendileri oğullarını edeb yoluyla, getirerek Hâce Ahmed Yesevî'ye emanet ettiler. Hâce Ahmed Yesevî, Süleyman'ı Kur'an okutmağa yanına aldılar ve Kuran öğretmeye başladılar. Kısa süre içinde bütün ilim esaslarını öğrendi. On beş yaşına geldikten sonra da masum iken tövbe ederek, Hâce Ahmed Yesevî'ye mürîd oldu, bütün edep usullerini de öğrendi. Gece gündüz edeb esasları ile hizmet şartlarını yerine getirdiler.

***

Günlerden bir gün Hızır (a.s.), Hâce Ahmed Yesevî'nin, evine misafir oldular. Hâce Ahmed Yesevî, yemek pişirmeğe bir miktar odun getirmek için çocuklara buyurdular: "Kıra gidin, odun alıp gelin, yemek pişirelim!." Bütün çocuklar koşarak kırlara odun toplamaya gittiler. Odunları alıp gelirken gökten bir kara bulut peyda oldu, müthiş bir yağmur yağmağa başladı, seller akıp bütün çocukların odunları ıslandı. Gelen odunlar hep ıslaktı. Süleyman giysisini çıkarıp odunları sararak kendisi çıplak olup geldi. Elbisesini sardığı için, Süleyman'ın getirdikleri kuru idi. "Bütün çocukların odunlarını alıp gelip ateşe yakalım!" dediler. O çocukların ıslak odunları yanmadı. Bu durumda Süleyman'ın odununu getirip yakınca hemen yandı.

O sayede Süleyman'ın odununun ateşi ile bütün çocukların diğer ıslak olan odunları da yandı. Yemek pişirmekle meşgul oldular. Bu durumu Hızır Ata (a.s.) görüp: "Bütün çocukların odunları ıslandı, yanmadı. Süleyman'ın odunu çabuk yandı, onun tutuşturması ile bütün çocukların odunu da yandı. Bu ne sırdır?" diye odunlarının neden kuru kaldığını Süleyman'dan sordular: Süleyman da tevazu gösterdi, sebebini anlattı ve "Yolda gelirken, yağmur yağarken elbisemi çıkarıp odunuma sardım, kendim çıplak olup geldim; o sebepten odunum kurudur." diye cevap verdi. Hızır Ata (a.s.) bunu pek beğendi ve çok takdir ettiler. "Hoş hakîmâne (akıllıca) iş yapmıştır, bunun adı Hakîm Süleyman olsun!" dedi ve çocuğa, "Bundan sonra adın Hakîm olsun!" dedi. "Hakîm"lik ad verdiler ve nefes üflediler, duâ da ettiler.

Hâce Ahmed Yesevî, mutlu oldular, Süleyman'a kutlu nefes ile kutlu ad verdiler, "Mübarek olsun ve karşılığını verdi." deyince, Hızır, selâm onun üzerine olsun: "Ey Hakîm Süleyman, ağzını aç!" dedi. Hakîm Süleyman ağzını Hızır'a selâm onun üzerine olsun, tuttu, Hızır, selâm onun üzerine olsun, nefesle tükrük bıraktı. Süleyman'ın içi, feyz ve nûr ile doldu. Hızır, selâm onun üzerine olsun: "Haydi, şimdi durma, feyz izhar et! manânın sırlarını göster!" diyerek izin verdi. Hakîm Ata, o andan itibaren birtakım hikmetler söylemeğe başladı.

Hakîm Hâce'nin, manânın sırlarını (göstermek için), ağzını açıp ilk önce söylediği hikmet budur:

Hikmet

Eski püskü kürküm var.
Kırık dökük baltam var.
Şeyh(im) oduna gönderse,
Gitmemeye ne gücüm var.

Donum oduna sarıp,
Bedenim soğuğa titreyip,
İçten muhabbet coşup,
Hızır-İlyâs atam var.

Âb-ı hayat verilen,
Dünya içinde derilen,
Hak'dan nasip verilen,
Hızır-İlyâs atam var.

Gece gündüz gezer yabanda;
Manâ hazinesi var onda;
Erenlerin katında;
Hızır İlyâs atam var.

Bassa dağlar yarılan,
Binse yerler dürülen,
Maşrık Mağrib görünen,
Hızır-İlyâs atam var.

Zahir göze görünmez;
Gizli sırrı görülmez;
Onsuz yollar bitmez;
Hızır İlyâs atam var.

Kumda izini izleyen,
Hak'dan özünü gizleyen,
Hakikati sözleyen,
Hızır İlyâs atam var.

Âlimlerin dediği,
Kitaplarda bulduğu,
Gönüllerin hazinesi,
Hızır İlyâs atam var.

Hakîm Ata'ya, Hâce Ahmed Yesevî'nin verdiği himmetin müjdesi nasip oldu, Hızır Ata'dan hisse aldılar. Allah en doğrusunu bilir.

***

Günlerden bir gün kurban ayında, Ahmed Yesevî'nin tekkesinde doksandokuz bin şeyh hepsi hazır olup zikr ve semâ sohbeti kuruldu. Namaz vakti olunca, bütün şeyhler namaza kalktılar, Hâce Ahmed mihraba geçti, imam oldu. Acaba bu şeyhlerin hangisi olgunluğa erişmiş (ve) dileğine ulaşmıştır (diye) gizli maksatları vardı. "Bunları deneyelim!" diyerek, koyunun mesanesini ıslatıp bellerine bağlayıp mihraba geçtiler. Hoca Yesevî namaza başladılar. Sağında Hakîm Ata, solunda Sûfî Muhammed Dânîşmend vardı. Namaz sırasında, Hâce Ahmed Yesevî, kıraat okuyup rükûya vardılar. Hoca'dan bir ses çıktı; -kovuktan (mesaneden) sesle yel çıkardılar-, sonra secdeye vardılar. Yine su salındı, onu görüp bütün mürîdler ve cemaat: "İmamın abdesti bozuldu" diye icabetten vazgeçtiler, namazlarını bozdular. Lakin Hoca aldırmadı. Namaza devam etti. Hakîm Ata Hâce tereddüt etmeksizin ona uydu, namazını bozmadı. Sûfî Muhammed Dânîşmend de Hakîm Ata'ya bakarak devam etti, sol ayağını burarak bastı, gördü ki Hakîm Hâce ayakta duruyor, o da ayağını öndeki gibi berkitti. Bu üç azîz namazlarını edâ ettiler, Nihayet, selâm verildikten sonra namazdan çıktılar. Hâce Ahmed Yesevî, arkalarını mihraba doğru yüzlerini cemaate doğru dönüp dedi ki: "Ne için namazlarınızı bozdunuz? "Ben bunu sizin sülûktaki mertebenizi anlamak için mahsus yaptım. Bende tam temizlik var idi. Ancak sizleri denemek için belime kovuk (mesane) bağlamıştım. Yoksa, o ses benden değil, belime soktuğum bir kovuk parçasından çıktı; işte bakın!" diye çıkarıp gösterince hepsi ayağa kalktılar.

Hâce Ahmed Yesevî, "Anlaşıldı ki, benim bir tek tam mürîdim, bir de yarım mürîdim kemâle erişmiş; diğerleri hep nâdanmış. Sordular: "Kimleri söylüyorsunuz?" Hâce Ahmed Yesevî, "Tam mürîd olarak Hâkim Hâce'yi, yarım mürîd diye de Sûfî Muhammed Dânîşmend'i söylüyorum." dediler.

Nâdân ne bilsin er sırrını,
Kalp gözünü açmayınca;
Er nazarını nasıl bulursun,
Yürek yağını eritmeyince.

***

Ve bunun üzerine ondan sonra Hâce Ahmed Yesevî, Hakîm Ata'ya icâzet verdi ve emretti: "Şimdi senin işin tamam olmuştur" dedi. Hakîm Ata'yı Hârezm'e gönderdi. O bölgedeki Hak taliplerini irşad etmesini istedi. "Yarın seher vakti, şafakla sana bir deve gelecek, eşiğinde bir deve çökecek, o deveye bin, başını boş bırak, varıp o deve Hârezm'de nerede durur ve çökerse ineceğin yer orasıdır, senin menzil makâmın orası olsun ; (ikâmet yerin) orada olacak." diye izin verdiler. Hakîm Ata veda edip menzile hareket etti. Ertesi sabah seher vakti Hakîm Ata, gelen deveye binip salıverdi, başını boş bırakınca, o deve Türkistan'dan batı tarafına doğru yürüdü ve Hârezm şehrinin batısına doğru Beynâr arkası denen yere geldi, durdu; çöktü, ayağa kalkmadı. Deve, o bölge sultanının yasak bölgesinde çökmüştü. O kadar zorladılar, kalkmadı. Dilek dilediler, yine kalkmadı, deve bağırdı. Bundan dolayı o yere, Bakırgan dediler, adı ondan kaldı. Deve durunca Hâkim Ata, deveden indiler, o yeri bulup gördüler. Bir adam eline bir sopa alıp devenin başına atmak istedi ama hemen eli kurudu.

O yer Buğra Han'ın at yılkılarının, koyun sürüsünün otladığı bir yerdi. Beş çoban gelip Hakîm Ata'ya: "Kimsin, burada edebsizlik yaparak iniyorsun?" dediler. Yılkıcılar -at sürücüleri- onu buradan kovmak istediler Hakîm Ata "Ben dervîşim, bir yere gitmem; burada menzil makâm tutma isteğim var!" diye cevap verdiler.

Onlar: "Bu yer Buğra Han'ın çobanının otlatma yeridir, senin burada menzil makâm kurmana izin vermeyiz. Sonra ellerindeki, at sürdükleri değneklerini kaldırıp hücum ettiler. Hakîm Ata'ya hamle kılınca, Hakîm Ata oradaki ağaçlara: "Tutun bunları!" diye emretti. Turangu ağaçları var idi. O zaman ağaçlar üçünü sımsıkı yakaladılar, o üç çobanı ağaçlar budaklarıyla basarak alıp kaldı, diğer ikisi kaçarak, kurtuldular, Buğra Han'a, Sultanın huzuruna gittiler. Adamlar durumu, olup-biteni Buğra Han'a anlattılar. (bk. IV, s. 60-63).

Bu vakadan haber verince, Buğra Han bu habere pek memnun oldu: "Üç gün oldu, üç gündür burnuma erenler kokusu geliyordu. O şekil de olsa, Allah'a şükür, memleketimizde bir er de ortaya çıkmış olacak." dedi ve işi tahkik için Abdullah Sadr adlı veziri

var idi.. Ona seslenip "Edeple, saygıyla onu söylet, sor, kimdir, o dervîş nereden gelmiştir, adı nedir, bir de kime mürîd imiş?" deyip gönderdi. Abdullah Sadr gelen dervîşe kim olduğunu ve ne istediğini sordu. Hakîm Ata'dan edeple gelip sordu: "Ey dervîş, kimsin, nereden gelirsin, adın nedir?" diye sorunca, cevap verdiler: "Atamın anamın koyduğu adım Süleyman'dır, ancak şimdi adımıza Süleyman Hakîm diyorlar." Hâce Ahmed Yesevî'nin mürîdiyim" dedi. Abdullah Sadr, Yesevî mürîdlerinden Hakîm Süleyman olduğunu anladı. Yılkıcıların neye ağaçta kaldıklarının hakikatini sezince, ağaçlardan, "Böyle yapan böyle olur!" sadası geldi. Abdullah Sadr sordu: "Bu çobanlar burada nasıl asılı dururlar?" Hakîm Ata cevap verdi: "Ağaçlardan sorun!" Ağaçlardan sorunca, "Her kime şeyhlerin gazabı olursa, bu şekilde olur" diye ağaçlardan ses geldi. Bu dervîşin derecesinin yüksekliğine inanan Abdullah Sadr, geri dönüp Buğra Han'a haber verdi. Abdullah bu acayiplikleri görüp hayretle atına bindi. Bu sözü Buğra Han'a söyledi. Buğra Han bu sözleri işitip hayrette kaldı. Dedi ki: "Vezirler bu kimse, acayip azîz kişidir. Buna duâ etmek, hürmet etmek gerek, tarîkatına girmek gerek." Sultan Hakîm Ata'nın yanına geldi, mürîd oldu. Buğra Han'ın Anber adlı çok güzel bir kızı var idi. O kızını, bu dervîşin rızasını celb için Hakîm Ata'ya hürmetini ve bağlılığını göstermek için, vermeyi uygun gördü ve kızları da kabul ettiler, kızını Hakîm Ata ile evlendirdi. Kızı Anber Ana idi. Bu evlilikten Hubbî Hâce dünyaya geldi Buğra Han, o Anber adlı kızını alıp develerini deveci ile, koyunlarını çobanı ile, sürülerini otlakçısı ile bütün malını, sürülerini getirip Hakîm Ata'ya bağış olarak sundular, ayrıca da birçok develer, koyunlar, atlar gönderdi; Hakîm Ata, bunları kabul etti. Buğra Han kendisi bütün beyleri ile gelerek Hakîm Ata'ya mürîd oldular. Buğra Han ve bütün vezirleri ona mürîd ve mu'tekid idiler. Ve insanlar günden güne toplaşmaya başladılar. Hakîm Ata'nın şöhreti halk arasında yayıldı. Bakırgan adlı o yeri kendisine menzil yaptı. Orada yer ve mevkî tuttular ve o yere de Bakırgan adı verdiler. Hakîm Ata'nın yerleştiği bu yere, şimdi Bakırgan diyorlar. Hakîm Ata'nın şöhreti dört tarafa yayıldı.

***

Naklederler ki Anber Ana'dan üç oğlan oldu. Büyüğünün adı Mahmud Hâce, ondan küçük oğlunun adı Asgar Hâce, ondan küçük

oğlunun adı Hubbî Hâce idi, Allah'ın rahmeti cümlesine olsun. Hârezm şehrinde bir ulu şeyh var idi. Cârullah Allâme Şeyh derler idi. Gayet âlim, bilgin idi; Keşşafı, yeniden açıklayıp anlatır idiler ve Muhammed Hâce ile Asgar Hâce'yi Hârezm'e göndermişlerdi Şeyh Cârullah Allâme Şeyh yanında ilim tahsil etmeye. Günlerden bir gün hücre içinde şarap kadehini doldurarak bu hâcezâdeler birbirlerine şarap sunuyorlardı. İnsanlar bunu görüp; "Acaba bunun gibi hâcezâdeler bu İslâm'ın kubbesi içinde (nasıl) şarap içiyorlar ve sarhoş oluyorlar." diye hayrete düştüler. Bu durumu gidip Hakîm Ata'ya anlatınca, Hâkim Ata hâcezâdelere "Hemen oğullarım bana gelsinler!" diye (bir) kişi gönderdi. Hâcezâdeler bu sözü duyunca "Biz bu kötü şöhretle Bakırgan iline nasıl gireriz?" diyerek endişelendiler, gitmediler. Hakîm Ata,Bakırgan'dan Şeyh Cârullah Allâme Şeyh'e ve ileri gelenlere "Hâceleri tutarak şeriat yoluyla hesap soracaksınız" diye mektup gönderdiler.

Şeyh Cârullah Allâme Şeyh, buyurdular: "Şeriat yolu ile şarap işi yapacağız". Mesuliyet sahiplerine: "Bundan sonra her nerede şarap içseler, tutun, hesap sorun!" dedi. Hârezm şehrinin ortasında bir uzun minare var idi, onun üstüne çıkıp hâcezâdeler şarapla meşgul idiler. Mesuliyet sahipleri, bunu görünce, Hâceleri tutup hesap sormak için minareye çıktılar. Hâceler kendilerini minareden dışarı attılar, yere sessizce düştüler, ayak üstüne basarak dik durdular. Ellerinde şişe, şarap kadehi var idi, bunlar da kırılmadı. Hâceler orada, o şarap kadehini doldurup şerbet sunuşarak içtiler. Onu gören insanlar çığlık atarak toplanıp boyunlarına peştemâl sarıp Hâcelerin ayağına kapanarak özür dilediler; halkın çoğu orada Hâcelere mürîd oldular. Şüphesiz inananlar arasında bunun gibi muhabbetler vardır. Erenlerin işi gerçektir, hakiki olmayan işi yok, korkmazlar. İlâhî aşk şarabını içerler.

***

"Baba-Oğul Rekabeti"

Nakledelerler ki Hubbî Hâce babasının karşısında idi. Hakîm Ata'nın, en küçük çocuğu olan Hubbî Hoca'ya gelince, Hubbî Hâce'nin, bir kara semiz atı var idi ve de iki kara tazı köpeği var idi. Her gün atına binip dağlarda, kırlarda dolaşır, geyik avlar, semiz atına yükleyip getirerek babalarına hürmetle sunarlardı. Her gün

âdetleri bu idi. Bununla beraber Hakîm Ata, küçük oğlunun manevî olarak ne kadar yüksek bir mertebeye eriştiğini hiç bilmiyordu. Hakîm Hâce, Hubbî Hâce'nin böyle bir siyâsetle yürüdüğünü görüp: "Benim bu oğlumun dervîş olmayıp sipahi olma düşüncesi olmalı." derdi. Bir gün garib bir vesile ile oğlunun manevî derecesini anladı:

Naklederler ki Hîve vilâyetinde, Tura denen kasabasından Şeyh Sa'at adlı bir mürîdi vardı. Şeyh Sa'ad Hâce, Ürgenç'e gelerek, Hakîm Ata'ya mürîd oldu. Tarîkat yolunun edeplerini bütünüyle öğrendi, nefsini men edip gece gündüz çok uygun hizmet etti. Hakk'dan nazar-ı rahmet buldu, Hakîm Ata'dan nasip aldı. Hakîm Ata, can-ı gönülden Şeyh Saat Hâce'yi oğul kabul etti, nasip veren Tura denen yere kendi makâmına vardı. Hülâsa günlerden bir gün Hakîm Ata, Anber Ana'ya: "Yâ Anber, bu Şeyh Saat öz oğlumuzdur. Hubbî Hâce nefes oğlumuzdur. Bunların hangisinin işinin tamam olup olgunluğa erişip erişmediğini deneyelim, her ikisinin adlarını çağıralım; hangisi sesimizi işittiği zaman hazır bulunsa, Hakk dergâhında işleri kemale ermiştir ve dilek yerine getireceklerdir." diyerek müzakere ettiler. "Evvel öz oğlumuz Şeyh Saat'i çağıralım!" dedi. Oturduğu yerlerinden "Yâ oğlum Saat!, Yâ oğlum Saat!, Yâ oğlum Saat!.." diyerek üç defa çağırdı. Şeyh Saat Hâce o dakikada koşup geldi. "Buyurunuz sultanım" diyerek yetişip hemen kapıdan girip geldiler. Hakîm Ata'ya: "Esselâmü aleyküm, yâ azîz ata!" diyerek selâm verdiler. Hakîm Ata, "Ve aleyküm selâm, yâ oğlum Şeyh Saat!" diye cevap verdiler. O zaman görürler, Şeyh Saat Hâce'nin eteğinde bir şey vardır. Hakîm Ata, "Hey oğlum Şeyh Saat nerede idin, nereden gelirsin, eteğindeki nedir, eteğini tutup gelirsin?" diye sorunca, Şeyh Saat Hâce özür dilediler. "Ey azîz ata, ben Tura yerinde burçak tohumunu saçıyor idim, sizin sesiniz kulağıma ulaşınca, burada huzurunuzda hazır oldum. Eteğimdeki burçaktır." diye cevap verdiler. Ve Tura yeri ile Bakırgan'ın arası on beş günlük yol idi. On beş günlük yoldan Şeyh Saat Hâce, göz açıp kapayıncaya kadar geçen sürede geldi, hazır oldular, Hakîm Ata, Şeyh Saat Hâce'den hoşnut oldular, Fâtiha okuyup duâ ederek Şeyh Saat Hâce'ye izin verdi. Şeyh Saat Hâce, yine göz açıp kapayıncaya kadar geçen sürede Tura'ya gidip işiyle meşgul oldular. Şeyh Saat Hâce'nin kerâmeti, ermişliği çoktur, ancak burada

kısalttık. Biraz sonra oturduğu yerinden oğlu Hubbî Hâce'nin adını söyleyerek "Yâ Hubbî!", "Yâ Hubbî!", "Yâ Hubbî!.." diye üç defa Hubbî Hoca'yı da çağırdılar. Hubbî Hâce gelmedi, ona gönlü gücendi. Biraz geç geldi, gecikerek ulaştı, "Buyurunuz baba!" diyerek ve Hubbî Hâce babasına adeti üzere avladığı geyiki getirip Hakîm Hâce'ye hürmetle sununca, Hakîm Hâce hediyesini kabul etmedi. Oğlunun hemen gelmeyişi, babasının canını sıkmıştı. Hubbî Hâce bunu anlayıp, "Ey baba selâmımızı, hürmetimizi niçin kabul etmezsiniz, bunda ne eksiklik gördünüz?" deyince, Hakîm Ata, "Ey oğlum Hubbî, ben oğlum Şeyh Saat'i çağırdığımda, oğlum Saat, Tura yerinden göz açıp kapayıncaya kadar geçen sürede geldi. Seni çağırdığımda, Bakırgan sahralarından gecikerek geliyorsun. O sebepten gönlüm perişan olmuştur." deyince, Hubbî Hâce, gecikmesinin sebebini anlattı: "Ey baba, Hind okyanusunda -Muhit denizinde- iki gemi batıp gitmekteydi 'Yâ Hubbî medet yardım et!' diye seslendiler, benden yardım istediler. Ben oraya gidip Hakk Teâlâ yardımı ile o kişileri denizden çekip çıkardım, sesiniz kulağıma orada ulaştı, ama bu sebepten onlarla meşgul olduğum için geç kaldım, gecikerek geldim." diye özür dileyince, babası Hakîm Hâce bu söze inanmadılar, (cevap verdiler): "Ey oğlum sözünü öyle söyle ki kişi inansın, sen nerede okyanus nerede?" dedi.

Hubbî Hâce: "Ey baba, eğer inanmazsanız işte boynuma bakın!" diye gemiyi çekerken oluşan yarasını gösterdi. Baksalar boyunları gömgök olmuş. Ve yine "Eğer buna inanmazsanız, buraya on bin altın şükrane getirecekler, bağış dediler, tamam beş aydan sonra, getirip bize ulaştıracaklar; o zaman görürsünüz!"" diye cevabını verdi. Hakîm Ata bir şey demedi. Hakikaten de öyle oldu; Beş ay geçince, o kimseler on bin altın bağışı getirerek Hubbî Hâce'ye ulaştırdılar ve o parayı getiren adamların hepsi, kendileri de Hubbî Hâce'ye mürîd oldular, çığlık atarak toplanıp hepsi Hubbî Hâce'nin ayağına kapandılar. (Lemahât'taki versiyonu şöyledir: Bir tüccar, güzel bir sarığı Hakîm Ata'nın huzuruna getirdi ve "Bu sarık Hubbî Hâce'ye adağımdır. Denizde gemimiz batmak üzereyken ona bu sarığı adadık ve o tehlikeden kurtulduk." dedi. Hakîm Ata, Hubbî Hâce'ye durumu sordu ve o da gemideki insanların kendisinden manen yardım istediklerini, kendisinin de manen yardım ederek gemiyi kurtardığını söyledi. Hakîm Ata, Hubbî Hâce'den

böyle kerâmeti görüp şaşırdılar, içinden "Hayret bu oğlumdan böyle kerâmet, velîlik görülüyor." diye gönlünden geçirdi. Hakîm Ata, artık oğlunun yüksek mertebesini anlamağa başlamıştı. Ve adak, bağış Hubbî Hâce'ye sınırsız gelir idi. Hepsini dervîşlere sarf eder idi.

Naklederler ki Hakîm Ata, sabah namazının sünnetini kılıp farzını Kâ'be'de gidip kılar idiler. Yine günlerden birgün oğlu Hubbî Hâce Hakîm Ata'ya şu soruyu sordu: "Ey baba, siz sabah namazının sünnetini daima burada kılıyorsunuz, görüyorum; lakin farzında yok olursunuz, sabah namazının farzını nerede kılarsınız?" diye sorunca, babası Hakîm Ata bu soruya karşılık "Ey oğlum, farzını da Kâ'be'de kılarım" buyurdular. Hubbî Hâce: "İyi amma, oraya kadar gitmek büyük bir zahmet" dedi. Ey baba Kâ'be'ye giderseniz eziyet çekersiniz; Kâ'be'yi buraya getirseniz olmaz mı? Kâ'be'yi buraya getirmek daha uygun olmaz mı?" dedi. Hakîm Hâce: "Ey oğlum, her kişi Kâ'be'ye varıp orada hizmet etse bu, ulu derecede mertebedir, Kâ'be'yi getirmeye yüce kudret kuvvet gerek." dediler. Hubbî Hâce: "Ey baba, erenlerde eğer tam itikat ve üstün irâde olsa, Kâ'be kendisi gelecek(tir)." dedi. Hakîm Ata kendisinde bu kadar kuvvet olmadığını itiraf etti: "Ey oğlum, bizde bu kudret kuvvet yok; eğer sizde varsa görelim!" dediler. Hülâsa o gece Hakîm Hâce, tan yeri ağardığında kalkıp sabah namazının sünnetini kılmak için geldiler. Lakin ertesi gün oğlunun Kâ'be'yi Bakırgan'a getirdiğini görünce, birdenbire şaşırdı. Baksalar Hubbî Hâce'yi mescidde durur gördüler. Ve yine bütün Kâ'be erenlerini de gördüler, Hubbî Hâce'yi tavaf ediyorlar, Kâ'be-i Muazzama'nın mübarek halkası mihrabın üstünde duruyor. Hakîm Ata mübarek halkayı tavaf ettiler. O gün Kâ'be erenleri ile toplanıp sabah namazını kıldılar ve bütün Bakırgan şehri gelip mescide dergâha girdiler, Kâ'be-i Muazzama'nın mübarek halkasını tavaf ettiler. Ve Hubbî Hâce'yi de tavaf ettiler. Bütün Bakırgan cemaati gelip Hubbî Hâce'ye mürîd oldular. Sabah namazı okunduktan sonra Kâ'be-yi Muazzama ve Kâ'be erenleri ile kayboldu. O gün bu kerâmetleri görüp Hakîm Hâce'nin gönlünde yine kıskançlık oldu ve içine biraz kıskançlık düştü derler. Bir postta iki velînin duramayacağı muhakkaktı.

Naklederler ki günlerden bir gün Hakîm Ata'nın mürîdleri toplanıp geldiler, dokuz öküz kestiler, zikir ve semâ meclisi kurul-

du, zikr ve sema'a meşgul oldular. Halka davet verdiler, herkes çağırıldı. Yalnız Hubbî Hâce çağrılmamıştı, orada değildi, ava gitmişti. Pay bırakmadılar. Bu sırada Hubbî Hâce geldiler, avladığı geyiklerle avdan geldi; geyikleri getirip Hakîm Ata'ya sundular. Herkesin çağırılıp kendine haber verilmediğini görünce canı sıkıldı; hürmetle oturup babasından sebebini sordu ve şu sözleri söyledi: "Ey baba mürîdleriniz gelmiş, dokuz öküz öldürmüşler, büyük küçük hepsi pay almış, bize pay koymamışsınız; bizde ne kusur gördünüz?" deyince Hakîm Hâce: "Ey oğlum erenler, çalıştılar, pay aldılar, sen de çalışsan pay alacak idin." dedi. Hubbî Hâce: "Çalışsak bütün payı eşit alacak idik." dedi. Gayretle ayağa kalktı; babasının mürîdlerine yüksek sesle; "Öldürülmüş öküzlerinizin derisini getirin!" diye seslendi. Mürîdler hemen öldürülmüş dokuz öküzün derisini Hubbî Hâce'nin önüne koydular. Hubbî Hâce, kıbleye doğru yönelip, kolunu kaldırarak Tanrı'ya yalvarıp yakardı. Sonra, asası ile öküzlerin derisine vurdular ve "Ey canavarlar, tez ayağa kalkın. Hakk Teâlâ emri ile!" diyerek, öküzlere işaret edince, kerâmetle, kesilen öküzleri tekrar diriltti. Dokuz öküz hepsi böğürüp kalkarak geldi. Hubbî Hâce: "Ey baba, işte biz de iş yaptık, şimdi bütün erenler payını eşit alsınlar!", dediler. Hubbî Hâce'nin bu hikmetini görüp babasının mürîdleri hepsi gelip çığlık atarak toplanıp Hubbî Hâce'nin ayağına kapandılar. Bunu gören bütün halk Hubbî Hâce'nin kerâmetine itikad ettiler.

Ve hepsi de Hak yoluna dönmeyi kabul ederek mürîd oldular. Bu işleri görüp Hakîm Ata'ya gayret geldi. Bunun üzerine babası onu çağırdı ve bir yerde ikisinin beraber bulunamayacağını söyledi. "Ey oğlum, iki koçun başı bir kazanda kaynamaz; ya siz, ya biz!" diyerek derin bir nefes çektiler, gücendiler. Bu sözün manâsının sırrını pek iyi anlayan Hubbî Hoca, babasına, "Ey baba, sözler içinde meşhurdur, eğer boynuzları ile olursa iki koçun başı bir kazanda kaynamaz, sığmaz; ancak boynuzlarını kesse, üç koçun başı dahi bir kazana sığardı. Şüphesiz o nefesi bize çektiniz, gücendiniz, "Siz hoşça kalın, biz gidelim baba!" deyip ağlayarak çıktılar. (Bu ilginç rivayet Lemahât kitabında şu şekilde nakledilir: Hakîm Ata, gayrete geldi (kıskandı) ve: "İki koçbaşı, bir kazanda kaynamaz." dedi. Hubbî Hâce: "Eğer boynuzlarını kırarlarsa kaynar." dedi. Hakîm Ata'nın huzurundan kalktı ve odasına gitti.) Anası

Anber Ana'nın katına girdiler, anasından esenlik diledi, anasıyla vedalaştı. Ve "Ey ana, her yiğidin başına iş düşse, bizi şefaatçi kılıp itikat ile yardım dilese, hazır olup ona yardım yetiştirir idim. Huzurunuzda olsam, analık hakkınızın karşılığını yerine getirmek için, şüphesiz geri döner idim. Şimdi gâyb âlemine yolculuğa çıkıyorum, hoşça kalın ana! Babama benden selâm söyle! Duâ ile yâd etsin!" dedi. Anası bu sözü işitince, Hubbî Hâce'yi kucaklayarak yalvarıp yakardı, sızlanarak ağlamaya başladı: "Ey benim aydınlığım, vây canımın paresi, bağrım parçası sevgili oğlum, sensiz nasıl yapacağım, senin gitmene iznim yok!" diyerek feryat etmeye başlayınca, Hubbî Hâce, Ey ana, siz beni bırakın eşikte durun!" dedi. Anası Hubbî Hâce'yi bırakıp "Seni göndermem!" diyerek eşikte durdu.

Hubbî Hâce kepeneğini, kefenini giyip hücrenin ortasına gelip durdu, oturdu. Kepeneğini çözerek açıp başına örtündü. Anasına, kendisi için ağlamamasını ve babasının rızasını almasını söyledi. "Ey ana, şimdi benim için çok ağlama! Eğer babam benden incindi ise, hoşnut olsun; size yurt kutlu olsun, bize yol kutlu olsun!" diyerek başını çekti, kepenek altından kaybolup gitti ve kepenek kefeni o yerde kaldı. O odada kayboldu. Bir daha görülmedi.

Anber Ana kepeneği kaldırıp yüzüne sürüp, feryat edip ağlayarak Hakîm Ata'nın karşısına geldi, bu durumdan haber verdi. Hakîm Hâce de ağlamaya başladı. Bu vak'a üzerine baba-ana çok ağlaştılar. Ne kadar ağlasalar, faydası olmadı. Hubbî Hâce'nin kaybolduğunu duydular. Büyük küçük, el gün feryat ederek ağlaştılar. Hakîm Hâce çok kaygılandı. Bütün vilâyetlere haber gönderdiler, karşılık bulamadılar. Hakîm Ata, oğlunun derdi ile birçok Hikmet'ler söyledi. Hakîm Hâce'nin Hubbî Hâce'nin ayrılığının acısından söylediği hikmetleri:

Hikmet

Âh yazık yerin göğün arasında,
Yitirdim şunkar kuşumu bilmez işte.
Dostlarım siz dilekte ben izinde;
Ağlayıp gözde yaşımı silmez işte.

Ağlayıp gözde yaşını sil derler;
Dört yanma doğru soru sor derler;
İsteyip can kuşunu bul derler;
Ben de ona (gitmeye) karar vermem işte.

Ben ona (gitmeye) nasıl karar vereceğim;
Atım yorgun benzim solgun nereye varacağım;
Ayâ cânân bulunmasa ben kul öleceğim;
Haberini bilsem orada durmam işte.

Haberden bulunur derler Şâm Irak'ta;
Kırım ile Hıtay'dan da uzakta;
Uçup gider derler cân firakta;
Ben de onun yollarını bilmem işte.

Yollarını bilmem ben deyip ne durayım;
Yolunda ben çok eziyet zahmet göreyim;
Dostlar siz kaim ben de varayım;
Ben de varsam o yerden gelmez işte.

Ben de varsam bulunacak mı orada kuşum?
Bulunmasa zordur benim işim;
Elime konar ise şunkar kuşum;
Eziyet kaygı karşı gelse salmaz işte.

O kuşuma ad verdiler Âdem aslı;
Adağıdır Kul Süleyman Hakîm sözü;
Kimler bildi kim bilmedi bu sır sözü;
Mevlâm'dan başka kimseye demem işte.

Oğluna karşı yaptığı bu hareket Hakk Teâlâ nezdinde cezayı mucib oldu. Ona malum oldu ki, Hubbî Hoca eğer yaşasaydı, neslinden altmış velî gelecekti; Ondan sonra Hakk Teâlâ'dan Hakîm Ata'ya: "Yâ Hakîm senin oğlunun neslinden altmış velî meydana gelir idi. Bu bütün velîler dünyadan gittiler. Mâdem ki bu velîler dünyadan kesildi, Bu günahının bedeli için kefareti olarak kırk yıl üstünden su akacak; ancak ondan sonra o günahın temizlenecek, günahından arınırsın!" diye emir malûm oldu. Hakikaten de öyle

oldu. Bu buyruğu işitince Hakîm Ata'nın gönlü çok perişan oldu. O saatte ulu dergâha el kaldırarak (yalvarıp) ağladı: "Ey Allah'ım, hâzırsın, görensin, kudretlisin, bilensin, varsın ve birsin. Bütün kullarının sırrım aşikâr bilirsin!" diye hasret ile yalvardı. Sonunda o vâdeler onlara verildi.

***

Naklederler ki Hakîm Ata dünyadan göçünce, nice zamandan sonra Ceyhun nehri, Kât şehrinin ön tarafından ileriye doğru akıp giderek Bakırgan şehrini basıp geçti. Bakırgan su altında kaldı, harâb oldu. Bakırgan bilinmez oldu. Hakîm Ata'nın türbesi üstünden kırk yıl su aktı. Sonra sular çekildi; o nehir kurudu; fakat Hakîm Ata'nın türbesinin nerede olduğunu hiç kimse bilmedi. Günlerden bir gün Hakîm Ata, Hâce Celâleddîn Menzilhâne'nin düşüne girdi: "Ey oğlum Celâleddîn, bizi arayıp bul! Ve de bizim üstümüze imaret yap! Ve bizden hisse al!" diye. Böyle bir rüya görünce, Hâce Celâleddîn hiç kimseye anlatmadı. Bir gün Hâce Celâleddîn sınırsız mal ile Türkistan'a tüccarlığa gidip çok kazançlar sağlayıp iyi haberlerle ayrıldıktan sonra Bakırgan ovasına gecelemek için gelerek indiler. Gecesi hava bulutlanıp yel esti, şiddetli yel esip gök gürleyip şimşek çakarak kıyamet kopana kadar güneş doğmadı, bütün tüccarların sürüleri bir olup, kendileri darmadağın dağılarak herbiri bir yöne yönelip ayrıldılar. Tan ağardı, güneş doğunca, Hâce Celâleddîn Menzilhâne, malından sürüsünden ayrılıp gezerek yürüdü. "Bu nasıl bir yer diyerek, ansızın bir tepenin üstüne çıktı. Baksa uzaktan bir otağ görünür. O otağa vardı gördü ki bir ihtiyar kadın oturmaktadır. O ihtiyara selâm verdi; ihtiyar selâma karşılık verdi, ihtiyar: "Ey yiğit, nereden geldin, nereye gidiyorsun?" dedi. Hâce Celâleddîn "Ey kardeş Hakîm Ata'nın mezarını bilir misin? Eğer biliyorsan, bize anlat! Bizim (için) önemlidir dedi. İhtiyar kadın: "Ey yiğit ben bilmem; ancak benim bir ihtiyar, çok yaşamış anam var; bilse o bilir!" dedi. Hâce Celâleddîn: "O çok yaşamış ananız nerededir?" dedi. O (kadının) ihtiyar anasına doğru yola çıktı. Gördü ki o ihtiyar, kendinden geçerek semâ yapmaktadır. Hâce Celâleddîn selâm verdi, o ihtiyar selâmını aldı; "Ey yiğit, kimsin, nereden gelirsin, nereye gidersin?" diye sorunca, Hâce Celâleddîn: "Ey Ana, nereden geleyim, Hakîm Ata'nın türbesini arayarak geziyorum. Siz ulu, yaşlı kişisiniz, eğer biliyorsanız, bize

söyleyin!" deyince, o yaşlı kadın: "Ey oğlum, nasıl bilirim?" Bakırgan ili, kırk yıl su alanda kaldı. Şimdi Hakîm Ata'nın türbesinin neresi olduğunu kim bilebilir? Ben de bilemem. Ancak şurada yalan bir sülün ağacı vardır. Gece olunca onun dibine geyikler, ceylanlar, kulanlar, taylar gelerek tan atıncaya kadar dururlar, ziyaret ederler. O yerden dinleyin, zikir sesi gelir. Eğer Hakîm Ata'nın türbesi olsa o yerde olur!" diye söyleyince, Hâce Celâleddîn, bu sözü duyar duymaz, derhal ayağa kalktı. O ağaca doğru gitti. Daha yakın gelip bir yerde, gizlenerek durdu. Akşama kadar bekledikten sonra, geceleyin gördü ki geyikler, taylar o ağacın dibine geldiler, o yere bakıp durdular, ziyaret ettiler. Dinleyince o yerden zikir sesi geldi. Hâce Celâleddîn uykuya daldı. Tam o hâlde Hakîm Ata'nın rüyasına girdi. "Ey oğlum Celâleddîn hoş geldin! Şimdi bizi buldun; bu yattığın yerinden kalk! Yedi adım ileri bas, oradan o yeri kaz; orada hasır çıkacak, göreceksin! Ve o hasırın altından koparıp baksanız, bir deste gül göreceksiniz! O yerden geçmeyeceksiniz! Orası, benim türbem olur. Ve de o kaybolan malın için gam yemeyin! O malların hepsi menzilhâneye gitmiştir. O mallarını alıp buraya geleceksin! Bizim üstümüze imaret yapacaksın. Bize de komşu olup kalacaksın, bizden hisse alacaksın." dedi. Hâce Celâleddîn hazırlanarak derhal yerinden kalktı, yedi adım ileri bastı. Ondan sonra o yeri kazınca gördü ki o yerden bir hasır ortaya çıktı. Yine o hasırı kaldırdı, koparınca, hasırın altından bir deste gül çıktı. Gördü ki bağdan henüz koparılmış gibi tazedir. O gülün hoş kokusu Hâce Celâleddin'in burnuna ulaşınca kendinden geçip düştü. Bir zamandan sonra kendine gelince, ruh âleminden bütün şeyhlerin makberlerini, irâdelerini, ruhlarını hazır gördü. Nihayet, Hakîm Ata'nın manevî işaretiyle Celaleddin Hoca onun merkadini buldu.

Ondan sonra Hâce Celâleddîn, o yere nişan yapıp koydu. Eteğini beline berkitip menzilhâneye doğru hareket etti. Göz açıp kapayıncaya kadar geçen sürede menzilhâneye ulaştılar. Bütün mal sürülerini sağ selâmet gördüler. Hemen mal metalarını toplayıp sürülerini sürüp, Hârezm şehrine geldiler. Bütün hünerli ustaları toplayarak yüz bin altın bedeli malı ile Bakırgan'a gitti. Hakîm Ata'nın üstüne alî imaret yaptı. Kısa sürede imaretini tamamlattırdı, öyle ki yakınındaki imaretinden bir kerpici eksik, farklı olmadı. İnsanlar tebriklemek için geldiler. Her taraftan ziyarete

koştular. Hâce Celâleddîn, menzilhânede Hakîm Ata'nın komşusu olup durdular. Ve çevre vilâyetlerden adak ve bağış ile insanlar gelmeye başladı. Hâce Celâleddin'e Şeyh Celâleddîn adı verdiler, Bakırgan ili düzeldi.

***

Naklederler ki Hakîm Ata, kara yüzlü, esmer tenli, zayıf kişi imişler. Ama Anber Ana beyaz tenli, güzellik sahibi, alımlı kişi imişler. Günlerden bir gün Hakîm Ata yıkanıyor idi. Anber Ana döşek üzerinde oturuyor idi. Hakîm Ata'ya gözü takılınca, içinden yavaşça, gizlice şöyle geçirdi: "Ben Buğra Han'ın güzellik sahibi kızı idim. Tanrı Teâlâ bunun gibi kara, çirkin kişiye nasip etti." Hakîm Ata'ya bu sır ayân oldu "Ey Anber, beni kara diye ne aşağılıyorsun, kendini beyaz tenliyim, diye yüceltiyorsun. Beni seninle çok uzun (zaman) bırakmazlar, siz bizden (sonraya) kalacaksınız. Ama benden sonra seni birisi alacak, bütün vücudunda dişinden başka akı olmayacak" diye sitem ettiler. Anber Ana, yaptığına çok pişman olup ağladılar. Hülâsa Hakîm Ata'nın bu faydasız fâni dünyadan âhirete yürüme vakti gelince, Mahmud Hâce ile Asgar Hâce'ye (haber vermek için) kişi gönderdiler, Hârezm vilâyetinden geldiler, babalarını ziyaret ettiler. Hakîm Ata onlardan hoşnut oldu ve buyurdu: "Ey oğullarım, size vasiyetim; işte bana (gitme) vakiti gelmiştir, benden sonra benim kırk aşımı verirken, kırk abdal gelecekler doğu tarafından, onların durakları, Kâ'be'de olacak. Aralarında bir kara abdal olacak, bir gözü kör bir ayağı da aksak, şeriata göre beklenilmesi gereken süre geçtikten sonra, ananızı ona nikâhlayıp veriniz!" diye vasiyet edip dünyadan göçtü. Hakîm Ata'nın kırkı olunca, kırk aşım verirken doğu tarafından kırk abdal geldiler. Misafir olup oturdular. Hâcezâdeler, gördüler, vardılar. Aralarında kara abdal var ama Hakîm Ata'nın söylediği gibi kara abdal yok. Hâceler sordular: "Sizlerin bundan başka kimseniz var mı?" dediler. Abdallar: "Bir zayıf kara abdal var sürülerimizi saklıyor." dediler. "Gidin, o dervîşi alıp gelin!" dediler. Abdallar gidip o dervîşi alıp geldiler. Hâceler onu görünce anladılar ki babalarının söylediği nişan bu dervîşdedir. Hâceler: "Yâ dervîş, kimsin, adın nedir?" diye sorunca, o dervîş: "Adım Zengî'dir." dedi. Hâceler buyurdular: "Ey abdallar, kalkın, bu Zengî bize baba olur. Önce hepinizin ayağı idi şimdi baş oldu." diyerek hepsinden ileri alıp

Zengî Baba'yı ön tarafa geçirdiler. Ve Anber Ana'yı şeriata göre beklenilmesi gereken süre geçtikten sonra, nikâhlayarak Zengî Baba'ya verdiler. Onun böyle yüceliğini, veliliğini hiç kimse bilmez idi. Ondan sonra Zengî Baba Anber Ana'yı alıp, Taşkent vilâyetine gidip orada ev inşa ettirdi. Anber Ana her gün kalkıp kuşağını bellerine bağlayıp, bellerine bir de büyük destek ve bir küçük destek sokup iki eline de cam kâseleri alarak Zengî Baba'ya götürür idi. Ve insanlar ondan: "Ey Ana iki elinize cam kâse alıp ve de kuşağı belinize bağlayıp bir büyük destek, bir küçük destek alarak gidersiniz." diye sorunca, Anber Ana onlara şöyle cevap verir idi: "İki cam kâse birinde sıcak aş, yine birinde soğuk aş; eğer babanın gönlü sıcak aş dilese, sıcak aş içer, eğer soğuk aş dilese, soğuk aş içer. Ve yine büyük küçük desteği şunun için götürürüm; eğer baba çok öfkelenirse büyük değnek ile vurur; eğer az öfkelenirse, küçük değnek ile vurur. Ve de kuşağı bu sebeple belime bağlayıp giderim, ansızın baba (sabırsızlanarak) isteğinin tez yerine getirilmesini isterse, ben gecikip babanın kahrına uğrayarak âsî olurum diye kuşağı belime bağlayarak giderim." der idi. ve de Anber Ana hatunlara nasihat eder idi: "Ey hatunlar, hanenizin reislerine (kocalarınıza) iyi hizmet edin! Bir hatun kibirlense, erine cevap verse, azarlasa hacet vaktinde geç kalksa, o hatunun hâli müşkil olacak, dünyada da âhirette de." diye öğüt verir idi. Ananın evvelki adı Anber Ana idi, şimdi babaya aş götüren Ana diye çağırırlar. Ve de Zengî Baba'nın sayısız kerâmetlerinden biri o idi, babanın otlattığı sığırlar büyür idi ve semiz olurdu. Ve de ilin ekinlerinin arasından gezerek yürür idi. Ama ekinin bir tanesine bile zarar vermez idi, yemez idi ve de basmaz idi.

***

Nakledelerler ki Hz. Rasûlullah (s.a.v.), Miraç'a çıktığında, arş âleminde gördü ki bir karakuş gibi nesne uçup gitmekte idi. Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in gözü o kuşa düştü. Hz. Rasûlullah (s.a.v.), mehter Cebrail (a.s.)'dan sordu: "Ey kardeşim Cebrail bu kuş hangi kuştur?" dedi. Cebrail (a.s.), "Ya Allah'ın Rasûlü, bu kuş senin ümmetlerinin arasında bir şeyhin canıdır" dedi. "O kuş saygı için sizin huzurunuzda, önünüzden geçerek uçuyor." dedi.

Hz. Rasûlullah (s.a.v.) onu övdü: "Ey kardeşim Cebrail, bizden sonra, o dünyaya gelip şeyhlik yaparak ümmetimizi iyiliğe da-

vet ederse, benim ehillerimden birisi ona komşu olsun!" diye söz verdiler. Şimdi o kuş, Hakîm Ata'nın canı imiş derler.

Zengî Ata

Orta Asya tasavvufunun klasikleşmiş eserlerinden Reşehât'ta Ahmed Yesevî ve halefleri anlatılırken Zengî Ata hakkında da ayrıntılı denebilecek derecede bilgi sahibi olmamızı sağlayan menkıbelere yer verilmiştir. Reşehât'a göre Arslan Baba'nın dördüncü kuşaktaki torunu olan Zengî Ata, Ahmed Yesevî'nin en yetkin takipçisi olan Süleyman Hakîm Ata'nın en önde gelen halefidir. Zengî Ata, neseb olarak ise Ahmed Yesevî'nin ilk halifesi Mansûr Ata'nın evlâdıdır. Mansûr Ata'dan sonra oğlu Abdul-Melik Ata, sonra O'nun oğlu Tac Hoca (ölümü: 1199) Yesevî postuna geçmişlerdir ki bunlardan Tac Hoca, Zengî-Ata'nın babasıdır.

Bunun anlamı Zengî Ata'nın, Yesevîyye yolunun dördüncü kuşaktaki zirve ismi olduğudur. Doğduğu, yaşadığı ve öldüğü yer, gerek Yesevî'nin şehri Yesi'ye gerekse büyük dedesi Arslan Baba'nın türbesinin bulunduğu Otrar'a oldukça uzak olan Şaş (= bugünkü Taşkend) kentidir. Zengî Ata'nın yaşadığı yıllarda Taşkend'in adı "Şaş" vilâyeti olarak kaydedilmiştir.

MENKIBE

Zengî Ata, Taşkend dağlarında sığır güden kalın dudaklı, zenci bir çobandı; kendini ve ailesini çobanlık ücreti olarak Taşkendlilerden aldığı beş-on para ile geçindirirdi. Ömrü daima kırlarda geçtiği için, namazı da kırlarda, ovalarda kılar ve namazdan sonra cehri zikre başlardı. O zikre başladığı zaman, bütün sığırlar otlamayı bırakırlar, Zengî Ata'nın etrafında bir halka teşkil ederek sessizce onun zikrini dinlerlerdi.

Zengî Ata'nın Yesevîyye yolunun olduğu kadar sonraki asırlarda Türkistan'ın en etkili tasavvufî ekolü haline gelen Nakşbendîyye büyüklerince de bilinen ve saygıyla anılan bir velî olduğu anlaşılmaktadır. Reşehât'te birçok menâkıbı anlatılan ve Zengî Ata hakkında büyük bir saygı besleyerek sık sık kabrini ziyaret eden Türkistan'ın en tanınmış evliyasından Nakşbendîyye ulusu, Ubeydullah Ahrar'ın *"Zengî Ata'nın mezarını her ziyaret edişimde kabirden "Allah Allah!" nidasını duyarım."* sözleri bunun açık bir delilidir. Yesevî dervîşi Hâzinî'de bu rivayete şu mısraları ile işaret eder:[20]

"Devamlı "Hâce Ahrar" dersen, sabah-akşam O'nun can kulağına erişir.

Zengî Ata'nın kabrinin toprağından bile "Allah" sadâsı göklere yükselir."

Hakîm Ata'nın halîfeleri arasında en tanınmışı olan Zengî Ata, Taşkend'de bulunurken, mürşîdi Hakîm Ata'nın vefatını haber aldı ve derhal Hârezm'e giderek kabrini ziyaret edip ailesine tâziyelerini arzetti. Dul kalan bir kadının nikâhlanması için beklenilmesi gereken süre bittikten sonra, ölen Süleyman Hakîm Ata'nın manevî işaretiyle, dul kalan eşi Anber Ana'yı nikâhlamak istedi. Zengî Ata, Arab asılı olan Arslan Baba'nın evlâdından olduğu için rivayetlere göre esmer, koyu tenli -hattâ o zamanın kabullerine göre zâhiren 'çirkin' denebilecek- bir adamdı. İşte bu nedenle olsa gerek Anber Ana her ne kadar Zengî Ata'yla nikâhlanmak istemediyse de, nihayet kendisine gösterilen bir kerâmetin işaretine uyarak kendisiyle nikâhlanmayı kabul etti.

Türkistan Nakşbendî kültürünün temel eserlerinden Reşehât, Zengî Ata'nın -bugün için de oldukça ilginç olabilecek- bu menkıbesine ayrıntılı olarak yer verilir. Bu menkıbe şöyledir:

MENKIBE

"Ahmed Yesevî'nin gözde halefi Süleyman Hakîm Ata'nın ten rengi karaya yakın denecek kadar koyu esmermiş... Bir gün eşi Anber Ana'nın gönlünden şöyle bir düşünce geçmiş: "-N'olaydı, Hakîm Ata bu kadar esmer olmasaydı!" Hakîm Ata, kerâmet ile hanımının bu gizli fikrini keşfetmiş ve eşine şakayla karışık olarak "-Tiz ola ki benden siyaha musâhib olasın!" demiş. Bu sözünün üstünden çok geçmeden Hakîm Ata Hârezm'de vefat edince Zengî Ata Taşkend'ten Hârezm'e gelir ve mürşîdinin kabrini ziyaret ederek yakınlarına taziyede bulunur. Anber Ana'nın yeniden nikâhlanabilmesi için geçirilmesi gereken 'iddet' süresi sona erince yakınlarından birisini Anber Ana'ya gönderip nikâhına talip olduğunu bildirir ve mürşîdinin dul eşi Anber Ana'ya talib olur. Anber Ana yüzünü hiddetle döndürüp : "-Ben Hakîm Ata'dan sonra kimseye varmam!... Kaldı ki, bu kömür yüzlüye, hele böyle zenciye..." diye reddeder; fakat boynu o vaziyette, bükük kalır.

Anber Ana, boyun ağrılarıyla ıstırab içinde kıvranırken teklife aracı olan yakını Zengî Ata'ya koşup vaziyeti haber verir. Zengî Ata, bu aracıya: "-Git ve Anber Ana'ya de ki: "Beni Zengî Ata gönderdi ve soruyor: Bir

gün 'Keşki kocam bu kadar esmer olmayaydı!' diye kalbinden geçen duyguyu Hakîm Ata keşfetmiş ve 'Benden daha karasına düşeceksin!' dememiş miydi sana? Şimdi ne dersin bu tecelliye?" Anber Ana bu soru karşısında herşeyi anlar ve kaderin emrine boyun eğip teklifi kabul eder; o anda da boynunda ağrı ve tutulma düzelir. Böylece Anber Ana, "kuzguni siyah derili bir zenci olan" Zengî Ata'nın nikâhlı hanımı, zevcesi olur..."

Hakîm Ata Kitabı'nda ise bu menkıbenin başka bir versiyonu şu şekilde verilir:

"Hakîm Ata kara tenli olduğu hâlde, Anber Ana beyaz tenli ve güzeldi. Bir gün, Hakîm Ata yıkanırken Anber Ana, Satuk Buğra Han'ın neslinden iken bu kara adama düşmesindeki hikmeti düşündü. Hakîm Ata'ya bu düşünce mâlum oldu: "Sen beni beğenmiyorsun amma, benden sonra dişinden başka beyazı olamayan bir karaya düşeceksin!" dedi. Anber Ana pişmân olup ağladı; lâkin iş işten geçmişti. Hakîm Ata, rıhlet zamanı yaklaşınca Hârezm'den oğullarını çağırttı ve onlara dedi ki, "Ölümümden sonra "kırk aşı"nı verirken gün-doğusundan Kâ'be ahalisinden kırk Abdal gelecek; aralarında bir gözü zayıf ve ayağının biri aksak bir kara Abdal vardır. Ananızı, evlenmesi için beklemesi lazım gelen süre sona erince ona nikâhlayın..." Hakikaten Hakîm Ata'nın vefatından kırk gün sonra Abdallar geldiler; fakat içlerinde kara Abdal yoktu. Çocuklar O'nu sorup geri kaldığını anladılar ve çağırttılar. Onun adı Zengî idi. Babalarının vasiyetine göre, analarını Zengî'ye nikâhladılar. Bu Zengî'nin velîliğini o zaman kimse bilmezdi. Zengî Ata, karısını alıp kendi kentine çekilip gitti. Anber Ana, eski kocasının kerâmeti eseri olarak bu Zengî'den çok sıkıntı çekti; lâkin ona tahammül eder ve başka kadınlara da bu hususta nasihatte bulunurdu"

Bunlar birer rivayet; doğrulukları tartışılabilir; ancak tartışılamayacak bir şey var ki şu anda Taşkend yakınlarındaki Zengî Ata kasabasındaki Zengî Ata türbesinin hemen arkasındaki bahçede Anber Ana da kabri üzerindeki asûde türbede asırlardır kendisini ziyaret eden Türkistan kadınlarını ağırlamaktadır. Taşkend'in güney-batısında yer alan Zengî Ata kasabası, Enhar çayının iki yakasında kurulduğundan suyu bol, etrafı bağ ve bahçelerle çevrili güzel bir yerdir. Zengî Ata Türbesi, köyün kuzey-doğusunda olup bir tarafında mescid, diğer tarafında ise medrese bulunmaktadır. Zaman içerisinde türbenin arkasında büyük bir kabristan teşekkül etmiş olup Anber Ana türbesi de işte bu kabristandadır.

Anber Ana'nın türbesi, üstü kubbeli, taştan yapılan küçük bir yuvarlak odadır. Son yıllarda Özbekistan'da yeniden canlanan dini

hayatın biraz da taassuba kaymasıyla -nâmahrem olduğu inancıyla- Amber Ana'nın türbesine erkeklerin girmesi engellenmeye çalışılmaktadır.

Ülke geneline göre kıyaslanırsa, Zengî Ata kasabası üç yüz hane kadar olan nüfusuna karşılık köyün dindar oluşunun bir işareti olarak üç ayrı mescidi ile dikkat çeker. Kasaba halkı kendilerini Zengî Ata'dan dolayı *"Hoca evlâdıyız"* diye tanıtmaktadır ki, Türkistan'da *"Hoca evlâdı olmak"* deyimi bölgeye fetih için gelen *"Arab ordularından kalanların kanından-soyundan olmak"* anlamında kullanılmaktadır.

Zengî Ata türbesine girişteki kapının kenarında, *'orada bir Allah dostu yattığına işaret eden'* ucunda açılmış bir el ayası bulunan uzun bir direğe bağlanmış bir demet atkuyruğu kılından oluşan heybetli bir tuğ bulunmaktadır. Bu tür tuğları Buhara'dan Fergana'ya, Hive'den Herat'a kadar tüm Türkistan'da evliyaullaha ait olduğu bilinen kabristanlarda ve/veya evliya türbeleri içerisinde kabirlerin başına dikili/asılı olarak görmek mümkündür.

Reşehât, tarîkat mürşîdi olarak Zengî Ata portresini de daha sonra kendisinin halefi olacak olan dört mürîdinin intisab edişlerini ve irşad edilmelerini anlamlı bir menkıbe olarak aktarır. Bu menkıbede yer alan bir husus olarak, kalbden geçirilen duygunun seyr ü sülûk başarısını zora sokması ise tasavvufî uygulama yönünden çok önemlidir:

MENKIBE

"Dört medrese öğrencisi yıllarca tahsil ettikleri zâhirî ilimlerle mutmain olamayıp kendilerini manevî yolda erdirecek mürşîd aramağa çıkarlar. Taşkend kırlarından geçerken, dudakları kalın bir zencinin namaz kıldığını görüyorlar. Bu garib zenciyle konuşmak üzere bir kenarda durup namazı bitirmesini beklerler. Bu kuzgun karası derili çoban Taşkend kırlarında sığır otlatan Zengî Ata'dır ve manevî kemalini gizleyerek dağda-bayırda halkın sığırlarını otlatmaktadır. Türkistan müslümanları arasında Taşkend yakınlarındaki adıyla anılan tepecikte medfûn bulunan Çoban Ata koyunların pîri sayılırken, Zengî Ata'nın ise sığırların pîri kabul edilmesi de bununla ilgilidir.

Zengî Ata, kırlarda kıldığı her vakit namazı sonrası sesli zikirle meşgul olmaktadır. Zengî Ata, her zamanki gibi namaz sonrası cehri zikrine

başlayınca sığırlar otlamayı bırakıp Zengî Ata'nın etrafında halkalanarak zikri dinlerler... Bu garib hali gören dört genç, Zengî Ata'nın yanına gelirler. Zengî Ata, birgün dağdaki çalılıklardan koca bir yük dikenli çalı toplayıp evine götürmek üzere iple bağlıyordı. Gençler bakarlar ki bu kapkara, zenci çoban dikenli otlardan bir demet yapıyor ve çıplak ayağını üzerine bastığı halde dikenler kendisine acı vermiyor. Çobanın bu hallerine hayretle bakıp yaklaşırlar ve Zengî Ata'ya selâm verirler.

Zengî Ata gençlerin selâmlarını aldıktan sonra sorar: "- Siz yabancıya benziyorsunuz! Nereden gelip nereye gitmektesiniz?" Gençler Buhara'da bir medresede tahsil ile meşgul iken Hak tarîkına sülûk niyyetine düşerek, kendilerini irşada muktedir bir şeyh aradıklarını söyler: "Biz Buhara'da medrese öğrencisiydik. İlim okuyorduk. Birden içimize bir ateş düştü ve akıl didişmelerinden vazgeçip mânâ yoluna girmek arzusu geldi. Bu arzuyla yurdumuzu, her şeyimizi bırakıp yollara düştük. Biricik muradımız, bizi gayemize erdirecek bir kâmil mürşîd bulmaktır... Onu arıyoruz! Bize bildiğiniz bir mürşîd varsa bir salık verebilir misiniz?" Buhara'dan mürşîd aramak niyeti ile oralara kadar gelmiş olan bu dört genç, sonraları Zengî Ata sırasıyla dört büyük halîfesi olacak olan Uzun Hasan Ata, Seyyîd Ahmed Ata, Sadr Ata, Bedr Ata idi. Sadr Ata ile Bedr Ata'nın asıl isimleri ise Sadreddin Muhammed ve Bedreddin Muhammed olup Zengî Ata'nın üçüncü ve dördüncü halîfesi olacaklardır.

Zengî Ata, bu samimi gençlerin yüzüne bakıp: "-Biraz durun; dünyanın çepeçevre, dört bucağını, her tarafını koklayayım. Araştırıp nerede kâmil mürşîd kokusu alacak olursam size haber vereyim." der. Gençler sevinç ve merakla zenci çobanın araştırmasının sonucunu beklerler. Zengî Ata, başıyla bir daire çevirerek yüzünü dört yöne yöneltip her tarafı koklar ve sonunda bütün istikametleri kontrol ettikten sonra "- Her tarafı kokladım ve yokladım, sizi irşâda ehil, kemale eriştirmeğe kadir, benden yetkili, kendimden başka kimse yoktur, bulamadım!" diye konuşur. Bu durum karşısında gençlerin dördü birden müthiş bir hayrete düşerler.

Zengî Ata'nın sözleri üzerine aralarından en önce kalbleri mutmain olan Uzun Hasan Ata mürşîdi olarak kabul ederek Zengî Ata'ya gönlüyle ilk bağlananı olur; bu tereddütsüz bağlılığıyla da Zengî Ata'dan sonra irşad makâmına ilk vârîsi olur. Sadr Ata da "-Mümkündür ki, Kadir Allah, bu kara adamın gönlüne emanet nurunu yerleştirmiş olsun... Esrar âlemi bu, kim ne bilir?" diyerek hemen biat etmeyi düşünür. Uzun Hasan Ata ile Sadr Ata bu yüzden, kemal mertebesine de ilkönce erişirler.

Gençlerden Seyyîd Ata ile Bedr Ata ise zenci çobana hemen teslim olamayıp kalblerinden inkâra yönelirler. Gençlerden Rasûlullah'ın so-

yundan olduğu için Seyyîd Ata olarak anılan Ahmed adlı genç, kalbinden soyca seçkin olduğunu geçirip 'böyle bir kara sığır çobanı'nın kendisini irşad etmeğe kalkmasını biraz garib karşıladı; gönlü yatmadı. "- Ben Seyyîd soyundan, ilim sahibi ve ilmin inceliklerini bilen bir insan olarak zenci bir çobana nasıl bağlanabilirim?" diye geçirdi.

Seyyîd Ahmed Ata'nın bu gurur ile karışık tereddütü manevî seyrini zorlaştırdı; feyz alarak manevîyatta ilerleme yolunu kapattı. Öyle ki bütün mücâhedelerinden hiçbir fayda görmüyordu. Sonunda, Anber Ana'ya yalvararak, bu hususta Zengî Ata nezdinde özür dilemesine aracı olmasını istedi. Anber Ana, yardımını va'detti ve dedi ki : "Sen bu gece kendini bir siyah keçeye sarıp Zengî Ata'nın yolu üzerine bırak; o, seher zamanında taharete çıktığı zaman seni o halde görüp acısın!". Hakikaten, bu çok iyi kalbli kadın, o gece lâyık olduğu halde Seyyîd Ahmed'i niçin inayetine mazhar etmediğini eşine sordu. Zengî Ata gülümseyerek, kendisini ilk gördüğü zaman Seyyîd Ahmed'in kalbinde nasıl bir gurur uyanmış olduğunu anlattı; fakat Anber Ana'nın Seyyîd Ahmed'e himmeti vesilesiyle o ilk kusurunu afvettiğini söyledi. Ertesi sabah seher vaktinde Zengî Ata dışarıya çıktığı zaman, yolu üstünde siyah bir şeyin yattığını gördü. Ne olduğunu anlamak için ayağıyle dokununca, Seyyîd Ahmed yüzünü-gözünü Zengî Ata'nın ayağına sürerek af diledi. Zengî Ata, Seyyîd Ahmed'e iltifatlar ederek affetti ve Seyyîd Ahmed'in bir anda keşfi açıldı, bütün maksudu o anda hâsıl oldu. Seyyîd Ata, Anber Ana'nın aracı olması ile, Zengî Ata'nın afvına ve mürşîdinin himmetine mazhar olduktan sonra, manevî tekâmül yolunda hızla ilerlemiştir."

Seyyîd Ahmed Ata hakkında anlatılan bu rivayetin bir benzeri Bedr Ata ile ilgili olarak da nakledilir: Zengî Ata'nın mürîdi olan Sadr Ata ile Bedr Ata'nın isimleri Sadreddin Muhammed ve Bedreddin Muhammed'dir. *Buhara'da bulundukları zaman,* medresede öğrenci iken çok samimî iki arkadaş oldukları için aynı hücrede otururlar, aynı dersleri takip ederler, birbirlerinden hiç ayrılmazlarmış. Zengî Ata'ya mürîd olduktan sonra Sadreddin'in manevî mertebesi hızla yükselirken, Bedreddin sülûkunda sürekli geride kalır. Sonunda, Bedreddin bundan etkilenir ve mürşîdinin eşi Anber Ana'ya hâlini *ağlaya ağlaya* anlatır. Anber Ana da Bedreddin'in üzüntüsünü uygun bir zamanda, eşinin gönlünün ferah bir anında

Zengî Ata'ya açıklar. Zengî Ata Anber Ana'ya gülerek der ki: "Bedr, benimle ilk defa görüştüğü zaman, *"- Bu kalın, deve dudaklı zencinin yeltendiği iddiaya ve güttüğü dâvaya da bak!"* diye alay ederek dudak büktü. Bedreddin, içinden de *'Bu kara zenci de haddinden fazla iddialı…'*, diye düşündü. Şimdiye kadar varidâta[21] kavuşup feyz alamamasının sebebi budur. Fakat mâdem ki, sen aracı oluyorsun, ben de Bedreddin'in bu kusurunu affettim!" Gerçekten de, o günden sonra iki arkadaşın, Sadr Ata ile Bedr Ata'nın sülûktaki seyirleri de birbiriyle paralel olarak gider.

Fakat ilk karşılaşma anında hem hemen kabul gösterenler hem de kalben inkâr edenler, Zengî Ata'nın tasarrufuna yakalanır ve dört arkadaşın hepsi birden cezbesine kapılarak seçkin birer mürîd ve sonrasında Yesevîyye yolunda halifesi olurlar. Anber Ana'nın birer evlâdı gibi esirgeyip kolladığı bu dört genç, hızla manevî kemal derecelerine ulaşırlar ve Zengî Ata'dan sonra da sırayla irşad makâmına geçerler. Yesevîyye silsilesi, özellikle Zengî Ata'nın iki mürîdi olan, Seyyîd Ata ve Sadr Ata'dan devam eder.

Bu rivayetlerde Anber Ana'nın dervîşlerin seyr ü sülûklarını etkileyecek kadar söz sahibi olarak zikredilmesi dikkat çekicidir. Bu da bazen İslâm adına tenkid edilmiş olan Yesevîyye geleneğindeki kadınların rolü konusunda ilginç bir noktadır.

Bu arada yeri gelmişken bir düzeltme de yapalım: Bugünkü Kazakistan'da Cambul olarak bilinen ve tarihte "Evliyâ-Ata"olarak adlandırılan kente bu adını veren Karahanlı soyundan şehzadenin Ahmed Yesevî torunlarından olduğu iddiası bölge insanının Yesevî'ye akrabalığa verdiği önemin kanıtı olan bir söylencedir. Bölgede yaygın olan bir diğer rivayete göre Evliya Ata kentinin batısındaki gösterişli bir türbesi olan Karahanlı şehzadenin kavuşamadığı sevgilisi Ayşe Bibi'nin Zengî Ata'nın kızı olduğu rivayeti de bir yakıştırmadan ibaret olsa gerektir.

Zengî Ata, 1259 yılında Şaş yakınlarında Semerkand yolunun on birinci kilometresinde Zengî Ata köyünde vefat edip oraya defnedilir.

Yesevî sûfîlerinden Şeyh Zinde Ali'nin 1682 tarihinde kaleme alınan "Semerâtu'l-meşâyih" kitabında Kübreviyye'nin kurucusu Necmeddin Kübra'nın, Zengi Ata'ya asa ve seccade gönderdiği ri-

vayet edilir. Zengi Ata ise asayı ikiye parçaya ayırıp, sığırlarından birisinin boynuzuna bağlar; seccadeyi ise yırtarak bir ineğin başına giydirir. Aynı kitabda Zengî Ata'nın hem Türkçe hem de Farsça hikmetler söylediği kaydedilmiş ve örnekler verilmiştir.[22]

Zengi Ata'nın bir Farsça rubaisi:
Zincir-i dar-ı saray-ı şahi mâim,
Sanduk-ı cevahir-i ilahi mâim,
Ez mah girifta tu ba mahi mâim,
Ba in hama nur dar siyahi mâim.

Anlamı:

Şahlık sarayı kapısının zinciri biziz,
İlahi cevherler sandığı biziz,
Ay'dan balığa (yer altına) kadar örten biziz,
Bu kadar nur ile de siyah olan biziz.

Zengî Ata İçin Yazılan Şiirler[23]

Hatırası Türkistan'da asırlardır yaşatılan ve Yesevî şâir-dervîşleri tarafından saygı ile anılan Zengî Ata için yazılmış olan şiirler bulunmaktadır. Bunlardan biri olan, Yesevî dervîşlerinden Şemsî'nin *Mecmua-i Hâzinî*'de yer alan şiir şöyledir:

Hak Mustafâ'nın peyrevî Sultân Ahmed Yesevî
Sûfî Muhammed Mevlevî Yâ Zengî Babâ himmeti

Şemsî'nin Zengî Ata'ya hitaben yazılmış bir *Mürâcaât*'ı da vardır:

Ol Seyyîd-i Âdem hakkı yâ Zengî Baba himmeti
Ol mefhar-i Âdem hakkı yâ Zengî Baba himmeti

Zengî Ata'nın hemşehrisi Kemmî Taşkendî'nin Zengî Ata için yazdığı şiir ise şöyledir:

Dergâh-i Hak pâsbânı Hazret-i Zengî Atâ
Sırr-ı gaybî râzdânî Hazret-i Zengî Atâ

İrdiler zâhir siyâh-fâm ü lîkin bâtınen
Tabtılar nûr u ziyânı Hazret-i Zengî Atâ

Turfa bir keşf-i kerâmet görgüzüb dehr ehligâ
Aldılar Anber-Anâ'nı Hazret-i Zengî Atâ

Şeref Ata

Hakîm Ata'nın özel bir ilgi gösterip yetiştirdiği Şeref Ata'yı, Hakîm Ata'nın evlat edindiği ve çok lütufta bulunduğu nakledilmiştir. Yazılı kaynaklarda ismine "Şeyh Şerafüddin el-Hasi", "Şeyhül-İslâm Şerafüddin el-Hârezmî el-Hasi" olarak yer verilen Şeref Ata, Hârezm'in Has yöresinden olup Hârezm hanlığı'nın merkezi olan Ürgenç'te yaşamıştır. Ebûl-Gâzi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime adlı eserinin "Türkmen olup Türkmen'e Katılan Boyların Zikri" bölümünde, Ersarı Bay'dan söz edilirken, 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyılın başlarında Salur Türkmenlerinin önderliğini yapan Ersarı Baba'nın, Ürgenç'te yaşayan Şeyh Şeref adlı bir âlime başvurarak; "-Biz Türk halkı tururbiz, Arabî kitaplarnı okup, manisige yetişip amel kılmak besi müşkül bolaturur. Eger Arabî meselelerni Türkî tile tercime kılıp, inayet kılsanız erdi, sevabıga şerik bolur erdiniz." dediği nakledilerek, Muinu'l-Mürîd adlı bir eserin yazıldığı ve o zamandan bu zamana (1314–1661) kadar Türkmenlerin Şeref Ata tarafından yazılan bu kitaptaki esaslara göre amel işledikleri haber verilmektedir.[24] Türkmen âlimleri tarafından 14. asır Türkmen yazılı edebiyatının ilk eseri olarak 1314 yılı başında tamamlanan kitabın yarısı abdest, namaz, zekât, oruç gibi çeşitli konulardaki İslâmî kurallara, yarısı ise tasavvufî meselelere ayrılmıştır. Muinu'l-Mürîd risâlesinin yazılmasına karşılık, Ersarı Bay tarafından Şeref Ata'ya kırk deve hediye edildiği şeklindeki rivayet Türkmenler arasında yaygındır. Ersarı Bay'ın İslâmî ve tasavvufî meseleleri Türk halkına kendi dilinde öğretmek maksadıyla yazdırdığı Muinu'l- Mürîd 6+5 hece ölçüsüyle yazılmış didaktik bir eserdir.

Muinu'l-mürîd'de toplam 407 kıta yer alır. Bu dörtlüklerden 266 tanesi mukaddime (giriş), iman esasları, akaid, kelâm, namaz, oruç, zekât gibi meseleler ile birlikte Hanefi mezhebi ile ilgili bazı meselelere, bu çerçevede İmam-ı Âzam Ebû Hanife, İmameyn Ebû Yûsuf ve Muhammed, Muhammed Şeybani gibi şahsiyetlere temas etmekte, sonraki 141 dörtlükte ise çeşitli tasavvufî fikir ve sûfî şahsiyetlere yer verilir. Eserdeki tasavvufî görüş ve bilgiler, özetle biat, âdâb, ittibâ, sohbet, şeriat-tarîkat-hakikat, kalb-nefs, sülûk, şükür ve zikir bölümlerini içerir. Halka tasavvufu öğretme maksadı güdülen bu bölümde "İradet"in yani bir Pîr'den biat alıp mürîd olmanın anlamı, sûfînin bütünüyle şeyhine teslim olması, tasavvuf

yolunda yürümek isteyen sûfînin mutlaka bir "pîr"i olmasının gerekli olduğu, aksi halde yolunu bulamayacağı anlatılır. Sûfî, vücudundaki egoizmi (benliği) terk edip, mürşîdine bir ölü gibi teslim olduğu zaman kendisine tasavvufun sırları açılır. "Tirik eken, evvel kerek ölsen sen" (= Ölmeden önce -diri iken- ölmek gerek) (Hârezmî, 1995-a) şeklindeki dizeler, Şeref Ata'nın tasavvufun klâsik öğretileri ile tanışmış olduğunun kanıtıdır. Sûfî, tasavvuf yolundaki menzillerin (durakların), makâmların tamamına, kendi isteğiyle ve gönüllü olarak nefsini öldürmek şeklinde ulaşabilir. Şeyh Şeref, tasavvuftaki bu menzili şu dizelerde ifade ediyor:

"Tirik erken, evvel kerek ölsen sen
Tirik erken ölmek heva (aşk) yöniden
Zikr-i Hak tapabil kulavuz sana
Tirik erken ölsen yiğitken karıp"
(Hârezmî, 1995).

Şeref Ata'ya göre, tasavvufun klâsik öğretilerinde vurgulandığı gibi tasavvuf yoluna girdikten sonra Allah'ın cemalinden başka bir arzu taşıyan sûfî, "mürîd" değil, "kuru bir ot" demektir. Sûfî, şeyhine hiçbir konuda ters düşmemelidir. Çünkü O, namazda imama uymuş gibidir. Şeyhinin elinde tıpkı " ölü yıkayanın elindeki ceset" gibi olmalıdır.

Tövbe'nin anlamı, "Dön" sözüne dayandırılıp günahlarından pişman şekilde bir ölünün gidişi gibi, Yaradan'a dönmek olarak açıklanmaktadır. Bu da Dirilikte tövbe etmektir.

Şeref Hoca'nın

"Hilaf kılsa olmaz, bilin muktedi
İmanın sonunda kim "uydum" dedi.
Kılıp tövbe, dostlar, iradet verin
Ölüp tövbesiz çok pişmanlıklar yedi."

"Isıg kılmas ol köp ökünç yese son
Er ol kim, onarsa işin munda ön
Acalın hazanı kelur nâgehan
Urug ekse bolmas kirur yerge ton
(Hârezmî, 1995)

Şeyh Şeref Ata, 'Pîr', 'şeyhe kesin teslimiyet', 'pîrsiz tasavvuf yoluna çıkmama', 'ölmeden önce ölmek', 'fenâfillah', 'tövbe', 'pişmanlık' (ökünç) gibi tasavvufun temel meselelerinde pîri Ahmed Yesevî çizgisindedir. Bu uyumluluk, Şeref Ata'nın Muinu'l-Mürîd risâlesindeki şiirler, Yesevî hikmetleri ile karşılaştırıldığında hemen anlaşılır.

Muinu'l-Mürîd risâlesi matbu olarak ilk kez 1928'de Zeki Velîdi Togan, Türkiye'de yayınlamıştır. Kitabın bir kopyası 1994 yılında Türkiye'den getirilip Nazar Halimov ve Cebbar Göklenov tarafından Aşgabat'ta yayınlanarak Türkmenistan'da ilim çevrelerine sunuldu. (Hârezmî, Şıhİslâm Şeref Hoca, Muinu'l- Mürîd, Hazırlayan: Cebbar Göklenov-Nazar Halimov, Aşgabat 1995).

Son zamanlarda elde edilen verilere göre, Şeref Ata'nın kabri, bugün yaşamakta olan torunları tarafından da teyid edildiği üzere, Köhneürgenç'te Hârezm şahı Tekeş'in türbesinin doğu tarafındadır.

Seyyîd Ahmed Nasreddin Merginani adlı müellifin kitabındaki Hakîm Ata'nın önde gelen iki halifesi Şeref Ata ile Seyyîd Ata hakkındaki bir menkıbe, Zeki Velîdi Togan'ın Muinü'l Mürîd'i konu alan makalesinde nakledilmiştir:

MENKIBE

"Hârezm" (Ürgenç) civarında birbirinden haberli Seyyîd Ahmed Ata ve Şeyh Şeref adlı iki Yesevî pîri yaşamıştır. Ersarı Bay bunlardan birisinin mürîdi, diğerinin ise dostu imiş. Bu iki pîrin arası beklenmedik bir şekilde bölgenin emiri olan Ersarı Bay yüzünden açılmış. Seyyîd Ahmed Ata, Şeyh Şeref'i ortadan kaldırmak amacıyla ona doğru iki ok fırlatmış. Şeref Ata, okları havada yakalayıp sadağına koymuş. Seyyîd Ahmed Ata, mürîdi Gulgul'a "git, sor Şeyh Şeref'ten, Ashâb-ı Kehf'in köpeği Kıtmir'in rengi nasıldı?" diyerek, Şeref Ata'nın yanına göndermiş. (Raviye göre bu hareketi ile Seyyîd Ahmed Ata, Şeref Ata'yı köpeğe benzetmiş.) Seyyîd Ahmed Ata sûfîsi Gulgul, Şeyh Şeref'e bu soruyu sormaya cesaret edememiş. Şeyh Şeref Ata, dervîşe bakarak Seyyîd Ahmed Ata'nın kendisine ok fırlatmasını kınayan şu şiiri söylemiş:

"- Gelin (ey) sûfî Gulgul
Ashâb-ı Kehf itini sorgul.
Er eri atması bolar mı?
Er okın er kaytarması bolar mı?"

(-Beri gel ey sûfî Gulgul
Ashâb-ı Kehf köpeğini sor.
Erin eri kötülemesi olur mu ?
Erin okunu erin döndürmesi olur mu?)

Daha sonra sadağından -aralarında Seyyîd Ahmed Ata'nın üç oku da bulunan- 63 tane ok çıkarıp, " Seyyîd Ahmed Ata'ya karşılık verecek olsam işte oklarım, fakat siz bunları yok edin" diyerek kendi oklarını da, Seyyîd Ata'nın attığı okları da Sûfî Gulgul'a veren Şeref Ata, " Seyyîd Ata tekebbür gösterip başka birine ok atıp özüni helâk etmesin. Böyle densizlikleri ben, Kul Şeref, doksan yola çekdim. Başkaları çekmez." deyip kalkıp gitmiştir.

Bu rivayette geçen 'Kul Şeref' mahlâsına tasavvufî şiirlerin, mesnevilerin yer aldığı çeşitli dinî mecmualarda sıkça rastlanması Şeref Ata'nın da silsilesinden geldiği Hazret Sultan Yesevî ve Hâkim Ata'nın izinden gittiğinin kanıtıdır.

Seyyîd Ahmed Ata

Yesevîyye silsilesi, Zengî Ata'nın yukarıda bahsedilen dört mürîdinden ikisi olan Seyyîd Ahmed Ata ile Sadreddin Muhammed Ata vasıtasıyla Seyhun havzasında devam edegelir. Hakîm Ata ile ilgili bir menkıbesi daha önce nakledilen Seyyîd Ahmed Ata, Hârezm bölgesinde yaşamış ve çağdaşı olan Nakşbendîyye silsilesinden Hâcegân şeyhlerinden -Hâce Azîzân olarak bilinen- Ali Râmîtenî ile birçok görüşmeler yapıp sohbetlerde bulunmuştur. Kabrinin Hakîm Ata türbesi civarında olduğu bilinmektedir. ***Reşehât***'a göre Seyyîd Ata'nın en önemli halifesi İsmail Ata'dır.

MENKIBE

Naklederler ki: Günlerden bir gün Seyyîd Ata'nın, meclisinde Hakîm Ata risalesini okudular. Hakîm Ata'yı yâd edip onların kerâmetlerini ve veliliklerini anlatınca, o arada Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in ehlinden birisine söz verdiği anlatıldı. Seyyîd Ata bu sözü duyunca sordu: "Hakîm Ata'ya sizlerden hiç kimsenin, komşuluğu oldu mu?" Risaleye baktılar, "Bugüne kadar Seyyîdlerin hiç birisi, komşu olmamıştır" dediler. Seyyîd Ata, "Öyle ise, ceddimiz Rasûl'ün (s.a.v.) sözünü yerine getireyim komşu olayım!" diye üç evlik kişi ile Hârezm şehrinden çıkarak Bakırgan'a doğru yola koyuldular. Ve gidip Bakırgan'dan üç ağaçlık yol uzaklıkta durup indiler.

Seyyîd Ata, azîzlere yönelerek: "Sizler gerçek dünyada bizler yalan dünyada duruyoruz. Bizim aramızda iyimiz kötümüz olabilir. O sebepten

(ileriye) varmıyoruz " deyince, "Hoş geldiniz, ileri yürüyün?" diye işaret ettiler. Ondan sonra Seyyîd Ata, göçüp gelip Bakırgan'a yalan durdular. Şeyh Celâleddîn Menzilhâne duyunca, Seyyîd Ata'nın gönlü incindi. Seyyîd Ata: "Ey Şeyh Celâleddîn, bizi komşuluğa kabul eder misiniz?" Şeyh Celâleddîn: "Buraya geldiysek, Hakîm Ata'nın izni ile geldik" dedi. Seyyîd Ata: "Ey Şeyh Celâleddîn, kalkın, ikimiz bu gece dergâha varıp azîzlerin dergâhına doğru yönetelim, ikimiz de sırrımızı söyleyelim, hangimize işaret gelirse, o komşu olsun." deyince, Şeyh Celâleddîn de kabul etti. O gece ikisi birlikte kalkıp dergâhın içine girerek azîzlere doğru yönelip, sözlerini söyleyince, o anda Şeyh Celâleddîn Menzilhâne'ye işaret gönderdi: "öyle ki ey oğlum Şeyh Celâleddîn, bil ve haberdâr ol! Seyyîd Ata bu durumda geldiyse, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in Allah onun şanını yüceltsin ve selâm onun üzerine olsun, sözü ile gelmiştir; komşuluğu ona emânet et! Şimdi hisse vererek izin verdik ki Hârezm şehrinin yanında Aktaş denen yer karşı durur, oraya giderek mevkî ve yer tutacaksın! Her kim bizi tavaf etmek için gelse, evvel sizi tavaf etsinler, sizden sonra bize gelsinler! Eğer sizi tavaf etmezler, sizden önce bize gelirseler, biz o kimsenin tavafını kabul etmeyeceğiz" diye vaad etti. Şeyh Celâleddîn bu iyilik müjdesini duyunca, bahtiyar oldu. Kalkıp dergâha veda edip Seyyîd Ata ile karşılıklı hayır dileklerinde bulunarak Bakırgan'dan göçüp Aktaş'a (gitmeye) niyet ettiler. Gelip Aktaş'ta yer ve makâm tuttular. Son menzilleri de orada oldu. Şimdi o sebepten, evvel varıp Şeyh Celâleddîn'i tavaf ederler. Ne zaman Şeyh Celâleddîn Ata, Bakırgan'dan göçüp çıktılar ise, Seyyîd Ata komşu oldular. Nice yıllar Seyyîd Ata Bakırgan'da yer ve makâm tuttular.

Sonunda, faydasız fâni dünyadan göçüp gitme vakitleri gelince, mürîd dostları sordular: "Yâ evlâd-ı Resûlullâh sizi bu Bakırgan'da mı defnedelim, yahut Kâ'be'ye götürüp Kâ'be erenlerinde onlar katında mı defnedelim?" dediklerinde, Seyyîd Ata: "Ey dostlar bana bu iş malûm olmamaktadır. Ama vasiyetim odur, beni temiz yıkayın, âhiret elbisesini de giydirin, tabuta koyun. Beni bir büyük arabaya yükleyerek Bakırgan'dan Kâ'be tarafına çıkarıp koyun! O gece sürü köpeklerinizi ve it kuşlarınızı iyi bağlayın! Geceleyin yüksek ses çıkarmayın! Evlerinizin kapılarını sağlamlaştırıp oturun! Eğer yüksek ses işitirseniz dışarı çıkmayın! Eğer ses duyup dışarı çıkarsanız zarar görürsünüz! Şafak söktüğünde bakın, o araba nerede gidip durmaktadır. O arabanın durduğu yer bizim yerimizdir. Bizi o yerde defnedin." diye vasiyet ettiler.

Seyyîd Ata, dünyadan âhirete göçünce, mürîdleri Seyyîd Ata'nın vasiyetini yerine getirdiler. Arabaya yükleyip Kâ'be tarafına çıkarıp koydular. Ondan sonra sürü köpeklerini ve it kuşlarını sıkı bağlayıp kendileri evlerine girip kapılarını kilitleyerek oturdular. Gece yansı olunca bir düğün

zamanının haykırmaları (karışıklığı), hıçkırık duyuldu, öyle ki insanlar bu sesi işitip evlerinde sesini çıkarmaksızın hareket etmeksizin oturdular, dışarı da çıkmadılar. Şafak söktüğünde, o hıçkırık sesi kayboldu. Şafak söktü, gün aydınlanınca, hepsi evlerinden çıktılar. Gördüler ki araba o konan yerinde yok. Arayarak geldiler, gördüler ki araba Hakîm Ata'yı türbelerine yaklaşarak indirmiştir. Mürîdleri Seyyîd Ata'yı hürmetle arabadan indirip Hakîm Ata'ya yaklaştırarak defnettiler.

Şimdi Hakîm Ata ile Seyyîd Ata'nın türbeleri yakındır. Ve o kavga, hıçkırık ve haykırmanın anlamı şu idi: O yerde, o gece Kâ'be şeyhlerinin erenlerinin ruhları ile Bakırgan ruhları savaştılar. O geceki kalabalığın sesi o ruhların vuruşmalarının sesiydi. Kâ'be'den gelen ruhlar Seyyîd Ata'yı alıp gidecek oldular. Bakırgan ruhları izin vermediler. Bakırgan ruhları Kâ'be'den gelen ruhlara izin vermediler. Bakırgan ruhları Kâ'be'den gelen ruhları kovalayıp kaçırdılar. Seyyîd Ata'yı sevk edip Hakîm Ata'nın yanma koydular. O günden şimdi bu güne değin Bakırgan'a varıp evvel Hakîm Ata'yı tavaf edip arkasından da Seyyîd Ata'yı; ondan sonra da bütün kabristanı ziyaret ederler.

Hûzyanlı İsmail Ata

Menkıbe kitaplarında birçok kerâmetleri zikredilen Seyyîd Ata'nın en meşhur halîfesi Hûzyanlı İsmail Ata'dır. Oğlu İshâk Hoca'ya ait Hadîkâtü'l-ârifîn ve Muhammed Şerîf el-Hüseynî'nin Huccetü'z-zâkirîn isimli eserlerinde İsmail Ata'nın Yesevîyye silsilesi şu şekilde kaydedilmiştir: Ahmed Yesevî > Hakîm Ata > Sûfî Muhammed Dânişmend > Mustafa Süksük (Süzük) Ata > İbrâhîm Ata > İsmâil Ata. Bazı silsilelerde ise Hazret Sultan Yesevî halifelerinden Yaşlığ Yunus Ata ile de ilişkilendirilir.

İshâk Hoca, kaleme aldığı Hadîkâtü'l-ârifîn kitabında babası İsmâil Ata'dan naklederek silsilesi hakkında şu önemli bilgileri verir: "İsmâil Ata'nın babası (İshâk Ata'nın dedesi) İbrahim Ata, Yaşlıg Yûnus Ata'nın sohbetine devam ediyordu. Yûnus Ata ömrünün son döneminde ona: *"Ey İbrâhim Hoca! Benim vefâtımdan sonra Süksük Hoca'nın sohbetine devam et, nasîbin ondadır, biz seni irşâd makâmına ulaştıramadık, o ulaştırır"*, dedi. Ancak Yûnus Ata'nın vefâtından sonra İbrâhim Ata önceleri Süksük Ata'nın sohbetine devam etmedi. Bir gün rüyasında Hz. İbrâhim (a.s.) ve Hz. Mûsâ (a.s.) gelerek: *"Rahmet kilidi Süksük Ata'dadır, onun yanına git!"* diye uyardılar. Bunun üzerine İbrâhim Ata Süksük Ata'nın yanına

gidip sohbetinden istifâde etti." Süksük Ata, böylece İshâk Ata'nın dedesi İbrahim Ata'ya icâzet verir.

MENKIBE

İbrâhim Ata'nın Şehâdeti:

İsmail Ata'nın babası, (İshâk Ata'nın dedesi) İbrahim Ata bir gün sabah namazından sonra mürîdleriyle birlikte zikirle meşgul iken büyük oğlu Cebrâîl Şeyh, İbrâhim Ata'ya: "Bu gece bir rüyâ gördüm, kan altında kaldık", der. İbrâhim Ata da: "Bu, bizim şehîd olacağımızın işâretidir", diye cevap verir. O esnâda İbrâhim Ata'nın oğlu İsmâil Ata henüz on yaşındadır. O gün Moğol kâfirleri kasabalarına baskın yapar ve İbrâhim Ata, otuz kadar dostu ve mürîdi ile birlikte öldürülür.

Kaynakların bildirdiğine göre özbe öz bir Türk olan İsmail Ata babasının şehâdetinden sonra öz yurdundan uzaklaşır, gurbetlerde dolaşır ve bazı Kalmuk -Moğol- kâfirlerini müslüman eder. Daha sonra Hârezm ve Buhara'da medrese tahsîlini tamamlayıp Semerkand'a gelir. Buralarda bazı sûfîlerin sohbetinde bulunduysa da aradığı muhabbeti bulamaz ve Hocend'e gider. Hocend'de Şeyh Maslahat Hocendî'nin sohbet ve hizmetinde tasavvufî eğitimini tamamlar. Bu dönemde yaşı kırka ulaşmıştır. Maslahat Hocendî, İsmail Ata'ya icâzet verip babası İbrâhim Ata'nın memleketi olan Kazıgurt taraflarında halkı irşâd için görevlendirir. İsmail Ata yurduna döndüğünde babasının dergâhında halîfelerinden Mevdûd Şeyh'in postnişîn olup irşâd ile meşgul olduğunu görür. Mevdûd Şeyh'e hürmeten bir süre irşâd faaliyetine başlamaz, daha sonra göreceği bir rüyâ üzerine irşâd çalışmalarına başlayacaktır.

İshâk Ata, Hadîkâtü'l-ârifîn eserinde Süksük Ata'nın üçyüz, Süksük Ata'nın halifesi (ve İshâk Ata'nın dedesi) İbrahim Ata'nın dörtyüz; oğlu (ve İshâk Ata'nın babası) İsmail Ata'nın ise, tasavvufî tasarrufunun yüceliği sayesinde sayısız mürîdi olduğunu kaydeder.

İsmail Ata, mollaların kendisine karşı olan eleştiri ve sözlü saldırılarına hiç önem vermez, irşad görevini asla ihmal etmezdi. Zengî Ata'dan sonra Yesevîyye'nin anayol olarak Seyyîd Ata'dan sonra halefi İsmail Ata ve İsmail Ata'nın oğlu İshâk Ata vasıtasıyle devam ettiği bilinmektedir. Sayram ile Taşkend arasındaki Hûziyân kasabası halkı da, medreselerindeki zâhir ulemasının muhalif olduğu İsmail Ata hakkında söylemediklerini bırakmazmış. Bu sözler

kendisine aktarılan İsmail Ata: "- Bu mollalar bizim sabunumuzdur. Onlar olmasa nasıl temizleniriz?" der geçermiş ki Ubeydullah Ahrar'ın, bu sözü çok beğendiği için sık sık tekrarladığı kaydedilmiştir. Reşehât'ta İsmail Ata'nın halkla ilişkisindeki kuralını dile getiren : *"- Halkı sev ; halkın güneşte gölgesi, soğukta kaftanı, kıtlıkta ekmeği ol!.."* sözleri için de yine Ubeydullah Ahrar'ın "her hikmeti toplayıcı kelâm" dedikleri bilinmektedir.

İsmail Ata, Hâce Abdullah Taşkendî'nin ceddi olan Hâce Muhammed Namî'nin kabri önünden geçerken -O'nun çok zaman önce vefat etmesinden dolayı hiçbir etkisi olamıyacağını ima ederek-, "Çürük saman bir işe yaramaz!" dediği için, birdenbire havadan gelen bir saman gözüne girmiş ve sonunda gözünü yitirmişti. Bununla beraber, Hoca Abdullah Taşkendî, daima İsmail Ata'nın yüce vasıflarından bahsederdi.

Reşehât'ta Abdullah Hocendi adlı Nakşbendî ulusu anlatır:

"-Şah-ı Nakşbend'in sohbetine ulaşmadan çok önceleri güçlü bir cezbeye kapılmıştım. Tasavvuf ulularından birisinin kabrini ziyaretimde bana hitaben "-Geri dön; senin muradın oniki yıl sonra Buhara'da gerçekleşecektir!" denildiğini işittim. Bu hitabdan epey sonra birgün pazaryerinden geçerken bir köşeye çekilmiş, birbiriyle halleşen, içli içli konuşarak ağlaşan iki Türk gördüm. Kulak verdim: Tasavvuftan konuşuyorlardı. Sohbetlerine katılmak istedim. Pazardan biraz meyva ve yiyecek alıp önlerine koydum. Birbirlerine işaret ederek hakkımda iyiniyet gösterdiler ve: " -Bu dervîş istekli görünüyor. Onu Sultanımızın oğlu İshâk Hoca'ya götürelim!" dediler. İshâk Hoca'nın yerini öğrendim ve gittim. İsmail Ata, benim için ilgi ve himmet isteyen oğluna benim için: " -Bu dervîşin nasibi benden değil, Şah-ı Nakşbend'den... Benim onu tasarrufa mecalim yoktur." dedi. Bu sözü işitince, yıllar önce kabirden gelen hitabı hatırladım ve İsmail Ata ve İshâk Hoca'nın ermişliğine tam inandım. Nasibimi bekledim…"

İsmail Ata'nın bir mürîde telkin ettiği : *"- Ey dervîş, seninle yol arkadaşı olduk! Bizden şu sözleri bir nasihat olarak kabul et: Bu dünyayı süslü bir kabir say, Allah ile kendinden başkasını yok bil ve nihayet tevhid denizinde öyle boğul ki, sen de aradan çık ve "Lâ mevcûde İllallah" (= Var olan ancak Allah'tır) sırrına er..."*

sözleri tasavvufî kemalinin, secde ederken kendilerinden yayıldığı rivayet edilen zevkin kokusunu taşımaktadır.

Türkistan edebiyatının önde gelen isimlerin Âta mahlâslı şairin de İsmail Ata'nın mürîdi olduğu ve buna işaretle Âta mahlâsını kullandığı bilinmektedir.

İshâk Ata

14. yüzyılın Yesevî mürşîdlerinden İsmail Ata'nın oğlu İshâk Hoca'ya gelince, bir Yesevî şeyhi olarak Sayram (= İsfîcab)'da uzun süre halkı irşad etmiştir. Türkler arasında şöhret kazanmış olan İshâk Hoca'nın Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı Hadîkâtü'l-ârifîn isimli eseri Yesevîlik kültürünün temel eserlerindendir. Hadîkâtü'l-ârifîn müellifi İshâk Ata, babası İsmail Ata'nın ismini kitabında "Şeyh İsmâil Ata b. İbrahim Ata Kazıgurdî et-Türkistânî" şeklinde zikretmiştir.

Hadîkâtü'l-ârifîn'de konular anlatılırken bazen Arapça ve Farsça nakiller yapılır; âyet, hadîs, sûfîlerin sözlerine yer verilir ve özellikle yazarın babası ve şeyhi olan İsmâil Ata'nın sözleri de sıklıkla nakledilir. Hadîkâtü'l-ârifîn'de Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat'in önemli bir îtikâdî mezhebi olan Mâturîdîyye'nin kurucusu Ebû Mansûr Mâturîdî'den nakiller bulunmaktadır. İshâk Hoca Ebû Mansûr Mâturîdî'nin *"Dünyada dört şey aradım, bulamadım: 1. Açgözlü olmayan âlim, 2. Uyumlu bir dost, 3. Gösterişsiz ibâdet, 4. Helâl lokma…"* dediğini nakleder.

İshâk Ata, cehrî zikrin câiz olduğunu kanıtlamak için Hanefî mezhebinin kurucusu olan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin yüksek sesle tekbir getirmeyi bidat saymadığını söyler. Ayrıca el-Hidâye isimli Hanefî fıkhına dâir eserin şerhi olan Hüsâmeddin Sığnâkî'nin en-Nihâye'sinden, yine bir Hanefî fıkıh kitabı olup Sedîdüddin Muhammed Kâşgarî (ölümü: 1305) tarafından kaleme alınan Münyetü'l-musallî'den, Tâhir b. Ahmed Buharî'nin (ölümü: 1147) Hulâsatü'l-fetâvâ'sından, Ebu'l-Leys Semerkandî ve Fahreddin Râzî'nin tefsir kitaplarından cehrî zikre deliller getirir. Bu belgeli referanslar, İshâk Ata gibi ilk dönem Yesevî şeyhlerinin, diğer Türkistan Türkleri gibi Hanefî mezhebinde olduğunu göstermektedir. Kitabında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in fazîlet, tevâzu ve üstün hizmetlerinden övgü ile söz eden Hoca İshâk Ata'nın diğer Yesevî şeyhleri

gibi Ehl-i Sünnet çizgisinde olduğu anlaşılmaktadır. İshâk Ata'nın Hadîkâtü'l-ârifîn kitabı Yesevîlikteki intisab töreni hakkında bilgi veren en eski ve muhtemelen yegâne eserdir. İlginç bir nokta da İshâk Ata'nın asâ konusuna özel bir bahis açmasıdır; burada asâ kullanmanın fazileti ve Yesevî dervîşine mürşîdi tarafından asâ takdiminin âdâbı anlatılır.

İshâk Ata, her mürşîdin zikir için Allah'ın isimlerinden birini tercih ettiğini, Ahmed Yesevî'nin "Allah" ve "Hû" şeklinde iki ismi mürîdlere telkîn ettiğini, babası ve mürşîdi İsmâil Ata'nın ise "Hû" zikrini tercih ettiğini söyler.

İshâk Hoca, ünlü Hanefi fakihi İmâm Serahsî'nin ünlü eseri Mebsût'tan bir rivayeti de naklederek bayram gecelerini zikir ve duâ ile geçirmenin önemi üzerinde de durmuştur.

İshâk Ata'nın kabri, Türkistan'da eski kaynakların ifâdesiyle Hûziyân (bazı eserlerde Hareziyân)'ın nâhiyelerinden -bugün Kazakistan'ın güneyinde, Çimkent ile Taşkent arasındaki Kazıgurt ilçesinin doğusunda- yer alan ve Türbet diye anılan kasabadadır. Ölüm tarihini bilinmeyen ancak 14. yüzyıl sonları olarak tahmin edilen İshâk Ata'nın Türbet kasabasına ismini veren kabri üzerine Emîr Timur tarafından bir imâret inşâ ettirilmiştir.

Şah-ı Nakşbend olarak ünlenen Bahaeddîn Nakşbend İshâk Ata'nın irşad döneminde; kısa süre sonra Türkistan'ın en ünlü sûfîsi olarak meydana çıkacaktır.

Sadr Ata

Yesevî silsilesi Sadr Ata halîfeleri aracılığıyla Türkistan bozkırlarında etkinliğini korudu. Sadr Ata'nın halîfesi Eymen Baba, Eymen Baba halîfesi Şeyh Alî ve onun halîfesi Mevdûd Şeyh'dir. Mevdûd Şeyh'in başlıca halîfelerinden en ünlü iki isim ise Hoca Abdullah çağdaşlarından Kemal Şeyh ile Hadîm Şeyhdir. Hoca Abdullah'ın Mâverâünnehir'de ünlendiği sıralarda Buhara, Semerkand ve Taşkend'de birçok mürîdleri olan Hadîm Şeyh, sonraları Hoca Abdullah ile sohbetlerde de bulunmuştur. Reşehât'te Hadîm Şeyh'in halîfesi Cemalü'ddin Buharî'den naklen, Hadîm Şeyh'in birçok kutsal sözü nakledilir.

Sadr Ata'nın Seyyîd Ahmed Ata ile birlikte Zengî Ata'nın işareti ile Deşt-i Kıpçak (= Kuzey Türkistan bozkırları)'taki Sarayçık'a

gittiği, orada Altınorda hükümdarı Özbek Han'ı İslâm'a davet ettiği ve bu dâvet esnasında Sadr Ata'nın gösterdiği kerâmet neticesinde Özbek Han ile birlikte yetmiş bin Türk'ün müslüman olduğu nakledilir.

Yesevîlik konusundaki en önemli tarihi kaynaklardan olan Hazînî'nin Cevâhiru'l-Ebrâr kitabına göre ise Yesevî silsilesi Zengî Ata'dan sonra asıl Sadr Ata halifeleriyle şu şekilde devam eder: Zengî Ata, Sadr Ata, Cemal Şâşî (Hârezm'de bulunmuş), oğlu Hasan Şeyh, Ali Hoca, Hoca Ali, Şeyh Pehlivân, Şeyh Mevdûd, Hâdim Şeyh, Şeyh Cemâleddin Kaşgarî (Buhara'da yaşamış ve Herat'ta defnedilmiştir), Süleyman Gaznevî (önce Ubeydullah Ahrar'dan, sonra Cemâleddin Kaşgarî'den feyz almış), Şeyh Hudâydâd, Molla Velî Kûh-i Zerî, Kâsım Şeyh… Şeyh Hudâydâd'ın diğer halifesi olan Şeyh Metîn, Şeyh Ali Emin, Seyyîd Mansûr Ata aracılığı ile silsile Hâzinî'ye kadar ulaşır. Bu isimlerden Şeyh Mevdûd, Timurlu Devleti hanı Sultan Ebû Said'in şeyhidir.

Hazînî'nin, Zengî Ata'dan itibaren bu şekilde verdiği Yesevîyye silsilesi, Tibyan-ı Vesail'e göre Hadîm Şeyh'den sonra epeyce farklı olarak gösterilir: Hadîm Şeyh, Şeyh Cemalü'ddin Buharî, Şeyh Hudâydâd Azîzegî, Mevlana Kûh-i Zerrînî (Kûh-Zerî), Şeyh Germînî, Muhammed Mü'min Semerkandî, Şeyh Ahund, Molla Hurd Azîzan. Kemal Şeyh'den gelen silsile de aynı eserde şöyle kaydedilir: Kemal Şeyh İkânî. Şeyh 'Alî Abâdî, Şeyh Şems Özkendî, Abdal Şeyh, Şeyh Abdü'1-Vasi', Şeyh Abdü'l-Müheymin. Şeyh Abdü'l-Müheymin 1566'da Taşkend'de hayatta idi.

Uzun Hasan Ata

Zengî Ata'dan gelen Yesevîyye silsilesinin Türkmenistan bölgesinde faaliyet gösteren halifesi olup Ata Türkmenleri arasında Gözlü Ata olarak bilinir. "Kul Gedâyî" mahlâsı ile dinî-tasavvûfi şiirler yazan bir dervîş-şair, velî olarak tanınan Yesevî mürîdi, Uzun Hasan Ata, 12.-13. yüzyıllarda yaşamıştır. Hasan (Gözlü) Ata, Yesevî ocağına dervîş olduğunda 41–42 yaşlarında olduğu ve dergâhtaki eğitimini 50 yaşında tamamladığı rivayet edilir.

Uzun Hasan Ata'nın neslinden gelen Ata Türkmenleri, soy kütüklerini gösteren şecereden anlaşılacağı üzere, kendilerini nesil bakımından Hz. Osman'ın Hz. Muhammed'in büyük kızı (Bibi) Ru-

kiye'den doğma büyük oğlu Abdul-Ekber'e bağlarlarken, nesilbaşı olarak Gözlü Ata'yı kabul ederler. Sözü edilen şecerenin bir 'neseb-nâme' olduğu iddia edilir ki, asırlardır Türkmenistan coğrafyasında yaşayan Ata Türkmenleri oymağının ileri gelenleri tarafından muhafaza edilmiş ve kutsal bir emanet olarak günümüze kadar getirilmiştir. Bu şecerenin yirmisekizinci sırasında yer alan "Hasan Ata" Türkmenler arasında anısına hâlâ büyük saygı duyulan Gözlü Ata'dır. Ata Türkmenlerinin Yesevî türbesinden yazılıp göçürülen şeceresinde, Uzun Hasan Ata hakkında şu bilgi verilir: "Muhîb Ata'nın oğlu Uzun Hasan Ata, tarîkat bâbında müşkil (= zor) işleri çözerdi. Bu sebepten Hazret Sultan Yesevî adını "Gözli Ata" ad koydular." Bu şecere Hakîm Ata ile Uzun Hasan Ata'yı amca çocuğu olarak gösterir. Şecereye göre Ahmed Yesevî'nin dervîşlerinden " Süleyman", "Hasan" ve " Koçkar" amca çocuklarıdır. Dedelerinin adı "Süleyman"dır. Hasan, Muhîb'in oğlu; Süleyman ve Koçkar ise Sücüklü'nün oğullarıdır. Gösterdikleri kerâmetlere bağlı olarak Süleyman'a "Hakîm Ata", Hasan'a "Gözlü Ata", Koçkar'a da "Süzük Ata" adları Ahmed Yesevî tarafından verilmiştir.

Ata Türkmenlerine ait şecerenin, elyazması olarak Ata Türkmenleri'nden Sabır Orazgulı adlı Ata uruğuna mensub bir Türkmen'in nezdinde olduğu bildirilmiştir. Hz. Osman (r.a.)'ın oğlu Abdul-Ekber'den başlayıp Uzun Hasan Ata'ya kadar gelen şecere şöyledir:

1-Abdul Ekber (Hz. Osman (r.a.)'ın, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ikinci kızı Bibi Rukiye'den doğan büyük oğlu), 2-Harun, 3- Abdul-Cebbar, 4- Abdul-Kahhar, 5-Abdullah, 6- Abdul-Kerim, 7- Şahabeddin, 8- Necibeddin, 9- Maruf, 10- Davud, 11- Hasan, 12-Hüseyin, 13- Kuzeymelik, 14- Mümin, 15- Bayazeddin (Beyazid Bestami), 16- İsa Hoca, 17- Ali Hoca, 18- Bedr Ata, 19- Sadr Ata 20- İskender Ata, 21- Yahya Ata, 22- Kaysar Ata, 23- Murat Ata, 24-Süleyman Ata, 25- Sücilik, 26-Süleyman Hakîm Ata ve Koçkar Ata, 27- Muhîb Ata, 28-Hasan (Gözli) Ata.

Günümüzde, soylarını Uzun Hasan (Gözlü) Ata'nın oğulları Nur Ata, Ömer Ata ve Ibık (İbrahim) Ata'ya bağlayan Türkmen toplulukları vardır. Kendilerine "Evlad" yani "Peygamber soyu" denilerek hürmet gösterilen bu Ata Türkmenleri oymağı, Türkmenistan, İran ve Karakalpakistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşamaktadır.

Uzun Hasan Ata'yı doğrudan doğruya Hazret Sultan Yesevî'ye bağlayan ve "Kul Gedayî" mahlâsını alışını izah eden rivayet şöyledir:

Türkistan'ın ulu pîri Hoca Ahmed Yesevî'nin dergâhına varıp bizzat O'nun elinden "Gözlü Ata" ünvânını alan Uzun Hasan Ata, büyük bir sınamadan geçtikten sonra kendisine bağışlanan yurdu yani Mangışlak'ı mesken tutar. Bu bölgenin hanı Canıbek'ten büyük ilgi görür. Bu arada bazı kerâmetler gösterir. Meselâ: Yolda bir susuzu kandırır. Çölde azgınlaşanları yola getirir. Canıbek hanın develerini kurtarır. Susuzluğunu gideren bir Kazak kadınına dua edip yoğurdunu yağa çevirir. Ve daha başka müşkil işleri çözüp, halkın sevgisini ve hürmetini kazanır. Canıbek Han, bu iyiliklerine karşılık olarak Uzun Hasan'a kendi kızı Aksuluv'u verir. Ancak Ak Sultan diye bilinen kız kendisini Gözlü Ata'ya yakıştırmaz. "Babam beni bir dilenci(= gedâ)ye uygun gördü" diyerek, gönül koyar. Mesele, Gözlü Ata'ya malum olur. Gözlü Ata'nın gösterdiği bir kerâmetle kızın boynu burulup kalır. Yaptığı hatanın farkına varan Aksuluv kız pişman olup, Gözlü Ata'dan özür diler. Bunun üzerine Gözlü Ata, kızın boynuna dilenci torbasını takmasını ve yedi kapıda dilenmesini ister. Aksuluv kız Uzun Hasan Ata'nın bu emrini yerine getirince, boynu düzelir ve ilk işittiğinde "dilenci" diye hor gördüğü adamın hanımı olarak ömrünü tamamlar. Gözlü Ata ise Hak yolunda, Hak ışığı için dilendiğinden "Kul Gedâyî" mahlâsını almıştı.

Mahtumkulu, Durdu Şair, Miskîni (Muhammed Taç), Kurayş (Nadir Şair), Miskînkılıç gibi birçok Türkmen şairi çeşitli şiirlerinde Gözlü (Uzun Hasan) Ata'yı öven mısralar kaleme almışlardır. Gözlü Ata bu mısralarda şu sıfatlarla yâd edilmiştir: "Kureyş kabilesi'nden","Hz. Osman neslinden", "Rasûlullah evlâdı", "nesli pâk", "velîler serveri", "arz üzre mekân tutmuş", "Hak aşkından divâne", "kulluğa bel bağlayan", "dünyadan bigâne", "şifa kaynağı", "susuzu kandıran", "dertlilerin dermanı", "gözsüzlerin rehberi", "tırnakta âlem görücü", "gaibi gören", "Kırklar ile sohbet eden", "şeker sözlü", "su üstünde balık gibi yüzen", "kuş gibi havada seyran kılan"...

Bugün bir ziyaretgâh haline gelen ve Gözlü Ata'ya ait olduğu söylenen bir kabir ile çevresinde oluşan kabristan, bugünkü Türkmenistan'da Balkan vilâyetine bağlı Türkmenbaşı şehrinin 150 kilometre kuzeydoğusunda yer alır. Bu kutsal kabristanda her yıl Ocak ayında geleneksel hale gelmiş olan dinî törenler yapılmaktadır.[25]

Baba Mâçîn Muhammed Hotenî

Mâçîn Baba (Mâçîn Bâb) diye bilinen Baba Muhammed Hotenî'nin Hazret Sultan Yesevî'ye intisabı pek garib olmuştur. Baba Muhammed Hotenî, Ahmed Yesevî'ye intisaptan önce. Horasan erenlerinden ünlü bir velî idi. Hergün herkesin gözü önünde yirmidört fersahlık mesafeye tayy-ı mekân ile uçarcasına giderdi. Eriştiği bu manevî rütbeden gururlanarak gelip -meclisinde kadın erkek beraber bulunduğundan dolayı- Ahmed Yesevî'yi azarlamak istedi. Fakat Ahmed Yesevî'nin emriyle Süleyman Hakîm Ata ve Sûfî Muhammed Dânîşmend onu yakaladılar. Tekkenin direğine sıkıca bağlayarak beşyüz kere kamçı vurdular; hiç etkisi olmadı. Tekrar bir defa daha vurdular. Arkasında bir nişane peyda olarak ağlamağa başladı. Bunun üzerine direkten çözdüler. Hazret-i Pîr-i Türkistan'a bî'at etti ve ve inâbe[26] aldı. Hazret Sultan Yesevî buyurdular ki : "Baba Mâçîn'in arkasında kuvvetli bir cin yerleşmişti. Hergün nice fersah yer uçardı. Bu cin beşyüz defa kamçı vurmaktan etkilenerek, nihayet Baba Mâçîn'in sırtını terk etti ve kaçtı. Beşyüz kamçıdan sonraki ilk darbe Baba Mâçîn'e bu yüzden etki etti ve böylece cinden kurtuldu.". Baba Mâçîn, bundan sonra Yesi'deki dergâhta erbaînler ve halvetler çıkardı. Ahmed Yesevî ile beraber üç defa halvete girdiği de rivayet edilir. Nihayet, Hazret Sultan Yesevî'nin en ileri gelen halîfelerinden biri oldu. Baba Mâçîn ile ilgili rivayeti ayrıntılı olarak yansıtan bir hikmet, Dîvân-ı Hikmet'te yer almaktadır.

Seyyîd Mansûr Kaşıktıraş el- Belhî

16. yüzyıl Türkistan'ının bu ünlü Yesevî mürşîdi, âlim ve vefâlı mürîdi Anadolu topraklarında vefat ederek 1557'de Diyarbakır'da toprağa verilmiştir. Sultan Ahmed Hazînî'nin kitablarında verdiği bilgiler sayesinde günümüz insanı tarafından bilinmiş ve tanınmıştır.

Yesevîyye geleneğinin günümüze taşınmasında büyük emeği olan Yesevî dervîşi, Sultan Ahmed Hazînî, içinde yaşadığı manevî iklimi, tasavvuf bilgi ve kültürünü kazandığı aile çevresini tanıttığı, çağının tanınmış bir Yesevî şeyhi olduğu anlaşılan mürşîdi Seyyîd Mansûr (ölümü: 1557) ile karşılaşmasını, aralarında sıkı bir bağ kurulduktan sonra meydana gelen gelişmeleri, şeyhi ile ilgili rivayet-

leri, Seyyîd Mansûr'un hacca gitmek için çıktığı yolculuk sırasında Diyarbakır'da ölmesini, sonrasında gelişen olayları ayrıntılı olarak kaleme almıştır.

Hazînî, şeyhi Seyyîd Mansûr'u 'velîler efendisi', 'âhir zaman nuru', 'Zekeriya'ya benzer', 'Yahya gibi bir er', 'Hızır ve İlyâsımız' gibi yüceltici sözlerle över; Ahmed-i Yesevî silsilesini sürdürdüğünü, çağın erginlerinin şeyhi olduğunu söyler. Ardından 'şeyh-i Tayfûrî' diyerek Tayfûr bin İsa'nın, yani Bistâmlı Bâyezîd (= Bâyezîd-i Bistâmî)'nin kurucu şeyhi olduğu Tayfûriyye tarîkatı şeyhi olduğunu söyleyerek, ayrıca 'azîz-i turûk (= tarîkatlar ulusu)' diye bir de güçlendirici ekleme yaparak, Seyyîd Mansûr'un çağın diğer tarîkat şeyhlerinden daha ünlü, daha önde bir konumu olduğunu vurgular. Yesevîyye gibi Nakşbendîyye'yi de canlandırdığını belirterek yaptığı vurguyu pekiştirir. Yazarın şeyhi hakkındaki son değerlendirmesi, kendisini daha önce tanımamış olanların yüzünü ilk görüşte "Bu Seyyîd Mansûr'dur" dedikleri yolundaki sözleridir.

Hazînî, ilk olarak mürşîdi Seyyîd Mansûr Yesevî'ye intisabını şöyle anlatmaktadır:

"Merhum babam ömrünü Kübreviyye tarîkatı ululari yolunda, onların, kalbi manevî yüceliklere açan virdlerini okumakla geçirdi. Bunlardan Hârezmli Şeyh Hüseyn bin Mahmûd Hazretleri'ne mürîd olmak için bu tarîkata dair yazılmış kitaplara, risalelere ilgi gösterir, onları okur ve incelerdi. Ben de bu gibi kitaplara ilgi gösteriyor, okuyordum. Diğer tarîkatlerden özellikle de Yesevîyye'den habersizdim. Seyyîd Mansûr'un Hisâr-ı Şâdmân'a gelişinden sonra bir gün babam ve kardeşimin yanıp yakılarak ağlamakta olduklarını gördüm. Sebebini sorduğumda: "Bugün camide Hz. Ali (r.a.) soyundan bir ulu şeyhin yaptırdığı zikir sırasında dervîşler öyle coştular ki solukları İsrafil'in surunu andırıyor, ağızlarından sanki yanık ciğer kokusu geliyordu; her biri çılgın ve kendini kaybetmiş bir hâldeydi" dediler. Bu güzel nitelikleri duyduğumda dayanamadım; sabırsızlıkla hemen soruşturdum, toplanıp zikir yaptıkları yeri buldum ve zikirlerine katıldım. Zikir sırasında birden duyduğum şiddetli hararet sebebiyle su içmek istedim. Seyyîd Mansûr Hazretleri engel oldu: "Zikirden maksat yüreği kaplayan yağların erimesi ve kalp gözünün açılmasıdır, bunu sağlayan da iç yanıklığıdır. Ayrıca zikreden basiretli olmalı; soğuk su içmek çok zararlıdır,

zikredenlerin kaçınmaları gerekir"dedi. Çok etkilendim, hizmetine girdim ve Yesevîyye yolunun çekiciliğine kapılıp yolu yordamını (= âdabını) uygulamaya başladım.

Şeyhim küçük yaşlarda Kübreviyye ile ilgili okuduğum kitapları, incelediğim risaleleri ve öğrendiğim virdleri zihnimden sildi, Kübreviyye risalelerinden öğrenip bellediğim her şey yok oldu. Yüce Tanrı'nın ezelî iradesi öne çıktı; bildiğim virdler, dualar ve benzeri şeyler hafızamdan uçup gitti. Üzerimde yarattığı sarsıcı etkiyle baba ocağıyla ilgimi kestim, Yesevîyye yolunun âdabından yarar sağlayıp kitapsız, risalesiz; delilsiz ve tanıksız şeyhe bağlandım."

Hazînî Yesevîliğe giriş hikâyesini şu beyitle sonlandırır:

"Mâyil oldum hazretine ne risâle ne kitâb
Muktedâ bildim yakîn va'llâhü a'lem bi's-savâb."

(Risalesiz, kitapsız o hazrete bağlılık duydum; hiç tereddüt etmeksizin önder bildim; doğrusunu Allah bilir.)

Seyyîd Mansûr ve Yesevîyye Silsilesi

Hazînî'nin, Menbâu'l-Ebhâr'da 'Der Beyân-ı İntisâb-ı ân Kutbü'l-Aktâb be-Dergâh-i Risâlet-Meâb (= O kutuplar kutbunun Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'e çıkan intisabı hakkındadır) başlığı ile kaydettiği Yesevîyye silsilesi Pîr-i Türkistan'dan Seyyîd Mansûr Belhî'ye kadar şöyledir:[27]

Hoca Ahmed Yesevî > Hakîm Ata > Zengî Ata > Sadr Ata > Cemâlüddîn Şâşî > Elemin ((bazı kaynaklarda Eymen veya Alîemîn, Alemin, Almin) Baba > Hasan Ata > Hoca Alî Şeyh > Şeyh Mevdûd İkânî > Şeyh Hâdim Türkistanî > Cemâlüddîn Kâşgârî > Süleymân Gaznevî > Seyyîd Mansûr Belhî…

Şeyh Mevdûd İkânî'den sonra Yesevîyye silsilesi iki kola ayrılarak devam eder: Bunlardan ilki Hâdim Şeyh, ikincisi Kemâl Şeyh Îkânî ile başlamaktadır.

Mevdûd Şeyh'ten sonra Hâdim Şeyh ile başlayan diğer Yesevî kolu da kendi içinde ikiye ayrılarak devam etmiştir: Birinci kol Hâdim Şeyh'in halifelerinden Şeyh Cemâleddin Kaşgarî Buharî, Süleyman Gaznevî, Seyyîd Mansûr Belhî (ölümü: 1557) ile devam ederek

Ahmed b. Mahmûd Hazînî'ye ulaşır. İkinci alt kol ise Şeyh Hudâydâd Taş- Muhammedoğlu Buharî Gazîregî (ölümü: 1532), Mevlânâ Velî Kûh-i Zerî, Kāsım Şeyh Azîzân Kermînegî (ölümü: 1578) ve Pîrim Şeyh yoluyla devam eder ve Âlim Şeyh olarak tanınan Muhammed Âlim Sıddîkī'ye (ölümü: 1633) ulaşır.

Şeyh Mevdûd İkânî halifesi Şeyh Kemâl İkânî'den ayrılan silsilenin bu kolu şöyle devam eder: Şeyh Aliâbâdî (Seyyîd Ahmed), Şemseddin Özgendî, Abdâl Şeyh (Şeyh Üveys), Şeyh Abdülvâsi ve Şeyh Abdülmüheymin. Bu son zâtın 16. yüzyılda Taşkent'te yaşadığı bilinmektedir.

Cevâhirü'l-Ebrâr'a göre Yesevî mürşîdi Süleyman Gaznevî'den geçerek Seyyîd Mansûr'a ulaşan silsile bir başka koldan yine Süleyman Gaznevî haleflerinden Şeyh Hudâydâd Taş-Muhammedoğlu üzerinden Şeyh Emin aracılığıyla Hazînî'ye ulaşır:[28]

Buhara'dan Herat tarafına geldiğinde Süleyman'a irşad beratı verdi.

Mürşîd-i kâmil ve herkesin makbulü idi; dinin, esaslarında da ayrıntısında da fazıldı.

O'nun irşadı, önce Ubeyd'dendir ki, Nakşbendîyye'ye geçip, O'nun kaydına girdi.

İkinci irşadı Kaşgar Pîrindendi ve Süleyman, Cemaleddin sayesinde din rehberi oldu.

(…)

O'ndan sonra dervîşler, arasında manevî mürşîd, kuvvetli önder, saygıdeğer Molla Emin'di.

Bu fakirin (Hazînî) mürşîdi de o benzersiz kişidir ve Seyyîd Mansûr gibi o da (beni) irşad etti.

Bizim tarîkatımız o faziletli sayesinde kabul gördü. O, tarîkat ehlinin başının tacı idi.

O kuvvetli ve saygıdeğer Hudâydâd, "taksir" diyerek Gaznevî'ye geldi.

Sen Süleyman'a taksir diyerek gelmiştin, bazan yüz veriyor bazan da yüz çeviriyordu.

Fazilet sahibi ve işinin eri olanların hepsi Gaznevî'nin kapısında taksîr deyici idi.

Kapısındaki kutba benzer sadık âşıkların her birinin gönül testisi ap-arı suyla dolu gibiydi.

O'nun ondört olgun halifesi (vardı ki) her biri kavuşma dergâhının sultanı (idi).

"Benim nezdimde şarab var" meyhanesinin sakisi, genç-yaşlı meclisinin bezeyeni,

Onların temel direği aşk sarhoşu Seyyîd Mansûr ki O, yüce makâmdan da alçak tavırdan da uzaktı.

O güzel yaşantılı kapının yeni doğan nuru, erler kutbu Seyyîd Kaşıktraş,

Helal kazanılmış lokmadan o temiz ere Hakk Teâlâ perçem devrini vurdu, (silsilesini güçlendirdi).

Hazînî intisabından sonra mürşîdinin yanında yaşadığı sûfîlik tecrübesini ve manevî kazanımlarını ise şöyle dile getirir:

"O uluya bağlandıktan sonra, günden güne, sevgiyle Hakk'ın rızasına yönelme güneşi yükseldi, benlik karanlığının ayı nefis kirlerinden arınma ışığı ile burçlar kuşağında yol alıp ilerledi. Vaktimi itikâf, halvet, erbain, ibadet ve riyâzât ile geçirmek nasip oldu. Gayb güzelleri ve Hak katından kalbe gelen manevî esintiler fakr makâmlarına ve fenâ mertebelerine çekmekteydi. Yüzüm Hak varlığından gayrı her şeyden arınınca bu aynadan arzu pası silindi. Zikir parlatıcısıyla pırıl pırıl oldum, varlığım ayna gibi tertemiz oldu. Şeyhimin destek ve ilgisi manevî gelişimim üzerinde o derecede etkili ve kaplayıcı oldu ki, sanki aynada kendi yüzlerinin görüntüsünü görmekte imişler. İşte bu aynada O göründü. Meğer kendi aksine baktı ve 'Ey aşk şarabından esrimiş şaşkın! 'Sevdiğimsin… Gökte ve yerde sen benimsin, ben senin.' dediler.

Sonrasında Seyyîd Mansûr'un irşad konusunda yetkinliğine değinen Hazînî, erre zikri ile içini-dışını her türlü kirden pastan arındırdığını belirtir.

Nihayet kendisine seslenerek, dünyada korku çekmemesini, tasalanmamasını, o 'Rabbânî şeyh'in bu dünyada da, öte dünyada

da güzel bir dost olarak yardımcı olacağını söyleyerek sözlerini tamamlar.

Seyyîd Mansûr ile Hazînî'nin Yaşadığı Fakr Hâli

Sultan Ahmed Hazînî fakr konusunu ustaca bir kurgulamayla işleyip yorumladıktan sonra, Şeyhi Seyyîd Mansûr gibi kendisinin de yoksulluk içinde sıkıntılı bir ömür geçirdiğinden söz eden satırlara yer verir:[29]

"Şeyh Hazretleri, fakr mutluluğuna eriştirici ve fenâ mertebesine ulaştırıcı meskenet (=yoksulluk) ve mezellet (= horluk) hâlini koruyup sürdürmek için kaşık yapma meşakkatine katlanır, bu mezellete sürekli boyun eğer, geçimini bu yolla sağlardı. Beni de meskenet ve mezelletten başka bir şey olmayan şiir söylemek meşakkatine uğrattılar (şiir söylemek meşakkatine, ki mûris-i mezellet ve muhdis-i meskenetdür, mübtelâ kıldılar).

Şeyhini *"Sultanım"* diye anarak mürşîdi Seyyîd Mansûr'un buyruğuna uyduğunu,*"Sabır ve sebat göstererek nazmı kendine iş edin; şiirle kötülük emr eden nefisle (= nefs-i emmâreyle) savaş, ona göz açtırma"* dediğini belirtir, sonra yine, daha açık bir biçimde şikâyet yollu şu sözlere yer verir: *"Şiirim alma (= ahz) ve dilenme (= suâl) aracı oldu; (bu yüzden) şerefim ve izzetim kalmadı. Nefsim değerini yitirdi, gönlüm kırılıp hüzünle doldu. Miskînlik*[30] *hâlimin sebeplerinin ardı bir türlü kesilmedi. "*

Hazînî, mürşîdi Seyyîd Mansûr'u anlattığı satırlardan sonra kendi kendisine seslenerek "Vatanına dön, zikir nakdiyle alış veriş et" uyarısında bulunur. Bu beyitin, örtülü olarak, İstanbul'da bir Yesevî tekkesi açma, bu tekkenin şeyhi sıfatıyla erre zikrini uygulama isteğinin gerçekleşmediğini anlattığı kaydedilmiştir.[31]

Seyyîd Mansûr ile İlgili Rivayetler

Hazînî, mürşîdi Seyyîd Mansûr'un çağında kazandığı ünü, çevresinde yarattığı etkiyi ve manevî mertebesini ortaya koymak amacıyla hakkındaki rivayetleri şu şekilde nakletmektedir:

Bu rivayetin nakledildiği, 'Mevlânâ Velî Kûhzerî'nin halifelerinin en seçkini ve çağın şeyhlerinin en tanınmışı' Kasım Şeyh şöyle buyurmuştur:

MENKIBE

"Mahşerde iyilikler ve kötülüklerin hesabı sorulduğunda, eğer Hak Teâlâ: 'Ey filan oğlu filan! Kurtuluşa ermek ve dereceler kazanmak için dünyadan ne armağan getirdin?' diye sorsa, 'Rabbim! Müflis Kasım eli boş, nasipsiz ve sermayesiz gelmiştir; ancak Seyyîd Mansûr'un yüzünü bir bakışlık görmekle elde ettiği kazancı armağan ve kıyamet sermayesi olarak getirmiştir. Ümit ederim ki Yüce Tanrım bunu kurtuluşa ermem ve yüksek dereceler kazanmam, belki de kendi cemalini göstermek için yeter sayar."

***

Aşkıyye tarîkatı ulularından ve Tayfûriyye tarîkatı büyüklerinden Hoca Sengîn'e dayandırılan bu rivayete göre Hoca Sengîn, Seyyîd Mansûr Belhî için şöyle buyurmuştur:

"Seyyîd Mansûr'u görmeye aşırı istek duyuyor, O'nunla buluşma hasreti çekiyordum. Beklemediğim bir sırada Nundâk kasabasında görme mutluluğuna erdim. Şöyle dua etti: "Yüce Tanrı sana huzur versin". O zamandan bu âna gelinceye kadar, otuz yıl boyunca, and olsun ki, huzur benden hiç ayrılmadı. Umarım ki Rabbimin varlığıyla bütünleşme (= visâl) sermayesi olur ve ölünceye dek benden ayrılmaz."

***

Seyyîd Mansûr ile, kendisine karşı çıkan iki ilim adamı ile arasında yaşanan bir olayı anlatan rivayete göre, zamanın seçkin bilginlerinden, Mâverâünnehir'in ünlü ilim erlerinden, Taşkent'te 'hocalar hocası' diye bilinip anılan Taşkentli Mevlânâ Hafız ve Mevlânâ Mirzâde, Seyyîd Mansûr'un arkasından konuşmakta, kendisini tanımadan hakkında dedikodu yapmakta, eriştiği manevî rütbesini kabul etmemekte idiler. Şeyh bir gün Hisâr-ı Şâdmân'da camiden zikir harareti (= coşkunluğu) ile çıkıp evine gitmekte iken adı geçenlerle karşılaşır. İlk bakışta onları etkisi altına alır, benliklerini saran bu etkiyle söz konusu bilginler şeyhliğini, önderliğini tanıdıklarını yüksek sesle dile getirirler. Bunu işitenler hayret ederler; şeyhin, kendisini hiçe sayan kendini beğenmiş bu iki ünlü bilgini böyle birdenbire etkileyip onları mürîd yapması karşısında şaşkınlık içinde kalırlar.

Bu rivayeti aktaran Hazînî: "Seyyîd Mansûr'un, kendisini tanımazları tanır duruma getirmesi, çaresizlere çare göstermesi,

etkileme gücüyle insanları yönetip yönlendirmesi, kendi düşmanına ün kazandırması, inkârcısını sır denizine döndürmesi; çağında yaşayanların, özellikle bilgi ve mana erlerinin kabul ettikleri doğru ve geçerli bir durumdur" diyerek, şeyhinin insanları birden etki altında bırakan manevî gücünü, erişmiş olduğu yüksek mertebeyi dile getirir.

***

Ali-âbâdlı Şeyh Seyyîd Ahmed, Yesevîyye büyüklerinden olup dokuz seçkin halife yetiştirmişti. Bu ünlü şeyh, Seyyîd Mansûr hakkında şöyle buyurdu: *"O, dünya şeyhleri arasında en büyük mıknatıstır; istese bütün evreni çekip etkisi altına alır, istemese bütün insanları kendisinden kaçırır. Zamanın birçok ululari O'nun bu manevî derecesini ve Tanrı katındaki mertebesini yakından görmüşler, itirafta bulunmuşlardır."*

***

Seyyîd Mansûr bir sohbet sırasında şöyle der:

"Bâyezîd-i Bistâmî Hazretlerini yaşadığı süre içinde kimse tanımadı. Ondört kez 'Yaramaz adamsın' denilerek bulunduğu kentden sürüldü. "Bâyezîd'in kötü görüldüğü şehir ne güzel şehirdir" sözü O'nundur. Bizi de hayatımızda az kimse tanımıştır, ama öldükten sonra çok kimse tanıyacak ve yattığımız yerin mürîdi olacak."

Hazînî şeyhinin bu sözlerine "Kıyamete kadar sürecek ne güzel hasret, ne güzel nedamet!" diyerek bir yorum ekleyip naklini sonlandırır.

***

Seyyîd Mansûr'un Hac Yolculuğu ve Diyarbakır'da Ölümü

Hazînî'nin şeyhinin hacca gitmek amacıyla çıktığı seyahat, hac yolculuğu sırasında yaşadığı olaylar, Van üzerinden Diyarbakır'a gelişi, burada hayatının son bulması ve vasiyeti ile sonrasında gelişen birtakım olayları Menbâü'l-Ebhâr'da anlatır. Hazînî'nin şeyhi Seyyîd Mansûr Hacc arzusu ile ve Kâ'be'yi ziyaret için Türkistan'dan yola çıkar ve ancak o devirde *Karaâmed* adıyle bilinen Diyarbakır'da konakladıklarının üçüncü gününde ölür ve orada toprağa verilir.

Hazînî'nin "Menkûldur ki" diyerek başladığı kısımlarda, kendi gördüklerini değil, başkalarından duyup öğrendiklerini nakleder. Başlıca kaynakları, tanınmış bir bilgin ve şeyh olarak gösterdiği Mevlânâ Nazar-ı Bedahşî ile, büyük ihtimalle, şeyhinin vefatından yedi yıl sonra kabrini ziyaret etmek için Diyarbakır'a gidişi sırasında Ahlat'ta tanışıp konuştuğu anlaşılan 'Muhammed Çavuş' adlı kişidir.

MENKIBE

Nazar-ı Bedahşî'nin anlattıklarına göre, hacca gitmek üzere yola çıktığında İbrâhîm Edhem'in mezarının bulunduğu Belh şehrine uğrar. O sırada Seyyîd Mansûr da Kâ'be'ye gitmek niyetiyle yola koyulmuştur. Nazar-ı Bedahşî, bugünkü Afganistan'da bulunan Şıbırgan kasabasında Seyyîd Mansûr ile karşılaşır ve ona yol arkadaşı olur. Yolculuk sırasında aralarında gayb âlemiyle ilgili gerçekler, gerçeklikler dünyasıyla ilgili incelikler üzerine 'sûfîler yolu yordamınca' konuşma ve tartışmalar olur. Nazar-ı Bedahşî, bu sohbet sırasında Seyyîd Mansûr'a velîlere nasip olan Tanrı'yı görme (= rü'yetullâh) konusunu da sorar. Bu soru üzerine Seyyîd Mansûr öyle şaşkınlık verici bir yorum yapar ki - Nazar-ı Bedahşî'nin kendi deyişiyle- aklı başından gider, deliye döner, zihni alt üst olur, ne diyeceğini bilemez hâle gelir.

Nazar-ı Bedahşî, düştüğü durumu ve sonrasını kendi ağzından şöyle hikâye eder:

"Yer gök bana karşı baş kaldırdı. Öyle bir hâle düştüm ki, eğer bir an yanından uzak düşsem sürüyle yırtıcı hayvanlar belirip beni parçalamak istiyor, yanına yakınlaştığımda gözden kayboluyorlardı. Böyle olunca, ister istemez kendilerine sığınıyordun. Uzun süre bu belâdan kurtulamadım. Horasan, Azerbaycan, Irak bozguncuları, sapkınları ve alçaklarının topraklarından güvenlik içinde geçinceye kadar bu durum sürdü. O dinden çıkmışlar, sapık inançlılar ve iğrenç şîa ehli Seyyîd Mansûr Hazretleri'nin ürkütücü ve caydırıcı gücünden bir yana kaçışıp zarar vermeye cesaret bulamadılar.

Nihayet kervanımız güvenli bir yer olan Van şehrine ulaştı. Gelişimizle birlikte şehirde bir dalgalanma oldu, değerli-değersiz, sıradan-seçkin, atlı-yaya kıvanç içinde şeyhi selâmlamak, bağlılıklarını sunmak için üşüştüler. Bir araya gelinmekte, toplantılar yapılmaktaydı. Van valisi olan Kubâd Paşa binlerce adamıyla mürîd oldu. Halvetiyye şeyhlerinin en tanınmışı olan Mirza Çelebi diyordu ki: 'Eğer Seyyîd Mansûr Hazretleri Hak Teâlâ ömür verip de Osmanlı topraklarından geçseydi, o etkisi ve manevî gücüyle bütün tarîkat silsilelerini siler, kendi silsilesine katardı'."

"Valilik görevlilerinden, erdemli ve değerli bir kimse olan 'Hamza' adındaki Dîvân kâtibi mürîd oldu ve şeyhe bir bahçe armağan etti. Şeyh Mansûr Hazretleri kabul etti ve yalnızca beni yanına alıp ikimiz birlikte bahçeyi görmeye gittik. Ortasında bir yüksek tepe vardı. Oraya çıkıp şöyle buyurdular: 'Ey Molla Nazar! Hz. Allah Mâverâünnehir'de bana: 'Ey filân! Korkusuzluk (= emâniyyet) emanetini on dört yıl sonra Van'da, bir yüksek yerde 'Nazar' adlı kuluma teslim edesin ve bu emaneti vermekle onu şereflendiresin' diye ilham etmişti. Bu gün o belirli müddet doldu ve Tanrı katından gelen bu bağışı vermek kaçınılmaz oldu. Teslim ettik' dedi ve uğurlu olması için Fâtiha okundu. Allah'a şükürler olsun ki o sıkıntıdan, o korku belâsından kurtuldum".

Hazînî, Bedahşlı Nazar'ın sözlerine:

Kim ki oldı ehl-i irşada refik
Kalmaya âciz müzebzeb fi't-tarîk

(Bir mürşîde yoldaş olan, yolda zavallı ve ne yapacağını bilmez hâlde kalmaz)

beytini ekleyip araya girdikten sonra sözü yine ona bırakır:

"Şeyh Mansûr Hazretleri Ahlat kasabasına ayak bastığında o diyarın ünlü mürşîdi ve büyük şeyhi olan -ki Dede Ömer Rûşenî'nin halifesiydi, çok uzun yaşayıp yüz yirmi beş yaşında vefat etmişti- Nûreddîn Dede Maksûd ile buluştu. Bu buluşma sırasında aralarında tuhaf ve inanılması güç bir manevî coşkunluk hâli yaşandı. İki coşkun deniz birbirini kucaklayıp zikir ede ede dönmeye başladılar. Yanlarında bulunanların tümü vecd ve semadan kendilerini kaybetti; haykırışlar, çığlıklar ortalığı kapladı".

Hazînî, Nazar Bedahşî'nin tasvir ettiği bu sema sahnesini ikinci kaynağıyla tamamlar. Bu kaynak, yaşanan sahnenin içinde kendisi de yer alan 'Muhammed Çavuş' adlı ve şeyhinin ölümünden yedi yıl geçtikten sonra yaptığı seyahat sırasında tanımış olduğu bir dervîştir. Hazînî, bu ikinci canlı tanığını 'Sûfî-i bâ-hûş Muhammed Çavuş' kelimeleriyle tanıttıktan sonra olayın sonrasını O'nun ağzından şöyle nakleder:

"Dayanma gücüm kalmadı; yalvararak Seyyîd'in mübarek dizini öptüm ve gözyaşlarıyla inleyerek: 'Bu ne hâldir?' diye sordum. Buyurdular ki: 'Kâ'be'ye kavuşmayı ve Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'i ziyaret etmeyi umarak gurbet acısı ve yolculuk sıkıntısı çekerek gel-

dik. Şimdi Yüce Tanrı katından ruh ve gönül kulağına 'Razı olarak Rabbine dön' ve 'Her nefis ölümü tadacaktır' ilhamı erişti. Varlığı ezelî ve ebedî olan Allah'ın istiğna hançeri ciğerimi yaraladı, Mekke ve Medine özlemi benliğimi kaplayıp beni benden aldı."

Şeyhinin ölüm haberini duyuran bu satırların ardından Hazînî, "Çavuş der ki" başlığıyla Muhammed Çavuş adlı kaynak kişinin anlattıklarını aktarmaya devam eder:

" 'Ey ulu!' dedim, 'Hak Teâlâ hacca gitmeye niyet etmiş bir kulunu seviyorsa, canını Kâ'be yollarında alır, çünkü o kul her sene hac sevabı kazanır. Bu ne mutluluk, ne devlettir! Böyle göçüş sevinç sebebidir, korku ve ürküntü sebebi değil'. Bunun üzerine o velîler övüncü Seyyîd Mansûr, gül gibi açıldılar, bülbül gibi: 'Ne güzel, ne güzel' deyip teselli buldular ve bana dua edip hakkımda iyi dileklerde bulundular. Sonra gözyaşları içinde sordum: 'Ey ulu! Yesevîyye tarîkatı âdâbı kimden öğrenilecek ve bizim diyarımızın insanları kimden bu yolla ilgili bilgi alacak?' Buyurdular ki: 'Yedi yıl geçtikten sonra Mâverâünnehir'den bir halife gelecek. O halife, bu tarîkat âdâbının üstadıdır; aynı zamanda güzel konuşan; söz bilir, ne dediği anlaşılır biridir. Dostlar ve dervîşler için gerekli olan şeyleri o karşılar, yol için lâzım olan her şeyi yerli yerince ve yeterince yerine getirir. O, akranları arasında seçkindir, herkesin beğenip değerli bulduğu bir kimsedir."

Muhammed Çavuş, Seyyîd Mansûr ile arasındaki bu konuşmayı aktardıktan sonra Hazînî'ye şöyle demiştir:

"Mâverâünnehir'den nice halife geldi, yüzlerinde Seyyîd Mansûr Hazretleri'nin bildirdiği nitelik ve belirtilerden hiç bir iz bulunmadığından, beklemekteydim. Şimdi söz konusu süre dolmuştur, açıklanıp belirtilmiş olan nitelik ve belirtiler de yüzünüzde ve görünüşünüzde apaçık görülüyor. Biatımı yenilemek istiyorum."

Muhammed Çavuş'un bu sözlerini aktardıktan sonra "dedi ve bey'at etti" kendisine mürîd olduğunu bildirir.

"O içi temiz, gönlü arı duru kişi bağlılığını bildirdi. İrâdet (= derin sevgi duyarak gönülden bağlanma) kapısı hep açıktır. O kardeşlik bağı yenilendi, babalık sözleşmesi ilişkisi değerlendi."

Sonrasında ise:

"Revâc-i silsile oldı Muhammed
Muhammed'din tarîk oldı mümecced"

(Muhammed, tarîkate ilgi gösterilmesini sağladı; yol, O'nun sayesinde önem kazanıp canlandı).

beytinde bu rivayetin kaynağı olan Muhammed Çavuş'un daha sonra bir Yesevîyye halifesi olarak o bölgede Yesevîyye tarîkatının tanınması için çalışmalar yaptığını, çabalarıyla bu yolun oralarda tutunup yayıldığını açıklar. Hazînî'nin Şeyhi Seyyîd Mansûr'un ölümü ve defnedilmesini naklederken Menbâü'l-Ebhâr'da yazdıkları şöyledir:[32]

MENKIBE

"Seyyîd Mansûr Hazretleri Diyarbakır'a varıp da şehri uzaktan gördüğünde 'Bu şehrin adı nedir?' diye sordular. Yanındakiler 'Kara Amid' ve 'Kara Hamîd' diye cevap verdiler. Bunun üzerine şöyle buyurdular: 'Şimdiden sonra 'Ak Hamîd' olsun'. Mardin Kapısı'na yaklaştıklarında karşıda bulunan Şeyh Muhammed-i Bekrî'nin mezarı başına geldiler ve "Bu cenneti andırır topraktan dostluk kokusu geliyor, şehre girmek gereksiz görünüyor' dediler. Ama yanında bulunanlar ve doğru görüşlü kimseler girmenin iyi olacağı yolunda dil döküp ısrar ettiler, bunun üzerine Şeyh Mansûr şehre girdiler, üç gün sonra da sır dolu ruhunu teslim ettiler. Şeyhin ölüm acısını yaşayanların ahları ve feryatları göğü doldurdu. Sûfîler yakalarını parçaladı, yakınları ve çoluk çocuğu yerlere kapandı, yer ve gök gözyaşı döktü. Görenler canlarından ayrılmanın acısını yaşadılar, görmeyenler 'vâh vâh, yazık yazık!' diyerek gözyaşı döktüler. Kara Hamîd ve Ak Amid (Diyarbakır) halkının söylediğine göre, halk tabutunu eller üzerinde uçururcasına taşıdı. Söz konusu yerde gömüldü. H. 965 tarihinde, Sultan Süleyman zamanında..."

Hazînî'nin şeyhinin ölümünü anlattığı satırlardan sonra gelen tarih mersiyesinde, sondan önceki beyitteki "şâh-ı hûbân" deyimindeki harflerinin ebced hesabına göre toplamı ölüm tarihi olan hicrî 965'e (milâdî: 1557) karşılık gelir. Bu şiirde başka önemli bir nokta "Belhî-i ârif" tanımlaması ile Seyyîd Mansûr'un Belhli olduğunu bildirmesidir.

Hazînî, mürşîdinin Diyarbakır'da vefatını Cevâhirü'l-Ebrâr'da ise şu mısralarla anlatır:[33]

O'nda kutubluk izleri ve melek özellikleri vardı. İçine varlık hırsızı uğramamıştı.

O olgunluk kutbu elli yıl boyunca beldeden beldeye seyahat etti.

Sonunda ölüm O'nun ömrüne de değdi ve doksanbeşinde dünyadan geçti.

Ölüm emri tarihinin sözü "şah-ı hûban" (965/1557) dır…

(...)

Sevinç beldesi Hisar ve Belh'den ayrıldı ve vatan zevkinin hırkasını çıkardı.

İbrâhim Edhem gibi vatan garibi oldu; ezelde onlara gurbet takdir edilmişti.

Gönlünde Medine ve Mekke'ye gitmek vardı; ama varabildiği Karaâmed oldu.

Seyyîd Mansûr, Belh ve Hisar'dan Karaamid'e sevinçle geldikten.

Üç gün sonra dünyadan göç etti ve bu felaket gönülleri derd ile yaktı.

Çoluk-çocuğuyla vedalaştı, Rûm halkı bu durumdan haberdar oldu.

Herkes tabutunu "ya Hu" diye uğurladı, O'nun gamı Kayser sarayında bile yankılandı.

O cenazede öyle bir kargaşa oldu ki bu musibet kıyameti andırdı.

Hazineler ve madenler sahibi padişah, dünyanın Hazret-i Sultan Süleyman'ın devrinde,

Kâ'be'den uzakta, hasretini çekerek öldü. Ravza hasretini kendiyle birlikte kabre götürdü. (…)

Seyyîd Mansûr'un Vasiyeti

Hazînî, mürşîdinin yerine geçen ve aynı zamanda damadı olan halefinin de yedi yıl sonra Şam'da dünyaya veda ettiğini yazar. Abdullah Han adlı bu mürşîd-i kâmil, manevî bir sultan olduğu

gibi gerçekten de Karahanlı devleti'nin kurucusunun varislerinden biri olarak maddenin de hükümdarıdır. Seyyîd Mansûr'un Diyarbakır'da vefatı ve orada gömülmesinden sonra yerine kimin geçtiği, seyahat sırasında yanında bulunan aile fertlerinin ve mürîdlerinin durumları, sonrasında gelişen olaylar, Hazînî'nin yıllar sonra seyahate çıkıp Diyarbakır'a gelerek şeyhinin kabrini ziyaret etmesi de Hazînî tarafından Menbâü'l-Ebhâr eserinde ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir:[34]

MENKIBE

"Seyyîd Mansûr'un vefatından kısa bir süre önce, Seyyîd Mansûr'un Zengî Baba'nın halifelerinden olan Sadr Ata'nın soyundan gelme damadı Şeyh-zâde Abdullah Han bir rüya görüp kayınpederine anlatmış, Seyyîd Mansûr Hazretleri de "Benden sonra şeyhlik edeceksin, ama 7 yıl sonra bu dünyadan göçeceksin" diye yorumlamış. Bunun üzerine mürîdler ister istemez damadın (= Şeyh-zâde Abdullah Han'ın) şeyhliğini kabullenip itaat etmişler. Sonrasında Van ve Diyarbakır beylerbeylerinden yardım istenmiş, ayrıca mürîd olan sancaklara dervîşlerin bakımı ve ihtiyaçlarının sağlanması için mektuplarla yardım çağrısı yapılmış, bir türbe yapılması için de İstanbul'a gidilmiş, Sadrazam Rüstem Paşa ile görüşülmüş. O sıralar, yazarın da 'merhum' diyerek bunları yazdığı sırada ölmüş bulunduğunu belirttiği Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade III. Bayezîd'in (ölümü: 1561) taht yüzünden kardeşi (Şehzade II. Selîm) ile mücadele ettiği kargaşa günleri imiş, bu yüzden adı geçen vezir fazlaca ilgi göstermemiş. Görüşmenin yapıldığı günün gecesinde Seyyîd Mansûr'un ruhundan yardım dilemişler. Abdullah Han o gece adı geçen şehzade III. Bayezîd'in yenileceği, kardeşi II. Selîm'in tahta geçeceği, kimi bozguncuların hakkından gelineceği yolunda bir rüya görmüş. Rüyasını bir kağıda yazıp Sadrazam Rüstem Paşa'ya göndermiş. Meğer Rüstem Paşa da o gece korkulu bir rüya görmüş. Rüyasında elinde hançer bulunan 'istediğini elde etmekte kararlı görünen bir ulu (= azîz-i gayûr)', üzerine gelmiş, "Ey filan oğlu filan! Rasûlullah (s.a.v.) soyundan ve benim gibi olanlardan gelen şeyhe ve dervîşlerine ikramda bulun ve saygı göster; yoksa, yemin ederim ki, bu hançerle seni öldürürüm' demiş. Korku içinde uyanan vezir Rüstem Paşa, abdest aldıktan sonra armağanlar hazırlayıp sofaya çıkmış ve misafir olarak gelen şeyhin (yani Seyyîd Mansûr'un damadı Abdullah Han'ın) mürîdlerinden bir dervîşi elinde mektupla görmüş. Mektubu okuduktan sonra hediyeleri vermiş ve kendi gördüğü korkulu rüyasını olduğu gibi yazıp iki mektubu Kanunî Sultan Süleyman'a iletmiş. O sırada rüyada görülen ve mektubta söz edilen şehzadelerle ilgili durum aynen gerçekleşmiş. Sultan Süleyman Hazretleri

sevinç içinde (çünkü yerine Selîm'in geçmesini istemekteydi) misafir gelen 'Abdullah Han' adındaki şeyhi bulup getirtmiş, istediklerinden daha çok bağışlarda bulunup dervîşlerin geçimliği için tımar olarak üç köy bağışlamış, bir de ferman vermiş. Fermanda, "Söz konusu köyler merhum Seyyîd Mansûr'un halifelerince kullanılacak, ancak halife kalmadığında Medine'ye vakıf olacaktır" yazmakta imiş."

Hazînî Seyyîd Mansûr'un hacca gitmek üzere çıktığı seyahatte olan biteni, ölümünü ve ölümünden sonra damadının yerine geçmesi ile sonrasında yaşananları anlatan satırlardan sonra kendi ziyaretini anlatmaya geçer:[35]

"Ben o yöredeki halifelerin sonu kesildikten sonra geldiğimden şeyhim Seyyîd Mansûr'un mezarını harap bir hâlde buldum. Dervîşler ve türbedârlar Mekke ve Medine'ye yerleşmişler. Merhum Sultan II. Selîm Han zamanında İstanbul'a gittim. Merhum vezir Rüstem Paşa'nın veli rütbeli (= ehliye-i veliye) eşi (Kanuni'nin kızı Mihrimâh Sultandır, ölümü: 1578) mezarın yeniden yapılması için usta ve gerekli malzeme için yeteri kadar para verdi; ayrıca dervîşlerim, mürîdlerim ve ailemle birlikte yurduma dönmem için de bol bol bağışta bulundu. Bunun üzerine Buhara'ya ve Mâverâünnehir'e döndük. Yurduma dönme mutluluğunu yaşadıktan sonra yaşadığımız yerler Özbek zorbalığından yıkıma uğrayıp karışıklığa düştüğünden ayrılıp tekrar Mekke ve Medine'ye gittim. Ne var ki yokluk ve sıkıntıya düşüp İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldım. Kimi fukara dostu ilim adamları yakınlık gösterip arkadaş oldular, kimi tasavvuf ehli erdemli kişiler de mürîd olup sırdaşlık ettiler. Sultan III. Murâd'ın tahta çıkışını (1574) kutlamak için hadis âlimi Emir Cemâlüddîn'in Siyer-i Nebî'sinden şehnâme vezninde manzum olarak yaptığım çeviriyi kendisine sunmak istiyordum. Ancak ihmal yüzünden Sultan III. Murâd'a ulaştırılamadı. Tahta çıkışından bu âna gelinceye kadar olgun ve ergin kimselerin mutluluk sermayesi olan yoksulluk, emellerimi gerçekleştirmemi engelledi; aşk erlerinin yüzlerine güzellik katan geçim sıkıntısı, yakamı bir türlü bırakmadı. Şu var ki borç içinde yaşamak insanın itibarını düşüren bir durumdur. Yurduma dönmek için güç ve oradan evi-barkı getirmek için imkân lâzım. Kimi zaman yaşadığım yerlerden hac niyetiyle gelen tanıdık, eş-dost ve iyi yürekli kimselerin hazırlıksız, parasız pulsuz gelmesi karşısında kalbim sızlar, huzurum kaçar; kimi zaman da çoluk-çocuğun sıkıntı içinde bulunması, yanımda bulunanların kolunun kanadının kırık olması yüzünden ne yapacağını bilmez hâlde zihnim allak bullak. Yerleşip kalsam işleyecek toprak, oturacak ev-bark yok; veda edip ayrılsam yol azığı sağlayacak kudret, özür dileyecek kuvvet yok. Sultanın kapısı perdeli ve ben

zavallı tarafından mevki sahiplerine bu özge durumum için nice kaside, nice mektup iletildi; ama hiç biri karşılık bulmadı ve hepsi cevapsız kaldı. Hâsılı, devasız derde düşmüş gibiyim, yola gidecek mecalim de yok; üstüne üstlük yoldaşların boynu bükük ve başı düşük".

(Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, İstanbul, 2009)

Mahmûdoğlu Sultan Ahmed Hâzinî

(1533 - 1593-? -)

Hazînî, ilk defa II. Selim'in saltanat döneminde (1566–1574), şeyhi Seyyîd Mansur'dan almış olduğu icâzetle bir Yesevî tekkesi kurmak ve Yesevîyye tarîkatinin âdâb ve erkânını Anadolu coğrafyasında yaymak amacıyla İstanbul'a gelen bir Yesevî şeyhi ve geride bıraktığı eserleriyle Yesevî çalışmalarının en önemli kaynak kişisidir. Yesevîlik silsilesi yanında bir Nakşbendî silsilesine de sahib olduğu ifade edilmektedir. Hazînî, Cevâhirü'l-Ebrâr min E'mvâci'l-Bihâr adlı eserinde kendisini "Sultân Ahmed Mevlânâ Mahmûd bin Sultân Hacı Şâhü'l-Kureşî, sümme'l- İskenderiyyü'l-Hisâriyyi'l-Mâverâ'ün-nehrî, eş-şehîr bi-Hazînî" olarak tanıtır ve Cevâhiru'l-Ebrâr eserinde Yesevî'nin ilk halefi Mansûr Ata'nın torunlarından olduğunu belirtir.[36]

Hisâr-ı Şâdmânlı olduğunu söyleyen Hazînî'nin, 1533 yılında günümüzde Tacikistan sınırları içinde bulunan 'Hisar' bölgesinde dünyaya geldiği kabul edilmekte idi ise de, bugünkü Özbekistan'ın Surhanderya vilâyetinin Karatag ırmağı boylarına kurulmuş Çeğâniyân şehrinin diğer bir adı da Hisâr-ı Şâdmân'dır.

Doğu ve Batı olmak üzere iki edebî Türk lehçesi yanında şiir yazabilecek kadar mükemmel derecede Arapça ve özellikle de Farsça'ya hâkimdir. Tasavvufî eserleri yanında bir de Farsça Dîvânı bulunan Hazînî, tefsir ve hadis başta olmak üzere İslâmî ilimler, edebiyat, siyasi tarih ve tasavvuf tarihi konularında her dalında derin bilgi sahibi, Dîvân sahibi, son derecede yetkin bir şairdir.

Hazînî'nin yol önderleri (= mürşîdler, velîler, muktedâlar) ve mürîdlik hakkında şöyle söyler: *"Yol önderlerinin varlıkları zenginliktir; onları tanımak sünnettir, Kur'an âyetleri gereğidir. Bir şeyhe mürîd olmak gerekir. Şeyhsizin şeyhi şeytandır. Bunların yüzü*

Hakk'ın yüzüdür, öyleyse Hakk'ın yüzünden (= dîdârdan) asla uzaklaşma. Kul bir mürşîde mürîd olup ders aldığında bu kutubluktan daha iyidir; çünkü kutubluk varlık, mürîdlik ise yokluktur".

Sultan Ahmed Hazînî adlı Yesevî dervîşinin "Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr" ve 1593 yılında Osmanlı Sultanı III. Murad'a sunmak üzere kaleme aldığı "Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr" eserleri Yesevîlik çalışmalarının bilinen en önemli kaynağıdır. Eserlerinde Yesevîyye'nin Türkistan coğrafyasındaki etkileri ve Yesevîlik'in esasları hakkında önemli veriler ve Hz. Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve halefleri hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Cevâhiru'l-Ebrâr'da yer alan Farsça bölümdeki manzum silsilede Rasûlullah (s.a.v.)'den eserin müellifi Hazînî'ye kadar uzanan Yesevîyye ve Nakşbendîyye silsilelerine işaret edilmektedir. Bu 312 beyitlik mesnevi tarzı Farsça şiirde Yûsuf Hemedânî'nin halifeleri olarak Ahmed Yesevî ve Abdul-Hâlık Gucduvânî zikredilir. Bazı önemli mısralarının Prof. Dr. Cihan Okuyucu tarafından yapılan tercümesi şu şekildedir:[37]

(...)

Hazret Sultan'ın yolundan bahset; öyle ki arayıp soranlara bir iz olsun.

(Bu yol) her yolun en kestirmesi ve kolayı; titiz yol erlerinin geniş caddesi.

*Nam sahibi, **din sultanı** Hazret Ahmed ki, Ebû Yûsuf'un aşığı idi.*

*Berakî ve Endakî'den sonra o **takva eri** Ahmed, Yûsuf'un yerini aldı.*

Hazret Sultan seccadeye geçti ve derdlilerin derdi O'nunla ondu.

O (Rasûlullah'ın) hırka ve hurmasını buldu; fakr güneşi O'nunla parladı.

Postun altında gizli bir hakandı, gizliden halkı Hakk yoluna çağırdı.

(...)

Ulu şeyh, din kutbu Ebû Yûsuf (Yûsuf Hemedânî) ki o yakîne ulaşmış mürşîdler önderidir.

Fakr çarşısı ve fena pazarı o rehber sayesinde serpilip gelişti.

O, sırlarla dolu aşk pazarının süsü, adeta aşk tüccarlarının sultanı idi.

Derd ve gam kumaşının taciri olan o benzersiz Ebû Yakub devrinin Yûsuf'uydu.

Dalgalı bir mana deniziydi ve sahile çok Aden incisi döktü.

(İnsanlar) onun içinde çok hazineler buldular. Lakin o dervîş (eğitme) yolunda çok sıkıntı çekti.

O iş bilme denizlerinin baş kaynağı idi. İş bilenler kapısında öğreneceklerini öğrendiler.

Ondan çok gönül erbabı zuhur etti. Şeyhler onun zuhuru sayesinde huzur içindedirler.

Dünyada dört önder bıraktı ki her biri tavırca mürşîdler pehlivanıdır,

Fena iklimlerinin nam sahipleri, uyma yolunun iş bilicileri,

Abdullah Berakî ve Hasen; o Hasen ki ondan dolayı çemende idi.

***Türklerin pîri, cihanın kutbu Ahmed** ve Allah'ın kulu Gucduvanlı Abdul-Hâlık,*

Her biri fakr u fena yolunun kükreyen arslanları, kutbu ve yol göstericileridir.

***Türklerin pîri ve dünyanın kutublarının kutbu Hoca Ahmed**, o büyük velîden,*

Allah'ın Zat isminin denizinde gark oldu; o Zat ismi ki zatların eğiticisi oldu.

Arş da ferş de O'nun Zatı'nı anma sesiyle dolu. Allah'ın velîleri de fakr u fenadadır.

Çok hakanlar O'nun kapısında kuldur, Herkes O'nun uyanık canına muhtaçtır.

Yesi, Mâverâünnehir ve Yemen'de kadın-erkek herkes O'nun itaatindedir.

(....)

O Erre zikrinde sadık bir şeyhtir. Diğer zikir olan sessiz zikir sahibi ise Abdul-Hâlık'tır,

Bunlardan biri "Allah" diyerek başını yükseltti; diğerinden-se Nakşbendî yolu yürümüştür.

(...)

Hâzinî'ye göre "Yesi, Mâverâünnehir ve Yemen'de kadın-erkek herkes" Ahmed Yesevî'nin manevî tasarrufu altındadır.

Hâzinî, Ahmed Yesevî hakkında *"Türklerin pîri", "Türklerin sultanı", "kutubların kutbu", "din sultanı", "takva eri" gibi* oldukça dikkat çekici ibareler kullanır:

Dünya kutublarının kutbu, Türklerin (mânâ) sultanı, Yesili ulu şeyh Hoca Ahmed.

Ki O'nun kapısında nice bin evliya fakr makâmını elde etti ve yokluk yolunu tamamladı.

Hakk erleri O'nun dergâhında hizmet kemerini kuşandı, kutbların kutbu O'nun ayağına baş koydu.

Hakk yolunda yola girmişlerin başı, ayağının toprağı meliklerin tacının incisi.

O Hazret'in naibleri de ulu kişilerdir; evliya arasında her biri zamanın kutbudur.

Hazînî daha sonra Ahmed Yesevî'nin manevî derecesine işaret ederek Arslan Baba'dan Rasûlullah emaneti olan "hurma" ve "hırka"yı devralmasını ve O'nun kemalini dile getirmektedir:

Hazret Sultan seccadeye geçti ve derdlilerin derdi O'nunla iyilendi.

O (Rasûlullah'ın) hırka ve hurmasını buldu; fakr güneşi O'nunla parladı.

Postun altında gizli bir hakandı, gizliden halkı Hak yoluna çağırdı.

Bundan sonraki mısralarda Yesevîyye yolunu Ahmed Yesevî'den sonra devam ettiren yolbaşçısı önderler, Hazînî'nin soy yönünden ataları arasında saydığı Mansûr Ata'dan başlamak üzere anılmaktadır:

Onlar arasında bu fakirin atası olan Mansûr Ata; Allah'tan korkanların önderi, cesur mürşîd,

Ahlak kutbu, Ahmed Yesevî makâmına oturdu; nice ay ve yıllar O'nun halefi oldu.

Öyle bir Mansûr'du ki darağacına ihtiyacı yoktu; hem "Ene'l-Hakk" demekle kimin eline ne geçer ki...

Fakr mücadelesinin başçekmişi idi; zamanında fakr ile nam kazanmıştı.

Hakk yolu mürşîdlerinin mürşîdi, küçük-büyük bütün Hak sırlarının vâkıfı,

O dünya sultanı, olgunlaştırdıktan sonra herbir mürîdini birçok şehre mürşîd olarak (yolladı).

Mâverâünnehir, Horasan ve Irak; bunların hepsi O'nun kutub olduğunda müttefik.

Arkadaşlarının sonuncusu bilge Hakîm (Ata) ki O'ndan Zengî Ata arınmış bir gönül kazandı.

Bu işini bilen Hakîm'den, Zengî Ata ölümsüzlük şehrinin parmakla gösterileni oldu.

O gösterişsizlik yurdunun hakanı olan Zengî, bilinmezlik âleminin emiri ve gönle hoş geleni oldu.

Devamlı "Hâce Ahrar" dersen, bu her sabah ve akşam O'nun can kulağına erişir.

Zengî Ata'nın kabrinin toprağından bile "Allah" sadâsı göklere yükselir.

O, henüz herşey bilinmezlik makâmında iken de diri idi; pak yakalı hırka giyenin mürşîdi idi.

Rahman Allah'ın feyzi, semanın en yüce katından insin ve zaten arşın nurundan olan toprağında tecelli etsin.

Sadr Ata o pîrden dolayı gerçek bir kutb oldu, Cemaleddin Şaşî de Sadr Ata sayesinde önder oldu.

Yesevîyye yolu büyüklerinin dünyevî iktidar sahibleri ile yakından ilgilenmişler ve manevî himayelerine almaları bir gelenek haline gelmiştir. Yesevî mürşîdleri ile Türkistan'ın Hâcegân yolu önderlerinin seviyeli ilişkilerine ilişkin işaretler de risalede yer almaktadır. Bu iki yönlü muhabbete ilişkin Yesevîyye'nin Pîrlerinden Yesevî silsilesinde adı geçen Şeyh Mevdûd'un halefi Hadîm Şeyh, Emîr Timur hanedânından Sultan Ebû Said'in de mürşîdidir ve "makbul dervîşleri bir tek nazarla bağış sahibi Allah'a ulaştır"dığı belirtilir.

Hadîm Şeyh ile Timur'un torunlarından Ebû Said Mirza ile devrin en ünlü Nakşbendî mürşîdi olan Ubeydullah Ahrar arasındaki ilgi de Hazînî tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

Şerefli oğul Şeyh Hadîm velîlerden sonra tam bir olgunluğa erişti.

Mevdûd Şeyh'in kapısında rahat buldu; isimsizdi orada isim buldu.

Şeyh Hadîm vekillerinin en ilerisindekiydi; mürîdlerin başına halef olarak geçti.

O'nun kapısında iş gören ve iş öğrenenler dergâhın kapısında görünmesini gözlerlerdi.

Öyle bir oğuldu ki, belde melik ve seçkinlerinin herbiri kapısında yol önderi oldular.

Sultan Ebû Said de O'nun bağlısıydı: O'nun memleketinin hanları da.

Erişilmez kerâmetli mürşîdler O'na mürîd olmakla akıllılık ettiler.

Her azîz gerçi mürîdlerine bir nice ay ve yıl sonra bir olgunluk verirler

O, ilgi göstermekle mürîdleri hidayet yolunda Allah'ın Zat ismi ile olgunlaştırdı.

Makbul dervîşleri bir tek nazarla bağış sahibi Allah'a ulaştırırdı.

Celal sahibi Allah'ın bağış denizinin dalgıcı olduğundan Mâverâünnehir inci doldu.

Kutubların kutbu herkesin sevgilisi olan Şeyh Hâdim herkesin canının rahatı idi.

Hoca Ahrar O'nu dost edindi ve gece gündüz O'nunla olmak isterdi.

Onun her evlâdı kutb özellikli; oğul ve torunları da hep olgun mürşîd idi.

Mürîdlerinden liyakatli nicesi de vuslat dergâhının makbulü ve mürşîdi oldu.

Onlar arasında Cemaleddin'e nazar olundu; O nazar olunan Kaşgar'ın Pîri oldu.

O'nun varlığıyla beldelerin hayırlısı olan Kaşgar, O mayası temizden dolayı ünlendi.

Hâzinî, Hızır (a.s.)'ın Yesevîyye yoluna Erre zikrini emanet edişini de anlatmaktadır. *"Ahmed Yesevî'ye Erre (=bıçkı) zikrini Hızır (a.s.), Vedûd olan Allah'tan gelen ilhamla telkin etmiştir."*

Hazînî Topkapı Sarayında:

Osmanlılar ile Yesevîyye ilişkisinde önemli bir isim ise bir Yesevî şeyhi olarak 16. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden ve devrin hükümdarı tarafından ağırlanan Yesevî şeyhi Hazînî'dir. Hazînî ilk kez Sultan II. Selim zamanında İstanbul'a gelir. Daha sonra Hacc'a gittikten sonra tekrar İstanbul'a döner. Bu sırada Osmanlı tahtına Kanuni'nin torunu III. Murad geçmiştir:

"Ben köle ise o sıralarda Hisar'da, O'nun ayrılığı ile gözyaşı döküyordum.

Güçsüz, dertli ve gamlı, O'nun kapısından uzak düşmenin matemini çekiyordum.

Aynı şekilde, kendisine can verilmeye layık damadı Abdullah Han da gamlara bulanmıştı.

Hanlık ve şeyhlik lakabı O'na atalarından kalmadır, cezbeli ve edebli bir dervîştir.

Sadreddin Ata'nın nesli arasında (atasının) yerini tutan O'dur, hanlığı evliya Karahan'dandır.

O da Şam diyarında yedi yıl sonra bu alçak dünyadan göç etti.

Ben de o yıl kendi yurdumdan, çoluk-çocuğumla Medine'de Ravza'ya geldim.

Seyyîd'in ravzası (Ravza-i münevvere) ziyaret olundu; tevekkülle, ama yetersiz ve bî-edebâne olarak.

Sultan Selim'in saltanatı zamanında; bu hayran gönlüm geldi, İstanbul'u mesken tuttu.

Zamanın Sultanı'nın yardımlarıyla yine Harem'e gittim ve orayı mekân tuttum.

Sonra memleketlerin idaresi Sultan Murad Han'a geçti.

Yüce bahtının ayağı tahta kadar yükseldi ve tahta oturmakla bahtı parladı.

Kutlama için yine geri geldim; başı yüksek hükümdar tarafına yöneldim.

Şanlı hakanın daveti ile İstanbul'a yerleştim.

Hazînî, İstanbul'da temas ettiği çevrelerde pek de iyi karşılanmış olmamalı ki şiirinde İstanbul'daki ortamdan rahatsızlığını açıkça dillendirir:

Devrin Sultanından başka Rûm halkı edeb ve ilimden nasipsizdir.

Gerçekten samimi biri ortaya çıkmadı; bunların yolunda çok çile çektim.

Rum halkı mevki düşkünü ve mal tutkunu; hal ehlini anlamaktan uzak.

Dervîşler beldesi yurdumdan uzak düşdüm. Bundan sonra başıma neler gelecek, ya nasib!

Ne yapayım, bu Hakk'ın yazgısıymış; ancak yolda en güzel düşünce "n'apayım" değil midir?

Eğer Sultan da ilgi göstermeyecek olursa, bu tasavvuf yolu kapanıp gidecek.

Tasavvuf yolunun yolcuları nerede; Hazret-i Allah'ı taleb edenler nerede?

Gençler bu silsileden tadmamış; dergâh müdavimleri yaşlı kalabalığından ibaret…

Allah'ım, yaşlı ve perişanım; eğer üzüntümden dolayı yakınıyorsam bağışla.

Eğer kendi halime ağlarsam ve üzüntümü söylersem bunu geri çevirme.

Şiirin sonunda Hazînî, dilek ve dualarını dile getirmektedir:

(Allah'ım) Bu evliya yoluna kargaşa verme. Kadın-erkeklerin sapkınlığı ne vakte dek sürecek?

Ah bu karışık asrın oğullarından ki onlar kendi kusurlarını da itiraf etmezler.

Bu keder ve gamda yalnız değilim; bu haldeki sayısız kimseden sadece birisiyim.

Benim gibi çok mürîdler de gam yemiş ve bu hüzünlerini Hakk kapısına iletmiştir.

O isim yapmış sevgili Şeyh Hadîm bile ölüm anında yüz kere hayıflandı ve dedi ki:

"Niçin onlar Allah'ın zikrinden yüz çevirip heva yoluna gittiler?

Onların değersiz kanını yol toprağına bile dökmem ve gayret atını onlardan tarafa sürmem.

Birlikte zikrettiğimiz öylelerini de gördüm ki onları gözümden başka yere oturtmaya kıyamam.

Bu hasretleri kendimle mezara götürüyorum. Zikr edenlerin ayağının tozu, başımın tacıdır."

Tasavvufun faydası ve zikrin faziletinden istifade için o şefkatli kutub böyle buyurdu.

(…)

Bu şaşılacak çevrede ne yapacağımı bilmez oldum. Arab'dan mı Acem'den mi; kimden yakınıp, ağlayayım?

Ya Rab, bu temiz insanların tarîkatını Sen, devrin devlet ricalinin ilgisi ile ortaya çıkart, yeşert.

Temiz itikad kapısını halka aç ki onlar mana sarayına giden yolu bulsunlar.

Herbiri silsilesinde kayıtsız ve bağsız olarak giderek maksudlarına erişsinler.

O mutluluğa erişmiş sultanın hürmetine, bu halk perdeden başlarını çıkarsın.

O şahlar şahı ile irtibat kimya gibidir; ki, bu irtibat ile halkın bakır vücudu altın olur.

Hakanın gösterdiği muhabbet sebebiyle mürşîdler iltifat gördü; irşad sarayı sağlamlaştı.

Devlet adamları Allah'ın (yeryüzünde) gölgesi olduğu için, irşad yolu böyle şöhret kazandı.

Evliya yolunun gayeye ulaşma sebebi, din yolunu açan sultanlarla irtibattır.

Özellikle devrin sahibi Osmanoğulları'nın ve âhir zamanın sultanının irtibatı ki,

(O) gizli ilimlerin esrarını ve "kün" (ol) emrinin gizli anlamlarını bilendir.

Benzeri ne Arab'da vardır ne Acem'de; o zamanının yegâne kalem ve kılıç sahibidir.

O, insan ve nebilerin hayırlısı'nın hizmetkârı; Merve ve Safa kapısının bekçisidir.

Ahmed'in dinine adaletiyle güç verdi. O'nun halkla ilişkisi ve fetihleri Hakk üzre, Hakk içindir.

Ya Rab, O'nu şehzadeleriyle birlikte bu dünyada kendi korumanda tut.

Ömrünü tabiî vasıflı eyle, onunla âlemi düzen içinde kıl.

Deniz ve karasıyla kâinatın bütününde askerine daima fetih ve zafer ver.

Allah'ın velî kulları ve melek topluluğu ta dokuz feleğe kadar onun askerini izlemektedir.

O'nun zamanında, O'nun gün ve geceleri boyunca evliyanın işlerini yolunda eyle.

Hoca Ahmed'i, o zamanın büyüğü ve Mâverâünnehir'in öncüsünü,

Ya Rab! gece gündüz, sen o kutubların kutbunu ve edebli kafileyi O'nun yardımcısı kıl.,

O'nu, Allah erlerinin meclisini parlatıcı ve şevk sohbetine neşe verici eyle.

O'nun varlığı ve bağışıyla yol açıldı ve bu yol her dakika O'nun iltifatıyla revaç buldu.

Hak sarhoşu Seyyîd Mansûr'u koruyucusu kıl; Elest meclisinin eseriyle başını yukarıda tut.

Bu dünya ve onda her ne varsa hepsi vefasızdır. O, şahın da kulun da göç etme yeridir.

Allah'ın dostluğu ve zikri dışında bu alçak dünyada her ne varsa hepsi ayıptan ibarettir.

Bu kâinat dükkânında insan için adil ve daima diri olan Allah aşkından daha iyi bir hüner yoktur.

(…)

Allah'ım, bizi aşk ve fakrdan ayırma; padişahları da dervîşlere dost kıl.

Bu başı yüksek hakan ki âlemin sığınağı oldu; Sen ona ve askerlerine aşkını da nasib eyle.

Hidayete ileten, herşeye gücü yeten ve en ulu olan; insan, cin ve perilere yol gösteren Sen'sin.

Her ne istersen güzelce yapmağa gücün yeter. Varlık âleminde senden başka gaybın bilicisi yok

Sen ayıpları örten, günahları bağışlayan, bilensin. Mahmud ve Ayaz'ın suçunu örten, affeden Sen'sin.

Ey Allah'ım, ister dervîş ister şah olsun, herkes yüzünü Sen'in dergâhına çevirir.

Diken ve gülün boy-bos atması Sen'dendir; yerin ve göğün genişliği ve yüksekliği Sen'dendir.

(...)

Dünya gecesi ve kıyamet gününde Sen'in kapından başka bize bir sığınak yok.

Aniden kabir toprağı bana yatak olduğunda,

Seyyîd Kaşıktıraş hürmetine merhamet et.

Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr'ın dua beyitlerinde de, dervîşin mürşîdine minnettarlığını seslendirerek şöyle seslenir:[38] *"Şeyhinin dîdârını görmekten, O'nu tanımaktan, O'na bağlanmaktan ötürü şükür kıl. Tanrım! O önderin hakkı için asrımın hükümdarını koru, sözlerimden haz duysun. Velîlerin sözlerinden yararlanmak sonsuz mutluluktur; dünya ise alınır satılır bir şeyden başka bir şey değildir."*

Hazînî'nin İstanbul'da Osmanlı Sultanı ile hangi ortamlarda ve nasıl görüştüğü, kendisine yazdığı eserler karşılığında nasıl ödüllendirildiği meçhuldür. Menbâü'l-Ebhâr'ın son kısmındaki sitemlerden gönlünden geçen dileklere erişemediği anlaşılmaktadır. Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr eserini yayına hazırlayan Dr. Mehmet Mahûr Tulum, Hazînî'nin bu sitemlerini yorumlayarak şairin İstanbul'da bir Yesevî dergâhı açmak için aradığı desteği bulamadığı için, gönlü kırık bir şekilde atayurduna dönmek zorunda kaldığı kanaatini belirtir.[39]

"Söz uçar, yazı kalır !.."

Hazînî, yazdığı değerli eserleri ile hem başta Ahmed Yesevî olmak üzere Yesevîyye yolunun önderlerini efsanelere karışmış bir konu olmaktan korumuş hem de kendi adını ebedileştirmiştir ki Hâzinî'ye Padişâhlar tarafından verilecek hiçbir maddi ödül bu hizmet ile kıyaslanamaz.

Hazînî'nin eserleri sâyesinde, Hazret Sultan Yesevî'nin ölümünden dört asır sonra kaleme aldığı satırlar ışığında, (bugün vefatı üzerinden sekizyüz yıl geçmiş olan) Ahmed Yesevî'nin tarihi bir kişilik olarak Türkistan coğrafyası üzerindeki etkilerini konuşmak, tartışmak imkânına sahibiz. Yine bu sâyede Seyyîd Mansûr Kaşıktıraş isimli Yesevî mürşîdi hakkında da bir fikir edinebilmemiz mümkün olabilmiştir.

Hazînî'nin eserleri: *Cevâhiru'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr*, *Menbâ'u'l-ebhâr fî riyâzi'l-ebrâr*, *Huccetü'l-ebrâr*, *Teselliyu'l-kulûb*, *Câmi'u'l-mürşîdîn* ve *Hazînî Dîvânı'dır.*.

Dîvân-ı Hikmet ortada olmasına rağmen, hikmetlerin Yesevî'ye ait olup olmadığı, kimler tarafından ne zaman kaleme alındığı gibi kafa karıştırıcı tartışmaların ortaya çıkardığı puslu havalarda Hazret Sultan Yesevî'nin tarihi misyonunun gölgelenmesi tehlikesi de Hazînî'nin bilhassa, *"Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr"* ve *"Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr"* eserlerinin yayınlanması ile ortadan kalkmıştır.

Bir kez daha isbatlanmıştır ki, *söz uçar, yazı kalır !*..

Kıpçak Bozkırlarında Yesevî Halîfeleri:

Hazret Sultan Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk yurtlarının doğu ve batı bölgelerindeki etkisinden söz etmişken Türkistan'ın kuzey bozkırlarındaki Yesevî izlerinden de söz etmeliyim. Kazak topraklarında yayıldıktan sonra doğuda Kırgız bozkırlarına, Uygur ovalarına uzanan Yesevî etkisi, kuzeyde ise İdil-Ural bölgesine, Bulkar Türklerinin yurtlarına kadar yayıldı ve ulaştığı her yerde bugüne kadar yaşadığı gözlemlenen izler bıraktı. Kuzey Türklerinden bugüne intikal eden tarihî belgeler -ne yazık ki- pek az olduğu için, Ahmed Yesevî menkıbesinin bu Kıpçak bozkırlarında nasıl yayıldığı tam olarak bilinmemektedir. 'Risâle-i Tevârih-i Bulkariyye' ile, ünlü 'Hakîm Ata Kitabı', 'Bakırgan Kitabı', 'Âhir-zaman Kitabı' gibi, oldukça eski zamanlardan beri Kuzey Türkleri arasında yaygın olarak okunan bazı eserler, Yesevî ve mürîdlerinin menkıbelerini asırlarca yaşatmıştır.

Türklük aleminin en kuzeyindeki kültür merkezi Kazan'da komünizmin egemen olduğu dönemdeki katı yasak günlerinden önceki yüzyılda defalarca basılmış olan Dîvân-ı Hikmet'in ilk matbaa basımının 1878 yılında Kazan'da 1200 tirajla 65 hikmetten oluşan bir derleme olarak yapılması da Kıpçak bölgesinde Hazret Sultan Yesevî'nin manevî etkinliğinin somut bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. 1887 yılındaki ikinci baskının 71, üçüncü baskının 134, 1896 yılında 147, 1901 yılında 4000 tirajla, 1904 yılı baskısının 149, 1905 yılında 159 hikmetten oluşturularak 10.000 tirajla basıldığı ve son olarak 1912'de matbaa baskısı olarak yayınlandığı bildirilmiş-

tir. 1887–1912 yıllarındaki baskılarının 3600–6000 arasında değişen tirajlarla -bir baskının ise 10.000 tirajla- yapılmış olması yapılması Dîvân-ı Hikmet'in bölgedeki popülaritesi hakkında bir fikir vermektedir. Aynı dönemde Yesevîlik tarîkatının merkezinde yer alan bölgede yapılan Taşkent baskısının 1902 yılında 2000 tirajı olduğu düşünülürse Kıpçak bölgesinin Yesevî'ye verdiği önem ortaya çıkar.

Ahmed Yesevî'nin Kıpçak Türkleri arasında çok eski zamanlardan bu yana büyük bir şöhreti olup, bölgede yetişen ünlü mürşîdlerin doğrudan doğruya veya bir vesile ile Yesevîyye (bölgedeki yaygın adı ile Cehrîyye) mensubu oldukları, Hüsâmeddîn b. Şerefeddin'in 1584'de yazmış olduğu Risâle-i Tevârih-i Bulkariyye'den kolayca anlaşılmaktadır.

Tarihî bir değeri olmasa da menkıbevî bir mahiyeti olan bu eserde zikredilen, Ahmed Yesevî halîfelerinden bazı ünlü mürşîdler şunlardır:

Eski Kazak şeyhlerinden Biraş ibn Abraş Sûfî, Cehrîye tarikinden ve Ahmed Yesevî mürîdlerinden olup, Hazret Sultan Yesevî'nin işaretiyle İdil boylarına irşad için gönderilmiştir.

Buri nehri boyunda Aday-Çermiş avulundan Eşmehmed Tokmehmedoğlu, Biraş b. Abraş Sûfî'nin mürîdi ve halefi olarak otuzaltı yıl irşad yaparak edip etrafında birçok dervîş toplamış ve Şeyh Baba lakabiyle şöhret kazanmıştır. Cehriye tarîkatının kuzeydeki Kıpçak bozkırlarındaki bu ünlü temsilcisi öldükten sonra, yirmi sene bütün o bölgeler mürşîdsiz kaldı; rivayete göre artık tarîkatın sülûk adâbını bilen hiçbir kimse kalmamıştı.

O yıllarda Doğu Türkistan'daki Yarkend'de Ahmed Yesevî'nin mürîdinin mürîdi olarak bilinen Şeyh Hidâyetullah, Cehrîyye tarîkatının başında bulunuyordu. Kıpçak bölgesinin Terbirdi Çallis avulundan İdris Zü'1Mehmedoğlu Yarkend'e gidip onbeş sene Şeyh Hidâyetullah'ın yanında seyr ü sülûk yaptı. Kıpçak bölgesinin ünlü mürşîdi Sûfî Eşmehmed'in vefatından yirmi yıl sonra Şeyh Hidayetullah, halifesi Zül-Mehmedoğlu İdris Hâce'yi İdil bölgesinin mürşîdi olarak görevlendirdi. İdris Hâce'nin halifesi ise Kazan'lı Kasım Şeyh İbrâhimoğlu'dur. Ak-İdil başında Bay Çura-Çermişî'nin avulunda ise Ahmed Yesevî mürîdlerinden Hoca Emîr Kelal'in kabri bulunur.

Bütün bu bilgiler, Ahmed Yesevî'nin Kuzey Türkleri arasındaki etkisini gösteren bulgulardır.

Hazret Sultan Yesevî'nin Kuzey Türkleri arasındaki önemini anlatmak için çayın Türkler arasında ilk defa kullanılması hakkında bölgede ağızdan ağıza dolaşan bir menkıbenin bu olguyu Yesevî ile ilişkilendirmesi de gösterilebilir. Bu menkıbeyi kaydeden Abdul-Kayyum Naşirî, "Yesi karyesi, Kaşgar'ın doğu tarafında bir kasabadır; Ahmed Yesevî 1166. yılda orada vefat etmiştir." şeklinde tarihi ve coğrafi bilgi de verir.

MENKIBE

Ahmed Yesevî, birgün Hıtay (= Çin) sınırındaki Türkistan karyelerinden birine konuk oldu. O gün hava oldukça sıcak olduğu için, eşeğine binerek kat'ettiği uzun mesafeli bu yolculukta çok da yorulmuştu. Tesadüfen evine konuk olduğu çiftçinin eşi bu sırada bir çocuk dünyaya getirmek üzere idi. Kendisini konuk eden çiftçi, bunu hatırlatıp Hazret Sultan'dan doğumun kolaylaşması için duasını talep etti. Ahmed Yesevî, bir duâ yazdı; bu duanın olduğu kâğıdı kadının beline bağladılar. Doğum kolayca gerçekleşti. Eşinin doğum sıkıntısından zahmetsizce kurtulmasından dolayı çok memnun olan çiftçi, çay kaynatıp getirdi. Hazret Sultan, çayı sıcak sıcak içince terledi, yorgunluğu gitti. Yorgunluğunu giderdikten sonra: "Bu içecek şifalı birşey imiş, hastalarınıza bundan içirin ki şifa bulsunlar. Allah kıyamete kadar buna revac versin" diye duâ etti. İşte, çay, rivayete göre, Türkler arasında o zamandan beri kullanılıp durmuş ve herkese şifa verici olmuştur (Abdul-Kayyum Naşirî, Fevâkihü'l-Cülesâ, s. 658, Kazan Üniversitesi basımı, 1884).

Bütün bu bilgi ve rivayetler, Kuzey Türkleri arasında da Yesevî isminin ve tarîkatının bilindiğinin somut bir işareti olarak kabul edilmelidir.

Nogaylar arasında İdgü menkıbesi teşekkül ettiği zaman, Yesevî, kahramanın atası olarak hikâyeye dâhil edilir ve bu ünlü bir Nogay menkıbesi, Türklerin tarihî halk kahramanlarından Yedigey'i Yesevî neslinden gösterir. Shaw tarafından yayımlanan ünlü Satuk Buğra Menkıbesi'nde Sultan Ahmed Yesevî türbesinde yapılan bir ayinden bahsedilir.

Türk dünyasının kuzey kuşağını teşkil eden Başkırdistan ve Tataristan'da da Ahmed Yesevi'nin kalıcı tesirlerinin izine bugün bile rastlanılmaktadır.

Kırgız-Kazaklar arasından geçerek İdil boylarına kadar yayılan Yesevîyye tarîkatı ve Ahmed Yesevî halifeleri ve mürîdlerinin

menkıbe ve kerâmetleri hakkında nisbeten az bilgi olunması, bölge tarihine ait eski devirlerden kalan belgelerin yok denecek kadar az bulunmasından ileri gelir. Şeraitu'l-İman[40] gibi bölgede çok yaygın olan ve iyi bilinen, halka ilmihal bilgileri vermek için hazırlanan basit eserler, Hazret Sultan'ın halk nezdindeki yeri ve önemini gösterir.[41]

Doç Dr. İbrahim Maraş'ın değerli bir armağanı olarak bir örneği elimde bulunan ve 1894 yılında halka İslâm'ı öğretmeğe yönelik olarak Kazan'da Arab ve Kiril harfleri ile Kazan Tatarcası ve Rusça olarak basılmış olan 'Şeraitu'l-İman' isimli risalede yer alan bir ifade bile tek başına Ahmed Yesevi'nin Türk yurtlarının kuzey alanındaki etkisini kanıtlamağa yeterlidir. Şerâitu'l-İman *(İmanın Şartları)* risalesinde iman esaslarını ezberletmek üzere tek tek sıralanan "Kimin kulusun?", "Kitabın hangisidir" , "Kimin ümmetindeniz?" gibi temel soruların hemen ardından sıralanırken şu soru ve cevabı verilmektedir: Soru: *"Kimin silsilesindeniz?"* Cevab: *"Hoca Ahmed Yesevi r.a. silsilesindeniz."*[42]

Kazan'da defalarca basılan ünlü Hakîm Ata Kitabı'ndaki Yesevî mürîdlerine ait bazı menkıbelerin de İdil-Ural bölgesinde yaygın olduğu bilinmektedir.

Hazret Sultan'ın Eli Kalem Tutan Halefleri

Ahmed Yesevî'nin manevî yolunun sürdürülmesinde, fikirlerinin geliştirilerek yaşatılmasında asırlar boyu tasavvufî irşadı devam ettirmiş Yesevî mürşîdleri kadar Yesevî'nin hikmetleri tarzında yazdıkları şiirler ile tebliğ usulünü sürdüren sûfî şairler de etkin olmuşlardır. Hazret Sultan'ın bu şair halefleri Yesevî sonrası asırlarda yaşattıkları şiir ekolünü günümüze kadar getirmeyi başarmışlardır. Öyle ki bu şairlerin dile getirdiği hikmetli mısralar halk nezdinde o kadar etkinlik kazanıp yaygınlaşmıştır ki 19. yüzyılda matbu olarak basılan "Dîvân-ı Hikmet" nüshalarına kadar girmiştir. Pîr-i Türkistan'ın "Dîvân-ı Hikmet"inin tek tek istinsah edilen el yazması nüshalarında da görülebilen bu isimler arasında Süleyman Hakîm Ata, Baba Maçîn, Tac Hoca, Zengî Ata, Azim Hâce, Âlim Şeyh lakâblı Muhammed Âlim Sıddîkī (ölümü: 1633) Dervîş Ali, Şeyh Hudâydâd, Kemal İkânî, Şems Özkendî, Nimetullah Kul Ubeydî, Kul Şerif önde gelenleridir. Bunların bir kısmının aynı zamanda Yesevî

mürşîdi olarak tarîkatın sürdürücüsü olarak irşad postunda da oturdukları bilinmektedir. Matbû "Dîvân-ı Hikmet" nüshalarında şiirlerine en sık rastlanan ismin Hâce (Miskîn) Azîm olarak bilinen sûfî olması da dikkat çekmektedir. Şemseddin Özgendî de, "Şems-i Âsî" mahlasıyla hikmet tarzında şiirler söylemiştir. Şeyh Zinde Ali "Semerâtu'l-meşâyih" kitabında yüzden fazla Yesevî şeyhinin adları -ve birbirinden ilginç menkıbeleri- kaydedilmiştir ki Yesevîyye tarîkatının bölgedeki etkinliğini isbatlayan bir rakamdır.[43]

Hazret Sultan Yesevî'nin tasavvufî irşadının yaygınlaşmasında etkin olan şair olmayan sûfî yazarlardan Sûfî Muhammed Dânîşmend'in "Mir'âtü'l-kulûb", Safîyyüddîn Orun-Koylakî'nin "Neseb-nâme", Hüsâmeddin Sığnâkî'nin "Risale derterceme-i Ahmed Yesevî", Sadr Ata, İshâk Ata'nın "Hadîkâtü'l-ârifîn", Âlim Şeyh'in "Lemehât min nefehâtü'l-kuds", Muhammed Şerif Hüseyin el-Buharî'nin "Hüccetü'z-zâkirîn", Zinde Ali'nin "Semerâtü'l-meşâyih" ve Yesevîlik yolunun velûd dervîşi Hâzinî' nin "Cevâhirü'l-ebrâr min emvâci'l-bihar", "Menbâü'l-ebhâr fi-riyâzi'l-ebhâr", "Hüccetü'l-ebrâr der esâmi-i evliya-i kibâr", "Câmiü'l-Mürşîdîn", gibi eserleri de Yesevîyye kültürünün temel kaynakları olarak kaydedilmeyi hak etmektedir. Âlim Şeyh lakaplı Muhammed Âlim Sıddîkî'nin 1624 yılında tamamladığı *Lemehât min nefehâti'l-kuds* isimli Farsça eseri, Ahmed Yesevî'den başlayarak kendi dönemine kadar yaşamış olan birçok Yesevî şeyhi hakkında bilgi içermektedir. Âlim Şeyh'in halifelerinden olan ve Yesevîlik yanı sıra Nakşbendîlik icâzeti de bulunan Muhammed Şerîf Buharî (ölümü: 1697) Farsça olarak kaleme aldığı *Huccetü'z-zâkirîn li reddi'l-münkirîn* isimli eserinde hem cehrî zikrin meşrûiyetini göstermeğe çalışmış; hem de önceki Yesevî şeyhleri hakkında bilgiler vermiştir. Hikmet tarzında Türkçe şiirler yazan Kul Şerîf mahlâslı şair olduğu da düşünülen bu zâttan sonra Yesevîyye silsilesi sırasıyla Fethullah Azîzân ve Lütfullah Azîzân ile devam edip Şeyh Hudâydâd Taş-Muhammedoğlu Buharî'ye (ölümü: 1801) ulaşır. Tasavvufa dâir birçok eser kaleme alan Şeyh Taş-Muhammedoğlu Hudâydâd'ın *Bustânü'l-muhîbbîn* isimli Türkçe eseri Yesevîyye tarîkatının âdâbı hakkında önemli bilgiler içeren ve cehrî zikri savunan bir kaynaktır.[44] Şeyh Hudâydâd halifesi Ömer Îşân, Yesevîlikle birlikte Nakşbendî-Müceddidî silsilesine de mensubtur.

Yesevîyye kültürünün temelini teşkil eden Ahmed Yesevî'nin eserleri yanında edebî ürünler üretmiş bu sûfî şâir ve yazar takipçilerinin etkisi ile, Arabça ve Farsça'nın egemen olduğu medrese tarzı eğitim dairesinin etkisiz kaldığı geniş Türk kitlelerinde paralel bir halk irfanı asırlar içerisinde böylece teşekkül etmiştir.

Eser veren bu Yesevî şeyhlerinin dışında, kaynaklarda hayatı ya da silsilesi hakkında yeterli bilgi bulunmayan başka Yesevîyye mensupları da vardır. Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Yaşlıg Yunus Ata, İsmail Ata mürîdi Otlug Yunus Ata, Bahâeddin Nakşbend'in kendileriyle görüştüğü Kusem Şeyh, Halil Ata ve Pehlivan Ata, Emîr Külâl'in oğlu ile görüşen Kök Ata, Türkistanlı Tonguz Şeyh, bunlardan bazılarıdır.

İlk Yesevî Halifeleri Sonrasında Türkistan'da Tasavvuf ve Yesevîlik

Ahmed Yesevî'nin mürîdi Sûfî Muhammed Dânîşmend'in 'Mir'âtü'l-kulûb' isimli eserinde Yesevî'den naklettiği "âhir zamanda sahte şeyhlerin ortaya çıkacağı ve bunların 'Ehl-i Sünnet'i sevmeyeceği" şeklindeki rivayetler ile Hoca İshâk'ın Hadîkâtü'l-ârifîn'inde İmâm Ebû Mansûr Mâturîdî'ye atıf yapılması ve Yesevî kaynaklarında cehrî zikri savunmak için sürekli Hanefî fıkıh kitaplarına referans yapılmış olması, Yesevîyye mensuplarının diğer Orta Asya Türkleri gibi Mâturîdî ve Hanefî olduğunu göstermektedir.

Yesevîyye tarîkatı ve kurucusu Hazret Sultan Yesevî menkıbesi Seyhun (= Sir-Derya) bölgesinde, yani Yesi, Taşkend ve çevresinde gösterdiği yayılma gücünü, Horasan bölgesinde, Hive - Hârezm havzasında, Mâverâünnehir olarak bilinen Buhara, Semerkand'da ve Fergana'da birkaç asır boyu gösteremedi. Bu bölgelerde Yesevîyye tarîkatı ve Yesevî menkıbelerinin yaygınlaşması ancak 14. asırdan sonra Timur ve oğulları döneminde olmuştur. Türkistan'ı emri altında birleştiren Emîr Timur'un 1398'de Hazret Sultan Yesevî adına görkemli bir türbe ve külliye yaptırırken yakından -ve muhtemelen şahsen- tanıdığı Şah-ı Nakşbend dergâhında böylesi bir imar faaliyetini tercih etmemesi de dikkate değer bir durumdur. Bu tercihin zâhirî bir sebebini kaydedebilmek pek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle Hazret Sultan Yesevî ile Emîr Timur arasındaki manevî ilişkiyi yansıtan rivayetlerin önemi artmaktadır.

Halk üzerindeki nüfuzunu yerleştirmek ve güçlendirmek için manevî önderlere ve ünlü mürşîdlere dayanma siyasetini güden Emîr Timur, bu suretle Seyhun bölgesi halkının kendisine sempatisini arttırmak maksadını takip ediyordu.

Bu dönem Türkistan'da tarîkata ismini veren Şah-ı Nakşbend Bahâüddin Buharî tarafından Nakşbendîyye tarîkatının temel esaslarının sistematik olarak belirlendiği ve halk arasında yayıldığı zamandır. İlginç bir şekilde Nakşbendîyye ile Yesevîyye tarîkatlarının halk içinde birlikte yayılmakta ve toplum seçkinleri arasındaki nüfuzlarını arttırmakta oldukları söylenebilir. Bu vakıada her iki tarîkatın silsilelerinin birkaç halka geriye gidildiğinde Yûsuf Hemedânî'de birleşiyor olması etkili olmuş olabilir. Nakşbendîyyenin kurucusu olan Şah-ı Nakşbend lakâbıyla tanınan Bahaeddîn Muhammed ibn Muhammedü'1-Buharîyyül-Üveysî mürşîdleri arasında sayılan Yesevî mürşîdleri ile ilişkisi her iki tasavvuf ekolü arasındaki yakın ilişkinin bir diğer kanıtıdır. Şah-ı Nakşbend'in Yesevî şeyhlerinden Kusem Şeyh ve Halil Ata ile, bir süre beraber bulunarak feyz alması Nakşbendîliğin, Ahmed Yesevî ile ilgili sayılmasına yol açmıştır.

Hoca Bahaeddîn Buharî, dervîşliğinin ilk yıllarında Emîr Seyyîd Külal'ın işareti gereğince Nahşeb'deki Yesevî şeyhi Kusem Şeyh'in yanına gitti. İki-üç aydan fazla süre ile Kusem Şeyh'in yanında kalarak manevî eğitim aldı. Bu rûhânî eğitim süreci sonunda Şeyh Kusem, Şah-ı Nakşbend'i "Benim dokuz oğlum vardır, sen onuncususun ve seni hepsine tercih ederim." sözleriyle teşrif (=onore) etti. Bundan sonra Kusem Şeyh, Nahşeb'den Buhara'ya geldikçe Hoca Bahaeddîn, bu Yesevî pîrine olağanüstü derecede bir saygı gösterirdi.

Şah-ı Nakşbend'in Yesevîlik'le ikinci bir ilişkisi de, yine Yesevî şeyhlerinden Halil Ata'dan feyz ve nasib almasından dolayıdır. Şah-ı Nakşbend'in kendisi Halil Ata ile ilişkisini şöyle anlatır: Dervîşliğin ilk zamanlarında rüyamda Hakîm Ata'nın beni bir dervîşe yönlendirdiğini gördüm. Saliha bir ninem vardı; bu rüyamı ona nakledince, Türk şeyhlerinden nasibim olduğu şeklinde yorumladı. Birgün, o rüyamda gördüğüm –sonradan adının Dervîş Halil olduğunu öğrendiğim- o dervîşe Buhara pazarında rastladım; fakat konuşamadım. Akşam evime birisi gelerek Dervîş Halil denen dervîşin

benimle görüşmek istediğini söyledi. Niyâz ve şevkle derhal Dervîş Halil'in meclisine vardım. Gördüğüm rüyamı anlatmak istediğimde Türkçe olarak rüyamın kendisine de malûm olduğunu anlattı. Zaman içerisindeki siyasi gelişmeler sonunda o dervîş, Mâverâünnehir hükümdârı oldu ve 'Sultan Halil' ünvânını aldı. Sultan olduğunda da benimle sohbetini sürdürdü, ilgi ve yakınlık ve şefkat gösterdi. Gâh lütuf ve gâh unf ile bana tarîkat adâbını öğretti. Bu şekilde altı sene kadar Sultan Halil'in yanında kaldım: aldığım feyz ve bereket ile tasavvufî sülûk yolunda çok terakki gösterdim. Halk arasında iken zâhiren Sultan'ın hizmetinde bulunurdum; yalnız kaldığımızda ise mahrem-i hassı idim. Daha sonra Sultan Halil'in saltanatı sarsıldı; bir anda saltanatını yitirdi. Bu hale şâhid olunca, gönlüm dünya işlerinden tamamen soğudu. Buhara'ya yakın bir köye gelip yerleştim."

Siyasî alanda güç dengelerinin sarsıldığı ve merkezî bir otoritenin kalmadığı 16. yüzyıl sonrasında Yesevîlik, Orta Asya'nın diğer tarîkatlarıyla bazen iyi ilişkiler içinde olmuş, bazen de karşılıklı rekâbet içerisine girmiştir. 14. yüzyıl sonlarından itibaren bölgede etkinliğini arttıran Nakşbendî meşâyihi, Yesevîleri cehrî zikir, postnişînliğin genellikle aile içerisinde devri, dergâh oluşturma ve toplu gösterilere önem vermeleri gibi konularda eleştirmişlerdir. Bu itirazlara karşı Yesevî mürşîdleri de cehrî zikrin câiz olduğunu kanıtlamak için birçok eser kaleme almışlardır. Ancak Nakşbendiyye'nin Kâsâniyye kolunda cehrî zikir, semâ ve halvet gibi uygulamalara sempati ile bakıldığı için Nakşîliğin Kâsânîyye kolundan sûfîlerle Yesevîler genelde iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. 16. yüzyıldan itibâren bazı Yesevîlerin mensuplarının kendi tarîkatlarının yanı sıra Nakşbendî silsilesine de intisabı tercih ettikleri kaydedilir. Ünlü Yesevî mürşîdi ve müellifi Hazînî (ölümü: 1593-?-), Nakşbendiyye'nin Kâsâniyye kolundan Hâce Sa'd Cûybârî'nin halifesi Molla Emîn'den Nakşibendî icâzeti de almıştır. 17. yüzyılın başlarında yaşayan Yesevî şeyhi Tokum Şeyh Hîvekî dört yüz mürîdi ile birlikte bir Nakşbendî şeyhine intisab etmiştir. Âlim Şeyh'in halifesi olan Mevlânâ Osman'a intisab ederek hilâfet almış bulunan Buharalı Muhammedî İmlâ (ölümü: 1749) Yesevîliğin yanı sıra Nakşbendiyye'den de icâzetli idi. Orta Asya'dan Hindistan'a göç eden ve menâkıbı oğlu Muhammed Kāsım tarafından *Menâkıbu'l-ahyâr*

veya *Makâmât-ı Seyyîd Atâî* adlı eserle nakledilen Cemâleddin Hâce Dîvâne Seyyîd Atâî (ölümü:1607) de Yesevîlikle birlikte Nakşbendiyye, Kübreviyye ve Aşkıyye tarîkatlarına bağlı idi. Fakat bu intisabların önemli bir kısmının tasavvuf geleneğinde teberrük olarak adlandırılan türden olduğu kolayca tahmin edilebilir.

Tasavvufun Türkistan'daki seyrine baktığımızda Doğu'dan Batı'ya –veya Baykal gölünden Hazar'a- doğru Yesevîyye-Nakşbendîyye-Kübrevîyye şeklinde bir yapılanma sergilendiğini söylemek mümkündür. Bu tarîkatların nüfuz alanları birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış olmayıp adeta iç içe geçmiş halde bir arada yaşatılmışlardır. Öyle ki bazı kaynaklarda bir Kübrevî şeyhinin Yesevî olarak veya bir Yesevî mürşîdinin Nakşbendî olarak gösterilmesi de şaşırtıcı bir durum değildir.

Fars dili ile mükemmel şiirler yazan tanınmış sûfîlerin şöhreti yanında Ahmed Yesevî'nin etkileri Nakşbendîlik'in kurulmasına kadar, daha çok Türk kültürünün hüküm sürdüğü Türkistan'ın kuzeydoğu bozkırlarında kendisine lokal denebilecek yayılma sahası bulabilmişti. Şah-ı Nakşbend Bahâüddîn'den sonra Nakşbendîlik, Mâverâünnehir ve Horasan Türkleri arasında çok yayılmış, Yesevîlik nüfuz sahasını bir bakımdan daraltmıştır. Emîr Timur ve oğullarının zamanında faaliyet gösteren Ubeydullah Ahrar gibi mürşîdlerin çoğu, Nakşbendî tarîkatı mensubu olduklarından, bu önemli mürşîdler zamanında Yesevî menkıbeleri, Fars kültürünün şiddetle hüküm sürdüğü Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde de yayılmağa başlamıştı.

Yesevîyye mürşîdlerinden Hakîm Ata'nın irşad sahası olarak bilinen Hârezm bölgesinde ise 13. yüzyıldan itibaren bölgenin ünlü mutasavvıfı Necmüddin Kübra'nın Kübrevîyye tarîkatı etkinlik kazanmış durumda idi. Tasavvuf klasiklerinden Nefahâtü'l-Üns'te Kübrevî şeyhlerinden Ali Lala hakkında verilen bilgi, Ahmed Yesevî'yi Moğol istilâsı sırasında, 1221 yılında şehid olan Hz. Pîr Necmeddin Kübra ile çağdaş olarak gösterir. Eğer bu çağdaşlık rivayeti doğru olarak kabul edilirse, Hazret Sultan Yesevî'nin vefat tarihinde henüz genç olduğu kabul edilmesi gereken Necmeddin Kübra'nın Ahmed Yesevî'nin son günlerine yetişebilmesi mümkündür. Yesevî geleneğinin temel kaynaklarından Cevâhirü'l-Ebrâr'da, Necmeddin Kübra halîfelerinden Şeyh Seyfeddin Baharzî'nin de Yesevî

halifesi olarak zikredildiği düşünülürse, Nefahat'taki rivayetin doğru olabileceği, bunun yanısıra Kübrevîyye şeyhlerinden Ali Lala'nın Yesevî'nin ölümünü takip eden ilk yıllarda bir Yesevî tekkesinde -belki Yesi'de- bulunduğu kabul edilebilir.

Her büyük tarîkatta onun esas hatları dışına çıkmamak üzere, birtakım küçük kolların doğduğu görülür. *İkânîye* gibi birkaç tane küçük tarîkat kolu daha Yesevîyye'den kaynaklanmış ise de, gerçekte ayrı birer tarîkat sayılmaları doğru olmaz. *Tibyan-ı Vesailü'1-Hakâyık* yazarı, Nakşbendîlik ve Bektâşîlikten başka, İkânîyye gibi birkaç lokal tasavvufî kolu Yesevîlik kaynaklı olarak göstermekte ise de doğru değildir. "İkânîyye" Yesevîyye mürşîdlerinden Mevdûd Ata halîfelerinden Şeyh Kemal İkânî'ye dayanır. Taşkend vilâyetinde oturan Şeyh Kemal İkânî'yi zamanının en ünlü Nakşbendî mürşîdi Hoca Abdullah Hocendî, Horasan'dan Taşkend'e geldiği zaman tanıdı ve kendisine büyük saygı ve sevgi gösterdi. Bu karşılıklı sevginin göstergesi olarak sık sık bir araya gelip sohbet ederlerdi. İkinci kola gelince, *Tibyan-ı Vesâil,* bu kolun adını bile anmadan Yesevîyye silsilesinden Hadîm Şeyh'den Şeyh Hâcegî-i Kasanî halîfelerinden 1567'de ölen Ahund Molla Hıred Azîzan'a ulaştığını kaydeder.

19. yüzyıl sonlarında Türkistan'ın Fergana vâdisinde ve Kırgız yaylalarında bulundukları kaydedilen ve bazı kişiler tarafından Yesevî dervîşleri ile ilgili olarak gösterilen *'Lâ…'-çılar* ile *"Saçlı Îşân"* takibçilerinin Yesevîlik ile ilişkisi kanıtlanamamıştır. Tarih boyu heretik bazı görüşleri ve şeriat sınırlarını zorlayan uygulamaları ile tepki çekmiş olan bu münferid gruplar Horasan Kalenderîliğinin Türkistan'daki son kalıntıları olarak kabul edilebilir.

Yazılı kaynaklarda 19. yüzyıl başlarına kadar izi sürülebilen Yesevîlik, Kazak bozkırlarının Rus esaretine düşmesine paralel olarak günden güne zayıflamıştır. Bu dönemde Mâverâünnehir bölgesinde Nakşbendîlik içinde erimeye başladığı için silsile akışı da yer yer sekteye uğrayan Yesevîler, bu tarihten sonra yazılı kaynaklarda görülmez hale gelmiş, 19. yüzyılın sonlarında Ruslar'ın Orta Asya'nın tamamını işgal etmesi ardından da, adetâ gözden kaybolmuştur. 1917 Komünist Devrimi sonrasında Rus emperyalizminin ağır baskısına eklenen ateist saldırılarda Yesevî, Nakşî, Kübrevî denilmeden tüm tarîkat mensubları yok edilmeğe çalışılacak-

tır. Aralıksız yetmiş yılı aşkın süre ile devam eden bu ağır saldırı döneminde tarîkat faaliyetlerini sürdürmek imkânsız hale gelmiş; münferit dervîşlerin aile içinde dahi tasavvufî bir hayat yaşamaları güçleşmiştir. Türkistan'a yerleşen Ruslara karşı organize edilen Basmacı ayaklanmalarına katılan Türkistan Türkleri Afganistan, Pakistan, Hindistan, Suudî Arabistan ve Türkiye'ye kadar uzanan bir coğrafyada darmadağın olmuşlardır. Bu göçmenler arasında Yesevî kültürünü ailesinden tevârüs edenlerin çalışmaları ise genellikle kendi aile çerçevesini aşamamıştır.

Gayretli Türkistan evlâdı ve Yesevî torunu Şehabeddîn Yesevî, Suudî Arabistan'da yeni bir hayat kurarken elyazması olarak hazırlayıp fotokopi kitap haline getirdiği " "Türkistannıng Accığ Hakikatleri" (= Türkistan'ın Acılı Gerçekleri) kitabı ile Türkistan bilincini yaşatmağa çalışan ve yaşadıklarını sonraki nesillere aktarmayı başarmış nadir insanlardan birisi idi.

Medine-i Münevvere'nin parmak ile gösterilir evliyâullahından olan Şeyh Muhammed Zekeriya Mergilânî (Buharî) de aynı rüzgârın annesi ile beraber savurduğu mazlum Türkistanlılardan birisi idi.

Bu insanlardan Türkistan'da tanışma fırsatı bulabildiğim bir diğeri olan Sultan Ahmed İşan isimli dervîşin anlattıkları çok ibret verici idi. Semerkandlı bir Yesevî dervîşi ailenin çocuğu olarak 1920'lerde Pakistan'a göç eden bir mülteci ailesinin çocuğu olan Sultan Ahmed İşan 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra kısmen yumuşayan iklim sayesinde 1945'de Özbekistan'a dönmüştü. Daha sonra gördüğü bir rüya[45] ile Kazak bozkırının en çorak bölgesinde bir vaha gibi duran Yesevîyye mürşîdlerinden Ay Hoca İşan Türbesi türbedârlığına kendisini vakfeden bu Yesevî dervîşine tarîkat faaliyetini, neden sürdüremediğini sorduğumda verdiği yanıt korkunçtu: "Evimdeki çocuğuma bile tarîkatı anlatamadım. Çünkü KGB öylesine acımasız bir takip sistemi kurmuştu ki, karısını kocasına, çocuğunu annesine yönelik bir takibin casusu olarak kurgulamıştı."

Tanıklık ettiğim bu birkaç örnek dahi Türkistan'ın nasıl acımasız bir saldırının muhatabı olduğunu göstermeğe yeter sanırım.

Türkistan'ın Üveysî Yesevîleri

Yaşayan bir şeyhe yüzyüze intisab ettikten sonra tasavvufî bir eğitim almadan genellikle rüyada bir mürşîde bağlanıp manevî yolla silsileye dâhil olan mürîdler Üveysî olarak bilinir. Türkistan'da dün de bugün de, rüyada Ahmed Yesevî'den ya da sonraki Yesevî mürşîdlerinden Üveysîyyet yoluyla hilâfet aldığını söyleyen kişilere rastlanır. Çoğunlukla ferdî bir bağlılık ötesine geçmeyen üveysî irşad, bazı örnek üveysî mürîdler etrafında daha derinlemesine bir etki alanı oluşturabilmiştir.

15. yüzyılda Şehrisebz yakınlarında yaşayan ve *'Hazret Beşîr'* olarak anılan Seyyîd Ahmed Beşîrî (ölümü: 1463) ile 16. yüzyılda Doğu Türkistan'da yaşayıp 1556'da Yârkend'de vefat eden Muhammed Şerîf Buzurgvâr bu üveysî Yesevîlerinin ismi bugüne intikal etmiş iki örneğidir. Seyyîd Ahmed Beşîrî'nin hayatı ve menkıbeleri Nâsır b. Kâsım Türkistanî'nin *Heşt Hadîkâ* veya *Hadâiku'l-cinân* adıyla anılan Farsça eserinde toplanmıştır. Muhammed Şerîf Buzurgvâr'ın menkıbeleri ise Muhammed Sıddîk Zelîlî'nin Türkçe *Tezkire-i Muhammed Şerîf Buzurgvâr* isimli manzum eseri ile aynı ismi taşıyan ancak yazarı bilinmeyen, yine Türkçe mensûr bir eserde bir araya getirilmiştir.

Osmanlı Coğrafyasındaki Yesevî Dervîşleri

Hazar'ın Azerbaycan kıyılarından başlayarak Balkanlara kadar yayılan Batı Türkleri arasında Yesevî etkisi, daha Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan çok önceleri yayılmıştı. 13. yüzyılda, Kazak bozkırlarından başlamak üzere tüm Türk yurtlarını kasıp kavuran Moğol fırtınasıyla, kalabalık Türk oymaklarının doğudan batıya doğru bir sel gibi aktığı süreçte, Anadolu'daki Türklere eski anavatanları Türkistan'dan insan grupları yanında etkin unsurunu Yesevî geleneğinin oluşturduğu manevî akımların da nakledildiği muhakkaktır. Moğolların Türkistan ve Horasan'ı istilâsı, Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru büyük bir nüfus hareketinin oluşmasına yol açmıştır. Bu nüfus hareketleri ile Anadolu'ya gelen göçmen Türk kitlesi içerisinde yer alan dervîşler ve bunlar arasındaki Yesevî alp-erenleri, Anadolu'da yepyeni bir tasavvufî hayatın boy atmasını sağladılar.

Hârezm, Horasan, Azerbaycan yolu ile Anadolu'ya gelen insanlar arasında Yesevîyye tarîkatından dervîşler olduğu ve bu dervîşlerin Anadolu'nun muhtelif yörelerinde zaviyeler oluşturarak yerleştikleri tarihî kayıtlarda da görülmektedir. Bu zaviyelere ait vakıfnâmelerin de tanıklık ettiği gibi, onlarca merkezde yerleşerek, Anadolu'da adetâ yeniden doğan Yesevî tasavvuf geleneğinin etkileri halk arasında yayılmıştı. Ahmed Yesevî'nin manevî nüfuzu Batı Türkleri arasında, bütün Anadolu ve Rûmeli'de hattâ Azerbaycan topraklarında uzun süre devam etmiş, Hazret Sultan Yesevî silsilesine müntesib olduğunu söyleyen birçok dervîş grubu, yüzyıllar boyu Türkistan'dan batıya doğru sürekli ve artan hareketlilik içinde olmuştur.

Türkistan'da kurulan da bütün tarîkatlar Yesevîlikten etkilendiği gibi Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Balkanlar'a kadar yayılan geniş sahada Türk sûfîliğinin şekillenmesinde ve halk düzeyinde yaşayan İslâm algısının oluşumunda Yesevî tarîkatının rolü büyüktür. Hacı Bektaş Velî'nin hayatı ile ilgili menkıbelerin hepsinde Yesevî bağlantısı görülebileceği gibi Bektâşîlik yanı sıra Kalenderîlik, Vefaîlik, Haydarîlik gibi tarîkat oluşumları da coğrafî ve kronolojik bakımdan Yesevîlik ile etkileşim içerisinde olmuştur.

Aşıkpaşazâde tarihinde zikredilen Ahiyân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm, Gâziyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm gibi tasavvufî zümreler ve tarihî kaynaklarda Yesevîlik ile ilişkisi gösterilen Türkistan Erenleri, Horasan Erenleri ve Rûm (Anadolu) Erenleri olarak sınıflandırılan sûfîyye mensubları Osmanlı devletinin kuruluşunda önemli bir rol oynamışlardır.

Türkistan'da Nakşbendîliğin kurucu isimlerinin Ahmed Yesevî ile ilişkisi gibi Anadolu'da da Bektâşîlik, Yesevîlik ile arasında organik bağların varlığı gözlemlenen ikinci büyük bir tarîkattır. Bazı silsilenâmelerde Hacı Bektaş Velî'nin tarîkat silsilesi Yesevîlikten uzaklaştırılıp başka tarîkat zincirleri ile bağlantılı olarak gösterilmekle beraber, bu silsilelerin gerçekte hiçbir tarihî değeri yoktur. Osmanlı tarihinin temel kaynaklarından Aşıkpaşazâde Tarihi'nde Hacı Bektaş'ın, Osmanlıların kuruluşundan önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş meczub bir dervîş olduğu ve bir tarîkat oluşumunu başlatmadığı kayıtlıdır.[46]

Anadolu Türkleri arasında 13. yüzyıldan başlayarak 15. yüzyıla kadar devam eden dinî yapılanma döneminde, Mevlevîlik, Halvetîlik ve diğer tarîkatlar gibi Bektâşîlik tarîkatı da -daha önce değilse bile herhalde- 15. yüzyıl başlarında teşekkül etmiş ve kendisine kurucu Pîr olarak da -13. yüzyıldan beri tarihî kimliği unutularak halk arasında menkıbeleri yayılmış ve ünlenmiş olan- Hacı Bektaş Velî'yi seçmiştir. Hacı Bektaş Velî'nin, Yesevî mürîdlerinden olduğu hakkındaki rivayet, daha Osmanlı devletinin kurulmadan Anadolu'ya birçok Yesevî dervîşlerinin gelmesi nedeniyle Hacı Bektaş'ın gerçekten de Yesevî mürîdlerinden olması ihtimal dâhilindedir. Yesevîlik geleneğinde; zikir törenlerinde kullanılan dilin -Arapça ve Farsça yerine- Türkçe olması Anadolu sahasında Bektâşîlik ile benzer algılanmasında etkin olmuştur. Bektaşî nefeslerinin tıpkı Yesevî hikmetlerinde olduğu gibi sûfî meclislerinde halk edebiyatı şiirlerinin dili ve vezni ile yazıldığı gibi otantik Türk ezgilerine has müzikler ile ritim zenginliğine kavuşturulup seslendirilmesi sosyal psikolojik benimsemede ihmal edilemeyecek derecede önem taşıyan bir faktördür.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin birçok yerinde Yesevi etkisinin kurucusu Hacı Bektaş Velî üzerinden Osmanlı coğrafyasında gelişen Bektaşîlik tarikatına etkisinin derinliğini gösteren veriler sunulmaktadır. Birkaç örnek verelim:

Evliya Çelebi, Osmanlı'nın kuruluş yıllarının Orhan Gazi dönemini anlatırken Horasan'dan gelerek Anadolu'da irşad postuna oturan Hacı Bektaş Veli hakkında şunları yazar: Orhan Gazi'nin "zaman-ı hilafetinde cedd-i izâmımız Türk-i Türkan Hoca Ahmed-i Yesevi hazretleri Horasan'dan halifesi olan Hacı Bektaş-ı Veli'yi üçyüz fukarasıyla sahib-i seccade idüp deff ve kudüm ve alem saraf virüp *"Var Orhan Beğ ile Rûm fatihi ol yâ Bektaş" diyü nefes idüp Hacı Bektaş-ı Veli üçyüz er ile Horasan'dan Orhan Gazi'ye gelüp mülakat olduğı gibi Bursa üstüne gelüp feth itdiler…"* [47]

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde ismine sık sık yer verilen Hacı Bektaş-ı Veli'nin Ahmed Yesevi ile ilişkili olarak gösterildiği bazı yerler de şöyledir:

"Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî'nin halifelerinden Şeyh Lokmân ki Horasan erenlerindendir. Vâlid-i büzürgvârı Hacı Bek-

taş'ı Şeyh Lokmân'a tilâmizliğe verüp Hacı Bektaş anlardan ulûm-ı zâhire ve bâtımayı tahsîl eyledi." [48]

"…devletleri müebbed ola deyü yetmiş aded kibâr-ı evliyaullah Horasan'da Yesu şehrinde Türk-i Türkan Hoca Ahmed Yesevi hazretleri huzurunda hayr dua ve senâlar edüp yedi yüz fukarasıyla Hacı Bektaş-ı Veli'yi Devlet-i Âl-i Osman'a mûin ü zâhir ola deyü gönderüp…"[49]

"Amma (Hacı Bektaş) irşadı Hoca Yesevî'den görüp Rûm erenlerinden olmağla izin taleb edüp yedi yüz fukarâ ile Seyyid Muhammed-i Buhari-i Saltık ile Hacı Bektaş'ı Rûm'da Osmancığa gönderüp Mevlânâ-yı Rûmi ve Hacı Bektaş-ı veli ve Şems-i Tebrizi ve Muhyiddin-i Arabi ve Karaca Ahmed Sultan ve gayrı yetmiş kibâr-ı evliyaullahların bin yirde haşrolup sohbet-i has edüp Orhan Gazi asrında Hacı Bektaş-ı Veli iştihar bulup yeniden çeri yani yeni-çeri peyda edüpRûm diyârların Orhan ile maan feth edüp yedi yüz fukarâlarınnın cümlesin feth olunan şehirlerde sâhib-i seccade edüp Muhammed Buhari Sarı Saltık Bay'ı Kafiristan'a gönderüp Dobruca ve Eflak ve Boğdan ve Leh ve Moskov'da çok gazâlar edüp "Saltık" namıyla iştihâr verdi. Anınçünhâlâ Rûm'da yedi yüz âsitâne-i Bektaşiyân vardır. Ba'dehû Hacı Bektaş-ı Veli sene (----) tarihinde yine Orhan hilafetinde mehûm olup Orhan, cenâze-i Sultan'a hazır olup Kırşehri'nde defn etdiler." [50]

Yesevîlik ile Bektâşîlik arasında bağlantı olma ihtimalini zora sokan husus ise, Bektaşîyye tarîkatinin daha ilk kuruluş yıllarında bile Osmanlı medrese çevrelerince kuşku ile karşılanması ve müntesiblerinin haram olan şeyleri mübah gören 'mülhid' ve 'zındıklar' (zenâdikâ) gibi algılanmış olmalarıdır. O kadarki bazı Bektaşî ozanları, bâtınîliğin uçlarına savrulan Hurûfiyye taifesinden addolunmak suretiyle 'şerîatdışı' ilan edilmişlerdir. Oysa Evliyâ Çelebi örneğinde çok iyi görülmüş olduğu gibi Yesevî evlâdı olmak, hattâ 17. yüzyılda Osmanlı entelektüel çevrelerinde daima bir itibâr unsuru olarak kabul edilmiştir. 13. asrın ikinci yarısından itibaren Anadolu Türkleri arasında Ahmed Yesevî geleneğinin yaşadığı ve bu Batı sahasındaki menkıbenin Türkistan ve İdil sahalarındaki gelenekten daha karışık ve tarihî gerçeklikten daha uzak olduğu iddia edilebilir. Anadolu'nun Yesevî dervîşleri ile tanıştığı 13. ve 14. asırlara ilişkin belgeler, sonraki asırlara nazaran daha az olduğundan, Ye-

sevîlik geleneğinin yazılı belgelerine ancak 15. asırdan sonra, yani Bektaşî geleneğinin oluşması ve belgelerde tesbitinden sonra rastlanır. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü, Bektaşîlerin, bu belirsizlikten yararlanarak halk arasında yaygın olan Yesevîlik menkıbeleri arasına Hacı Bektaş Velî'yi "sokuşturmak" yolu ile bütün Türkler nezdinde olduğu gibi Osmanlı yönetimi katında da saygın bir isim olan Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî arasında gerçeğinden hayli uzak bir bağ kurguladıklarını da iddia eder.[51] Bu görüş, kâğıt üzerinde tutarlı gibi görünmekte ise de, Bektâşîlik geleneğinin dün olduğu gibi bugün de sahiblendiği –Emevî Arablarından olan ve Ahmed Yesevî'nin soykütüğü ile organik bağı bulunan- Seyyîd Battal Gazî'ye ait türbe ve külliyenin Anadolu Selçukluları tarafından imar edilmesi gerçeği gibi somut bulgular ve Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde nakledildiği gibi daha Orhan Gazî döneminde Hacı Bektaş'ın ulaştığı saygınlık gibi sağlam bilgilerle çelişmektedir. Önemli bir nokta da Osmanlı Sultanlarının gözden düşüp ocakları târümâr edilene kadar her zaman Bektâşîlik geleneğine mâl edilen Yeniçeri Ocağı'nın 1 numaralı üyesi olması ve bunun Yeniçeri sicilleri kayıtları sayesinden resmileştirilmiş olmasıdır. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün kurgusu ile bu gerçekleri bağdaştırmak da mümkün görülmemektedir.

Menkıbelerin yansıttığı bu karmaşaya karşın Osmanlı coğrafyasındaki Yesevî izleri net ve somut olarak ünlü Osmanlı gezgini Evliyâ Çelebi seyahatnâmesinden izlenebilir. Ahmed Yesevî'nin soyundan geldiğini ve 'Ahmed Yesevî evlâdı' olduğunu seyahatnâmesinin birçok yerinde iftiharla belirten Evliyâ Çelebi, ayrıca Osmanlı'nın Anadolu ve Rûmeli topraklarını gezerken rastladığı Ahmed Yesevî halîfeleri ve Yesevî dervîşlerine ait tekke, makam ve türbelerinden de uzun uzun bahseder ve yeri geldikçe bu Yesevî fukarâsı dervişler ile ilgili menkıbeleri de eserine tek tek ve ayrıntıları ile kaydeder.

Evliyâ Çelebi, gezdiği Osmanlı coğrafyasında izlerini tesbit edebildiği Ahmed Yesevî'ye mensup sayılan birçok velînin türbelerini ziyaret etmiştir. Evliyâ Çelebi'nin makamlarını tesbit edip eserinde bahsettiği Yesevî dervîş-gâzileri arasında Anadolu'da irşad postuna oturan Hacı Bektaş Velî; Merzifon'da medfûn Pîr Dede, Bursa'daki Geyikli Baba Sultan, Dâvûd Baba[52] ve Abdal Musa, Karadeniz kenarında Batova'daki Akyazılı, İstanbul Unkapanı'nda medfûn Horoz Dede, Bozok Sancağı Yozgat'taki Emîr-i Çin Osman, Tokat

il merkezindeki Gaj-Gaj (= Gıj-Gıj) Dede ve Arık-ova'dan kuzeye gidip Çamlıbel'i aştıktan sonra vardığı Tokat'ın Zile ilçesindeki Horasanlı Şeyh Nusret, Aksaray'daki Pertevi Sultan[53] yer almaktadır. Evliya Çelebi bu Yesevî dervişlerinin isimlerini sıraladıktan sonra, tarihî olarak önem taşıyan bir noktaya temas ederek bu makamlarda tasavvufi bir hayatın gereklerini Yeseviyye tarikatı adâbına göre yaşayan Yesevi fukarası ile sohbetlerinden bahseder.

Bu Yesevî dervişlerinden bazıları hakkında anekdotlar da Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alır:

"Geyikli Baba Sultan, Fukarâ-yı Yesevi'den olup Azerbaycan şehirlerinden Hoy-ı hüsn-hûydandır. Kûh-ı azîmlerde vahşi sığınlara süvâr olup Orhan Gâzi ile sefer eşüp at tavlası gibi bir tavla sığınları var idi, barhanasın bile vahşi gazâllara yükledirdi. (...) Kabr-i şerifi Bursa şehri içre (---) mahallesinde bir tekye-i azîmdir kim Orhan Gâzî binâsıdır."[54]

"Şeyh Hazret-i Abdal Musa, dahi Hoca Ahmed Yesevi fukarâsı idi.Horasan'dan Hacı Bektaş ile Rûm'a geldi.Niçe yüz keşf [u] kerametleri zâhir olmuşdu.Cümleden biri Geyikli Baba'ya kor olmuş âteşi pembe içine sarup hedâyâ-yı rumûz gönderi.Geyikli Baba dahi anlara süd gönderir. Rûmûz oldur kim "Sen ateşle pembeyi imtizâc ettirdinse ben dahi leben-i hâlis hâsıl olan vahşî gazâlları teshir edüp at gibi binüp ve südün yiyüp kullnaırım rumûzun etdi.Hakkâ ki ol asrın ikisi de gerçek erleridir.Bursa içre (---) mahallesinde bir tekye-i ma'mûrda âsûdedir. Bunlar dahi Bursa fethinde bulunmuşlardır." [55]

Evliya Çelebi'nin, İstanbul fethini anlatırken İstanbul Unkapanı'nda medfun 'Horoz Dede' hakkında yazdıkları, İstanbul'un fatihlerinden bu Yesevî dervişinin *"Horoz"* olarak adlandırılmasını izah etmesi noktasında ayrıntı verir:

"… Horos Dede ceddimiz Türk-i Türkan Hoca Ahmed-i Yesevi hazretlerinin fukaralarından bir pir-i fâni olup asâkir-i İslam içre yigirmidört saatde yigirmidört kere bank-i horos urup "Kum yâ Gafilûn" diyü guzât-ı müslimîni agâh itdiğiçün Horos Dede dirlermiş…"[56]

Emir-i Çin Osman Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde şöyle anlatılır: …Ve Kazâ-yı Hüseyinova kutb-ı âfâk-ı cihân eş-Şeyh Çin Osman

hazretleri bu mahallerde bir ma'mûr kurâda medfûndur kim, Bozok sancağı kurâlarında Kürkçükıran karyesinde âsitâne-i azîmi Osman Paşa tekyesinde medfûndur kim Türk-i Türkân Hâce Ahmed-i Yesevî ceddimizin yedinci halifesidir. Çin diyârında bir tahta kılıç ile bir ejder-i heftser katl etmeğile Emîr-i Çin Osman deyü nâm etdiler. Kuddise sırruhu'l azîz. Hâlâ ziyâretgâh-ı hâss [u] âmmdır. Rivayete göre birgün Ahmed Yesevi dergahına Çinli tüccarlar gelip ülkelerinde emsali görülmemiş yedibaşlı bir ejderha türediğini ve insanları öldürdüğünü söyleyerek yardım isterler. Ahmed Yesevi yardım için gözüpek müridlerinden Osman'ı Çin'e gönderir. Ejderhayı öldürüp geri dönen Osman, canavarı nasıl öldürdüğünü anlatınca Hoca Ahmed Yesevi bu yiğid müride "Emir-i Çin" ünvanını verir ve artık 'Emir-i Çin Osman' olarak tanınır. Yozgat yöresinde Emirci Sultan olarak da bilinir. Adına inşa edilen türbe ve zaviye bugün Yozgat'ın merkez ilçesinin Osman Paşa köyünde bulunmaktadır. Türbenin ne zaman bina edildiği bilinmemektedir, türbenin yanında inşa edilen zaviyenin ise 1204'te kurulduğu bilinmektedir.[57] Evliyâ Çelebi'nin yanı sıra bir başka, Osmanlı tarihçisi Alî Gelibolulu Mustafa da ünlü kitabı Künhü'l-Ahbâr'da Sultan Orhan devri şeyhleri arasında gösterilen, yine Ahmed Yesevî halîfelerinden 1203'den sonra Anadolu'ya gelen ve Bozok sancağı civarında 'Osman Baba Tekkesi' adıyla bilinen bir tekke oluşturan Emîr-i Çin Osman isminde bir dervîşi zikreder.[58]

Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nde Yesevî dervîşi olarak takdim edilen Geyikli Baba Sultan ve Emîr-i Çîn Osman'ın, daha eski ve güvenilir kaynaklar olan Elvan Çelebi'nin *Menâkıbü'l-kudsiyye*'si ile Âşıkpaşazâde *Târih*inde Vefâiyye şeyhi Baba İlyâs'ın önde gelen halifelerinden olduğu ifâde edilmektedir.

Doç Dr. Necdet Tosun'a göre geç döneme ait ve güvenilirliği tartışmalı olan bazı kaynaklarda Anadolu'daki bir kısım Vefâiyye mensuplarının Yesevîyye tarîkatından gibi gösterilmesi, 13. yüzyılda Vefâiyye şeyhlerinden Baba İlyâs-ı Horasânî'nin Anadolu Selçuklu Devleti aleyhine başlattığı isyânın oluşturduğu sosyal psikoloji ile doğrudan ilişkili olabilir. Babaîler isyanı adı verilen bu hareket devlet tarafından kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra Vefâiyye tarîkatına mensup, özellikle de Babaîler ile ilişkisi bulunan birçok sûfî, isyan töhmetinden uzak kalmak için tarîkatının adını gizlemiş ya da Ahmed Yesevî yolundan geldiğini öne sürmüş olmalıdır.[59]

"Şeyh Hazret-i Pir Dede, Hazret-i Hacı Bektaş-ı Veli ile Horasan'dan Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî izniyle Rûm'a gelüp şehr-i Merzifon'un cânib-i şimâlisi haricinde şehre nâzır bir mürtefi zeminde sâkin olup kâhice hammâmlarda yatup meczûb-u Hüda bir ârif-i billâh kimesne idi kim Orhan Gazi asrından tâ Ebul-Feth'e ermiş bir zât-ı şerif idi. (...) Hâla âsitânesi Osmancık'ta Koyun Baba Tekyesinden ziyade binâ-yı azîm kibâb-ı âliler ile ârâste ve ve müteaddid meydanlar ve matbah u kilâr ve dervişân hücreleriyle pîraste olmuş, her şeb iki yüz ve üç yüz âdem konup göçer mihmân-sarây-ı Bektaşiyân'dır.

... cümle fukarâların izniyle azîz Pîr Dede Sultan'ın bozdoğanî (---) tereklü keçe külah Tâcını tekbir ile tekye-nîşin Memi Dede Can başımıza koyup cümle dervişân gülbâng-ı Muhammedî çeküp hakîre hayr dua etdiler." [60]

"Sahrâ-yı Zile'de menzil-i tekye-i Şeyh Nusret, Hacı Bektaş ile diyâr-ı horasan'dan gelmiş ceddimiz Hâce Ahmed-i Yesevi halifelerinden Horasan erenleridir. Zile vadisinde mamûr u âbâdan imaret ve mescid ve misafirhaneli bir tekye-i muazzamdır pâ-bürehne ser-bürehne yetmiş adet fukaraları vardır.Bu diyarın ahalisi azîz Şeyh Nusret'e gâyet mutekidlerdir…"[61] Evliyâ Çelebi'ye göre, Şeyh Nusret de Hacı Bektaş-ı Velî gibi bizzat Hazret-i Pîr-i Türkistan'ın emri ile Anadolu'ya gelmiştir ve kurduğu ma'mûr ve geniş dergâhta yetmiş kadar dervîşi olan bu nüfuzlu şeyh, çevre halkının saygısını kazanmıştır. Hattâ Evliyâ Çelebi, Şeyh Nusret dergâhı önündeki yaşlı dut ağacının kabuklarının hummaya karşı ilaç olarak kullanıldığı gibi önemsiz görülebilecek ayrıntıları dahi notlarına kaydetmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin ziyaret ettiği Tokat'taki Gaj-Gaj Dede tekkesi hakkındaki ifadeleri de ilginçtir: "Şehre hail cihan-nüma" bir küçük dağ üzerinde olup, bir mesire makâmında olan ve o sırada birkaç kanaat sahibi dervîşi bulunan bu tekkenin banîsi Gaj-Gaj Dede, Yesevî mürîdlerinden bir er olup, Hazret-i Pîr-i Türkistan'ın emri ile buraya gelmiş ve "Celalî sıfat olup, ejder gibi gaj-gajladığından" Gaj-Gaj Dede ismini almıştır. Benim için özel anılara konu olmuş olan Tokat'taki GıjGıj Dede Sultan'dan bahsedilen satırları Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden nakledelim: *"..Şehre hâil bir cihan-nümâ püşte üzere tekye-i Gıjgıj Dede Sultan tarik-i Yesevî'de*

bir ulu sultan imiş.Hacı Bektaş Velî-i Horasanî'yle diyâr-ı Horasan'dan gelüp izn-i Bektaş Velî ile bu kûh-ı bülend üzere sâkin olur. Kaçan kim celâl sıfat olduklarında ejderha gibi gıjıldadığından Gıj-Gıj Dede derlermiş. Himmeti hâzır ü nâzır ola. Sâhib-i kanâat birkaç fukaraları vardır." [62]

Hacı Bektaş Velî

Evliyâ Çelebi'nin isimlerini kaydettiği Yesevî mürşîd ve dervîşlerinden hiçbirisi bugünkü Nevşehir'de adı ile anılan kasabaya yerleşen Hacı Bektaş Velî kadar ün kazanmamıştır. Evliyâ Çelebi'nin saygı dolu ifadelerinden kolayca anlaşıldığı gibi, 17. yüzyıla Anadolu Türkleri arasında Hazret Sultan Yesevî ve Hacı Bektaş Velî arasında doğrudan ilişki kuran ve Yesevî silsilesine müntesib dervîşlerin manevî bir görev ile Diyâr- Rûm'a gelmeleri hakkındaki rivayetlerle örülen kapsamlı bir Bektaşî menkıbesi teşekkül etmişti. Tarihe geçmiş rivayetlerle mutabık olan Bektaşî menkıbesinde Hazret Sultan Yesevî'ye verilen saygın makâmı, yapay bir plan ile izah edip küçümsemek akıl kârı değildir. Bektâşîlik son döneminde gözden düştükten sonra her türlü kötülüğün kaynağı olarak "lânetlenmesi" modasının başlangıçta sadece 'medrese çevrelerinin soğukluğu'ndan ibaret kalan menfî yaklaşımın yaygınlaşarak Osmanlı'nın son döneminde ilim ve kültür ortamını da zehirlediği anlaşılmaktadır.

Hacı Bektaş Velî'nin Yesevî mürîdi olduğu hakkındaki rivayetlere, ancak 16. asırda yazılmış Künhü'l-Ahbâr ve 17. yüzyılda kaleme alınan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi gibi- kitaplarda rastlanır.

Bu noktada şunu da belirtmeliyim ki, bazı akademik çalışmalarda vurgulandığı üzere Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme risalesindeki fikir ve görüşler ile Hacı Bektaş Velî'ye izafe edilen Makâlât kitabı arasındaki paralellikler de önem taşımaktadır.

Anadolu sûfîlerinden Hacı Bektâş-ı Velî doğrudan veya dolaylı olarak Ahmed Yesevî'nin halifesi olarak gösterilmiş ise de, 14.. yüzyılda yazılan Eflâkî'nin '*Menâkıbü'l-ârifîn'* eserinde ve 15. yüzyılda kaleme alınan '*Âşıkpaşazâde Târihi*'nde Hacı Bektâş Velî'nin Vefâiyye tarîkatı şeyhi 'Baba Rasûl' lakaplı Baba İlyâs Horasânî'nin halifesi olduğu açıkça belirtilmiştir.

Tarihî mahiyeti her ne olursa olsun, Anadolu'da teşekkül eden Bektaşî geleneği, Ahmed Yesevî'ye dair menkıbevî birçok bilgi

vermektedir ki Evliyâ Çelebi ve tarihçi Gelibolulu Ali'nin verdikleri bilgi ile tamamlandığı takdirde Ahmed Yesevî'nin Batı Türkleri üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olduğunu açıkça göstermektedir.

Bektaşî Geleneğine Göre Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş

Hacı Bektaş Velî hakkında yazılmış olan muhtelif velâyet-nâme'ler, bazan büyük ayrılıklar gösterse de Hazret Sultan Yesevî ile ilgili izler taşır.[63] 15. yüzyılın sonlarında kaleme alındığı tahmin olunan Hacı Bektaş Velî Velâyet-nâmesi ile Künhü'l-Ahbâr'ın beşinci cildinde Hacı Bektaş'ın Şeyh Lokman Perende mürîdi olduğu ve Lokman Perende'nin ise Ahmed Yesevî'den el aldığı anlatılırken Hacım Sultan Velâyet-nâmesi'nde ve Fevâid'de Hacı Bektaş Velî doğrudan doğruya Ahmed Yesevî halîfesi olarak zikredilir. Buna paralel olarak Hacım Sultan Velâyet-nâmesi'nde doğrudan doğruya Ahmed Yesevî ile Bektaş Velî arasında geçtiği nakledilen rivayetler, diğerlerinde Lokman Perende ile Hacı Bektaş arasında geçmiş olarak verilir.

MENKIBE

Hacı Bektaş Velî velâyet-nâmelerinde bulunan bir rivayete göre, Bektaş Velî, daha çocukken eğitimi için Ahmed Yesevî halîfelerinden, zâhir ve bâtın ilimlerinde derinleşmiş bir mürşîd olan Şeyh Lokman Perende'ye teslim edilir. 'Perendelik' nisbetini Ahmed Yesevî'den, -bir rivayete göre de Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefî'den- almıştı.

Bektaş Velî de tıpkı Ahmed Yesevî gibi daha çocukken aşağıda birkaçı verilen birçok kerâmetler gösterir:

Lokman Perende, birgün yanına girdiği zaman, odasının nur ile dolu görüp şaşırır; etrafına bakındığında Bektaş'ın sağında ve solunda tanımadığı iki nuranî Zat'ın Bektaş'a Kur'an okutmakta olduğunu görür. Hz. Rasûlullah (s.a.v.) ve Hz. Alî (k.v.) olan bu iki nuranî Zat'ın Lokman odaya girince hemen kaybolurlar; bu kişilerin kim olduğunu soran şeyhi Lokman Perende, kim olduklarını sorduğu öğrencisi Bektaş'tan öğrenir.

Yine birgün Hacı Bektaş, Lokman'dan ders okurken namaz vakti girer. Lokman, şakirdi[64] Bektaş'dan abdest almak için su getirmesini ister. Bektaş, mürşîdine "Bir nazar etseniz de, su burada çıksa, dışarı gitmeye hâcet kalmasa" der. Şeyhi Lokman, manevî kudretinin buna yetmeyeceğini söyleyince, Bektaş Velî, derhal Allah'a dua eder. Lokman Perende de mürîdinin bu duasına, "Âmin" der. Bir anda odanın ortasından latîf bir su çıkıp pınar haline gelir; kapıya doğru akıp gider, pınarın başında ise güzel susam çiçekleri açar.

Bir süre sonra Şeyh Lokman, Hacc'a gider. Vakfe için Arafat dağına çıkıp Kâ'be'ye doğru döndükleri esnada Lokman, mürîdlerine: "Yârânlar! Bugün arefe günüdür. Şimdi bizim illerde güzel yemekler pişirilir…" der. Tam bu sırada Şeyh Lokman'ın Anadolu'daki dergâhında da yemekler pişirilmektedir. Allah'ın kudretiyle Lokman Perende'nin sözlerini, Anadolu'daki genç Bektaş da işitir. Bektaş, hemen bir tepsi böreği aldığı gibi tayy-ı mekân ile vardığı Arafat'ta şeyh ve mürîdlerine sunar. Lokman Perende o günden sonra, "Hacı" olarak anılmasını istediği Bektaş'ın bu kerâmetini Hacc'dan Nişabur'daki dergâhına döndükleri zaman herkese söyledi ve "Hacı Bektaş"ın "Hacı" lâkabı böylece ortaya çıktı. O sırada Horasan erenleri, hac tebriki için Şeyh Lokman'a gelmişlerdir. Odanın ortasından çıkan pınarı görünce şaşırıp, nasıl olduğunu sorarlar. Lokman Perende, "Bu kerâmet Hacı Bektaş'ındır!" der ve genç mürîdinin sayısız kerâmetlerini birer birer Horasan erenlerine anlatır. Horasan erenleri, bir çocuktan bu kadar olağanüstü kerâmetin zuhurunu garib gördüler. Meclisde hazır olan Bektaş Velî, erenlere, "Hz. Alî (k.v.) neslinden bir çocuğa bu ikrâmı çok görmeyin ki, nasîb-i ilâhî'dir!" der. Horasan erenleri, bu sitem üzerine "Eğer sâhib-i sır isen, nişanın nerede?" diye sorarlar. Bektaş Velî elinin ayasında ve iki kaşı arasında bulunan iki yeşil beni gösterince, hayret içerisinde kalırlar.

Yine birgün Horasan erenleri toplanıp Hacı Bektaş Velî'ye, mürşîd olarak içlerinden hangisini seçeceğini sorarlar. Bektaş Velî, hangisi susam yaprağı üzerine seccade salıp namaz kılarsa, o erenin mürîdi olacağını söyler. Bu zor iş karşısında hepsi aciz kalır ve bu kerâmeti kendisinin gösterip gösteremeyeceğini Hacı Bektaş'tan sorarlar. Hacı Bektaş Velî, bu kerâmeti de gösterince, mürşîdi Lokman Perende de dâhil bütün Horasan erenleri başlarındaki sarıklarını çıkarırlar. Hacı Bektaş, bu sarıkları bir mürşîd gibi tekbirleyerek tekrar erenlere giydirir. Böylece manevî makâmının Şeyhi Lokman'ınkinden daha yüce olduğu anlaşılır. O sıralarda Horasan emîri olan Sultan İbrâhim-i Sanî vefat ettiğinden Hacı Bektaş'a Horasan sultanlığını teklif ederlerse de kabul etmez. Horasan sultanlığını amcalarından Hasan'a terk eder. Kendisi uzlete çekilerek bir çilehanede halvete girer ki, büluğ çağından sonra kırk yıl bu halvette kaldığı rivayet olunur.[65]

Velâyet-nâmedeki bu satırlardan sonra Şeyh Lokman Perende'den bir daha söz edilmez ve Hacı Bektaş Velî, yaşlılık dönemini yaşayan Ahmed Yesevî ile ilişkili olarak gösterilir. Bu rivayetlerin ilginç bir noktası Ahmed Yesevî'yi Horasan ülkesinin hükümdârı olarak göstermesidir:

MENKIBE

"Ahmed Yesevî, bütün Horasan ülkesinin vâlisi ve doksandokuz bin mürîdin şeyhidir. Bu sırada tamamen kâfirler elinde olan Bedahşan ülkesinden, İslâm beldelerine sürekli olarak akınlar olmaktadır. Bu saldırılardan yılgın hale düşen halk Hazret Sultan Yesevî'ye gelip kâfir üzerine sefer açması için yalvarırlar. Ahmed Yesevî de, henüz oniki yaşında bulunan oğlu Haydar'ın başına taç ve beline kılıç kuşatıp, eline tuğ ve âlem verir. Haydar, maiyyetinde beşbin mücahid olduğu halde Bedahşan müşrikleri ile savaşmak üzere sefere çıkar. Ahmed Yesevî, oğlunu gönderirken -her nasılsa- Allah adını anmadığından, oğlunun birlikleri Bedahşan'da bozguna uğrar; bütün maiyyeti kılıçtan geçirilen Haydar, yedi yıl tutsak kalır. Horasan halkının daha da azgınlaşan Bedahşan kâfirlerinden çekmedikleri kalmaz. Tekrar gelip Ahmed Yesevî'ye yalvarırlar. Hazret Sultan Yesevî de, Allah'a münacat eder, Bedahşan kâfirine karşı yardım ister. O sırada birdenbire dergâh kapısında beliren Hacı Bektaş Velî, içeri girip Pîr-i Türkistan'a selam verir, eşiğine yüz sürer. Hazret Sultan Yesevî de, "İşte yurdun sahibi geldi!" diye sevinir. Yemekten sonra Ahmed Yesevî olanı-biten Bedahşan kâfirleri ile mücadelelerini anlatır. Hacı Bektaş Velî, hemen şahin kılığına girerek uçarak gider. Hazret Sultan Yesevî'nin eski mürîdleri, tanımadıkları bu 'Çıplak Abdal'a gösterilen iltifata kızıp dergâhı terk ederler. Hacı Bektaş Velî bir anda Bedahşan'daki Haydar'ı esaretten kurtararak, babası Ahmed Yesevî'ye teslim eder. Bunun üzerine bütün küskün Yesevî dervîşleri, 'Çıplak Abdal' Hacı Bektaş'ın büyüklüğünü teslim eder. Hacı Bektaş sadece Hazret Sultan'ın oğlunu esaretten kurtarmakla kalmaz; birçok kerâmetler göstererek Bedahşan halkını da İslâm'a kazandırır."[66]

Hacı Bektaş Velî bu olağanüstü başarılarından sonra artık Horasan'da kalmayacaktır. Ahmed Yesevî'ye babası İbrâhim Şeyh'den intikal etmiş emanetleri -taç, hırka, sofra, seccade- yine kerâmetler göstererek alan Hacı Bektaş Velî, Hazret Sultan Yesevî'nin emir ve işaretiyle Anadolu topraklarına gelecektir. Hazret Sultan Yesevî'nin Hacı Bektaş'ı Anadolu'ya göndermesine ilişkin rivayete göre, Ahmed Yesevî, uzun zamandır sakladığı babası Şeyh İbrâhim'in emanetleri, sahibi olan Hacı Bektaş'a teslim ettikten sonra, *"Ya Hacı Bektaş, işte nasibini aldın. Sana müjdeler olsun ki, şimdiye kadar nezdimde olan Kutbü'l aktâb'lık makâmı artık senindir ve kırk yıl hükmün vardır. Zaten fâkirin de intikal vakti geldi. Haydi git, seni Rûm'a saldım ve Rûm abdallarına seni baş kılıp ser-çeşme eyledim!"* der. [67]

Hacim Sultan Velâyet-nâmesi ise Hazret Sultan Yesevî ile Anadolu'nun manevî fethi ile görevlendirdiği Hacı Bektaş arasındaki ilişkiyi şu tatlı üslub ile anlatır:

"...Sultan Ahmed Yesevî Hazretleri'nin bir ağaç kılıcı vardı. Getirip tekbîr edip Sultan Hacı Bektaş Velîyyü'l-Horasanî'nin beline kuşattı ve dahi ocakta dut ağacından od yanardı. Bir eğsiyi kavrayıp Rûm'a doğru pertav etti ve ol eğsiyi "Horasan'dan Rûm'a er gönderdiğim malum ola, Rûm'da bunu tutalar deyu" dedi. Ol eğsi havada yana yana geçerken Konya vilâyetinde, Sultan Hoca Fakih derler bir er var idi. Ol odu kapıp hücresinin önüne dikti. Kudret-i ilahî, ol eğsi bitti. Tepesi yanık, aşağısı dut idi. El-halet-i hazihî şimdi yemiş verir. Pes imdi Sultan Hacım ve Hacı Bektaş Velî, ol gece seccade üzerinde yattılar ve kudretten bir avaz geldi ki: "Eğlenmen! Rûm'a varın!" Durdular. Sabah namazın kılıp ve evrâdların tamam edip "Ya Fettâh" deyip dostuna secde ettiler. O'ndan icâzet talep ettiler. Pes Ahmed Yesevî b. Muhammed Hanefî b. Aliyyü'l-Murtaza dahî doksandokuz bin halîfe ile bunlara hayr-dua edip bir mübarek perşenbe günü ol saatte Kâ'be yoluna revan oldular".

(...Sultan Ahmed Yesevî Hazretleri'nin bir ağaç kılıcı vardı. Getirip tekbîr edip Sultan Hacı Bektaş Velîyyü'l-Horasanî'nin beline kuşattı ve dahi ocakta dut ağacından ateş yanardı. Bir 'yanık odun'u kavrayıp Anadolu'ya doğru savurdu ve o 'yanık odun'u "Horasan'dan Anadolu'ya er gönderdiğim malum ola, Anadolu'da bunu tutalar diye..." dedi. O 'yanık odun' havada yana yana geçerken (bugünkü Hacı Bektaş ilçesinin de bulunduğu) Konya vilâyetinde, Sultan Hoca Fakih derler bir er vardı. O 'yanık odun'u kapıp hücresinin önüne dikti. Kudret-i ilahî, o 'yanık odun' yeşerdi. Tepesi yanık, aşağısı dut veren bir ağaç oldu. Şimdi hâlen, -o dut ağacı- yemiş verir. Şimdi Sultan Hacım ve Hacı Bektaş Velî, o gece seccade üzerinde yattılar ve kudretten bir ses geldi ki: ***"Eğleşmeyin! Anadolu'ya varın!"*** Kalktılar, sabah namazın kılıp ve evrâdlarını tamam edip "Ya Fettâh" deyip Allah dostuna secde ettiler. O'ndan icâzet talep ettiler. Sonra Ahmed Yesevî b. Muhammed Hanefî b. Aliyyü'l-Murtaza dahî doksandokuz bin halîfesi ile bunlara hayır duası edip bir mübarek perşembe günü o saatte Kâ'be yoluna düştüler.)[68]

Pîr-i Türkistan Yesevî'nin, Anadolu'ya gelen Türkleri unutmayarak, daima manevî yardımlarda bulunduğu ve dervîşlerini gönderdiği hakkındaki birçok başka menkıbelerin varlığı Evliyâ Çelebi'nin notlarından da kolayca anlaşılır. Evliyâ Çelebi'nin seya-

hatnâmesinde yer alan bilgilere göre Yesevî himmeti Anadolu'yu da aşarak Balkanlar'a ulaşmıştır. Evliya Çelebi'nin Balkanlar'daki seyahatlerinde tesirlerine tanık olduğu ve türbeleri ile karşılaştığı ismi bilinen Yesevî dervîşleri, Yesevi izdaşları ise Deliorman'daki Demirci Baba, Filibe yolu üzerinde Adatepe'de medfûn Kıdemli Baba Sultan, Varna yakınındaki adına tekke ihdas olunmuş Karadeniz kenarında Batova sahrasında muazzam tekkesi mevcut ve menkıbeleri meşhur olan Akyazılı Sultan olarak Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinde yer almaktadır.

Balkanlardaki Özi eyaleti seyahat anlatılırken de "Menzil-i sahrâ-yı âsitâne-i Batova, yani Akyazılı Sultan" başlığı altında Akyazılı Sultan isimli Yesevi dervişinden şöyle bahsedilir: *"… Der sitâyiş-i âsitâne-i Akyazılı Sultan: İsm-i şerifleri (….) (…) Belh [u] Buhara ve Horasan'da cedd-i izâmımız Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevi halîfelerindendir. Hatta Hacı Bektaş-ı Veli Horasan'dan Rûm'a teveccüh etdiklerinde yetmiş aded kibâr-ı kümelin erenler ile Bektaş-ı Veli Bursa gazâsına Orhan Gâzi'ye geldiklerinde Hazret-i Sarı Saltık Bay ki ism-i şerifi Muhammed Buhari'dir, anlar ve Keligra Sultan ve bu Akyazılı Sultan Bursa'ya bile gelüp ba'del-feth mezkûr erenler Rûm diyârında Bektaş-ı Veli izniyle post sahibi olurlar."* [69]

Sarı Saltık Sultan

Rumeli'nin fethinin manevî öncüsü olan Sarı Saltık da asıl adı Muhammed Buharî olan bir Yesevî dervîşidir. Evliyâ Çelebi, Sarı Saltık'ın Karadeniz kıyısında Romanya'nın Silistre bölgesindeki türbesini ziyaret ettiğini belirtmiştir. Sarı Saltık için yapılan bir makâm ise İstanbul Boğazı'nın Rûmeli yakasındaki Rûmeli Feneri'nde yer almaktadır. Evliyâ Çelebi'nin tesbit ettiği şekle göre Batı Türkleri arasında eskiden beri ünlenmiş olan Sarı Saltık Menkıbesi, bunun güzel bir örneğidir.

Rivayete göre, Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş'tan sonra "Sarı Saltık" lakabı ile tanınacak olan Muhammed Buharî'yi de Horasan erenlerinden yediyüz kişi ile Anadolu'ya Hacı Bektaş'ın yardımına, Balkanlardaki Müslümanların imdadına gönderir.

Menkıbevî maneviyat gücünü temsil eden 'tahta kılıç'ı Sarı Saltık'ın beline kuşatarak: *"Saltık Muhammed'im! Bektaş'ım seni*

Rûm'a göndersin. Leh diyarında delâlet gösteren Sarı Saltık suretine girip, o melunu bu tahta kılıçla katleyle! Makedonya, Dobruca'da, Yedi-krallık yerde nam ve şan sahibi ol!" diye nasihat eder. Hazret Sultan Yesevî'nin bu talimat ve emri yerine getirilerek, Anadolu'ya gelen Sarı Saltık'ın Hacı Bektaş Velî'yi bulur. Hacı Bektaş Velî'nin talimâtı ile Sarı Saltık, Rûmeli'ne geçerek Dobruca'ya yerleşen Sarı Saltık Rûmeli'nde sayısız kerâmetler gösterir, birçok küfür beldelerini fetheder ve bölge halklarını İslâm'a davet edip müslümanlaştırır.

Evliya Çelebi'nin bugünkü Romanya'da bulunan türbesinde ziyaret ettiği Sarı Saltuk'dan bahsederken de Hazret Sultan Yesevî'nin Osmanlı coğrafyasındaki etkisine tanıklık eder: Sarı Saltuk *"…Sâdât-ı kirâmdan bir ulu sultan idi. Bu hakirün ecdâdı Türk-i Türkan Hoca Ahmed-i Yesevi hazretlerinin halifesidür kim ism-i şerifleri Muhammed Neccâr'dur kim hasib ve nesib ırk-ı tâhirdendür."* Evliya Çelebi *"Bir mücâhid-i fisebilullah bir sultan idi.."* diye övdüğü Sarı Saltuk'a Ahmed Yesevi tarafından Rumeli'nin fethinin hedef gösterildiği rivayetini anlatırken *"ceddimiz pîr-i pirân-ı Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ibn Muhammed Hanefi, Hacı Bektaş-ı Veli'ye imdat içün, yedi yüz âdem Horasan erenlerinden virüp" "Makedonya ve Dobruca ve yedi krallık yerde nam ve nişan sahibi ol"* talimatı ile yönlendirildiğini belirtir.[70]

Evliya Çelebi'nin bu satırları Ahmed Yesevi'nin Osmanlı'nın kuruluş döneminde etkili olan Hacı Bektaş-ı Veli; Sarı Saltuk gibi seçkin dervişleri beraberinde gönderdiği belirtilen ve sayıları "üçyüz" ve "yediyüz" olarak kaydedilen Horasan erenleri vasıtasıyla icra ettiği fonksiyonu kanıtlamaktadır. Sarı Saltık Sultan Menkıbesi'ne Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin başka yerlerinde de yer verilmiştir:

"Hakkâ ki Belh [ü] Buhara'da hazretleri Hacı BektaşVeli'yi Rûm'a Sarı Saltuk yani Muhammed Buharî hazretlerinigönderdikte…."[71]

"Der sitâyiş-i Tekye-i Keliğra Sultan yani Sarı Saltık Sultan

... sene (---) tarihinde bizzat Muhammed Hacı Bektaş-ı Veli Yesev şehrinde Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevi'den cihâz-ı fakrı kabul edüp diyâr-ı Rûm'da sahib-i seccâde olmağa mezun olup üç

yüz yetmiş fukara ve bu Keliğra Sultan cümle fukarâlara ser-çeşme olup...

... Niçe zaman bu hal ile Sarı Saltık namıyla seyahat etdi. Ve kendülerinde alâ-sûret-i asfaru'l levn olmağıla Şeyh Ahmed Yesevi hazretleri kendülere Saltık Bây namıyla künye demişler idi. (...)

Lisân-ı Latinde Keliğra ejder-i heft-sere derler. ... Anınçün yedi kralda medfûn olup âsitâne-i saadetleri vardır. Üçü Âl-i Osman hükmünde ulu âsitânelerdir. Ve her diyarda birer ismiyle müsemmâdır. Amma Rûm'da Baba Sultan ve Sarı Saltık Sultan ve Kaliğra Sultan derler. Amma kâfiristan-ı Hıristiyanistan'da İsvet-i Nikola derler." [72]

Dünyanın Diğer Yerlerindeki Yesevîler

Azerbaycan'ın kuzey bölgesindeki Şirvan Hanlığı sahasındaki Niyâzabad'daki türbesi ziyaretgâh olan Avşar Baba âsitânesi de Evliya Çelebi'nin Yesevi dervişleri ile karşılaştığı yerlerdendir. Evliya Çelebi, Avşar Baba'yı ziyaretini Ziyaret-i Avşar Baba, başlığı ile anlatıyor: *"Avşar Baba, cedd-i izâmımız Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî hazretlerinin halifelerindendir. Tarik-i Yesevî, Acem'de makbul olmağıla yüz aded fukarâ Yesevî âsitânesinde taat [u] ibadete meşgûllerdir."* [73]

Seydî Alî Reis'in Mir'âtü'l-Memâlik kitabında verdiği bilgiler, 16. yüzyılda şimdiye kadar anılan yerler dışında Hârezm, Ejderhan ve Batı İran'da da Yesevî şeyhlerine rastlandığını göstermektedir.

16. asırda Asya'nın hemen her yerinde Ahmed Yesevî'ye nisbet iddia eden birçok sûfîye rastlandığı Osmanlı deniz amirali Seydî Ali Reis'in Mir'âtü'l-Memâlik'inden anlaşılmaktadır. Kâtibî mahlâslı önemli bir Osmanlı şairi de olan Seydî Alî Reis, 1553–1557 yıllarında yaptığı zorunlu Asya seyahatinde Sind, Pencab, Afganistan, Mâverâünnehir, Horasan, Azerbaycan, İran sahalarından geçerken karşılaştığı ve Yesevî'ye nisbet iddia eden sûfîlerden Süleyman Hakîm Ata ve Seyyîd Ata gibi bazılarının türbelerini ziyaret etmiştir. Karşılaştığı Yesevî evladından bazı isimleri de eserinde zikretmiştir: Semerkand Emîri Barak Han, Ahmed Yesevî evlâdından Sadr-ı âlem Şeyh'i yanına katarak Osmanlı'ya elçi olarak gönderir.[74]

Ejderhan yakınlarında katledilen Baba Şeyh de Yesevî soyundan bir azîz olarak bilinmektedir. Kazvin-Bağdad yolu üzerinde Sultaniyye yakınında Ebher'i geçtikten sonra uğradığı Gürgan'da

ziyaret ettiği Şeyh Muhammed Dem Tîz b. Ahmed Yesevî de Yesevî evlâdından imiş. Seydî Ali Reis'in verdiği bu ayrıntılar, Yesevîlik ve Yesevî nüfuzunun, 16. asır Asyası'nda nasıl bir geniş coğrafyada yayıldığını gösteren işaretlerdir.

Rumeli'nde rastlanan Yesevî dervîşlerinden esasen Hindli olup, Temeşvar'daki Lippa kalesinde 1567'de ölen Şeyhü'ş-şerîf Muhammedü'l-Hindî adlı bir Yesevî dervîşinin öyküsü, Yesevî etkisinin Hindistan'a kadar ulaştığını kanıtlaması yönünden oldukça ilginçtir. Hindistan'ın Agra kentinden olan bu Yesevî Şeyhi, Ataî'nin ifadesine göre, *"Şeyh Hacı Bektaş hizmetinde kalan Şeyh Rıza hulefâsından Ahmed Yesevî tarîkatında bir pîr"*dir. Şakayık Zeyli'ne göre Babürlü sultanlarından Hümayûn Şah'ın maiyyetinde 1552'de İran Şahı Tahmasb'a sığınmış, lakin *"Sünnî oldukları sezilip hayatının tehlikede olduğu"*nu anlayınca Osmanlı ülkesine kaçmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ihsan ettiği günlük 120 akçe masraf ile dört sene İstanbul'da oturduktan sonra, Temeşvar'da Lippa kalesinde 20.000 akçe maaş ile görevlendirilip orada vefat etmiştir.

Hindistan'ın Keşmir bölgesinde Ahmed Yesevî'ye mensub olduğu kaydedilen Hoca Hafız Ahmed Yesevî Nakşbendî, de isminden anlaşıldığı üzere bir Yesevî dervîşidir. Hazinetu'l-Asfiyâ yazarının ifadesine göre, *"havârik ve keramâta mazhar ve envâr ve tecelliyâta mevrîd olan"* bu dervîş, kader sevkiyle vatanından ayrı düşerek Arabistan, Mekke, Medine, Kudüs, Şam, Irak, Rûm, Rus memleketlerinde bulunduktan sonra Hindistan'daki Keşmir'e gelerek yerleşmiştir. 17. yüzyılda yaşayan bu sûfî, ömrünün son yıllarında uzleti seçtiği için halk ile görüşmez, yalnız arasıra Şeyh Agâh Molla Şah'ın tekkesine gelirdi.

Hoca Nizamüddin b. Mu'inü'ddin, birkaç sene sonra manevî derecesinin yüceliğini fark ederek hizmetine girer. Hoca Nizamüddin çok rica ederek kendisi ile beraber şehre gelmeğe razı eder. Nizamü'd-Dîn'in ölümünden sonra Hoca Nureddin Muhammed Aftab, hizmetini üstlenerek mürîdi oldu ve böylece o çevrede büyük bir ün kazandı. Ahmed Yesevî torunlarından olan bu Nakşbendî -daha doğrusu Yesevî- şeyhi, 1702 tarihinde vefat ederek Keşmir'de gömülür.[75]

4. Yesevî'nin Sultanlara Baş Eğdiren Gücü: *"Emîr Timur'un Rüyası"*

Yesevî Geleneği ile ilgili kaynaklar incelendiğinde hemen dikkati çeken hususlardan birisi de Ahmed Yesevî ve tarîkatının sonraki önderlerinin emîr ve devlet yetkilileri ile ilişkileridir. Bu ilişkiye yakından bakıldığında manevî erki elinde tutan sûfîlerin, siyasi erki sultanlar üzerinde etkin oldukları görülecektir. Bir tür 'manevî danışmanlık' olarak değerlendirilmesi mümkün olan bu birliktelik tarih boyu Türk hükümdârlarının halka adalet ile muamele etmelerinde ve merhamet ile davranmalarında başlıca etken olarak değerlendirilebilir.

Türk tasavvuf geleneğini yansıtan kaynaklarda, maneviyat ululârının devlet yöneticilerine her zaman yön verir konumda oldukları izlenir. Karahanlılardan Gaznelilere, Selçuklu'dan Osmanlı'ya intikal eden bu geleneğin belgeli kanıtlarını tarih kitaplarından okumak mümkündür. Bu ilişkinin belgelenmiş ilk örneklerinden birisi, son büyük Selçuklu Sultanı Sultan Sencer ile Yûsuf Hemedânî arasındaki ilişkiyi yansıtan rivayet kaydedilmişti. *(Bkz. I/4-Yûsuf Hemedânî Ocağı)* Bu rivayet bir gönül sultanı ile devletin başındaki bir emir arasındaki sevgi ve saygıya dayalı bir ilişkinin tarihte yaşanmış kayda değer bir örneği olarak çok anlamlıdır. Bu anlamlı ilişki Selçuklu mirası üzerinde yükselen Osmanlı asırlarında da aynı hassasiyetle sürdürülecek ve yakın tarihlere kadar yaşatılacaktır.

Tasavvuf ehli ile devlet yöneticileri arasındaki karşılıklı muhabbet ilişkisinin kayda değer bir örneği de henüz bir çocuk olan Ahmed Yesevî'nin olağanüstü bir kerâmetine tanık olan bir hükümdâr ile ilgilidir. İbrâhim Şeyh'in küçük oğlu Ahmed'in nasıl Yesevî ünvânını aldığını açıklayan ve Yesevî'nin ününü ilk kez bütün Türkistan'a yayan bu olağandışı rivayet şöyledir:

MENKIBE

"Mâverâünnehir ve Türkistan'da Yesevî adlı bir hükümdar saltanat sürüyordu. Kışın Semerkand'da oturuyor, yazları Türkistan dağlarında yaşıyordu. Bütün Türk hükümdarları gibi av meraklısı olan bu sultan, yazları, Türkistan dağlarında avlanmakla vakit geçirirdi. Bir yaz Karaçuk dağında avlanmak istediği halde, dağın çok sarp olması bu emelden mahrum etti; hiç av avlayamadığı Karaçuk dağını ortadan kaldırtmak istedi.

Hükmettiği yerlerde ne kadar evliyâ varsa hepsini topladı ve dualarıberekâtıyla bu dağı ortadan kaldırmalarını istedi. Türkistan evliyâsı hükümdarın bu niyâzını kabul ettiler. İhram bağlayıp üç gün kadar bu dağın ortadan kalkması için tazarru ve niyâza koyuldular; fakat bütün tazarru ve duaları, umulanın aksine, neticesiz kaldı. Sebebini araştırdılar, "Memleketteki ariflerden, velîlerden gelmeyen var mı?" diye sordular. Şeyh İbrâhim oğlu Ahmed'in henüz pek küçük olduğu için, çağırılmadığı anlaşıldı.

Hemen Sayram'a adamlar gönderip Ahmed'i de çağırdılar. Henüz çocuk olan Ahmed, ablası Gevher Şahnâz'a danıştı. Gevher Şahnâz dedi ki, "Babamızın vasiyyeti vardır. Senin meydana çıkma zamanının gelip gelmediğini belli edecek şey, babamızın mescidi içindeki bağlı bir sofradır. Eğer onu açmağa kadir olursan, var git. Meydana çıkma zamanın gelmiş demek olur".

Ahmed, bunun üzerine mescide gitti ve sofrayı açtı. Artık meydana çıkma zamanı gelmiş demekti. Hemen sofrayı alarak Yesi şehrine geldi. Bütün evliyâ orada hazırdılar. Sofrasında olan bir tane ekmeği niyâz gösterdi, kabul edip Fâtiha okudular. Bu ekmeği meclistekilere böldü; hepsine yetti. Evliyâdan ve sultanın ümera ve askerlerinden orada doksandokuz bin kişi hazır olmuştu. Onlar bu kerâmeti görünce, Ahmed'in büyüklüğünü daha iyi anladılar. Hoca Ahmed, babasının hırkası içinde duasının neticesini bekliyordu.

Birdenbire gökyüzünden seller boşandı, her yer suya boğuldu. Şeyhlerin seccadeleri dalgalar üzerinde yüzmeye başladı. Bunun üzerine bağrışıp niyâz ettiler. Ahmed, hırkadan başını çıkardı. Hemen fırtına kesilerek güneş açıldı.

Baktılar, Karaçuk dağı ortadan kalkmış: Şimdi o dağ yerinde Karaçuk adlı bir kasaba bulunur ki Hoca Ahmed'in ekser evlâdının mesken ve vatanıdır.

Bu kerâmeti gören hükümdâr Yesevî, kendi adının kıyamete kadar cihanda bakî kalmasını temin için Hoca Ahmed'den niyâz etti. Hoca Ahmed, bu niyâzı da kabul eyledi ve dedi ki : "Âlemde her kim bizi severse senin adınla beraber yâdeylesin".

İşte bundan dolayı o gündenberi "Ahmed Yesevî" adı ile anılır oldu."

Ahmed Yesevî ile Kazan Han adlı bir hükümdar arasındaki hadiseyi anlatan bir menkıbe ise tayy-ı mekân yaparak Mısır el-Ezher Camii'nde Cuma namazı kılmağa gidilmesi hakkındadır:

MENKIBE

"Kazan Han, Ahmed Yesevî'nin Cum'a namazı için camie gelmediğini görerek, Hazret Sultan'ın mürîdi ve mahremi Sûfî Muhammed Dânîşmend ile kendisine haber gönderdi. O sırada Cum'a namazı için salâ veriliyordu.

Sûfî Muhammed Dânîşmend, acele ile ve korka korka Hazret Sultan Yesevî'nin huzuruna girince Yesevî dedi ki : "Ya Sûfî Muhammed, gel bana yapış, seninle Cum'a namazına varalım." Sûfî Muhammed Dânîşmend, mürşîdi Ahmed Yesevî'nin emrine itaat etti. Bir anda kendisini bir büyük cami içinde, safların birinde oturur buldu. Cum'a namazı kılınır kılınmaz, bu olağanüstü hadiseden şaşırmış olan Sûfî Muhammed Dânîşmend, Ahmed Yesevî'yi aradıysa da bulamadı. Yedi kere cami kapısına gidip geldi, bir netîce çıkmadı. Meğer cami kayyımı bu sırra vakıf imiş, Sûfî Muhammed Dânîşmend'e dedi ki: "Ey dervîş, burası Mısır'dır ve bu cami de 'Camiu'l Ezher'dir. Aradığın mübârek insan nice zamandır Cum'a namazını burada kılar."

Sûfî Muhammed Dânîşmend bir hafta orada kaldıktan sonra, Ahmed Yesevî'yi bularak yine bir an içinde Yesi'deki halvethaneye geldi. Hazret Sultan Yesevî, gördüğünü gidip Kazan Han'a haber vermesini Sûfî Muhammed Dânîşmend'e emretti. Sûfî Muhammed Dânîşmend, Kazan Han'a geldi, başına gelenleri birer birer anlattı; hâlbuki henüz müezzinler salâdan fariğ olmamışlardı. Bunun üzerine Kazan Han ve maiyyetindekiler Hazret Sultan'ın büyüklüğünü iyice anladılar."

Hoca İshâk Ata, Yûnus Han isminde bir devlet yöneticisinin babası İsmâil Ata'ya mürîd olduğunu, dünyevî işleri terk edip dervîşliğe yöneldiğini ve irşad edildikten sonra 'Otluğ (= Ateşli) Yunus' lakâbıyla anıldığını Hadîkâtü'l-ârifîn'de nakleder.

Emîr Timur ile Hazret Sultan Yesevî İlişkisi

Aynı zaman diliminde yaşamadıkları bilinmesine rağmen, Emîr Timur (1336–1405) iki asır sonra yaşadığı Ahmed Yesevî'ye derin bir bağlılık duygusu taşımaktadır. BU konuda nakledilen rivayetlerin ötesinde Kazak bozkırlarında Emîr Timur'un emri ile inşa edilen ve dünya kültür mirasının nadide bir eseri olarak bugün de dimdik ayakta duran Yesevî külliyesi, bu bağlılığın elle tutulur gözle görülür bir eseri olarak ziyaret edilmektedir. Emîr Timur'un, Ahmed Yesevî'nin kabri üzerine bir türbe ve külliye bina etmesi de, menkıbeye göre, Hazret Sultan Yesevî'nin bir kerâmeti eseri-

dir. Ahmed Yesevî Türbesi'nin yapımı ile ilgili olarak tarihi kaynaklarda kaydedilenler, Türk tarihi yönünden önemli bir boyutu ortaya sermektedir.

Rivayete göre vefatından sonra da kerâmetleri devam eden Ahmed Yesevî, büyük Türk hanı Emîr Timur' un rüyasına girerek Batı seferini ve yapacağı fetihleri müjdeler. *Risale-i Tevârih-i Bulgariye* adlı eserde Emîr Timur'un rüyası ve Ahmed Yesevî'ye olan manevî bağlılığı Emîr Timur`un dilinden verilen şu satırlarda anlatılmaktadır: *"...Nihayet Hazret-i Emîr Timur, Hızır (a.s.) ile beraber Buhara'ya gitmeğe niyet etti. Yolda Türkistan'a uğradı. Türkistanlı Ahmed Yesevî, Emîr Timur'un rüyasına girdi. "Ey yiğit! Çabuk Buhara'ya git, inşaallah oradaki sultanın ölümü senin elindedir, bütün Buhara halkı zâten seni bekliyorlar. Senin başından çok şeyler geçse gerektir" dedi. Emîr Timur, bu rüyayı görüp uyandı, Allah'a şükretti. Ertesi gün Türkistan hâkimi Nogaybek Han'ı çağırttı; Ahmed Yesevî kabri üzerine bir âsitâne yaptırması için ona akça verdi. Türkistan hâkimi öyle zînetli bir âsitâne yaptırdı ki hâlâ bütün güzellikleriyle durur".*

Rüyasında verilen bu işaret üzerine Buhara üzerine sefere çıkan Emîr Timur, Buhara'da zafere ulaştıktan sonra şükran hissinden kaynaklanan manevî bir yöneliş ile Seyhun nehrini geçerek Ahmed Yesevî'nin mütevazi kabrini ziyaret eder.

Şerefüddin Yezdî'nin Zafernâme adını taşıyan ve Emîr Timur dönemini anlatan eserinde bu durumu şöyle tasvir eder: *"Emîr Timur, 1396 yılında Semerkand'da eşi için Dilgușa Bağı'nı yaptırdıktan sonra Taşkend taraflarına doğru gitti. Seyhun nehrini geçip o civardaki kasabalarda ordunun kışlamasını emretti ve kendisi de Türkistan'da ve Kırgız bozkırlarında büyük nâmı olan Ahmed Yesevî kabrini ziyaret için Yesi'ye geldi. "Muhammed Hanefî evlâdından bu din ulusuna hürmeten" mezarı üzerine alî bir imaret yapılmasını emr ve ferman etti. Mevlana Abdullah Sadr, bu işle görevlendirilerek Hoca Hüseyin Şîrazî adlı bir mi'mar marifetiyle işe başlandı. Büyük bir kubbe ile iki minareden ve sayısız sofalar, hücreler, künbetlerden oluşan muhteşem bir bina iki senede meydana çıktı.*

Yesevî külliyesinin kubbe ve duvarlarının çinilerle tezyini ve Hazret Sultan Yesevî'nin kabir taşı olacak sandukanın mermerden

ve nakışlarla süslenerek yapılması Emîr Timur'un kesin emri olduğu için, bina gerek içten gerek dıştan kusursuz denecek bir şekilde inşa edilmiştir. Külliyenin zikir meydanında 1398'de vakfedildiği anlaşılan ve üzerine Kur'an âyetleri kazınmış çok büyük bir kazan da vardır. Külliyenin ahşap kapı oymaları, külliye ayrıntılarındaki incelik ve zerafet harikulâde denecek kadar güzeldir. Bu muazzam binanın yapılmasından sonra, Emîr Timur, şehirdeki fakir ve muhtaçlara birçok ihsan ve sadakalarda bulundu. Külliyenin açılış töreni sonrasında tekrar Semerkand'a döndü."

Din âlimlerinin ve tasavvuf önderlerinin halk üzerindeki manevî nüfuzlarından faydalanmak maksadıyla din büyüklerine saygı gösteren, bazı kaynaklarda "bütün hayatında İslâmî bir siyaset takib eden bir hükümdâr" olarak bilinen Emîr Timur'un, Buhara'nın fethinin kendisine bir rüya ile müjdelenmesi ve fethin de nasib olmasından sonra Hazret Sultan Yesevî'nin manevî tasarrufunun etkisine daha kesin bir inanç ile bağlandığı kaydedilmiştir. Hattâ, bir belgenin tanıklığına göre Yıldırım Bayezid ile savaşmak üzere Anadolu'ya yürüdüğü zaman, Yesevî Makâmât'ından tefe'ül etmişti. Azerbaycan ve Anadolu'yu da içerisine alan Batı seferine ilişkin beklediği işareti Yesevî Makâmât'ından araması Emîr Timur'un dilinden şöyle nakledilmektedir:

MENKIBE

"... Batı seferine, Rûm ülkesine -Anadolu'ya- yöneldiğim zaman Hazret-i Şeyh Yesevî" Makâmât'ından" bir işaret aradığımda şu müjde veren rubai (= dörtlük) ile karşılaştım ki her ne zaman müşkilât (=güçlük) ile karşılaşsanız Hazret Sultan Yesevî'nin bu rubaisini okuyun:

"Yeldâ giceni şem-i şebistan itken
Bir lahzada alemni gülistan itken
Bes müşkil işim tüşübdür asan itken
Ey barçanı müşkilini âsân itken"
[Uzun geceyi kandil gibi aydınlatan
Bir anda cihanı gül bahçesi eden
Ne zaman güç işim düşse kolay eden
Ey herkesin güçlüğünü kolay eden -Allah'ım-...]

Ben bu rubaiyi hıfzettim(= ezberledim). Rûm (= Anadolu) hükümdarı Bayezid'in askeriyle karşılaştığımızda bunu yetmiş defa okudum; zafer hasıl oldu.."

Bu sözler Emîr Timur'un Ahmed Yesevî'ye duyduğu saygı ve O'nun manevî tasarrufuna olan inancı yanında derin bir sevgi ve güveni de açıkça hissettirmektedir. Yine bu ifade, Emîr Timur'un Şâh-ı Nakşbend başta olmak üzere bütün Allah dostlarına karşı sergilediği -ve yazılı kaynaklarda da zikredilen- saygısının bir örneğidir. Bu sözler aynı zamanda Batı Türk devleti olan Osmanlı'yı Ankara Ovası'nda yenen Doğu Türk devleti'nin dayandığı manevî gücü de ifade eder. Anadolu seferinde yaşananlar nedeniyle Emîr Timur'a yönelik küçümseyici, hakaret dolu hikâyelere inanmış olanlar için bu saygılı ifadeler –herhalde- çok çarpıcı gelmiş olmalıdır.

Bugün bir Türk için, Ankara'nın Çubuk ovasında perişan edilen Yıldırım Bayezid için ne kadar üzülmeli isek, -aslında istemediği halde Anadolu'ya yönelmek zorunda bırakılan- Emîr Timur'a da –hiç değilse Allah'ın evliyâsına muhabbeti nedeniyle- en az o kadar saygı duymalıyız. Bugünün dünyasında geçmişin kavgalarının kan davasını gütmek yerine, bu örnekten yola çıkılarak Ahmed Yesevî'nin -dün olduğu gibi bugün de- dünya Türklerini dizleri dibinde bir araya getiren "ortak manevî önder" olduğu hatırlanmalı ve Yesevî ocağında kucaklaşılmalıdır.

Emîr Timur'un Buhara civarında yaşayan ve çağdaşları olan Hâcegân silsilesi meşayıhına gösterdiği ilgiyi anlatan birçok menkıbe yanında, Emîr Timur'dan asırlarca sonra yaşamış olan büyük mutasavvıf İmam-ı Rabbani'nin Mektubât'ında yer alan bir mektubunda yer verdiği manevî müjde Emîr Timur hakkında konuşulurken dikkatli olunmasını ihtar etmektedir.

Nakşbendî geleneği, Emîr Timur hanedânından ünlü Sultan Ebû Saîd Mirza'nın, Hâcegân silsilesinden Ubeydullah Ahrar'ın iltifatına mazhar olmasını da, yine Ahmed Yesevî'nin bir kerâmetine dayandırır:

MENKIBE

Sultan Ebû Saîd Mirza'nın daha nam ve sanı yokken Ubeydullah Ahrar, bir kâğıt parçasına Ebû Saîd'in ismini yazıp sarığının kıvrımı arasına soktu. Bunu gören Ubeydullah Ahrar'ın mürîdleri, ismi yazılan Ebû Saîd Mirza'nın kim olduğunu mürşîdlerinden sordular. Ubeydullah Ahrar: "Bize, size, Taşkend, Semerkand ve Horasan halkına sultan olacak adam!" cevabını verdi. Gerçekten de aradan az bir zaman geçtikten Ebû Saîd Mirza'nın yıldızı parladı ve nâmı âleme yayıldı.

Meğer o vakitler Sultan Ebû Saîd Mirza da şöyle bir rüya görür: Bu rüyada Ubeydullah Ahrar, Ahmed Yesevî'nin işaretiyle Ebû Saîd için dua edip Fâtiha okur. Ebû Saîd Mirza rüyasında Hazret Sultan Yesevî'ye kendisine dua edip Fâtiha okuyan velînin kim olduğunu sorup adının "Ubeydullah Ahrar" olduğunu öğrenir. Ebû Saîd Mirza sabahleyin, maiyetindekilere, Ubeydullah Ahrar adlı birini tanıyıp tanımadıklarını sorar. Taşkend'de o isimde bir mürşîd bulunduğunu haber alır almaz, hemen Taşkend'e doğru yola çıkar ve nihayet Ferket'te Hoca Ubeydullah Ahrar ile karşılaşıp mülakat ederek, dua ile bir Fâtiha niyâz eder. Bu talebi üzerine Ubeydullah Ahrar gülerek Ebû Saîd Mirza'ya der ki: "Fâtiha bir kez olur".

Cevâhirü'l-Ebrâr'da Hind ikliminin Türk Sultanı Babür Şah soyundan olan Hümayûn Şah hakkında Seyyîd Mansur aracılığı ile gerçekleşen Yesevî'nin bir kerâmeti de anlatılır:[76]

MENKIBE

Seyyîd Mansûr Ata, bir ara Türkistan'a, yani Yesi'ye gelerek, Ahmed Yesevî türbesini ziyaret edip ve Hazret Sultan ile manevî olarak sohbet etti. Bu manevî mülâkat sırasında Ahmed Yesevî, Seyyîd Mansûr'a dedi ki: "Çağatay Sultanı -yani Babür'ün oğlu Hümayûn Şah- Semerkand'ı zaptedip o bölgenin egemenliğini ele geçirmek istiyor; fakat ervâh-ı tayyibe buna razı değil, onu Hindistan'a havâle ediyorlar. Hümayûn Şah'ın Hind ülkesindeki zaferleri için, türbemizden bir âlem al ve Hümayûn Şah'a götür." Ahmed Yesevî'nin bu emri üzerine Seyyîd Mansûr, türbedeki bir âlemi alarak Hümayûn Şah'ın taht merkezi olan Kabil şehrine gitti. Hümayûn Şah, ceddi olan Emîr Timur'un kabrinin bulunduğu Semerkand'ı almak istiyordu. Hümayûn Şah'ın kardeşi Hindal Mirza, Kabil'de Seyyîd Mansûr ile başbaşa görüştü ve bu Yesevîyye mürşîdinin manevî derecesini anlayarak mürîdi oldu.

Kardeşi Hindal Mirza, Hümayûn Şah'ın yanına gittiği zaman, kardeşine başından geçenleri anlattı. O da rüyasında bunu işaret eden benzer bir rüya görmüştü. Bunun üzerine iki kardeş Seyyîd Mansûr'u davet ettiler. Seyyîd Mansûr Ata, Ahmed Yesevî'nin işareti ile yanına aldığı âlem ile beraber Kabil'e geldi. Hümayûn Şah, tarafından saygı ile karşılandı. Hümayûn Şah'ın sarayında zikr halkası kuruldu, Türkistan pîrlerinin hikmetlerinden manzumeler okundu. Dinleyenlerde vecd hâsıl oldu. Bundan sonra Seyyîd Mansûr Ata, Hümayûn Şah'a dedi ki: "Mâverâü'nnehir evliyâsı, size Hind fethini müjdeliyorlar. Hazret Sultan Yesevî de zaferiniz için bu âlemi nişane olarak gönderdi. Kabul buyurunuz". Bunun üzerine Hümayûn Şah bu müjdeden çok memnun oldu ve Hindistan'a yürüyerek pek çok yeri fethetti.

(Babürnâme'de bu rivayetin bir başka versiyonu yer almaktadır.)

Türkistan Emîr ve Hanları ile ilişkiler konusunda Yesevîler başlangıçta daha etkili iken Nakşbendîyye tarîkatının önce Mâverâünnehir'de ve sonra bütün Türkistan'da etkinlik kazanması ile zamanla Nakşbendîlerin gerisinde kalmışlardır.

Şeybânî Hanlığı'nın ilk zamanlarında Yesevîlik tekrar ön almışsa da, Şeybânî Han'ın önceleri intisab ettiği Yesevî şeyhi Cemâleddin Kâşgarî Buharî'yi Buhara'dan Herat'a sürgün etmesi neticesinde durum yeniden Nakşbendîler lehinde değişmiştir. Son dönemlerinde Yesevî şeyhleri ile aralarına giren soğukluğa rağmen Şeybânî hanlarının Hazret Sultan Yesevî'ye saygısı ise hiç eksilmemiş; Yesevî külliyesi vakıflarının güçlendirilmesi yanında yazdıkları şiirlerde de bu bağlılığı göstermişlerdir.

18. yüzyılda bazı Mangıt hanlarının Nakşbendîliğin Müceddidiyye koluna bağlanmaları ve bazı din adamlarının yönlendirmesi ile cehrî zikri yasaklamaları, bu asırda Türkistan'daki nüfuzları da azalmış olan Yesevîler'i siyasî destek yönünden de geriletmiştir.

15.-17. asırlarda ölen Kazak hanları, Altınorda hanlarının defnedildiği Sarayşık (Saraycık)'da toprağa verilirlerdi. Bazı hanlar ile önde gelen Kazak beylerinden bir kısmı ise Yesi (= Türkistan) şehrindeki Ahmed Yesevî türbesine defnedilmeyi vasiyet ettiklerinden Yesi'deki Yesevî külliyesinde sırlanmışlardır.

Hazret Sultan Yesevî külliyesinde, ebedî istirahatgâhlarına tevdi edilen Kazak hanlarından Abılay Han, Colbarıs-Han, Esim-Han, Babır-Han'a ait sandukalar külliyede ana binanın çatısı altındadır. Kazak tarihinin şanlı isimlerinden Kazıbek-Biy, Canıbek-Biy gibi tarihi şahsiyetlerin türbeleri de Ahmed Yesevî türbesi civarındadır.

18. asrın ünlü Kazak komutanlarından Bögembay Batır Arka'da Silti boyunda öldüğü halde cesedi vasiyeti üzerine Türkistan'a getirilerek Yesevî türbesi yanına defnedilmiştir.[77]

Kazak hanlarının ölümlerinden sonra Yesevî külliyesinde defnedilmelerini vasiyet etmeleri Hazret Sultan Yesevî'nin manevî çekim alanının 18. yüzyılda da güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiğinin bir işaretidir.

5. Bir Türk Mimari Şaheseri Olarak Ahmed Yesevî Külliyesi

Ahmed Yesevî'nin Türkistan'ın bugün Kazakistan olarak bölünmüş bölgesindeki Yesi *(Bugün Türkistan adı verilmiştir)* şehrinde bulunan türbesinin de yer aldığı külliye geçmiş asırlarda olduğu gibi halen de Türk dünyasının en önemli manevî merkezlerinden biridir.

Batı seferinden 1403 yılında başkenti Semerkand'a zaferlerle dönen Emîr Timur, yanında bulunan devlet yöneticilerinden Mevlana Abdullah Sadr'ı Ahmed Yesevî'ye ait kabrin üzerine muhteşem bir türbe yapımıyla görevlendirir ve türbe yapımına ilişkin esasları belirler. Emîr Timur büyütülerek yeniden inşa edilmesini emrettiği küçük Yesevî türbesi yerine inşa edilecek külliyenin ana ölçülerini de kesin bir şekilde bizzat kendisi tespit etmiştir. Hattâ yazılı kaynakların da desteklediği bir rivayete göre bizzat türbe yapılacak yeri belirlemiş ve türbenin projesinin düzenlenmesine katıldığı gibi külliye temellerinin işaretlenmesi için yapılan kazıya da fiilen çalışarak katılmış; mimar ve diğer yapı ustalarına kesin talimatlar vererek de külliye yapımına önemli katkılarda bulunmuştur.

O dönem Türkistan'ın en ünlü mimarı Hoca Hüseyin Şirazî adlı bir mimar tarafından külliyenin inşaına başlanır. Devrin mimari şaheserlerinden olan türbenin yapımı iki yılda büyük ölçüde tamamlanır. Eser, Emîr Timur'un direktifi ile kabir üzerindeki türbeye eklemlenen mescid, dergâh, mutfak ve diğer hizmet binaları ile beraber büyük bir külliye halini alır. Türkistan'da bir benzer daha bulunmayan bu san'at anıtı daha sonra Şeybanî hanlarından Abdullah Han tarafından tamir olunmuştur.

Külliye Vakfiyesi:

Bu muazzam eserin tamamlanmasından sonra tekrar Yesi'ye ziyarete gelen Emîr Timur, Yesi kentinin yoksullarının ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere birçok sadakada bulunur; ayrıca türbenin ve müştemilâtındaki dergâhın ihtiyaçları için de türbeyi çepeçevre kuşatan geniş bir araziyi ve Türkistan'daki sulama kanallarının gelirlerini vakfiye olarak tesbit eder.

Emîr Timur'un emri üzerine gelirleri Ahmed Yesevî Türbesi'ne gitmek üzere tahsis edilen Yesi şehri yakınlarındaki sulama kanallarını ve arazileri gösteren bir vakıf senedi *(= vakıfnâme)* tan-

zim edilmiştir. Bu vakıf senedi görevlilerin listesi ile bu görevlilerin geçimi ve türbedeki bakım ve tamir çalışmalarının gerçekleştirilmesi için öngörülen harcamaları da ihtiva ediyordu. Ahmed Yesevî'nin kardeşinin torunlarından olan Mir Ali Hoca Şeyh, *ilk vakıf mütevellisi* olarak atanmıştı. İlk olarak Hazret Dervîş Ali'nin görevlendirildiği *'hatib'* makâmına Han için dua ve niyâzda bulunma sorumluluğu da tevdi edilmişti. Bütün bunlar Emîr Timur'un Ahmed Yesevî'ye duyduğu saygı O'nun manevî tasarrufuna olan inancını açıkça göstermektedir.

Emîr Timur, bütün hayatı boyunca en büyük isteği olan Çin'i fethetme niyeti ile çıktığı seferinin ilk menzillerinden birisinde Otrar'da 1405 Şubat'ında fetih arzusunu gerçekleştiremeden ölünce büyük ölçüde tamamlansa bile bazı mimari eksiklikleri kalmış olan Yesevî Külliyesi yapımına ara verildi.

Timur devrinde tamamlanamayan ana girişin inşaatı, 1583-1598 yıllarında Buhara Emîri Abdullah Han tarafından devam ettirildi. Bu sırada kemer tamamlanırken inşa edilen iç duvar da üst kısmındaki olağanüstü niş ve galerisiyle beraber ortaya çıkmıştı. Abdullah Han zamanında kurulan iskeleden kalan tahta destekler günümüze kadar ulaşmıştır. Giriş kemerinin kilit taşının altında eğer türbe hasara uğrarsa tamir bedelini karşılayacak değerde bir küre şeklinde mahfazanın asılı bulunduğu rivayet edilir.

Ahmed Yesevî Türbesi'nin mimari özellikleri konusundaki en önemli bilgi kaynağı olan Naim-Bek Nurmuhammedoğlu'nun hazırladığı ve *Kazakistan'ın o günkü başkenti Almatı'da 1980 yılında yirmibin tirajla ve üç dilde (Kazak Türkçesi, Rusça, İngilizce) yayınlanan Ahmed Yesevî Türbesi adlı esere göre,* 1864'de General Chernyayev kumandasındaki Çarlık Rusyası orduları tarafından Yesi şehri ele geçirilince Rus komutanı Albay Veryovkin, şehri kuşatması sırasında bir sığınak ve müstahkem kale haline gelerek direniş merkezi yapılan Ahmed Yesevî Türbesi'ni top ateşine tutturarak ağır bir zarara uğratmıştır. Bugün bile külliyenin güney cephesi duvarında bu top atışlarının yol açtığı maddi hasarın izlerini müşahede etmek mümkündür.

Türbe tarih boyunca çeşitli defalar tamirat geçirmiş; ancak bazı tamiratlarda külliyenin sanat değerine zarar verecek uygu-

lamalarda bulunulmuştur. Külliye'nin 1884-1886 yıllarındaki tamir çalışmaları sırasında Bakır kazanlı oda, kabir odası ve mescidde duvarları mozaik panelden itibaren dekore eden duvar süslemeleri, badanalanarak kapatılmıştır.

16-19. yüzyıllar arasında Yesi şehri, Kazak Hanları'nın taht şehri olarak kabul edildiğinden 16. yüzyıldan itibaren külliyenin çeşitli bölümleri yüksek mertebedeki kişiler için kabristan olarak kullanılmağa başlanmış ve Kazak Türklerinden bazı ileri gelenler de türbe çevresinde defnedilmişlerdir. Semerkand'daki tahtının korunmasında Emîr Timur'un öz torunlarından Ebû Saîd Han'a askerî yardımda bulunan Abdulhayr Han da Yesevî külliyesinde defnedilmiştir. Külliye avlusundaki Rabiga Sultan Begim kubbesi altında ise zor zamanındaki dostane yardımına karşılık Emîr Ebû Saîd tarafından kadirşinaslık nişanesi olarak Abdulhayr Han'a nikâh edilen Uluğ Beğ'in kızı ve Emîr Timur'un en büyük kız torunu olan Rabiga Sultan yatmaktadır. 1898'de yıkılan Rabiga Sultan Türbesi'nin tuğlaları resmî inşaatlarda kullanıldı. Sovyet döneminin son yıllarında yapılan onarım ile Rabiga Sultan Begim'in Yesevî külliyesinin doğu yönündeki kabri üzerine eski haline benzetilen yeni bir türbe inşa edilmiştir.

Ahmed Yesevî Türbesi içerisinde yer alan tarihi kıymete haiz birçok eşya Sovyet döneminde adeta yağmalanmış; başta Leningrad (yeniden Petersburg adı verilmiştir) *Hermitage* müzesi olmak üzere değişik müzelere dağıtılmıştır. Türbe içinde yer alan ve yedi ayrı metalin alaşımından dökülmüş olan kazan bizzat Stalin'in emriyle 1934 yılında götürüldüğü bir sergiden türbeye geri getirilmeyerek Leningrad Hermitage müzesine konmuştur. Son dönemde Kazakistan makâmlarının gayreti ile türbeye ait tarihi materyalin iadesi sağlanmış ve bu arada döküm kazan da 18 Eylül 1989 tarihinde yeniden türbedeki yerini almıştır.

Sovyet Rus yönetimi altındaki yıllarda Türkistan'daki Yesevî Külliyesi'nin Türkistan'ın çeşitli yerlerinden gelen çeşitli Türk boylarından müslümanlar nezdindeki itibarı -bu uğurda çok gayret edilmesine rağmen- yok edilememiştir. Sovyet yönetiminin her türlü dini yönelişe karşı en düşmanca bir politikayı uyguladığı yıllarda da Yesevî Külliyesi Yesevîyye yolunun merkezi durumunda olup her yıl belli zamanlarda Yesi'de bir araya gelen çeşitli Türk boyların-

dan müslümanlar bir hafta süreyle zikir ve ibadet yapmaktaydı. Ahmed Yesevî'nin manevî otoritesini yıkamayan Rus yönetimi Yesevî türbesinin de bulunduğu külliyeyi "Kültür-park" adı altında bir ateizm(=dinsizlik) müzesi haline getirip dinî maksatlı ziyareti ve dergâhta herhangi bir şekilde ibadet edilmesini yasaklamasına rağmen Türkistan müslümanları külliyeyi asliyetine uygun olarak yaşatma azmini sürdürmüşlerdir.

Bu arada dergâh içinde yer alan tarihi kıymete haiz birçok eşya da başta Leningrad (yeniden Petersburg adı verilmiştir) Hermitage müzesi olmak üzere değişik müzelere dağıtılmıştır. Türbe içinde yer alan ve yedi ayrı metalin alaşımından dökülmüş olan iki ton ağırlığındaki ve üçbin litre su alma kapasitesindeki döküm kazan bizzat Stalin'in emriyle 1934 yılında götürüldüğü bir sergiden getirilmeyerek Leningrad Hermitage müzesine konmuştur. Son dönemde Kazakistan makâmlarının gayreti ile türbeye ait tarihi materyalin iadesi sağlanmış ve bu arada döküm kazan da 18 Eylül 1989 tarihinde yeniden türbedeki yerini almıştır.

Son yılların sağladığı fırsatlar sonunda Ahmed Yesevî Türbesi'nin asli maksadına ve fonksiyonuna uygun bir ziyaretgâh olarak yeniden ihyası yolunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmını oluşturan restorasyon çalışmalarını yerine getirmeyi Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı taahhüt etmiş ve 1993 yılı başında Vakıflar Genel Müdürlüğü restorasyon çalışmasını fiilen başlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde örneği olmayan ve bu sebeble pek çok idari-mali güçlük ile zaman zaman sekteye uğratılan bir çalışma ile türbenin restorasyonu ancak 2000 yılında tamamlanmıştır. Restorasyonun bitmesi vesilesiyle 2000 Ekim ayında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmed Necdet Sezer ve Kazakistan Cumhuriyeti Başkanı Nursultan Nazarbay-ev'in de katıldıkları üst düzey katılımlı bir resmi tören yapılmıştır.

Ahmed Yesevî'nin Türkistan'ın bugün Kazakistan adlandırılan bölgesindeki Yesi (bugün Türkistan adı verilmiştir) şehrinde bulunan türbesi etrafında teşekkül eden külliye Türk dünyasının bugünkü en önemli manevî merkezlerinden biri olduğu gibi son yıllarda ortaya çıkan gelişmeler devam ederse gelecekte de Türk dünyasının manevî birliğini temsil eden odak noktası olma misyonuna, yeni boyutlar kazanarak devam edecektir.

Kazakistan'da ortaçağ mimarîsinin aşılamamış şaheseri olan ve Çimkent bölgesindeki Türkistan şehrinde 15. asır başında inşa edilen Ahmed Yesevî Türbesi'nin bulunduğu türbe kompleksi -külliye-, önceki devirlerin birçok mimarî oluşumunun bir arada uygulandığı muazzam bir yapıdır.

Yazılı kaynaklarda eski Yesi'de şimdiki muhteşem türbenin yerinde, bir velî olarak hayranlık duyulan, Pîr Ahmed Yesevî'nin kabri üzerinde önceleri küçük bir türbe olduğu kayıtlıdır. Ahmed Yesevî 1166 yılında ölümünden sonra büyük bir törenle defnedildiği küçük türbesi, kısa zaman içerisinde müslüman halkın ziyaret yerlerinden biri oldu.

Ahmed Yesevî Türbesi'nin bir kutsal ziyaret yeri olarak şöhretinin artması, Moğol istilâsının harab ettiği geniş Sir-Derya (= Seyhun) bölgesinin kültürel merkezleri olan Sir-Derya boyu yerleşimlerinin -özellikle Türkistan şehrinin- 1330'larda hayatiyetine yeniden kavuşması olgusu ile açıklanmıştır. Burada en önemli sebep Yesi şehrinin; sakinleri Moğol kuşatmasına yedi ay süreyle direnerek büyük bir kahramanlık örneği göstermiş olan ünlü Otrar şehrine elli kilometre mesafede ve yakın komşu olması görünmektedir.

Türkistan şehrinde Ahmed Yesevî'nin kızı Gevher Hatun ile damadı Fakih Hoca'nın türbeleri, Arab Baba mescidi ve birçok başka tarihî eserler de vardır. O devirde Yesi şehir halkının büyük çoğunluğunu dervîş, tüccar ve sanatkârların oluşturduğu belirtilmiştir. Hiç şüphesiz Ahmed Yesevî'nin kabri bölge sakinleri ve uzaklardan gelen ziyaretçiler için adak adama ve adakların gerçekleşmesi halinde tekrar ziyaret ile kurban kesilerek şükür arz etme mahalli ve böylece de İslâm dünyasındaki ziyaret yerleri arasında en saygınlarından birisi oldu. Altınorda hanlarından Toktamış'ın manevî olduğu kadar maddi yönden de zenginleşen Yesi şehrine sık sık saldırdığı ve bu arada beklendiği şekilde büyük bir ziyaret yeri haline gelen Ahmed Yesevî Türbesi'ni de yağmaladığı bilinmektedir.

Emîr Timur devrinde Türkistan'da inşa edilen büyük mimarî yapıların tüm özelliklerini Ahmed Yesevî Türbesi'nde izlemek mümkündür. Bütün Türkistan'ı emri altında birleştiren Emîr Timur'un yaptırdığı önemli mimari yapılar, hakanın gücünü göstererek yüceltmeyi ve kurduğu devletin büyüklüğünü yansıtmayı hedefleyen göz

kamaştırıcı süslemeleri, sağlam bir şekilde inşa edilen portalleri, geniş kubbeleri ve çini mozaiklerle bezenen zengin dekorasyonu ile muhteşem bir anıt-yapı stilinin ortaya çıkışına öncülük etmişlerdir.

Ahmed Yesevî Türbesi'nin sadece bir kabir anıtı olmayıp aynı zamanda bir mescid, bir medrese, bir dergâh olduğu ve eğitim; ibadet ve zikir başka işler için kullanılan yaşayan bir külliye olarak inşaından günümüze kadar yüzyıllardır -Sovyet dönemindeki bir ara kesit devri istisna sayılmalıdır- fonksiyonunu sürdürdüğü hatırlanmalıdır. Ahmed Yesevî Türbesi'nin özgünlüğü daha önceleri muhtelif maksatlar için düşünülen ve ayrı ayrı olarak inşa edilen binaların bu külliyede ayrı hizmetleri aynı çatı altında vermek üzere kompoze edilmesidir ki bu tasarım şüphesiz ki o devrin mimarisinde bir ilerlemeyi gösteriyordu.

Emîr Timur 1389–1391, 1394–1395 yıllarındaki kanlı muharebelerde Altınorda kuvvetlerini imha etti ve başkentleri olan Saray-Berke'yi de ele geçirdi. Emîr Timur, yine bu sıralarda Moğolistan Hanı Hazır Hoca Han'ın kızı Tükel Hanım'ı eşi olarak seçmişti ve nikâh için hazırlıklar yapıyordu. Gelinin onuruna Semerkand'a 'Dil-Kuşa' (= Gönül Hoşnutluğu) adını verdiği bir büyük anıt park kurulmasını emreden Emîr Timur, gelin alayını karşılamak üzere çıktığı yolda Cinas yerleşkesi yakınındaki Ahangeran'da duran Emîr Timur, oradan geçtiği Yesi şehrinde Ahmed Yesevî'nin türbesini ziyaret edip dua etti ve türbenin türbedarı ile dergâhta ikamet eden Yesevî dervîşlerine birçok armağanlar verdi.

Emîr Timur zaferine şükranının işareti olarak Ahmed Yesevî'nin zamanın yıpratması ile belli bir ölçüde eskiyen mütevazi türbesinin yerinde yeni ve muazzam bir külliyenin inşaına karar verdi. Belgelere göre 1396 yılı Eylül'ünde Seyhun nehrini geçerek Ahmed Yesevî'yi ziyaret için Yesi'ye gelen ve 12. yüzyılda inşa edilen eski türbeyi gözden geçiren Emîr Timur, eski türbenin yıkılarak aynı yerde yeni ve muhteşem bir türbenin yapılmasını emretti.

Timur, türbe inşaatının takib ve denetimini yanında bulunan Dîvânının vakıf işleriyle ilgili üyesi Mevlana Abdullah Sadr'a tevdi etti ve derhal başlanan türbe inşaatı hızla ilerledi. Emîr Timur, döneminde Türkistan'ın en ünlü mimarı olan Hoca Hüseyin Şirazî'yi başmimar olarak görevlendirir ve külliyenin inşaına başlanır. Yapı

ustaları külliyenin ana ve tali bölümleri inşa edilirken mimarî çizimlerden yararlandılar ve o zamanki mimari anlayışta bir yenilik olarak yapının bir maketini de kullandılar. Külliyenin mimarî üniteleri ve ince detaylarının şaşkınlık verici bir kesinlikle gerçekleştirilmesi ve muazzam uyumunu açıklamak ancak bu sayede mümkün olabilmektedir.[78]

19. yüzyıl ortalarında Türkistan'da ilmî bir seyahat yaparak, o arada Yesevî külliyesini de ziyaret etmiş olan Ujfalvy'nin verdiği bilgiye göre, bu külliye tam anlamıyla bir mimarî şaheseridir. Gerek Bekçurin, gerek Schuyler bu camii yalnız Türkistan şehrinin başlıca anıtı değil, belki bütün dünyadaki mimarî şaheserler arasında yer alabilecek bir san'at eseri olarak gösterirler.

19.yüzyılda Türkistan'a giden Eugene Schuyler'in *"Türkistan Seyahatnâmesi"* adlı eserinde hayran olduğu Yesevî Külliyesi'ni şöyle anlatmaktadır:

"Şeyh Ahmed Yesevî'nin türbesi muhteşem bir binadır. Türbeyi örten kubbe çok muazzam görünüyor. Bu büyük türbenin arka tarafına kavun şeklinde kubbesiyle bir diğer ufak mescid ilave edilmiştir. Camiin kapısı çok büyük ve kemerli olarak en az yüz ayak yüksekliğindedir. Yanından penceresiz ve uçları çentikli olmak üzere iki yuvarlak kule yükseliyor. Kemerli geçitte, çok san'atkârâne işlenmiş iki katlı büyük bir tahta kapı vardır ki, üstünde şahnişinli bir pencere göze çarpar. Bunlar, binanın Şeybanîlerden Abdullah Han zamanında yeniden yapıldığı zamana rastlar. Külliyenin duvarları iyi pişmiş dört köşeli tuğladan çok ustalıkla yapılmıştır. Çiniler, velev pek bozulmuş bir halde olsa bile, yine yalnız yan ve arka taraflarda kalabilmiştir ve kubbeyi süsleyen mavi tuğlaların hemen hepsi düşmüştür. Kubbedeki kufî yazıların ancak bir kısmı okunabiliyor. Beyaz zemin üzerine mavi renkte ve çok san'atlı bir surette yazılmış olan bu iri yazılar, binanın içerisini bir kat daha güzelleştirmektedir.

Harap hâlinde bile bu kadar muazzam görünen bu bina, ilk zamanında kim bilir nasıl bir harika idi? Zelzeleler vesâir bin türlü şeyler bu binayı oldukça harap etmiş ve duvarlardaki çatlaklar adi sıva ile doldurulmuştur. Anlaşıldığına göre, camiin ön kısmı, layıkıyla ikmal olunmamıştır; çünkü vaktiyle iskele hizmetini gören

keresteler duvarlarda hâlâ duruyor ve üzerlerinde leylek yuvaları bulunuyor.

Külliyenin ortasında ve muazzam kubbenin altında büyük bir salon ve medrese vardır. Kubbe, yüz ayaktan fazla yüksekliktedir. Gerek bu kubbe ve gerek altındaki dehliz, dâhilde, Elhamra'dakine benzer nakışlı mermerlerle süslüdür. Sağda ve solda, Orta-orda'ya ve Küçük-Ordalara mensup çeşitli Kazak hükümdârlarının mezarlarını içine alan odalar vardır. Bunlar arasında meşhur Albay Han'ın mezarı da bulunur. Odalardan birisi mescid olup, sırf Cuma namazına mahsustur. Binanın arkasındaki küçük kubbenin altında Ahmed Yesevî ile ailesinin mezarları bulunur[49]. Etrafı kabirlerle çevrilmiş uzun bir koridorun sonunda mukaddes bir kuyuyu içine alan bir oda vardır.

Hoca Ahmed'in mezarı bitişiğinde Emîr Timur'un torunu Rabia Sultan Begim'in kabri vardır. Bu Sultan Rabia, Uluğ Bey'in kızı olup, Ebû'l-Hayr Han'la izdivaç edip, 1485'de ölmüştü. Oğullarından biri de yanında yatar. Birinci odanın bütün duvarlarında ekseriya Kur'an âyetleri veyahut kısa birtakım dualardan ibaret olan sayısız kitabeler vardır. Bu kitabelerden biri, rivayete göre Hokand Han'ı Muhammed Ali Han tarafından yazılmıştır ki, bu Han 1842'de Buhara Emîri tarafından öldürülmüştür.

Bu odanın ortasında bir mesned üzerinde en az 50.000 şişelik su alacak kocaman bir metal döküm kazan vardır. Kapının önündeki etrafı duvarla çevrili küçük bir bahçede sayısız kabirler ve üzerlerinde kitabeleri havi mezar taşları vardır. Büyük avlunun bir köşesinde çok zarif küçük bir cami vardır. Bunun limon şeklinde olan kubbesi, mavi çinilerle örtülüdür. Yerli an'ane, bu mescidin, pek genç iken ölen Rabiga Begim adına, Emîr Timur tarafından yaptırıldığını göstermekte ise de bu, tarihi bakımdan, yanlıştır; çünkü Rabiga Sultan Begim ondan seksen sene sonra ölmüştür. Bu mescide 'Cami-i Hazret' ve Türkistan şehrine de bu camii havi bulunmasından dolayı 'Hazret-i Türkistan' veya sadece 'Hazret' de derler. 6.000 kadar nüfusu olan bu harap ve terk edilmiş şehirde bundan başka önemli birşey yoktur. Mimarî üslûbu noktasından, bu eser, Emîr Timur zamanında Orta Asya'da vücuda getirilmiş başka mimarî âbideleriyle aynı esas hatları haizdir."

Schuyler, Türkistan'da Rus istilâsının başladığı yıllarda, Türkistan'da seyahat ederken Yesi'ye de uğramış ve Ahmed Yesevî'nin halk arasında yaşatılan bir menkıbesini daha kaydetmiştir: Menkıbeye göre, Ahmed Yesevî, Cami-i Hazret'in minaresine çıkıp başından beyaz sarığını çıkararak halka gösterir. Türkistan halkı, bu zuhurâttan şehrin yakında Ruslar eline geçeceği anlamını çıkarırlar ve buna dayanarak, Rus askerine karşı direniş göstermezler. Bununla beraber, yine aynı seyyah önceki yazdıkları ile çelişkili bir şekilde, Cami'-i Hazret Orta-Asya'daki bütün cami'lerden daha kutsal sayıldığı için, Rus istilâsından önce bütün âlimler ve şehir halkı burada toplanıp üzerlerine musallat olan Rus belâsının def'i için Allah'a niyâz ettiklerini de yazar.

Yesevî Külliyesinin Teknik Özellikleri

Projenin hesap işlemlerinde yarım ve çeyrek modüller vasıtasıyla gerçekleşen bir inşaat tatbikatı yapılmış ve modüler sistem, Ahmed Yesevî Türbesi yapımında geniş ölçüde kullanılmıştır. Modüler sistem, mimarî birimlerin boyutlarının belirlenmesinde, iç ve dış bölümlerin orantılı olarak gerçekleştirilmesinde, kapı, pencere açıklıkları ve dehliz girişlerinin orantılı şekilde belirlenmesinde ve kemer, niş, kubbe ve çıkıntılı kısımların inşaatında tatbik edilmiştir. Yer planında iki boyutlu ve uzay tasarımında üç boyutlu olarak külliye inşaatı bölümlerinin muhteşem orantısı, kare şeklindeki kenarların uyumluluğu ve ana bölümün eksen alınmasıyla belirlenmiştir.

Ahmed Yesevî Türbesi kusursuz ve iyi dengelenmiş bir yer planına sahiptir. Giriş portalleri ve kubbeleri ile Ahmed Yesevî Külliyesi yer planında 46,5 metre x 65 metre ölçülerinde muazzam bir dikdörtgen yapıdır. Bina giriş yüzü güneydoğuya ve buna uygun olarak yan yüzleri güneybatı ve kuzeydoğuya yönelik olarak inşa edilmiş ve külliyede mevcut olan bütün bölümler ayrı ayrı tasarlanmıştır.

Türbenin ana giriş cephesinde her bir yanında iki kule ile yaklaşık 50 metre eninde olan ve kemer açıklığı 18,2 metreye ulaşan büyük bir portali ve irili-ufaklı birkaç kubbesi vardır.

Külliye'de merkezi bölümün çevresinde çeşitli kullanım maksatları için planlanmış otuzbeşten fazla bölme yer alır. Binanın al-

tısı birbirine bağlanan sekiz koridoru da iki katlı olup külliyenin tamamını bağımsız bölümlere ayırmaktadır. Bu devasa kompleksin yer planı, sekiz oda grubundan ibaret simetrik kütleler ve onların asimetrik detaylarını ihtiva eder.

Türbenin dış duvarlarının kalınlığı genellikle 1,5–2 metre arasındadır, ancak merkezî bölümün duvarlarında duvar kalınlıkları 3 metreyi bulur. Ana portalde, her iki yandan minareler tarafından kuşatılmış sağlam bir kemer vardır. Girişteki bu kemerin genişliği 50 metre, açıklığı 18,2 metre ve yüksekliği 37,5 metredir. Külliye giriş cephesinin eni ise, kulelere kadar 36,36 metredir.

Kemer burçları portalin tamamlanmamış yan kanatlarını örten bir üçgen gibidir. Kemerin üst bölümü çinilerle kaplanmamıştır ve portal inşaatı bir bütün olarak bitirilememiştir. Külliyenin görkemli kapı girişindeki ahşap iskele kalıntıları bu yarıda kalmışlığın somut kanıtı olarak görülmektedir.

Gorhane

Bütün külliyenin odak noktası Hazret-i Pîr-i Türkistan'ın Kabir Odası'dır. Derinleştirilerek bir yarım bir hücre biçimine getirilmiş niş şeklindeki bölmeden ve oyma bir tahta kapıdan geçilerek Ahmed Yesevî'nin sandukasını konuk eden *"Gorhane"* adı ile de bilinen kabir odasına geçilir.

Kabir Odası'nın merkezinde Ahmed Yesevî'nin sandukası vardır. Açık yeşil yeşime benzer bir taştan yapılmış olan 3,25 x 1,2 x 2 metre boyutlarındaki sandukanın çıkıntılı köşeleri zarif bir şekilde oyulmuş ve köşe sütunları bükülmüştür.

Ahmed Yesevî'nin sandukasının bulunduğu kabir odası kenarları yer planında 7,2 metre olan bir kare şeklindedir ve iki kubbe ile kapatılmıştır. Kabir odası duvarlarında bulunan dört sığ niş ve köşelerdeki sarkıtlarla süslenmiştir. Kabir odasının sağ ve solunda 10 m. x 8 m. ölçülerinde iki büyükçe oda ve ilave olarak daha birçok başka odalar da mevcuttur. Türbenin kubbeleri ve duvarları çinilerle bezenmiştir.

Kabir odası bir çift kubbeye sahiptir ve Muhammed Hanefî Portali olarak bilinen kuzeydoğu tarafından incelikli bir tezyinat ile bezeli bir kapı görülür. Kabir Odası'nı taçlandıran ikili kubbe-

den içte olan kubbe yapısını oluştururken, dıştaki kubbe sadece dekoratiftir.

Kabir Odası kubbesinin ayakları, köşelerdeki dört yayılmış destek üzerinde ve bir kasnak şeklinde yükseltilmiştir. Odanın kubbesinin kirişlerinin sathı, palmiye yaprağı şeklinde bir mozaik ve bitki dalı şeklinde madalyonlarla bezenmiştir. Kubbenin silindiri ve çatısının destek bölümleri ilgi çekici süsleme ve yazılarla bezeli renkli çinilerle kaplanmıştır. En dışta, çapı 19 metre olan çatılmış kubbenin dış yüzünde 52 dilim vardır. Dilimlenmiş kubbenin tam yüksekliği 21 metredir. Kubbenin kasnağı üzerinde koyu mavi sırlanmış tuğladan yapılmış, büyük bir kufi kitabe vardır.

Sathı, müstesna bir şekilde fevkalade güzel olan kuzey portalinin sütunlarının dörtte üçü altıgen çinilerle kaplanmıştır ve çeng şeklindeki sütun başları maviye boyanmıştır. Direkler, kemer altları ve iç duvar mozaiklerle zarif bir şekilde bezenmişlerdir.

Kabir odası zemini Tebriz mermeri ile kaplanmıştır.

Bakır kazanlı oda ve Kabir odasının Sefer Usta'nın bir çalışması olan tahta oyma kapıları, estetik yönden gerçekten eşsizdir. Kabir Odası'nın oyma kapısı zarif fildişi kaplamalarla bezenmiştir. Orta Asya ve Kazakistan'da çok erken çağlardan beri var olan ağaç oymacılığı cami tezyinatında destek sütunları üzerinde ve evlerde kapı eşikleri ve pencere kafeslerinde uygulanmıştır. Ağaç oymacılığının en eski şekilleri, muhtemelen keçe çadırlar *(=yurtlar)ın* ağaçtan kapıları, sandıklar ve kepçe, kâse, tas, tabak gibi gündelik ev aletleri yapımında kullanılmıştır.

Kapının demirden çerçevesi altın yazılarla kaplanmıştır. Kapının üzerinde Türbe'nin, Emîr Timur'un arzusu ile inşa edildiğine işaret eden bir kitabenin yer aldığı bir taş plaka vardır. Önceki devirlerde yüksek makâmlardaki idareci kişiler ve vecd derecesindeki kıdemli mürîdlerin kuzeydoğu portalinin oyma kapısından Kabir Odası'na girişine müsaade edildiği kaydedilmiştir. Sadece Bakır Kazanlı Oda'ya girmesine izin verilen halkın geri kalanı türbeyi Kabir Odası'nın kapısından müşahede ile yetinmiş olmalıydılar.

Bakır Kazanlı Oda

Külliyenin ana mekânı olan 'zikir meydanı'na giriş muhteşem portal kemerleri arasındandır. Ziyaretçi, merkezî bölüme doğru ana giriş ön kapısının kemerleri arasından geçerek 18,2 metrelik

çapı ile halen Orta Asya ve Kazakistan'da mevcut en büyük tuğladan yapılma kubbeyi taşıyan "Bakır Kazanlı Oda"'ya girer. Zikir meydanında yedi metalin karışımından dökülmüş bir kazan bulunduğundan bu bölüme 'bakır kazanlı oda' denilegelmiştir. Merkezî bölümdeki Bakır Kazanlı Oda, kare şeklinde olup tek bir kubbe ile örtülmüş olan ve kare şeklindeki zikir meydanının birbirine eşit kenarları 18,18 metredir.

Külliyenin ana mekânı; zikir meydanı olarak kullanılan 'bakır kazanlı oda'nın kubbesinin ebadı 24,8 metre, çevresi 78,8 metredir. Buradaki kubbenin çapının iç ölçümü 18,2 metre iken dış yüzeyden çapı 20,5 metreye ulaşmaktadır. Külliyenin merkezî bölümü olan "bakır kazanlı oda" üzerindeki kubbenin yerden en yüksek noktasında ulaştığı 37,5 metrelik irtifa binanın içeriden yüksekliğini de verir. Bir sekizgen üzerindeki kubbe ayakları, aşağıda sarkıtlar tarafından gizlenmiş durumdaki ve bir kare üzerine oturan payandalarla desteklenmiştir.

Bakır kazanlı oda, kabir odası ve mescid duvarları içeriden alt kısmında 1,5 metre yüksekliğinde açık mavi altıgen çinilerden oluşan parlak bir çini tabaka ile kaplanmış ve ilave edilen mozaik madalyonlarla bezenmiştir. Zemine yakın seviyede kolay oyulabilen bir taştan yaprak şeklinde nakışlar oyulmuş bir kuşak bulunuyordu.

Kabir Odası'nın nişindeki orijinal mozaik panel ve yine bu bölümdeki parlak renkli çini sütunların dörtte üçü günümüze kadar ayakta kalabilmiştir.

Rivayete göre iki ton ağırlığındaki ve üçbin litre su alma kapasitesindeki dökümden bu dev kazanın, altı şamdanın ve iki kapı halkasının dökümünde demir, çinko, kurşun, kalay, bakır, gümüş ve altın olmak üzere yedi metalden bir alaşım (bir tür bronz) kullanılmıştır.

Kara bakır kazan, Türkistan şehrinin 25 kilometre kuzeyindeki Karnak nahiyesinde Tebrizli Servereddin'in oğlu Abdul-Azîz Usta tarafından dökülmüştü. Bakır kazanlı odanın ortasında duran, iki ton ağırlığında, ağız kısmında çapı 2,45 metre olan ve altmış kova su alabilen dökme kara bakır kazanda hafif olarak tatlılandırılmış su bulunurdu. Dervîşlerin tedavi edici olduğunu söyledikleri, şifalı olduğuna inanılan bu kutsanmış su, Cuma namazı sonrasında inananlara dağıtılırdı.

Yesevî Külliyesi Mescidi

Külliyenin güneybatı bölümünde yer alan ve son derecede ilginç bir mimarî yapı olan külliye mescidi, duvarlarındaki dört niş sayesinde genişletilmiş bir bölümdür. İlave duvar kemerlerinin genişletici yardımı ile zeminde kare haline getirilen mescid, kasnağında onaltı pencerenin yer aldığı iki küçük kubbeye sahiptir. Yer planında çok köşeli çapraz bir bölme olarak görülen mescidin kapısı Bakır Kazanlı Oda'ya ulaşan bir koridora açılır. Planda altı köşeli yıldıza benzeyen mescidin köşelerinde yer alan garip şekilli sarkıtlar, destekleyici kemerlerin alt bölümüne asılmıştır. Mescidin duvarları, altıgen şeklinde açık mavi sırlanmış çiniler ile kaplanmıştır.

Mescidin güney tarafında yer alan Kâ'be'ye yönelik 3.5 x 2.5 metre ölçülerindeki müzeyyen mihrab Mescide spesifik bir ihtişam katar. Yüzeyi mozaik ve bitki desenli renkli çinilerle bezeli olan mihrab sivri kemeri ile bir niş yapısında olup açık ve koyu mavi renkte mozaik zemin üzerinde beyaz harflerle Kur'an'dan âyetlerin yer aldığı dikdörtgen şeklinde dekoratif bir çerçeve ile çevrelenmiştir. İşlemelerinde altın kullanıldığına dair izler bulunan dikdörtgen çerçevenin bütün yüzeyi zengin bir şekilde bitki desenleriyle süslenmiştir. Mescidin mihrabının iki tarafında İsfahanlı bir san'atkâr tarafından 1494'de yapılmış çok büyük iki şamdan vardı.

Bu Mescid'de cumaları yapılan ibadetler günümüze kadar devam etmiştir: Cuma namazı bittikten sonra, öğle vakti keçe ve kamış hasırlar, halılar üzerinde mihraba yönelik halkada sıkışık olarak sıralanılarak oturulur, dervîşler yüksek ama disiplinli bir tonda seslenerek *'zikir töreni'*ni başlatırlardı: *"Hüvel Hayy'ül Kayyum..!"* ve dervîşlerin arka tarafında ayakta duran mürîdler Hoca Ahmed'in Hikmetleri'nden bölümleri makâmla bir ağızdan koro halinde okurlardı. Bu büyük koronun sesi türbe duvarlarının çok ötelerinden işitilebilirdi.

Yesevî Külliyesi Müştemilâtı

Bakır kazanlı odadan iki katlı sekiz koridor yoluyla kabir odası hariç bütün bölümlere geçilebilir. Bu koridorlar, yapıyı her biri muhtelif maksatlar için tasarlanmış odalara sahip sekiz bölüme ayırır. Külliyede büyük Aksaray ve küçük Aksaray'ların yanı sıra daha birçok hücreler de mevcuttur.

Güneydoğu bölümünde alt katında çıkmaz nişlerle sonlanan uzun geçitler ve üst katında galerilerden oluşan ve geleneksel Türkistan pilavı başta olmak üzere tekke yemeklerinin hazırlandığı *"halım-hane"* (mutfak) yer alır.

Külliyenin kuzeydoğu bölümünde su bulunan bir oda *'kudukhane'* (kuyu odası), kuzeybatı kısmında ise iki uzun geçitte yerleşmiş büyük Aksaray vardır.

Güneybatı ve kuzeydoğu kısımlarında tasarımdakinden farksız olarak küçük Aksaray, *'kitabhane'* ve iki katlı hücrelerin yer aldığı iki katlı bölüm yer alır. Kitabhane bölümü çok sayıda kitap ihtiva ederdi.

Türbenin güneydoğusunda erbain çıkartmak üzere kırk gün oruç tutmak ve niyetlerinin kabulü için dua etmek isteyenler için *"halvethane"* denilen yeraltı hücreleri bulunmaktadır. Kitabe bu yeraltı hücrelerinin ilk olarak Ahmed Yesevî'nin yaşadığı sıralarda görüldüğünü ve daha sonraları yeniden yapıldıklarını bildirmektedir.

Daha sonraları külliyenin batı tarafında mescide bitişik olarak bir "*taharethane*" (abdest yeri) de yapıya eklenmiştir.

Kitabhane ve Aksaray bölümleri transvers kemer ve yan kemerler ile örtülmüştür ki bu örtme tekniği küre ve koni şeklinde çatılar ile kemerli türbe ve eyvanların kuruluşunu sağlamıştır. Bu bölümlerdeki tavanlarda kemerleri destekleyen bölmeler arası elemanlar son derecede geliştirilmiş mimari yeniliklerdir. Kubbe altındaki alanın çapraz biçimi, duvarlardaki nişlerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi ile elde edilen ananevi bir tarzdır.

Ana bölümler olan Bakır kazanlı oda, Kabir odası ve Mescid'de iki katlı kemer altı alanlar yoktur; bu bölümlerin her birinde duvar merkezlerinde yer alan dörder niş vardır. Kubbenin iç yüzleri ardıç ağacından desteklere tutturulmuş ilgi çekici şekiller sergileyen sarkıtlarla dekore edilmiştir. Kubbe zeminini içten maskeleyen bu sarkıtlar kubbenin bakiyesi olan ayaklar üzerine yayılır. Harikulade kemerler ve at nalı şeklindeki trigonal kirişler, ana kapı yanındaki toplantı salonunun yanlarındaki kare şeklindeki hücreleri örten altıgen şeklindeki küçük ve düz çatılan da destekler. Küçük Aksaray ve Kitabhane bölümleri de at nalı biçiminde kirişler desteğinde çatılmıştır.

Yesevî Külliyesi Tezyinatı

Türbenin dış duvarları boydan boya üç bölüme ayrılmıştır: Duvarın orta kısmında *girih* adı verilen büyük bir geometrik motif ve bazı işlemeli yazılar; üst bölümde epigrafik bir tezyinat ve en alt kısımda ise kaideyi oluşturan 1,85 metre yükseklikte bir taş panel vardır. Duvar kaidesi ortasına çini yerleştirilmiş sarı kireç taşından inşa olunmuş ve çini levhalar ile şekillendirilmiş bir desen ile dekore edilmiştir.

Türbenin üç cephesinde üst kenarı takip eden kuşak şeklindeki epigrafik tezyinatı oluşturan hat yazıları Kur'an-ı Kerim'in 6. En'am sûresinden alınmış olan 59-63. âyetleri ihtiva eder:

6:59. Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.

6:60. Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün de ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi dirilten (uyandıran) O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.

6:61. O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler.

6:62. Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur ve O hesap görenlerin en çabuğudur.

6:63. De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır ki? (O zaman) O'na gizli gizli yalvararak "Eğer bizi bundan kurtarırsan and olsun şükredenlerden olacağız" diye dua edersiniz.[79]

Yazı fırınlanmış tuğla rengi bir zemin üzerinde sırlanmış küçük çinilerle şekillendirilmiştir. Tezyinat bölgesi parlak çiniden iki kenar ile sınırlanmıştır. Bu tezyinat alanının yüksekliği kenarlar katılmadan 2,37 metre ve kenarlarla beraber 2,62 metredir. Yazılar, mavi çinilerden işlenmiş ve mor renkte sırlanmış tuğla ile çevrelenmiştir.

Binanın her iki arka köşesi, taş kaide ve epigrafik tezyinat bölgesi arasında yerleştirilmiş silindir şeklindeki sütunların dörtte uçunu barındırır. Bu sütunlar da kufî yazılı kitabelere sahiptir. Taş kaide ve epigrafik tezyinat arasındaki duvarların oluşturduğu pürüzsüz alan, fırınlanmış tuğlalardan yapılmış ve koyu mavi bir süs kuşağı ile donatılmıştır. Orta bölüm bazı zikir ve dualardan ibaret olan açık mavi kufi yazılarla donatılmıştır: "Allah, Muhammed, Elhamdülillah, Allahüekber, Lailahe İllallah..."

Duvarların yapımında bütün renklendirilmiş çiniler düşey planda yer alırken, sırlanmamış olan tuğlalar yatay olarak duvarın cephesini oluşturmak üzere yerleştirilmişlerdir. Bu işlemeli cepheler, bütün bina etrafında aynı seviyede olmak üzere taş destekleyici kaidenin bir bandı tarafından desteklenmiştir. Parlak renkli çiniler, bütün pencere boşluklarını, İlyâs Han Nişi olarak bilinen kuzeydoğu cephesindeki niş kemerini, Muhammed Hanefî portali olarak bilinen kuzeydoğudaki giriş kemerini ve Bakır kazanlı oda'nın bütün cephelerindeki kemerlerin etrafını çevreler.

Türbenin kuzeydoğu cephesinde İlyâs Han nişi üstünde epigrafik tezyinatın sonlandığı yerde bulunan koyu mavi çiniler üzerinde Ahmed Yesevî Türbesi'nin üç cephesinin tamamını çinilerle bezeyen usta olan "Şiraz'lı Hoca Hasan" ibaresi ve Hicrî 800 tarihi bulunmaktadır. Kabir odasının üzerinde çatılı kubbe kasnağının üst kenarındaki bir altıgen çini üzerinde de kubbeyi kaplayan çinilerin döşenmesinden sorumlu olduğu anlaşılan mozaik san'atkârı Şiraz'dan Şems Abdulvehhab'ın adının kaydedildiği bir kufî yazı yer almaktadır.

Bakır Kazanlı Oda, Kabir Odası ve Mescid duvarları alt kısmında 1,5 metre yüksekliğinde açık mavi altıgen çinilerden oluşan parlak bir çini tabaka ile kaplanmış ve ilave edilen mozaik madalyonlarla bezenmiştir. Zemine yakın seviyede kolay işlenebilen bir taştan imal edilen yaprak şeklinde nakışlar oyulmuş bir kuşak bulunuyordu. Kabir Odası'nın nişindeki orijinal mozaik panel ve yine bu bölümdeki parlak renkli çini sütunların dörtte üçü günümüze kadar ayakta kalabilmiştir.

Bir zamanlar bakır kazan, bazılarının uçlarında hilal ve âyet yazılı küçük levhalar olarak dökülen âlemler ve tepelerinde kadim

Türk geleneğine uygun olarak atkuyruğundan imal edilen püsküller bulunan on mızrak *(=tuğ)* tarafından çevrelenmişti.

Türbedeki dervîşler, Türkistan'ın her yerinden gelen ziyaretçilerden isteyenlere büyü, nazar gibi istenmeyen işlere karşı koruma sağladığına inanılan "uğur tılsımları" verirdi; sonraları bu tılsımlara 18. yüzyılda Hoca Han Usta tarafından yapılan ve merkezinde "Hazret Sultan Hoca Ahmed" ibaresi oyulmuş bir yuvarlak mühürün bağlandığı bilinmektedir. Bu mühürün orijinali Tataristan'daki Kazan Devlet Üniversitesi tarafından 1896 yılında arşivlenmiştir. Şiraz'dan Taceddin'in oğlu kakmacı İzzeddin Hoca'nın imzasını taşıyan altın ve gümüş kaplamalı, bronz kabartmalı kapı tokmakları ve halkaya benzer şekildeki şamdanlar tatbikî sanatların güzel örnekleridir. Kabir Odası'nın iç kapılarındaki dökme halkalardan birisi yapıldığı tarih olan H.797 (M.1395) tarihini taşır. Bronz şamdanlar üzerindeki yazılar da yapıldıkları tarih olan H. 20 Ramazan 799 (M.17 Haziran 1397) tarihini gösterir. Bu tarihler türbenin yapım tarihi hakkındaki çelişkili rivayetlerin sağlaması için önem taşır.

6. Yesevîyye Tarîkatı: Yesevîlik Yolu

Birçok yönüyle Türklere has bir tarîkat sayılabilecek Yesevîlik, Nakşbendîlik'in ortaya çıkmasına kadar Türk ülkelerinin en yaygın tarîkatı olarak hüküm sürmüştür. Nakşbendîlik Buhara'da ortaya çıkıp bütün Türkistan'da hızla yayıldıktan sonra -Nakşbendîlik'in Yesevîlik'le silsileler arasındaki ilişki dolayısıyla Ahmed Yesevî'nin ününe hiçbir halel gelmemekle beraber- bilhassa Mâverâünnehir Türkleri arasında büyük bir yer edindi ve bir asır kadar sürede Horasan ve Hârezm'e de yayıldı. Şah-ı Nakşbend'in zuhurundan sonra Nakşbendîyye tarîkatı, Türkistan Türkleri arasında çok yayılmış, daha önce gelişen Yesevîyye tarîkatının nüfuz sahasını bir anlamda daraltmıştır. Ancak Nakşbendîlik'in Türkistan'da egemen olduğu asırlarda da, Yesevî şeyhlerinin Türk dünyasının her tarafında faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir. Genel çizgileriyle Yesevîlik ile büyük bir farkı bulunmayan Nakşbendîyye'nin bütün Orta Asya ve daha sonra Afganistan, Hindistan, Kazan, Orta Doğu ve nihayet Anadolu'da çok geniş bir coğrafyada yayılıp benimsenmesi Yesevî dervîşlerinin daha önceden bu iklimlerde yaptıkları faaliyete bağlı olarak kolaylaşmıştır.

Yesevîlik yolunun takibçilerinin mensub olduğu tarîkat, literatürde *'Yesevîyye'* olarak bilinmekle beraber, Ahmed Yesevî'nin 'Hazret Sultan' lakâbından mülhem olarak *'Sultâniyye'* ve cehrî zikir yapmaları sebebiyle *'Cehriyye'* olarak da adlandırılmıştır. *'Yesevîyye'* mürşîdlerinin çoğunlukla Türk olması sebebiyle Hazînî gibi bazı müellifler tarafından 'Silsile-i Meşâyıh-ı Türk' olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Yesevîyye silsilesinden olan ve sadece Türkçe sohbet ettiği için 'Türkçü Ata' olarak anılan bir Yesevî şeyhinin kabrinin Muhammed Salih Hoca isimli müellifin "Tarih-i Cedide-i Taşkend" kitabında bugünkü Özbekistan'ın başkenti Taşkend'in Çağatay kapısı semtinde önemli ziyaretgâh olarak kaydedilmesi Yesevîlik yolunun Türk karakteri ile ilgili önemli bir belgidir.[80] *(Yakın dönem mürşîdlerinden olan Abdullah Dağıstanî'nin de, 1936'da yerleştiği Şam'daki Cebel-i Kasiyyun dağındaki dergâhında 1973 yılında vefat edene kadar -Arab olsun, Türk olsun- tüm ziyaretçilerine Türkçe sohbet verdiği bilinir.)*

Ahmed Yesevî'nin esaslarını belirlediği Yesevîyye tarîkatı, Nakşbendîyye tarîkatından başka, daha sonra Türkistan ve Anadolu'da gelişecek olan Kübrevîyye, Mevlevîyye; Bektaşîyye tarîkatları ile Hind yarımadasında yaygın olan Çiştîyye gibi diğer büyük tasavvuf ekollerini de derinden etkilemiştir.

Buhara'dan ayrılarak bir mürşîd olarak doğduğu topraklara dönen Ahmed Yesevî derin bir kavrayış ile atayurdu Türkistan'daki insanların manevî ihtiyaçlarını anlamağa çalışmış, bozkırın rûhânî açlığının giderilmesi için gerekli olan ruhî donanımı oluşturmağa yönelmiştir. Manevî kişiliğinin teşekkül ettiği çevrenin niteliği dikkate alındığında kolayca anlaşılacağı gibi Ahmed Yesevî'nin tasavvufî irşad faaliyetinde uyguladığı metodun başarısı teslim edilmelidir. Şeriat hükümlerine sıkı sıkıya bağlı; uzak görüşlü, sağlam muhakemeli kâmil bir Türk mutasavvıfı olan Ahmed Yesevî zâhir ve bâtın ilimlerinde zamanının bütün ricalinden ileride idi. Mürîd ve muhîblerin[81] irşad çalışmalarından kalan bütün vaktini ibadet ve taat ile geçirdiği bilinmektedir.

Şeriat hükümlerine karşı bazen dikkatsizce hareket eden, cezbesi galip büyük bir kısım sûfîlerden sâdır olan ve onların zâhir âlimleri tarafından suçlanmasına yol açan fikirler ve temayüller Yesevî geleneğinde kendisine yer bulamamıştır. Dîvân-ı Hikmet dik-

katle incelenirse hikmetlerinde halkı şüphelere düşürecek itikadları sarsacak aykırılıklar bir yana şeriatı küçümseyen en ufak bir îmaya, gizemli bir yapılanmayı doğuracak özel imgelemelere dahi rastlanmaz.

Bir kısım İran sûfîlerinin eserlerinde görülebilen hülûl, tenâsüh gibi aykırı fikirleri çağrıştıran ibareler Hazret Sultan Yesevî'nin şiirlerinde yoktur. Bir vakit namaz kılmayanın kâmil bir mü'min olamayacağını söyleyecek derecede dinî kurallara bağlılık gösteren Hazret Sultan Yesevî, her hikmetinde günahlarından bahsederek istiğfar eyler, Rabb'inin büyüklüğünü yâd edip tevazu ile mağfiret diler; yahut cennet ve cehennem hallerinden, sûfîyâne menkıbelerden bahseder. Vahdet felsefesine en çok daldığı, "Allah ile Birliktelik" makâmından, "Ölmeden Ölmek" sarayından, "Allah'ta yok oluş" deryasından en çok bahsettiği zaman bile şerîat sınırlarını unutmaz.

Yesevî'nin etrafında o kadar çok mürîd toplanabilmesinde, din ilimlerindeki derin bilgisi kadar, şerîat sınırlarını korumaktaki hassasiyetinin de etkisi vardır. Bu sınırlar çerçevesinde belirlediği tarîkatının esaslarındaki basitlik ve kesinlik dikkat çekicidir.

Tasavvufu bilinemez, anlaşılamaz bir gizem yumağı olmaktan çıkarıp her insanın anlayabileceği ve gereklerini yerine getirebileceği popüler bir akıma dönüştürmesi ve halkın tamamen anladığı bir dil ile, alıştığı bir söyleyiş ile hitab etmesi de Yesevîyye tarîkatının bir üstünlüğü olarak kaydedilmelidir. Yesevîyye tarîkatının, tarihî kaynaklardan çıkartılan esaslarına dikkatle bakıldığında Hazret Sultan Yesevî'nin bıraktığı tasavvufî mirasın niteliği ortaya çıkar. Yesevîyye bütün müminlere farz olan ibadetlerin ötesinde nafile olarak adlandırılan namaz, oruç, zikir, halvet ve diğer bütün ibadetler yanı sıra ayrıntılı olarak tarif edilen riyâzetler ile nefsin terbiyesini ve mutmaîn olma yollarını göstermiştir.

Yesevî Yolunun Teorik Esasları: *Şeriat-Tarîkat-Hakikat*

Buradaki bilgilerin nakledildiği ***Mir'âtü'l-kulûb*** risâlesindeki tasnife göre Ahmed Yesevî tasavvufî yolunu klasik şeriat-tarîkat-hakikat üçlemesi ile açıklamakta ve bunu Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'den rivayet edilen *"Şerîat söylediğim sözlerim, tarîkat yaptığım fiillerim (işlerim), hakîkat ise hâlimdir."* sözlerine dayandırmaktadır.

Hz. Rasûlullah (s.a.v.) şerîat söylediğim sözlerdir demekle yetindi, tarîkat söylediğimdir demekle yetinmedi, yaptığım işlerdir dedi. Bu hadisin yorumu şöyledir: Demişlerdir ki: Hz. Rasûlullah (s.a.v.) mi'rac gecesinde Allah (c.c.) ile vâsıtasız olarak doksan bin konuda sözleşti. Otuz bini şerîatla, otuz bini tarîkatla ve otuz bini hakîkatla ilgili idi. Hakk Teâlâ'dan fermân geldi ki: *"Şerîat sözlerini mü'min, kâfir ve fâsık herkese anlat. Tarîkat sözlerini dileyen ve taleb edenlere anlat, ama hakîkatı aslâ kimseye söyleme…"*

Hz. Hâce Ahmed Yesevî'den çok önceleri, Âdem (a.s.)'a şerîat verildi. Sıra İbrâhim (a.s)'a gelince tarîkat verildi, Muhammed Mustafa (s.a.v.)'e gelince hakîkat verildi. O zaman Hz. Rasûlullah (s.a.v.) münâcâtta bulundu: "İlâhî! Bu hakîkatla yürümek zordur. Ümmetlerim bu yolla amel edemez, âsî olurlar, deyince Allah Teâlâ (c.c.) fermân buyurdu: "Senin ümmetlerine şerîatı, tarîkatı ve hakîkatı verdim. İsterlerse ikisinden yürüsünler. Ama ey Muhammed (s.a.v.)! Hakîkatı herkese söyleme, ancak ârif[82] ve âşık olanlara açıl, söyle. Çünkü bu anlatılamayacak sır ilmidir, dil ile anlatma…" dedi.

Şerîat îmânı, tarîkat îmânı ve hakîkat îmânı nasıl olur? diye sorulursa cevap olarak de ki: Şerîat îmânı, kelime-i tayyibe "Lâ ilâhe illallâh" okumak; tarîkat îmânı, Allah Teâlâ (c.c.)'dan korkmak ve hakîkat îmânı, dürüstlük ve samîmiyet ile Hakk Teâlâ (c.c.)'ya yönelmektir.

Sultânü'l-ârifîn Ahmed Yesevî "*Şerîat, zâhiren uzuvlarla amel etmek; tarîkat, kalp ile amel etmek; hakîkat ise sır (kalbin içindeki cevher, gönül) ile amel etmektir.*" sözü ile bu izahı genişletir. Burada *Mir'âtü'l-kulûb*[83] risalesini esas alarak bu üçlü tasnifi temel alarak Yesevî yolu, ortaya konulacaktır:

Bu *Mir'âtü'l-kulûb* risâlesinin yazılmasının sebebi şu idi ki, tüm sûfîler, sabah ve akşam belki sürekli zikir halkasında doğru bir hâl içinde iken, günlerden bir gün Hazret Sultân Ahmed Yesevî'ye: "Şeyhlik ve mürîdlik hakkında ve bu yüce silsilenin sülûk (usûlü) ve tarîkatı konusunda bilgi verseniz, sizden sonra ehl-i tarîkata hâtıra kalır", diye arzettiler. Sonra bu risâleye *Mir'âtü'l-kulûb* adı verildi yani 'Gönüller Aynası'. Her kim aynaya baksa yüzünü görür ve gayb aynası olsa onu da (= gaybı da) görür. Binâenaleyh her kim bu kitabı

okusa ve kendi kusurunu görüp bilse, onu telâfîye çalışıp tevbe ve istiğfâr ile benliğinden geçse, ümit edilir ki Allah Teâlâ o kusur ve günâhı afveder. Her sâlik ki bu risâleyi okusa veya okuyandan dinleyip amel etse, kalp gözünü açsa, onsekiz bin âlemdeki acâîb ve garîblikleri görse, kıyâmette -*inandık ve tasdîk ettik*- Allah Teâlâ Zülcelâl (c.c.) ile buluşup keyfiyetsiz olarak Vechullah'ı görse, (bu) hiç acâîb ve garîb (bir hâl) olmaz.

Sultânü'l-ârifîn Yesevî, muhabbet, yakıcı ateş ve şevk diyerek bu *Mir'âtü'l-kulûb* risâlesini üç bölüm üzerine binâ ettiler. Zîrâ Hak Teâlâ, "kullarım bana yaklaşsın", deyip din ve İslâm yolunu bahşetti. O yola üç isim verdi. Birinci şerîat, ikinci tarîkat, üçüncü hakîkat. Bu sebeple (bu risâle) üç bölüm üzerine binâ edildi.

Şerîat Hakkında Sultânü'l-ârifîn Ahmed Yesevî der ki: Kendisine uyulan önder insanlar şerîat önderleri, tarîkat önderleri ve hakîkat önderleri olarak üç kısımdır. Şerîat önderleri âlimler ve sultanlardır. Eğer âlimler ve sultanlar şerîatta emredilene uyup yasaklanandan sakınır ve başkalarına da (bu emir ve yasakları anlatıp) emrederlerse doğru yoldan şaşmazlar. Onlara uyanlar da şaşmazlar. Eğer bu şartlarla birlikte olmazlarsa, şerîat yolundan saparlar.

Sultânü'l-ârifîn Hz. Hâce Ahmed Yesevî buyururlar ki: *Şerîat, uzuvlarla yani zâhirle amel etmektir*. Uzuvlarla (*bi'l-erkân*) kelimesinden maksad, farz, vâcib, sünnet ve edeblerin tümü olur. Ama şerîatla yürürüm deyip iddiâda bulunanlar, müslüman olarak adlandırıldılar. İddiâlara mâneviyât gerekir. O mâneviyât da şudur ki, Hakk Teâlâ (c.c.)'nın emri kullarına iki şekilde olur: Emredilen iyi işler (farz) ve yasaklanan kötü işler (haram). "*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten menedersiniz"* buyurdu. Mü'min ve müslüman diye adlandırılanlar, tüm emredilenleri yerine getirip yasaklananlardan sakınsalar, şerîatta iddiâları doğru, mü'min ve müslümanlıkları da dürüst olur. Hakk Teâlâ (c.c.)'nın hakîkî kulları olurlar.

Eğer (insan) emredileni yerine getirmez, yasaklanandan sakınmaz ise, mü'min ve müslümanım diye iddiâsı yalandır ve kendisi yalancıdır. Emredilen şudur ki, dîne uygun olan herşeyi kabul etmek ve başkalarına da onu emretmek. Yasaklanan şudur ki, küfür, nifâk, şüphe, şirk, kendini beğenmek, gösteriş yapmak, zulmet-

mek, haram yemek, yalan söylemek, gıybet yapmak, zinâ etmek, içki içmek, uyuşturucu bitki (beng) yemek ve mü'minlere haksız yere zulmetmek.

Bir kişi nehyedilen bir kötülüğü yapıyor olsa, ona engel olmak gerekir. Eğer eliyle gücü yetmese diliyle, diliyle gücü yetmese gönlüyle o kişiye buğzu olsun (ki bu sonuncusu) îmânın zayıflığındandır. Eğer mü'min o (kötülüğü) görüp engel olmasa, onu yapanın günahına ortak olur.

Bunlardan tarîkat önderleri şeyhler ve sûfîler; riyâzât ve çile çekip gönül âlemlerini açsalar, yetmiş makâmdan geçip gâib ruhlar ve meleklerle sohbet etseler, tarîkat yolundan sapmazlar. Şu tür büyüklere tâbi olanlar da sapmazlar. (Ama onlar) bu şartlarla birlikte olmazlarsa tarîkat yolundan saparlar, onlara uyanlar da saparlar. Sûfî Muhammed Dânîşmend der ki: Hangi şeyh yetmiş makâmdan geçmeden şeyhlik ve önderlik iddiâsında bulunsa iddiâsı bâtıl (geçersiz) olur.

Tarîkat Hakkında Hz. Hâce Ahmed Yesevî şöyle buyurdular: Allah Teâlâ, o Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'e emretti ki: *"İbrâhim'in doğru dînine tâbi ol!"* Ve yine emretti ki: *"(Siz de) onun doğru dînine tâbi olunuz."* Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), kâinâttaki herkesin (ve herşeyin) önderi idiler. İbrâhim'in dînine uyun demekte hikmet nedir? Cevap: *Allah en iyisini bilir*, hikmet odur ki, İbrâhim (a.s)'ı *"atanız"* diye zikretti. Oğul, ataya tâbi olur. Pekiyi, İbrâhim (a.s)'ı *"atanız"* diye zikretmesinin hikmeti nedir? Cevap: İbrâhim (a.s)'dan önce tarîkat verilmedi. İlk tarîkat İbrâhim (a.s)'a verildiği için *"atanız"* dedi. Haberde nakledilir ki: Ruhların aslı, Muhammed (s.a.v.)'dir ve cesedlerin aslı Âdem (a.s)'ın cesedidir. Tenler (bedenler) atası, Âdem (a.s)'ın tenidir, demişler. *En iyisini bilen Allah'tır*. Hz. Muhammed (a.s)'ın rûhundan önce ruh yaratılmadı ve dahi Âdem (a.s)'ın zâtından önce beden yaratılmadı. Bu sebeple Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in rûhu ruhların atası oldu. Âdem (a.s.)'ın bedeni de bedenlerin atası oldu.

Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular:*"Söz, fiil ve hâlleri yönünden, kavmi içindeki şeyh, ümmeti içindeki peygamber gibidir*. „ İşte mürîd, böyle bir şeyhe bağlansa bu uygundur. Ve böyle bir şeyh, inkârcı ve münâfıklara doğru yolu göstermek için kerâmet gösterse bu câiz olur.

Şeyhle mürîdin hâli şuna benzer ki, bâliğ olmamış (küçük) oğlana annesi nasıl şefkatle davranırsa, şeyh de mürîdi merhamet ve muhabbetle öyle terbiye eder.

Ahmed Yesevî'den Sûfî Muhammed Dânîşmend şöyle nakleder: (İnsanda) kalb-i selîm olmadıkça tarîkata girmesi câiz olmaz. Her kim dört deryâdan geçse, kalb-i selîm olur: 1. Dünya deryâsı, 2. Halk deryâsı, 3. Şeytan deryâsı, 4. Nefs deryâsı. Bu deryâlar için gemi gerekir, gemisiz geçilmez.

Birinci Dünya deryasının gemisi zühd, yiyeceği kanâat, âlimi (veya bilgisi) horlanıp küçümsenmek, gemisinin demiri sabırdır.

İkinci Halk deryâsı, onun gemisi ümîdi kesmek ve uzlet, gemi demiri ayrılık, oturuşu halvettir (yalnızlık).

Üçüncü Şeytan deryâsının gemisi zikir, yiyeceği tesbîh, demiri korku ve ümit, oturuşu muhabbettir.

Dördüncü Nefs deryâsı, gemisi açlık ve susuzluk, yiyeceği aşk, demiri zevk, oturuşu şevktir. İşte bu deryâlardan geçen kimse tarîkat yoluna lâyık olup kalb-i selîm elde eder.

Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular: *Tarîkat, benim fiillerim; yani* yaptığım işler*dir*. Hz. Rasûlullah (s.a.v.) gecelerde aslâ uyumazlardı. Zikir ve tesbîhten bir ân bile uzak kalmazlardı. Sadece gündüz öğle vaktinde kaylûle uykusu yaparlardı. Yemeği az yerdiler.

"Göz uyur ve gönül uyumaz".

Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular: "*Gözlerim uyur ama kalbim uyumaz*. „ Yani, göz uyur ve gönül uyumaz.

Hz. Dâvûd (a.s.) Hakk (c.c.)'a yalvarıp dedi ki: İlâhî! Dünyâda sultan denen kulların var ve onların hazîneleri var. Pekiyi, senin hazînen nerdedir? Mevlâ azze ve celle'den fermân geldi: "Ey Dâvûd! Benim hazînem, mü'min kullarımın gönülleridir. Dünyâda sultan denen kullarım hazînelerine zaman zaman bakarlar. Yâ Dâvûd! Ben o gönül hazîneme hergün üçyüz altmış kere bakarım". Binâenaleyh, bu özellikteki gönül belki Kâ'be'den daha üstün olur, onun için Kâ'be'yi Hz. İbrâhim binâ etti, gönlü ise Rabbü'l-Celîl binâ etti. Bu görünen Kâ'be'ye tüm yaratıklar nazar eder ama gönle (sadece) Hak Teâlâ nazar eder.

İşte o önder (şeyh) ki, bu özellikteki gönül âlemini açsa ve yetmiş makâmdan geçse, onun şeyhlik yapması kabûl edilir. Eğer bu özellik olmadan önder olsa yalancıdır. Böyle şeyhten sakınmak gerekir. Gönül âlemi açılmış olan bir mürşîd-i kâmilin nazarı mürîdin üzerine düşse, o mürîd bayılıp yıkılır.

Şeyh Ahmed Yesevî nakleder ki: Yetmiş makâmın ilmini bilmek gerek, ondan sonra Mevlâ azze ve celle'den yardım gelirse (yüksek) makâma ulaşır.

Sûfî Muhammed Dânîşmend der ki: Keşfu'l-kubûr (kabrin içindekileri görmek) ve keşfu'l-kulûb (kalbin içindekileri görmek) bu makâmlar cümlesindendir. Bunlar (diğer makâmlardan) daha küçük olanlardır. Bu kıyâs ile (bu şekilde), bir kimse yetmiş makâmdan geçse, sonra şeyhlik makâmına oturup mürîd edinmesi, zarûret hâlinde adak alması ve ihtiyaç hallerinde velîlik hâli makâmından haber vermesi ve (kerâmet) göstermesi câiz olur ve kabul edilir. Böyle yetmiş makâmdan geçmeden ve gönül âlemini açmadan bir şeyh mürîd edinse ve (şeyh gibi) davransa bu câiz olmaz.

Hakîkat Hakkında Hazret Sultan Ahmed Yesevî dedi ki: *Hakîkat, gönülle amel etmektir*. Hz. Rasûlullah (s.a.v.), *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol"*[84] âyetinden korkup, *"Hanîf olarak (Doğru yola yönelerek) İbrâhim'in dînine uy"*[85] âyeti ile amel etti. (Hakk'a) mi'racı buldu, yetmiş bin makâmdan geçti ve Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'e yetmiş makâmda âyet geldi. (Hakk Teâlâ) yetmiş bin hicâbı, yetmiş makâm içine koydu. Yetmiş makâmı da yedi yakîn (kesin ve gerçek bilgi) içine koydu. Bunlar isme'l-yakîn, resme'l-yakîn, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn, hakîkat-ı hakka'l-yakîn ve Hakk-ı Hakka'l-yakîndir. Bu yedi yakîni de mücâhede (çaba ve çile) ile koydu. Mücâhedeyi de Hak Teâlâ'nın inâyeti (lütfu ve yardımı) içine koydu.

Allah Teâlâ'nın kelâmı: *"Ancak sana ibâdet eder ve ancak senden yardım dileriz„* diye fermân gelince Hz. Rasûlullah (s.a.v.) Hz. Mevlâ azze ve celle'den inâyet dileyip mücâhede etti. Yetmiş bin makâmı geçti, hakîkata girdi ve onun varlığını gördü. Gönül mi'racı yaptı. Beden miracı da ondan haber verir. Bilesin ki, Hz. Hz. Rasûlullah (s.a.v.), miracda Rabbu'l-izzet'e varıncaya kadar elli mertebe aştı.

1. Akıl, 2. O'nun (Hakk Teâlâ) varlığını bilmek, 3. O'nun (Hakk Teâlâ) kâinâttan önce var olduğunu bilmek, 4. O'nun (Hakk Teâlâ) bâkî olduğunu ve yok olmayacağını bilmek, 5. O'nun (Hakk Teâlâ) Diri olduğunu ve ölmeyeceğini bilmek, 6. O'nun (Hakk Teâlâ) Âlim olduğunu bilmek, 7. O'nun (Hakk Teâlâ) Kâdir olduğunu bilmek, 8. O'nun (Hakk Teâlâ) İşitici olduğunu bilmek, 9. O'nun (Hakk Teâlâ) Görücü olduğunu bilmek, 10. O'nun (Hakk Teâlâ) Dilediğini bilmek, 11. O'nun (Hakk Teâlâ) Fâil (iş yapan) olduğunu bilmek, (12. metinde eksik), 13. Emredici olduğunu bilmek, 14. Benzerinin olmadığını bilmek, 15. Doğurmadığını ve doğurulmadığını bilmek, 16. O'nun (Hakk Teâlâ) yerine geçecek birşeyin olmadığını bilmek, 17. Hikmet sâhibi olduğunu bilmek, 18. Doğru sözlü (samîmî) olduğunu bilmek, 19. Hiçbir şeye ihtiyacının olmadığını bilmek, 20. Peygamberler gönderdiğini bilmek, 21. Kalpleri ülfet ettirdiğini söyleyen olduğunu bilmek, (22. metinde eksik) 23. Kabirlerden diriltenin O olduğunu bilmek, 24. O'nun, iyilik yapanları fiillerinden dolayı sevdiğini bilmek, 25. Kulların günâhlarını affettiğini bilmek, 26. Âdil olduğunu bilmek, 27. Niyet, 28. Sabır, 29. Yakîn, 30. Havf, 31. Recâ, 32. Hayâ, 33. Hilm, 34. Şerh (Kalbin Açılması), 35. Tasdîk, 36. Îtikad, 37. İhlâs, 38. İstiâne (Yardım İsteme), 39. Temkîn, 40. Kabûl, 41. Tevekkül, 42. Tefvîz (İşleri Allah'a Havâle Edip Râzı Olma), 43. Zühd, 44. Nasîhat, 45. Şefkat, 46. Velâyet, 47. İlim, 48. Kerâmet 49. Rahmet (50. metinde eksik) (mertebeleridir)

(Hz. Rasûlullah) bu mertebeleri aşınca niyetine ve maksadına ulaştı. Hak Teâlâ'dan tüm ikramları gördü. Öyle ki gönül ve gönül sâhibi Hz. Rasûlullah (s.a.v.) için hiç bir perde kalmadı. Lütuf ve şevk yakınlığı ile Hakk'a iki yay mesâfesinden daha yakın oldu. Bu, (vuslata) eren önceki mutasavvıfların görüşüdür.

Sultânü'l-ârifîn Hâce Ahmed Yesevî (rahimehullah)'dan Sûfî Muhammed Dânîşmend, nakleder ki: Mukarreb olup Hakk'a yakınlık makâmında duran kişi, Hak Teâlâ'nın cemâli ile müşerref olur. Nitekim Hz. Rasûlullah (s.a.v.): *"Gönül gözümle cemâli müşâhede ettim„* dedi ve beden (baş) gözüyle görmedim, dedi.

Ama inkârcı ve münâfıklar şöyle dediler: (Böyle) mi'rac nasıl olur, yedi kat göğü bir saatte kat etmek, O'nun ilginçliklerini görmek, Cennet'i seyredip ilginç yerlerinde dolaşmak, ayrıca Arş, Kürsî, Levh ve kalemi görmek, O'nunla vâsıtasız doksan bin kelâm

konuşmak ve kurbet makâmında durup cemâl-i ilâhîyi müşâhede eylemek, bu işler imkânsızdır, dediler.

"Hakîkatla yürüyorum" deyip iddiâ edenler ve *"Hakk'a yakın şeyh"* diye adlandırılan kimseler, bu hakîkat konusunda anlatılan yetmiş makâmı geçip, yetmiş bin perdeyi aşıp hakîkata girse ve Rasûlullah (s.a.v.)'in gördüklerini görseler, (o zaman) mânevî hâlleri düzgün ve iddiâları doğru olur. Hakk'a yakınlık ve şeyhlik onlara câiz olur. Ama hakîkat konusunda anlatılan yetmiş makâmı geçmeden, yetmiş bin perdeyi aşmadan ve Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in gördüklerini görmeden, bir kimse "ben Hakk'a ulaşıyorum" diye iddiâda bulunsa, iddiâsı yalan, kendisi yalancı ve Tanrı'ya düşman olur. Nitekim buyurdular: *"Yalancı, Allah'ın düşmanıdır.„* Nebîyy-i zîşan (s.a.v.) buyurdu: *"Her iddiânın bir mânâsı (içeriği ve özü) vardır. Mânâsı olan kişi doğru, olmayan ise yalancıdır. İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki iddiâ çok ama mânâ (ve mâneviyât) az olacak. Kim bir şeyi iddiâ eder ama karşılığını bulundurmazsa, o yalancıdır.„* (Rasûlullah doğru söyledi.)

Ey Dervîş! Şeyhlik dâvâsında bulunan kimsenin, kırk yıl bir mürşîd-i kâmilin hizmetinde bulunmuş, çile çekip ondan icâzet almış olması gerekir. (Aksi takdirde) onun mürîd edinmesi ve hediye alması haram ve bâtıldır. Şerîata aykırı iş yapan kişi dinden çıkar, tarîkata aykırı iş yapan da merdûd olur, reddedilir. Ve her kim tevbe etmeden dünyâdan göçerse Cehennem'de azap görür. Bundan Allah'a sığınırız.

Hikâye: Günlerden bir gün Şeytan aleyhil-la'ne (Allah'ın laneti ona) , Hızır (a.s)'a dedi ki: *"Bilesin ki, ben mü'minlere günâhı kolaylaştırırım, namazı terketmek, dînen suç işlemek ve dünyevî arzulara heves gibi konulara onları teşvik eder özendiririm. Kalplerini bozarım ama onlar kendilerini başkalarına sâlih, zâhid ve müslüman olarak gösterirler. Hakîkatta Mevlâ Teâlâ katında münâfık olurlar, benim arzum da hâsıl olur"*. Hızır (a.s.) dedi ki: *Bu sözleri Şeytan'dan işittim ve Rasûlullah (s.a.v.)'e söyleyince efendimiz çok ağladılar ve şöyle buyurdular: "Ey Hızır (a.s)! Bunun çâresi şudur: O mel'ûn kul, mü'minin gönlüne bozuk düşünceleri salar. Mü'min sünnet ve farz namaz arasında kelime-i temcîdi (*La Havle Vela Kuvvete İlla Billah*) çok okusun. Ardından şu duâyı okusun: "Ey Allah'ım! Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Rasûlullâh*

kelâmı hürmetine, şirk, nifak ve bedbahtlığın saâdete gâlip gelmesi hâllerinden sana sığınırım. Müşrikler beğenmese de, (Allah Teâlâ (c.c.), Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'i), bütün dinlerden üstün kılmak üzere hidâyet ve hak din ile gönderdi."

Bunun (vesvesenin) mânâsı şudur: Şeytan, namaz içinde vesvese verse, namaz kılanın gönlü istikrarsız olup birçok şeyi düşünür, rükû, secde, tesbîhler ve namazın tüm şartlarını yerine getiremez, riyâdan daha beter bir yola sapar ve tüm tâatı geçersiz olur. İşte namaz kılan kişiyi böyle bir hâl kuşatırsa şu kelime-i temcîdi çok okusun: *Allahım! Bizi koru, utandırma, riyâdan ve hevâya uymaktan koru, rızân ve rahmetinle hâlis olarak tâatına muvaffak eyle, ey merhametlilerin en merhametlisi.*

Hakîkat Önderleri:

Hakîkat önderleri ise Hakk'a yakın olan ârifler ve şeyhlerdir. Hakk'a yakın olan ârif kullar ve şeyhler, hakîkaten Allah'tan başka herşeyden vazgeçip gönüllerini sırra ulaştırırlarsa maksadlarına erişip hakîkat yolundan sapmazlar. Onlara tâbi olanlar da sapmazlar. Eğer bu şartlar içinde bulunmazlarsa hakîkat yolundan sapıp gâye ve maksada ulaşamazlar.

Yesevîlikte Fakr

Fakr konusuna Menbau'l-Ebhâr kitabında özel bir yer veren Hazînî, Hz. Rasûlullah'tan "El-fakrü mâlî ve'l-fukarâ 'i Iyâlî" kudsî hadisini nakleder. Hazînî, bu hadisi "Akıl katında mal ile kastedilenin mendûb (= iyi görülen) ve mahbûb (= güzel bulunan), ıyâl ile kastedilenin ise mergûb (= beğenilen) ve matlûb (= istenilen) olması uygun ve mümkündür." sözleriyle açıklamağa çalışır ve ardından*"El-fakrü fahrî ve ene eftehiru bihi"* hadisini de kaydedip "Ne güzel fakr dereceleri ve ne güzel gönlü uyanık Allah fukarâsının makâmları" diyerek fakrı ve Allah fukarâlarını över.

"Fakr Hz. Rasûlullah'ın, o yollar kılavuzunun övüncüdür. Fakr her durumda istiğna (= Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak)dır. Fakr ihtiyaç ve zaruret içinde bulunmak değildir. Fakr yoksul olmak ve eğilip bükülmek (= i'vicâc) değildir. Fakr eski hırka giymeye arzu duymak değildir. Fakr, doğrusu şu ki, bunların hepsinin birleşimidir. Fakr Allah'tan gayrı her şeyi silip gidermektir. Fakr dilencinin sandığı durum da değildir. Fakr dilenci-

lik etmekten uzak durmaktır. Yüce Allah bu yüzden "Fakr benim malımdır' demiştir. Fakr eri eğer dilencilik ederse 'Bu nasıl fakr eri?' deme; her güç iş fakr yanında kolay sayılır. Fakr, sahibinden inkisâr (= güçsüzlük, yetersizlik) ister, inkisâr için ise ihtiyâr (= Allah'ın kendisi için istediğini ister, seçtiğini seçer, yeter bulduğunu yeter bulur hâle gelmek) arzu etmek gerekir."

Hazînî, Fakr konusuna getirdiği bu açıklamadan sonra, Bâyezîd-i Bistâmî ile ilgili şu rivayeti aktarır:

Şeyh Bâyezîd Bistâmî, Yüce Tanrı'ya: *"Ey Rabbim! Katında değerli olan nedir ki Bâyezîd kulun onu yanında getirsin? "* diye sormuş, Tanrı da *"Ey Tayfur! Üç değerli şey benim hazinemde yoktur, eğer sen getirebilirsen candan alıcısı olurum. "* diyerek cevap vermiş. Bu cevap karşısında şaşırıp kalan, ne diyeceğini bilemeyen Bâyezîd bir süre hayret ve düşünce ummanının derinliklerine daldıktan sonra: *"Ey hayrete düşenlere kılavuzluk eden Tanrım! Senin hazinende eksik olmaz, değerli ne varsa hepsi mevcuttur. "* demiş. O gücüne güç yetmez bağışlayıcı Tanrı bunun üzerine: *"Evet öyledir, ama istek ve dilek (= niyâz ü îsâr) mücevheri, güçsüzlük ve yetersizlik (= acz ü inkisâr) incisi ve yalvararak isteme ve bağışlanmayı dileme (= tazarru' u i'tizâr) takısı hazinemde bulunmaz. Seçme mücevherler pazarına getirip işe yaramaz sayılmaması için bu incileri ele geçirmeye özge dalgıç, bu cevherleri işlemeye uzman hakkâk gerek. "* demiş.

Hazînî, Hak Teâlâ katında değerli sayılan bu üç mücevherin (*niyâz ü îsâr, acz ü inkisâr, tazarru' u i'tizâr*) -meskenet kelimesini de fakr anlamında kullanarak- fakr ile elde edileceğini dile getirir.

Ahmed-i Yesevî'nin, Fakr-nâme isimli sülûk risalesinde fakr (ve meskenet) konusunda yazdıklarını şöyle aktarır:

"Mürîd eğer toplumun ileri gelenlerinden olursa, mücâhede ve riyâzât eserlerinden ne kadar yüksek kerâmetler elde etmiş ve yüce makâmlara erişmiş olursa olsun, o kişi bu durumuna güvenmemelidir. Zillet (= nefsini hor görmek; hor görülmek, aşağılanmak) için boynuna zenbil astırıp kendi gibi olanların kapısına göndermek, dilencilik ettirmek gerek. Eğer bunu yapmaktan sevinç ya da nefret duymazsa mürşîdlik etmesi ve kendisine halifelik yetkisi verilmesi yerinde olur, aksi takdirde doğru olmaz. "

Hazînî, Ahmed Yesevî'nin fakr hakkındaki bu sözlerini aktardıktan sonra, *birçok maneviyat ulusu (= veli ve mürşîd)nun, inkisar ve i'tizâr hâllerini korumak için dilencilik yolunu seçtiklerini*, çünkü *fakr kitabının başlangıcının ve girişinin ilk sözlerinin fenâ (= yokluk, hiçlik), hâl sahiplerinin dilenciliklerinin ise olgunluğun son noktası, Hak'la birlikte olma (= ermişlik) makâmı olduğunu* söyler, hemen arkasından, *"Olgunlaştırıcı olgun kimse(= kâmil-i mükemmil)nin dilencilik etmesi helâl; eğer şeyhi görevlendirmemişse, kendisinden mertebece aşağıda bulunanların dilencilik etmeleri ise haram ve günahtır. "* şeklinde bir yargı ekler. Hazînî, bu hükmünü Ebû Hüreyre'den rivayet edilmiş fakr ve dilencilik konusundaki bir hadis ile destekler:

"Hz. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Cennetin sultanları, dünyada bir topluluğun içine girmek istediğinde izin verilmeyen, bir kadınla nikâhlanmak istediğinde kabul edilmeyen, konuştuğunda kimsenin kulak vermediği, boş ve saçma sayarak sözlerini kendisinden başka kimsenin dinlemediği saçları karmakarışık, üstlerinde kat kat yamalı hırka bulunanlardır. Bu dilencilerin fakrı yeryüzündeki bütün insanlara bölüştürülse ışığının genişliği hepsini kaplamaya yeter, belki de yeryüzüne fazla gelir."

Hazînî bu hadisten sonra parantez içine alınmış açıklamayı getirerek fakr ile ilgili bir de âyeti verir: *"Dilenciyi incitme,* (çünkü onu Hakîm ve Kadîr olan Hak göndermiştir, Hak gezdirir) *ve Hak Teâlâ'nın vermiş olduğu nimetlere şükr eyle*.[86] El açanı hor görme, yakınlık göster; dilenciye bağışta bulun, ahilik et. Bu da, sayısız nimet bağışlayıcı Hz. Allah'ın bağışladığı nimetlere karşı şükürdür."

Özellikle el açıp isteyene yapılacak bağışın Hakk'ın nimetlerine karşı şükür olduğu yolundaki yorum, ardından daha ileri bir yorumla pekiştirilir: *"Cömertliğini dilenciden esirgeyen, sahip olduğu nimet ve bolluğun şükrünü esirgemiş olur: bu da elden uçup gitmesine yol açar…"*[87]

Dîvân-ı Hikmet'in Kazan baskısı ve Taşkent taşbasmalarının mukaddimesinde Fakr-nâme olarak adlandırılan ve Ahmed Yesevî'nin tarîkat âdâbını şematik olarak özetleyen bir risale de vardır.

Yesevîlik Yolunun Dört Kapı - Kırk Makâmı

Fakr-nâme'ye göre Yesevîlik yolu dört kapı ve her kapıda on adet olmak üzere toplam kırk makâmdan oluşur yani, Yesevîyye dört kapıdan geçilerek ulaşılan kırk makâmdan ibarettir. Bu dört kapı ve bu kapılardan dâhil olunan makâmlar şöyle sıralanır:[88]

1.Kapı: Şeriattır ki, içerdiği on makâm şunlardır: Hak Teâlâ'nın varlığına, birliğine, Zât'ına ve sıfatlarına iman; Namaz kılmak; Oruç tutmak; Zekât vermek, Hacc yapmak; Mülayim (yumuşak söz) söylemek, İlim öğrenmek, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in sünnetlerini eksiksiz uygulamak; Emr-i bil-ma'ruf ve Nehy-i anil-münkeri eksiksiz yerine getirmek.

2. Kapı: Tarîkattır ki, içerdiği on makâm şunlardır: Pîr huzurunda tevbe eylemek ve biat alarak tarîkata girmek; Havf ve recâ (Allah'ın gazabından korku ve rahmetinden ümid) arasında yaşar olmak; tarîkatın evrâdını vaktinde ve eksiksiz yerine getirmek; Pîrin hizmetinde olmak, Pîrin huzurunda icâzet (izin) almadan konuşmamak; Pîr'in uyarı ve nasihatlerine kulak vermek; izni ile konuşmak); mâsivâdan tecrid olmak (Allah rızasından gayrısından uzak durmak) ; tefrid olmak (Allah'ın huzurunda olma şuuruna varmak)tır.

3. Kapı: Marifettir ki, içerdiği on makâm şunlardır: Fenâfillahı hedef almak; Dervîşliğe razı olmak, Halkın ezasına tahammül eylemek, Helâl ve temiz lokma talebinde olmak; Hakk'ın marifetine müşteri olmak; Şeriat ve tarîkatın değerini bilmek; Dünyayı terk eylemek, Âhireti tercih eylemek seçmek; Varlığın mahiyetinden haberdâr olmak, Hakikatın sırlana vâkıf olmak…

4. Kapı: Hakikattir ki, Hakk Teala yolunda olmak; Helâl ve haramı, iyi ve kötüyü bilmek; Haram lokmaya el değdirmemek; Yiyeceğini Hakk yolunda sebil eylemek; Kimseye eziyet vermemek; Fakirliğin münkiri olmamak; tarîkattaki seyr ü sülûkunda azimli ve sâdık olmak; mürşîdinden başka herkesle sırrını paylaşmamak; Şeriat, tarîkat, marifet ve hakikat makâmlarının farkını bilerek amel işlemek; ve nihayet Hakk'a vuslat ile seyr-i fillahta karar kılmaktır.

Yesevî Dervîşinin Görevleri

Yesevî şeyhleri derler ki: Dervîş üç şeyi sürekli vird edinmelidir:

Birincisi açlık ve susuzluk, ikincisi uykusuzluk, üçüncüsü zikr-i hafî yani kalp ile zikir. Bu üçünü beraberce yapmak gerekir. Eğer biri eksik olsa dervîş murâdına erişemez. Yani oruç gününü bu şekilde geçirmek gerekir.

Önce, günde bir lokmanın yarısını yemek ve zikirden bir an bile uzak kalmamak için bir gece gündüz uykusuz kalmak gerekir.

Bu bir gece gündüz uyanık kalmadan sonra, üç günde bir lokma taâm yeyip üç gece gündüz uyumaz ve zikirden gâfil kalmaz. Bu üç gün uykusuzluktan sonra kötü ruhlar görünmeye başlar. Mürîd onlara hiç iltifât etmemeli.

Sonra beş günde bir lokma yemek yeyip beş gün uyumaz. Sonra gönlünün toz, bulanıklık ve zulmeti görünmeye başlar.

Sonra her yedi günde bir lokma taâm yeyip yedi gece gündüz uyumaz, göz açıp kapayıncaya kadar bile zikirden gâfil olmaz. Bundan sonra keşfu'l-kulûb (kalpleri okuma) makâmı açılır.

Sonra bu usûl ile dokuz gece gündüz uykusuz kalır. Bundan sonra keşfu'l-kubûr (kabrin içindekileri görme) makâmı açılır.

Sonra onbir gece gündüz uykusuz kalır, keşf-i ervâh-ı tayyibe (iyi ruhları görme) makâmı açılır.

Sonra onüç günde bir lokma taâm yeyip gece gündüz uykusuz kalsa, keşfu'l-melâike (melekleri görme) makâmı açılır.

Sonra onbeş gece gündüzde bir lokma taâm yeyip gece gündüz uykusuz kalsa, keşf-i zü'l-celâl (Hak Teâlâ'yı müşâhede) açılıp murâdı hâsıl olur. Eğer böyle onbeş günde maksadı hâsıl olmasa, kırk günde hâsıl olur. Eğer kırk günde hâsıl olmasa altmış günde elbette hâsıl olur. Eğer bunda da hâsıl olmasa üçyüz altmış gün gece böyle (perhiz) yapmalıdır.

Eğer (yine) murâdı hâsıl olmazsa, kendi kusurudur. Kendi kusuruna bakıp tevbe istiğfâr edip duâ ve yalvarış ile meşgul olmalıdır. Ama Hak Teâlâ'nın vaadinden ümitli olmak gerekir ki: *Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz*[89]. Eğer bu dünyada hâsıl olmasa âhirette hâsıl olur deyip korku ve ümit içinde itâat ve ibâdetle meşgul olur.

Şeyh Muzaffer Deryâî şöyle dedi: "Yedi yıl Hâce Hızır (a.s)'ın sohbetinde bulundum. Gavsların Gavsı, Hızır (a.s.), İlyâs (a.s.) ve Kutub başta olmak üzere tüm gayb erenler, abdâllar ve evtâdlar hepsi şöyle deyip duâ ediyorlardı: *"İlâhî! Emrini tutmayan, tâat ve ibâdet etmeyen, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in sünnetine uymayan, günah ve fesad içinde yürüyen kullarına hidâyet ve tevbe nasîb eyle!„* Yine şöyle duâ ediyorlardı: *"İlâhî! Belâ, sıkıntı ve türlü eziyetlerle mübtelâ olan kullarına acıyıp eziyetlerini def et!* " Ve onların duâları kabul olup yoldan sapmış olanlar doğru yolu buluyorlardı." İşte ey dervîş! Bil ki, tüm peygamberler, velîler, yaşayan, ölmüş, gâib ve hâzır tüm seçkin kullar duâ ile meşgul imişler. Bu konudan Hz. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle haber verir: "*Sâlihler olmasaydı, zâlimler helâk olurdu*."

Zühd

Mir'âtü'l-Kulûb'un nakline göre Hz. Pîr Hasan Basrî (rahimehullah) der ki: Sultanü'l-Ârifîn Bâyezîd Bistâmî'ye kadar tüm şeyhler altmış günde bir lokma yemek yerler, bu altmış gece gündüzde uyumazlardı. Hakk Teâlâ'yı (c.c.) zikredip göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa zikirden ayrı kalmazlar, sonra gönül âlemleri açılırdı. Şeyh Bâyezîd Bistâmî'den Hâce Ahmed Yesevî'ye kadar diğer şeyhler kırk günde bir lokma yemek yediler ve kırk gece gündüz uyumadılar. Uyuyup zikirden uzak kalmadılar. Sonra gönül âlemleri açıldı. Hakîm Süleyman (k.s) kırk gün böyle yaptı. Mahmûd Hâce, yirmidokuz gün ve Zengî Ata, ondokuz gün böyle yaptılar.

Şeyh Kimdir?

Yesevî mürşîdlerinden İshâk Ata'nın eseri Hadîkâtü'l-ârifîn'de şeyhlik, "halkı Hakk'a davet etmek", "bütün insanlara şefkatli olmak" olarak tarif edilir. Mir'âtü'l-Kulûb'a göre Sultânü'l-ârifîn Ahmed Yesevî der ki: (Bir kişi) yetmiş makâmdan geçmeden şeyhlik iddiâsında bulunsa o hemen kâfir olur. *Sadr Ata Risâlesi*'nde nakledilir ki: Bir kişi gönül âlemi açılmadan Gavs ve Gavslar, Hızır (a.s.) ve İlyâs (a.s.) başta olmak üzere gayb erenleri ile sohbet etmeden ve onlardan icâzet almadan şeyhlik iddiâsında bulunsa yalancı, bidatçı ve Şeytan'dır, demişler.

Eğer bir kimse bu adı geçen gayb erenleri ve ruhlarından icâzet alıp şeyhlik makâmında mürîd ve dostlarıyla halvete otursa,

böyle şeyhi gayb erenler terbiye edip tarîkatı öğretirler ve ona yardımcı olurlar. Ayrıca mürîd ve dostları da bu halvetten vecd ve feyz elde ederler. Bu hâle sekr makâmı derler. O makâmda sâlike bazı şeyler zuhûr eder. Gayb makâmından ne gelse buna tecellî eder veya şeyh denen kişi mürîdin üçyüz altmış damarından hangisinin râzı, hangisinin râzı olmadığına vâkıf olur. İşte, şeyh denen kimse mürîdi terbiye edip murâdına ulaştırabiliyorsa, onun mürîd edinmesi câiz ve uygun olur. Eğer mürîdi maksada ulaştıramıyorsa, mürîd edinmesi câiz olmaz. Kıyâmet gününde hesap yerinde cevap vermesi gerekir. (Şeyhlik yapması câiz) ve helâl olsa hesap; haram olsa azap görmesi gerekir. Ama gönül âlemi açılsa ve yetmiş makâma ulaşsa, o gönül Mevlâ azze ve celle'nin nazar ettiği yer olur.

Hadîkâtü'l-ârifîn'de Ahmed Yesevî'nin şöyle dediği aktarılır: *"Şeyh Hızır gibi, mürîd de Mûsâ (a.s) gibi olmalıdır. Şeyh ne emretse mürîd o emri yerinme getirme konusunda sabretmelidir."*

Velâyet Nedir?

Velînin, velî olduğunu bilip bilemeyeceği konusunda şeyhler arasında fikir ayrılığı vardır. Bazıları: Velî olduğunu bilebilir, der. Bazıları ise: Bilemez, der. Zîrâ şu hadis buna delâlet eder: "*Kubbelerimin altında öyle velîlerim vardır ki, onları benden başkası bilemez.*„ Alâmet olunca (kendisinin) velî olduğunu bilebilir. Bazıları, dokuz, bazıları kırk, bazıları yedi ve bazıları da üç alâmet ile velî olduğunu bilebilir dediler. Eğer alâmet üçten az olursa o kişi velî olamaz. Birincisi, o kişide dünya sevgisi olmamalıdır. İkincisi, açlık ve susuzlukla nefsini öldürmüş olması gerekir. Üçüncüsü geceleri uyanık olması gerekir.

Az yemek, çok kanâat etmek, az uyumak, çok uykusuz kalmak, az konuşmak, çok zikretmek ve diri (aktif) olmak gibi alâmetler bir kişide olsa, ümid edilir ki o velîlerdendir. Şeyh diye adlandırılan ve tarîkat yolunda yürüyoruz diye iddiâ edenler, (eğer) yetmiş makâmdan geçip, gönül âlemlerini açıp, gayb erenler, şeyhler ve ruhlardan icâzet alırlar ve tarîkatta iddiâları doğru olursa, şeyhlik makâmına oturmaları câiz olur.

Baba [Mâçîn] Risâlesi'nde şöyle derler: Şerîat, tarîkat ve hakîkat sâhibi diye adlandırılan kimselere gereken, doğru yoldan sapıp yolunu kaybeden sohbet (tartışma) ehlini doğru yola getir-

mek için teşvik edip onlara tevbe tavsiye etmektir. Şeyh, o yolunu kaybetmiş insan için hidâyet diler, üç gün üç gece onun için duâ eder. Eğer bu süre içinde doğru yola girmezse beş gün riyâzât ve çile çekmesi gerekir. Eğer beş günde de tevbe etmezse yedi gün böyle yapması gerekir. Bu kıyas ile kırk güne kadar çile çekip yanlış yolda olanları doğru yola getirmelidir ki şeyhlik onun için câiz olsun.

Sohbet

Sûfî Muhammed Dânîşmend, Hz. Pîr Hasan Basrî'den nakleder: *Sohbet üç türlü olur: Birincisi kîl u kâl ile şerîat konusunda; ikincisi hâl, velîlik, himmet ve olgunluk ile tarîkat konusunda; üçüncüsü sır (gönül) ve hâl ile hakîkat konusunda sohbet*. Binâenaleyh şerîat, tarîkat ve hakîkat sahibi olanlara gereken şey, tevâzû ile riyâzât (perhiz) ve çile çekip duâ ve niyâz ederek, inkârcı, münâfık ve yoldan çıkmışları doğru yola sokmak ve tevbe ettirmektir. Eğer tevbe etmezlerse, Allah Teâlâ tevfîk (ve hidâyet) verinceye kadar sabretmektir.

Sultânü'l-ârifîn Hâce Ahmed Yesevî derler ki: Gönül âleminin kusuru çoktur. Bulanıklıkları da şunlardır: Dünya sevgisi, hırs, hased, öfke, düşmanlık, isyan, unutkanlık, kendini beğenme, riyâ ve gösteriş yapma. Bu tür yasaklanan şeylerden biri mürîdin gönlünde bulunursa, o maksadına ulaşamaz. Mürîd olup murâdına ulaşmak isteyen, seven olup sevdiğini arayan kimseler gönül âleminin kirlerini yok edip perhiz ile çile çekseler, ayrıca şeyh yardım ve Mevlâ Teâlâ inâyet etse, o zaman murâdları hâsıl olur.

Nûr

Eğer deseler ki: Nur kaç kısımdır? Cevap olarak de ki: Üç kısımdır. Birincisi nûr-i zât, ikincisi nûr-i sıfât, üçüncüsü nûr-i hâk (toprak nûru). Nûr-i zât, Allah Teâlâ'nın nûrudur. Nûr-i sıfât, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in nûrudur. Nûr-i hâk, insanoğlunun bu dünyada gördüğü mülk nûrudur.

Tasavvufun 'Olmazsa Olmaz' Gerekleri:

Yesevî âdâbına ait kaynak eserlerin yazarı olan Hazînî'ye göre, "Zikreden Allah'a vuslata giden yolda nefsini ezerek zilleti tercih eder, dervîş girdiği tasavvuf yolunda baş olma hırsını ve dün-

yalık makâmları daha yolun başında ardına atmıştır." Hazînî'nin, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr adlı risâlesinde belirttiğine göre "Sûfîlik, yani dervîşlik ve şeyhlik için 4 şart gereklidir. Bunlar aslında bir tarîkatın varlığı için olmazsa olmazlardır; eğer biri olmazsa beklenen mutluluk elde edilemez." diyen Ahmed Yesevî'ye göre mübtediler mürûru, mutavassıtlar südûru ve müntehiler zuhuru dört şarta bağlıdır:[84]

Birinci Şart: Zaman

Yesevî'ye göre tasavvufî çalışma için ilk şart 'zaman'dır. *Talipler arasında ve memleket içinde işsizlik ve ihmali gerektiren bir usanç olmaması için, zamanın ârızalarından mâsun olmak lazımdır.* Hazînî, önce, 'zaman'dan, karşı çıkıp direnenlere yöneticilerin engel olduğu, inkâr yoluna sapıp da yobazca davrananların sesinin güç sahiplerince susturulduğu 'güvenli bir zamanın (=zamân-ı âmân)', başka deyişle 'güvenli bir ortamın' anlaşılması gerektiğini açıklar ve konuyu ayrıntılandırır. Söyledikleri özetle şunlardır:

"Güvenliği sağlamaya çalışmak, kötülüklerin önüne geçmek, Özellikle mürîdlere kendilerini güven içinde hissedecekleri bir zaman süreci sağlamak ve yardım etmek yönetme gücünü elde bulunduranlar için yerine getirilmesi kaçınılmaz bir yükümlülüktür. Hakk'a giden yolun işlerliği, bu yola düşenlerin güvenle yol almaları, inkârcılardan incinmemeleri, kendilerine doğruluk ve ilerleme kapılarının açılması, riyâzât erlerinin dergâha gidip orada erbain ve itikâf gibi kulluk hizmetlerinde bulunabilmeleri, özetle her tarîkatin su gibi akıp gitmesi' güvenli bir zamanda mümkün olabilir, bunun da yönetenlerce sağlanması gerekir. Bir yönetici, buyruğuyla bu gerekliği yerine getirdiğinde yönetimi altında bulunan yer düzene kavuşur, düzenli olur."

İkinci Şart: İhvan

Bir tarîkatin yaşaması için gerekli şartlardan ikincisi ihvan (= *mürîd kardeşler*)'dır. İhvan; Arabça 'ahî' kelimesinin çoğulu olarak 'kardeşler' demektir. Kur'an-ı Kerim'in 49. Hucurât sûresinin 10. âyetinde, (49:10) *"inananların kardeş oldukları"* beyan buyurulur. Tarîkatta ise din kardeşliği üzerine bir de yol kardeşliği katılmıştır ve tarîkat ehli, birbirini kardeşin ötesinde yakın sayar, saymalıdır.

"Bütün makâmâtta ve halvet ve erbaînlerde şevki mucib olmak için, fakr-ü fenaya talib hakikî ihvan da bulunmalıdır." diyen Hazînî, 'İhvan'ın nasıl olması, ne gibi niteliklere sahip bulunması gerektiğini de ayrıntılı olarak açıklar:

"İhvan 'elverişli ve yaraşır (= sâlih)', 'edepli (= müstahyî)' ve 'sakalı bitmiş yetişkin (= mültehî)' olmalı, 'gönül bağıyla bağlı (inâbet ehli)', 'nefis ve kötü istek (=nefs ü hevâ) bağından kurtulmuş', 'iki yüzlülük (=zerk ve riyâ) hastalığına tutulmamış' olmak gibi temel niteliklere sahip bulunmalıdır. Mürîdlerin bir araya gelişleri 'öte dünya ile ilgili bir sakınma (=tavakku'-ı uhrevî)' sebebine dayanmalı; bu yolun yolcuları sema ettiklerinde feryatları, dünya ile ilgili kazanç elde etmek amacıyla edilen feryat türünden olmamalıdır. Sohbetleri Allah için, toplantıları 'göz açıklığı (= intibah)' elde etmek uğruna olmalıdır. Dervîş, sakallı ve dindar olmalı, Hanefî mezhebine mensup bulunmalıdır. Henüz sakalı bitmemiş yaşta (= emred) olmamalı, kötü huy ve davranışlar (= nefrîn-şiâr) edinmiş bulunmamalıdır."

Hazînî, daha önce sıraladığı mürîd olma şartlarından özellikle birini öne çıkararak, üzerinde ısrarla durur:

"Bir mecliste sakalı henüz bitmemiş yaşta bir oğlan (= emred) varsa, o mecliste bulunanlar kazanç elde edemezler. Sakalı bitmiş (= mültehî) ve din hükümlerine bağlı (= dîn-şiâr) yoldaş iste; gönül çekici güzel isteme." der.

Üçüncü Şart: Mekân

Ahmed Yesevî'ye göre *Salîklerde tefrika-i hatır olmamak ve evrâd ile meşgul bulunmak için evvela mekânın ma'mur olmağı lazımdı yani,* tarîkat hizmetlerinin sürdürülmesi için olmazsa olmaz bir başka şart 'mekân'dır. Hazînî âvam[90] denilen ve tasavvufî bilgiye sahip olmayan genel halk kitlesinin dervîşlere rahatsızlık vermemeleri için özel mekânların gereğini şu sözlerle dile getirir:

"Mekân, havâss[91] (= seçkin) kimselerin oturacakları korunmuş bir mülk, kimsenin ilişip dokunmayacağı özel bir meskendir. Burası her türlü temizlik ihtiyacını gidermek, kulluk etmenin gereklerini yerine getirmek için olması beklenen şeylere sahip olmalı; içinde zikir yapılıp dualar okunmasına, tarîkat âdabının yerine getirilmesine kimse karışmamalı; yapılan her türlü kulluk çalış-

maları ve gerçekleştirilen tecrübelerin devamı ile bunları yerine getirenlerin korunup gözetilmesi, toplantıların güven içinde yapılması, dileyen ve dilenen arasında gerçekleşen birlikteliğin bozulmaması için yazın ve kışın râz ve i niyâz erlerinin barınmasına elverişli olmalıdır. Mekânsızlığı elde etmek için mekân lâzımdır; nitekim Hz. Rasûlullah (s.a.v.) mescid ve mihrabı bu sebeple yapmıştır. "

Dördüncü Şart:** Rabt-ı Sultan (=**Sultan Himayesi)

Son şart Hakk'a ulaşma yolundaki etkinlikler ve çalışmaların güç sahiplerinin koruma ve desteğine muhtaç bulunmasıdır. Sultan'a bağlılık da lazımdır ki, Sultan'a bağlılık, irfan sahipleri arasında rüçhanı mucib olur. Bundan maksat:

"Zamanın sultanının şeyhe bağlanması (mürîd olması), onunla ilişiğinin (irtibatının) bulunmasıdır; çünkü dış dünyanın çekiciliğine kapılmış olanların inkârından, gönülleri bulanık kimselerin büyüklük taslayıp dikilmelerinin önüne geçilmesinden, nefsine savaş açmışların el üstünde tutulmalarından, gönlü sırlar dünyasına açılmışların huzurlarının bozulmamasından, sıradan halkın rağbet göstermesinden, seçkinlerin korunup kollanmasından, yoksulların görülüp gözetilmesinden, iyilerin güçlendirilmesinden sultanlar ve hakanlar sorumludur. Hak erleri yanında, şeyhe bağlanmış sultanların ilgileri (= nazarları) değerlidir ve karışmaları yarar sağlayıcıdır; uzayıp gelen silsilelerin gelişmesini sağlar, geçer akça olan tarîkatların güçlenmesine yardımcı olur."[92]

Ahmed Yesevî'ye göre, hakikî bir sûfînin riyâzet ve mücâhedeye alışması, yeme-içme ni'metinden, halvet ve şehvet ve işretten uzak kalması lazımdır; dünya alâyişini bırakarak, teveccüh ve murakabeyi kendisine san'at kılmalıdır ki, halis Sûfî olabilsin; bu yüzden, Yesevîyye tarîkatinde salîkler için üç türlü mücâhede ve riyâzet ta'yin edilmiştir. Onlara göre, nafile orucu üçüncü güne varırsa, bâtından gubar ve zulmet kalkar; beşinci güne varırsa, mugayyebât-ı cin ve ervah-ı tayyibe musahhar olur; altıncı güne varırsa, gönül deryalarının pınarları açılır ve akmağa başlar; eğer dokuzuncu güne varırsa, kalblerin ve kabirlerin keşfi hâsıl olur; lakin bütün bu riyâzet ve mücâhedeler, şeyhin izin ve tensibiyle olmalıdır, öyle olmazsa, fayda değil, aksine mazarrat hâsıl olur.

Mürşîdlik ve postnişinlik erkânı altıdır: 1. İlm-i din-ü yakîn, 2.Hilm-i mübîn-i metîn, 3.Sabr-ı cemîl, 4.Rıza-yı Celîl, 5.İhlâs-ı halîl, 6.Kurb-i cezil.

Tarîkat ehlinin özellikleri altıdır: 1. Ma'rifet-i Hak, 2. Sahavet-i mutlak, 3. Sıdk-ı muhakkak, 4. Yakîn-i müstağrak, 5. Tevekkül-i rızk-ı muallâk, 6. Tefekkür-i müdekkak.

Tarîkatin Vacipleri de altıdır: 1. Taleb-i sahib-kemal ve tekarrüb-i Zü'1-Celal, 2. Şevk-i visal-i La-Yezal, 3. Havf-i mülk-i bî-zeval fi'l-eyyamı v'el-leyal, 4. Recâ fi külli ahval, 5. Zikr 'ale'd-devam, 6. Fikr-i tevessül-i Hayy-i Müte'al.

Tarîkatin Sünnetleri yine altıdır: 1. Cemaatla namaz, 2. Seherlerde uyanıklık, 3. Devam-ı vuzu', 4. Huzur-ı bi'llah, 5. Zikr-i bi'llah, 6. Suleha ve muktedaya itaat.

Tarîkatin Müstehabları da altıdır: 1.Sürûr ve beşaşetle misafir gözetmek, 2. Kendi halince misafir kabul etmek, 3. Misafir ne kadar fazla durursa ganimet bilmek, 4. Misafirliği uzatmak, 5. Misafir ne isterse yapmağa çalışmak, 6. Ahmed Yesevî'ye ve şeyhe dua etmek.

Tarîkat âdâbı da kezalik altıdır: 1. İki dizi üzerine çöküp tevazu' ve edeble oturmak, 2 Kendisini herkesten alçak görmek, 3. Herkesi kendinden efdal görmek, 4. Cümle şeyhleri ve azîzleri bilip karşılarında sakinâne durmak, 5. Şeyhler meclisinde destursuz söz söylememek, 6. Kendi şeyhinin ve başka şeyhlerin velâyet sırlarını ve kerâmet rumuzlarını hatırasında saklamak.

Yesevîlere göre, salîklerin tarîkının müntehası ve mücahidlerin merhalelerinin gayesi fakr yoludur. Hazînî, bu yolun meşakkatlarını şu suretle anlatıyor : "Fakr yolunda lâ yu'ad vela yuhsâ seferler olur. Ol cümle seferlerden âlem-i batın ve kişver-i gaybü'1-gayb içinde üçyüzaltmış derya ve kırkdört berzah ve perde ve hicablar açılır ve her berzah ve perde ve hicab tahtından ve zımnından ve zuhurundan kırkdört yol çıkar ve dokuz taht ve her taht üzre bir müstakil sultan-ı müteemmil emrü ferman ve hükmeder. Çün ol tahtgâh ve sultanlardan geçilse, iki azîm kapı ve refîü'1-bünyan Bâb-ı hümayun ve der-i meymun zuhur eder ve herbir kapı ve bâb-ı hümayûn ve der-i meymûn karşısında üç derya-yı mehîb ve 'amik mevc urur. Bu kapı ve derya-yı mevvâcdan 'ubur olup geçilse, nagâh bir kubbe peyda

olur ve altı yol ki onsekizbin alem, ol altı yolun başında mütahayyir ve mütegayyir ve muztar kalmışlar fakr ü fena ile. İş bu menâzil ve merâhil beyâbân-i fakr ü fena ki mehip ve acîbdir; muktedasız ve kılavuzsuz sülûk ve 'ubur ve mürûr kılmak müteazzir ve muhaldir. Bu menâzili geçmeyince fakr idrak olunmaz.

Yesevîlik Uygulamaları: ***Yesevîyye Usulü; Âdâb ve Erkânı:***

Bütün tarîkatlarda olduğu gibi, Yesevîyye tarîkatinin de esas hatları bakımından diğer tasavvuf mesleklerinden farksız olmakla beraber, birtakım adâbı vardır.

Yesevîyye tarîkatine giren mürîdin uymağa mecbur olduğu adâb on esas olarak tasnif edilmiştir:

l. Hiç kimseyi şeyhinden efdal bilmemek ve ona mutlak surette teslîmiyyet göstermek lazımdır; çünkü mürşîd huzurunda bütün gün türlü türlü yemekler yemek ve geceleri uyku ile geçirmek batın yolunu kapamaz; lakin şeyhinden ayrılıp kendi rızası ile sıyam ve kıyama kalkan, üryan ve giryan geçinen dervîşin terakki yolu kapanır.

2. Mürîd zekî ve müdrik olmalıdır ki, şeyhin rumuz ve işarâtını anlayabilsin.

3. Şeyhin her türlü söz ve fiillerine razî ve itaat eder olmak lazımdır.

4. Şeyhin bütün hizmetlerinde ağır-canlı değil, çevik ve çalak olmalıdır ki, rızası hasıl olsun; çünkü Rızau'llah onun zımnındadır.

5. Sözünde sadık, va'dinde sağlam olmalıdır ki, şeyhin mizacı değişip, redde sebep olmasın ve hiçbir zaman şek ve şüpheye düşmemeli ki, bu, hüsranı mucibdir.

6. Vefalı ve biat akdinde metin olmak gerekir.

7. Mürîd, bütün mal ve mülkünü şeyhine dağıtmağa hazır olmalıdır. Batın gözü başka surette açılamaz.

8. Şeyhin sırlarını tutarak, bunların ifşasından sakınmalıdır.

9. Şeyhin bütün teklif, va'z ve nasihatlarını gözönüne alıp, hiçbir vakit ihmal ve kaçamak yoluna sapmamalıdır.

10. Visal-i ilahî için şeyh yolunda canını ve başını vermeğe hazır olmalı, dostuna dost, düşmanına düşman geçinmeli, gerekirse, şeyhin ihtiyacını yerine getirmek için, kendisini köle gibi sattırabilmelidir.

İntisâb: Yesevîlik'te tasavvufî eğitim intisapla başlar. Ünlü Yesevî mürşîdlerinden İsmâîl Ata'nın oğlu Hoca İshâk Ata'nın Hadîkâtü'l-ârifîn'de tarif ettiği intisab töreni şu şekildedir: Şeyh, mürîd olmak niyetiyle gelen kişinin elini tutar. Tevbe etmesini ve Allah'a yönelmesini tavsiye ederek şu tevbe virdini üç kez okur: *"Estağfirullâhe'llezî lâ ilâhe illâ Hû el-Hayye'l-Kayyûm ve es'elühü't-tevbe"*. Sonra eline bir makas alır ve: *"Yâ eyyühe'llezîne âmenû tûbû ilallâhi tevbeten nasûhâ"* (Kur'an-ı Kerîm, Tahrîm sûresi, 66:8) âyetini okur.[93] Ardından mürîdin saçından, önce sağ, sonra sol, sonra da orta taraftan olmak üzere saçından ikişer-üçer adet keser. Sonra mürîde farz namazlara ilâve olarak nâfile namazlarını kılmayı, günlük zikir dersi olan evrâdını aksatmadan yerine getirmesini, her konuda mürşîdinden izinsiz hareket etmemesini tavsiye eder.[94]

Yesevîlik teferruatına dair -fakat tarîkatin hususiyetlerini göstermek bakımından çok önemli- bazı tafsilât:

"Yesevîyye tarîkında her mülakatta selam verilirken sol elin arkası yere konularak, sağ eli kendi sırtında çenber yapmak adettir. Dervîş, sol ayağını yere koyar, sol yüzünü de yere koyarak, sağ ayağını kurbanlık koyun gibi ökçeden uzatır. Tazarru' ve inkisar ile Pîr'in huzurunda yüz teessürle kusurunu söyler. Nihayet Tekbîr ile Pîr yetişir ki, onun kurbanlık koyun suret ve hey'etini (*mûtu kablen temûtu*) [= ölmeden önce ölünüz] keyfiyetine eriştirir; nasıl ki şerî'at-i mutahhare'de büyükten küçüğe selam sünnettir, yoksa bunun aksi değil. Eğer Hazret-i Pîr, onun kusurunu söylemezse, cevap olarak kurban Tekbîrini tevfîr ederler. Dervîşin, pîrin Tekbir'i eda ni'metine teşekkür olarak, yine kusurlarının afvını eda ederken vasıflandırıldığı tarzda, sol eliyle çekilip gitmesi lazımdır; eğer elinde birşey varsa, niyâz ederek arzeder; eğer hazır birşey yoksa niyâz etmesi kafîdir. Batın yolunu feth için kusurlarının afvını dilemesi ve bu suretle, iktida ettiğinin karşısında niyâz etmesi kurb-i ilahî'yi mûcibtir. İktida ettiğinin, anun niyâzına karşılık duası icabete makrûndur. Sûfî-i salîk, taksir ve niyâz kapısında mukîm ve

müstakim olmadıkça, icabet kapısı ve kurbet dergâhı anun yüzüne açılmaz ve onun muradı yüz göstermez; nasıl ki, Ahmed Yesevî, "Niyâz yol açar" demiştir.

Bir Başka Mürşîde İntisâb: Sûfî Muhammed Dânîşmend der ki: Sultânü'l-ârifîn Hâce Ahmed Yesevî'den şöyle işittim ki: Mürîd, bir şeyhe intisâb ettikten sonra gidip başka bir şeyhe intisâb etmesi (uygun) olmaz. Ama şâyet bu şeyh (hakîkî) mürşîd değilse ve mürîdi maksada ulaştıramıyorsa, mürîd de başka şeyhe gidip hizmet etse ve o mürşîd sâyesinde murâdı hâsıl olsa bu câiz olur. Ama şeyhten izin almak gerekir.

"İcâzet bir kişiye, hizmet bin kişiye..."

Şu deyim Yesevîler arasında ünlenmiştir: *"İcâzet bir kişiye, hizmet bin kişiye..."* Şeyhin, mürîdine emir ve tavsiyelerde bulunması, onu makâmdan makâma ulaştırıp yükseltmesi vâcibtir. Mürîdin de, şeyhin emrettikleriyle amel etmesi gerekir. Haberde gelir ki: *"Nebi'ye yüklenen, sâdece açık-seçik duyurmaktır.*„ Hz. Rasûlullah (s.a.v.), Hakk Teâlâ'nın emrini nasıl ümmetine ulaştırdıysa, şeyh de Hakk Teâlâ (c.c.) emrini mürîdlerine öyle ulaştırır ki onları (yüksek) makâma ulaştırsın. Muhammed Mustafa (s.a.v.) gece gündüz ümmeti hakkında kaygılanıp beşbin defa ağladığı gibi, şeyh olan kimse de gece gündüz yalvarıp mürîdin murâdına ulaşmasını diler. Nitekim Hakk Teâlâ fermân buyurur: *Allah Teâlâ'nın kelâmı:"Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş (sâlih amel) yapsın.*„ Yani şeyhten emretmek, mürîdden yapmak; Mevlâ'dan lütuf, şeyhten himmet (mânevî yardım). Bunlar yerine gelirse, mürîd murâdına ulaşır.

Yine (asıl) maksada geldik. Eğer şeyh, (hakîkî) mürşîd olsa ve mürîdi maksada ulaştırsa (uygundur). Eğer mürîdi murâdına ulaştıramıyorsa şeyhlik makâmında oturması câiz olmaz. Şeyh, mürîdin elini tutsa (mürîd edinse), din için edinir. Eğer dünya için mürîd edinirse bu yanlış (ve fâsid) olur, câiz olmaz.

Ruhânî bîat: Tasavvuf tarihine bakıldığında mesafelerin uzaklığı başta olmak üzere fizikî engeller nedeni ile mürşîde ulaşıp biât alamayan taliblerin bîatının ruhânî bir kabûl ile alınabileceğinin örnekleri görülebilir. Ruhânî intisâbın iyi bilinen örnekleri olarak mektub ile mürşîdin bîat taleb eden mürîd adayına bîatını

kabul ederek yazdığı ve zikir tarifi içeren cevâbî mektublar gösterilebilir. Üveysîyyet denilen usûlde ise genellikle fizikî bir görüşme olmadan rüyada alınan bir bîat sözkonusu olabilir.

Son yıllarda iletişimin aldığı yeni şekillenme sonucunda mürîdlerin on-line olarak bîat aldıkları gibi seyr ü sülûklarına ışık tutan rüyalarının yorumunu da e-mail yolu ile iletip cevabını alabilmektedirler.[95] Hatta herkesin bulunduğu yerden katılımı ile on-line "Hatm-i Hâcegân" dahi düzenlendiğine tanık olunabilir.

Yesevîyye yolunda da özellikle Sovyet döneminde ateist baskının zirveye ulaştığı yıllarda mürşîd-mürîd ilişkileri fiziken neredeyse imkânsız hâle getirilince, "ruhânî biat" ile taliblerin Yesevîyye yoluna kabul edilmeleri uygulaması geliştirilmiştir. Mürîd ruhânî yol ile intisabda doğrudan doğruya Hazret Sultan Hoca Ahmed Yesevî ruhâniyetine yönelerek tarikatına kabul edilmesini taleb eder ve günlük Yesevîyye evrâdını aksatmaksızın uygulayacağına dair kendi kendine söz verir. Komünizmin ağır baskı döneminde ortaya çıkan bu uygulama sayesindedir ki Yesevîyye yolunu sürdüren münferit -ve münzevî- Yesevî dervîşlerinin Yesevîyye mirasını günümüze kadar getirebilmeleri mümkün olmuştur. Bu uygulamanın ilginç bir sonucu ise tarihen aynı merkezden çıkan ve Hâce Yusuf Hemedânî'de birleşen Yesevîyye ve Nakşbendîyye tarikatlarının tekrar iç içe geçmesi olmuştur.[96]

Yesevîyye Yolunda Namazla ile İlgili Tavsiyeler:

Tasavvuf yoluna girmeğe niyet eden bir kişinin günlük beş vakit namazını hiçbir şekilde ihmal edemeyeceği bilinmektedir. Günlük farz namazları dışında Yesevîyye olarak bilinen tasavvuf yoluna intisâb eden dervîşin kılması tavsiye edilen nafile namazların vakitleri ve nasıl ifa edileceği hususunda kayda girmiş kurallar sözkonusudur. Mir'âtü'l-Kulûb ve Cevâhirü'l-Ebrâr gibi Yesevîlik yolunun temel metinlerinde bu bahiste çok ayrıntılı bilgiler verildiği görülmektedir.[97]

Teheccüd Namazı: Mevlâ azze ve celle fermân buyurdu: *"Ey örtünüp bürünen (Rasûlüm)! Birazı hâriç, geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısını (kıl). Yahut bunu biraz azalt.*„ Yani ey Muhammed (s.a.v.)! Seni eziyet için yaratmadım. Gece ortasında itâat et. Arttırma ve (fazlalık) yapma. İşte bu fermân buyurulduktan son-

ra Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) gecenin üçte birini ibâdet ile geçirmeye başladılar. *"Ve seninle olanlardan bir grup"*. Yani (Hak Teâlâ) o tâife ki, seninle olsa yani sana bey'at edip senin gibi amel etseler, onlar da senin gibi gecenin üçte birini uyanık durup itâatla geçirsinler diye fermân buyurunca, Rasûlullah (s.a.v.) (s.a.v.) böyle yaptı ve ashâbına da öyle (ibâdet) yapmalarını emretti. Ashâb da öyle yaptı.

Sûfî Muhammed Dânîşmend dediler ki: Hâce Ahmed Yesevî lutfedip buyururlar: *Tarîkat, kalp ile amel etmektir*. Yani tarîkat, gönül ile amel etmektir ve gönül âlemi gözünü açmaktır. Nitekim Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) bu konudan şöyle haber verirler: *"Allah Teâlâ'nın nur ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır. Eğer bu perdeleri açsaydı, baktığı herşey yanardı.„* Şüphesiz, Hakk Teâlâ (c.c.) azze ve celle'nin nurdan ve karanlıktan yetmiş bin hicâbı vardır. Eğer bunları açsa, gözünün nûru her nereye ulaşsa kesinlikle onu yakardı.

Ve (ayrıca) âlem-i kübrâ (büyük âlem) ve âlem-i suğrâ (küçük âlem) vardır. Gözle görünmeyen nesneler âlem-i kübrâdadır. Ama ehl-i tasavvufa göre, kişinin gönül âlemi açılsa onsekiz bin âlemi apaçık görür, tıpkı âlem-i suğrâda göründüğü gibi. Ama gönlü açmak için sert çile çekmek gerek.

Sultânü'l-ârifîn Ahmed Yesevî'den, Sûfî Muhammed Dânîşmend, nakleder ki: *(Bir kimsenin) şerîatı tamam olmadan tarîkat yoluna girmesi (doğru) olmaz. (Kişi) benlikten geçip yokluğa (fenâ) erişse, dünyâyı terk etse, sonra tarîkata girse (câiz) olur.* Nitekim Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular: *"Ölmeden önce ölünüz. „* (Hz. Rasûlullah doğru söyledi).

Dervîş teheccüd namazını onaltı rekât olarak kısa sûreler okumak suretiyle kılmalıdır; zira uzun sûrelerle kılmak herkesin işi değildir. Teheccüd namazının her rekâtında üç adet İhlâs sûresi okunabileceği de kaydedilmiştir.

Teheccüd namazı kılındıktan sonra, iki defa kelime-i temcîd ve üç defa salâvat-ı hams okumalıdır. Bundan sonra hazin sesle ve tazarru' ve teellümle 101 kere "Estağfiru'llah" ve beş kere de "Hasbi Rabbi Cellallah, Mafi kalbi Gayrullah" ve 5 kere istiğfar, 3 kere kelime-i istiğfar ("Estağfirullah elazîm ve etûbu ileyh…"), yüksek sesle ve kemal-i şiddetle 101 kelime-i Celal ("Allah") okunur.

Sonra Zikr-i erre (Bkz. Zikr-i erre) ile iştigal olunur. Bu zikri öyle kuvvet ve şiddetle eda etmelidir ki, dervîş terlesin; zîra sûfîlerin anlayışına göre tarîkat cünûbü ancak bu suretle temizlenebilir.

Sonra eğer gecenin uzunluğu müsait ise, ***Yâsin, Müzzemmil***[98]***, A'lâ***[99]***, İnşirâh***[100]***, Kadr***[101]***, Kureyş***[102] *sûreleri tilavet edilir.*

Seher zamanında Cenab-ı Hakk'a sûz-ü güdazla münacat makbûl-i ilahî olur.

Sabah Namazının sünneti kılındıktan sonra farza başlamadan sağ yana yatılıp yüz kıbleye dönük olarak tefekkür-ü mevt yapılır. Bu esnada Tâhâ sûresinin 55.[103] (20:55); Bakara sûresinin 156.[104], (2:156) ve Mü'min sûresinin 12.[105], (40:12) âyetleri okunur.

Hazret-i Enes (r.a.)'den rivayet edilen bir hadis-i şerife göre: "Her kim sabah namazını cemaatla kılar, sonra oturup güneş doğuncaya kadar zikr ile meşgul olur ve sonra yine iki rek'at kılarsa, bir hac ve tam umre ecri gibi ecre mazhar olur."

Bu sebeple, sabah namazını takiben tesbih ve tehlil ve kıraat ve hatm ve dua ve musafahadan sonra, kemal-i niyâz ve tazarru' ile iki rek'at İşrak namazı kılınır.

İşrak Namazı*: İki rekâtın her rek'atında, Fâtiha'dan sonra beş İhlâs sûresi okunur.*

İstihâre Namazı*: Ek sûre olarak ilk rekâtte* ***Kâfirun***[106] *sûresi ve ikincisinde İhlâs sûresi okunması sureti ile iki rek'at İstihâre*[107] *namazı kılınır.*

Kuşluk Namazı*: Dört rek'atlık kuşluk namazının ilk rekâtında Duha, ikinci rekâtında İnşirah, üçüncü rekâtında ve dördüncü rekâtında Mu'avvezeteyn*[108] *(Felâk sûresi + Nâs sûresi) okunur.*

Öğle Namazı*: Öğle (= Zuhr) namazının dört rek'atlık sünnetinde dört "Kul…" (Kafirûn, İhlâs, Felâk, Nâs sûreleri) okunur.*

İkindi Namazı*nın dört rekâtlık sünnetinde ise -ilk rek'atta dört, ikincide üç, üçüncüde iki, dördüncüde bir olmak suretiyle- on* ***Asr***[109] *sûresi okunur.*

Akşam *olup ortalık kararınca, kabrin karanlık ve yalnızlığı hatırlanarak dua ve recâ edilir.*

Akşam Namazı *güneşin hemen batımında kılınır.*

Gıyabî Cenaze Namazı: Akşam Namazının farz ve sünneti kılındıktan sonra namaz tesbihatı yapılır. Hemen ardından son gün mağrib ile maşrık arasında ölüp de üzerilerine cenaze namazı kılınamayan mü'minler için gıyabî cenaze namazı kılınır.

Evvabîn Namazı: 2 rekâtta selam ile toplam 6 rekât nafile namaz kılınır. Sonrasında 3 kelime-i şehâdet ile 101 istiğfar okunur. Duadan sonra ***Haşr***[110] sûresinin son iki âyeti (Huvellahüllezi…) ardından 3 İhlâs ve 1 *Mu'avvizeteyn (Felâk* sûresi + *Nâs* sûresi*) okunur. 10 Kelime-i tevhid ve 10 Salâvat-ı şerife okunur; dua ile akşam namazı tamamlanır.*

Yatsı Namazı *sonrasında Bakara sûresinin son iki âyeti (Amenerrasûlu…) okunur.*

Vazife-i büzürgan olan beş malum sûre, her beş vakit namazdan sonra tilavet edilmelidir; eğer bu müyesser olmazsa bir Fâtiha ve bir ***Âyete'l-Kürsî***[111] *ve üç İhlâs sûresi okumalıdır ki, rahmet ve mağfiret sebebi olsun.*

Yesevîyye'de Zikir Uygulamaları

Sabah Namazı *sonrasında, 25 "Subhanallah", 25 "Elhamdulillah", 25 "Allahuekber" ve 25 "La ilâhe İlla'llah" tekrar olunur. 101 İsm-i Celal ("Allah") çekilir ve aşk ve şevk ve heyecanla Zikr-i erre ("Allah","Hayy"-"Hu") zikrine devam olunur. Zikr-i Erre'de belirli bir sayı söz konusu olmayıp bu cezbeli zikri kişi yalnız başına ve "Allah-Hu" lafzı ile yapıyorsa 1000-1500 kez tekrarı tavsiye edilir. Günlük İsm-i Celal ("Allah") zikrinde 3000 ile yetinilmesi yeterli bulunmuştur. Zikr-i erre sırasında Hikmet bilen bir veya birkaç dervîşin Yesevî hikmetlerinden birisini sesli olarak okuması zikir meclisindeki feyzi, coşkuyu arttıracak ve Rabbânî zevki derinleştirecektir. (Bkz. Zikr-i erre)*

Bundan sonra, hazz-ı nefs ile murakabe edilir ve kemal-i ta'zimle Yâsin sûresi tilâvet olunur.

Cenab-ı Hakk'a istiğfar edilir. Şeyhlerin ve abâ ve ecdâdın ruhlarına Fâtiha okunur. Meclis ehli ile musafaha edilir.

İkindi Namazı *edasından sonra tevazu ve tazarru ile 71 Estağfirullah, 101 İsm-i Celal ("Allah") çekilerek Zikr-i erre ("Allah","Hayy"-"Hu")ile iştigal olunur.*

Sabah ve ikindi zikirleri mescidde cemaat ile birlikte cehrî olarak icra edilirken Yesevî dervîşinin şahsi zikri olan günlük evrâdını tek başına sakin ve huzurlu bir ortamda yerine getirmesi istenir.

Sabah ve ikindi namazı sonrası Yesevîlikte zikir için en bereketli vakitler olarak tavsiye edilmekle beraber günlük evrâd akşam namazı ile başlayan günün her saatinde yapılabilir.

Yesevîyye Dervîşinin Günlük Zikirleri : Evrâd[112]

Zikre başlayacak olan Zâkir[113] abdest aldıktan sonra temiz ve sâkin bir yerde, -mümkün ise- kıbleye yönelmiş olarak oturur. Kalbini bütün başka düşüncelerden boşaltır. Nefsini kırmak ve dünyevî ihtiraslarını kovmak, için bir gün öleceğini, hesaba çekileceğini düşünür.

Allah'ın anma nimetinin kendisine nasib olmasından dolayı kalben hamd edip zikre başlar.

Niyet: "Niyet eyledim Rabb-ı Hâlık'ımın Zât-ı İlâhiyyesini zikretmeğe " diye niyet edip zikre başlar.

Euzû Besmele[114] **(***E'uzübillahi mineş-şeytanirracîm Bismillâhirrahmanirrahîm***)** ile başlanıp **Kelime-i şehâdet**[115] *(Eşhedü en Lâ ilâhe İlla'llah* ve eşhedü enne *Muhammedün-Rasûlullah)* (**3** defa okunarak) okunması suretiyle ile tecdid-i imân[116] yapılır.

İstiğfar[117] kelimesi *(Estağfirullah)* **71** defa okunur.

Fâtiha Sûresi: 1 adet okunur.

İhlâs Sûresi: 3 adet okunur.

Kelime-i Tevhid[118]**:** *"Lâ ilâhe İlla'llah"* **33** defa (sonuncusuna *Muhammedün-Rasûlullah* eklenir)

Salavât-ı şerife[119]**:** *("Allahümme salli ala Muhammedin ve alâ âli Muhammedin ve sellim…"* **33** defa tekrarlanır.

1. Bağışlama: "*Okunanlardan hâsıl olan sevâbı, öncelikle Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in, âl-i âbâ ve ashâbının, enbiyâullahın la-*

tif ruhlarına; sonra bütün evliyâullahın ve özellikle İbrahîm Ata, Arslan Baba, Hâce Yusuf Hemedânî ile Sûfî Muhammed Dânişmend, Hakîm Ata, Zengî Ata, Sadr Ata, Bedr Ata,Seyyid Ata, Gözlü Ata, Hazînî Ata, Ayhoca İşan ve Sultan Ahmed Aktaşî ile bugüne kadar yaşamış olan bütün Yesevîyye silsilesi mürşîdlerinin ruhlarına ve bilhassa İmam-ı Tarikat Pîr-i Yeseviyye Hazret Sultan Hâce Ahmed Yesevî'nin ruhuna armağan ettim. Vâsıl eyle ya Rabbî… Velhamdülillahi Rabbil âlemîn el-Fatiha"

Fâtiha Sûresi: 1 adet okunarak günlük zikrin giriş kısmı bitirilir.

Rabıta: 3-5 dakika Hz. Rasûlullah (s.a.v.) rabıtası[121] yapılır. (Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in hilyeleri göz önüne getirilerek Ruhâniyyet-i Muhammedî'ye yönelerek feyz almak üzere oturulur. (Görünüşü gözönüne getirilmeden yalnız huzurlarında olunduğu düşünülerek Ruhâniyet-i Muhammedî'ye yönelmek de yeterlidir. Hangisi kolay ve huzurlu oluyor, hangisinden daha fazla feyz alınıyorsa onu tercih etmek uygundur. İlk zamanlarda rabıtaya başlamadan önce istiğfar ve salâvât okunabilir; rabıtaya alışkanlık ve yatkınlık meydana geldikten sonra buna gerek kalmaz.) Hz. Rasûlullah (s.a.v.) rabıtasında güçlük çekiliyorsa Ka'be-i Muazzama rabıtası yapılabileceği bildirilmiştir.

Rabıtanın sonunda, *"İlahî ente maksûdî ve rızake matlûbî a'tınî mahabbeteke ve ma'rifeteke ve'1-vusûle fi Hazretike* (= Allah'ım maksudum Sensin, isteğim de Senin rızandır, muhabbetini ve marifetini, Zâtı'na vuslâtı bana lutfet…) duası ile Hakk'a yönelinir.

Kelime-i Tevhid: "*La ilâhe İlla'llah*" zikri çâr-darb[122] usulü ile **301** defa çekilir.

Salavât-ı şerife: *("Allahümme salli ala Muhammedin ve alâ âli Muhammedin ve sellim…"* **101** defa tekrarlanır.

Kelime-i Temcid[120]**:** (*La havle velâ kuvvete illâ Billah*) **33** defa söylenir.

2. Bağışlama: "*Okunanlardan hâsıl olan sevâbı, öncelikle Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in, âl-i âbâ ve ashâbının, enbiyâullahın latif ruhlarına; sonra bütün evliyâullahın ve özellikle İbrahîm Ata,*

Arslan Baba, Hâce Yusuf Hemedânî ile Sûfî Muhammed Dânişmend, Hakîm Ata, Zengî Ata, Sadr Ata, Bedr Ata,Seyyid Ata, Gözlü Ata, Hazînî Ata, Ayhoca İşan ve Sultan Ahmed Aktaşî ile bugüne kadar yaşamış olan bütün Yesevîyye silsilesi mürşîdlerinin ruhlarına ve bilhassa İmam-ı Tarikat Pîr-i Yeseviyye Hazret Sultan Hâce Ahmed Yesevî'nin ruhuna armağan ettim. Vâsıl eyle ya Rabbî… Velhamdülillahi Rabbil âlemîn el-Fatiha"

Fâtiha Sûresi: 1 adet okunarak günlük zikir tamamlanır.

***

Evrâd ile İlgili Bazı Hususlar:

Yukarıda belirtilen zikir kişinin kendi özel zikri olup sabah ve ikindi namazları sonrasında cemaat ile yapılan zikir buna dahil değildir. Günlük özel zikir (evrâd) yerine getirilip silsileye armağan edildikten ve böylece zikir sona erdikten sonra Allah (c.c.)'dan vatan ve milletin ve bütün İslam beldelerinin huzur ve esenliği için yakarışta bulunulması ve Yesevî dervîşinin kendi ata-babalarının ve ana-ninelerinin ruhlarının da yapılan zikirden fayda bulmaları için dua eklenmesi de mümkündür.

Olağanüstü -ve kaçınılması mümkün olmayan- bir mazeret ve engel çıkarsa veya çok ağır bir hastalık hali sözkonusu ise, zikir, en az dereceye (ondabire kadar) indirilebilir. Fakat, dervîşin zikrini hiç bir suretle ve sebeple tamamen kesintiye uğratmaması gerekir. Çünkü söz verilen belirli bir zikir ve virdin kesintiye uğratılması zikir feyzinin kesintiye uğratılmasına yol açar. Böyle bir kesinti sonuçta sâlikin ahdinin ortadan kalkması ve tasavvufî biatını ve silsileye intisâbını bozma tehlikesine yol açar.

Günlük evrâd bir defada okunabileceği gibi (tavsiye edilir) şartlar öyle gerektiriyorsa gün içerisinde birkaç bölüme ayrılarak da tamamlanabilir. Her Yesevî müridinin tarikat bağının devamı için günlük evrâdın ilk kısmını *mutlaka ve mutlaka* hergün ifa etmesi gerekir. Çok zorunlu hallerde günlük evrâdın ikinci kısmı yapılmayabilir. Fakat manevî seyrin ilerlemesi ve kemâle ulaşmak için günlük evrâdı tam ve düzenli olarak yerine getirmekte titiz davranılmalıdır.

Günlük Zikir uygulaması kişinin özel durumuna ve vaktine, iş ve gücüne, zaman ve imkânına uygun olarak yerine getirilmelidir; fazla zikir yapacağım diye uğraşılmamalıdır. Şartlarına uyarak zikri tekrarlamak, sürekli gayret ve çaba göstere göstere sonucu elde etmek gerekir. Bu sonuç, sülûk mertebelerinin en yücesi olan "fenâfillah ve bekâbillah"dır. Bu mertebeye eren, bu yüce basamağa ulaşan gerçek anlamıyla Allah'ın velisidir, Allah dostudur. Allah ve Rasûlü'nün sevgilisidir. Mukarrebîndendir, Allah'a yakın olanlardandır.

Ruhdan gelen arzu ve özlemle olmak şartıyla, mürşîd tarafından belirlenen belirli sayıda zikir görevinin özenle yerine getirilmesinden sonra, mürîd istenilen zamanda ve yerde, (Kur'an-ı Kerîm'in tarifi ile ayakta iken, otururken, yatarken, yürürken, uyurken....) fazla zikir yapabilir ve nafile ibadet hükmündeki bu zikir aynı nûr olur. Çünkü: zikre nûr, zikirden gaflete zulmet; zikir ehline (zikir edenlere) canlı ve diri; zikirden gafillere ölü denilmiştir.

Günümüzde bazı insanların merak güdüsü ile edindikleri tasavvufî kitaplarda yer alan zikir tariflerinden yola çıkarak tekbaşlarına çok fazla sayıda zikirleri yapma çabasına girdikleri ve bunun sonunda bazı manevî sıkıntılara düştükleri bilinmektedir. Bu aşırı miktardaki zikir bir de yine bilinçsiz ve kontrolsüz bir şekilde riyâzet uygulamaları (yemek ve uykuyu azaltmak) ile birleştirildiğinde -nâdir de olsa, bazen- ağır tıbbî sonuçlar oluşturan durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Bu şekilde zikreden bir kişinin kalbinde hareket; vücudunda hararet, ruhunda acı ve sıkıntı, davranışlarında uyumsuzluk, bedeninde rahatsızlık, uykusuzluk, aklında karışıklık, fikirlerinde anormallik ortaya çıkarsa, hemen zikri azaltması gerekir. Sıkıntıları zikri azaltmakla geçmezse, geçici bir süre için zikri tamamıyla bırakmak, farzlar, vacipler, sünnetlerle yetinmek önerilir. Zikir azaltılır ve hatta bırakılırken aynı zamanda Hz. Rasûlullh2a yönelerek salavât-ı şerîfeyi çoğaltmak gerekir. Bu şekilde bir yaklaşımla ruhani denge ayarlanarak düzelme sağlanır. Bir süre geçtikten sonra yavaş, yavaş zikre tekrar başlanır. Aşırı miktarda zikri ile sıkıntıya düşenlerin hergün 7-11 kez İnşirah (*Elem neşrahleke*…) sûresi okumaları da faydalı olur.[123]

***

Zikr-î Erre

Yesevîlik'te toplu ve sesli olarak icrâ edilen zikre, zikr-i erre (= bıçkı zikri) adı verilir ki, Yesevîyye tarîkatının ve sülûk zincirleri Ahmed Yesevî'ye ulaşan Türk mutasavvıflarının özelliklerinden birisi de, Zikr-i Erre adı ile ünlenen bu zikirdir. Zikr-i erre, Farsça'da bıçkı (=testere) zikri demektir.[124]

Zikrin ilerleyen aşamalarında kelimeler kaybolup zikredenin hançeresinden bıçkı sesine benzer birer ses, sâdece boğazdan testere sesini andıran bir hırıltı çıktığı için, bu isim verilmiştir. İlk kez Zekeriyya Peygamber (a.s.)'ın dilinden döküldüğü ifade edilen gayet cezbeli cehrî (= sesli) zikir olan ve "Hayy" ve "Hu" esmalarının tekrarına dayanan "Erre" zikrinde dervîşin boğazından çıkan zikir sadası, adeta bir testere bıçkısının bir kütüğü biçerken ileri gidiş-geri gelişlerinde çıkardığı sese benzer olduğu için "bıçkı" zikri olarak adlandırılmıştır. Hazînî bu zikrin, Hazret Sultan Ahmed Yesevî'ye ilk kez Hızır (a.s.) tarafından öğretildiğini ve dervîşi terletecek kadar şiddetle tatbiki gerektiğini ifade etmektedir. Hazînî bu zikrin dervîşi terletecek kadar şiddetle tatbiki gerektiğini ifade etmekte ve bu zikri yapan dervîşin *"karınca iken ejder"* olacağını da söylemektedir.

14. yüzyılda Semerkand civârında yaşayan Ahmed Kâsânî'ye göre, Hoca Ahmed Yesevî önceleri hafî (sessiz) zikirle meşgul oluyordu. Ancak Türkistan bölgesine gidince o bölge insanlarını bu zikirle yola getiremeyeceğini anlamış ve zikr-i erre adındaki sesli ve etkili zikri başlatmıştır.[125]

XVII. yüzyıl Yesevî şeyhlerinden Buharalı Muhammed Şerîf Hüseynî (ö. 1109/1697) Yesevî dervîşlerinin bazen "Allah", bazen "Hay", bazen de ikisiyle birlikte "Hay, Allah" diye zikrettiklerini, zikir esnâsında şevkin artması üzerine nefes alıp verirken zikreden kişilerin gırtlağından testere sesine benzer bir sesin çıktığını, sanki nefs-i emmârenin başına testere koyup onun arzularını kesiyorlarmış gibi bir duygu oluştuğunu, dervîşlerin bazı zamanlarda ise "Hû" zikri ile meşgûl olduklarını ifâde etmiştir.

Müellifi bilinmeyen ve *Risâle-i Zikr-i Hazret-i Sultânü'l-ârifîn* ismiyle anılan Çağatay Türkçesi'yle yazılmış bir eserde ise

Yesevîler'in zikrinin altı türünden bahsedilir: 1. İsm-i zât zikri: "Allah" diye zikretmektir. Bu zikir, "Allah Hû, Allah Hû, Yâ Hû, Allah Hû" şeklinde de icrâ edilir. 2. İsm-i sıfat zikri: "Hay âh, Hay âh" diye zikretmektir. Bu zikir öğle namazından sonra ayakta (kıyâmî) icrâ edilir, "Hay" ve "âh" derken beş parmak yumulur. 3. Dûsere zikri: "Hay, âh, Allah, Hay, Hû" ve "Hay, Hayyen, Hû Allah; Hay, Hayyen, Hû Allah" diye zikretmektir. 4. Zikr-i Hû: "Hû, Hû, Hû Allah; Hû, Hû, Hû Allah" diye zikretmektir. 5. Zikr-i çaykun: Zikir vaktinde ritim, âhenk ve mûsikînin bir arada ve uyum içinde devam etmesi için zâkirin elinde çıngırak gibi bir âleti hareket ettirmesi, "çak"-"çak" diye ses çıkarmasıdır. "Hû (çak), Hû (çak)" diyerek zikredilir. 6. Çehâr darb (Çâr-Darb) : "Hay, âh âh âh, Hay, Hû; Hay, âh âh, âh, Hay, Hû" diye zikretmektir. Bu altı zikir usûlüne ek olarak bir de "*zikr-i kebûter*" (güvercin zikri) vardır ki "Hû, Hû" diye icrâ edilir.

Hazînî'nin kaydettiğine göre, Şehr-i Sebz vilâyetine bağlı Uluğ Miten'in Nenek nahiyesinin 'Şeh' adlı köyünde medfûn olan ünlü mürşîd Şeyh Ahmed Beşiri'nin güvenilir kaynaklara dayanarak yer vermiş olduğu, evliyâ menkıbeleri, kerâmetlerine ve makâmlarına dair risalesinde *erre zikri* konusundaki soruya Ahmed Yesevî'nin verdiği cevabı aktarır. Bu risaledeki kayda göre, Ahmed Yesevî'ye erre zikrinin ne olduğu sorulunca "Hak niceliği ve nasıllığı olmayandır, eşsiz ve benzersizdir; bu zikir de, bunun gibi, nasıllıktan uzak ve benzeri olmaktan ıraktır…" diye yanıtlamıştır.

Yesevîlik yolu hakkındaki bilgilerimizin çoğunluğunu eşsiz eserlerine borçlu olduğumuz Hazînî, *erre zikri*'nin *'Hakk'a lâyık bir zikir'*, *'benzersiz bir sır'* olduğunu ifade eder ve "Yesevîyye şeyhlerinin istilâhlarında Yüce Allah'ı zikretmekle kast edilen bu erre zikridir. Diğer adları tekrarlamak biçiminde yapılana 'telkin' derler, zikir demezler. Bundan ötürü gece ve gündüz, sürekli olarak bu tür zikir yapılır ve bununla Tanrı katına ulaşma mutluluğuna erişilir." der. Hazînî, Erre zikri ile ilgili çok ilginç bir rivayeti Menbâü'l-Ebhâr risâlesine kaydetmiştir:[126] "Anlatıldığına göre, Münkir ve Nekir zikir ateşiyle yanıp ölen bir iman erinin uzuvlarını koklamaya başlarlar. Bu kişi: *'Ey melekler! Onları bırakınız, asıl olan kalbimdir, ona bakmak gerek'* der. Meleklerin delil istemesi üzerine zikir yapan bu imanlı kişi öyle bir ateşli "*âh*" çeker ki kı-

vılcımları yedi katlı göğün katlarını deler, arştan geçip mekânsızlık âleminde yok olur. Bunun üzerine melekler dehşet içinde kalıp bölük bölük kaçışmaya başlarlar. Bu inançlı zikir eri hâl diliyle şöyle seslenir: *'Ey sorgu melekleri! Yetmiş seksen yıl bu ateşin içimin ocağında bulunmasından korkmadım. Utanın, bir kıvılcımdan darmadağın olup kaçmak istiyorsunuz."*

Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr eserinde Yesevîlik yolunun kusursuz ve mürîdlerinin kemâle ermesi için her yönden yeterli olduğunu kaydeder. Hazînî Yesevîyye'nin bu üstünlüğü hurûf-ı mukattaâ (=Bazı Kur 'an sûreleri başındaki anlamı bilinmeyen rumuzlu harfler) gibi gönlü teselli edici nitelikte olduğunu belirttiği Yesevîliğe özel bir zikir olan Zikr-i errenin etkisiyle ilişkilendirir. Hazîni, zikr-i erreyi bütün Yesevî mürşîdi, maneviyat kılavuzlarının bildiğini söyler ve "Bu zikir Tanrı katında Hazret Sultan Yesevî'nin kendi işi olmakla birlikte nice tarîkat öncüleri zikr-i erreyi özel zikir olarak benimsedi. Türk, Tacik, Hindli ve Arab erre zikri ile coştu, ondan zevk aldı." der ve bu zikrin bambaşka bir zikir olduğunu, nice seçkin kimselerin onu seçtiğini ileri sürer, meydana getirdiği yararlar açısından birçok niteliğine değindikten sonra da bu tür zikrin Yesevîyye tarîkatını diğer tarîkatlardan ayıran bir ayrıcalık olduğunu söyler.[127] Zikr-i Erre (=bıçkı zikri) üzerinde ısrarla durarak insan rûhânîyeti üzerindeki derin etkisini vurgulamaya yönelik değerlendirmeler yapan Hazînî, bu zikrin harfsiz yapılan bir 'ruh zikri' olduğunu, nice arifin bu etkili zikirle kendinden geçtiğini, bu feyzli zikri yapanın *'elest kadehinin katıksız şarabı ile sarhoş'* olduğunu, ilk uygulayanı olduğu kabul edilen Zekeriya Peygamber (a.s.)'ın bu zikirle tanındığını, Hz. Davud (s.a.)'ın da erre zikri yaptığını, nice mürşîdin bu doğru yolda yürümekle bilindiğini söyler.

Hazînî, her varlığın kendi dilince Allah'ı andığını, birçok Allah dostunun *'âh zikri'* de denen erre zikrini yaptığını, bu zikri yapanların Allah'ı istediklerini söyledikten sonra kendine seslenir ve "Hüzünle gece ve gündüz bu 'erre' zikrini yap ki kalbinin aynası parlasın, o aynada bütün gizlileri bilen (= Allâmü'l-guyûb) Yüce Tanrı görünsün. Aynanı kötü isteklerin pasından arındır, benliğini bu zikirle paramparça et." der ve Hakk âşıklarının ededurdukları duanın Tanrı Teâlâ'yı zikretmek olduğunu, bu zikrin en keskin olanının da "Lâ ilahe İllallah"tan başka bir kelime olmadığını kaydeder.

Hazînî, kimi arif ve âlimlerin de zikr-i erre hakkında "Tanrı katına ulaştırıcı, 'giderek artan hızda ve uzun süreli olarak (= şedd ü medd ile)' gösterilen bu çaba (= mücâhede) İsm-i Â'zam (= Tanrı'nın en büyük adı) ile gerçekleştirilir; çünkü onun sesçe türlü nitelikleri olan harfler, türlü anlamları bulunan kelimelerle bir ilgisi yoktur, o yalnızca Tanrı övgüsüne yöneliktir; Tanrı'nın öteki güzel adları (= esmâü'l-hüsnâsı)nda söylenme sırasında harflerin sırası değişebilir, kelimelerin anlamları bozulabilir; bu çok özel zikirde ise böyle bir durum söz konusu olmaz, o Yüce Tanrı'ya en uygun ve yaraşır olandır." dediklerini kaydeder. "Sevenlerin zikri remiz ve işarettir; sevilen, harfi ve sözü sevmez. *Erre zikri* insanın iç dünyasının mimarıdır, iç dünya onunla bezenip şenlenir. *Zira Zikr-i erre mahv-ü fena îras ve fakr-ü beka ihdas eder.* Bu zikir zikredeni nefsinden, onun kötü isteklerinden kesmiş, ona güzellik vermiştir." gibi görüşler ileri sürer.

Zikr-i Erre Hakkında Rivayetler

16. yüzyılda Semerkand bölgesinde yaşayan Ahmed Kâsânî'ye göre, Hoca Ahmed Yesevî önceleri hafî (sessiz) zikirle meşgul oluyordu. Ancak Türkistan bölgesine gidince o bölge insanlarını bu zikirle yola getiremeyeceğini anlayınca Hz. Hızır (a.s.)'ın kendisine tavsiyesi ile münferit olarak yapageldiği zikr-i erre adındaki bu sesli ve etkili zikrin cemaat halinde uygulamasını başlatmıştır.

MENKIBE

Hızır (a.s.), her zaman neşeli ve gönlü ferah bulurken, birgün sohbet etmeğe geldiği Ahmed Yesevî'yi sıkıntılı ve üzüntülü görmüş. Hayretle ve şaşırarak bunun sebebini sordu : "Şu gerçek ki, her gün dünyayı yedi kez dolanır, bir iyi yoldaş, sohbet ortağı ararım; senden daha iyi birisini bulamadığımdan hep seninle yoldaşlık ederim. Bu yüce hâllere ve makâmlara erişmiş iken böyle kederlenmenin sebebi nedir?" Nedendir bu üzüntü?". Ahmed Yesevî Hz. Hızır (a.s.)'ın bu sorusuna şu yanıtı vermiş: "Günlerdir mürîdlerimi ağır bir kabz hali sardı; kalblerinde bir sıkıntı belirdi ve huzurlarını bozdu. Rufekâ ve fukaranın bâtınlarını kasâvet kabzetmiş; izalesini imkânsız gördüğüm için kederli ve sıkıntı içinde kalmışım. Bunu gidermek mürşîd için kaçınılmaz bir görev olduğu hâlde kabz hallerini üzerlerinden kaldırmayı başaramadım. İşte üzüntümün sebebi budur; bu yüzden kederlendim."

Hızır (a.s.), Yesevî'den bu yanıtı alınca,"Ahh, Ahhhh!" diye zikrullah'a başlar ve Hazret Sultan Yesevî'ye zikr-i erreyi böylece tarif edip mürîdlerine bu etkili zikri yaptırmasını salık verir. Bunun üzerine *Hz. Hızır (a.s.)* Ahmed Yesevî, *Hz. Hızır (a.s.)'ın* dediği gibi erre zikrini yaptırdığında o sıkıntılı kabz hali ortadan kalkıp mürîdlerin kalbleri bast haline geçmiş. *Zikr-i erre ile mürîdlerdeki kasâvet yok olduktan sonra bu erre zikri, Hazret Sultan'ın emirleri ile, bütün Yesevî silsilesine de vird oldu."*

İşte Yesevîyye tarîkatindeki Zikr-i Erre'nin temeli ve mahiyeti ve Yesevîlik uygulamasına girmesi, menkıbeye göre, böyledir Yesevîyye tarîkatının Cehriyye'den sayılmasının nedeni de budur.

Bu rivayeti Cevâhirü'l-Ebrâr'da kaydeden yazan Sultan Ahmed Hazînî, Ahmed Yesevî'nin o günden sonra sürekli olarak zikr-i erre yaptırdığını, bu zikr-i errenin *Hazret Sultan'dan sonra da* sürdürüldüğünü, kendi çağına gelinceye kadar gelmiş nice ulular tarafından zikr-i erre uygulandığını ekler ve kıyamete kadar sürüp gitmesi dileğinde bulunur.

Hâzinî, Cevâhiru'l-Ebrâr'da bu rivayeti -Hızır *(a.s.)'ın* Yesevîyye yoluna Erre zikrini emanet edişini- şu mısralarla anlatıp özetlemektedir:[128]

Her mürîdin nefs ü hevasının başına ilahi zikir olan Erre (bıçkı) zikrini o çekti.

Hızır (a.s.) Vedûd (Allah)'un ilhamıyla ona Erre zikrini telkin etti.

Erre çeken o devrin Ebû Yahya'sı ki O'nun yanında cihanın güneşleri zerre gibidir.

Erre zikri her aynanın cilasıdır; O'nun cemali her aynaya ayna olmuştur.

Sevgisinin görünümü kalblerde ayna gibidir; gaybı bilen Allah O'nun cilasını gösterdi.

Ayın ve güneşin rasat aleti olduğu gibi Erre zikri gencin de yaşlının da nur bağışlayıcısıdır.

(...)

O azîz (Yesevî) bir gün kederliydi; O'nun çevresindeki dervîşler de kalben daralmıştı.

Hızır (a.s.) geldi ve "Ey din serveri" , dedi: "Bu kasavet ne zamana kadar sürecek?"

Dedi ki: "Dervîşlerin kalbi darlıkta, ben de bu sebeple gama battım, ey şefkatli!

Onların kalb darlıkları ne zaman geçerse, benim gönlümden de bu gam çıkar.

Bunu geçirmekte çaresiz kaldım, ey elçi! Sen bunu bizden geçir…"

O ulu Hızır bu hali işitince dedi ki: "Sen de harfsiz olarak benim gibi söyle.

Gönül cilası olan bu özel zikir kalbi vesveseden kurtarır.

Bu zikir niteliksiz zikirdir ve Allah derdine devadır. Bu zikir Allah'ın vaslına layıktır…"

O pak Hızır Erre (bıçkı) zikrini öğretti; böylece o dertliden gam kalktı.

Zikredenler bu zikirle coşup taştılar, karınca iken ejder oldular.

Erre zikrinin feyzine bağlanınca, gönül sayfaları gamdan arındı.

Böylece Erre zikri O'ndan gelen vird ve çok velî bu zikre şakird oldu.

Ne hoş bir Hızır telkini ve öğretisi! Bu, Hızır'ın tayin ettiği Hakk zikrinin ta kendisidir.

Gönül aynasının cilası bu bizim zikrimizdir; Erre zikri (ilahi) Kibriya denizinin dalgasıdır.

O, ruh çölündeki sevgilidir; ruh bu zikirle manevî fethlere mazhar olur,

"Ahh" de, "Allah" de. "Hayy" ve "Hu" de; O'nun yadı ile gözyaşı dökerek feryad et.

Vay o gözyaşı döken, o dertli olgun, o ciğeri yanık ne güzel dedi.

Kime her iki âlemde de feryad ve gam lazımsa feryadını ancak O'na hoş gelir.

Helva satan çocuk ağlamadıkça Allah'ın bağış denizi nasıl dalgalanıp coşsun?*

*(*Hazînî, Şeyh Sadi'nin Gülistan'ındaki bir hikâyeye telmihte bulunuyor.)*

Çocuk ağlamayınca (memede) süt nasıl kıpırdar; bulut ağlamayınca çimen nasıl güler?

Erre zikri inleme, feryad ve "ah"tır. O, gâh "Hayy" ve "Hu", gâh "Allah", gâh da "Ahh"tır.

Gönül göğü zikrin şimşeği ile şerha şerha olunca zikre gark olan zikrettiği (Allah'ı) bulur.

Erre zikri öncesizlik denizinin coşmasıdır; ondan dolayı daima avuca vuslat incisi gelir.

Erre zikrinin özellikleri anlatmakla bitmez; başı fakr ve sonu fenâ makâmıdır.

Zikr-i erre'nin feyzine ve etkilerine dair birçok rivayet vardır: Türkistanlı Şeyh Mevdûd mürîdlerinden 'Parlak kasideler yazarı, Dîvân sahibi bir şair, zahirî bilgilerde seçkin, Mâverâünnehir'de bâtını bilgilerde eşsiz bir âlim' olan Halvetî Şeyhi Mahmud Zaverânî, Semerkand nahiyelerinden birinde Hoca Ubeydullah Ahrâr'a yakın bulunuyordu. Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın beğendiği bir mürşîd olan Halveti şeyhi Mahmûd-ı Zâverânî'nin, erre zikri hakkındaki değerlendirmesine göre "Erre zikri 'Âhh', 'âhhh' denilerek yapılan bir zikirdir, bağrı yanık dervîşler benliklerini ve ruhlarını arındırmak için onu seçmişlerdir."

'Sesli ve sessiz zikir erenlerinin önde geleni' Mahmûd-ı Zâverânî'nin Telkînat-ı cehriyyesinin velvelesi ve zikr-i erre'sinin gulgulesi, Ubeydullah Ahrâr'ın murakabe ve zikr-i hafiyyesine muarız olduğundan, bundan vazgeçmesi için mahsus mektup yazdı. Şeyh Mahmud Zaverânî, Ahrâr'ın bu mektubunu alır almaz öpüp başına koydu ve ciğer yakıcı bir "ahhhh" çekerek, öyle bir zikr-i erre'ye ve telkînat-ı cehriyeye başladı ki, Ubeydullah Ahrâr'ın mektubu getiren adamla sair ihfa tarafdarları dehşet ve hayret içinde kaldılar. Ubeydullah Ahrâr, bu halden gücenip, ihya-yı leyl ve İstihâre ile onu tebdîle çalıştı; lakin bir türlü muktedir olamadı ve nihayet O'nun mağlup değil, galip olduğunu i'tiraf büyüklüğünü gösterdi. Görüşüp mahabbet ettiler; aralarında kuvvetli bir dostluk hâsıl oldu.

Hazînî burada ünlü Yesevîyye şeyhi Mevdûd Şeyh'in önde gelen halîfelerinden Kemâlüddîn-i İkânî ile Hoca Ubeydullah Ahrâr arasında geçmiş olan bir olayı aktarır. Ubeydullah Ahrâr muasırı olan Yesevî mürşîdi Şeyh Mevdûd İkânî'den bu zikri yapmalarını rica eder ve istifade ettiklerini bildirir; maksad Ubeydullah Ahrâr'ın erre zikri konusundaki görüşünün olumlu olduğunu duyurmaktır:

MENKIBE

"Nakledildiğine göre, Şeyh Mevdûd-ı Türkistânî'nin halifesi olan Kemâlüddîn-i İkânî, Semerkand yakınlarındaki Aliâbâd kasabasında doğup büyümüş, orada yetişip ün kazanmış bir mutasavvıftı. Ubeydullah Ahrâr, Horasan'dan Taşkend'e geldiği zaman, onunla çok defa mülakatta bulunmuştu. Sıradan-seçkin, yoksul-zengin pek çok kimse Kemâlüddîn-i İkânî'nin manevî etkisinde kalmış, biat alarak tarîkatına bağlanmıştı. Bunun üzerine kimi bozguncular baş kaldırdılar ve ortalığı karıştırarak karşı çıktılar. Özellikle 'Seyfullah' adındaki bir kendini bilmez, dervîşleri sevmez bir kolluk görevlisi (= muhtesib) adı geçen şeyh hakkında birtakım çirkin yakıştırmalar duyup hemen Hoca Ubeydullah Ahrâr'a gelir, tahrik edici ve şüphe uyandırıcı sözler söyler, güvenilir bir halifesini durumu öğrenmek üzere göndermesini ister. O da gerçeği ortaya çıkarmak için mollalar arasında güvenilir, halk arasında sözüne inanılır bir kimse olan Mevlânâ Kasım Kelân'ı bu kişiyle birlikte gönderir. Aliâbâd kasabasına girdiklerinde o ikiyüzlü kolluk görevlisi korkuya kapılmış, titreye titreye huzuruna varmışlar. Şeyh şu beyti okumuş:

Hazer çün kılmadı münkir kılıç kaldurdı keskin âh
Cefa-bînning keser âhı kaçan sürkense seyfu'llâh
(İnkârcı çekinmeyince keskin âh kılıç kaldırdı;
Cefâ görenin âhı Allah'ın kılıcıdır, çaldığında keser).

Hemen o anda o kendini beğenmiş muhtesib ölür, hesaba çekileceği öte dünyaya göçer; adı geçen Mevlânâ Kasım ise üç gün ne yaptığını bilmez hâlde kalır. Kendine geldikten sonra Şeyh'in yanından ayrılan Mevlânâ Kasım onun bazı manzumelerini Hoca Ubeydullah'a getirir. Buna son derecede sevinen Hoca Ubeydullah Şeyh ile buluşmak ister, yanında mollalar ve kalabalık bir halk topluluğu bulunduğu hâlde süslü püslü, gümüş üzengili alabacak atlara binmiş olarak Aliâbâd tarafına doğru yola koyulurlar. Yol üzerinde Âb-ı Rahmet ile Hoca-i Danyâl arasında 'Pûl-i Mirza (= Mirza Köprüsü)' de denilen Uluğ Bek Kürekân Köprüsü'ne vardıkla-

rında, Şeyh Kemâl-i İkânî'nin, yanında üstü başı dağınık, saçı başı karışık bir yaya topluluğu ile bir topal eşeğe binmiş durumda köprünün öte yakasında beklemekte olduğunu görürler. Şâh Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerinden:

Ciğer pür-derd ü dil pür-hûn ü cân sermest ü nâ-pervâ

Rehem dûrest ü merkeb leng ü der-sermâye-i sevdâ

(Ciğer dert ile dolmuş, gönül kana bulanmış, can ise sarhoş ve korku bilmez

Yolum uzun, bineğim topal, varım yoğum başımdaki sevda, bitmez tükenmez)

beytiyle başlayan, ortama uygun bir şiirini okumaktadır. Hoca Ubeydullah o üstü başı dağınık, saçı başı karışık, ama gönül gözü açık ve uyanık topluluğu ve topal eşek üzerindeki o mürşîdi bu hâlde görüp çok etkilenir ve gümüş üzengili atından inip yol üzerinde onunla buluşur. İki ulu iç dünyalarına dalmış bir hâlde otururlar; gönül denizleri dalgalanır, yolculuğa çıkmış ruhları yücelere erişir. Hoca Ahrâr iç diliyle duyurarak o büyük şeyhten Farsça şiir söylemesini ister. Hâlbuki adı geçenin o âna kadar Farsça şiir söylediği duyulmamıştır. Ama bilinmezi bilme, görülmezi görme (= mükâşefe) gücü, ayrıca bu yakınlık ve isteğin de manevî etkisiyle, birden, kendi aralarında 'hikmet' dedikleri bir şiir söylemeye başlar (bkz.23b.1-7). Bunun üzerine her yandan çığlıklar yükselir, dervîşler coşkun bir şekilde bağrışıp ağlaşırlar. Hoca Ahrâr da coşkunluğa kapılır ve Şeyh Kemâl'den erre zikri yaptırmasını ister. O da bağrı yanık dervîşleriyle halka kurup zikri başlatır. Giderek yükselen temponun doğurduğu coşkunlukla coşup taşarlar, ortalığa sanki ateş düşer, ruhlar ayaklanır. Şeyh de, mürîdlerine katılarak, şedîd bir edâ ile yedi-sekiz kere zikretmiştir. Zikir halkasındaki dervîşlerin coşkusu öyle bir dereceye ulaşır ki Hoca Ahrâr dayanamayıp Farsça "Yeter, gönlümüze dert sirayet eyledi… Yeter, yeter!.. Gönlüm yandı, gönlüm yandı" diyerek zikrin feyizli etkisini kabul eder. Zikre katılanlar şeyhin buyruğu ile susup zikri keserler. Hoca Ahrâr Farsça şöyle der: "Eğer bir saat daha devam etseydi, arştan ferşe kadar her yer ateş içinde kalırdı."

Tasavvuf klasiklerinden Reşehât kitabında da ünlü Nakşbendî pîri Ubeydullah Ahrâr'ın zikr-i erre hakkındaki bu sözleri özetlene-

rek verilmiştir. Reşehât'ta kaydedildiğine göre Ubeydullah Ahrâr, kendisini ziyaret eden muasırı bir Yesevî şeyhi olan İkânî'den bir miktar "zikr-i erre" çekmelerini rica eder. Bu rica üzerine oluşturulan meclisteki cezbe alevi o denli yüksek perdelere çıkar, o kadar hararetli düzeye ulaşır ki, bizzat Ubeydullah Ahrâr, "Tamam, tamam…" diyerek zikrin sonlanmasını sağlar.

Hazînî, "Bu erre zikri nice ilim adamı tarafından beğenilmiş, nice araştırıcı onu ayrıntılı olarak açıklamıştır. Gelip geçmiş şeyhlerden duyulmuş olan övgü şiirlerini bir bir yazacak olsam risale uzar gider." der ve otuz iki halife yetiştirdiğini, tarîkatının okyanus gibi dünyayı kapladığını, hakkında birçok kitap ve risale yazıldığını, Mâverâünnehir'in bütün sultanlarını etkileyip kendisine bağlamış olduğunu, gerçekler ve inceliklerle dolu şiirlerinin zamanında büyük şöhret kazandığını söylediği Şeyh Hudâydâd'ın erre zikri'ni öven bir gazelini kendi fikrinin destekçisi olarak nakleder.

Hazînî'ye göre, *erre zikri* Ahmed Yesevî'nin vasiyeti olup söz konusu vasiyeti şudur: "İnançlı mü'min kalmamış, inançsızlar ortalığı kaplamış. Tasavvuf yolunda ihtilaf bulanıklığından arınmış yürek, temiz nitelikli, erre zikri yapan dervîş gerek. Temiz yürekli ve yoksul olmadıkça arı duru ve zengin olunmaz." Hazînî, evliyâullahın (= Allah dostlarının) dua, zikir ve semaları hakkındaki şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Büyük şeyhlerin ve ünlü velîlerin duaları ve zikirleri insanlar ve meleklerce değerli sayılmıştır, sağladığı sonuçlar ve yararlar göğün ve yerin derinliklerine ulaşır. Manevîyat ululları hakkında ileri-geri konuşmak çok büyük yanlıştır. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin ölümünden sonra bilgin ve olgun kimseler yapmış olduğu semanın helâl olup olmadığı konusunu Şeyh Sadreddîn Konevî'ye sormuşlar, o da: *"Kâmil mürşîdlerin getirdiği yenilikler Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in güzel sünnetlerine benzer. Nitekim o büyük Allah Nebîsi (s.a.v.) 'Bir topluluğun önderi bir ümmetin nebisi gibidir' buyurmuştur"*. Böyle olunca erre zikrinde şüphe göstermek bilgisizliktir. Akıllı ve insaflı kimseler için bu kadar delil ve açıklama yeter."[129]

'Zikr-i minşarî' adı da verilen zikr-i erre tarzı hakkında Şeyh Muhammed Gavs şu bilgiyi verir: *Zikr-i erre'nin yolu, iki elini iki uyluğunun üzerine koyarak ve nefesini göbeğine doğru vererek "ha!" demeli; sonra nefesi göbek altından kımıldatarak medd*

ile ve başı, beli, sırtı müsavi gelecek surette şiddet ile "Hayy!" demeli ve bu suretle tekrar edilmelidir. Bir marangoz, tahtanın üzerinden nasıl bıçkıyı çekerek seslendiriyorsa, zâkir de kalbi düzelmek ve safa peyda etmek için zikri, levh-i kalb üzre çekmelidir. Bazı şeyhler zikr-i minşarî'yi "Allah", "Hu-Hayy!" sözleriyle ifa ederler; bazıları ise, "Allah" sözüyle ifa ederler. Bu zikrin verimi, iktisab edenlere malum olacağı veçhile sayılamıyacak kadar çoktur.

Erre Zikrinin Yapılış Tarzı: Şeyh Salim ibn Ahmed Seyhan Bâ'alevî-i Hadramî'nin yaptığı tarife göre zikreden kimse, karnını azıcık sıkarak nefesini göbeğinin altından yukarıya doğru çeker; sonra karnını azıcık gevşeterek ve nefesini göbeğine doğru uzatarak geriye verir. Bu cihet adeta, marangozun tahta üzerinde bıçkıyı uzatması ve çekmesi gibidir. "Zikr-i erre"nin ifâ tarzı beş türdür:

1. Zikreden kimse, iki dizinin üzerine oturur; ellerini iki uyluğunun üzerine koyar; nefesini göbeğinden damağına doğru çekmeğe başlar; "Ha!" der; sonra nefesini göbeğine doğru uzatarak başı, beli, sırtı müsavi olacak surette şiddetle aşağıya verir, "Hayy" der. Bu sadalar adeta bıçkıyı, marangozun tahta üzerinde ileri geri çektiği vakitte çıkan sesine benzer. "Hâ" ile işaret, âyât-i nefse; "Hayy" ile işaret,- âyât-ı âfâka'dır; yahut aksinedir. Bu cihet birincide vücubun imkân üzre galebesine, yahut ikincide imkânın vücub üzerine galebesine göredir.

2. Nefes alınırken "Hayy" verilirken "Hu" veya tersine nefesini çekerken "Hu", aşağı verirken "Hayy" denilir veyahut her ikisinde de "Allah" denilir.

3. Nefesini içe çekerken "Allah", nefes dışarıya verirken "Hu!" denilir.

4. Her iki halde de "Hayy" denilir.

5. Her iki halde de ilave olarak el-Daîm, el-Kaîm, el-Hâzır, el-Nâzır, eş-Şehîd isimleri söylenir.

Yesevî Meclislerinin Cezbesi

Yesevîyye tarîkatının zikir meclislerinde zikr-i erreye eşlik eden Yesevî-Hanlar tarafından yeknesâk, ritmik bir melodi ile Hazret Sultan Yesevî'den hikmetler de okunurdu. Prof. Dr. M. Fuad

Köprülü hikmetlerin dili, vezni ve hikmetlerin cezbe oluşturacak bir tarz ile zikir meydanında koro halinde ve makâm ile okunması hakkında şu değerlendirmede bulunur:[130] "*Yesevî, (Bozkırın) Türklerine seslenmek gerekince, -ister istemez- bölgenin zevk ve alışkanlıklarına uymak, anlamını -kabaca da olsa- anlayacakları dilden ve ahengine âşina çıkabilecekleri bir vezinle hitab etmek zorunda idi. Ritmik bir tonla, basit bir ahengi, aynı zamanda biraz sert fakat asîl bir edayı taşıyan bu vezinler, Yesevî'nin elinde hiçbir olağandışılık göstermez. Edebiyat ile müziğin, yani söz ile bestenin ayrılmadığı devirlerin kalıntısı olan bu dörtlüklerdeki, ilk üç mısra, hikmeti alıp götüren kişinin(= solist) tek başına söylemesine, dördüncü mısra olan "nakarat" ise, bütün cemaatin (= koro) birlikte söyleyişine uygundur.*"

Yesevî meclislerinin olağanüstü cazibesi, zikir esnasında icra edilen "Erre zikri" kadar zikre eşlik ederek hikmet okuyan Yesevî-Han ve korosu diyebileceğimiz kıdemli dervîş grubunun okuduğu hikmetler ile ilgilidir.

Bugün Türkistan'da bu zikri bilen ve uygulayan çok az Yesevî dervîşi kalmıştır. Ülkemizde cehrî zikir geleneğinin uygulamalarını asliyetine uygun olarak en iyi şekilde bugünlere taşıyan tasavvuf yollarından Cerrahîyye-i Halvetiyye âsitânesinde yapılan cehri zikirde adına "Erre" zikri denilmese de zikir meclisinin parçası halinde benzeri bir "Hayy" zikri icra edilmektedir. İstanbul'daki Karagümrük Cerrahî asitânesinde ilahiler okuyan tanınmış hânende Savni Sami Özer'in gazel olarak okuyacağı bir Yesevî hikmetine eşlik eden "Hayy-Hu" zikri izlenebilse idi Yesevî meclisindeki erre zikrinin ihtişamı hakkında bir fikir edinebilmek mümkün olurdu. Belki bir gün…

Yesevî 'Erre' Zikrinin 'Ateşîn' Uygulamalarına Tanıklıklar

Bugün bizzat yapılan gözlemler ile şunu da çok iyi biliyoruz ki Türkistan tasavvufunda insanları en çarpıcı, en şiddetli şekilde cezbeden zikir meclisleri, Yesevî dervîşlerince icra edilmiş ve edilmektedir. Bu konuda gerek tarih boyu ve gerekse günümüzde katıldıkları Yesevî zikri meclislerini kaleme alan, kaydeden yazar, araştırmacı, meraklı vb. birçok kişi mevcuddur.

Yesevî zikrinin hararetli etkisinden etkilenen insanlar arasında Hoca Ubeydullah Ahrâr gibi, Türkistan Nakşbendî ekolünün zirve isimlerinden birisinin de olduğu yukarıda kaydedilmişti. 19. yüzyıl sonlarında, 1873'te Türkistan'da giderek seyahat eden ve bölgenin kültürel hayatı hakkında önemli bilgiler derleyen Eugene Schuyler, Taşkend'de Îşân Sâhib Hoca Mescidi'nde izlediği bir Yesevî zikrini özetle anlatır ve bu zikrin dervîşleri nasıl etkilediğini *"Türkistan Seyahatnâmesi"* adlı eserinde tüm ayrıntıları ile şöyle dile getirir:

"Perşembe akşamı bu mescide gittik. Genç yaşlı otuz kadar erkek diz üstü ve kıbleye doğru oturmuş, yüksek sesle ve vücutlarını hızlıca hareket ettirerek duâ okuyorlardı. Onların etrâfında bir halka vardı. Gece sıcak ve âyîn şiddetli olduğu için zikre katılanların çoğu cübbe ve sarıklarını çıkarmışlardı. Şu cümleleri okuyorlardı: "Hasbî Rabbî cellallâh, mâ fî kalbî gayrullâh, nûr Muhammed sallâllâh, lâ ilâhe illallâh". Bu esnâda baş sol omuza ve kalbe doğru hızla hareket ettiriliyor, ardından sağ omuza ve oradan da tekrar kalbe doğru hareket ettiriliyordu. Bu hareketler yüzlerce defa tekrarlanıyor ve zikir, başkan olan Îşân'ın (şeyhin) isteğine göre genellikle bir ya da iki saat sürüyordu. Başlangıçta hareketler yavaş idi, zamanla hızlandı. İçlerinden birisi yavaşlarsa, zikrin temposunu ayarlamakla görevli olan Îşân onun başına vuruyor ya da onu halkanın dışına itip başka birisini dâireye çağırıyordu. Zikre katılanlar o kadar ısındı ve terledi ki, zaman zaman birkaç dakika dinlenmek zorunda kaldılar. Onlar dinlenirken yerleri hemen başkaları tarafından dolduruldu. Sesleri kısılıncaya kadar farklı zikirleri okudular, sonra "Hay, Hay, Allah Hay" zikrine başladılar.

Önceleri vücutlarını yere doğru yavaşça eğiyorlardı, sonra ritim hızlandı, hepsi ayağa kalktılar. Tempo artıyordu. Her biri elini yanındaki arkadaşının omzuna koymuştu. Merkezi bir olan birkaç halka oluşmuştu. Mescidin bir köşesinden diğerine topluca hareket ediyorlar ve dâimâ "Hay, Allah Hay" diye zikrediyorlardı. Bazen zikir "Hû Allah" şekline dönüşüyor, zâkirler bedenlerini öne ve arkaya eğiyorlardı. Sonunda zâkirlerin çoğu halkanın ortasına geldi ve çılgınca bir raks başladı. Bazen etraflarındaki halkadan birilerini de içeri çekiyorlardı. Fizik güçleri tükenince halkanın içine oturdular, Îşân duâ okurken onlar murâkabe ve tefekküre

daldılar. Hâfız'ın Dîvân'ından bazı beyitler okunduktan sonra zikir tekrar sesli ve hareketli olarak devam etti. Zikir bu şekilde sabaha kadar sürer. Namazlarda olduğu gibi zikirde düzenli hareket kuralları yoktur. Her şey Îşân tarafından düzenlenir. Bir süre sonra mescidden ayrıldık ve baş Îşân'ın yanına götürüldük. O, zikir meclisine başkanlık yapamayacak kadar hasta idi ama bize biraz çay ve meyve ikram etti."

Sovyet döneminde her türlü dine ve özellikle İslâm'a karşı uygulanan baskı politikası yıllarında zikir meclislerinde hikmet okuyan Yesevî-Hanlar birer birer meydandan çekilirken "Yesevî-Hanlık bayrağı"nı komünist rejim karşısında biraz daha korunaklı pozisyonda olan kadın Yesevî dervîşleri yükseltmişlerdi. Komünizmin ağır baskı döneminde Yesevî dervîşlerinin cehrî zikri bırakarak hafî zikre yöneldikleri de kaydedilmiştir.[131]

Bugün yeniden, "Yesevî-Hanlık" denilen hikmet okuma geleneğinin Türkistan'da canlanışına şahid olunmaktadır Hârezm bölgesinden Doğu Türkistan'a tüm Türk yurtlarında yine ve yeniden Yesevî hikmetleri tarih içinde olduğu gibi dilden dile, meclisden meclise dolaşır olmuştur.

Yesevî Zikir Meclisinde Kadınlar: *Bir 'Âhir Zaman Fitnesi'*

Söz kadın Yesevî-Hanlara gelmiş iken öteden beri Yesevîlik ile ilgili konuşmalarda, tartışmalarda gündeme getirilen bir konuya da açıklık getirmek gerekmektedir. Son yıllarda ülkemizde yoğunlaşan 'İslâm üzerine tartışmalarda tasavvuf konusunun da gündeme getirilmiş olduğu herkesin bildiği bir hususdur. İslâm tasavvufunu yıpratmak isteyen kimisi akademisyen, kimisi değişik cemaatlere mensub bazı isimler, kadın dervîşler üzerinden Hazret Sultan Ahmed Yesevî'ye de dil uzatmaktan çekinmemişlerdir. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise, Ahmed Yesevî'ye saygılı bazı kişilerin bilhassa "kadın hakları" konusunda gündeme gelen kendi yaklaşımlarına Ahmed Yesevî'yi dayanak yapmağa kalkmalarıdır. İslâm'ın kadına verdiği öneme güzel bir örnek olarak Yesevî dergâhında mahremiyete hassasiyet gösterilmemesi, zikir meclislerinde kadın-erkek ayrımı yapılmaması (= ihtilata izin verilmesi) ve Ahmed Yesevî'nin kadınlara özel bir ilgi gösterdiği iddiaları zaman zaman dile getirilmektedir.

"Ahmed Yesevî ve Yesevî Geleneğinde Kadın" konusunu tutarlı olarak değerlendirmek üzere bugün iki kaynağa sahibiz. Bunlardan birincisi Dîvân-ı Hikmet'tir ve Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde "kadın" konusuna nasıl yaklaşıldığı hikmetlerin ayrıntılı olarak analizi ile görülecektir. Diğer kaynak ise Yesevîyye tarîkatı üzerine yazılmış, bilinen en değerli eser olan "Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr" adlı eserdir. Türkistan'dan İstanbul'a gelen Hazînî mahlâslı bir Yesevî dervîşi tarafından yazılan "Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr" adlı eser günümüzden dört yüzyıl önceki bir Yesevî mürşîdinin kaleminden "Ahmed Yesevî ve Yesevî Geleneğinde Kadın" konusuna açıklık getirecek hususları ihtiva etmektedir.

Ahmed Yesevî'nin kızkardeşi Gevher Şahnâz ve Yesevî'nin Hanım mürîdeleri hakkında bazı rivayetler de kayda girmiştir. Yesevîlik konusunun en önemli yazılı kaynaklarından olan "Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr"da *Kadın* konusunda yazılanlar rivayetlerde gizli olan gerçeği yansıtır. Bu eserde dile getirilen konu Dîvân-ı Hikmet nüshalarına girmiş olan, -ancak içersindeki unsurlar nedeniyle Yesevî'ye aidiyeti imkânsız görülen- bir şiirde Yesevî mürîdlerinden Baba Muhammed Hotenî -ki Baba Mâçîn adı ile tanınır- kıssası anlatılırken de işlenmektedir.

MENKIBE

Ahmed Yesevî'nin şöhret dairesi genişleyerek mürîdleri binlerle sayılacak derecede çoğalınca tabiatıyla, muhalifleri, rakibleri de çoğalmıştı; hattâ bu münafıklar nihayet ağır bir iftiraya da cür'et ettiler: Güya Yesevî meclisine örtüsüz kadınlar da devam ederek erkeklerle birlikte zikre karışırlarmış. Şeriat hükümlerini muhafazaya şiddetle riayet eden Horasan ve Mâverâünnehir âlimleri, bilhassa, müfettiş göndererek bu dedikodunun doğru olup olmadığını tahkik ettiler. Tahkikat sonucunda bu dedikodunun tamamen bir iftiradan ibaret olduğu anlaşıldı. Lâkin Ahmed Yesevî, onlara artık bir ders vermek istedi: Birgün mürîdleri ile birlikte bir mecliste otururken, mühürlü bir hokka getirtip ortaya koydu. Bütün cemaate hitab ederek dedi ki: "Sağ elini, büluğ gününden bu ana kadar avret uzuvlarına hiç değdirmemiş kim vardır?" Hiç kimse cevab veremedi. Derken, Yesevî'nin önde gelen mürîdlerinden Celal Ata ortaya geldi. Ahmed Yesevî, hokkayı Celal Ata'nın eline vererek, o vasıtayla, müfettişlerle birlikte Mâverâünnehir ve Horasan memleketlerine gönderdi. Oralarda bütün âlimler birleşerek hokkayı açtılar: Hokka içindeki pamuk ile ateş hiç birbirine etki etmemişti; ne pamuk yanmış, ne de ateş sönmüştü. O vakit, Hazret Sultan'dan

şüpheye düşerek müfettiş yollamış olan âlimler, Yesevî'nin kendilerine vermek istediği dersin anlamını bütün açıklığı ile anladılar. Eğer, erkek-kadın bir ehl-i Hakk meclisinde bir araya gelip beraber zikr ve ibadete devam etseler bile Hakk Teâlâ, kalblerindeki her türlü eğilim ve arzuyu yok etmeğe muktedirdir. Bu ders üzerine Horasan ve Mâverâünnehir âlimlerinin hepsi olağanüstü derecede utandılar ve armağanlar, adaklarla kabahatlarını affettirmeğe çalıştılar.

Yesevîlik temel metinlerinden olan Hazînî imzalı "Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr"da Yesevî mürîdelerin erkeklerle birlikte zikre katılması konusunda yazılanları titizlikle incelemek faydalı olacak ve belge olarak değerlendirilmesi ile daha sağlıklı bir neticeye ulaşılmasını sağlayacak olan şu ibarelere dikkat edilmelidir:[132]

"...Muzâfat-ı baide içinde mesâmi-i nâsda düşdi ki meclisinde bi-ğayr-ı hicâb ricâl u nisvân şer-i şerife muhâlif cem olup zikre karışurlar. Hâlbuki ğayr-ı vâki. Horâsân u Mâverâü'nnehr'de muhâlif olan ulemâ müfettiş gönderdiler ve tefahhuş itdiler. Ol mesmû olân ahvâl-i mühimü'1-ihtilâl ğayr-ı vâki bulındı. Ammâ Şeyhü'1-meşâyih -kuddise sırruh- bir mühürlü hokka ortaya gitürüp nefır-i âm urdı ki evliyâu'llahdan kim varsa ki sağ kolını bulûğ-ı şerden bu ana gelince gizlü avret azâlarına istimâl u mesâs itürmemiş ola. Huzzâr-ı meclisden kimse cevâba kâdir olmadı illâ imâmü'1-hümâm maden-i cevâhirü't-takvâ celilü'1-kadr Celâl Ata -rahmetullâhi aleyh- ortaya geldi. Memhûr hokkayı şeyhü'1-meşâyih -kuddise sırruhu'l-azîz- ol halifenün eli ile müfettişler ile Mâverâünnehir ve Horâsân memâlikine gönderdi. Vusûlden sonra ulemâ ve fuzalâ cem olup Celâl Ata hazretlerini ziyâret kılup hokka-i memhûrı açdılar. İçinde penbe ve âteş bulındı ki ne penbe yanmış ve ne ot sönmiş. Buyurmışlar ki bilâ-ğaraz ve't-tâkdir eger ricâl u nisâ bir meclisde cem olup zikru'llah itseler ve kalblerini Hakk Teâlâ kendü harâret ve cezbe-i rubûbiyyeti ile mutasarrıf olup hıyânet muzahhemetînden saklaya. Nice ki işbu hokka içinde penbe-i beyâzi tabiat-ı nâr-ı vâkıddan nâkıd -ı emân sararmış ve beyâz saklamış. Bu ahvâl-i şigerf müşâhede oldukdan sonra cümle müstağfir olup kerâmâtlarına mukırr oldılar ve hedâyâ ve nüzur ile tereddüd ve şübhelerini telâfi buyurdılar ve Arâsat ahvâline muvâzene kıldıklarında ki mehâbetden halku'llah biri birinden

bi-haber kalurlar ve zikrullah meclisi evliyâullah şerefinden kıyâmet-i âherdür..."

Bu şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

Bu rivayeti nakleden önemli metnin yapılacak bir sorgulamada, şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

1.Yesevîler'in zikir meclisinde, hicabsız olarak erkek ve kadınların İslâm'a aykırı olarak toplanıp zikre katıldıkları asırlar önce ve hattâ Yesevî'nin sağlığında da iddia edilmiştir. Bu iddiaya Hazînî'nin cevabı çok nettir: *"Hâlbuki gayr-ı vaki..."* ; yani oysa böyle bir şeyin vukua gelmesi sözkonusu değildir.

2.Horasan ve Mâverâünnehir'de bulunan ve Yesevî dergâhında ihtilatı iddia eden muhalif ulema ayrıca durumu yerinde tesbit etmek üzere denetimciler göndermiş ve bu kişiler de Yesevî dergâhında, "bilhassa kadın konusunda" İslâm'ın zâhirî hükümlerine aykırı bir husus tesbit edememişlerdir.

3.Sanki bu hususlarda olacak dedikoduları önlemek için Ahmed Yesevî ilginç bir test de uygular. *"Ergenliğinden o güne kadar cinsiyet organı mahalline sağ eli ile değmemiş"* bir dervîşini aramış ve bu nitelikteki tek dervîşi olan Celal Ata'ya bir cam mahfaza içerisine yerleştirdiği köz ve pamuğu yan yana koyarak vermiş ve Horasan'daki iftiracılara göndermiştir. Horasan'a kadar gelen közün ateşi, hiç sönmediği gibi pamuğu da tutuşturmamıştır. Bu durumu tesbit etmek için toplanan ulemaya Celal Ata der ki: *"Garazsız olarak (artniyet taşımadan) ve irade ile olmaksızın kadın ve erkekler bir meclisde Allah'ı zikretseler kalblerini Allah kendi harareti ve Rububiyet cezbesi ile tasarruf ederek hain düşüncelerin istilâsından saklasın…"* Bunu işiten Horasan uleması iddialarından vazgeçip ve istiğfar ederler. Bu durumu izah için Hazînî, "Kıyamet günü Arasat meydanında biraraya gelen Allah'ın halkı dehşet ve hayretten nasıl birbirlerinden habersiz kalırlarsa zikrullah meclisi de evliyaullah şerefinden kıyamet günü gibidir" demekte ve zikir meclisinde hâsıl olan manevî hava ile kadın ve erkeğin birbirlerinde habersiz kalacaklarını -*ve/veya kalmaları gerektiğini*- dervîşâne bir nezaket ile ima etmektedir.

Cevâhiru'l-Ebrâr'daki kadın-erkek karışık zikir meclisi düzenlenmesini sorgulayan bu ilginç rivayetin bir diğer versiyonu

Türkmenistan bölgesinde kısmen değiştirilerek, *-rivayete tarîkat silsilesinde Hazret Sultan Yesevî ile halef-selef olan Abdul-Hâlık Gucduvânî de dâhil edilerek-* şu şekilde nakledilmektedir:

MENKIBE

Rivayetin Türkmen versiyonu olarak anlatımına göre "Ahmed Yesevî'nin şöhreti ve mürîdleri artmaya başladıkça, hakkındaki söylentiler de artmaya başlar ve sonunda iftiralara kadar vardırılır. Hazret Sultan'ın zikir meclisine tesettürde itinasız kadınların da katılarak erkeklerle birlikte zikre karıştıkları söylentisi Buhara'daki dergâhda irşad görevini devralan Abdul-Hâlık Gucduvânî'ye kadar ulaşır. Hoca Ahmed Yesevî, Hacc'a gitmek niyetiyle dervîşleriyle birlikte yola çıkar. Yolculuk sırasında bir gece Gucduvânî'ye misafir olurlar. Abdul-Hâlık Gucduvânî'nin kulağına selefi olan ve irşad postunu kendisinden devraldığı Hazret Sultan Yesevî ile ilgili bazı söylentiler gelmiştir. Baş başa sohbetleri sırasında kurduğu meclislere tesettüre dikkat etmeyen kadın-kızların da katılarak erkeklerle birlikte zikre karıştıkları iddialarını ima eden Gucduvânî'nin sözlerinden Ahmed Yesevî rahatsız olur. Abdul-Hâlık Gucduvânî de Yesevî'ye kadınların biatını kabul edip zikir meclisine dâhil etmesinin bu dedikodulara yol açtığını ve bundan sakınmak gerektiğini söyler. Abdul-Hâlık Gucduvânî'nin de dedikodulardan etkilendiğini anlayan Hazret Sultan Yesevî, çekirdeği çıkarılmış bir topak pamuğu, ocakta yanmakta olan kor gibi ateşin alevleri üzerine atar. Herkes hayret ile görür ki, pamuk yanmaz. Gözlerini ateşe dikerek olan biteni izleyen Abdul-Hâlık Gucduvânî ile diğer dervîşler, Yesevî'nin bu kerâmeti karşısında utanırlar. Hazret Sultan Yesevî, gösterdiği bu kerâmet ile, gerçek dervîşlerin -kadın veya erkek de olsalar- zikir sırasında cinsiyet farkından fariğ olduklarını isbat etmiştir. Tanık olduğu bu kerâmet karşısında hem utanan hem de şaşıran Abdul-Hâlık Gucduvânî, O'nu yeni bir sınamaya tabi tutmak ister. Yesevî, Hacc'a gitmekten vazgeçip yurtlarına dönmelerini teklif eden ve Kâ'be'yi getirmelerinin mümkün olup olmadığını soran Abdul-Hâlık Gucduvânî'ye olumlu cevap verir. Ve kendisinin yaptığı duaya dervîşlerin "âmiiin" demeleriyle birlikte, Kâ'be'yi, oradaki boş bir meydana kondurur. Bu menkıbenin bir diğer varyantında Hazret Sultan Ahmed Yesevî, dervîşlerini de alacak kadar geniş bir tahta binerek uçmak suretiyle Kâbe'ye gitmiştir."

Bu rivayetleri nakleden Türkmen araştırmacı Hoca Ahmed Ahun, Buhara'yı ziyareti sırasında bir Özbek'in verdiği habere göre bu tahtın halen Özbekistan'ın Fergana vadisindeki Nemengan kentinde olduğunu ve kendisine göstermek istediğini belirtmiştir.[133]

Gerek Cevâhiru'l-Ebrâr'daki ibareler, gerekse Türkmen rivayetlerinin ötesinde günümüz insanları açısından konuya yaklaşıldığında asıl sorulması ve yanıtı üzerinde derinden derine düşünülmesi gereken sorular şunlar olmalıdır:

1. Ahmed Yesevî köz-pamuk testini uygularken edebiyle temayüz etmiş bir dervîşi olan Celâl Ata'yı seçmiştir. Edeb konusunda hassasiyeti olamayan bir dervîşin eline verilse acaba köz pamuğu yakmaz mıydı?

2.Bugün acaba garazsız-iradesiz bir araya gelip zikir yapabilme yiğitliğine sahib erkek ve kadınlar var mıdır?

3.Kadın ve erkek zikir için bir arada bulunsalar dahi *'zikrullah harareti ve ilahi cezbe ile Allah korumadıkça'* her zaman nefsanî tuzaklara düşülmesi mümkün değil midir?

4.Hazînî zikir için bir araya gelen kadın ve erkeklerin kendilerini ancak kıyamet günü bir araya getirilmiş kadın ve erkekler olarak algılayabilecek derecede dünyevî hallerini terk ederlerse bir arada zikirden zarar gelmeyeceğini söylemektedir ki bugün böylesi bir müslümanlar topluluğu -değil ülkemizde- dünyanın herhangi bir yerinde var mıdır?

Bu sorgulama dürüstlükle yapılırsa anlaşılacaktır ki, günümüzde kadın ve erkeğin bir arada zikir yapabilmeleri bu incelikler gözetildiğinde mümkün değildir. Zaten metnin ilk satırlarında bunun 12. Yüzyıl Türkistan'ında Yesevî dergâhında Ahmed Yesevî huzuru ile yapılan zikirlerde bile mümkün olamadığı belirtilmektedir. Değil ki bugün?!...

Şimdi bu yazdıklarıma rağmen hâlâ itiraz ederek "*Bırakın bunları, menkıbe, hikâye bunlar...*" diyenlerin seslerini işitir gibiyim.

İşte onlara söyleyeceğim söz şudur: Edeb ya Hû! ; "el-insaf vel-merhamet !"

Bu noktada *"Dîvân-ı Hikmet'te Kadın"* konusu da mercek altına alınmalıdır. Ahmed Yesevî'ye ait hikmetlerin tamamını en az on defa okumuş bir kişi olarak şunu net olarak tekrar ifade etmem gerekli ki, Ahmed Yesevî'nin dilinden dökülmüş binlerce satırlık hikmetler arasında bir tane hikmette bile *insaniyet dışında* cinsi-

yet izafesi anlamında ve özellikle 'dişilik' bağlamında "kadın" lafzı yer almamaktadır. Hattâ Ahmed Yesevî tüm şiirlerinde tek kelime ile olsun bir yaşayan birey olarak "kadın" anlamında "kendi annesinden, kendi eşinden-kendi kızlarından" bile söz etmemektedir.

Dîvân- Hikmet'te "*kadın*" kelimesine sadece birkaç yerde rastlanır; buralarda da aynı kalıp içerisinde orijinal metinde "*zen ü ferzend*" şeklinde Farsça tamlama olarak "kadın ve çocuk" anlamında geçirilir.

"Kız" kelimesi ise sadece birkaç kez "oğul-kız" şeklinde tamlama olarak -bir yerde Rasûlullah'ın sevgili kızı Hz. Fâtıma'ya işaret edilerek; bir yerde Hz. Ebûbekr'in kızı (Hz. Aişe)'na işaret için; bir yerde cennetin "Huri kızları"nın tanımlanmasında, bir yerde de genç "kız ü zaif civanlar" deyimi içerisinde genç kızlar kastedilerek- sadece birkaç kez geçirilmiştir.

Peki nasıl oluyor da Ahmed Yesevî'nin kadınlara "çok özel bir önem" verdiği, dergâhını kadınlarla doldurup erkeklerle beraber zikrettirdiği iddia edilebiliyor?..

Bunun cevabı bence, son dönemde iyice yaygınlaşmış ve de derinleşmiş olan -ve en önemlisi bu iddia sahiblerinin şuuraltlarına da epeyce sızmış olan- "kadınperestlik"te aranmalıdır. Siz Ahmed Yesevî'ye kadınlarla ilgili herhangi bir övgü veya ayıb yamamağa niyeti olanlar, siz Ahmed Yesevî'nin ateş ile pamuğu emanet edeceği dervîşine koyduğu şartı kendinizde bir arayın bakalım; sonucu çok merak ediyorum...

Hazînî'nin Savunması

Hazînî'nin Yesevîlik hakkındaki eserlerinden Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr kitabında da tarîkata alınacak mürîdlerin özellikleri sıralanırken *"Mürîd, henüz sakalı bitmemiş yaşta (= emred) olmamalı, kötü huy ve davranışlar edinmiş bulunmamalıdır."*denilmektedir.[134] Hazînî, Yesevî mürîdi olma niteliklerini sıralarken özellikle bu anlamlı şartı öne çıkararak, ısrarla üzerinde durur: *"Bir mecliste sakalı henüz bitmemiş yaşta bir oğlan (= emred) varsa, o mecliste bulunanlar kazanç elde edemezler. Sakalı bitmiş (= mültehî) ve din hükümlerine bağlı (= dîn-şiâr) yoldaş iste; gönül çekici güzel isteme."*der. Uyarı nitelikli bu sözlerini şöyle tamamlar: *"Küçük yaşta oğlan çocuğu ve kadınla bir yerde oturma,*

çünkü öyle yerde vecd haram olur. İyiliğin için iyi kimseleri iste ki vecd ve semâ mubah görülsün, günah sayılmasın." diyerek önemli bir meseleye parmak basar, ardından yine aynı noktaya döner ve: *"Şüphesiz, iyi dost sakallı olmalıdır; sakalsız oğlanın yüzüne bakmaktan kaçınmak gerektir. Sakalı bitmedik oğlan çocuklarının bulundukları toplantılardan (= ehl-i bid'at meclisinden) uzaklaş, yoksa bu tür bid'atler (= kötü işler ve davranışlar) yüreği yaralar."*

Hazînî'nin yukarıda ayrıntılı olarak naklettiğimiz sözleri, Yesevîlikte zikir meclislerine küçük yaşta çocuklarla kadınların da katıldığı ve böylelikle şeriat sınırlarının ihlâl edildiği yolundaki iddialara karşı bir reddiye, bir savunma gibidir.

Matbaa baskılarının piyasaya çıkacağı zamana kadar Yesevî kültürünü halk arasında yayan ve fikirlerini geniş halk kitlelerine ileten en önemli ve bir yerde yegâne kaynak, Türkistanlı müslüman Türk kadınları olmuştur. Türkistan kadınlarının Yesevîcilik geleneği, Pîr-i Türkistan'ın fikirlerinin halk arasında yayılmasına ve korunmasına hizmet etmiştir. Kadınlar arasında Yesevî hikmetlerini öğrenmek, ezberlemek ve halka öğretmek faaliyeti Yesevî devrinde başlamıştır. Hazret Sultan'ın kızı Gevher Şahnâz Hanım, babasından öğrendiği hikmetleri önce komşuları, sonra yakınlardaki köy ve avullardaki kadınlar arasında okumuş, hikmetleri başka kadınlara öğretme yöntemini de geliştirmiştir. Gevher Şahnâz Hanım devrinde hikmetleri öğrenmek, ezberlemek ve meclislerde okumak bir adet haline gelmiştir. Bu yöntem, Gevher Şahnâz Hanım'dan sonra da kadınlar arasında devam edip bir yüzyıl içerisinde gelenek halini almıştır.

Yesevî-Han Meclisi

Sonbahardan ilkbahara kadar bütün kış boyu, hikmetleri ezberden okuyan kırk kadın-kız, köylerde, şehir mahallelerinde, yurtlarda (çadırlarda) *Yesevî-Han Meclisi teşkil ederek* toplanırlar. Rivayete göre bu kırk hanım, Kırk canı tasvir eden melikeler olarak Kırkları (Çil-Ten) temsil ederdi. (Türkiye Türkçesinde: Çilten=Kırklar) Kırklar hakkında halk arasında anlatılan çok menkıbe vardır. Genellikle Kırklar, darda kalan insanlara yararlı olmak niyetini taşıyan bir topluluktur. Yesevî hikmetlerini koro halinde okuyan kırk kadın-kızlar da Allah yolunda hayırlı bir amel işlediklerine inanırlar.

Hikmetleri ezberden okuyabilen Kırk kadın-kızlar diz çökerek kare şeklinde, dört köşeli bir daire teşkil ederek otururlar. Onların arkasında dinleyiciler yer alır. Dua ve hikmet okuyanları, aralarında bulunan yaşlı bir hanım idare eder. Ortaya 1-1,5 metre yüksekliğinde yeşil bir ağaç dikilir ve camlar kapatıldıktan sonra bir şamdanda mum yakılır. Hikmetleri okumadan önce dua okunur. Kırk-kadın kızlar, bir kere "Bismillahirrahmanirrahim" dedikten sonra, kırk kez "Allahüekber" denir. Bunun arkasından kırk kadın-kızlardan ilk on kadın, hikmetleri okumaya başlar. Kalan otuz kişilik grup, okumayı onarlı olarak sırayla devam ettirirler. Onluk gruplar okuyacakları hikmet parçalarını seçmekte serbesttir ve hangi hikmeti okuyacaklarını önceden aralarında kararlaştırırlar. Yesevî-Hanların hikmet okuma töreni iki saate kadar uzayabilir. Okumanın sonunda kırk-kadın kız beraber hikmetlerin "münacât be dergâh-ı kadi'l-hacât celle celâlûhû" kısmını koro halinde söylerler. Koronun okuması, yavaş bir sesle başlar, münacatın ortalarında yükselir; sonuna yaklaştıkça tekrar yavaş yavaş sakinleşir. Koronun okuyuş ritmi, adeta bir neyin dalgalanan sesi gibi yükseltilip alçaltılır. Hikmetlerin okunmasından sonra Hz. Rasûlullah, ehl-i beyt, ashâb ve "Hz. Pîr-i Türkistan" adına dua okunur. Törenin bitişinden sonra gerekirse camlar açılır. Akîl-bâlîğ olmuş erkek çocuklar, kadın-kızlar halkasına alınmaz.

Hikmet okuma merasiminden sonra çay içilir. Çay merasimi sırasında en bilgili olan Yesevî-Han, Yesevî'nin hayatı ve fikirleri hakkında menkıbeler anlatır. Anlatılan menkıbelerin çoğunluğu, Yesevî'nin halvet hayatı ile ilgilidir ve halvetteki zuhurâtları dile getirir. Yesevî'nin sabrı, halvette geçen altmış küsür yıllık hayatını nasıl da tamamıyla Allah'a bağladığı ve insanın iradesiyle her türlü zahmeti geride bırakabileceği de anlatılan konulardandır.

Komünizm döneminde, 1925-1989 yılları arasında, Yesevî'nin eserlerini okumak, fikirlerini anlatmak yasaklandığı gibi Yesevî-Han meclisleri düzenlemek de suç sayılmıştı. Ahmed Yesevî'yi kendi dönemindeki İslâm toplumu içerisinde dini fikirleri halka ilk defa halkın dili ile anlatmaya cesaret eden ilim adamı olarak göstermek de yasak edilmişti. Hattâ Yesevîcilik gerici bir faaliyet olduğu ve tasavvufun bir hayalden başka bir şey olmadığı yıllar boyu propaganda edildi. Ama asırlardan beri kadın-kızlar arasında devam

ettirilen Yesevî-Han meclisleri, komünizm devrinde de gizli olarak da olsa yaşatılmıştır. Kahraman hanımlar, işyerlerindeki dinlenme aralarında, fırsat buldukları her an bir araya geldiklerinde ve meselâ bilhassa düğünlerde, Yesevî hikmetlerinden parçalar okumuşlar ve o ağır şartlarda dahi Yesevî-Hanlık geleneğini yaşatmışlardır. Bugünkü Türkistan'da kadınların Yesevî-Hanlık geleneği yeniden canlanmış durumdadır. Yesevî kültürünün yaşatılmasında hayatî bir önem taşıyan Türkistan hanımlarının Yesevî-Hanlık geleneği ciddi araştırmaları hak etmekte ise de bu konunun yeterince araştırıldığı söylenemez.

Bu Yesevî-Han meclisleri sayesinde Türkistanlı kadınlar, hikmetleri ezberden okumak ve gençlere öğretmek suretiyle Türk lehçelerinin günümüze kadar yaşamasına imkân sağlamışlardır. Çin işgalindeki Doğu Türkistan'lı kadınlar arasında da Yesevî-Hanlık geleneğinin devam ettirildiği bilinmektedir.[135]

Yesevîlikte Nafile Oruç:

Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'in doğum gününe rastlayan Pazartesi günleri oruç tutmak mendub (makbul)'dür. Kulların amellerinin arz günü olan Perşembe günleri oruç tutmak da makbuldür.[136]

Yesevîlikte Halvet:

Yesevîyye tarîkında "halvet"in özel bir önemi ve kendine özel bir töreni vardır. Yesevîlik'te tasavvufî eğitimin önemli unsurlarından biri olan halvet halvetin gelenek haline dönüşmüş bir âdâb sözkonusudur.

Yesevî'lere göre,*"Halvet" kelimesindeki harflerde birçok anlaşılması güç hikmet gizlenmiştir. Halvetin hı harfi halî'den, lam harfi leylden, vav harfi vuslat'tan, te harfi hidayetten alınmıştır. Halvet esnasında nefs-i emmâreye ait şeytanî hazlar yanıp mahvolur. Hakk cezbelerinden nar ve nur zuhûra gelir; insanlık karanlıkları ve başka kederleri kalkar; batın tabakaları nurlanır ve temizlenir ve nice nice feyizler hâsıl olur.*

Halvet biri şeri'at halveti, diğeri tarîkat halveti olmak üzere iki türdür:

Şerî'at halveti, bütün ayıp sayılan fiillerden ve meş'um sözlerden, başka noksanlık ve günahlardan tamamıyle tevbe etmek

esasına dayanır. Bunun gibi oruç da, bütün uzuv ve duygu organlarının, şer'an yasak edilen v.b. şeylerden masun ve mahfuz kalması suretiyle olmalıdır. Böyle olmazsa, salîk, tarîkat halvetine layık olmaz. Şerî'at halveti olmayınca ikincisi tarîkat halveti de olmaz.

Tarîkat halveti hakkında büyük mutasavvıfların bazı özel tarzları ve konulmuş çeşitli erkân ve kurallar vardır. Halvet-güzîn olacak salîkin tabîatına göre o esnada nasıl hareket etmek lazım geleceğini, ancak mürşîd-i kâmil ta'yin edebilir; zira aksi takdirde mazarrat muhakkaktır.

Halvet iki kısımdır.

***1. Zahirî halvet** (İtikâf veya erbâîn):*

İhvanın evinde insanlardan ayrı bir yere çekilip orada âlem-i Melekût, âlem-i Şuhûd, âlem-i Ceberût'a muttali' olmak için oturup meşgul olmasıdır. Çünkü zahirî hislerin duyuların çalışması durdurulduğu zaman Bâtınî hisler Melekût âyetlerini ve Ceberut âleminin esrarını mükâşefe için hazır hâle gelir.

İtikâf ve erbaini, ünlü sûfî-mücâhid Şeyh Şamil'in mürşidi Üstâz Cemâleddin Gazi-Kumukî kaddese'llâhü sırrahu'l azîz şöyle ifade buyurur:

"İtikâf, ancak şeyhin verdiği izinle, onun tâlim ve telkini ile yapılır. İtikâf veya erbaine gireceği yerin, insan ve hayvan seslerinden uzak olması lâzımdır. Bu hizmete giren bir kimse, dünyevî işlerden alâkasını keser. Tuzsuz, yağsız ve az gıda almak suretiyle, nefsini terbiye eder. Okumak, yazmak ile meşgul olmaz. Nefsânî arzulardan uzaklaşır. Allah Teâlâ'yı ve O'na kavuşmaktan başka bir şey düşünmez. Büyük mertebe ve kerâmetlere göz dikmez. Kendisini Allah Teâlâ'ya bağlar. Vücudunu, oturduğu yeri ve elbisesini temiz tutar. Daima, kıbleye karşı diz çökerek oturur. Gözlerini yumar, kendi varlığını kaybederek, bütün hislerinden ayrılır. Her cihetten kalbini, Allah Teâlâ'ya doğru açar. Farz ve sünnet namazlarını edâ eder. Rûhânîyyeti, cismâniyyetine galip gelmedikçe, halk ile temasta bulunmaz. Rûhânîyyetin hululünden ve hakikati gördükten sonra, itikâf veya erbaine son verir. Eskisi gibi, herkesle temasta bulunabilir. Bundan sonra şeyhi, mürîdde bir gelişme hissederse, ona, daha yüksek dereceler ref etmesi için yol gösterir."

2. Bâtınî halvet:

Bu bâtının her ân Hakk'ın esrârını müşahede hâlinde olmasıdır. Halkla muamelesi onu zahirî mütalâadan ve Bâtınî müşahededen alıkoymaz. İşte açık seçik anlaşılıyor ki, hakikî halvet budur. Bu halvet tarik-i Nakşbendîyye'ye hastır. Çünkü onlar zahirî manadaki bildiğimiz, halvete, bir köşeye çekilmezler, cemaatten ayrılmazlar.

Onların halveti kendi batınlarındadır: İnsanlarla toplu halde bulunurlarken kendi içlerinde halvet halindedirler.

Hâce Bahâüddîn Nakşbend Hazretlerine sormuşlar:

"Sizin tarîkatınızın esası nedir? Buyurmuşlar:

"*Halvet der encümen, toplulukta yalnızlıktır. Zahirde halk, bâtında Hakk ile olmak."* Ve

"*Bizim tarîkatımızın esası sohbettir. Halktan uzaklaşmakta şöhret, şöhretteyse afet vardır. Hayr cemiyettedir; cemiyet de sohbette. Elverir ki, her iki tarafın hakkı verilsin ve birinden birine saplanıp kalınmasın."*

Sâdât-t Kiram Hazretlerinin halvetin bu türlüsünü tercih etmelerinin sebebi Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellemin sünnetine ittibâ' etmek içindir. Çünkü o insanların içine girip onların hidayetine çalışmayı bir köşeye çekilmeğe tercih etmiştir ve buyurmuştur ki;

"İnsanların arasına karışıp onların ezasına sabreden mümin, onların içine karış mayan ve bir köşeye çekilen müminden hayırlıdır."

Bu mesele üzerinde bu yolun büyükleri buyuruyorlar ki;

"Kâmil insan, kendisinden bir sürü kerâmetler sâdır olan kimse değil, bilakis halk içine girip alış verişini yapan, maişetini kendisi temin eden, evlenen, insanlarla haşir neşir olan, bununla beraber bir an Allah Teâlâ'dan gafil olmayan kimsedir."

Ebû Saîd Harrâz, *"Halvet der-encümen" i şöyle tarif eder: "Halvet der-encümen" (=Toplulukta yalnızlık) şudur: Zikir insanı öyle kaplayacak insan kendisini zikre öyle verecek ki, en kalabalık ve şamatalı yere girse hiç bir şey işitemez olacak."* Hâce Evliya Kebir, *"İnsan kendisini topyekûn zikre verse, beş altı günde öyle bir mertebeye erişir ki, halkın çağrıştığı ve birbiriyle didiştiği hep zikir görünür. Kendi konuştukları da."*

Ubeydullah Ahrâr ise *"Bu Tarîkat-ı aliyyenin bir başka hususiyeti de "Halvet der-encümen"dir. Başkaları arasında yalnız imiş gibi, olmak demektir ve "Sefer der-vatan"dan hâsıl olur. Sefer der-vatan müyesser olunca, başkaları arasında zihnin dağılması da vatan gibi, yalnızlığa sefer eder. Âfâki dağınıklıklar kalbe sızamaz. Bu yalnızlık diğer tarîkatlarda ancak müntehada, sona varanlarda müyesser olur. Fakat bu Tarîkat-ı âliyyede başlangıçta hâsıl olduğundan, bu yola mahsus sayılmıştır."Halvet der-encümen" demek, vatanî halvet kapılarını kapamak, pencerelerini örmek demektir. Yani herkesin arasında hiç kimseye iltifat etmeyecek, hiç kimse ile muhatap olup konuşmayacak. Bu demek değildir ki, gözlerini yumacak, duygularını zorla muattal bırakacak. Hayır! Böyle bir şey bu Tarîkat-ı âliyye'de yoktur. Kardeşim! Bütün bu zorlamalar, yolun başında ve ortasında olur. Sona varanların bunlar için kendini zorlaması gerekmez. Herkesin arasında iken kalbini toparlamıştır, gaflet arasında iken huzurdadır."demiştir.*

Bazı velîler zikrin üç mertebesi olduğunu söylerler. Onlara göre; birinci mertebede mürîd 'dil'iyle zikreder. Bu esnada zihin başka yerlerdedir. Fakat bu zikre devam ede ede neticede 'dil' ve 'kalp' birleşir. Dil "Allah" derken, kalp de dağınıklıktan kurtulmuş bir halde dile refakat ederek o da "Allah" der. Bu zikre devam neticesinde ise artık 'zikir' kalbe yerleşir. Zaten zikirden gaye de bu hale erebilmektir. Bu merhalede 'dil' sussa bile, kalp devamlı zikir üzeredir. Dünyevî haller onu zikirden alıkoymaz. Nakşbendî tarîkatında [Halvet der encümen] (Kalabalığın içinde Allah'la beraber olma) esası da bu zikre işaret eder. Nur sûresindeki "Öyle erler (ki) mallar ve alış veriş onları Allah'ı zikirden alıkoymaz"[137] âyetini bu hale delil olarak zikrederler.

Hâzinî'nin Cevâhiru'l-ebrâr'da verdiği bilgiye göre, mürîdin tek başına halvete konulması şeklindeki genel tasavvufî uygulamadan farklı olarak Yesevîyye'de halvet, grup hâlinde yapılır. Hazînî, Yesevî tarîkatinde kırk günlük halvet olan Erbaîn ve erbaînle ilgili törenler ayrıntılı olarak şu şekilde anlatır:[138]

Halvete girecek olan mürîdler, mürşîdin onayı ile bir gün önceden halvet tasfiyesi için oruç tutmaya başlarlar. Halvet arefesinde, halvete girmeden bir gün önce sabah namazından sonra mürîdler zikir, tesbih ve tehlillerini çoğaltır ve zikr-i mülakkan ve

vird-i murahhas irad olunur. Zikrullah edasından sonra saf bağlanarak kıbleye karşı durulup yüksek sesle sekiz "Allahu-ekber" çekilerek Tekbîr getirilir. Bu tekbîrlerden maksat, nefs ve heva ordusuna karşı açılan savaşın başlangıcında Cenab-ı Hakk'tan yardım ve zafer dilemektir.

Aynı gün, ikindi namazından sonra halvethânenin kapı, baca ve tüm delikleri kapatılır ki, halvete girecek mürîdin sülûkuna hava cereyanı ve soğuk bir zarar vermesin. Mürîdler ikindi namazından güneş batıncaya dek tevbe, istiğfar ve zikir -me'zun ve me'mur olduğu evrâd- ile meşgûl olurlar. Akşam olmadan önce oruçlu olarak halvete giren mürîd, ta güneş batıncaya kadar Hakk Teâlâ'ya yalvarmakla gözyaşı dökmekle meşgul olur. Akşam namazından sonra, yemek için el yıkanır; hizmet eden kimse, ibrik ile iftar için sıcak su getirir. Bu sıcak su ile iftar edilir ve artık bundan sonra mürîde su verilmez. Bundan sonra, Ahmed Yesevî'nin kerâmetleriyle bitmiş olan kara-darı (mercimek)ile kaynatılmış halvet çorbası verilir; eğer bu mercimek bulunmazsa kızıl-darı (mısır) çorbası da olabilir. Herkese bu çorbadan ayrı ayrı kaplarda verilir; bundan maksat kimsenin başka birisinin lokmasına iştiraki olmasın ve bu suretle feyz zuhuruna engel olabilecek manevî bir hal hâsıl olmasın. Tüm halvet ehli bu çorbayı içtikten sonra, hararet teskin için bir küçük karpuz veya bir miktar ayran verilebilir.

Yemekten sonra Kur'an-ı Kerim'den bir sûre veya birkaç âyet okunur. Ayakta saf saf durup yüksek sesle üç kere Tekbîr getirilir. Daha sonra, oturulup gece yarısına kadar saygı ve hürmetle zikrullah ile meşgûl olunur. Bu esnada dervîşleri teşvik etmek ve şevklendirmek için başta Hazret Sultan'a ait olanları olmak üzere Yesevîyye şeyhlerinin Hikmet adı verilen ilahîleri hazin sesle ve telkinlerle okunur. Bundan sonra, ustura ve taş hazır olunca tekrar üç Tekbîr getirilip başka bir yerde başlar tıraş edilir. Tıraştan sonra halvethane içinde saf saf durulup -önce kıbleden başlamak üzere- halvethânenin dört yönüne doğru üçer Tekbîr getirilir. Ardından halvethâne ortasında bir halka teşkil edilip, zikr-i erreye başlanır. Halvethâneyi ışıtmak için uyandırılan mum bitene kadar zikir devam eder. Zikr-i erre bittikten sonra "külfeti ref ve kesafeti def için" birkaç saat istirahat edilir.

Halvethânedeki o uyku sırasında dervîşlerden nice hicablar kaldırılıp, ilahî nurlar yayılır. Dervîşler, rüyalarını destur ile izin isteyerek mürşîde söyleyip yorumlatırlar. Rüya hayrlı ise şükür ile

niyâz edilir. Eğer rüya şer ise "taksîr" deyip istiğfar etmekle ref olur ve Allah'ın lütfu ile hayra döner. "Eğer niyâzmendlik ve tehir babında tehir ve ihmal karşılarsa", terakkiden kalıp tenezzül çekmesine delildir. Bu şekilde halvete kırk gün devam edilir.

Kırk günün sonunda mutfak görevlileri herkesten önce destur ile halvethâneden çıkarak kurban keserler. Bu kurbanların kanlarını ve kemiklerini köpeklere vermeyip gömerek saklamak âdettir. Kesilen kurbanların boğazları kebap yapılarak soğuk su veya ayranla halvet ehline verilir. O gece halvethânede kalınmaz; sûfîler ve diğer dostlar evlerinde dinlenir. Ertesi gün sabah namazından sonra toplanılıp zikredilir; üç Tekbîr ile hayr yâd kılınıp niyâz olunur ve duâ ile halvetin tam olarak bittiği îlân edilir ve herkes kalb rahatlığı ile evlerine dağılır. Yesevîyye tarîkatının ünlü halveti Erbaîn'in şekil ve mahiyeti budur.

Halvet konusunda Yesevî mürşîdlerinden Şeyh Hudâydâd'ın *Bustânü'l-muhîbbîn* risalesinde de şu bilgiler verilir:

Halvete giren sûfîlerin dört önemli görevi ve virdi vardır: Birincisi duhâ namazından sonra iki rekât kefâret niyetiyle namaz kılmak ve her rekâtta Fâtiha'dan sonra Kevser[139] *Sûresi'ni okumaktır. İkincisi, dört rekât tesbîh namazı kılmak ve ardından ne dileği varsa onu Allah'tan isteyip duâ etmektir. Üçüncüsü, her gün Kur'ân'dan yüz âyet okumaktır. Dördüncüsü ise zikir ile meşgûl olmaktır. Bu zikri icrâ edecek olan kişi eğer gönlü canlanmış ise hafî (= sessiz), gönlü canlanmamış ise cehrî (= sesli) zikre devâm eder.*[140]

Hicri aylardan Zilkade başlarken girilen ve Zilhicce başında kırk güne tamamlanan halvetten çıkmak yaygın bir uygulamadır. Zilhicce'nin onuncu günü kutlanan Kurban bayramının ilk günü düzenlenen görkemli bir tören ile gerçekleştirilen *'halvetten çıkış'* ritüeline katılmak için çok uzak yerlerden ziyaretçiler de Yesi'ye gelirdi. Bir diğer uygulamada ise Şaban ayının son on günü başlanan erbaîn Ramazan ile birleştirilip kırka tamamlanır; bu şekilde de halvetten çıkış Ramazan bayramı ile denk getirilirdi ki, bugün Nakşbendîyye tarîkatının Dağıstanîyye kolunun sürdürdüğü erbain geleneğinde de bu uygulama tercih edilmektedir.

Görgü tanıklarının rivayetlerine göre komünizm öncesindeki son senelere kadar sürdürülen halvetten çıkış törenini izlemek maksadıyla beşbin-altıbin kişi Yesevî külliyesinde toplanırlardı.

7. Günümüze Ulaşan Yesevîlik Bilinci

Sovyet Rus yönetiminin egemen olduğu yıllarda (1917–1991) bütün Türkistan Cumhuriyetleri'nde diğer Türk büyükleri gibi Ahmed Yesevî de unutturulmağa ve eserlerindeki bazı tasavvufî tavsiyelerinden yola çıkılmak suretiyle ismi ve misyonu karalanmağa çalışılmıştır. Bu çerçevede Ahmed Yesevî'nin 1917 yılındaki komünist "Ekim Devrimi"ne kadar gerek Kazan'da gerekse Taşkend'de defalarca basılan "Dîvân-ı Hikmet"in yeni baskılarının yapılması kesinlikle yasaklanmıştı. Hattâ değil Ahmed Yesevî hakkında eserlerinin basımının yapılması, Ahmed Yesevî hakkında ilmi nitelikte makale yazanlar bile resmi ve cezai takibata uğratılmışlardır. 1972 yılında yayınlanan Özbek edebiyat tarihçisi Prof. Dr. Ergaş Rüstemov'un "Ahmed Yesevî Hikmetlerinde Tarih ve Hayat Sedası" başlıklı yazısının komünist rejimin tahkir ve takibine maruz kaldığı kaydedilmiştir. Bu konuda görgü tanıklığı yapan bazı bilim adamlarından aktarılacak anekdotlar da yeteri derecede bilgi sahibi olunmasını sağlayacaktır.

Türkmenistan'dan Prof. Dr. Gurbandurdı Geldiev bu dönemin barbarca uygulamalarını ve yapılan kültürel genosidi şöyle anlatmaktadır:*"1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nde uygulanan Stalinist baskı döneminde "Kurân-ı Kerîm okuyan, ve/veya okumayı bilen, evinde dinî içerikli kitab bulunduranlar önce hapishanelere atıldı ve ardından ne zaman biteceği belirsiz çalışma kamplarına sürgün cezaları ile Sibirya'ya yollandılar. Bu durum karşısında halk içerisine salınan korkunun etkisiyle evlerde bulunan Arab harfli kitablar ya kabristanlara gömüldü veya torbalar içerisinde kuyulara saklandı. Elyazması birçok değerli eser bu yüzden çürüdü ve zamanla dağılıp kayboldu. Bugün Türkistan'da eski elyazmalarına nadiren ulaşılabilmesi bu yüzdendir. Bu genel kültürel tahribattan Dîvân-ı Hikmetler ile Yesevîlik tarihine ait diğer elyazması kitablar da kurtulamamıştır. 1970'li yıllarda yeniden hız kazanan İslâm karşıtlı döneminde uygulanan politika değiştirildi. Sibirya'ya sürgün yerine dinî hurafelere inanmak suçlamasına maruz kalan kişiler işlerinden, tamamı devletin elinde olan lojmanlardan çıkartıldı; çocukları ekmeksiz bırakıldı. Öyle ki değil namaz kılıp oruç tutanlar erkek çocuğunu sünnet ettirenler dahi devlet karşıtı yaftalamasıyla takibe alındı."*[141]

Prof. Dr. Gurbandurdı Geldiev'in Türkmenistan'daki uygulamaları anlatan bu sözleri istisnasız Tataristan'dan Kırgızistan'a bütün Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki ortak uygulama idi. Özbekistan bilim adamlarından Prof. Dr. Begali Kasımov ise, Sovyet döneminde uygulanan İslâm karşıtlığı politikasının Rus Çarlığı döneminden komünizme devreden 130 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu söylemektedir. Kasımov, Rus baskılarına karşı daha komünizm öncesinde halk ayaklanmaları ortaya çıktığını bazı ayaklanmaları sûfî liderlerinin örgütlediğini kaydeder. 1898 yılında Fergana vadisinin Andican kentinde baş gösteren Muhammed Alihan isyanı böyle bir sûfî isyanıdır. Bu isyan, bölgeyi istilâ eden Rus Çarlığı'nın askerî birlikleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış; 777 kişi hapishanelere gönderilmiş ve 99 kişi de idam edilerek şehîd edilmişlerdir.[142]

Yine Özbek bilim insanlarından Dr. Dilâram Nişanova da Arab harfli her türlü kitabın yasaklandığı baskı dönemlerinden sonra 1990'ların başında gelen bağımsızlık rüzgârlarının sağladığı iklimde Yesevî mirasına ait eserlerin gün ışığına çıkmağa başladığını sevinçle kaydederek 1993 yılının Türkiye'de olduğu gibi Özbekistan'da da Ahmed Yesevî yılı ilan edildiğinden, bu vesile birçok toplantı düzenlendiğinden ve yeni Dîvân-ı Hikmet baskılarından söz etmektedir.[143]

Özbekistan'da yakın zamana kadar Ahmed Yesevî hakkında hiçbir gazete ve dergiye yazı yazılamadığını, 1970'li yıllarda buna cesaret eden bir yazarın bir gazetede yayınlattığı Yesevî hakkındaki kısa bir yazısı sebebiyle "resmi boykot"a maruz bırakıldığını bilenler için bu bilim insanlarının anlattıkları şaşırtıcı olmayan acı bir gerçeklerdi. O karanlık kâbus yıllarında üniversitelerde okutulan derslerde bile Türkistan Edebiyatı'nın ilk ürünlerinden olan "Yesevî Hikmetleri" ve Ahmed Yesevî'den söz edilememiştir.

Ancak bütün bu çalışmalar Ahmed Yesevî'nin manevî itibarını yok etme hedefine ulaşamamıştır. 1992 yılında Taşkend'de basılan "Dîvân-ı Hikmet'in takdim bölümünde belirtildiği gibi "Dîvân-ı Hikmet"te yer alan hikmetler dilden dile, gönülden gönüle nesiller boyu aktarıldığı gibi çeşitli gayrı-resmi yollarla da çoğaltılmış ve Ahmed Yesevî'nin kutlu ismi bir köz halinde halk bağrında yaşatılmağa devam edilmiştir.

Türkistan adını bütün Türklerin anayurdu oluşu sebebiyle ortadan kaldırmak isteyen Sovyet yönetiminin karşılaştığı en büyük engellerden biri yine Ahmed Yesevî olmuştur. O'nun "Hazret-i Türkistan", "Pîr-i Türkistan" şeklinde bilinen ismine duydukları bağlılığın bütün Türkistan' da ruh birliğini sağladığını gören Rus egemenliğindeki komünist yönetim, Ahmed Yesevî'nin büyüdüğü ve türbesinin de bulunduğu, asırlarca Yesi adıyla bilinen tarihi şehre bazı tarihî bulguları da çarpıtarak "Türkistan" adını vermiştir. Böylece hem "Pîr-i Türkistan'ın nüfuz alanını küçük bir kasabayla sınırlandırmak, hem de milyonlarca kilometrekarelik ulu Türkistan'ın binlerce yıllık adını tarihten ve coğrafyadan olduğu gibi Hazret-i Türkistan'ın adından da silmek istemişlerdir. Ancak bu hedeflerine hiçbir zaman ulaşamadıklarına -zulüm derecesinde baskılar altında geçen 70 yıla rağmen- adı bugün bütün Türkistan'da hürmetle anılan ve bir "Allah dostu" olarak ölümünden sekiz yüzyıl sonra bile dipdiri yaşamakta olan Ahmed Yesevî en güçlü tanıktır.

Her türlü dinî tezâhüre acımasızca bir sindirme ve yok etme faaliyetinin gerçekleştirildiği Sovyet döneminin 70 yıllık ağır baskı dönemi maalesef bölgedeki İslâmî hayatı yok olma sınırına kadar getirmiştir. Bırakın tasavvufî faaliyetleri Cuma namazının kılındığı sınırlı sayıdaki –ve göstermelik olarak açık tutuldukları belli olan- camilere öğrencilerin, gençlerin ve kamu görevlilerinin dâhil olmasının resmen yasaklandığı bir dönem; hem de üç kuşak boyunca yaşanmıştır. Bu baskının en yoğun yaşandığı yıllarda her türlü dinî uygulama kısıtlandığı gibi "din adamı" sayılabilecek hemen herkes ya öldürülmüş veya daha şanslı olanlar (!) Sibirya'nın toplu çalışma kamplarında ömürlerini tüketmişlerdir. Türkistan'da bulunduğumuz günlerde sohbet ettiğimiz bir yaşlı Kazak Türk'ünün "yer altına gömülen dinî kitaplar" olarak sakladığı bir poşet içerisindeki kitablara baktığımızda basit ilmihal kitabları yanında -Arap harfli olduğu için dinî kitab sanılarak muhafaza edilmiş- Sovyet öncesi döneme ait ilkokul düzeyinde tarih, coğrafya kitablarının da bulunduğunu acı ile müşahede etmiştik. Daha pek çok örnek verebileceğim bu baskıların mantığını ve tatbikatındaki acımasızlığı anlayabilmek için canlı tanığı olan Şükrüllah Yusufoğlu'nun kaleme aldığı ve geçtiğimiz günlerde Türkçe'ye çevrilen "Kefensiz Gömülenler" kitabını tavsiye etmek isterim.

Baskı yıllarındaki Stalinist yok etme politikasından Yesevîlik kültürünün taşıyıcısı olan şeyh ve mürîd denilebilecek herkesin de en önde safta olmak üzere etkilenmiş olacaklarını tahmin etmek zor değildir. Nitekim bölgede bulunduğum yıllarda yaptığım araştırmalarda Yesevî şeyhi olabilme ihtimali olan hemen hiç kimseye rastlayamazken ailevî tevârüs yolu ile Yesevî kültüründen bazı kalıntılara sahib birkaç "aksakal" ile karşılaşabildim. Bu kişiler de köklü bir tasavvufî kültüre sahib olmayıp sadece hafızalarında saklayabildikleri bazı ritüelleri, ezberledikleri birkaç duayı günümüze taşıyabilmiş kişilerdi.

Yesevî kültürünün nesilden nesile aktarılmasında kilit rolünü oynayan ve 'Yesevî-Han' olarak adlandırılan 'hikmet okuyucusu" hanımların da Sovyet işgalini yaşamış olan bölgede Fergana vadisi dışında bulunmadıkları söylenmektedir. Nakşbendî tarikatına mensub bir "mürşîd" olarak kabul edilebilecek sadece bir tek kişiden bahsedilen bu araştırmalar sırasında, o "şeyh"e değilse de sayılı ve önde gelen mürîdlerinden birisine ulaşabilmiştim. Yakınlarda vefat eden ve Sovyet döneminde yeraltı örgütlenmesi sayılabilecek bir mürîd ağı oluşturarak bütün Türkistan'da etkili olan bir mürşîdin –ki o dönemde yaptığı fedakârlık ancak kahramanlık olarak vasıflandırılabilir- yerine geçmek isteyenlerin birbirlerine "para ile muskacılık yapmak", "cenaze namazı kılmak ve ölüye dua etmek için bölge şartlarında astronomik ücretlere denk gelecek taleplerde bulunmak" gibi suçlamalar yöneltmeleri de ibret verici bir durumdur.

İlk kez 1992 yılında ziyaret fırsatı bulabildiğim Özbekistan'ın Buhara kenti yakınındaki Kasr-ı Arifan'da bulunan Şah-ı Nakşbend külliyesindeki, kabrini ziyaret eden yerli halktan insanların bir 'Fâtiha' okumaktan dahi aciz olduklarını gördüğümde ne kadar üzülmüştüm. Saygı ile kabri ziyaret edenler, kabir başında sadaka karşılığı âyetü'l Kürsî okuyan yaşlı insana büyük bir minnetkârlık hissi ile doluyorlardı. Aynı tabloyu Kazakistan'daki Yesevî türbesini ziyaret eden insanları izlerken de görebilirdiniz.

Henüz Sovyet dönemi kalıntılarının silinmediği o yıllarda Şah-ı Nakşbend Külliyesini çevreleyen duvarlara asılmış, külliyenin girişini kapatacak kadar kocaman levhalarda "Kabirlerde dua etmenin, kabir ziyaretinin "Şirk" olduğu hakkındaki "resmi müftü"

imzalı duyuruları da hatırlıyorum. (İslâmî eğitimini zamanın Libya medreselerinden almış olduğunu öğrendiğim bu müftü, Sovyet dönemi bittiğinde, bazı siyasi nedenlerden dolayı ülkesini terk etmek zorunda kalacaktır.)

Aradan geçen 20 yıla sürede bu tablonun oldukça değiştiğini, o ziyareti engelleme maksatlı levhaların çöpe atıldığını ve bundan daha önemlisi insanların dinî bilgilenme noktasında daha iyi bir noktada olduklarını şahsî gözlemlerime dayanarak memnuniyetle söyleyebilirim.

8. Dîvân-ı Hikmet: *Hikmetler Pınarı*

Türk edebiyatı tarihinde Dîvân-ı Hikmet'in önemi İslâm'ın kabulünden sonraki Türk Edebiyatı'nın daha önce yazılan Kutadgu Bilig'den sonraki bilinen en eski örneklerinden biri ve tasavvufî Türk edebiyatının ilk eseri oluşundan daha fazla Türk yurtlarında meydana getirdiği etkiye dayanır.

Ahmed Yesevî, İslâm'ın Türkler arasında yayıldığı asırlarda, Türkler arasında geniş ölçüde yayılma imkânı bulan ve "hikmet" adı verilen şiirleri ile ilk tasavvufî ekolü oluşturarak bütün dünyada yaşayan Türk soyundan insanların gönül tahtında asırlardır hüküm sürmeğe devam etmektedir. *'Yesevî Hikmetleri'* Türkler arasında bir iman birliğinin teşekkül etmesine hizmet etmesi bakımından çok önemlidir.

İslâmî zahir ve batın ilmine vâkıf olan Ahmed Yesevî, büyük çoğunluğu bozkırlarda yayılmış olarak, dağınık bir halde yaşayan Türk soylu halklara Allah'a iman ve İslâm'ın esasları, şeriat hükümleri ve tarîkatının adâb ve erkânını öğretmek gayesiyle sâde bir dil ile genellikle hece vezninde şiirler söylemiştir. Dîvân-ı Hikmet'in asırlara karşı böylesine dirençli ve etkin oluşunda öncelikle "ilahi yardım" olmakla birlikte zâhirî olarak hikmetlerdeki dil ve şiiriyet özellikleri de etkili olmuştur. Vezinli-kafiyeli 'ozan saguları'na aşina Türk obalarının yine vezinli-kafiyeli ve hattâ ilave olarak müzikal makâmlarla okunan hikmetleri benimsemeleri çok kolay olmuştur.

Yapılan araştırmalara göre hemen tamamı Ahmed Yesevî'nin yer altında uzlete çekildiği dönemde ilk kez dile getirilen bu hikmetli mısralar, halvet yerinde yanında bulunan bazı Yesevî dervîş-

leri tarafından yazıya dökülüp kâğıt üzerine geçirilmişlerdir. Ahmed Yesevî'nin tarîkatını, sülûk adâbını Arapça ve Farsça bilmeyen Türk dervîşlerine anlatmak için, Türk halk edebiyatından alınmış şekillerle, hece vezninde söylediği bu şiirler, daha sonra Türkistan edebiyatı ürünü diğer şiirlerden ayırt edici özgün bir isim olarak "hikmet" adı ile tanınıp "Dîvân-ı Hikmet" adı verilen kitaplarda bir araya getirilecektir. Tarihi süreç içerisinde Yesevî yolunun ebediyet kazanmasında etkili olan mürşîd-i kâmil kadrosu kadar önem kazanan ve Ahmed Yesevî'nin ismini ölümsüzleştiren miras, hikmetlerini bir araya getiren Dîvân-ı Hikmet külliyatıdır.

Türk edebiyatında tasavvufî şiir geleneğini başlatan sûfî olması yanında, mürîdlerin eğitiminde makâm ile söylenegelen 'hikmet' şiirlerini vasıta olarak kullanarak tasavvufî irşadda edebî ve müzikal yöntemleri öne çıkartıp yepyeni bir çığır açan ilk mürşîd de Ahmed Yesevî'dir. Çevresinde İslâm ile yeni tanışmış ancak yeni inançlarına çok güçlü olarak bağlanmış saf gönüllü Türkler halkalandığından Ahmed Yesevî, Arab ve Fars edebiyatını çok iyi bildiği halde, uzlete çekildiği çilehanesinde ziyaretine gelenlere kolayca anlayabilecekleri Türk dili ile hitab etmeyi tercih etti. Bugün bile 'hikmet' odaklı bu şifahî kültürün son temsilcilerine bütün Türkistan coğrafyasında rastlamak mümkündür. Dîvân-ı Hikmet'te yer alan şiirler eski devirlerin 'Kam-Ozan-Baksı'larından hemen hiç farkları olmayan Yesevî-Han mürîdler tarafından, yüzyıllar boyu her türlü toplum faaliyetinde okunmuş, dillendirilmiştir. Hattâ, büyük bir kültürel kırılma ile hem Batı Türkistan'dan hem de tüm Türk yurtlarından ayrıştırılan Çin işgalindeki Doğu Türkistan'da bile Yesevî-Han geleneğinin sürdüğü bilinmektedir. Bunun somut bir kanıtı olarak 2010 yılında İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu'na getirilen bir bildiri kapsamındaki yeni kaydedilmiş bir video ile Doğu Türkistan'da Hanım bir Yesevî-Hanın okuduğu hikmetler izleyicilere sunulmuştur.

Ahmed Yesevî'nin, tasavvufî görüşlerini ve tarîkatının esaslarını Türkçe olarak ifade etmesi ile açılan çığırdan giden sûfîlerin de katkısı ile Türk dili, en karmaşık ibareleri, soyut kavramları ifade edebilme gücüne sahib olması gereken tasavvuf dili mertebesine yükseldi. Oysa Yesevî'nin hikmetlerini dillendirdiği devirde Türkistan'daki diğer sûfî mürşîdler ve medrese âlimleri eserlerini

çağın popüler ilim dilleri olarak kabul edilen Arabça ile yazıyorlardı. Mürşîdi Yûsuf Hemedânî,'nin anadili olan Farsça ise edebî dil olarak ön plana çıkmış ve Horasan'dan Mâverâünnehir'e doğru yayılan tasavvuf edebiyatının temel eserlerinin dili haline gelmişti. İşte böyle bir ortamda Hazret Sultan Yesevî'nin Türkçe'yi tebliğ dili olarak tercih etmesi Türk dili tarihi yönünden hayatî bir önem arz eder. Bu önem günümüzde bütün Türkologların teslim ettiği bir hususdur. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da Dîvân-ı Hikmet'te her ne kadar konusu gereği pek çok Arabça-Farsça kelime yer alsa bile metnin temelde Türkçe oluşudur. Öyle ki devrin yaygın edebi dili olan Farsça'ya rağmen ve -kendi ifadesi ile- Farsça'yı da iyi bildiği halde Hazret Sultan Yesevî, mesajının iletilmesini öncelediği için Türkçe kullanımında ısrarlı olmuştur. Ahmed Yesevî hikmetleriyle halkın manevî eğitimini hedef aldığı için, kolay akılda kalabilecek şekilde ritmik, basit ve akıcı bir söyleyişi tercih etmiştir. Yesevî'den sonra Farsça'nın nüfuzu Türkistan'da yayılırken Yûsuf Hemedânî'nin haleflerinin etkisiyle bölgede güçlenen ve –daha sonra Nakşbendîyye adını alacak olan- Hâcegâniyye tarîkatının dili de Farsça haline gelecektir. Farsça'nın öne çıktığı bu dönemde bile Yesevî dervîşlerinin Türkçe hikmet geleneğini sürdürmeleri sâyesinde Türkçe'nin tasavvuf dili olarak yaşayabilmesi mümkün olabilmiştir.

Gerek "Dîvân-ı Hikmet"teki Ahmed Yesevî'ye ait şiirler, gerekse Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine benzetilerek diğer Yesevî dervîşleri tarafından verilen eserler Ahmed Yesevî'nin manevî etkisi ile ortaya çıktıkları için etkilerini aynı çerçevede değerlendirmek mümkündür. Türkmen sahasının büyük şâiri Mahtumkulu da Yesevî silsilesine intisâbı kanıtlanmış olmamakla beraber Yesevî geleneğinin Hazar ötesi Türkmenler arasındaki temsilcisi olarak kabul edilebilir. Yesevîlik yolunun esaslarından şiirler yolu ile tasavvufî tebliğin Anadolu coğrafyasındaki temsilcileri olan Aşık Paşa[144] Yunus Emre, Azîz Mahmud Hüdâî, Niyâzi Mısrî, Ahmed Kuddûsî ve hattâ, çağımız âşıklarından Âşık Veysel gibi isimleri de Yesevî geleneğinin takipçileri olarak saymak mümkündür.

Ahmed Yesevî hikmetlerinde birçok kez dalgıç gibi mânâ denizlerine dalarak hakikat incileri derlemekten söz eder. Bu değerlendirmeyi Dîvân-ı Hikmet için de yapmak ve bir mânâ denizi

olarak vasıflandırmak mümkündür. Her bir hikmette yer alan, her bir mısra insanı bazen uçsuz-bucaksız bir okyanusun kenarına kadar götürür ve hattâ okur bir anda sırlar okyanusuna dalar, gider. Dîvân-ı Hikmet, bu özelliği ile, sayfalara basılan satırlar yanında yüzyıllardır dilden dile; gönülden gönüle aktarılıp -sözlü bir gelenek teşkil ederek- Türkistan bozkırlarında asırlardır yaşatılmış ve bugün de yaşatılmaktadır.

Ahmed Yesevî hikmetleri analiz edildiğinde satırlarının derinliklerinde millî idealizmin yattığı ve Allah'a aşk ile bağlılıkla yücelmiş Türk ruhunun buram buram tüttüğü fark edilir. Ahmed Yesevî anlayışının devlet yöneticilerine etkisi ile asırlar içerisinde –mesela 16. yüzyılda Şeybânî Han ve Ubeydullah Han döneminde- halk ile devlet adamları ilişkisinin belirleyici bir faktörü haline geldiği de ileri sürülmüştür.

Nâdirhan Hasan tarafından ilim dünyasına tanıtılan ve "*Hikmet-i Hoca Ahmed Yesevî*" diye başlayan 1887 yılında istinsah edilmiş olup, tamamı 168 varak olan Dîvân-ı Hikmet'in yazma bir nüshasındaki mukaddime hikmetlerin niçin yazıldığı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu mukaddimede, Ahmed Yesevî hikmetlerinin temelde Kur'an-ı Kerîm âyetleri ve Hz. Rasûlullah'ın hadislerine dayandığı belirtilmekte; tarîkat önderleri ve ârif zatların, sohbet ve nasihatleriyle zenginleştirilmiş olan bu hikmetlerin, halk üzerinde çok etkili olduğu beyan edilmektedir. Mukaddimede her kim Yesevî hikmetlerini ihlâs ile sabah-akşam okuyup; zihninde tutar veya yanında taşır, sevabını da Ahmed Yesevî'nin mübarek ruhuna armağan edip, Hakk'tan muradını dilerse, maksadına erişeceği de kaydedilmiştir. 1887 yılında istinsah edilen bu mukaddimede Yesevî yolunun muhlis dervîşleri ve muhîblerinin, Hazret Sultan Sultanu'l-Ârifîn Ahmed Yesevî'nin Türkistan'daki mübarek türbesini ziyaret edip; "kabrinin tozlarını gözlerine sürme gibi sürdükleri" ifade edilmiştir.

'Dîvân-ı Hikmet' El-Yazmaları

Hazret Sultan Yesevî'nin hikmetleri yakın dairedeki mürîdler tarafından kaydedildikten sonra zaman içerisinde bu hikmetleri bir kitab haline getirmek düşünülmüş olmalıdır. Bu şekilde ilk el-yazması ürünü Dîvân-ı Hikmet'ler ortaya çıkmıştır. Teorik olan bu

düşünceyi kanıtlayacak veriler, elyazması Dîvân-ı Hikmet nüshalarının bulunup istinsah tarihlerinin belirlenmesi ile ortaya konulabilir. Dîvân-ı Hikmet'in en eski elyazması nüshası, Macar Akademisi elyazmalar koleksiyonunda bulunan 1712 tarihli bir nüshadır. Daha sonra istinsah edilen Dîvân-ı Hikmet nüshaları değişik kütübhane envarterlerinde mevcut olup genellikle 19. yüzyıl ürünüdürler. Yapılacak ayrıntılı araştırmalar ile elyazması koleksiyonu bulunan dünya kütübhanelerinin taranarak Dîvân-ı Hikmet'in daha 1712'den daha erken tarihlerde yazılmış elyazması nüshalarının ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir.

'Dîvân-ı Hikmet' Baskıları

Yesevî dergâhındaki zikir meclislerinde seslendirilen Hikmetleri ezberine alan Yesevî dervîşlerinin dili ile bu hikemli külliyat, en uzak Türk obalarına kadar ulaştırılmıştır. Dîvân-ı Hikmet'te yer alan şiirler önceleri küçük hacimli yazma risâleler şeklinde elle çoğaltılırken, ancak 19. yüzyıl matbaa baskısı ile çoğaltılacaktır. Şifahi kaynaklardan yararlanılarak kâğıda dökülen hikmetlerin yazıldığı risâleler zaman içerisinde bir araya getirilerek "Dîvân-ı Hikmet" adı ile bilinen elyazması nüshalar ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla kadar yazılan ve Yesevî hikmetlerini içeren elyazmaları, -işin tabiatı gereği zorunlu bir şekilde sınırlı sayıda kaldıkları için- hikmetlerin halk arasında yayılmasında sözlü gelenek kadar etkili olamamıştır. Hikmetler 19. asır sonlarına kadar dar bir muhit içinde, dergâhlarda Yesevî mürîdleri tarafından okunsa da, halk hikmetlerden uzak kalmaktaydı. Dîvân-ı Hikmet adı ile kitab halinde basılan hikmetlerin çoğalması ile Yesevî düşüncesinin halk içerisinde daha da yaygınlaştığı tahmin edilebilir.

Dîvân-ı Hikmet, ilk kez 1878 yılında Tataristan'ın Kazan şehrinde, 1880'de Taşkend'de, 1881'de İstanbul'da matbaalarda basılmıştır. Üç yıl içerisinde Türk dünyasının üç önemli kültür merkezinde Dîvân-ı Hikmet'in seri olarak basılışı sayesinde hikmetleri kâğıt üzerinden okuyanların sayısı çoğalmıştır. Bilindiği kadarıyla geçen iki yüz yıl içinde onyedi kez Taşkend'de, dokuz kez İstanbul'da, beş kez Kazan'da ve birer kere de Buhara ve Kagan'da matbu olarak değişik sayıda hikmet içeren Dîvân-ı Hikmet baskıları yayınlanmıştır. 19. asır sonlarında Dîvân-ı Hikmet'in basılan nüshalarının sayısı 10.000'e yaklaştığı tahmin edilmektedir. 20. yüzyıl başından itiba-

ren yayınlanan hikmetlerin sayısı da basılan Dîvân-ı Hikmet kitabı tirajları da artış gösterir. Bir örnek olarak Kazan'daki 1878 tarihli ilk baskının 65 hikmetten oluşan bir derleme olarak 1200 tirajla yapılırken, 1905 yılı Kazan baskısında 159 hikmet içeren bir Dîvân-ı Hikmet baskısının 10.000 tiraja ulaşması gösterilebilir.[145]

Dîvân-ı Hikmet'in Türkistan halkı nezdindeki değerini ve hikmetlerinin yaygınlığını gösteren bir notu kaydeden Arminius Vambery, bir derviş kılığına girerek yaptığı Türkistan gezisi sonrasında kaleme aldığı Hatırat'ında *"Uğradığım her obada Hazret-i Sultan-ül Ârifin Hoca Ahmed Yesevî'nin şiirlerini vecd ile okuyan kadınlara ve erkeklere rastladım."* sözleriyle Türkistan'da uğradığı her Türk obasında Hazret Sultan Yesevî ile karşılaştığını dile getirmektedir. [146]

Son zamanlarda aldığımız, Osmanlı döneminde, 1909 yılında Dîvân-ı Hikmet'in Türkistan Çağatay lehçesinden İstanbul Türkçesi'ne aktarılarak basılmış olduğu haberi son derece önemlidir. Osmanlı'nın son zamanlarında lehçe farkından kaynaklanan anlaşılma sorununun aşılması maksadı ile tanınmış bir Nakşî-Halidî mürşîdi olan Şeyh Muhammed Kudsî Konevî tarafından mürîdi Hacı Hasan Şükrü Efendi'ye Pîr-i Türkistan Hazret Sultan Yesevî hikmetlerinin, Dîvân-ı Hikmet'in Çağatay lehçesinden İstanbul Türkçesine aktarılması görevi verildi.

Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan tarafından sunulan bir sempozyum bildirisi sayesinde kamuoyuna ulaşan bu haber bile, tek başına Hazret Sultan Yesevî'nin öneminin farkında olan Osmanlı sûfî çevrelerinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Hasan Şükrü Efendi'nin bu kutlu görevi yerine getirdiği ve Türkistan lehçesinden İstanbul Türkçesi'ne aktardığı hikmetlerin matbu olarak çoğaltıldığı da tesbit edilmiştir. Bu değerli bilgi, Osmanlı tasavvuf çevrelerinin ismini daima büyük bir saygı ile andıkları Yesevî'nin Osmanlı bilim çevrelerinde bilinmezliği hakkındaki fikirleri de tashih etmelidir.[147]

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün 1918 yılında yayınlanan ve Yesevîlik araştırmalarının vazgeçilmez klasiği olma niteliğini hâlen de koruyan 'Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar' eserinin ilk yarısını Ahmed Yesevî'ye ayırması ile Türkiye ilim çevrelerinin ve daha kısıtlı bir çerçevede genel kamuoyu Hazret Sultan Yesevî

hakkında bir fikir sahibi olabilmiş ise de bu ilginin yeterli olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Türkiye'de yakın tarihlerde Dîvân-ı Hikmet'ten bazı şiirlerin "Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler" adı ile yetmiş adet hikmetten müteşekkil olarak Prof. Dr. Kemal Eraslan'ın kaleminden anlamları da verilerek Latin alfabesi ile T.C. Kültür Bakanlığı tarafından iki kez yayınlanması Yesevîlik kültürünün tanınması yolunda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Son olarak yeni bulunan hikmetlerinde eklenmesi ile en zengin içerikli bir Dîvân-ı Hikmet baskısının 2009 yılında yapılmış olması da güzel bir gelişmedir. Bu satırların yazarı tarafından hazırlanan ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan bu Dîvân-ı Hikmet'te 217 (ikiyüz onyedi) adet hikmet ile bir de münacât yer almaktadır.[148]

Son dönemde Dîvân-ı Hikmet'in Özbekistan'dan Türkmenistan'a bütün Türk Cumhuriyetleri'nde arka arkaya yeni baskılarının -yüzbinlerce nüshaya ulaşacak şekilde- yapıldığı ve böylelikle Türkistan topraklarında Pîr-i Türkistan adına yeni bir irşad çığırı açıldığı da bilinmektedir.[149]

Çağdaş Hikmet Besteleri

Hazînî, Ahmed Yesevî Hikmet'lerinin daha 16. yüzyılda kendisine has bir makâm ile bestelenmiş olarak okunduğunu söylediği gibi, bugün de gerek Türkistan'da, Özbek ve Kazak Türkleri arasında, gerek İdil havzası Türk-Tatarları tarafından hikmetlere özel besteler olduğu bilinmektedir.

Ülkemizde Yesevîlik kültürünün canlandırılması yönündeki gayretlerin son yıllardaki güzel bir verimi de Yesevî hikmetlerinin günümüz dinî bestekârlarının önde gelenlerinden Ahmed Hatipoğlu ve diğer bazı isimler tarafından yorumlanarak Hazret Sultan Yesevî'nin hikmetli mesajlarının yeni müzikal ürünlerle genç kuşaklara iletilmesi olmuştur. T.C. Kültür Bakanlığı Türk Dünyası Müzik Topluluğu yöneticisi İrfan Gürdal'ın hikmet sözlerinden hareketle bestelediği eserler de büyük beğeni toplamıştır. Bugün için sadece birkaç eserden oluşan Yesevî repertuarı, himmet sahiblerinin ilhamı ile zenginleşerek yakında albümler teşkil edecek hacme ulaşacaktı ve ulaşmalıdır. Yine ümid edilir ki, 'Yesevî-Han Meclisleri'nin coşkulu zikirlerinin sahnelenmesi Yesevî diyârından gelen esintileriyle gönülleri dalgalandıracaktır. Son olarak 2016 Yesevî Yılı müna-

sebetiyle Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi tarafından düzenlenen "Yesevî Beste Yarışması"na yüze yakın eserin katılmış olması bu alandaki boşluğun giderilemsi yolunda ciddi bir katkı sağlamıştır.

***

Derkenâr

Dîvân-ı Hikmet'in - kavramlar, kişiler, temalar vb. etrafında- içerik analizinin yapılması gereği ortadadır. Fakat Hazret Sultan Yesevî'nin hayatına ilişkin *bu kitabın hacmini zorlamaktan kaçınmak* düşüncesi ile hikmetlerin analizlerine yer verilemedi. Başlangıçta bu kitabın yarısını teşkil etmesini plânladığım, ancak kitab hacmini zorlayacağı için yer veremediğim Dîvân-ı Hikmet ile ilgili araştırmaları bir diğer çalışmaya bırakmak zorunda kaldım. İnşaallah bu önemli konu da bir başka çalışmanın konusu olacaktır.

Bir dileğim de bugüne kadar *'birkaç başarısız örnek'* dışında gerçekleştirilememiş olan biyografik bir Ahmed Yesevî romanının kaleme alınmasıdır. Böylesi bir romandan yola çıkılarak çekilecek bir Ahmed Yesevî senaryosu ile çekilecek bir 'Pîr-i Türkistan' filmi de hâlâ kahramanlarını beklemektedir. Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Musa Yıldız'ın bu konudaki samimi niyet ve gayreti ile, umarım en kısa zamanda bu hizmet de gerçekleşir.

(Sözün bu noktasında yıllar önce Ahmed Yesevî konusundaki duyarlılığı ile bilinen Namık Kemal Zeybek'in[150] *T.C. Kültür Bakanlığı yaptığı dönemde sponsor olunması için Bakanlık makamına sunulan ve bilirkişi incelemesi için tarafıma da verilen; olumlu raporlara rağmen bir türlü sonuca ulaşamayan Yesevî filmi senaryosunun yazarı Ömer Lütfi Mete'yi*[151] *rahmetle anıyorum.)*

İkinci Bölüm / Notlar ve Açıklamalar

[1] **Âsitâne :** Tarîkat pîrinin, yahut ulularından birinin yattığı tekkedir ki o tarîkat ehlince kutsal sayılır. Bu çeşit tekkelere "dergâh" da denir. Âsitâne, dergâh ve tekke tarîkat ehlinin toplandığı, dervîşlerin oturdukları, hizmet ettikleri yerdir ve "dergâh"la "tekke" sözü geneldir, âsitâneye ve zaviyeye de denir. Zaviye dergâhtan daha küçük olan ve gelip geçen dervîşlerin konaklaması için yapılmış bulunan tekkelere verilen addır.

[2] **Ahî :** Arabça "kardeşim" demektir. Fütüvvet yolunda sanat ve zanaat ehlinin her biri, şeyhlerine "Ahî" derlerdi. Bir şehirde, yahut bölgede bulunan ahîlerin tâbi oldukları şeyheyse şeyhlerin şeyhi anlamına "Şeyh'üs-şuyûh", yahut türkçe "Ahî Baba" ve "Ahî Türk" denirdi.

[3] **Fütüvvet:** Gençlik, erlik, yiğitlik anlamına gelir. Âhilik teşkilâtına verilen addır.

[4] Köprülü M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay., Ankara, 1966, s. 114.

[5] Azamat Nihat, "Cevâhirü'l-ebrâr" (madde), TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1993, c.VII, s.432.

[6] **Mir'âtü'l-Kulûb** : Yesevîliğin ilk dönemine âid olan bu risâlenin bilinen tek nüshası İsveç'in Uppsala şehrindeki Üniversite Kütüphânesinde, 472 numaralı mecmûa içinde 158b-177a varakları arasında olup Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır. Toplam 534 varak olan bu mecmûa 1249/1833 senesinde istinsâh edilmiştir. *Mir'âtü'l-kulûb*, Ahmed Yesevî'nin tasavvufî görüşlerini derlemek için yeğeni ve önde gelen halîfelerinden Sûfî Muhammed Dânîşmend'in Ahmed Yesevî'den şifâhî olarak naklettiği sözler ile yazılmış bir eserdir. Sûfî Dânîşmend'in mürîdlerince derlenmiş ve bu eser meydana gelmiş olabilir. Eser üç bölümden oluşmaktadır: Şerîat, tarîkat ve hakîkat. Birinci bölümde İslâmî ve tasavvufî ahlâk, ikinci bölümde tarîkat âdâbı, üçüncü bölümde ise mârifetullah konularına temâs edilir. Eserde, irşâda ehil olmayan kişilerin şeyhlik iddiâsında bulunmaları şiddetle tenkîd edilmiştir.

[7] Tosun Necdet, Yesevîyye, (yayınlanmamış madde), TDV İslâm Ansiklopedisi.

[8] **Ocak :** İçinde ateş yakılan, dumanı, üstündeki bacadan çıkan yere ocak denir. Mecazî anlamiyle kurum, soy-boy, kök, dirlik-düzenlik demektir. Herhangi bir hastalığa okumaya izinli olan ve bu izni, babadan oğula yürüten kişiler hakkında "ocak" deyimi kullanılır.

[9] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, İstanbul-1999, s.229.; 5. Kitap, s. 33, 154, 165, 314 ; Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-2001.

[10] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, s. 130 , Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999.

[11] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap, s. 38, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1996.

[12] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, s. 12, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999.

[13] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, s. 280 , Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999.

[14] İzeti Metin, "Arnavut Tasavvuf Kültüründe Hoca Ahmed Yesevî'nin Etkisi", (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

[15] Zarcone Thierry, "Hindistan'da Türk Tasavvufu: Yesevîyye Örneği", (Çev. Süleyman Derin), Dergâh, IV/38 (1993), s.19-20.

[16] Ahmet Bekmuradov, Edebî Miras, Aşgabat, Türkmenistan, 1992 Nakleden: Yusuf Akgül, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler, Bilig, 8, Ankara, 1999, s.47-64.

[17] Tekcan Münevver, Hakîm Ata'nın Hz. Meryem Kitabı, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2008.

[18] Amangulıyeva Gözel, Mahtumkulu'nun Manevî Üstadlarından Birisi: Yesevî Dervîşi Hakim Ata Bilig Dergisi, 13 (2000), s.79-92.

[19] Tekcan Münevver, Hakîm Ata Kitabı, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 83-98.

[20] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.188.

[21] **Varidât :** Gelirler anlamına Arabça bir sözdür ve genel olarak bu anlamda kullanılır. Sûfîler arasında "varidât", ilham yoluyla kalbe gelen ve söylenen sözlere, sohbetlerde irticâlên konuşmaya denir.

[22] Seyfullah Seyfeddin, "Şeyh Zinde Ali'nin 'Semerâtu'l-meşayih' eserinde Hoca Ahmed Yesevî ve onun devamçıları hakkında", (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

[23] Dr. Aynur Koçak, Zengî Ata'nın Menkabeleri, Türbesi Ve Bayramı Üzerine, 23.09.2010,

http://www.hbektasveli.Gâzi.edu.tr/dergi_dosyalar/25-105-116.pdf

[24] Ebûl-Gâzi Bahadır Han, Şecere-yi Terâkime, Hazırlayan: Nazar Halimov, Aşgabat 1992, Nakleden: Yusuf Akgül, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler, Bilig, 8, Ankara, 1999, s.47-64.

[25] Orazgulı, Sabır- Sarlıgızı, Gözel, Gözli Ata, Aşgabat, 1995; Nakleden: Yusuf Akgül, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler, Bilig, 8, Ankara, 1999, s.47-64.

[26] **İnâbe :** Günahlardan tövbe ederek Allah'a yönelmek anlamına gelen Arabça bir kelimedir. Tarîkate giren, evvelce yapmış olduğu bütün günahlara tövbe eder bu bakımdan bir şeyhe dervîş olmaya, bir tarîkata girmeye de "İnâbe" denir.

[27] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.77.

[28] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.189.

[29] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.104-105

[30] **Miskîn :** Bir günden bir güne ihtiyacını giderecek birşeye sahip olmayan, tam anlamda yoksul kişiye denir; meskenet de, bu derecede yokluk, yoksulluk anlamınadır. Tasavvufta "Meskenet", manevî yokluğun en ileri derecesidir; bütün anlamıyla yok olan, kendine hiçbir varlık vermeyen kişi de miskîndir. Halk ise, elini-kolunu oynatamayacak kadar tembel olan kişiye "miskîn" der.

[31] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.59.

[32] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.87.

[33] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s. 189-190.

[34] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.88-89.

[35] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.89-90.

[36] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s. 187.

[37] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s. 186-192.

[38] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.82.

[39] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.108.

[40] Şerâitü'l-İman, Usloviya Verı (Anonim, Tatarca ve Rusça olarak), Kazan 1894, s. 46.

[41] Kara Mustafa, "Yesevîyye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevâhiru'l-ebrâr min Emvâci'l-bihâr", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.189.

[42] Şerâitu'l-İman (İmanın Şartları) adlı risaledeki ibare aynen şöyledir: " Kim silsilesinden tururmuz?" (cevab) "Hoca Ahmed Yesevi razıyallahu aleyh silsilesinden tururmuz." Şerâitu'l-İman, s.42, Kazan-1894.

[43] Seyfullah Seyfeddin, "Şeyh Zinde Ali'nin 'Semerâtu'l-meşayih' eserinde Hoca Ahmed Yesevî ve onun devamçıları hakkında", (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010

[44] Tosun Necdet, Yesevîyye, (yayınlanmamış madde), TDV İslâm Ansiklopedisi.

[45] **Rüya** : Türkçe'de 'düş' karşılığına gelen Arabça bir sözcüktür. Tasavvufta sülûkta esmayı esas alan Halvetî tarîkatlar, rüyaya çok büyük bir önem vermişlerdir. Dervîş, gördüğü rüyaları şeyhine söyler, şeyh de bundan hüküm çıkararak dervîşin zikrini arttırır, yahut değiştirir böylece derecesini yükseltir. Bazı mutasavvıflar, "sâdık rüya"yı ilhâmın daha ötesinde bir ilâhi haber kaynağı olarak kabul etmişler; özellikle Hz. Rasûlullah, ashâb-ı kirâm, evliyâullah gibi kutsal kişilerin dâhil olduğu rüyaları kayda geçirmişlerdir. Bu şekilde İslâm literatüründe ciddî hacme ulaşmış bir rüya külliyatı meydana gelmiştir. Sultan Ahmed Aktaşî birkaç kez üst üste gördüğü rüyasında Yesevîyye'nin asırlar önce yaşamış mürşîdlerinden Ay Hoca İşan tarafından Kızılorda yakınlarındaki türbesinin türbedarlığına davet edilmiş ve sonunda bu kutlu davete uyarak türbe yakınındaki birkaç hanelik köye gelerek yerleşmiştir.

[46] Aşıkî Dervîş Ahmed, Aşıkpaşazâde Tarihi, Haz. Cemil Çiftçi, Mostar Yay. , İstanbul, 2008, s.282.

[47] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap, s. 34, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1996.

[48] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, s. 25, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999.

[49] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, s. 17 , Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999

[50] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, s. 26, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999.

[51] Köprülü M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay., Ankara, 1966, s.58.

[52] *Dâvûd Baba: Fukarâ-yı Yesevidir.* Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 34.

[53] *"Şeyh Pertevi Sultan: Aksaray'da " …Dâr-ı Ervah nâm mekân-ı ruhanide …eş-Şeyh Pertevi Sultan:bunlar tarîk-i Yeseviyye'de ulu erdir…"* Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap,, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999. s. 118.

[54] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 31.

[55] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 31.

[56] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1996, s. 38.

[57] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 146.

[58] Aktan Ali, "Künhü'l-Ahbâr'a Göre Ahmed Yesevî ve Anadolu'daki Halîfeleri", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s. 13–17

[59] Tosun Necdet, Yesevîyye, (yayınlanmamış madde), TDV İslâm Ansiklopedisi.

[60] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, s. 207-208 , Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999

[61] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, s. 146 , Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999

[62] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 5. Kitap, s. 36, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-2001. Çocukluğumun geçtiği Tokat'ta Gıjgıj Tepesi yakınındaki bağ evimize gidip gelirken hep bu garip ismin nereden geldiğini merak etmiştim. Gerek aile çevrem, gerekse okuduğum ilk ve orta dereceli okullarda hiç kimsenin bu ismin menşei hakkında bilgisi olmadığını hatırlıyorum. Nihayet Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" kitabından bu "ilginç" ismin nereden geldiğini öğrendikten karşılaştığım birçok Tokat'lıyı da bilgilendirdim. Danışmanlığını yaptığım Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanı'na –üstelik Tokat milletvekili idi- ismini ve yerini çok iyi bildiği ve bugün ağaçlandırılarak güzel bir mesire yeri haline getirilmiş olan "Gıj-Gıj Dede Sultan" zaviyesi önüne bir Ahmed Yesevi Parkı yapılması ve park içerisinde Kazakistan'ın Yesi (bugünkü Türkistan) şehrindeki görkemli Yesevi Türbesinin küçültülmüş -fakat içerisinde namaz kılınabilecek bir ölçekte- bir tıpkıyapımının inşa edilmesi teklifim ilgili bakanlık raflarında kalmış olmalı.

[63] Vilâyet-nâme: Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Yay. Abdul-Bakî Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, -tarihsiz-, s.14-20.

[64] **Şakird :** Farsça kökenli bir kelimedir ve bir sanata yeni intisâb eden gence ve okula yeni başlayan öğrenciye şakird adı verilir.

[65] Vilâyet-nâme: Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Yay. Abdul-Bakî Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, -tarihsiz-, s.15-16.

[66] Vilâyet-nâme: Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Yay. Abdul-Bakî Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, -tarihsiz-, s.10-11.

[67] Vilâyet-nâme: Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Yay. Abdul-Bakî Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, -tarihsiz-, s.16.

[68] Vilâyet-nâme: Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Yay. Abdul-Bakî Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, -tarihsiz-, s.16-17.

[69] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 197.

[70] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap,Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1996, s. 312.

[71] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 175.

[72] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 73-75.

[73] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul-1999, s. 147.

[74] Seydî Ali Reis, Mir'âtü'l-Memâlik, Haz. Necdet Akyıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (tarihsiz), s. 96, 120.

[75] Zarcone Thierry, "Hindistan'da Türk Tasavvufu: Yesevîyye Örneği", (Çev. Süleyman Derin), Dergâh, IV/38 (1993), s.19-20.

[76] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.210-211.

[77] Ünal Fatih, "Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği", Bilig, Sayı:45 (2008), s. 116-117.

[78] Nurmuhammad(ov) Na'im-Bek, Ahmed Yasevi Saulet Gimaratı, Ahmed Yasawi Architectural Complex, Öner, Almatı,1988.

[79] Kur'an-ı Kerîm, 6. En'am sûresi, 6:59-63 âyetler, Hak Dini

Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.133-134.

[80] Sultanov, Uktam¸ "Taşkent'teki Yesevîyye Tarîkatı Mensuplarının Mezarları", (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

[81] **Muhîb :** Arabça'da seven anlamına gelir, tasavvuf terminolojisinde ise tarîkati seven (= sempatizan) anlamında kullanılır. Çoğulu Farsça kuralıyla "Muhîbbân" olup 'sevenler' demektir. Mevlevi ve Bektâşî tarîkatlarına intisab eden kişi "muhîb"tir; bu tarîkatlarda, muhîbbe bir süre sonra "bey'at" töreniyle dervîşlik payesi verilir. Muhîb, dervîşliğe ikrar verip dergâha girdikten, eviyle ilgisini kestikten, Mevlevîlerde çileye soyunduktan, dal (= sarıksız) sikke ve tennureyle hizmete başladıktan, Bektâşîlerde arakıye ile dergâhta, kendisine verilen hizmete koşulduktan sonra "dervîş" olarak anılır ki, bu, tarîkatta ikinci derecedir. Mevlevîlikte, binbir gün çile müddetini hizmetle doldurup onsekiz günlük hücre çilesini de çıkaran, hücre sahibi olur, hırka giymeye hak kazanır ve "Dede" diye anılır. Bektâşîlikteyse hizmet müddeti belirli değildir; arakıye ile hizmet eden cana, şeyhin tensîb ettiği vakit, dervîşlik töreniyle taç giydirilir, haydariyye ve hırka giymeye, tarîkat cihazlarını takınmaya, kuşanmaya hak kazanır, "dervîş" diye anılmaya başlar. Diğer sûfî tarîkatlarında, intisâb eden kişiye "dervîş" denir; bir süre sonra "Bey'at" töreniyle derecesi "Mürîd" derecesine yükseltilir. "Mürîd" sözü, bütün tarîkatlarda, tarîkata intisâb etmiş olanlara verilen genel bir sıfattır.

[82] **Ârif :** Tanıyan, sezen, anlayan demektir. Arif olmak kabiliyeti, sûfîlerde "irfan" sözüyle dile getirilir. Âlim olmak, okuyup bellemekle mümkündür; fakat irfan, Tanrı vergisidir. Bu yüzden de tasavvufta irfan, ilimden çok üstündür.

[83] Carmuhammed-Ulı Muhammed Rahim, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve Onun Bilinmeyen "Risale" Adlı Eserinin İlmî Değeri", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992, s. 17-20.

[84] Kur'an-ı Kerîm, 11. Hûd sûresi, 11:112, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.233.

[85] Kur'an-ı Kerîm, 16. Nahl sûresi, 16:123, Hak Dini Kur'an

Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.280.

[86] Kur'an-ı Kerîm, 93. Duhâ sûresi, 93:10-11. âyetler, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.596.

[87] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.104.

[88] Eraslan Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c:XXII (1977) s.45–120.

[89] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s. 92-95.

[90] **Âvam :** Aşağı tabaka, halk demek olan bu söz, tarîkat literatüründe tasavvuf yoluna girmemiş, bilhassa sûfî olmamış kişiye verilen lakabtır; isterse o kişi, kendi toplumu içinde soylu-boylu, zengin, hattâ bilgin olsun.

[91] **Havâss :** haslar, hâssalar (= özel kişiler) anlamına gelen arapça bir sözdür ve avamdan olmayanları yâni tarîkat ehlini ifade eder. Tarîkat ehline göre tarîkata girmemiş kişiler "avam", tarîkata girenler, Havâss; gerçeğe erişmiş bulunanlarsa "Ehass'ül-hâs, Hass'ül-has", yahut daha fazla söylendiği gibi "Hass'ül-havâss" dır; yâni hasların haslarıdır.

[92] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.94-95

[93] Kur'an-ı Kerîm, 66. Tahrîm sûresi, 66:8, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.560.

[94] Tosun Necdet, Yesevîyye, (yayınlanmamış madde), TDV İslâm Ansiklopedisi.

[95] On-Line biat örneği için bkz: http://www.tasavvuf.info/biat_online.htm (1.12.2010)

[96] Coşkulu ve cehrî (sesli) Yeseviyye zikir meclislerinin kurulması komünist dönemin ağır baskıları ile uygulanamaz hale gelince Rus işgali altındaki Türkistan'da Nakşbendî geleneğinin hafî (sessiz) zikir uygulaması zorunlu hale gelmiştir. Yakınlarda vefat eden karizmatik sûfî mürşid Şeyh İbrâhim Can Nemenganî, kont-

rolün kısmen gevşediği komünizmin son yıllarında tüm Türkistan'ı gezerek zikir ve mevlid meclislerini canlandırmıştır. Şeyh İbrâhim Nemenganî, Türkistan coğrafyasında Yesevî/Nakşî mürşidi olarak biliniyordu.

[97] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.194.

[98] Kur'an-ı Kerîm, 73. Müzzemmil sûresi, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.573-574.

[99] Kur'an-ı Kerîm, 87. A'lâ sûresi, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.591.

[100] Kur'an-ı Kerîm, 94. İnşirâh sûresi, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.596.

[101] Kur'an-ı Kerîm, 97. Kadr sûresi, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.598.

[102] Kur'an-ı Kerîm, 106. Kureyş sûresi, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.602.

[103] Kur'an-ı Kerîm, Tâhâ sûresi, 20:55, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.314.

[104] Kur'an-ı Kerîm, Bakara sûresi, 2:156, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.23.

[105] Kur'an-ı Kerîm, Mü'min sûresi, 40:12, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.467.

[106] Kur'an-ı Kerîm, 109. Kâfirun sûresi, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.603.

[107] **İstihâre :** Arabça hayrı dilemek anlamına gelir. İstihâre, bir işe başlamaktaki tereddütü gidermek, Allah'a dayancı pekiştirmek için bir araçtır. Bazı İstihâre usulleri kaydedilmiştir: Tesbihle İstihâre yapılırken, salavât getirilip Allah'a sığınılarak tesbihten uzunca bir bölüm alınır ve çift-çift çekilir. Son tane tek gelirse hayırlı bir emirdir, çift gelirse o işten vazgeçilir. Üç parça kâğıda

arabça "yap", üç parçaya da "yapma" yazılır. Seccadenin altına konup karıştırılır; iki rekat nafile namazdan sonra kâğıtlar, bakılmadan birer birer alınır; üçü de "yap" gelirse hayırdır; "yapma" gelirse şer. İkisi, "yap", biri "yapma" gelirse hayra yakın sayılır; ona göre hareket edilir. Ayrıca kılınacak özel namazından sonra İstihâre için rüyaya yatmak vardır: Abdest alınıp Kafirûn ve İhlâs sûreleri okunarak 2 rekat İstihâre namazı kılınır ve sağ yana yatılır; görülen rüyadan niyetlenilen işin hayır, yahut şer olduğuna hükmedilerek hareket olunur. "Rüya yoluyla İstihâre" olarak bilinir ve Ehl-i Sünnet nezdinde en muteber İstihâre, böyle yapılır.

[108] Mu'avvezeteyn: Korunma maksadıyla Kur'an-ı Kerîm'den okunması tavsiye edilen iki sûre: Kur'an-ı Kerîm'in 113. Felâk sûresi ve 114. Nâs sûresidir.

[109] Kur'an-ı Kerîm, 103. Asr sûresi, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.601.

[110] Kur'an-ı Kerîm, Haşr sûresi, 59:23-24.âyetler, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.547.

[111] Âyete'l-Kürsî, Kur'an-ı Kerîm, Bakara sûresi 2:255. âyeti, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.41.

[112] **Evrâd :** Kur'an-ı Kerîm ve hadislerden, dua nitelikli olan parçalardan derlenip bir formül şeklinde tertiblenmiş olan ve belirli zamanlarda okunan zikir sözlerinin tümüne "evrâd" denir. Tekili **"Vird"** olup genellikle dervîşin tek başına yaptığı zikri dersi anlamında kullanılmaktadır. Tarîkat ehli, tarîkatı kuran mürşîdin veya sonraki erenlerden birinin tertib ettiği evrâdı, bilhassa sabah namazından sonra okurlar. Evrâd-ı Bahâiyye, Evrâd-ı Mevleviyye, Evrâd-ı Fethiyye, Evrâd-ı Bayrâmiyye en iyi bilinen evrâd örnekleridir. Halvetiyye'de Pîr-i Sâni Seyyid Yahya Şirvânî'ye ait "Vird-i Settâr yaygın olarak okunan virdlerdendir.

[113] **Zâkir :** "Zikir yapan", "zikreden" anlamına gelir. Tasavvuf geleneğinde unvan olarak da kullanılmıştır. Zikr esnasında, zikredenleri coşturmak için zikir halkasının ortasında ve çok defa yanyana ve karşı karşıya oturup ilâhî okuyanlara "zâkir" büyük dergâhlar da bu zâkirleri komutları ile yönlendiren dervîşe ise "zâkirbaşı" denilir.

[114] Euzû Besmele: "Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım ve Rahman ve Rahîm Allah adı ile başlarım."

[115] Kelime-i şehâdet: "Şehâdet ederim ki Allah'dan başka tapılacak yoktur ve yine şehâdet ederim ki (Hz.)Muhammed O'nun kulu ve elçisidir."

[116] Tecdîd-i İmân: İmanı yenileme.

[117] İstiğfar: Allah'ın mağfiretine sığınırım.

[118] Kelime-i Tevhid: "Allah'dan başka tapılacak yoktur."

[119] Salavât-ı şerife: "Allahım, salât ve selam (Hz.) Muhammed'in ve ailesinin üzerine olsun"

[120] Kelime-i Temcid: "Allah'dan başka güç ve kuvvet odağı yoktur."

[121] **Rabıta :** Arabça bağlantı, bağlantı aracı anlamına gelir. Tasavvufta, dervîşin, zikrederken, ibâdet ederken, gönlünden dünyayı, dünyaya ait her şeyi çıkarıp kalbini arıtmak için gözleri kapalı olarak şeyhini, gönül gözüne getirmesi, kalbini mürşîdine bağlaması demektir. Dervîş, böylece gönlünü mürşîdi vasıtasıyla Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'e ve bu vesîleyle de Allah'a bağlamış, Hakk'tan başka herşeyden arınmış olur. Rabıta dolayısıyla özellikle Mağrib (= Kuzey Afrika) ülkelerinde dervîşe "Murâbıt" (= bağlantı kuran, bağlanmış olan), tekkeye de "Ribât (= bağlanılacak yer) denir. Tasavvuf ehli arasında, tarih boyu "rabıta"ya en fazla önem verenler, Nakşbendîlerdir. Kâ'be-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara'ya rabıta tavsiye eden mürşidler de vardır. Telebbüs rabıtası ise mürîdin giyim-kuşamını mürşîdine benzetmeğe çalışmasıdır.

[122] **Çâr-darb:** (=Çehar Darb) : Farsça "çar" ve arabça "darb" şeklindeki iki sözden meydana gelmiş terkibtir; *'dörtlü vuruş'* anlamınadır. Kelime-i tevhid "La-ilahe-İlla'llah" zikri yapılırken dört hecenin söylenişi sırasında yapılan dört baş hareketi Dîvân-ı Hikmet'te "Çâr-Darb" olarak adlandırılmıştır. Kalenderîler ile Abdâllar, saç, sakal, bıyık ve kaşlarını usturayla dipten traş ederlerdi ki buna da "Çâr-Darb" vurmak denilmiştir.

[123] Yesevîyye evrâdının tesbiti konusunda Mir'âtü'l-Kulûb ve Cevâhirü'l-Ebrâr gibi yazılı kaynaklar yanında Kazakistan'da bulunduğum sırada görüşme fırsatı bulduğum Yeseviyye mirasını yaşatan

dervîşlerden Hacı Sultankul Atabayî, Sultan Ahmed Aktaşî ve Atahan Azîz Sayramî'den yararlanılmıştır. Evrâd diğer tarikat evrâdlarına benzer olmakla beraber oldukça sade ve kolayca akılda kalabilecek bir şekilde formüle edilmiş olduğu görülür. Bu sadeleştirme son asırdaki baskı döneminde Yesevîyye mürîdlerinin zorlanmadan yerine getirebilmelerinin gözetildiğini düşündürmektedir. Sabah namazı sonrasında cemaat ile uygulanması gereken tesbihatın -ve özellikle zikr-i errenin- neredeyse tüm mescid ve camilerin kapısına kilit asıldığı komünizmin ateist baskı yıllarında uygulanmasının ne kadar güç olduğu kolayca tahmin edilebilir.

[124] Tosun Necdet, "Yesevîlikte Zikr-i Erre", *Keşkül*, İstanbul, 2005, sayı: 6, s. 30-33.

[125] Hudâydâd Şeyh b. Taş Muhammed Buharî, *Bustânü'l-muhîbbîn* (Yay. B. M. Babacanov- M. T. Kadırova), Türkistan 2006, s. 222-224; [Nakleden: Necdet Tosun, Yesevîyye, (yayınlanmamış madde), TDV İslâm Ansiklopedisi.]

[126] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.62.

[127] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.58

[128] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.185,187.

[129] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.64.

[130] Köprülü M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay., Ankara, 1966, s. 146.

[131] Bennigsen A., Quelquejay C.L. , Sûfî ve Komiser, Çev. Osman Türer, Akçağ Yay., Ankara 1989, s.86.

[132] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.49.

[133] Ahun, Hoca Ahmet, "Hoca Ahmed Yasavi", Nesil, Aşgabat, Türkmenistan, 6 Ocak 1998; Nakleden: Yusuf Akgül, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler, Bilig, 8, Ankara, 1999, s.47–64.

[134] Hazînî, Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr, Hazırlayan: Mehmet Mahûr Tulum, s.93.

[135] Hayıt Baymirza, "Türkistan Kadınlarının Yesevîlik Ananesi", Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

[136] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.196

[137] Kur'an-ı Kerîm'in 24. Nur sûresinin 37. âyeti (24:37), Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.354.

[138] Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993, s.33-35.

[139] Kur'an-ı Kerîm, 108. Kevser sûresi, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984, s.602.

[140] Hudâydâd Şeyh b. Taş Muhammed Buharî, *Bustânü'l-muhîbbîn* (Yay. B. M. Babacanov- M. T. Kadırova), Türkistan 2006, s. 222-224; [Nakleden: Necdet Tosun, Yesevîyye, (yayınlanmamış madde), TDV İslâm Ansiklopedisi.]

[141] Geldiyev Gurbandurdi, "Hoca Ahmed Yesevî ve XVIII.-XIX. Asır Türkmen Şiiri", Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.141–148.

[142] Kasımov Begali, "Eski Dönem Özbek Edebiyatında Yesevî Gelenekleri", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.213–217.

[143] Nişanova Dilaram, "Hoca Ahmed Yesevî Hakkında Özbekistan'daki Araştırmalar" Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.291–292.

[144] Okuyucu Cihan, "Ahmed Yesevî'nin Anadolu'daki Temsilcileri Yunus Emre ile Aşık Paşa Arasındaki Fikir Akrabalığı", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.307–332.

[145] Zakiev Mir Fatih, Gibadullaviç, Ebrar Kerimullin, "Hoca Ahmed Yesevî Bolğar-Tatar Dünyasında", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri,1993, s.421–426.

[146] Vambery Arminius, Bir Sahte Dervîş'in Orta Asya Gezisi, (Çev: Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim), Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.

[147] Arslan Ahmet Turan, "Hasan Şükrü Efendi'nin Divân-ı Hikmet Tercümesi" (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

[148] Özköse Kadir, "Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet", Tasavvuf Dergisi, (Ocak 2006),16; s. 293-312.

[149] Hakkul İbrahim, "Divan-ı Hikmet'in 20 Yüzyılda Özbekistan'da Yayınlanması ve Tetkik Edilmesi" (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

[150] **Namık Kemal Zeybek**: 1944 yılında Bayburt'ta doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Tarım ve Toprak Reformu Müsteşarlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, Gümrük ve Tekel Bakanlığı Müsteşarlığı ve Bakanlık Müşavirliği, Özel Sektör Yöneticiliği, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Başdanışmanlığı ve Uluslararası Türk-Kazak Ahmet Yesevî Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanlığı yaptı. İki dönem İstanbul Milletvekili seçildi. Kültür Bakanlığı ve Devlet Bakanlığı görevlerinden bulundu.

[151] **Ömer Lütfi Mete:** 1950 yılında Rize'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladığı sırada özel olarak dini eğitim de aldı. Bir süre Kuran Kurslarında hocalık yaptı. Rize Ülkü Ocakları Başkanlığı yaptı. 1970 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne girdi. Aynı dönemde Babıali'de Sabah gazetesinde basın hayatına atıldı. 1972'de İktisat Fakültesi'nden ayrıldı. 1973 yılında Atatürk Eğitim Enstitüsü'ne girdi, 1976'da mezun oldu. Kısa süre edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra tekrar gazeteciliğe döndü. Ortadoğu, Tercüman, Türkiye, Yeni Binyıl, Ayyıldız, Sabah ve Bugün gazetelerinde ve Türk Edebiyatı, Boğaziçi dergilerinde yazdı, Çağrışım dergisini çıkardı. Senaryo çalışmaları yaptı. 18 Kasım 2009 tarihinde geçirdiği kalp krizi sebebiyle İstanbul'da 59 yaşında vefat etti. *Senaryoları:* Bizim Ev, Çizme, Bizim Yunus, Köstekli Saat, Veysel Karani, Ahmet Bedevi, Evlere Şenlik, Avcı, Deli Yürek, Ekmek Teknesi, Kurtlar Vadisi, Kurtlar Vadisi Irak, The İmam…

Kitapları: Gülce, Balonya Tüneli, Çığlığın Ardı Çığlık, Çizme, Yerden Göğe Kadar, Asker ile Cemre, 28 Şubat'tan Şemdinliye Derin Çeteler, Allahsız Müslümanlık.

Pîr-i Türkistan
HOCA AHMED YESEVÎ

3 I BÖLÜM

Yesevî'nin Zamanötesi Çekimi

1. Dünya Yesevî -Meşreb Sûfîleri Beklerken
2. Yesevî Tarzını Yeniden Üretmek : "21. Asrın Gâzi- Dervişleri"
3. "Âhir Zaman Şeyhleri"
4. Hazret Sultan Yesevî Bugün Yaşasaydı
5. Bugünün Yesevîsi

Notlar ve Açıklamalar

Dr. Hayati Bice

1. Dünya Yesevî -Meşreb Sûfîleri Beklerken…

Budizm, Hinduizm gibi Uzak-Doğu dinlerinin ve 'New-Age'[1] akımlarının meditasyon, yoga, feng-şui, karma gibi teori ve uygulamalarının bile müşteri bulmağa başladığı günümüz Türkiye'sinde klâsik tasavvuf kitablarında okudukları nezih dergâh ortamlarına hasret duyan aydın çevrelerden, okur-yazar müslümanlardan nice kişinin aklından geçen -ve bazen de yazılarda, şiirlerde dillendirilen- bazı yeni sorular gündeme girmiştir:

"Günümüz dünyasının insanı için genel anlamda tasavvuf; özel olarak Ahmed Yesevî ve Yesevîlik ne anlam ifade ediyor?"

"Bir müslüman için "derûni boyutu olan bir İslâmî hayat" yaşamak yolunda tasavvuf "illâ ki" gerekli midir?"

"Tasavvufî hassasiyeti olduğunu söyleyen -ve hattâ tasavvufî bir cemaatin önde gelen- kişiliklerinde bir "sûfî incelmesi" işleminin tahakkuku neden çoğu defa gözlenmiyor?"

"Tasavvufî pratiği güncelleştirmek için sûfî ekollerinde yeni içtihadlar, yeni yöntemler söz konusu mu ?...

"Küreselleşen dünyanın bunalımlı insanları için tasavvufî Türk geleneği olan Yesevîliğin sunduğu pratik çözüm yolları var mı?"

Bu güncelleşmiş sorulara yanıtı olmayan bir tasavvufun bugünün -ve yarınların- dünyasında -ve özellikle aydınlar arasında- yeri olamaz.

O yüzden Hazret Sultan Yesevî himmeti ile sonuna yaklaştığım kitabı noktalamadan bu karmaşık sorulara bir Yesevî dervîşinin ne tür yanıtları olabileceği hakkında bir şeyler söylemek isterim.

Günümüz dünyasının insanı için genel anlamda tasavvuf; özel olarak Ahmed Yesevî ve Yesevîlik ne anlam ifade ediyor? sorusu ile başlayalım. Tasavvufî hayatın köklerini Hz. Âdem (a.s.)'a kadar indiren tasavvuf akademisyenlerinin tanınmış isimlerinden Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç'a göre tasavvuf sadece günümüz insanı için değil Hz. Âdem (a.s.)'den bu yana tüm insanlar tarafından yaşanan -ya da yaşanması gereken- bir hayat tarzıdır. Bu bakış açısı ile ilk sûfî olan Hz. Âdem (a.s.) aynı zamanda "*nefsini kınayan*" ilk insandır ve bunun tasavvufî seyrdeki karşılığı *'nefs-i levvâme'*[2] basamağıdır. Kılıç'a göre "Tasavvuf 'öz'e hitap eden bir bilim dalı olduğu için 'öz' Hz. Âdem'den bu yana aynı 'öz'dür ama form değişebilir. Hz. Âdem (a.s.)'daki yaklaşımla, Hz. İbrahim (a.s.)'daki yaklaşım, Hz. Musa (a.s.)'daki tasavvufî tarz ile Hz. Muhammed (s.a.v.)'deki tasavvuftaki yaklaşım farkı bu yüzdendir." Tüm tevhidî geleneklerde var olduğu müşahede edilen tasavvufî damarın kaynağı da budur. Dolayısıyle *günümüz insanı da varlığının özünde taşıdığı bu damar nedeni ile tasavvufa* –ihtiyacının farkında olsun veya olmasın- *muhtaçtır.*[3]

Bu bütüncü anlayış gerçekten çok sarsıcıdır ve İslâm tasavvufunun şu veya bu "din geleneği"nden ithal edildiğini iddia eden tasavvuf karşıtlarının tüm iddialarını bir anda sıfıra indirger. Adı ne konulmuş olursa olsun tasavvufî eğilim bütün insanların rûhânî bir gereksinimi olarak kabul edilirse, bu gereksinimin sahih ve nezîh bir kanal ile tatminini de bir gereklilik olarak kabul etmek gerekecektir. O halde özetleyeyim: Tasavvuf *"ruh"* diye tanımlanan manevî bir özü taşıyan günümüz insanı için de rûhânî hayatın niteliğinin derinleştirilmesinde –veya manevî bir doyum arayan ruhların ihtiyacının tatmininde- en önemli vasıtadır ve niteliği ile günümüz insanı için de gereklidir.

***

Bir müslüman için "deruni boyutu olan bir İslâmî hayat" yaşamak yolunda tasavvuf "illâ ki" gerekli midir? Ya da tasavvuf her müslüman için -mutlaka- tarih içerisinde kurumlaşarak günümüze intikal eden geleneksel yapılar içerisinde (yaygın kullanımıyla tarikat yapılanmalarında) yaşanılması gerekli bir tecrübe midir? Yoksa bu tecrübeyi birey olarak deneyimlemek söz konusu olabilir mi? Birbiriyle içiçe bu soruların cevabı konusunda -yine önemli bir

tasavvuf akademisyeni olması yanında tasavvufî hayatın pratiği ile ilgili zengin bir özel birikimin sahibi olan- Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'nun uzmanlığına başvuralım. Cebecioğlu'na göre *"cami cemaati"* diye tanımlanan -ve toplumun geneline göre dini hassasiyetleri daha hissedilir olan- toplum kesimi nazara alınsa *(hattâ ben bunu 'Cuma namazı cemaati' olarak daha özelleştiriyorum, H.Bice)* bile tasavvufî eğilimi olan, "sûfî gibi yaşama tarzına *heves* eden" insanların oranı %10'u geçmez. Bu noktada Cebecioğlu çok önemli bir tesbit de daha bulunur: *Tasavvufî bir hayat yaşamağa "heves eden" insanların da ancak %10 kadarlık bir kesimi tasavvufî tecrübeleri sırasında rahmanî varidâta nâil olurlar ve bihakkın "sûfî" olarak anılmağa hak kazanırlar."*[4]

Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'nun ilk bakışta biraz karışık görünen ifadelerini sadeleştirerek özetlersem, toplum içerisinde "dini hassasiyet sahibi görünen" insan topluluğu içinde tasavvufî geleneğin mirasına vâris olma potansiyeli olan insan topluluğu ancak ve ancak %1'dir. Muhataplarından gelebilecek itirazları ve popülist ithamları baştan önlemek için Cebecioğlu da konuyu taa, *"bezm-i elest"* gününe kadar götürerek bu rûhânî taksimatın ilahi menşeli oluşuna işaret eder. Cebecioğlu'nun bu kesin ve keskin tasnifi '*gerçek tasavvuf*'un asla *"popüler bir akım"* olamayacağını da gösterir.

Burada konuya dışarıdan bakanların yükselteceği itiraz seslerini izale etmek adına şunu ilave etmek isterim: Tasavvufî terminoloji ile "*mürîd*" olarak seyr ü sülûk yapıp tasavvufî makamlardan hissedar olabilecek insan sayısı sınırlı olmakla beraber *"muhib"* olarak Allah'a aşk ile; muhabbet ile kulluk yapma ve *'Allah dostları'* olarak bilinen 'evliyaullaha dost olma' kapısı herkese ardına kadar açıktır.

***

"Tasavvufî hassasiyeti olduğunu söyleyen -ve hattâ tasavvufî bir cemaatin önde gelen- kişiliklerinde neden bir "sûfî incelmesi" işleminin tahakkuku çoğu defa gözlenmiyor?" sorusuna gelinirse; bunun yanıtı da bir aslında önceki paragrafta mevcuttur. Tasavvufî bir hayat yaşamağa heves eden "*sûfî taklidcisi*" insanlara bakılarak böyle bir hüküm çıkartmak hiç de zor değildir. Yine Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'nun ifadeleri ile "*yolda dökülme adayı*" %90 oranındaki

büyük çoğunluğu oluşturan insan grubu *"Tasavvuf yoluna giriyorlar, bir süre sonra kaybolup gidiyorlar…"*

Burada günümüzde ortaya çıkan -ve tarihteki sûfî yapılanmalara kıyas edilirse vahim olan- süreç "tasavvuf yolunda dökülen" insan grubu içerisinde kendilerine "mürşîd-önder-lider" rolü biçilenlerin dahi var olduğunun acı bir gerçek olarak müşahede edilmekte olmasıdır. Popüler TV haber programlarının vazgeçilmez konukları olan 'sahte şeyhler'i -ve hattâ 'sahte peygamberleri'- hatırlarsanız -ve hele de bunların hayatlarının bir kesitinde tasavvufî denilebilecek bazı bağlantılarından haberdar iseniz- konunun anlaşılması çok kolay olur. Bugün tasavvuf karşıtı "dini çevreler" ile tasavvuf da dâhil dini görünümlerin tümünden rahatsız "lâik hattâ la-dinî çevreler"in bu "döküntü grub"un söylem ve eylemlerini genelleştirme 'uyanıklığı' ile tarihteki ve günümüzdeki tasavvufî kurum ve nezîh kişiliklerin tamamını hedefe oturtmalarının insaf ile telif edilir yanı yoktur.

***

"Küreselleşen dünyanın bunalımlı insanları için tasavvufî geleneğin sunduğu pratik çözüm yolları var mı?" sorusunun yanıtı bence bu zamanın en önemli sorusudur.

Son yıllarda ülkemizde tasavvuf literatürünün temel eserlerinin Türkçe basımlarına ve böylece bu eserlerin müellifi olan büyük tasavvuf adamlarının mesajlarına ulaşmak, tavsiyelerine muhatap olmak mümkün hale gelmiştir.

Bugün ilgili bir okur; entelektüel bir idrâk zafiyeti ile malûl değilse *"Mesnevi"* ile Mevlâna Celaleddin Rûmi'nin; *"Maârif"* ile oğlu Veled Çelebi'nin; hattâ *"Makalât"* ile mürşîdi Şems-i Tebrizi'nin altın değerindeki sözlerinin muhatabı olabilecek durumdadır. Muhyiddin Arabî'nin 'efsânevî' *Fütûhâtü'l Mekkiyye*'si dahi bugün ilgilisi için bir *"sır"* olmaktan çıkmıştır. Herhangi bir kitapçıdan kolayca alınıp incelenebilecek bu nadide eserleri temin edebilmek için insanların asırlarca binlerce kilometre yol katettiklerini hatırlayınca günümüz insanlarının ne kadar büyük bir kolaylık içerisinde oldukları görülebilir. Tasavvufî hayatın derûnî boyutunun algılanmasında kılavuz olacak bu bilgi kaynaklarını azık edecek zamane sûfîsinin gündelik ibadet hayatında az bir gayret ile pek çok varidâtı elde etmesi teorik olarak hiç de zor olmayacaktır.

***

Globalleşen dünyanın sağladığı teknik altyapı *"Tasavvufî pratiği güncelleştirmek için sûfî ekollerinde yeni içtihadlar söz konusu mu?.."* sorusunun yanıtının da verilmesini sağlamıştır. Bugün ilgili bir insanın "*on-line biat*" aldığı bir mürşîdin internetten yayın yapan TV yayınındaki on-line sohbetini dünyanın her köşesinden izlemesi ve sohbet metnini birkaç dilde inceleyebilmesi mümkün hale gelmiştir. Böyle bir on-line sohbeti izleyen Japonya'dan Arjantin'e; Londra'dan Ankara'ya dünyanın bambaşka köşelerindeki "*on-line sûfî*"lerin yayınla birlikte açılan '*chat-room*' (= sohbet odası) vasıtası ile kafalarına takılan sorulara yanıt alabilmesi interaktif bir etkileşimi de mümkün kılmaktadır.

Bu konuda bazı somut örnekler vermek isterim: Türkiye'deki bir dervişin kendisi için çok önem taşıyan bir sorusunun cevabını internet vasıtası ile Pakistan kökenli bir sûfî grubuna ait websitesinde bulabileceği gerçeğini iletişim teknolojisinin getirdiği kolaylıklara somut bir örnek olarak verebilirim. Yine meselâ, Kanada'daki bir sûfînin gördüğü "tasavvufî rüya"nın ne anlama geldiğini Türkiye'deki bir sûfîden öğrenmesi çok değil 20 yıl önce hayâli bile mümkün olamayacak bir şeydi. Tasavvuf tarihinin büyük önderlerinden Ahmed er-Rufai'den nakledilen bir menkıbedeki semavâtın dördüncü katındaki müşahedenin NASA'nın evren hakkındaki animasyonları ile nasıl mutabık olduğunu *youtube.com* sitesindeki bir videodan izlemenin hazzı ve bu hazzı diğer sûfîler ile paylaşmanın değeri tartışılabilir mi?

Sanal âleme yansıyan bu tasavvufî gelişmelerden biraz uzaklaşıp ülkemizde Türk tasavvuf geleneğini temsilcisi olan gruplara bir bakıldığında her grubun bir başka alanda önplâna çıktığı görülür. Bütün bu çalışmalar teker teker olumlu olsa da objektif bir değerlendirme ile, koordinasyondan yoksun olarak yürütülen bu faaliyetlerin toplumun geneli nezdinde çok kayda değer bir etkisi olmadığı rahatlıkla söylenebilir. İdeal olan bir tasavvufî yapılanmada bütün bu unsurların bir arada yaşatılması gerekirdi. Türk tasavvuf tecrübesine bu gözle bakıldığında önemli geleneklerin bu unsurların tamamını ihata edecek kadar geniş bir yelpazede etkin bir şekilde çalıştıkları görülecektir. Bugün öğünerek sahiplendiğimiz tasavvufî gelenek, bu şekilde oluşturulmuştur.

2. Yesevî Tarzını Yeniden Üretmek : *"21. Asrın Gâzi- Dervişleri"*

Türk dünyasına analitik bir bakışla bakıldığında Türkiye'nin sosyokültürel birikimi ve teknik imkânlar bakımından Yesevî tarzının yeniden üretilmesi için en uygun ortamı sağlayabileceği teorik olarak mümkün görünmektedir. Burada aşılması gereken tek engel, Anadolu ve hattâ Rûmeli'nin Türkleştirilmesinde ve İslâm yurtları (Dâr-ül İslâm), haline dönüştürülmesinde çok önemli bir yeri olan Ahmed Yesevî'nin günümüz Türkiye'sinde, Türkistan'da olduğu kadar ve lâyıkı ile bilinmemesidir. Bu sadece Türkler adına utanç verici bir ayıp olmakla kalmaz; aynı zamanda İslâm medeniyeti açısından da içler acısı bir eksikliğe işaret eder.

Ahmed Yesevî'nin tüm Türk yurtlarındaki saygın hatırası -ve hattâ taştan-toprakta yapılmış cansız bir cisim olan türbesi-, Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzak coğrafyada uygulanan bir icraatına konu olarak bu yönüyle de Türk yurtlarındaki birleştirici ve bütünleştirici misyonunu ifa etmiştir. Daha sonra Türkmenistan'daki Sultan Sencer Türbesi'nde başlanan ve bitirilen restorasyon da Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkistan coğrafyasındaki bir diğer önemli ve kalıcı hizmeti olarak kaydedilmelidir.

Ahmed Yesevî Külliyesi, sessiz duvarlarından, görkemli kubbelerinden yükselen bir çağrı ile dünyanın bütün Türklerini Ahmed Yesevî'yi anlamağa ve Yesevîce yaşamağa davet etmektedir. Ahmed Yesevî külliyesinden bütün Türk yurtlarına yayılan Yesevîlik bilinci, -son yıllarda görülen güzel gelişmeler aksatılmadan devam ettirilirse- gelecekte de Türk dünyasının manevî birliğini oluşturma misyonuna yeni boyutlar katılarak devam edecektir.

Eğer dinin sosyal hayatta, tasavvufun Türk tarihinde ifa ettiği görevi ve Türk insanına verdiği coşkulu aşk ve cihad ruhu doğru analiz edilmezse; "*ılımlı İslâm*" adıyla üretilen '*hormonlu müslümanlık modeli*'nin etkin olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Ülkemiz insanının ruh planında sömürgeleştirilmesi anlamına gelecek böylesi bir vahâmete iş işten geçmeden "*Dur!*" denilmelidir. Yesevîlik kültürü tam da bu noktada tarihten gelen misyonuna uygun ve yakışır şekilde ve *asliyetinin korunmasına mutlaka dikkat edilerek* yeniden üretilmelidir.

Yesevîlik kültürü yeniden üretilirken başta Dîvân-ı Hikmet olmak üzere Türkistan'da gelişmiş tasavvufî hareketler ve Yesevilik kültürüne ait eserlerin yeni baskılarının yapılması gerekmektedir. Son yıllarda Türk edebî mirasının önemli bir parçası olan tasavvuf edebiyatı ile ilgili araştırmalar sonucunda günümüzde hiç bilinmeyen yeni kaynaklara ulaşılması gibi güzel gelişmeler gözlenmektedir. Bu gelişmeler hızla yayınlanma safhasına gelmiş ve sonuçta birçok değerli yayın ve eser ortaya çıkmıştır. Bir diğer güzel gelişme ise bu yayınların internet ortamının sağladığı tarihte hiç olmadığı kadar bir hızla bütün Türk dünyası sathında dolaşıma girmesi olmaktadır. Özellikle Özbekistan kütübhanelerindeki zengin el yazması koleksiyonlarının bilim adamları tarafından dikkatli bir şekilde incelenmesi ile Türk tasavvuf tarihi ve geleneği açısından büyük öneme haiz birçok tarihi kaynağın gün ışığına çıkması beklenmelidir. Bu meyanda, bugüne kadar ilim adamları tarafından incelenememiş yeni elyazmalarının bulunması ile şimdiye kadar basılmamış hikmetler de gün ışığına çıkmağa ve yayınlanmağa başlamıştır.

Türkiye'deki Nakşbendî gruplarının -başta tarikata ismini veren Şah-ı Nakşbend ünvânını taşıyan Bahaeddîn Buharî olmak üzere silsilelerinin en az yedi önemli halkasını teşkil eden sûfîlerin yaşadığı- Türkistan'a yönelik yoğun bir ilgi sergilemeleri beklenirdi. Fakat aradan geçen süre şunu gösterdi ki, bölgeye giden bu tarikata mensub bazı şeyhlerin teması, yüzeyden derine nüfuz edememiş ve adetâ bir *"kabir ziyareti"* çerçevesine sıkışıp kalmıştır.

Bunun istisnası olan 'tek kişi' diyebileceğim Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan'ın (ölümü: 4 Şubat 2001) bazı tasavvufî eserlerinin bazı Türkistan lehçelerinde yayınlanması da yine istisnaî bir örnek olarak kalmıştır. Son yıllarda bazı tasavvufî cemaatlerin, bölgeye yönelik çalışmalara yöneldiği bilinmekteyse de bu çalışmaların halkın geneli üzerinde etkili olabilecek bir hacme ulaşabildiğini söyleyebilmek mümkün değildir. İslâm'ın günümüz ve geleceğin dünyasında oynayacağı global rolü yok etmek –hiç değilse kısıtlamak- isteyen odakların ısrarla uygulamağa çalıştıkları planları gösteren tablo aslında çareyi de ortaya koymaktadır. Çare İslâm'ı tasavvufî bir bilinçle, hayatı halvet der encümen olarak algılayıp -özel adı ile Yesevîce- yaşayacak, "*dünya denen mezellet*"e yeri -ve günü

geldiğinde- tekme atabilecek ve Allah için şehâdete koşacak aşk ehli gâzi-dervişleri yetiştirmektir. Bu muazzam işi gerçekleştirmeyi sağlayacak teorik birikim İslâm'ın özünde hem de Türk tarihinin derinliklerinde fazlasıyla vardır.

3. Âhir Zaman Şeyhleri

Tasavvuf literatürüne bakıldığında hemen bütün sûfîlerin kendi dönemlerindeki mürşîd ve dervişlerden şikâyet ettikleri görülür. Mürşîdler dervişleri tembellik ile suçlarken; bazı mürşîdler de manevî duyguları sömürerek dünyalık yığmak ile suçlanmışlardır. Bunun tipik bir örneğini yansıtan 14. yüzyıl Yesevî mürşîdlerinden İshâk Ata, *Hadîkâtü'l-ârifîn* eserinde zamanındaki dervişlerin ihlâs ve gayretten uzak olduklarından şikayet ederek: *"Eski dervişlerin işi duâ ve mücâhede (gayret, çaba) idi. Şimdiki dervişlerin işi ise dinlenmek olmuştur"* der[5] ve babası İsmâil Ata'nın şu sözünü de nakleder: *"Kazıgurt ile Sayram arasında başıma değmeyen taş ve toprak yoktur"*. Bu söz, İsmâil Ata'nın yaşadığı bölgede bazı kişilerce çok tenkid edildiğini îmâ etmektedir. Nitekim onun birçok haksız eleştiriye mâruz kaldığı ve muhâlifleri için: "Onlar bizim sabunumuz" yani gıybetimizi yaparak günahlarımızı alıyorlar, bizi günahtan temizliyorlar, dediği başka kaynaklarda rivâyet edilmektedir.

Fakr-nâme başta olmak üzere birçok kaynakta, ve bu arada Dîvân-ı Hikmet'te *'Âhir Zaman Şeyhleri'* terimine rastlanır. Fakr-nâme'deki ifadeler ile Kutbu'l-aktâb Hâce Ahmed Yesevî ve *Tabakât* meşâyıhı (ilk dönem sûfîleri) şöyle demişlerdir:[6]

"Âhir zamanda bizden sonra öyle şeyhler zuhûr edecek ki, şeytan onlardan ders alacak ve onlar şeytanın işini yapacaklar. Halka dost olup halk ne isterse onu yapacaklar. Mürîdlerine yol gösterip onları maksada ulaştıramayacaklar. Dış görünüşlerini süsleyip mürîdden çok hırs sâhibi olacaklar ve içleri (bâtınları) harâb olacak. Küfür ile îmânı farklı görmeyecekler, âlimleri sevmeyecek ve onlara iltifât etmeyecekler. Ehl-i Sünnet ve cemâatı düşman görüp ehl-i bidat ve dalâleti sevecekler. Kötülüklerini öne çıkarıp Hakk Teâlâ'dan iyilik umacak ve şeyhlik iddiâsında bulunacaklar. Ama şeyhlik işini de kötü yapıp mürîdlerin kapısında (veya istekleri doğrultusunda) yürüyecek. Bu haldeki kişi, mürîde şeyhlik yap-

mamalı ve ondan bir şey almamalıdır. (Ama) mürîd birşey vermezse, o zorla alacak. Eğer o aldığı nesneyi lâyık olan kişiye ve yoksula vermeyip kendine ve âilesine sarf ederse, it ölüsü yemiş gibi olur. Eğer o taraftan alıp yese veya kıyâfet giyse, o giysi üzerinde (omuzunda) olduğu sürece, kıldığı namaz ve tuttuğu oruç Allah Teâlâ dergâhında makbûl olmaz ve yediği her lokma için Cehennem'de üçbin yıl azap görür."

Ahmed Yesevî de âhir zaman şeyhlerine el verenlere şöyle der: "*Bizden sonra böyle bir bidatçıya kim pîr deyip hizmet etse kâfir ve lânetli olur. Böyle bir kimsenin yaptıklarını ilim yerine (bedeline) tutmak ve bidatını sünnet yerine tutup helâl görmek, tüm bunlar şerîatta küfür, tarîkatta reddedilmiş ve hakîkatta usanılmış işlerdir." "Vay o kişilere ki böyle şeyhlere el uzatıp mürîd olurlar. Kendilerini azâba atarlar."*

Dîvân-ı Hikmet'te de pek çok yerde 'sahtekâr âhir zaman şeyhleri'ne dikkat çekilerek mürîdler başta olmak üzere halk uyarılır. Günümüzde tasavvuf adına ortalıkta ismi gezdirilenler arasında kimler var, kimler… Gerçekten de sağlam bir tasavvufî kapı bulup da seyr ü sülûk yapmağa niyetlenenin işi oldukça zorlaşmıştır.

Ahmed Yesevî'nin tâa dokuz yüzyıl öncesinden dikkat çektiği bir husus da etrafındaki mürîdleri geçim kaynağı haline getiren sahtekârlardır. Hazret Sultan Yesevî, bu çıkarcı şeyhleri anlatırken verdiği örnek çok ilginçtir: Sahtekârların kapıdan giren ziyaretçiye *"yanında adak için getirdiği bir koyun var mı?"* diye bakındıklarını, adağı olanlara güleryüz gösterilirken eli boş gelen garib dervişlerin yüzüne kapı kapatılmasını yeren Ahmed Yesevî bugünkü mürşîdleri, görse ne derdi acaba?!...

Türk tasavvuf tarihindeki Yesevîlik tecrübesi ile bugünün tasavvufî akımlarını kıyaslamaktan kaynaklanan bahsedilen sorular sadece bir entelektüel arayışın yansıması değildir. Bu sorular günümüzde -ve bilhassa pratik hayatta- gerçekten önemli idi ve gerçekten de "zamane mürşîdleri" arasında Yesevî çizgisine yaklaşabilen ne kadar az 'postnişin' -ve ne kadar çok 'post'a 'çökmüş' nâdân- vardı. Bu sorulara dürüstce yanıt verilir ve zorunlu olarak 'günümüz şeyhleri' ile Hazret Sultan Yesevî mukayesesi yapılırsa günümüz şeyhleri aleyhinde bir sonuca varılması kaçınılmazdır.

4. Hazret Sultan Yesevî Bugün Yaşasaydı…

Yıllardır Yesevîlik kültürü ve Ahmed Yesevî konusu ile ilgilenen bir kişi olarak şu soru ile ne kadar çok karşılaştım: "*Var mı şimdi Ahmed Yesevî gibi bir mürşîd; ki gidip kapısına dervişi olayım?!…*" Ahmed Yesevî'nin hikmetlerini yayına hazırlayan bir kişi olarak sık karşılaştığım bir benzer soru da şudur: *"Bu zamanda irşad edici bir eser sahibi, sohbeti ile insanların ruhunu ışıtan bir mübârek zatı nasıl bulalım? Zamanımızda bir Abdul-Kadir Geylanî, bir Ahmed Yesevî, bir İmam-ı Rabbanî*[7] *ortada olmadığına göre ne yapmalı?"* Gerçekten de bu kökü çok derinlere uzanan, zor soruları yanıtlamanın o kadar kolay olmadığını tasavvuf ile ilgili olmayan birisi dahi kolayca tahmin edebilir.

Bu soruların yanıtını vermek yıllarca çok zor oldu benim için de; taâ ki sağlam bir kaynakta Ahmed Yesevî'nin mürşîdi olan Yûsuf Hemedânî'nin dilinden bu sorunun yanıtını Rütbetul-Hayat adlı risalesinden şu satırlarda bulana kadar:[8] *"Bir pîrle sohbetten mahrum olan mürîdin her gün bu tâifenin sözlerinden sekiz varak (16 sayfa) okuması gerekir. Böyle yaptığı takdirde, bu sözler onun gönlünün dirilmesine sebep olur."* Genel geçer cevaplar ile geçiştirdiğim soruların yanıtını Yesevî'nin mürşîdi Yûsuf Hemedânî'den öğrendiğimde ne kadar rahatlamıştım. (Bu önemli kayıtın yer aldığı kaynakta ünlü Sûfî yazar Ferîdüddin Attâr, âriflerin halleri ve sözlerine dâir *Tezkiretü'l-evliyâ adlı* kitabının önsözünde kitabı yazış sebebini Yûsuf Hemedânî'nin aynı sözlerini naklederek açıklar: *"… İmâm Yûsuf Hemedânî'ye sordular: Bugünler geçerse ve bu tâife yüzlerine perde çekip göçerse selâmette kalmak için ne yapalım?*" Dedi ki: *"Onların sözlerinden hergün sekiz varak okuyunuz!"*[9])

Şimdi yine bana yine "Bu zamanda Ahmed Yesevî olmadığına göre ne yapmalı?" sorusunu soranlara, Ahmed Yesevî gibi bir mürşîd aradığını söyleyenlere gönül rahatlığı ile hemen şu cevabı veriyorum: *"-Git al bir Dîvân-ı Hikmet; oku ve gör bakalım Ahmed Yesevî sana ne diyor? Hazret Sultan Yesevî ile sohbet etmek isteyen Dîvân-ı Hikmet'i açsın bir hikmeti okuyuversin…"*

Gerçekten de Pîr-i Türkistan'ın sohbetine katılmak isteyen Dîvân-ı Hikmet'e başvurmalıdır. Hattâ konuyu Mesnevî okuyarak Mevlanâ Celâleddin Rûmî; Dîvânı'nı okuyarak Yunus Emre, Niyâzi Mısrî ve diğer eser vermiş sûfî mürşîdler ölçeğinde genişletmek

mümkündür ve gereklidir. Bu geleneğin asırlar boyunca dergâhlarda Mesnevî okunması suretiyle Mevlanâ Celâleddin Rûmî için hayata geçirildiği tasavvuf ile ilgilenenlerce çok iyi bilinen bir durumdur.

(Ankara'da önce Selçuklu Vakfı'nda, daha sonra Türkiye Yazarlar Birliği'nde bu satırların yazarı tarafından düzenlenen "Yesevî-Han Meclisi : Dîvân-ı Hikmet Okumaları" programı ile Yesevî'nin mesajlarının güncellenmesi yolunda küçük ama önemli bir adım atılmıştır.)

5. Bugünün Yesevîsi

Bu kitabı hazırlamadan daha önceleri de hep düşünmüşümdür: *"Acaba Hazret Sultan Yesevî bugünkü dünyada yaşıyor olsa idi, mesajlarını topluma iletmek için nasıl bir yöntem izlerdi?" Ya da: "Bugünün Yesevîsi nasıl birisi olurdu?"* Bu soruları yanıtlamak için tarihte yaptıklarından hareket etmekten, Yesi'deki Yesevî dergâhında yaşananları yansıtan menkıbelerden yola çıkmaktan başka bir yöntem yok görünüyor. O halde öyle yapalım…

Ahmed Yesevî'nin irşad yöntemini incelediğimizde içerisinde yaşadığı topluma, o toplumun dilinden ve kolayca anlayabilecekleri kavramlar aracılığı ile hitab ettiği görülür. Sadece neden şiirlerini Türkçe söylediğini izah ettiği hikmetinde mahşer yerinde mutlu olacak kişilerin Burak'a ata biner gibi binerek, başlarındaki börkleri de gösterişli bir şekilde takacaklarını ifade eden sahneyi hatırlayalım.[10]

O zaman hemen söyleyebiliriz ki, Yesevî bugün yaşasaydı öncelikle Kur'an ve hadis anlamını kavramaları için topluma Kur'an-ı Kerîm ve sünnet mesajlarının ulaşması için en etkili yöntemleri tercih edecektir. Bu yöntem ise günümüz şartları göz önüne alınırsa görsel medya olan TV, sinema ve internet olurdu. Bu araçlar kullanılarak topluma mesaj iletilmesinde kullanılacak dil de günün yaşayan Türkçesi olmak durumunda idi. Ancak mesajın yeryüzünün global bir köy haline geldiği günümüz dünyasının tüm insanlarına ulaşması için yaygın dünya dillerinde de tebliğ imkânlarının zorlanması gerekecekti.

Daha 16. yüzyılda Yesevî dervişi Sultan Ahmed Hazînî tarafından kaleme alınan risâlelerde Yesevîyye tarikatının olmazsa olmaz şartları arasında sayılan "mekân" konusunu hatırladığımda

Yesevîlik şanına layık bir merkez dergâh-âsitâne teşkil edileceğini de tahmin ediyorum. Yesevî külliyesinin mimarî ayrıntılarına dikkat edilirse bu dergâhta zengin bir kütübhane, iyi organize edilmiş bir arşiv-müze mutlaka bulunacaktır. Halvete girecek dervişler için kırk hücreli bir halvethane, misafirler için konaklama tesisi, fukaraya hizmet verecek bir mutfak ile bir sosyal tesis külliyenin bölümleri arasında yer alır.

Bu şekilde çağdaş bir yorum ile ortaya çıkacak maddî yapılanmanın içini dolduracak manevî etkinlikleri sürdürecek dervişler, bilinçli ve genel kültür düzeyi halk ortalamasının çok üzerinde kişiler olarak geleceğin mürşidleri olmaya aday, seçilmiş öncüler olarak görülmelidir. Bu dervişlerin eğitiminde asliyetinden saptırılmadan titizlikle uygulanacak tasavvufî faaliyetler yanında Kur'an-ı Kerîm bilgileri başta olmak üzere İslâm ilimleri, uzmanlık düzeyinde ayrıntılandırılarak gruplar şeklinde çalışılmalıdır.

Dergâh faaliyetlerinin esas konularından birisi Yesevî hikmetlerinin analiz ve yorumudur. Yesevî hikmetlerinin yeni bestelerle yorumlanarak zikir meclislerinin ana unsurlarından birisi olarak yaşatılması için tarihteki Yesevî-Han meclisleri canlandırılmalıdır. Yesevîlik coşku ve heyecanının besleyen bu meclislerde uyandırılan gönüllerin bilinçli algılama düzeyine erişmeleri için Yesevî hikmetleri üzerinde şerh çalışmaları yürütülecektir. Böylesi bir ocağın ayrılmaz bir parçası da İslâm sanatlarının teorik ve pratik öğretim/eğitiminin yapıldığı atelyeler olmalıdır.

Tabiî bu hayâlî yapılanmanın kilit taşı, dergâhın başında görev yapacak olan *Yesevî-meşreb* mürşîddir. Eğer Yesevî ufkunu taşıyacak nitelikte çağdaş bir mürşîd zuhur ettiğinde, diğer tüm gereklerin kendiliğinden oluşması ihtimal dâhilindedir. Ancak ortada 'Yesevî-meşreb bir mürşîd' yok ise isterseniz dünyanın en görkemli dergâhını, en mükemmel tesisini inşâ edin; sonuç alınması mümkün değildir.

Yesevîlik tarikatının esasları arasında sayılan "sultana bağlılık" kuralı bugün için yorumlandığında bu tasavvufî faaliyetin kaçak-göçek, gecekondu kültürü çerçevesinde değil toplumun gözü önünde ve siyasî-ekonomik erk sahiplerinin bilgisi ve maddî desteği ile yürütülmesi anlaşılmalıdır. Erk sahiplerinin tasavvufî faaliyeti sahiplenmesi değil, tasavvufî faaliyete engel olucu bir olumsuzluktan sakınmaları tercih edilmelidir.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat anlayışının "*Ulü'l-emre itaat*" kabulünün siyasi erk sahiplerince zaman zaman istismar edildiği bilindiğinden ilk anda boyun eğme anlamında anlaşılabilecek "rabt-ı sultan" kuralının sağlıklı işleyişinde baskın gücün manevî otorite olarak kabulünün önemine dikkat etmek gerekecektir.

(Hazînî'nin 'Menbâü'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr' kitabında yer alan, İstanbul'da bir Yesevî dergâhı kurma isteğinin zamanın Osmanlı sultanı ve yakın çevresi tarafından kabul görmemesi üzerine dile getirdiği sitemleri hatırlamalıyız. Eğer Hazînî'nin bu hayırlı dileği, Osmanlı İmparatorluğu'nun zevalinin tam da başlangıcında 'zamanın egemenleri' tarafından kabul edilip Türkistan ile organik bir bağ teşkil edeceği belli olan böyle bir Yesevî dergâhı İstanbul'da faaliyete geçirilebilse idi acaba Osmanlı'nın âkıbeti ne olurdu? Türk dünyası arasındaki ilişkiler nasıl gelişirdi? diye sormaktan kendimi alamıyorum. İstanbul'un bir tepesini süsleyen bir Yesevî dergâhı için sarf edilecek paranın o günün (16. yüzyıl sonu) Osmanlı maliyesi için ne kadar küçük bir meblağ olacağını düşününce insanın üzüntüsü katmerleniyor. Ve ne yazık ki tarihi yeniden yazmak mümkün değil…)

Bugünün gerçeği olan pek çok konunun, değil yüzyıl öncesi daha 10–15 yıl öncesinin hayâli olduklarını hatırladığımda çağın diliyle çağa seslenen bir Yesevî akımının Türk yurtlarından başlayıp dalga dalga tüm dünyaya yayılabileceği günleri hayâl etmek istiyorum.

O günlerde dünyanın Türkçe konuşan müslümanları yepyeni bir ruh ile adetâ yeniden doğacaktır; bir daha asla ölmemecesine… 'Ölmeden önce ölme'nin sonsuz zevki ile ebediyete doğarak ölümlere meydan okuyan o günün Türkleri önünde durabilecek bir güç olabileceğini düşünemiyorum.

İşte o gün Hazret Sultan Yesevî, Türkistan ufuklarından yükselecek hikmetler dökülen sesini taşıyan kutlu nefesi ile Orhun'dan Tuna'ya tüm Türk yurtlarını yine -ve yeniden ısıtacak- ve ışıtacaktır.

Ne mutlu bu kutlu hayâli gerçeğe dönüştürecek olan ulu maneviyat önderlerine…

Ne mutlu o manevî dönüşümün '*öncü dervişleri*'ne…

Üçüncü Bölüm / Notlar ve Açıklamalar

[1] **'New Age' Akımları:** Çağdaş batı kültüründe, 20. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan ve alt gruplarıyla geniş bir uygulama ve inanç alanına işaret eden ve ruhânî konularda eklektik yaklaşım olarak nitelendirilen alternatif inanç hareketleridir. 'New Age' din sosyolojisinde -herhangi bir değişmez, mutlak kutsal metin, dini kurum ve din adamları hiyerarşisinden uzak olduğundan- yarı dinî (quasi-religion) bir yaklaşım olarak değerlendirilir. Kendilerini bütün dinlerin üzerinde konumlandıran '*New Age Hareketi*" mensubları daha çok internet gibi sanal ortamlarda görünürlük kazanmaktadır.

[2] **Nefs-i Levvâme:** "Kendini kınayan nefs" anlamındadır. Nefs terbiyesi üzerinde yoğunlaşan tarikatlarda nefsin yücelme basamaklarının ikincisidir.

[3] Kılıç, Mahmud Erol: "Allah Müslümanların anlayışını geliştirsin" -Röportaj- ; http://yenisafak.com.tr/Pazar/Default.aspx?t=13.09.2009&c=29&area=4&i=210715

[4] Cebecioğlu, Ethem: "Tasavvuf, Nefsin Hastalıklarının Eczanesidir" -Röportaj-;

http://www.tasavvufalemi.com/sayfa.php?yaziNo=375)

[5] Tosun Necdet, XIV. Yüzyılda Yazılmış Çağatayca Bir Yesevî Eseri: Hoca İshak B. İsmail Ata'nın Hadîkâtü'l-Ârifîn'i, (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

[6] Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâme'si", İ.Ü. Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII (1977), s. 79.

[7] **İmâm-ı Rabbânî:** Ahmed Farukî Serhindî: 1563' de Hindistan'ın Serhind şehrinde doğdu. Hicrî ikinci bin yılının müceddidi (yenileyicisi) olmasından dolayı "Müceddîd-i elf-i sânî", İslam ahkâmı ile tasavvufu birleştirmesi sebebiyle, "Sıla" ismi verilmiştir. Hazret-i Ömer'in soyundan olduğu için ,"Fârûkî" nisbesiyle anılmıştır. İlk eğitimini babasından alarak Arabçayı öğrendi. Babasından ders aldığı sırada, çeşitli ilimlere âit küçük kitapları ezberledi. Sonra Siyalkut şehrine gidip orada, Abdülhakîm Siyalkûtî'nin de hocası olan Kemâleddîn Keşmîrî'den ilim öğrendi. 17 yaşında tahsîlini tamamlayıp, bütün ilimlerden icâzet aldı. Tahsîli sırasında, Kâdîrî ve Çiştî tarikatını babasından aldı. İmâm-ı Rabbânî , ünlü Nakşbendî mürşidi Muhammed Bâkî-billah'ı tanıdıktan sonra biat

alarak bağlandı. Birkaç ay sonra, Muhammed Bâkî-billah kendisine irşad için icâzet verdi. İmâm-ı Rabbânî 1615'de, elliüç yaşlarında iken, talebelerinden çok sevdiklerine; "Benim ömrümün altmış üç sene olduğu ilhâm ile bana bildirildi." buyurdu. 1623 senesinde Ecmîr'de iken; "Vefât etmemin yakın olduğuna dâir işâretler, alâmetler görülmeğe başladı." dedi. Serhend'de bulunan oğullarına mektup yazıp; "Ömrümüzün sona ermesi yakındır." buyurdu ve 1624 senesi, Safer ayının yirmi sekizinci, Salı günü vefat etti.

Eserleri: 1.Mektûbât: Aslı üç cild olup, İmâm-ı Rabbânî'nin beşyüz otuzdört mektubunun toplanmasından meydâna gelmiştir. İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ı asırlardır yaygınlıkla okunur. 2. Redd-i Revâfıd, 3. İsbâtün-Nübüvve, 4. Mebde' ve Me'âd, 5. Âdâbü'l-Mürîdîn, 6. Ta'lîkâtü'l-Avârif, 7. Risâle-i Tehlîliyye, 8. Şerh-i Rubâ'ıyyât-ı Abdul-Bâkî, 9. Maârif-i Ledünniye, 10. Mükâşefât-ı Gaybiyye, 11. Cezbe ve Sülûk Risâlesi.

[8] Abdul-Hâlık Gucduvânî, Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî, -Hayat Nedir?- , Haz. Necdet Tosun, İnsan Yay. İstanbul, 2007, s.91.

[9] Tezkiretü'l-evliyâ, Haz. Mahmud Sami Ramazanoğlu, Erkam Yay., İstanbul-1984, s.8.

[10] Yesevî'nin bu şiirindeki imgeler çok dikkat çekicidir:

"Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar börkünü...

(…)

Amel işleyen alimler dinimizin çırağı,
Burak biner mahşerde eğri koyar börkünü..."

Tamamı için bkz. Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet (71. Hikmet), Haz. Dr. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara, 2009, s.181.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerîm

Hak Dini Kur'an Dili Meali, Haz. Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul, 1984.

Dîvân-ı Hikmet Basımları

Yesevî Ahmed, Dîvân-ı Hikmet, Haz. Resul Muhammed Aşurbay-oğlu (Abdul-Şükürov), Gafur Gulam Neşriyatı, (Kiril harfli) , Taşkend, 1992.

Yesevî Ahmed, Dîvân-ı Hikmet, (Yengi Tapılgan Hikmetler), Haz. Nadirhan Hasan, Mâverâünnehir Neşriyatı, (Kiril harfli) , Taşkend, 2006.

Yesevî Ahmed, Dîvân-ı Hikmet (Hikmetter), Haz. M.K. Ebûseyitova, Dauk-Press, (Kiril harfli), Almatı, 2000.

Yesevî Ahmed, Dîvân-ı Hikmet, Haz. Hayati Bice, T. Diyanet Vakfı Yay., (5. Baskı), Ankara, 2009.

Yesevî Ahmed, Dîvân-ı Hikmet (Seçmeler), Haz. Kemal Eraslan, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1983.

El Yazmaları:

Hazînî, Ahmed b. Mahmûd, ***Cevâhiru'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr***, İstanbul Üni. Kütübhanesi., TY, nr. 3893, vr. 1b-164a.

Hazînî, Ahmed b. Mahmûd, ***Menbâü'l-ebhâr fî riyâzi'l-ebrâr***, Süleymaniye Kütübhanesi., Şehid Ali Paşa, nr. 1425, vr. 1b-81b.

Sûfî Muhammed Dânişmend, ***Mir'âtü'l-kulûb***, İsveç (Sweden), Universitätsbibliothek zu Uppsala, No. 472/15, vr. 158b-177a.

a. Diğer Kitablar

Âlim Şeyh Muhammed Âlim Sıddîkî, *Lemehât min nefahâti'l-kuds* (Yay. M. Nezîr Rânchâ), İslâmâbâd-Lahor 1406/1986.

Aşıkî Dervîş Ahmed, Aşıkpaşazâde Tarihi, Haz. Cemil Çiftçi, Mostar Yay. , İstanbul, 2008.

Attâr, Ferîdüddîn, *Mantıku't-Tayr*, Çev. Yaşar Keçeli, Kırkambar Yay., İstanbul, 1998, s.227-228.)

Attâr Ferîdüddîn, *Tezkiretü'l-Evliya*, Haz. Mahmud Sami Ramazanoğlu, Erkam Yay., İstanbul, 1995.

Barlas Câfer, Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi, Kitabevi Yay., İstanbul 1990.

Bennigsen A., Quelquejay C.L. , Sûfî ve Komiser, Çev. Osman Türer, Akçağ Yay., Ankara 1989.

Bice Hayati, İşaret Taşları, İnsan Yay., İstanbul, 2006.

Bice Hayati, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, T. Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1991.

Bice Hayati, Türk Yurtları Üzerine Notlar, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2010.

Buharî Salâhaddin Mübarek, Makâmât-ı Nakşbendîyye, Buhara Yay., İstanbul, 1990.

Cami Molla Abdurrahman, Nefahâtü'l-Üns Min Hazarâti'l-Kudüs, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Saadet Yay., İstanbul 1985.

Dağıstanî Şeyh Şerâfeddin, Menâkıb-ı Şerefiyye 1-4., Haz. Hasan Burkay, Ankara,1995.

Derman Münir, Allah Dostu Der ki, Cild: I-V. Ankara, 1988.

Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, İstanbul, 1992.

Hâzinî, Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri,1993.

Hâzinî, Menbâü'l-Ebhâr Fî Riyâzi'l-Ebrâr, Haz. Mehmet Mâhur Tulum, İstanbul, 2009.

Hudâydâd Şeyh b. Taş Muhammed Buharî, *Bustânü'l-muhîbbîn* (Yay. B. M. Babacanov- M. T. Kadırova), Türkistan 2006.

Göztepe Tarık Mümtaz, İmam Şamil, Sebil Yay., İstanbul, 1984.

Has Hâcib Yûsuf, Kutadgu Bilig, Haz. Reşid Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1990.

Kabbani M. Hişam, Naqshbandi Sûfî Way, KAZI Publication, Newyork, 1995.

Köprülü M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay., Ankara, 1966.

Kübra Necmüddin, Tasavvufî Hayat, Haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul, 1980.

Mahmud Kaşgarlı, Dîvân-ı Lügati't Türk, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1990.

Maraş İbrahim, Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917), Ötüken Yay., İstanbul, 2002.

Mirhaldaroglı Mirahmet, Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunan Hikmetleri, Haz.Metin Akar, Ahmed Yesevî Vakfı Yay., İstanbul, 2001.

Nesefi, Hakikatlerin Özü, İnsan Yay. , İstanbul,1993.

Nevâî Ali-şîr, *Nesâyimü'lmahabbe*, (nşr. Kemal Eraslan), Ankara 1996, s. 383-390;

Nurmuhammedoğlu Na'im-Bek, Ahmed Yesevî Türbesi, Haz. Hayati Bice, 1.baskı: Kültür Bak. Yay., Ankara 1991, 2. Baskı:Türk-Eximbank Ankara,1993 .

Nurmuhammad(ov) Na'im-Bek, Ahmed Yasevi Saulet Gimaratı, Ahmed Yasawi Architectural Complex, Öner, Almatı,1988.

Orun-Koylakî Safiyyüddin, *Neseb-nâme* (nşr. A.K. Müminov, Z.Z. Candarbekov), Türkistan 1992.

Parsa Muhammed Ebû Nasr, Fasl'ül-Hitab (Tevhide Giriş), Çev. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1988.

Risale-i Bahâiyye, Haz. Rahmi Serin, Pamuk Yay. İstanbul, 1999.

Robinson Francis: İslâm Dünyası, Çev. Mete Tunçay, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

Safi Mevlana Ali İbn Hüseyn, Reşehât min Aynül-Hayat, Çev. Necip Fazıl Kısakürek, b.d Yay., İstanbul 1998.

Schuyler, Eugene, Türkistan Seyahatnâmesi (Çev. Kolağası Ahmed; haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Kemal Özcan, İshak Keskin), İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003.

Sever, Mustafa, Hakîm Süleymân Ata, Hikmetler ve Kıssâlar, Oba Yay., Ankara, 2006.

Seydî Ali Reis, Mir'âtü'l-Memâlik, Haz. Necdet Akyıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (tarihsiz).

Şa'rani İmam, Tabakâtü'l-Kübra, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Erkam Yay., İstanbul 1987.

Şerâitü'l-İman, Usloviya Verı (Anonim, Tatarca ve Rusça olarak), Kazan 1894, s. 46.

Tekcan Münevver, Hakîm Ata Kitabı, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2007.

Tekcan Münevver, Hakîm Ata'nın Hz. Meryem Kitabı, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2008.

Yılmaz Mehmet, Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.

Vambery Arminius, Bir Sahte Dervîş'in Orta Asya Gezisi, (Çev: Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim), Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.

Vilâyet-nâme, Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, (Haz.. Abdulbâki Gölpınarlı), İnkilâp Yay., İstanbul-tarihsiz.

b. Ansiklopedi ve Sözlükler

Cebecioğlu Ethem, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Anka Yay., Ankara, 2007.

TDK Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2010.

TDV İslâm Ansiklopedisi, T. Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1990.

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yay., İstanbul 1985.

c. Seçilmiş Makaleler

AKGÜL Yusuf, "Hoca Ahmet Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevede Bazı Tesbitler", Bilig, s.8 (1999), s. 47–63.

AKTAN Ali, "Künhü'l-Ahbâr'a Göre Ahmed Yesevî ve Anadolu'daki Halîfeleri", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.13–17

ALGAR, Hamid, "Arslan Baba" (madde), TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c.III, s. 400.

AMANGULIYEVA Gözel, Mahtumkulu'nun Manevî Üstadlarından Birisi: Yesevî Dervîşi Hakim Ata Bilig Dergisi, 13 (2000), s.79-92.

ARSLAN Ahmet Turan, "Hasan Şükrü Efendi'nin Divân-ı Hikmet Tercümesi" (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

AZAMAT, Nihat, "Cevâhirü'l-ebrâr" (madde), TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1993, c.VII, s.432.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Kolonizatör Türk Dervîşleri", Vakıflar Dergisi, sayı:2, sf. 279-304, Ankara, 1942.

CARMUHAMMED-ULI Muhammed Rahim, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve Onun Bilinmeyen "Risale" Adlı Eserinin İlmî Değeri", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992, s.13–20.

ERASLAN, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâme'si", İ.Ü. Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII (1977), s. 45–120.

ERASLAN Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları, Ankara,2016.

GELDİYEV Gurbandurdi, "Hoca Ahmed Yesevî ve XVIII.-XIX. Asır Türkmen Şiiri", Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.141–148.

HAKKUL İbrahim, "Divan-ı Hikmet'in 20 Yüzyılda Özbekistan'da Yayınlanması Ve Tetkik Edilmesi" (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

HASAN Nâdirhan, Arslan Baba ve Ahmed Yesevî, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 24 [2009/2], s.1–10.

HASAN Nâdirhan, Âlim Şeyh ve Lemehât Min Nefehâti'l-Kuds İsimli Eseri, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 8 [2007], 18, s. 229–242.

HASAN Nâdirhan "Divan-ı Hikmet"İn İstanbul'daki Bir Nüshası Hakkında, Adıyaman Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, II/2, (2009); s. 79-82.

HAYIT Baymirza, "Türkistan Kadınlarının Yesevîlik Ananesi", Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

İZETİ Metin, "Arnavut Tasavvuf Kültüründe Hoca Ahmed Yesevî'nin Etkisi", (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

KARA Mustafa, "Yesevîyye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevâhiru'l-ebrâr min Emvâci'l-bihâr", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.189.

KASIMOV Begali, "Eski Dönem Özbek Edebiyatında Yesevî Gelenekleri", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.213–217.

NİŞANOVA Dilaram, "Hoca Ahmed Yesevî Hakkında Özbekistan'daki Araştırmalar" Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.291–292.

OKUYUCU Cihan, "Ahmed Yesevî'nin Anadolu'daki Temsilcileri Yunus Emre ile Aşık Paşa Arasındaki Fikir Akrabalığı", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.307–332.

ÖZKÖSE Kadir, "Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet", Tasavvuf Dergisi, sy. XVI, Ocak 2006, s. 293-312.

ÖZÇELİK Remzi, "Ahmet Yesevi (Oyun-İki Bölüm)", Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.

SEYFULLAH Seyfeddin, "Şeyh Zinde Ali'nin 'Semerâtu'l-meşayih' eserinde Hoca Ahmed Yesevî ve onun devamçıları hakkında", (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

SULTANOV, Uktam¸ "Taşkent'teki Yesevîyye Tarîkatı Mensuplarının Mezarları", (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi) Bağcılar B. Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, 2010.

SOMUNCUOĞLU Sevna, "Ahmed Yesevi (Hikaye Kitabı)", Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları, Ankara,2016.

TATCI Mustafa, "Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevi", Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları, Ankara,2016.

TOSUN Necdet, "Ahmed Yesevî", Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları, Ankara,2015.

TOSUN Necdet, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-kulûb", İLAM Araştırma Dergisi, II/2 (1997), s. 41–85.

TOSUN Necdet, "Yesevîlikte Zikr-i Erre", *Keşkül*, İstanbul, 2005, sayı: 6, s. 30-33.

TOSUN Necdet, Yesevîyye, (henüz yayınlanmamış madde), TDV İslâm Ansiklopedisi.

ULUDAĞ Süleyman, "Baba" (madde) , TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. IV, s.365-366 .

ÜNAL Fatih, "Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği", Bilig, Sayı:45 (2008), s. 116-117.

ZAKİEV Mir Fatih, GİBADULLAVİÇ, Ebrar Kerimullin, "Hoca Ahmed Yesevî Bolğar-Tatar Dünyasında", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri,1993, s.421–426.

ZARCONE, Thierry, "Hindistan'da Türk Tasavvufu: Yesevîyye Örneği", (Çev. Süleyman Derin), Dergâh, IV/38 (1993), s.19-20.

Index

A

Abdul-Celîl Bâb 57, 59, 90
Abdul-Hâlık Gucduvânî 73, 77, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 133, 134, 135, 142, 212, 325, 379
Abdul-Kadir Geylanî 374
Abdullah Berakî 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 120, 213
Abdullah Dağıstanî 276
Abdul-Mecîd Kaşgarî 9
Abdul-Melik Ata 69, 151, 175
Âdem 39, 57, 170, 182, 278, 280, 366
Ahmed Yesevî 4, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 23, 28, 29, 32, 35, 38, 40, 42, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 175, 176, 181, 182, 185, 188, 192, 194, 195, 196, 198, 212, 214, 215, 217, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 234, 235, 237, 238, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 305, 306, 308, 309, 311, 312, 317, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 329, 334, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 355, 360, 361, 362, 365, 366, 370, 372, 373, 374, 375, 378, 379, 383, 385, 386, 387, 397
Ahmet Bekmuratoğlu 109
Ahmet Turan Arslan 345
Akbay 107, 109
Ak-Kurganlı Hocalar 62
Akmescid 54
Akyazılı 125, 238
Ali Aktan 86
Ali Lala 231
Âlim Şeyh 64, 72, 153, 199, 226,

227, 230, 382, 386
Ali Râmîtenî 186
Alparslan 27, 30
alp-eren 15, 234
Amu Derya 17, 41
Anber Ana 155, 163, 165, 169, 173, 176, 177, 180, 181
Ârif Rîvgerî 88, 89
Arminius Vambery 345
Arslan Baba 4, 29, 32, 48, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 122, 129, 130, 146, 150, 151, 153, 175, 176, 214, 305, 306, 385, 386
Aşıkpaşazâde 235, 352, 382
Ayşe Hatun 55
Azerbaycan 30, 204, 234, 235, 249, 255

B

Baba İlyâs 240, 242
Baba Mâçin 146, 150
Bağdat 74, 75, 147
Bahaeddîn Buharî 142, 229, 371
Balasagun 22, 23, 38, 42, 44
Balkanlar 14, 235, 247
Barak Baba 29
Bâtınî 27, 331, 332
Battal Gâzi 57, 59, 123, 124, 125
Bayat 107
Bazır Arslan Han 22
Bedr Ata 179, 180, 194
Begali Kasımov 337
Belh 17, 40, 45, 46, 57, 204, 208
Bilge Kül Kadîr Han 22
Böri-Tigin 25
Budist 27, 28, 35, 41, 118
Buhara 4, 21, 24, 25, 28, 30, 40, 41, 42, 43, 45, 57, 63, 72, 73, 74, 80, 83, 84, 85, 108, 143, 144, 150, 151, 178, 179, 180, 189, 190, 192, 193, 199, 210, 228, 229, 254, 255, 256, 258, 260, 266, 275, 276, 325, 339, 344, 382
Burhaneddîn Abdul-Azîz ibn Ömer 73

C

Câhiz 19
Cambul 23, 181
Çavuldur 95, 106, 107, 109
cehennem 13, 38, 277
Cehrîyye 224
cennet 13, 32, 66, 101, 277
Ceyhun 17, 40, 41, 92, 171
Cihan Okuyucu 129, 136, 138, 212, 349, 350, 351, 354, 357, 360, 361, 382
Çiştiyye 13, 142
Çoban Ata 29, 32, 64, 178
Cüneyd Bağdadî 31, 61

D

Dağıstan 30
Dânâ Ata 108, 109, 111
derviş 345
Deşt-i Kıpçak 192
Dilâram Nişanova 337
Dîvân-ı Hikmet 9, 10, 15, 42, 52, 54, 60, 63, 71, 83, 89, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 134, 143, 156, 196, 223, 226, 276, 287, 322, 326, 336, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 359, 362, 371, 372, 373, 374, 375, 379, 381, 386, 397
Dîvânü Lügati't-Türk 15, 23

E

Ebû Alî Farmedî 31, 74
Ebûbekir eş-Şiblî 19
Ebû Hâşim 31
Ebû İshâk Şirazî 74
Ebû Muhammed Gazalî 31
Ebû Nasr İsmail bin Ahmed 22
Ebû Osman Mağribî 80
Ebû Sa'id Ebû'l-Hayr 32
Eflâkî 242
Emevîler 18, 20, 126
Emirbek Kurbanoğlu Müminov 55
Emîr-i Çin Osman 240
Emîr Timur 38, 70, 71, 112, 115, 117, 120, 192, 216, 228, 229,

231, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 264, 266, 269
Erre 214, 217, 303, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 318, 319, 360, 387
Ethem Cebecioğlu 367
Eugene Schuyler 265, 320
Evliyâ-Ata 23, 181
Evliyâ Çelebi 40, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 246, 247

F

Fergana 17, 20, 28, 29, 30, 41, 44, 64, 178, 228, 232, 325, 337, 339
Ferîdüddîn Attâr 86, 106, 137

G

Gaj-Gaj Dede 239
Gazneli 24, 25, 45
Gevher Şahnâz 61, 62, 147, 148, 149, 252, 322, 328
Geyikli Baba 29, 238, 240
Göktürkler 17, 37, 44
Gözlü Hasan Ata 91
Gurbandurdı Geldiev 336, 337

H

Hâcegân 29, 85, 142, 150, 186, 216, 256, 300, 342
Hacı Bektaş Velî 96, 235, 236, 238, 242, 243, 244, 245, 246, 248
Hakîm Ata 5, 65, 68, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 102, 106, 116, 144, 146, 150, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 183, 185, 186, 187, 188, 194, 198, 223, 226, 229, 231, 305, 306, 349, 384
Halil Ata 143, 228, 229
Hâllac-ı Mansûr 19
Halvet der encümen 332, 333
Halvetîlik 135, 236
Hamid Algar 68
Hanefî 26, 30, 56, 73, 76, 121, 145, 191, 228, 294
Hasan Endakî 78, 80, 81, 82, 83, 84
Hasan Şükrü Efendi 345, 362, 385
Hazar 18, 136, 137, 138, 144, 231, 234, 342, 349, 350, 360, 385
Herat 30, 45, 74, 75, 76, 178, 193, 199, 258
Hicaz 16
Hikmetler 5, 15, 137, 340, 344, 381, 384
Hindistan 27, 31, 45, 137, 149, 230, 233, 250, 257, 275, 349, 354, 378, 387
Hinduizm 28, 365
Hive 40, 150, 178, 228
Hızr 59, 91, 121, 128, 129
Hoca Hasan Nisârî 64, 69
Hocalar Uruğu 17
Horasan 17, 21, 25, 28, 32, 33, 40, 43, 45, 46, 47, 64, 73, 74, 90, 94, 127, 136, 144, 150, 196, 204, 215, 228, 231, 232, 234, 235, 244, 245, 246, 247, 249, 256, 275, 315, 322, 324, 342
Horasan Ata 90
Horasan Erenleri 47, 136, 235
Horoz Dede 238
Hubbî Hâce 155, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169
Hulefâ-i Râşidîn 39
Hüsâmeddin Sığnakî 52
Hüseyin Vassâf 64
Hz. Ali 4, 53, 56, 60, 61, 123, 197, 243
Hz. Ebû Bekir 16, 32, 39, 61, 79, 191
Hz. Ömer 16, 19, 30, 39, 191
Hz. Osman 16, 39, 193, 194, 195

I

İbrâhim Ata 188, 189
İdil 112, 144, 147, 223, 224, 225, 237, 346
ihtida 20, 21, 22
İkanîyye 232

İmam-ı Âzam Ebû Hanife 27, 183
irfan 295, 355
İrfan Gürdal 346
İsfîcab 191
İshâk Bâb 56, 57, 58, 59, 60, 154
İsmail Ata 146, 151, 186, 188, 189, 190, 191, 228, 378
İsmail ibn Ahmed 20
İstanbul 11, 42, 48, 75, 119, 123, 124, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 201, 209, 210, 211, 217, 218, 222, 238, 247, 250, 319, 322, 341, 344, 345, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387

K

Kadirîyye 27
Kadır Cebrail Han 26
Kafkasya 16, 382, 397
kalender 30, 48
Kanunî Sultan Süleyman 209
Karabay 107, 109
Karahanlı 21, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 42, 44, 46, 155, 181, 209
Karakalpakistan 194
Kara Saç Ana 55
Karılgaç Bâb 70
Karluk 21
Kâsâniyye 230
Kaşgar 13, 22, 23, 24, 25, 33, 34, 73, 199, 217, 225
Kaşgarlı Mahmud 14, 23, 37
Kazak Hanları 54, 261
Kazakistan 13, 17, 23, 41, 54, 55, 60, 65, 70, 86, 117, 146, 181, 192, 259, 260, 261, 262, 263, 269, 270, 339, 359
Kazan 11, 73, 111, 144, 223, 224, 225, 226, 252, 253, 275, 287, 336, 344, 351, 384
Kemal Eraslan 56, 86, 90, 155, 346, 381, 383
Kıpçak 38, 86, 144, 223, 224
Kırgız 38, 113, 223, 225, 232, 254
Kırgızistan 17, 23, 41, 86, 337
Koçkar Ata 91, 92, 194
Korkut Ata 29, 32, 64
Kübrevîyye 13, 142, 150, 231, 276
Külliye 259, 261, 267, 268
Kusem Şeyh 143, 228, 229
Kutadgu Bilig 15, 33, 34, 340, 383
Kuteybe 17, 19, 40

L

Laçın Bâb 70
ledün 71
Lippa 250
Lokman Perende 243, 244

M

Mahmud Erol Kılıç 366
Mahmud Es'ad Coşan 11, 111, 112, 371
Mahmud (Muhammed) Buğra Han 24
Mahtumkulu 90, 195, 342, 349, 385
Malazgirt 30
Mangışlak 92, 107, 108, 109, 195
Maniheist 27, 35
Mansûr Ata 69, 72, 146, 150, 151, 175, 193, 211, 215, 257
Medine-i Münevvere 9, 233
Mehmet Mahûr Tulum 130, 211, 222, 350, 351, 356, 360
Melikşâh 25, 26, 78, 82
Merv 17, 30, 46, 74, 75, 76, 92
Mervezî 92, 93, 94, 150, 153
mevâlî 18
Mevlevîlik 47, 236
Mezopotamya 27, 35
M. Fuad Köprülü 30, 129, 238, 319, 345
M. Nazım Kıbrısî 143
Moğollar 70, 73, 127
Muhammed Cevad ibn Ali Rıza 56
Muhammed Hanefî 55, 56, 67, 243, 246, 254, 268, 274
Muhammed Ma'şûk Tûsî 32
Muhammed Mustafa 16, 80, 278,

280, 292, 299, 301
Münevver Tekcan 157, 158
Musa Şeyh 55, 56

N

Nâdirhan Hasan 119, 343
Nakşbendîlik 29, 142, 227, 231, 232, 275
Nakşbendîyye 13, 74, 83, 85, 88, 142, 143, 150, 175, 186, 197, 199, 212, 229, 231, 258, 275, 276, 300, 335, 342, 382
Namık Kemal Zeybek 347, 362
Nazar Bedahşî 205
Necdet Tosun 11, 129, 133, 134, 135, 240, 379
Necmüddin Kübra 231
Nesebnâme 55, 56, 59, 67, 68, 86, 90, 123, 146, 147, 152, 154, 155, 227, 383
Nihavend 19
Nişabur 30, 45, 244
Nizâmiye 27, 75
Nuh ibn Esed 20

O

Oğulçak Kadır Han 22
Oğuz 21, 26, 40, 43, 46, 54, 86, 107, 108, 109, 110, 144
Oğuz Han 40, 44, 54
Oğuznâme 44, 108, 109, 110
Orhan Gazî 238
Orhan Kavuncu 119
Orhun 16, 377
Otlug Yunus Ata 228
Otman Baba 29, 125
Otrar 58, 63, 69, 70, 151, 152, 153, 175, 260, 263
Özbek Han 193
Özbekistan 40, 41, 86, 127, 177, 211, 233, 276, 325, 337, 339, 346, 361, 362, 371, 385, 386

P

Pîr Dede 238
Pîr-i Muğan 37
Pîr-i Türkistan 1, 9, 11, 13, 53, 86, 87, 106, 196, 198, 212, 226, 241, 245, 246, 268, 328, 329, 338, 345, 346, 347, 374

R

Rasûlullah 30, 31, 32, 37, 39, 57, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 76, 77, 79, 81, 84, 89, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 123, 125, 130, 131, 152, 174, 179, 186, 187, 195, 198, 205, 209, 212, 214, 243, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 290, 295, 299, 301, 304, 305, 317, 327, 329, 330, 343, 352, 359
Rıfaîyye 27

S

Sadr Ata 179, 180, 181, 192, 193, 194, 198, 209, 216, 227, 290
Sadr(eddîn) Hâce 62
Safîyyüddîn Orun-koylakî 52, 147
Şah-ı Nakşbend 87, 142, 150, 190, 192, 228, 229, 231, 275, 339, 371
Salur Kazan 107
Sâmânoğulları 20, 22, 23, 24, 73
Samarra 20
Sarı Saltık 247
Şaş 18, 20, 21, 22, 24, 44, 69, 175, 181
Savran 43, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 111, 137
Sayram 23, 24, 26, 37, 43, 54, 55, 58, 59, 62, 63, 67, 121, 189, 191, 252, 372
Şehabeddin İsficabî 62
Şehabeddin Suhreverdî 31
Şehabeddin Yesevî 11, 149
Selçuklular 25, 26, 30, 72
Selçuklu Vakfı 375
Selmân-ı Farisî 65, 66, 77, 130
Semerkand 17, 21, 23, 25, 26, 28, 30, 32, 40, 41, 42, 57, 72,

74, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 94, 108, 126, 143, 144, 147, 151, 181, 189, 192, 228, 249, 251, 254, 255, 256, 257, 259, 261, 264, 308, 311, 314, 315
Şemseddin Özgendî 65, 199, 227
Sencer 26, 45, 73, 76, 78, 79, 82, 251, 370
Senûsiyye 152
Şeref Ata 146, 157, 183, 184, 185, 186
Sevük-Tigin 24
Seydî Alî Reis 249
Seyfeddîn Baharzî 150
Şeyh Hudâydâd 199, 226, 227, 317, 335
Şeyh İbrâhim 55, 61, 62, 67, 224, 245, 252, 356
Şeyh Muhammed Kudsî Konevî 345
Şeyh Muhammed Zekeriya Mergilânî 233
Şeyh Nusret 239
Seyhun 20, 21, 28, 32, 37, 41, 43, 64, 90, 95, 97, 109, 112, 144, 146, 186, 228, 229, 254, 263, 264
Şeyh Zinde Ali 64, 84, 135, 181, 227, 350, 351, 386
Sibirya 16, 34, 144, 149, 336, 338
Sir Deryâ 21
Şir Mambet Bâb 70
Soğd 17, 20, 42
Sovyet 39, 54, 65, 113, 261, 264, 300, 321, 336, 337, 338, 339
Sûfî Muhammed Dânişmend 52, 88, 93, 119, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 161, 196, 227, 228, 253, 280, 281, 282, 283, 292, 299, 301, 348
Süfyan-ı Sevrî 31
Şükrüllah Yusufoğlu 338
Süksük Ata 151, 152, 153, 188, 189
Süleyman Arslan Han 24
Süleyman Gaznevî 146, 150, 193, 198, 199
Süleyman Hakîm Ata 52, 88, 91, 92, 93, 97, 146, 150, 155, 156, 157, 158, 175, 176, 194, 196, 226, 249
Süleyman Uludağ 29
Sultan Ahmed Hâzinî 52, 116, 211
Suvluhan 17, 21

T

Tac Hoca 69, 151, 175, 226
Talas 17, 20, 23, 24, 43
Taraz 22, 23, 43, 152
Taşkend 11, 18, 20, 21, 22, 24, 54, 69, 111, 144, 146, 151, 175, 176, 177, 178, 189, 192, 193, 228, 232, 254, 256, 257, 276, 315, 320, 336, 337, 344, 381
Tataristan 86, 146, 275, 337, 344
Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han 33
Tiran 13
Tirmiz 26, 57
Toğan Han 24
Tokmak 17, 23
Tuğrul Bey 30
Tuna 16, 147, 377
Türgiş 17, 21, 44
Türkçü Ata 276

U

Ubeydullah Ahrar 143, 175, 190, 193, 216, 231, 256, 257
Ukkâşe 30
UNESCO 54
Usruşana 20
Üveysî 229, 234
Uygur 9, 21, 22, 33, 35, 58, 223

V

Velâyet 122, 283, 291
Velî 98, 100, 125, 137, 193, 199, 201, 236, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 291, 353, 354, 384
Vilâyetnâme 137, 353, 354

Y

Yaşlıg Yunus Ata 228

Yedi-su 21
Yesevî-han 318, 319, 321, 328, 329, 330, 341, 346, 376
Yesevîlik 4, 5, 10, 28, 40, 48, 60, 61, 62, 72, 79, 112, 118, 121, 129, 130, 137, 141, 143, 144, 147, 152, 156, 191, 193, 211, 212, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 250, 258, 275, 276, 288, 297, 298, 300, 308, 309, 310, 312, 321, 322, 323, 327, 330, 336, 339, 342, 345, 346, 361, 365, 366, 370, 371, 373, 374, 376, 386
Yesevîyye 5, 10, 13, 52, 55, 61, 67, 69, 72, 74, 85, 116, 117, 121, 129, 141, 142, 143, 145, 146, 149, 150, 175, 181, 186, 188, 189, 196, 197, 198, 203, 206, 207, 211, 212, 215, 216, 217, 222, 224, 225, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 240, 257, 261, 275, 276, 277, 288, 297, 300, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 312, 315, 318, 322, 330, 333, 334, 335, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 359, 360, 361, 375, 386, 387
Yesi 30, 37, 38, 54, 56, 62, 63, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 85, 88, 93, 94, 95, 96, 108, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 137, 141, 144, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 175, 196, 214, 225, 228, 232, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 335, 338, 375
Yusuf Akgül 136, 137, 138, 349, 350, 360
Yûsuf Has Hâcib 33, 34
Yûsuf Hemedânî 4, 32, 55, 61, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 111, 122, 132, 133, 134, 135, 143, 144, 145, 146, 212, 213, 229, 251, 342, 374, 379
Yûsuf Kadır Han 24, 25

Z

zâhid 30, 67, 284
Zengî Ata 5, 66, 69, 143, 146, 150, 151, 157, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 189, 192, 193, 198, 215, 226, 290, 305, 306, 350
Zerdüştî 27
Zikiriya Zamanhanoğlu Candarbekov 55
Ziyad ibn Salih 18
Zühd 13, 48, 283, 290

Dr. Hayati Bice

1959 yılında Tokat'ta dünyaya geldi.

İlk ve orta öğrenimini Tokat'ta tamamladı. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yaptı. (1982). Aynı fakültenin Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Kliniği'nde başladığı (1985) uzmanlık eğitimini takiben Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Uzmanı oldu. (1989).

Uzman doktor olarak çeşitli kamu kurumlarında ve özel sağlık sektöründe görev yaptı.

1994–1995 öğretim yılında Uluslararası Ahmed Yesevî Türk-Kazak Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev aldı.

Halen T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nda hekim olarak çalışmaktadır.

Tıp alanındaki ve sosyokültürel konulardaki birçok araştırma ve incelemesi çeşitli bilim ve kültür dergileri ile gazetelerde yayınlandı. Ankara'da yayınlanan Türk Yurtları dergisinin yayın yönetimini üstlendi.

Dr. Hayati Bice, tezhib sanatçısı Müzehher Bice ile evli ve Abdulhay Alperen, Fatıma Dilahan ve Behre Nur adları verilen üç çocuk babasıdır.

Yayınlanan Kitapları: Tıp alanında, "Antimikrobial Tedavi Rehberi","Annenin Rehberi" [TDV yayını -8.baskı- , 2010] ; sosyal alanda Dîvân-ı Hikmet [TDV yayını-5.baskı 2009], "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler" [TDV yayını-1.baskı 1989], "Ahmed Yesevî Türbesi"[Kültür Bakanlığı yayını, 2.Baskı Türk Exim-Bank,1993] ve "İşaret Taşları"[İnsan yayınları-2006], "Türk Yurtları Üzerine Notlar"[Bilgeoğuz yayınları, 2010]. "Türkistan Rüyası" [H yayınları-2015],